F. ENGELS

ANTI-DÜHRING

FRIEDRICH ENGELS

ANTI-DÜHRING

DOMNUL EUGEN DÜHRING
REVOLUȚIONEAZĂ ȘTIINȚA

EDIȚIA A III-A

EDITURA DE STAT
PENTRU LITERATURA POLITICĂ
București — 1955

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii de stat pentru literatură politică după originalul în limba germană apărut în Editura pentru literatură în limbi străine, Moscova 1946. Unele note de subsol, purtînd indicativul *Nota Red.*, au fost luate din ediția în limba rusă, apărută în Editura de stat pentru literatură politică, Moscova 1952.

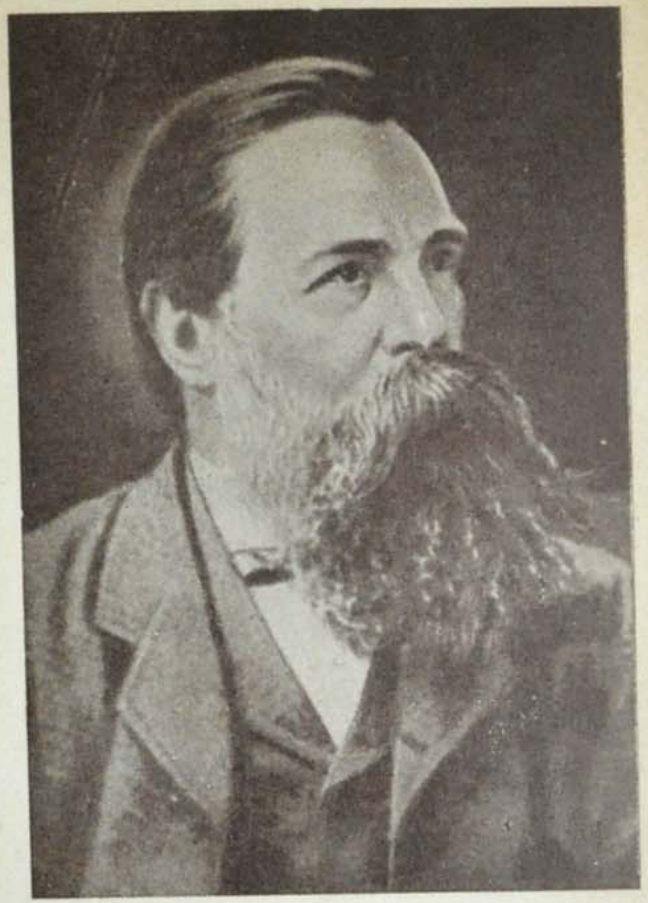

FRIEDRICH ENGELS
(1820—1895)

DIN PARTEA INSTITUTULUI MARX-ENGELS-LENIN-STALIN DE PE LINGĂ C.C. AL P.C.U.S.[1]

Cartea lui Engels „Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa", sau „Anti-Dühring", face parte din seria celor mai mari opere ale întemeietorilor comunismului ştiinţific. In această carte, spune Lenin, „sînt analizate... probleme foarte importante din domeniul filozofiei, al ştiinţelor naturii şi al ştiinţelor sociale... Este o carte extrem de bogată în conţinut şi foarte instructivă"[2].

In traducere rusă au apărut încă în 1879 diferite fragmente din „Anti-Dühring", iar de la începutul secolului al XX-lea au apărut ediţii cuprinzînd traducerea integrală a acestei cărţi în limba rusă. In ţara noastră „Anti-Dühring" a căpătat o largă răspîndire după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie. Cartea a fost tradusă în numeroase limbi ale popoarelor U.R.S.S. şi a apărut în zeci de ediţii.

In noua ediţie în limba rusă a cărţii „Anti-Dühring" din 1945, pregătită de I. M. E. L. S., textul cărţii a fost prezentat într-o traducere recontrolată şi refăcută. Ediţiile ulterioare în limba rusă au reprodus textul acestei ediţii cu unele modificări neînsemnate.

De-a lungul întregului text este folosită terminologia întrebuinţată de Lenin în lucrările lui. Pasajele din „Anti-Dühring" citate de Lenin sînt date în text în traducerea lui Lenin.

---

[1] Prefaţă la ediţia în limba rusă din 1953. — *Nota Trad.*

[2] *V. I. Lenin,* Opere, vol. 2, E.S.P.L.P. 1955, pag. 11. — *Nota Red.*

La baza traducerii a stat ediția a treia a acestei cărți în limba germană[1]. Capitolul al X-lea al secțiunii „Economie politică", scris de Marx, a fost controlat după fotocopia manuscrisului lui Marx, aflată la Institutul Marx-Engels-Lenin-Stalin.

Titlul principal al cărții — „Anti-Dühring" — corespunde denumirii pe care i-o dă Engels în corespondența lui și celei mai des întîlnite denumiri a acestei cărți în lucrările lui Lenin.

Anexele la această carte cuprind: fragmente alese din lucrările pregătitoare pentru „Anti-Dühring", o prefață veche, încadrată mai tîrziu de Engels printre materialele pentru lucrarea „Dialectica naturii", pe care o pregătea, și „Notele" lui Engels la „Anti-Dühring".

Articolul lui Engels „Tactica infanteriei și cauzele ei materiale" și unele fragmente din secțiunea „Din lucrările preliminare pentru «Anti-Dühring»" au fost publicate pentru prima oară în limba rusă în ediția din 1945.

Cele mai importante formulări din conceptul „Introducerii" au fost reproduse sub formă de note la pasajele corespunzătoare din „Introducere".

Completările făcute de Engels la capitolele cărții din care el a alcătuit broșura „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință" au fost incluse în textul cărții în paranteze pătrate.

Textul „Anexelor" a fost din nou controlat și pus la punct după fotocopiile manuscriselor lui Engels.

Prezenta ediție a fost pregătită de *I. I. Preis* și redactată de *V. M. Pozner*.

---

[1] „Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft" von Friedrich Engels. Dritte, durchgesehene und vermehrte Auflage. Stuttgart. Verlag von J. H. W. Dietz. 1894.

PREFAȚA EDITURII PENTRU LITERATURA IN LIMBI STRĂINE

In ediția de față a lucrării „Domnul Eugen Dühring revoluționează știința", textul este redat după ediția a treia, ultima ediție revăzută și completată de Engels (Stuttgart 1894). In paranteze pătrate apar în text completările (iar în notele de la subsol variantele cele mai importante) scrise de Engels cu prilejul publicării a trei capitole ale acestei opere sub formă de broșură populară pentru mase cu titlul „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință". Pentru această parte s-a luat ca bază textul ediției a patra a acestei broșuri, ultima ediție apărută sub îngrijirea lui Engels (Berlin 1891).

Anexele cuprind o culegere din lucrările preliminare și adnotările la „Anti-Dühring" din manuscrisele rămase de la Engels: o prefață veche, note și observații pe marginea lucrărilor lui Dühring, un articol „Tactica infanteriei și cauzele ei materiale 1700—1870" și „Note la Anti-Dühring".

Notele de la subsol redactate de Engels sînt indicate ca atare în fiecare caz în parte. Notele explicative ale redacției poartă mențiunea corespunzătoare.

Pentru a înlesni cititorului găsirea izvoarelor menționate de Engels la citatele din „Capitalul" de Marx, unde Engels dă textul și paginile după ediția a doua (1872), am indicat în notele de la subsol variantele de text mai

importante și paginile corespunzătoare din ultima ediție (Moscova 1932), care are la bază ediția a patra (1890) apărută sub îngrijirea lui Engels. S-a procedat în mod corespunzător și la citatele din „Contribuții la critica economiei politice" de Marx, la care Engels dă paginile după ediția apărută în 1859.

Editura

PREFEȚE LA CELE TREI EDIȚII

I

Această lucrare nu este cîtuși de puțin rodul vreunui „imbold lăuntric". Dimpotrivă.

Cînd acum trei ani d-l Dühring, ca adept și totodată reformator al socialismului, a aruncat pe neașteptate secolului său mănușa, prietenii mei din Germania m-au solicitat în repetate rînduri să fac în „Volksstaat", organul central de atunci al partidului social-democrat, o analiză critică a acestei noi teorii socialiste. Ei considerau aceasta neapărat necesar, pentru a nu da din nou prilej de sciziune sectară și de confuzie în partidul nostru, încă atît de tînăr și abia de curînd unificat în mod definitiv. Ei erau mai în măsură decît mine să aprecieze starea de lucruri din Germania; eram așadar obligat să le dau crezare. În afară de aceasta, se dovedi că neofitul a fost întîmpinat de o parte a presei socialiste cu o căldură care, ce-i drept, se referea numai la bunele intenții ale domnului Dühring, dar care lăsa să se întrevadă în același timp că această parte a presei de partid este dispusă, tocmai date fiind bunele intenții ale domnului Dühring, să ia fără cercetare drept bună și doctrina sa. S-au găsit chiar unii care se și pregăteau să răspîndească această doctrină într-o formă popularizată printre muncitori. Și, în sfîrșit, d-l Dühring și mica lui sectă au pus în acțiune toate artificiile reclamei și ale intrigii pentru a sili „Volksstaat"-ul să adopte o poziție hotărîtă față de noua doctrină care venea cu astfel de pretenții enorme.

Cu toate acestea, a trecut un an pînă m-am putut hotărî să las la o parte alte lucrări și să mușc din mărul acesta

acru. Acesta era însă un măr pe care, o dată ce l-ai muşcat, trebuia să-l mănînci în întregime. Şi era nu numai foarte acru, dar şi foarte mare. Noua teorie socialistă se prezenta ca ultim rezultat practic al unui nou sistem filozofic. Ea trebuia deci analizată ţinîndu-se seamă de legătura internă a acestui sistem şi prin urmare trebuia analizat însuşi sistemul; trebuia să-l urmezi pe d-l Dühring în domeniul acela vast în care el tratează despre toate lucrurile posibile şi încă altele pe deasupra. În felul acesta s-au născut o serie de articole care de la începutul anului 1877 au fost publicate în „Vorwärts" din Leipzig, succesorul lui „Volksstaat", şi care sînt adunate aici la un loc.

Natura obiectului însuşi, aşadar, a imprimat criticii o amănunţime care este în totală disproporţie cu conţinutul ştiinţific al acestui obiect, adică al scrierilor domnului Dühring. De altfel şi alte două împrejurări mai pot justifica caracterul detaliat al lucrării mele. Pe de o parte, am avut astfel prilejul să dezvolt în mod pozitiv, în domeniile atît de variate care trebuiau atinse aici, concepţia mea asupra unor chestiuni controversate care prezintă astăzi un interes ştiinţific sau practic general. Aşa am procedat în fiecare capitol în parte şi, deşi această lucrare nu urmăreşte să opună „sistemului" domnului Dühring un alt sistem, sper totuşi că cititorului nu-i va scăpa legătura internă dintre ideile expuse de mine. Am de pe acum suficiente dovezi că în această privinţă munca mea nu a fost cu totul infructuoasă.

Pe de altă parte, d-l Dühring, „creatorul de sisteme", nu este un fenomen izolat în realitatea germană de astăzi. De cîtva timp în Germania sistemele de cosmogonie, de filozofie a naturii în genere, de politică, de economie politică etc. răsar peste noapte, cu duzinele, ca ciupercile. Cel mai mărunt doctor în filozofie, ba chiar şi studentul, nu se mulţumeşte dacă nu creează măcar un „sistem" complet. După cum în statul modern se presupune că fiecare cetăţean posedă maturitatea necesară pentru a-şi forma o părere asupra tuturor chestiunilor care sînt supuse votului său; după cum în economia politică se presupune că fiecare consumator este un cunoscător temeinic al tuturor mărfurilor pe care e pus în situaţia să le cumpere pentru întreţinerea sa, tot astfel se consideră acum că trebuie să

se pretreacă lucrurile şi în ştiinţă. Libertatea ştiinţei înseamnă să scrii despre tot ce n-ai studiat şi să susţii că aceasta este singura metodă strict ştiinţifică. D-l Dühring este tocmai unul dintre reprezentanţii cei mai caracteristici ai acestei pseudoştiinţe zgomotoase care se îndeasă astăzi în Germania pretutindeni pe primul plan şi acoperă totul cu zarva asurzitoare a frazeologiei ei grandilocvente. Frazeologie grandilocventă în poezie, în filozofie, în politică, în economia politică, în istoriografie, frazeologie grandilocventă la catedră şi la tribună, frazeologie grandilocventă peste tot, frazeologie grandilocventă cu pretenţii de superioritate şi de profunzime, spre deosebire de frazeologia simplă şi plat-vulgară a altor naţiuni, frazeologie grandilocventă — cel mai caracteristic produs în serie al industriei intelectuale germane, ieftin dar prost, întocmai ca şi alte fabricate germane, alături de care nu a fost, din păcate, expus la Filadelfia[1]. Chiar şi socialismul german, mai ales de cînd cu exemplul lăudabil al d-lui Dühring, se îndeletniceşte în ultimul timp cu foarte mult zel cu frazeologia grandilocventă şi produce diferite specimene care se fălesc cu „ştiinţa", de la care „într-adevăr n-au învăţat nimic". Aceasta este o boală a copilăriei, care indică începutul convertirii intelectualului german la social-democraţie şi este de nedespărţit de acest proces, dar care, dată fiind minunat de sănătoasa natură a muncitorilor noştri, va fi fără îndoială învinsă.

Nu e vina mea că a trebuit să-l urmez pe d-l Dühring în domenii în care eu pretind că sînt cel mult un diletant. În asemenea cazuri m-am mărginit de cele mai multe ori să opun afirmaţiilor false sau eronate ale adversarului meu faptele certe şi necontestate. Aşa am procedat în domeniul dreptului şi în unele cazuri din domeniul ştiinţelor naturii. În alte cazuri este vorba despre idei generale din sfera ştiinţelor teoretice ale naturii, adică despre un domeniu în care şi specialistul-cercetător al naturii trebuie să depăşească cadrul specialităţii sale şi să facă incursiuni în domenii învecinate, în care, după mărturisirea d-lui Virchow, nici el nu e decît un „semiştiutor" la fel cu toţi

[1] Este vorba de expoziţia mondială de la Filadelfia din anul 1876. — *Nota Red.*

ceilalți. Sper că pentru unele mici impreciziuni și stîngăcii de exprimare mi se va arăta și mie indulgența care se acordă reciproc în asemenea cazuri.

Cînd încheiam această prefață, mi-a parvenit un anunț de librărie întocmit de d-l Dühring cu privire la apariția unei noi opere „competente" a d-lui Dühring: „Neue Grundgesetze zur rationellen Physik und Chemie"[1]. Cu toate că sînt conștient de insuficiența cunoștințelor mele în domeniul fizicii și chimiei, cred totuși că îl cunosc îndeajuns pe d-l Dühring al meu și, de aceea, fără să fi văzut măcar lucrarea, pot prezice că, în ceea ce privește confuzia și banalitatea, legile fizicii și chimiei stabilite în această lucrare se vor alătura în mod demn legilor economiei, schematicei universului etc. descoperite anterior de către d-l Dühring și analizate în lucrarea mea, și că rigometrul, sau instrumentul pentru măsurarea temperaturilor foarte joase, construit de d-l Dühring, va servi nu la măsurarea temperaturilor, înalte sau joase, ci numai și numai la măsurarea aroganței ignorante a d-lui Dühring.

Londra, 11 iunie 1878.

II

Faptul că lucrarea de față urmează să apară într-o nouă ediție a fost o surpriză pentru mine. Obiectul pe care ea îl critică este astăzi ca și uitat; lucrarea însăși nu numai că a fost tipărită pentru multe mii de cititori sub formă de articole în „Vorwärts" din Leipzig, în anii 1877 și 1878, dar a apărut apoi și în întregime în ediție separată într-un tiraj mare. Pe cine mai poate deci interesa ceea ce am avut de spus cu ani în urmă despre d-l Dühring?

În primul rînd datorez aceasta, probabil, împrejurării că lucrarea de față, ca și aproape toate scrierile mele aflate încă în circulație pe atunci, a fost interzisă în Rei-

[1] „Noi legi fundamentale ale fizicii și chimiei raționale". — *Nota Trad.*

chul german îndată după promulgarea legii împotriva socialiștilor. Pentru orice om care nu era anchilozat în prejudecățile birocratice ereditare ale țărilor Sfintei alianțe, efectul acestei măsuri trebuia să fie limpede: desfacerea îndoită și întreită a cărților interzise și dezvăluirea neputinței domnilor de la Berlin, care decretează interdicții fără să le poată traduce în fapt. Într-adevăr, datorită amabilității guvernului Reichului, scrierile mele mai mici apar într-un număr de ediții mai mare decît îi pot eu face față; nu am timpul să revăd textul cum se cuvine și sînt nevoit de cele mai multe ori să-l dau pur și simplu la retipărit.

La aceasta se mai adaugă și o altă împrejurare. „Sistemul" criticat aici al d-lui Dühring se extinde asupra unui domeniu teoretic foarte vast; am fost nevoit să-l urmez pretutindeni și să opun concepțiilor sale propriile mele concepții. Critica negativă a devenit în felul acesta pozitivă; polemica s-a transformat într-o expunere mai mult sau mai puțin închegată a metodei dialectice și a concepției comuniste despre lume, reprezentate de Marx și de mine, și aceasta într-o serie destul de cuprinzătoare de domenii. De cînd s-a înfățișat pentru prima oară în fața lumii în „Misère de la Philosophie" a lui Marx și în „Manifestul Comunist", această concepție a noastră a trecut printr-o perioadă de incubație de mai bine de douăzeci de ani, pînă ce, după apariția „Capitalului", a pătruns din ce în ce mai repede în cercuri tot mai largi, și acum este apreciată și are aderenți departe peste granițele Europei, în toate țările în care există, pe de o parte, proletari și, pe de altă parte, teoreticieni, oameni de știință neînfricați. Se pare deci că există un public al cărui interes pentru această problemă este destul de mare încît, de dragul expunerilor pozitive care o însoțesc, să fie gata să accepte și polemica împotriva tezelor d-lui Dühring, devenită acum în multe privințe lipsită de obiect.

Menționez în treacăt că, întrucît concepția expusă aici a fost fundamentată și dezvoltată în cea mai mare parte de Marx și numai în cea mai neînsemnată parte de mine, era de la sine înțeles că această expunere a mea nu putea să apară fără știrea lui. I-am citit tot manuscrisul înainte de a-l fi dat la tipar, iar capitolul al X-lea al secțiunii care tratează despre economia politică („Din istoria cri-

tică") a fost scris de Marx; din motive independente de voința mea, am fost nevoit, cu părere de rău, să-l scurtez întrucîtva. Acesta era obiceiul nostru de totdeauna: să ne ajutăm unul pe altul în domenii de specialitate.

Cu excepția unui singur capitol, ediția de față este o retipărire neschimbată a ediției precedente. Pe de o parte, mi-a lipsit timpul pentru a o revizui temeinic, oricît aș fi dorit să fac unele modificări în expunere. Dar am datoria să pregătesc pentru tipar manuscrisele rămase de la Marx, și lucrul acesta este mult mai important ca oricare altul. Și apoi conștiința mea se opune vreunei modificări. Lucrarea este o lucrare polemică, și cred că am față de adversarul meu datoria de a nu îndrepta nimic acolo unde nici el nu poate să îndrepte nimic. Aș putea numai să revendic dreptul de a replica la răspunsul d-lui Dühring. Dar nu am citit și nici nu voi citi fără vreun motiv special cele scrise de d-l Dühring despre critica mea: din punct de vedere teoretic am terminat cu el. De altfel trebuie să respect față de el regulile de onoare ale luptei literare, cu atît mai mult cu cît între timp Universitatea din Berlin i-a făcut o rușinoasă nedreptate. Nu-i vorbă, ea și-a primit pedeapsa. O universitate care se pretează să-l lipsească pe d-l Dühring de libertatea de a preda în împrejurările cunoscute nu trebuie să se mire dacă în împrejurări tot atît de cunoscute îi este impus d-l Schweninger.

Singurul capitol în care mi-am permis să fac unele adăugiri lămuritoare este capitolul al II-lea al secțiunii a treia: „Noțiuni teoretice". Aici, unde este vorba exclusiv de expunerea unui punct esențial al concepției susținute de mine, adversarul meu nu se poate plînge de faptul că m-am străduit să mă exprim într-un limbaj mai popular și să fac unele completări pentru mai multă coerență. Și aceasta avea o cauză obiectivă. Prelucrasem pentru prietenul meu Lafargue trei capitole ale lucrării mele (primul capitol din introducere și primul și al doilea capitol din secțiunea a treia) într-o broșură separată, destinată traducerii în limba franceză, și, după ce ediția franceză a servit drept bază pentru o ediție italiană și pentru una poloneză, am scos și o ediție germană sub titlul: „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft"[1]. În răstimp de cîteva luni, broșura a ajuns la a treia ediție și a apărut de asemenea în traducere rusă și daneză. În toate aceste ediții a fost completat numai capitolul menționat și ar fi fost o pedanterie din partea mea dacă în noua ediție a originalului aș fi respectat întocmai textul inițial, neținînd seama de forma lui ulterioară, devenită internațională.

Modificările pe care aș fi dorit să le fac în afară de aceasta se referă îndeosebi la două puncte. În primul rînd, la istoria primitivă a omenirii, a cărei cheie ne-a fost dată de Morgan abia în 1877. Întrucît însă de atunci, în lucrarea mea „Originea familiei, a proprietății private și a statului", Zürich 1884, am avut prilejul să prelucrez materialul care între timp îmi devenise accesibil, este suficientă o trimitere la această lucrare ulterioară.

În al doilea rînd, însă, ar fi necesară o modificare în secțiunea care tratează despre științele teoretice ale naturii. Aici expunerea este foarte stîngace și multe lucruri ar putea fi exprimate astăzi mai clar și mai precis. Dar tocmai prin faptul că nu-mi iau dreptul să fac aici modificări mă simt în schimb cu atît mai mult obligat să mă critic singur.

Marx și cu mine am fost aproape singurii care am salvat din filozofia idealistă germană dialectica conștientă și am transpus-o în concepția materialistă despre natură și istorie. Dar o concepție dialectică și în același timp materialistă despre natură necesită cunoașterea matematicilor și a științelor naturii. Marx a fost un temeinic cunoscător al matematicii, dar științele naturii nu aveam posibilitatea să le urmărim decît fragmentar, incidental, sporadic. De aceea cînd, retrăgîndu-mă din afaceri și mutîndu-mă la Londra[2], am dobîndit timpul necesar în acest scop, m-am supus, pe cît mi-a stat în putință, unei „năpîrliri" totale, cum spune Liebig, în ceea ce privește matematicile și științele naturii, cărora le-am închinat vreme de opt ani cea mai mare parte a timpului meu. Eram tocmai în toiul

[1] „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință". — *Nota Trad.*

[2] Engels s-a mutat de la Manchester la Londra în toamna anului 1870. — *Nota Red.*

acestui proces de năpîrlire cînd m-am văzut în situaţia de a mă ocupa de aşa-numita filozofie a naturii a d-lui Dühring. De aceea e absolut firesc ca în această materie să nu găsesc uneori termenul tehnic potrivit şi în genere să mă mişc cu oarecare stîngăcie în domeniul ştiinţelor teoretice ale naturii. Pe de altă parte, însă, conştiinţa nesiguranţei mele, pe care nu o învinsesem încă, mă făcea să fiu precaut; nu mi se vor putea reproşa greşeli efective privind faptele cunoscute pe atunci, nici expuneri inexacte ale teoriilor pe atunci recunoscute. In această privinţă numai un ilustru matematician necunoscut i s-a plîns lui Marx într-o scrisoare că aş fi atentat în chip nelegiuit la onoarea lui $\sqrt{-1}$.

Se înţelege de la sine că prin această recapitulare a studiilor mele în domeniul matematicii şi al ştiinţelor naturii urmăream să mă conving şi în amănunt de un adevăr în privinţa căruia în general nu aveam nici o îndoială, şi anume că în natură, prin haosul nenumăratelor transformări, îşi croiesc drum aceleaşi legi dialectice ale mişcării care guvernează şi în istorie întîmplarea aparentă a evenimentelor, aceleaşi legi care, străbătînd ca un fir roşu şi istoria dezvoltării gîndirii omeneşti, intră treptat în conştiinţa omului care gîndeşte, legi pentru prima oară dezvoltate într-un chip cuprinzător, dar într-o formă mistificată, de Hegel şi pe care noi ne-am străduit să le curăţăm de învelişul acestei forme mistice şi să le prezentăm în toată simplitatea şi în toată valabilitatea lor universală. Se înţelegea de la sine că vechea filozofie a naturii, oricîte lucruri într-adevăr bune şi oricîţi germeni roditori conţinea[1], nu ne putea satisface. După cum se demonstrează mai pe larg în această lucrare, filozofia naturii, mai ales în forma hegeliană, păcătuia prin aceea că nu recunoştea naturii nici o dezvoltare în timp, nici o succesiune a lucrurilor „unul după altul", ci numai coexistenţa lor „unul lîngă altul". Această concepţie îşi avea rădăcina, pe de o parte, în însuşi sistemul lui Hegel, sistem care atribuia numai „spiritului" o dezvoltare istorică progresivă, iar pe de altă parte şi în starea generală de atunci a ştiinţelor naturii. In această privinţă Hegel a rămas mult în urma lui Kant, care prin teoria nebuloaselor proclamase deja naşterea sistemului solar, iar prin descoperirea acţiunii de frînare a mişcării de rotaţie a pămîntului de către maree proclamase deja şi dispariţia acestui sistem. In sfîrşit, pentru mine nu putea fi vorba de a introduce din afară legile dialectice în natură, ci de a le descoperi în natură, de a le deduce din natură.

A face acest lucru în ansamblu şi în fiecare domeniu în parte este însă o muncă uriaşă. Nu numai că domeniul care trebuie cercetat este aproape nemărginit, dar în tot acest domeniu înseşi ştiinţele naturii trec printr-un pro-

[1] E mult mai uşor ca, asemenea mediocrităţilor lipsite de idei de teapa lui Karl Vogt, să te năpusteşti asupra vechii filozofii a naturii decît să apreciezi semnificaţia ei istorică. Ea conţine multe absurdităţi şi multe lucruri fantastice, dar nu mai multe decît teoriile nefilozofice ale cercetătorilor empirişti ai naturii din aceeaşi epocă; iar faptul că ea cuprinde şi multe lucruri juste şi raţionale începe să fie recunoscut de cînd cu răspîndirea teoriei evoluţiei. Astfel Haeckel a recunoscut cu drept cuvînt meritele lui Treviranus şi Oken. In concepţia sa despre mucozitatea originară şi băşicuţa originară, Oken stabileşte drept postulat al biologiei ceea ce mai tîrziu au fost într-adevăr descoperite ca protoplasmă şi celulă. In ceea ce-l priveşte în mod special pe Hegel, el stă în multe privinţe cu mult deasupra empiriştilor contemporani cu el care credeau că au explicat toate fenomenele neexplicate punînd la baza lor o forţă — forţa de gravitaţie, forţa de plutire, forţa electrică de contact etc. — sau, acolo unde acest lucru nu mergea, o substanţă necunoscută: luminoasă, calorică, electrică etc. Aceste substanţe imaginare pot fi socotite acum ca fiind înlăturate, dar speculaţia cu forţele, combătută de Hegel, mai continuă să apară, ca o nălucă, de exemplu, în 1869 în discursul ţinut de Helmholtz la Innsbruck (Helmholtz, *„Prelegeri populare"*, fasc. II, 1871, pag. 190). In opoziţie cu idolatrizarea lui Newton, pe care Anglia l-a copleşit cu onoruri şi bogăţii, idolatrizare moştenită de la francezii secolului al XVIII-lea, Hegel a scos în evidenţă că Kepler, pe care Germania l-a lăsat să moară de foame, este adevăratul întemeietor al mecanicii moderne a corpurilor cereşti şi că legea newtoniană a gravitaţiei este cuprinsă în toate cele trei legi ale lui Kepler, în cea de-a treia fiind chiar exprimată categoric. Ceea ce Hegel demonstrează cu ajutorul cîtorva ecuaţii simple în a sa „Naturphilosophie" („Filozofia naturii"), § 270 şi suplimente (Operele lui Hegel, 1842, vol. VII, pag. 98 şi 113—115), regăsim la Gustav Kirchhoff, „Vorlesungen über mathematische Physik" („Prelegeri despre fizica matematică"), ed. a 2-a, Leipzig 1877, pag. 10, ca rezultat al mecanicii matematice moderne şi în esenţă în aceeaşi formă matematică simplă în care a fost dezvoltată pentru prima dată de Hegel. Filozofii naturii se află faţă de ştiinţa naturii conştient-dialectică în acelaşi raport ca şi utopiştii faţă de comunismul modern. *(Nota lui Engels)*

ces de transformare atît de grandios, încît chiar şi cel care poate dispune în acest scop de tot timpul său liber abia este în stare să ţină pasul. De la moartea lui Karl Marx, tot timpul mi-a fost prins de îndatoriri mai urgente şi de aceea am fost nevoit să întrerup această muncă. Trebuie să mă mulţumesc deocamdată cu indicaţiile date în lucrarea de faţă şi să aştept să mi se prezinte în viitor un prilej pentru a aduna şi a publica rezultatele obţinute, poate împreună cu extrem de importantele manuscrise matematice rămase de la Marx.

E posibil însă ca progresul ştiinţelor teoretice ale naturii să facă, în cea mai mare parte sau chiar cu totul, de prisos munca mea, deoarece revoluţia, care este impusă ştiinţelor teoretice ale naturii datorită simplei necesităţi de a sistematiza descoperirile pur empirice din ce în ce mai numeroase, este de aşa natură, încît trebuie să facă chiar şi pe cel mai îndărătnic empirist să recunoască tot mai mult caracterul dialectic al proceselor naturii. Vechile opoziţii rigide, liniile de demarcaţie categorice şi de netrecut dispar tot mai mult. De cînd au putut fi lichefiate pînă şi ultimele gaze „veritabile", de cînd s-a dovedit că un corp poate fi adus într-o stare în care forma lichidă pulverizată şi cea gazoasă nu pot fi deosebite una de alta, stările de agregare au pierdut şi ultima rămăşiţă a caracterului lor absolut de altădată. Atunci cînd teoria cinetică a gazelor a stabilit că în gazele perfecte pătratele vitezelor cu care se mişcă moleculele de gaz sînt, la temperaturi egale, invers proporţionale cu greutăţile moleculare, căldura a intrat şi ea direct în rîndul formelor de mişcare, care sînt nemijlocit comensurabile ca atare. Dacă încă acum zece ani marea lege fundamentală, recent descoperită, a mişcării era concepută ca simplă lege a *conservării* energiei, ca simplă expresie a imposibilităţii de a distruge şi a crea mişcarea, adică numai sub aspectul ei cantitativ, astăzi această expresie îngustă, negativă este din ce în ce mai mult eliminată de expresia pozitivă a *transformării* energiei în care pentru prima oară conţinutul calitativ al procesului intră în drepturile sale şi în care este ştearsă şi ultima amintire a creatorului transcendental. Acum nu mai trebuie propovăduit ca ceva nou că nu se schimbă cantitatea de

mişcare (a aşa-zisei energii) atunci cînd ea se transformă din energie cinetică (aşa-zisa forţă mecanică) în electricitate, căldură, energie potenţială de poziţie etc., şi invers; această idee serveşte ca bază definitiv cîştigată pentru cercetarea — de aci înainte mult mai bogată în conţinut — a însuşi procesului de transformare, a marelui proces fundamental, în cunoaşterea căruia se concentrează întreaga cunoaştere a naturii. Şi de cînd biologia este studiată în lumina teoriei evoluţiei, în domeniul naturii organice au început să dispară una după alta liniile rigide de demarcaţie ale clasificării, se înmulţesc zilnic verigile intermediare aproape neclasificabile; cercetări mai amănunţite aruncă organisme dintr-o clasă într-alta şi caractere distinctive, devenite aproape un crez, îşi pierd valabilitatea lor absolută; avem acum mamifere care depun ouă şi, dacă ştirea se va adeveri, chiar şi păsări care umblă în patru picioare. Dacă încă cu ani în urmă, ca urmare a descoperirii celulei, Virchow a fost nevoit să dizolve unitatea individului animal într-o federaţie de state celulare, ceea ce avea mai curînd un caracter progresist[1] decît unul ştiinţific şi dialectic, noţiunea individualităţii animale (deci şi umane) devine mult mai complicată în urma descoperirii globulelor albe, care se mişcă în corpul animalelor superioare în felul amibelor. Dar tocmai aceste antagonisme polare, considerate ireconciliabile şi de nerezolvat, aceste linii de demarcaţie şi criteriile distinctive ale claselor fixate arbitrar au dat ştiinţelor teoretice moderne ale naturii caracterul lor metafizic limitat. Punctul central al concepţiei dialectice despre natură îl constituie recunoaşterea adevărului că aceste antagonisme şi deosebiri există într-adevăr în natură, dar că au numai o valabilitate relativă, şi că, dimpotrivă, presupusa lor rigiditate şi valabilitate absolută au fost introduse în natură abia prin reflexiunea noastră. Se poate ajunge la concepţia dialectică atunci cînd faptele care se acumulează în domeniul ştiinţelor naturii te silesc la acest lucru; se ajunge mai uşor la ea dacă întîmpinăm caracterul dialectic al acestor fapte cu cunoaşterea legilor gîndirii dialectice. În orice caz, ştiinţele naturii s-au dez-

[1] Aluzie la apartenenţa lui Virchow la partidul liberal „progresist". — *Nota Red.*

voltat acum într-atît, încît nu mai pot evita generalizarea dialectică. Ele își vor ușura însă acest proces dacă nu vor uita că rezultatele în care se generalizează datele lor experimentale sînt noțiuni și că arta de a opera cu noțiunile nu este înnăscută și nici nu este dată o dată cu conștiința noastră comună de toate zilele, ci ea reclamă o gîndire adevărată, gîndire care are, la rîndul ei, o istorie empirică îndelungată, tot atît de îndelungată ca și cercetarea empirică a naturii. Tocmai pentru că învață să-și însușească rezultatele celor două milenii și jumătate de dezvoltare a filozofiei, științele naturii se vor elibera, pe de o parte, de orice filozofie a naturii, distinctă de ele, situată în afara sau deasupra lor, iar pe de altă parte de propria lor metodă de gîndire mărginită, moștenită de la empirismul englez.

Londra, 23 septembrie 1885.

III

Prezenta ediție nouă este, cu excepția unor schimbări stilistice cu totul neînsemnate, o retipărire a ediției precedente. Numai într-un singur capitol, capitolul al X-lea din secțiunea a doua: „Din istoria critică", mi-am permis să fac unele completări esențiale, și anume din următoarele motive.

După cum am menționat și în prefața la ediția a doua, tot ce este esențial în acest capitol se datorește lui Marx. In prima redactare, destinată unui articol de gazetă, am fost nevoit să scurtez considerabil manuscrisul lui Marx, și anume tocmai în părțile în care critica concepțiilor lui Dühring trecea pe planul al doilea în raport cu expunerile de sine stătătoare din istoria economiei politice. Dar tocmai aceste expuneri formează partea manuscrisului care prezintă și astăzi interesul cel mai viu și mai durabil. Mă consider dator să redau cît mai complet și textual expunerile în care Marx așază oameni ca Petty, North, Locke, Hume la locul ce li se cuvine în geneza economiei politice clasice; și mai necesar consider că este să redau explicarea „tabloului economic" al lui Quesnay, această enigmă de sfinx rămasă de nerezolvat pentru întreaga economie politică modernă. Dimpotrivă, pe cît mi-a permis contextul,

am omis ceea ce se referea exclusiv la scrierile d-lui Dühring.

De altfel pot să fiu pe deplin mulțumit de larga răspîndire pe care ideile susținute în această lucrare au căpătat-o, de la ediția precedentă încoace, în cercurile științifice și în rîndurile clasei muncitoare, și anume în toate țările civilizate ale lumii.

Londra, 23 mai 1894

F. Engels

INTRODUCERE

I

CHESTIUNI GENERALE

Prin conţinutul său, socialismul modern este în primul rînd rezultatul constatării, pe de o parte, a antagonismelor de clasă care domnesc în societatea modernă între avuţi şi neavuţi, între muncitori salariaţi şi burghezi, iar pe de altă parte a anarhiei care domneşte în producţie. In ce priveşte însă forma sa teoretică, el apare la început ca o dezvoltare, chipurile, mai consecventă a principiilor formulate de marii iluminişti francezi ai secolului al XVIII-lea[1]. Ca orice teorie nouă, socialismul a trebuit să pornească de la materialul ideologic acumulat pînă la el, deşi el îşi avea rădăcinile în faptele economice [materiale][2].

Marii bărbaţi care, în Franţa, au luminat minţile pentru revoluţia ce avea să vină au avut ei înşişi o atitudine cît se poate de revoluţionară. Nici o autoritate exterioară, de orice fel ar fi fost, nu era recunoscută de ei. Religia, concepţia despre natură, societatea, ordinea de stat, toate au

---

[1] In conceptul „Introducerii", aceste rînduri au fost date în următoarea redactare: *„Socialismul modern"*, deşi s-a născut de fapt din constatarea antagonismelor de clasă existente în societate între avuţi şi neavuţi, între muncitori şi exploatatori, în ce priveşte însă forma sa teoretică el apare la început ca o dezvoltare, chipurile, mai consecventă a principiilor formulate de marii iluminişti francezi ai secolului al XVIII-lea, căci primii reprezentanţi ai socialismului, Morelly şi Mably, au fost şi ei iluminişti. — *Nota Red.*

[2] Dăm în paranteze pătrate completările (şi variantele cele mai importante) scrise de Engels cu prilejul editării acestui capitol şi a capitolelor I şi al II-lea din secţiunea a treia din „Anti-Dühring" ca broşură populară de masă sub titlul „Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă". — *Nota Red*

fost supuse celei mai necruțătoare critici; toate trebuiau să-și justifice existența în fața scaunului de judecată al rațiunii sau să renunțe la existență. Rațiunea a devenit unica măsură a tot ce exista. Era timpul în care, după expresia lui Hegel, lumea a fost așezată pe cap [1], mai întîi în sensul că mintea omenească și principiile descoperite cu ajutorul gîndirii aveau pretenția să fie recunoscute drept bază a oricărei acțiuni umane și a oricăror relații sociale, iar apoi, mai tîrziu și în sensul mai larg, că realitatea, care era în contrazicere cu aceste principii, a fost efectiv răsturnată de sus pînă jos. Toate formele de societate și de stat de pînă atunci, toate reprezentările tradiționale au fost aruncate la lada de vechituri ca irațională; lumea fusese condusă pînă atunci numai de prejudecăți și tot trecutul ei nu merita decît compătimire și dispreț. Abia acum răsărea soarele [imperiul rațiunii]; de acum înainte superstiția, nedreptatea, privilegiile și asuprirea trebuiau să cedeze locul adevărului etern, dreptății eterne, egalității — care își are rădăcinile în natura însăși — și drepturilor inalienabile ale omului.

Știm acum că acest imperiu al rațiunii nu a fost altceva decît imperiul idealizat al burgheziei, că dreptatea eternă și-a găsit concretizarea în justiția burgheză, că egalitatea s-a redus la egalitatea burgheză în fața legii, că proprietatea burgheză a fost proclamată unul din drepturile fundamentale ale omului și că statul rațiunii, contractul

[1] Iată pasajul în care Hegel vorbește despre revoluția franceză: „Ideea de drept, noțiunea ei, s-a impus *dintr-o dată*, și vechiul eșafodaj al nedreptății nu i-a putut opune nici o rezistență. Ideea de drept stă acum la baza constituției, și de aici înainte toate trebuie întemeiate pe această bază. De cînd există soare pe cer și planete care se rotesc în jurul lui, încă nu s-a pomenit ca omul să se așeze pe cap, adică să se sprijine pe idee, construind realitatea în conformitate cu aceasta. Anaxagora a spus cel dintîi că Nûs, adică rațiunea, guvernează lumea; abia acum însă omul a ajuns să recunoască că ideea trebuie să guverneze realitatea spirituală. Aceasta a fost un *minunat răsărit de soare. Toate ființele cugetătoare au celebrat această epocă. O emoție sublimă* a domnit în acel timp, *un entuziasm al spiritului a înfiorat lumea*, ca și cînd abia acum s-ar fi înfăptuit împăcarea dintre divinitate și lume" (Hegel, Filozofia istoriei, 1840, pag. 535). — N-ar fi oare, în sfîrșit, timpul să se pună în mișcare legea contra socialiștilor împotriva acestor periculoase doctrine revoluționare ale răposatului profesor Hegel?].

social al lui Rousseau, a fost tradus în viață și nu putea fi altfel tradus în viață decît numai ca republică democratică burgheză. Întocmai ca și predecesorii lor, marii cugetători ai secolului al XVIII-lea nu puteau să depășească limitele în care îi îngrădea propria lor epocă.

Dar pe lîngă antagonismul dintre nobilimea feudală și burghezie [care se erija în reprezentantă a tot restului societății] mai exista antagonismul general dintre exploatatori și exploatați, dintre trîntorii bogați și sărăcimea muncitoare. Tocmai această împrejurare le-a dat reprezentanților burgheziei posibilitatea să se erijeze în reprezentanți nu ai unei clase anumite, ci ai întregii omeniri în suferință. Ba mai mult. De la originea ei, burghezia purta în sine propriul ei antagonism: capitaliștii nu pot exista fără muncitori salariați, și așa cum meșterul breslaș din evul mediu s-a transformat în burghezul modern, s-au transformat și calfa din cadrul breslei și lucrătorul ziler din afara breslei în proletari. Și deși, în genere, în lupta împotriva nobilimii burghezia putea să pretindă într-o anumită măsură că reprezintă în același timp și interesele diferitelor clase muncitoare din vremea aceea, totuși cu prilejul fiecărei mișcări burgheze mari izbucneau mișcări de sine stătătoare ale clasei care era precursorul mai mult sau mai puțin dezvoltat al proletariatului modern. Astfel a fost în timpul Reformei și al războaielor țărănești germane mișcarea [anabaptiștilor[1] și a] lui Thomas Münzer, în marea revoluție engleză levellerii[2], în marea revoluție franceză Babeuf. Aceste răscoale armate revoluționare ale unei clase care încă nu se maturizase au fost însoțite de manifestări teoretice corespunzătoare, ca descrieri utopice ale unei orînduiri sociale ideale în secolul al XVI-lea și al XVII-lea[3], iar în secolul al XVIII-lea teorii de-a dreptul comu-

[1] *Anabaptiști* (rebotezați) — sectă religioasă de pe timpul Reformei din secolul al XVI-lea. — *Nota Red.*

[2] *Levelleri* (în traducere: *nivelatori*) — denumire dată reprezentanților mișcării elementelor plebee de la orașe și sate care au formulat în timpul revoluției din 1648 din Anglia cele mai radicale revendicări democratice. — *Nota Red*

[3] Engels se referă la operele lui Thomas Morus (secolul al XVI-lea) și ale lui Campanella (secolul al XVII-lea), reprezentanți ai comunismului utopic. — *Nota Red.*

niste (Morelly şi Mably). Revendicarea egalităţii nu se limita numai la drepturi politice, ci se extindea şi asupra stării sociale a fiecărui individ în parte; nu numai privilegiile de clasă trebuiau abolite, ci înseşi deosebirile de clasă. Prima formă de manifestare a noii învăţături a fost un comunism ascetic spartan [care interzicea toate plăcerile vieţii]. Urmară apoi cei trei mari utopişti: Saint-Simon, la care alături de orientarea proletară şi-a păstrat încă o oarecare însemnătate orientarea burgheză, Fourier şi Owen, acesta din urmă, trăind în ţara celei mai dezvoltate producţii capitaliste şi sub impresia antagonismelor născute de aceasta, a elaborat în mod sistematic propunerile sale pentru desfiinţarea deosebirilor de clasă, pornind nemijlocit de la materialismul francez.

Trăsătura comună a celor trei utopişti este că ei nu apar ca reprezentanţi ai intereselor proletariatului istoriceşte născut între timp. Ca şi iluminiştii, ei nu vor să elibereze [mai întîi] o anumită clasă, ci [deodată] întreaga omenire. Ca şi aceştia, ei vor să instaureze imperiul raţiunii şi al dreptăţii eterne, dar imperiul lor se deosebeşte de cel al iluminiştilor ca cerul de pămînt. Lumea burgheză, orînduită după principiile acestor iluminişti, este şi ea iraţională şi nedreaptă, prin urmare tot atît de vrednică de aruncat la gunoi ca şi feudalismul şi toate orînduirile sociale anterioare. Dacă pînă acum nu au domnit în lume adevărata raţiune şi adevărata dreptate, aceasta se datoreşte numai faptului că ele nu au fost încă cunoscute aşa cum se cuvine. Lipsea tocmai omul genial, care şi-a făcut acum apariţia şi care a recunoscut adevărul. Faptul că el a apărut acum, că adevărul a fost recunoscut tocmai acum nu este rezultatul necesar, inevitabil al dezvoltării istorice, ci o simplă întîmplare fericită. El s-ar fi putut naşte şi cu 500 de ani în urmă, şi atunci ar fi scutit omenirea de 5 secole de erori, de lupte şi de suferinţe.

Această concepţie este comună în esenţă tuturor socialiştilor englezi şi francezi, precum şi primilor socialişti germani, inclusiv Weitling[1]. Socialismul este [pentru ei

[1] In „Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă", această idee a fost expusă astfel: „Concepţia utopiştilor a stăpînit mult timp ideile socialiste ale secolului al XIX-lea şi le mai stăpîneşte în parte

toţi] expresia adevărului, raţiunii şi dreptăţii absolute şi trebuie numai să fie descoperit ca să cucerească lumea prin propria sa forţă. Deoarece adevărul absolut este independent de timp, de spaţiu şi de dezvoltarea istorică a omenirii, cînd şi unde va fi el descoperit nu este decît simplă întîmplare. Totodată adevărul, raţiunea şi dreptatea absolută sînt diferite la fiecare întemeietor de şcoală; şi cum la fiecare dintre ei felul deosebit al adevărului, raţiunii şi dreptăţii absolute este determinat la rîndul său de judecata lui subiectivă, de condiţiile lui de viaţă, de bogăţia cunoştinţelor lui şi de gradul de dezvoltare al gîndirii lui, în acest conflict dintre adevărurile absolute nu există o altă soluţie decît ca ele să se tocească reciproc. Din aceasta nu putea să rezulte decît un fel de socialism eclectic mediu, ca cel care domină de fapt pînă astăzi în mintea celor mai mulţi muncitori socialişti din Franţa şi din Anglia. Acest socialism eclectic reprezintă un amestec deosebit de pestriţ, de toate nuanţele, alcătuit din păreri critice mai puţin izbitoare, din teze economice şi din reprezentările diferiţilor întemeietori de secte despre viitorul societăţii, amestec care se obţine cu atît mai uşor, cu cît în vîltoarea discuţiilor diferitele lui părţi componente îşi tocesc mai repede colţurile ascuţite ale preciziunii, asemenea pietricelelor rotunde dintr-un pîrîu. Pentru a face din socialism o ştiinţă, el trebuia aşezat mai întîi pe un teren real.

Între timp, alături de filozofia franceză a secolului al XVIII-lea şi în urma ei, se născuse filozofia germană modernă, care s-a încheiat cu Hegel. Cel mai mare merit al ei a fost reîntoarcerea la dialectică, ca cea mai înaltă formă de gîndire. Filozofii antici eleni erau toţi dialecticieni înnăscuţi, spontani; cea mai universală minte printre ei, Aristotel, a şi cercetat formele esenţiale ale gîndirii dialectice[1]. Filozofia mai nouă însă, cu toate că şi aici dialectica a avut reprezentanţi străluciţi (de exemplu

şi acum. Această concepţie a fost urmată pînă nu demult de toţi socialiştii francezi şi englezi, precum şi de comunismul german mai vechi, inclusiv Weitling". — *Nota Red.*

[1] In conceptul „Introducerii" acest pasaj era formulat în felul următor: „Filozofii antici eleni erau toţi dialecticieni înnăscuţi, spontani, şi Aristotel, Hegelul antichităţii, a şi cercetat formele esenţiale ale gîndirii dialectice". — *Nota Red.*

Descartes şi Spinoza), se împotmolise din ce în ce mai mult, mai ales sub influenţa engleză, în aşa-numitul mod de gîndire metafizic, de care au fost stăpîniţi, aproape exclusiv, şi francezii secolului al XVIII-lea, cel puţin în lucrările lor pur filozofice. In afara filozofiei propriu-zise au fost şi ei în stare să dea capodopere ale dialecticii; ajunge să amintim numai „Nepotul lui Rameau" de Diderot şi „Dizertaţie despre originea inegalităţii dintre oameni" de Rousseau. — Redăm aici pe scurt esenţa celor două metode de gîndire; va trebui să revenim mai amănunţit asupra acestei chestiuni.

Dacă supunem examenului gîndirii noastre natura sau istoria omenirii, sau propria noastră activitate intelectuală, la prima vedere ni se înfăţişează imaginea unei împletiri infinite de conexiuni şi interacţiuni, în care nimic nu rămîne ceea ce a fost, unde şi cum a fost, ci în care totul se mişcă, se schimbă, ia naştere şi dispare. [Vedem, aşadar, mai întîi imaginea de ansamblu, în care amănuntele trec încă, mai mult sau mai puţin, pe al doilea plan; atenţia noastră este îndreptată mai mult asupra mişcării, asupra schimbărilor şi legăturilor decît asupra a *ceea ce* se mişcă, se schimbă şi se leagă]. Această reprezentare a lumii, primitivă, naivă, dar justă în fond, este proprie filozofiei antice greceşti şi a fost pentru prima oară limpede exprimată de Heraclit: Totul este şi nu este în acelaşi timp, căci totul *curge* şi se află în permanentă schimbare, totul se află în permanent proces de naştere şi dispariţie. Dar această reprezentare, oricît de bine ar sezisa ea caracterul general al imaginei de ansamblu a fenomenelor, nu este totuşi suficientă pentru a explica amănuntele din care se compune această imagine de ansamblu; şi atîta vreme cît nu putem să facem acest lucru, nu ne edificăm nici asupra imaginei de ansamblu. Pentru a cunoaşte aceste amănunte trebuie să le desprindem din conexiunea lor naturală sau istorică şi să le cercetăm pe fiecare în parte, după natura lor, după cauzele şi efectele lor speciale etc. Aceasta este în primul rînd sarcina ştiinţelor naturii şi a cercetării istorice, discipline care, din motive foarte întemeiate, nu au ocupat decît un loc subordonat la grecii epocii clasice, întrucît ei trebuiau să strîngă mai întîi [pentru aceasta] materialul necesar. [Numai după ce materialul ştiinţific-

natural şi istoric este în oarecare măsură acumulat, se poate păşi la trierea critică, la compararea, respectiv la împărţirea în clase, ordine şi specii]. Inceputurile cercetării exacte a naturii se dezvoltă [de aceea] abia la grecii perioadei alexandrine şi mai tîrziu, în evul mediu, la arabi; o adevărată ştiinţă a naturii datează însă abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi de atunci încoace a progresat cu o rapiditate din ce în ce mai mare. Descompunerea naturii în părţile ei componente, separarea diferitelor procese ale naturii şi obiecte din natură în anumite clase, cercetarea structurii interne a corpurilor organice după multiplele lor forme anatomice au constituit condiţiile esenţiale ale uriaşelor progrese pe care le-a înregistrat în ultimii 400 de ani cunoaşterea naturii. Dar acest fel de cercetare ne-a lăsat şi obiceiul de a concepe obiectele şi procesele naturii izolat, în afara marii lor conexiuni generale; de aceea nu în mişcarea lor, ci în nemişcarea lor; nu ca fenomene în esenţă schimbătoare, ci ca fenomene stabile; nu ca ceva viu, ci ca ceva mort. Transpusă de Bacon şi Locke din ştiinţele naturii în filozofie, această concepţie a dat naştere mărginirii specifice a ultimelor secole, metodei metafizice de gîndire.

Pentru metafizician, lucrurile şi imaginile lor în gîndire, adică noţiunile, sînt obiecte izolate, imuabile, rigide, date o dată pentru totdeauna şi care trebuie cercetate unul după altul şi unul independent de altul. El gîndeşte numai în antagonisme nemijlocite; felul lui de a vorbi este da — da, nu — nu; tot ce e în plus vine de la necuratul. Pentru el un lucru ori există, ori nu există; un lucru nu poate să fie el însuşi şi în acelaşi timp şi un altul. Pozitivul şi negativul se exclud în mod absolut; cauza şi efectul se află de asemenea unul faţă de celălalt într-un antagonism rigid. De aceea la prima vedere acest mod de gîndire ni se pare foarte plauzibil, pentru că este acela al aşa-numitului bun simţ. Numai că bunul simţ, oricît de respectabil ar fi el în cadrul vieţii de toate zilele, trece prin cele mai ciudate aventuri de îndată ce are îndrăzneala s-o pornească în lumea largă a cercetării; iar modul de gîndire metafizic, oricît de justificat şi chiar necesar ar fi el în anumite domenii mai mult sau mai puţin vaste după natura obiectului, se loveşte totuşi de fiecare dată, mai curînd sau

mai tîrziu, de o limită dincolo de care devine unilateral, mărginit, abstract, încurcîndu-se în contradicţii de nerezolvat, pentru că din cauza lucrurilor izolate uită de legătura dintre ele, din cauza existenţei lor uită de apariţia şi de dispariţia lor, din cauza nemişcării lor uită de mişcarea lor, pentru că din cauza copacilor nu vede pădurea. În viaţa de toate zilele ştim, de exemplu, şi putem spune în mod precis dacă un animal există sau nu; la o cercetare mai exactă vedem însă că aceasta este cîteodată o chestiune foarte complicată, lucru pe care-l ştiu foarte bine juriştii, care s-au străduit în zadar să găsească limita raţională dincolo de care suprimarea copilului în pîntecele mamei devine o ucidere; tot atît de imposibil este de stabilit momentul morţii, întrucît fiziologia dovedeşte că moartea nu este un act care survine deodată, într-o clipită, ci un proces foarte îndelungat. Tot aşa orice fiinţă organică este în fiecare clipă aceeaşi şi nu aceeaşi; în fiecare clipă ea asimilează materii aduse din afară şi elimină altele, în fiecare clipă mor celule ale corpului său şi se formează altele noi; după un timp mai mult sau mai puţin îndelungat substanţa acestui corp a fost complet înnoită, înlocuită prin alţi atomi. Iată de ce orice fiinţă organizată este mereu aceeaşi şi totuşi alta. La un examen mai atent vedem de asemenea că cei doi poli ai unui antagonism, cel pozitiv şi cel negativ, sînt tot atît de inseparabili pe cît sînt de opuşi şi că, în ciuda antagonismului lor, ei se întrepătrund; vedem de asemenea că reprezentările de cauză şi efect sînt valabile ca atare numai cînd sînt aplicate la un caz izolat, dar că, de îndată ce privim cazul izolat în conexiunea sa generală cu lumea în întregul ei, ele se contopesc, se împletesc în reprezentarea interacţiunii universale în care cauzele şi efectele îşi schimbă mereu locul, ceea ce este acum sau aici efect devenind dincolo sau atunci cauză, şi invers.

Toate aceste procese şi metode de gîndire nu se potrivesc în cadrul gîndirii metafizice. Pentru dialectică însă, care concepe lucrurile şi reflectarea lor în mintea omului mai cu seamă în conexiunea lor, în înlănţuirea lor, în mişcarea lor, în apariţia şi în dispariţia lor, procese ca cele de mai sus sînt tot atîtea confirmări ale propriei sale metode de cercetare. Natura constituie piatra de încercare

a dialecticii, şi trebuie să spunem că ştiinţa modernă a naturii ne-a oferit pentru această verificare un material extrem de bogat, care sporeşte zilnic, dovedind astfel că în natură toate se petrec, în ultimă instanţă, în mod dialectic, şi nu în mod metafizic [că ea nu se mişcă cu uniformitatea eternă a unui cerc ce se repetă continuu, ci trăieşte o adevărată istorie. Înaintea tuturor trebuie să-l citäm aici pe Darwin, care a dat cea mai puternică lovitură concepţiei metafizice despre natură, dovedind că întreaga natură organică de astăzi, plantele şi animalele, deci şi omul, sînt produsul unui proces de dezvoltare care a durat milioane de ani]. Întrucît însă pînă acum cercetătorii naturii care au învăţat să gîndească dialectic pot fi număraţi pe degete, acest conflict dintre rezultatele obţinute şi modul de gîndire tradiţional explică nemărginita confuzie care domneşte în prezent în ştiinţele teoretice ale naturii şi care duce la desperare pe dascăli ca şi pe discipoli, pe autori ca şi pe cititori.

O prezentare exactă a universului, a dezvoltării sale şi a dezvoltării omenirii, precum şi a reflectării acestei dezvoltări în minţile oamenilor, nu poate fi deci realizată decît pe cale dialectică, ţinînd mereu seamă de interacţiunea generală dintre apariţie şi dispariţie, dintre schimbările progresive şi regresive. Şi în acest sens s-a şi manifestat de îndată filozofia germană modernă. Kant şi-a început activitatea sa ştiinţifică reducînd sistemul solar stabil şi veşnic al lui Newton, după ce i-a fost dat faimosul impuls iniţial, la un proces istoric: procesul naşterii soarelui şi a tuturor planetelor dintr-o masă nebuloasă în rotaţie. În acelaşi timp el a tras şi concluzia că o dată cu apariţia sistemului solar este dată în mod necesar şi viitoarea lui dispariţie. Ideea sa a căpătat cu o jumătate de secol mai tîrziu o fundamentare matematică prin Laplace, şi, după altă jumătate de secol, spectroscopul a dovedit existenţa în spaţiul cosmic a unor astfel de mase gazoase incandescente în diferite stadii de condensare.

Această filozofie germană modernă s-a încheiat cu sistemul lui Hegel, al cărui mare merit este că a prezentat pentru prima dată întreaga lume naturală, istorică şi spirituală ca un proces, adică în continuă mişcare, schimbare, transformare şi dezvoltare, şi că a încercat să dovedească

legătura internă a acestei mişcări şi dezvoltări[1]. Privită din acest punct de vedere, istoria omenirii nu mai apărea ca o încîlcire haotică de acte de silnicie lipsite de sens, care, în faţa scaunului de judecată al raţiunii filozofice, ajunsă acum la maturitate, sînt toate la fel de condamnabile şi care merită să fie date cît mai repede uitării, ci ca procesul de dezvoltare a omenirii însăşi, sarcina gîndirii fiind acum aceea de a urmări fazele succesive ale acestui proces de-a lungul tuturor căilor sale întortochiate şi de a dovedi legitatea lui internă printre toate întîmplările aparente.

Faptul că [sistemul lui] Hegel nu a rezolvat această sarcină [pe care şi-o pusese] nu prezintă importanţă aici. Meritul său epocal este că a pus-o. Aceasta este o sarcină pe care niciodată nu o va putea rezolva un om singur. Deşi Hegel a fost, alături de Saint-Simon, mintea cea mai universală a timpului său, el era totuşi limitat, în primul rînd, de sfera propriilor sale cunoştinţe, inevitabil limitată, şi, în al doilea rînd, de cunoştinţele şi concepţiile epocii sale, limitate şi ele ca amploare şi profunzime. La acestea se mai adaugă însă şi o a treia împrejurare. Hegel era idealist, cu alte cuvinte, pentru el, ideile din mintea lui nu erau imagini mai mult sau mai puţin abstracte ale obiectelor şi proceselor reale, ci, invers, obiectele şi dezvoltarea lor nu erau pentru el decît imaginile concretizate ale „ideii" existente undeva[2] încă înaintea lumii. În felul acesta totul era aşezat cu capul în jos, iar conexiunea reală a lumii era complet inversată. Şi [de aceea] oricît de just şi de genial au fost înţelese de Hegel unele legături particulare ale fe-

[1] În conceptul „Introducerii", filozofia hegeliană este caracterizată în felul următor: „Sistemul hegelian a fost ultima şi cea mai închegată formă a filozofiei, întrucît a fost conceput ca o ştiinţă separată care stă deasupra tuturor celorlalte ştiinţe. O dată cu el s-a prăbuşit întreaga filozofie. A rămas numai modul dialectic de gîndire şi concepţia despre întreaga lume naturală, istorică şi intelectuală ca o lume care se mişcă, se schimbă la infinit, care se află într-un permanent proces de apariţie şi dispariţie. Acum, nu numai în faţa filozofiei, ci şi în faţa *tuturor* ştiinţelor s-a pus sarcina de a descoperi legile mişcării acestui proces veşnic de transformare în fiecare domeniu în parte. În aceasta constă moştenirea lăsată de filozofia hegeliană urmaşilor săi". — *Nota Red.*

[2] În loc de „undeva" — [într-un mod oarecare].

nomenelor, era inevitabil ca, din motivele arătate, multe lucruri, chiar şi în ceea ce priveşte amănuntele sistemului lui, să iasă cîrpite, artificiale, născocite, într-un cuvînt anapoda. Sistemul hegelian ca atare a fost un colosal avorton, dar şi ultimul în felul său. Căci el mai suferea de o incurabilă contradicţie internă: pe de o parte avea drept premisă esenţială concepţia istorică după care istoria omenirii este un proces de dezvoltare care prin însăşi natura sa nu poate fi încheiat în gîndire prin descoperirea unui aşa-zis adevăr absolut, iar pe de altă parte sistemul hegelian susţine că este tocmai chintesenţa acestui adevăr absolut. Un sistem de cunoaştere a naturii şi a istoriei, atotcuprinzător şi încheiat o dată pentru totdeauna, este în contradicţie cu legile de bază ale gîndirii dialectice; ceea ce nu exclude nicidecum, ci, dimpotrivă, include faptul că din generaţie în generaţie cunoaşterea sistematică a întregii lumi exterioare poate să facă progrese uriaşe.

Înţelegerea caracterului complet fals al idealismului german de pînă atunci a dus inevitabil la materialism, dar, firesc, nu numai la materialismul exclusiv metafizic şi mecanicist al secolului al XVIII-lea. În opoziţie cu simpla respingere naiv-revoluţionară a întregii istorii anterioare, materialismul modern vede în istorie procesul de dezvoltare a omenirii, proces ale cărui legi de mişcare are sarcina să le descopere. În opoziţie cu reprezentarea care domină atît la francezii secolului al XVIII-lea, şi chiar [încă] la Hegel, anume că natura este un tot care rămîne [mereu] egal cu sine însuşi şi se mişcă în cicluri restrînse, cu corpuri cereşti eterne — cum ne-a învăţat Newton — şi cu specii imuabile de fiinţe organice — cum ne-a învăţat Linné, materialismul modern sintetizează progresele cele mai noi ale ştiinţelor naturii, după care natura are şi ea istoria ei în timp, corpurile cereşti, ca şi speciile de organisme care le populează atunci cînd găsesc condiţii favorabile, apar şi dispar, iar ciclurile, în măsura în care în genere sînt admisibile[1], capătă dimensiuni infinit mai grandioase. În ambele cazuri materialismul este în esenţă dialectic şi nu mai are nevoie de o filozofie care să stea deasupra celorlalte ştiinţe. Din moment ce în faţa fiecărei

[1] În loc de „sînt" — [rămîn].

ştiinţe în parte se ridică necesitatea de a se edifica asupra poziţiei ei în conexiunea generală a lucrurilor şi a cunoştinţelor despre lucruri, orice ştiinţă specială despre această conexiune generală este de prisos. Ceea ce rămîne ca element de sine stătător din toată filozofia de pînă acum este ştiinţa gîndirii şi a legilor ei — logica formală şi dialectica. Restul intră în ştiinţa pozitivă a naturii şi a istoriei.

Dar pe cînd această revoluţionare [în] concepţia despre natură s-a putut înfăptui numai în măsura în care cercetările puneau la dispoziţie materialul pozitiv de cunoştinţe corespunzător, au avut loc cu mult înainte o serie de evenimente istorice care au provocat o cotitură hotărîtoare în concepţia despre istorie. În 1831 avusese loc la Lyon prima răscoală muncitorească; între anii 1838 şi 1842 prima mişcare muncitorească naţională, mişcarea cartiştilor englezi, a ajuns la apogeu. Lupta de clasă dintre proletariat şi burghezie a trecut pe primul plan al istoriei celor mai avansate ţări din Europa, pe măsură ce în aceste ţări se dezvolta, pe de o parte, marea industrie şi, pe de altă parte, dominaţia politică de curînd cucerită a burgheziei. Faptele arătau cu tot mai multă evidenţă minciuna teoriilor economiei politice burgheze despre identitatea de interese dintre capital şi muncă, despre armonia generală şi despre bunăstarea generală a poporului ca urmare a liberei concurenţe[1]. Toate aceste lucruri nu mai puteau fi ignorate, cum nu putea fi ignorat nici socialismul francez şi englez, care era expresia lor teoretică, deşi foarte imperfectă. Dar vechea concepţie idealistă despre istorie, care nu fusese încă înlăturată, nu cunoştea nici lupte de clasă bazate pe interese materiale şi, în genere, nici un fel de interese materiale; producţia, ca şi toate

[1] În conceptul „Introducerii", aceste cuvinte erau urmate de următoarele rînduri: „În Franţa insurecţia de la Lyon din 1835 [1834] proclamase de asemenea lupta proletariatului împotriva burgheziei. Teoriile socialiste din Anglia şi din Franţa dobîndiseră o importanţă istorică şi trebuiau să găsească ecou şi în Germania şi să provoace critici, deşi acolo industria abia începuse să se dezvolte din mica producţie. Socialismul teoretic care ia naştere acum — nu atît în Germania cît în rîndurile germanilor — trebuia, prin urmare, să-şi importe întregul material...". — *Nota Red.*

relaţiile economice, erau pomenite numai între altele, ca elemente subordonate ale „istoriei culturii". Faptele noi au impus o nouă cercetare a întregii istorii anterioare, şi atunci s-a văzut că *întreaga* istorie anterioară [cu excepţia stărilor primitive] a fost istoria luptelor de clasă, că aceste clase sociale care se luptau între ele sînt de fiecare dată produsul relaţiilor de producţie şi de schimb, într-*un* cuvînt ale relaţiilor *economice* din epoca lor; că deci structura economică a societăţii din fiecare epocă dată constituie baza reală prin care se şi explică în ultimă instanţă întreaga suprastructură a instituţiilor juridice şi politice, ca şi a concepţiilor religioase, filozofice şi de altă natură din fiecare perioadă istorică. [Hegel eliberase de metafizică concepţia despre istorie, făcînd-o dialectică, dar concepţia sa despre istorie era în esenţă idealistă]. Acum idealismul fusese izgonit din ultimul său refugiu, din concepţia despre istorie, acum concepţia despre istorie devenise materialistă şi se găsise calea pentru a explica conştiinţa oamenilor din existenţa lor, în loc să se explice, ca pînă acum, existenţa lor din conştiinţa lor.

[De aceea socialismul nu mai era privit acum ca descoperirea întîmplătoare a cutărei sau cutărei minţi geniale, ci ca rezultatul necesar al luptei dintre două clase apărute ca urmare a dezvoltării istorice, proletariatul şi burghezia. Sarcina lui nu mai era de a fabrica un sistem cît mai perfect al societăţii, ci de a cerceta procesul istoric-economic din care s-au născut în mod necesar aceste clase şi lupta dintre ele şi de a descoperi, în situaţia economică creată de acest proces, mijloacele pentru rezolvarea conflictului]. Dar socialismul de pînă acum era tot atît de incompatibil cu această concepţie materialistă despre istorie ca şi concepţia despre natură a materialismului francez cu dialectica şi cu ştiinţele moderne ale naturii. Socialismul de pînă acum, deşi criticase modul de producţie capitalist existent şi consecinţele lui, n-a putut însă să-l explice şi deci nici să-i vină de hac; el n-a putut decît să-l respingă ca pe ceva rău. [Cu cît se indigna mai mult împotriva exploatării clasei muncitoare, inseparabilă de acest mod de producţie, cu atît era mai puţin în stare să arate limpede în ce constă această exploatare şi cum ia ea naştere]. Dar problema

era, pe de o parte, de a prezenta modul de producţie capitalist în conexiunea lui istorică şi necesitatea lui pentru o anumită perioadă istorică, deci şi necesitatea pieirii lui, iar pe de altă parte de a dezvălui şi caracterul lui intern, care mai era încă ascuns, întrucît critica de pînă acum era îndreptată mai mult asupra urmărilor lui nefaste decît asupra fondului lucrului însuşi. Aceasta s-a realizat prin descoperirea *plusvalorii*. S-a dovedit că însuşirea muncii neplătite este forma de bază a modului de producţie capitalist şi a exploatării muncitorului de către acest mod de producţie; că chiar dacă capitalistul cumpără forţa de muncă a muncitorului său la valoarea integrală pe care aceasta o are ca marfă pe piaţa de mărfuri, el scoate totuşi din ea o valoare mai mare decît a plătit pentru ea; şi că această plusvaloare formează în ultimă instanţă suma de valori din care se acumulează în mîinile claselor avute masa de capital în continuă creştere. Felul în care decurge producţia capitalistă şi în care se produce capitalul a fost astfel explicat.

Aceste două mari descoperiri — concepţia materialistă despre istorie şi dezvăluirea misterului producţiei capitaliste prin mijlocirea plusvalorii — le datorăm lui *Marx*. Prin aceste descoperiri socialismul a devenit o ştiinţă, care acum trebuie în primul rînd elaborată mai departe în toate amănuntele şi conexiunile ei.

Cam aşa stăteau lucrurile în domeniul socialismului teoretic şi al defunctei filozofii cînd d-l Eugen Dühring a sărit cu mult tărăboi pe scenă, anunţînd că a revoluţionat complet filozofia, economia politică şi socialismul.

Să vedem ce ne făgăduieşte d-l Dühring şi ce ţine din cele făgăduite.

II

CE PROMITE D-L DÜHRING

Lucrările d-lui Dühring care se referă cel mai îndeaproape la problema noastră sînt „Kursus der Philosophie“[1],

[1] „Curs de filozofie“. — *Nota Trad.*

„Kursus der National- und Sozialökonomie“[1] şi „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus“[2]. Pe noi ne interesează în primul rînd şi mai cu seamă prima lucrare.

Chiar pe prima pagină d-l Dühring se anunţă drept „cel *care pretinde că reprezintă* această forţă (a filozofiei) pentru timpul său şi pentru apropiata ei dezvoltare previzibilă“. El se declară deci singurul filozof adevărat al prezentului şi al viitorului „previzibil“. Cine se abate de la el se abate de la adevăr. Au fost destui oameni care chiar înaintea domnului Dühring *au gîndit* astfel despre ei înşişi, dar — cu excepţia lui Richard Wagner — el este, desigur, primul care îşi exprimă atît de degajat această părere despre sine. Iar adevărul despre care este vorba la d-l Dühring este „un adevăr definitiv în ultimă instanţă“.

Filozofia d-lui Dühring este „sistemul *natural* sau *filozofia realităţii*... Realitatea este gîndită în acest sistem într-un mod care *exclude orice tendinţă* spre o concepţie fantastică despre lume, sau subiectiv limitată“. Această filozofie este deci de aşa natură, că-l înalţă pe d-l Dühring peste limitele sale personal-subiective, pe care nici el însuşi nu le poate tăgădui. Aceasta este, desigur, necesar dacă este vorba ca el să fie în stare să stabilească adevăruri definitive în ultimă instanţă, cu toate că pînă acum nu putem încă pricepe cum s-ar putea înfăptui această minune.

Acest „sistem natural al ştiinţei, preţioase în sine pentru spirit“, *„a stabilit cu certitudine,* fără a dăuna în vreun fel profunzimii ideilor, formele de bază ale existenţei“. Din „punctul“ său „de vedere realmente critic“, el oferă „elementele unei filozofii reale şi, corespunzător cu aceasta, îndreptate asupra realităţii naturii şi a vieţii, filozofie care nu admite vreun orizont pur aparent, ci, *în mişcarea ei de adîncă revoluţionare, desfăşoară toate cerurile şi pămînturile naturii exterioare şi interioare.*“ Avem în faţa noastră un „nou mod de gîndire“ şi rezultatele lui sînt „concluzii

[1] „Curs de economie politică şi socială“. — *Nota Trad.*

[2] „Istoria critică a economiei politice şi a socialismului“. — *Nota Trad.*

şi concepţii profund originale... idei creatoare de sistem... adevăruri bine stabilite". In acest sistem avem în faţa noastră „o muncă ce trebuie să-şi soarbă forţa din iniţiativa concentrată" — ce-o mai fi însemnînd şi asta? —, o „cercetare *care pătrunde pînă la rădăcină*... o ştiinţă *radicală*... o concepţie *strict ştiinţifică* despre lucruri şi oameni... o muncă spirituală *atotpătrunzătoare*... o elaborare *creatoare* a premiselor şi efectelor ce pot fi stăpînite de gîndire... ceva *absolut fundamental*". In domeniul economic-politic el nu ne dă numai „lucrări istorice şi sistematice cuprinzătoare", dintre care cele istorice se disting pe deasupra prin „istoriografia *mea în stil mare*" şi care au deschis în economie „calea unor schimbări creatoare", dar mai şi termină cu un plan socialist al societăţii viitoare, plan propriu şi elaborat în toate amănuntele, reprezentînd „fructul practic al unei teorii *clare* şi *care pătrunde pînă la ultima rădăcină*", şi care este de aceea tot atît de infailibil şi de atotizbăvitor ca şi filozofia d-lui Dühring; căci *„numai în acel* sistem socialist pe care l-am caracterizat în cursul *meu* de economie politică şi socială este posibil ca o adevărată proprietate să ia locul proprietăţii pur aparente şi provizorii sau bazate pe violenţă". Iată după ce urmează să se conducă viitorul.

Acest buchet de laude adresate de domnul Dühring domnului Dühring ar putea fi uşor înzecit. El trebuie să fi trezit de pe acum în mintea cititorului unele îndoieli: are el într-adevăr de-a face cu un filozof sau cu un..., dar trebuie să-l rugăm pe cititor să-şi rezerve verdictul pentru cînd va cunoaşte mai de aproape capacitatea de pătrundere pînă la ultima rădăcină de care am pomenit mai sus. De altfel am dat acest buchet numai pentru a arăta că avem în faţa noastră nu un filozof şi socialist obişnuit, care îşi exprimă cu simplicitate gîndurile lui, lăsînd istoriei sarcina de a decide asupra valorii lor, ci o fiinţă cu totul neobişnuită care pretinde despre sine că nu este mai puţin infailibilă decît papa şi a cărei învăţătură mîntuitoare trebuie să fie pur şi simplu acceptată de toţi cei care nu vor să cadă în cea mai condamnabilă erezie. Astfel nu avem aici de loc de-a face cu una din lucrările de care abundă literatura socialistă a tuturor ţărilor şi în ultimul timp şi cea germană, lucrări în care

oameni de diferite calibre caută să se clarifice, în chipul cel mai cinstit din lume, asupra unor probleme pentru a căror rezolvare le lipseşte, poate, mai mult sau mai puţin materialul; lucrări la care, în ciuda lipsurilor lor ştiinţifice şi literare, merită să fie apreciate bunele intenţii socialiste. D-l Dühring ne prezintă, dimpotrivă, teze pe care le declară adevăruri definitive în ultimă instanţă, alături de care orice altă părere este deci dinainte falsă; pe lîngă adevărul exclusiv, el deţine şi singura metodă de cercetare strict ştiinţifică, alături de care toate celelalte metode sînt neştiinţifice. Una din două: sau are dreptate, şi atunci ne aflăm în faţa celui mai mare geniu al tuturor timpurilor, în faţa primului supraom, deoarece este infailibil; sau nu are dreptate, şi chiar şi în acest caz, oricare ar fi verdictul nostru, o îngăduinţă binevoitoare faţă de eventualele sale bune intenţii ar constitui o jignire de moarte pentru d-l Dühring.

Dacă eşti deţinătorul adevărului definitiv în ultimă instanţă şi al singurei metode strict ştiinţifice, se înţelege de la sine că trebuie să nutreşti un dispreţ considerabil pentru restul omenirii, cufundată în eroare şi neştiinţă. Nu trebuie să ne mirăm deci că d-l Dühring vorbeşte despre predecesorii săi cu cel mai mare dispreţ şi că numai cîţiva, cărora el însuşi le-a dat în mod excepţional titlul de oameni mari, găsesc îndurare în faţa pătrunderii lui pînă la ultima rădăcină.

Să ascultăm întîi ce spune el despre filozofi: „Acest *Leibniz,* lipsit de orice convingeri cinstite... cel mai bun dintre filozofaştrii de curte posibili". *Kant* mai este cumva tolerat; dar după el totul a mers alandala; au urmat „aiurările şi neghiobiile pe cît de serbede, pe atît de goale ale primilor epigoni, în special ale unor *Fichte* şi *Schelling*... caricaturi monstruoase ale unei pseudofilozofii ignorante a naturii... monstruozităţile" şi „halucinaţiile postkantiene" cărora le-a pus vîrf „un *Hegel*". Acesta vorbea într-un „jargon hegelian" şi a răspîndit „molima hegeliană" prin „maniera" sa, „pe deasupra neştiinţifică pînă şi ca formă", şi prin „grosolăniile" sale.

Nici cercetătorilor naturii nu le merge mai bine, dar, cum Darwin este singurul al cărui nume e menţionat, tre-

buie să ne limităm la el: „Darvinismul cu semipoezia şi cu abilitatea de a mînui metamorfozele, cu îngustimea lui grosolană a înţelegerii şi cu capacitatea tocită a discernămîntului... După părerea noastră, darvinismul specific, din care trebuie bineînţeles excluse construcţiile lamarckiene, este *o bună doză de brutalitate îndreptată împotriva umanităţii*".

Dar cel mai rău o păţesc socialiştii. Cu singura excepţie a lui Louis Blanc — cel mai neînsemnat dintre toţi — ei sînt cu toţii nişte păcătoşi şi nu merită gloria care le-ar putea fi acordată înaintea d-lui Dühring (sau după el). Şi nu numai în ce priveşte adevărul şi ştiinţa, dar şi în ce priveşte caracterul. Cu excepţia lui Babeuf şi a cîtorva comunarzi din 1871, ei toţi nu au fost „bărbaţi". Cei trei utopişti sînt numiţi „alchimişti sociali". Dintre ei, Saint-Simon mai este tratat cu oarecare blîndeţe, întrucît i se reproşează numai „exaltarea", făcîndu-se totodată aluzia compătimitoare că suferă de manie religioasă. Cînd ajunge însă la Fourier, d-l Dühring îşi pierde cu desăvîrşire răbdarea. Căci la Fourier „s-au dezlănţuit toate elementele demenţei... idei care în genere se găsesc mai curînd în casele de nebuni... aiurări haotice... produse ale demenţei... Acest Fourier nespus de neghiob", această „minte de copil", acest „idiot", care pe lîngă toate astea nu este nici măcar socialist; falansterul său nu este măcar un socialism raţional, ci „o monstruozitate construită după şablonul comerţului obişnuit". Şi în sfîrşit: „Cel căruia aceste atacuri neînfrînate (ale lui Fourier la adresa lui Newton)... nu-i ajung pentru a se convinge că în numele lui Fourier şi în întregul fourierism numai prima silabă (fou-nebun) exprimă ceva adevărat ar trebui *rînduit şi el în vreuna din categoriile de idioţi*". În fine, Robert Owen „avea idei şterse şi sărăcăcioase... gîndirea sa atît de grosolană în ceea ce priveşte morala... cîteva locuri comune deformate în stupiditate... o concepţie absurdă şi grosolană... raţionamentele lui Owen nici nu merită o critică mai serioasă... vanitatea sa" etc. Dacă deci d-l Dühring îi caracterizează extrem de spiritual pe utopişti după numele lor în felul următor: Saint-Simon — saint (sfînt), Fourier — fou (nebun), Enfantin — enfant (copilăresc), mai lipseşte doar să adauge: Owen — o weh![1] şi o perioadă foarte importantă din istoria socialismului este pur şi simplu făcută praf cu patru cuvinte, iar cine se îndoieşte de aceasta „ar trebui rînduit şi el în vreuna din categoriile de idioţi".

Dintre aprecierile d-lui Dühring despre socialiştii de mai tîrziu, mai luăm numai pe cele privitoare la Lassalle şi Marx, acestea fiind mai scurte:

Lassalle: „Incercări de popularizare de un migălos pedantism... totul e înecat în scolastică... un amestec monstruos de teorie generală şi fleacuri meschine... superstiţie hegeliană fără sens şi fără formă... un exemplu înspăimîntător... mărginire care îi este caracteristică... fanfaronadă cu nimicurile cele mai indiferente... eroul nostru iudaic... scrib pamfletar... ordinar... dezechilibru interior în concepţia despre viaţă şi lume".

Marx: „Ingustime de vederi... lucrările şi activitatea lui privite în sine, adică pur teoretic, nu prezintă o însemnătate durabilă pentru domeniul nostru (istoria critică a socialismului), iar în istoria generală a curentelor spirituale ele pot fi menţionate cel mult ca simptome ale influenţei unei ramuri a scolasticii sectare moderne... incapacitate de concentrare şi de sistematizare... amorfism în idei şi stil, întorsături neelegante de exprimare... înfumurare cu pretenţie de englezism... înşelătorie... concepţii haotice care de fapt nu sînt decît bastarzi ai fanteziei istorice şi logice... formulări care induc în eroare... vanitate personală... fasoane de prost gust... insolent... calamburi care vor să fie spirituale... erudiţie chinezească... rămînere în urmă filozofică şi ştiinţifică".

Şi aşa mai departe, şi aşa mai departe, căci aceasta nu este decît un mic buchet cules în grabă din grădina cu trandafiri a d-lui Dühring. Bineînţeles că deocamdată nu ne interesează încă dacă sînt sau nu adevăruri definitive în ultimă instanţă aceste amabile ocări, care n-ar trebui să-i permită d-lui Dühring — presupunînd că ar avea o oarecare educaţie — să găsească că *ceva* ar fi nedemn şi insolent. De asemenea ne vom feri — deocamdată — să ne scape vreo îndoială asupra temeiniciei lor, pentru

[1] Vai! — *Nota Trad.*

că, altfel, ni s-ar putea interzice pînă şi alegerea categoriei de idioţi căreia îi aparţinem. Am considerat numai de datoria noastră să dăm, pe de o parte, un exemplu de ceea ce d-l Dühring numeşte „modele de exprimare delicată şi modestă în adevăratul sens al cuvîntului“ şi, pe de altă parte, să constatăm că pentru d-l Dühring lipsa de valoare a predecesorilor săi este tot atît de indiscutabilă ca şi propria sa infailibilitate. După care stăm cu cel mai adînc respect în faţa celui mai extraordinar geniu al tuturor timpurilor — firește dacă lucrurile se prezintă chiar aşa.

Secţiunea întîi

FILOZOFIE

III

SUBDIVIZIUNE. APRIORISM

Filozofia este, după d-l Dühring, dezvoltarea formei supreme a conştiinţei despre lume şi despre viaţă şi cuprinde într-un sens mai larg *principiile* oricărei cunoaşteri şi voinţe. Oriunde i se pune conştiinţei omeneşti problema unei serii de cunoştinţe sau impulsuri sau a unui grup de forme ale existenţei, *principiile* acestor fenomene trebuie să constituie obiectul filozofiei. Aceste principii sînt părţile componente simple, sau pînă acum presupuse simple, din care se poate compune conţinutul multiform al cunoaşterii şi voinţei. Ca şi compoziţia chimică a corpurilor, structura generală a lucrurilor poate fi şi ea redusă la forme de bază şi elemente de bază. Aceste ultime părţi componente sau principii, o dată descoperite, sînt valabile nu numai pentru ceea ce este nemijlocit, accesibil şi cunoscut, ci şi pentru lumea care nu ne este cunoscută şi accesibilă. Principiile filozofice alcătuiesc deci ultima completare de care au nevoie ştiinţele pentru a deveni un sistem unitar de explicare a naturii şi a vieţii omeneşti. Afară de formele de bază ale oricărei existenţe, filozofia are numai două obiecte de cercetare propriu-zise, şi anume: natura şi lumea omenească. Pentru punerea în ordine a materialului nostru rezultă de aici *în chip cu totul firesc* trei grupe, şi anume: schematica generală a lumii, teoria principiilor naturii şi, în sfîrşit, teoria omului. In această succesiune este cuprinsă în acelaşi timp *o ordine logică interioară;* căci principiile formale, valabile pentru orice existenţă, vin înainte, iar domeniile obiectelor la care aceste principii trebuie să se *aplice* le urmează în ordinea în care un

domeniu este subordonat celuilalt. Iată, redate aproape cuvînt cu cuvînt, cele afirmate de d-l Dühring.

Este vorba la el, așadar, de *principii*, de teze fundamentale formale deduse din *gîndire*, nu din lumea exterioară, care urmează să fie aplicate naturii și omenirii, după care natura și omul trebuie deci să se orienteze. Dar de unde ia gîndirea aceste principii? Din ea însăși? Nu, căci însuși d-l Dühring spune: domeniul pur ideal se limitează la scheme logice și la forme matematice (ultima afirmație mai este pe deasupra și falsă, cum vom vedea mai tîrziu). Schemele logice se pot referi numai la *formele gîndirii;* aici este vorba însă numai de formele *existenței*, de formele lumii exterioare, și niciodată gîndirea nu poate scoate sau deduce aceste forme din sine însăși, ci numai din lumea exterioară. Prin aceasta însă se răstoarnă întregul raport: principiile nu sînt punctul de plecare al cercetării, ci rezultatul ei final; ele nu se aplică naturii și istoriei omenirii, ci se abstrag din ea; nu natura și omenirea se orientează după aceste principii, ci, dimpotrivă, principiile sînt exacte numai în măsura în care concordă cu natura și cu istoria. Acesta este singurul mod materialist de a concepe problema, iar concepția opusă a d-lui Dühring este o concepție idealistă, care răstoarnă complet lucrurile cu capul în jos și construiește lumea reală din idei, din figuri retorice, din scheme sau categorii care există undeva din vecii vecilor, înaintea lumii, întocmai ca ... *un Hegel.*

Într-adevăr, să comparăm „Enciclopedia" lui Hegel, cu toate aiurările ei, cu adevărurile definitive în ultimă instanță ale d-lui Dühring. Găsim la d-l Dühring în primul rînd schematica generală a lumii, care la Hegel se numește *logică*. Găsim apoi la amîndoi aplicarea acestor scheme generale — respectiv categorii logice — la natură: filozofia naturii; în sfîrșit aplicarea lor la omenire, ceea ce la Hegel poartă numele de filozofie a spiritului. „Ordinea logică interioară" a succesiunii d-lui Dühring ne duce astfel „în chip cu totul firesc" înapoi la enciclopedia lui Hegel, din care a fost luată cu o fidelitate care-l va mișca pînă la lacrimi pe Ahașverul școlii hegeliene, profesorul Michelet din Berlin.

Așa se întîmplă cînd se acceptă pur și simplu „conștiința", „gîndirea" în mod cu totul naturalist, ca ceva dat, dintru început opus existenței, naturii. În acest caz trebuie să pară extrem de uimitoare concordanța atît de deplină dintre conștiință și natură, dintre gîndire și existență, dintre legile gîndirii și legile naturii. Dacă se pune însă mai departe întrebarea ce sînt gîndirea și conștiința și care este originea lor, constatăm că ele sînt produse ale creierului omenesc și că însuși omul este un produs al naturii, care s-a dezvoltat în mediul lui înconjurător și împreună cu acesta; date fiind acestea, se înțelege de la sine că produsele creierului omenesc, care în ultimă instanță sînt și ele tot produse ale naturii, nu contrazic restul înlănțuirii din natură, ci îi corespund.

Dar d-l Dühring nu-și poate permite o astfel de tratare simplă a problemei. Căci el nu gîndește numai în numele omenirii — ceea ce ar fi, oricum, un lucru destul de frumușel —, ci în numele ființelor conștiente și raționale de pe toate corpurile cerești. Ar fi într-adevăr „o înjosire a formelor de bază ale conștiinței și cunoașterii dacă, dîndu-le epitetul de omenești, cineva ar voi să respingă sau măcar să pună la îndoială valabilitatea lor suverană și necondiționatul lor drept la adevăr". Deci, pentru a nu da loc la bănuiala că pe vreun alt corp ceresc de două ori doi fac cinci, d-l Dühring se lipsește de dreptul de a spune despre gîndire că este omenească și este nevoit de aceea s-o despartă de unica bază reală pe care o găsim, adică s-o despartă de om și de natură. Astfel cade fără posibilitate de scăpare într-o ideologie care îl transformă într-un epigon al „epigonului" Hegel. De altfel vom mai avea prilej să-l salutăm pe d-l Dühring pe alte corpuri cerești.

Se înțelege de la sine că pe o astfel de bază ideologică nu se poate construi o doctrină materialistă. Vom vedea mai tîrziu că d-l Dühring este de repetate ori nevoit să atribuie naturii o activitate conștientă, adică ceea ce în limbaj curent se cheamă dumnezeu.

Dar filozoful nostru al realității mai avea și alte motive să strămute baza oricărei realități din lumea reală în lumea ideilor. Baza filozofiei d-lui Dühring este tocmai știința acestei schematici generale a lumii, știința acestor

principii formale ale existenței. Dacă deducem schematica lumii nu din mintea noastră, ci numai *prin intermediul* minții din lumea reală, dacă deducem principiile existenței din ceea ce există, nu avem nevoie de filozofie, ci de cunoștințe pozitive despre lume și despre ceea ce se întîmplă în ea; iar ceea ce rezultă nu este la rîndul său filozofie, ci știință pozitivă. Dar atunci tot tomul d-lui Dühring nu ar fi altceva decît trudă zadarnică.

Mai departe: dacă nu mai e nevoie de filozofie ca atare, atunci nu mai e nevoie nici de un sistem, nici chiar de un sistem natural al filozofiei. Înțelegerea că totalitatea proceselor naturale se află într-o conexiune sistematică împinge știința să dovedească existența acestei conexiuni sistematice pretutindeni, în parte ca și în întreg. Dar o prezentare corespunzătoare, completă și științifică a acestei conexiuni, construirea unei imagini mintale exacte a sistemului cosmic în care trăim, rămîne atît pentru noi cît și pentru toate timpurile o imposibilitate. Dacă într-un moment oarecare al dezvoltării omenirii s-ar construi un astfel de sistem definitiv al conexiunilor universale, atît fizice cît și spirituale și istorice, atunci prin aceasta domeniul cunoașterii omenești ar fi încheiat, și orice dezvoltare istorică viitoare ar fi întreruptă din momentul în care societatea ar fi orînduită în conformitate cu acel sistem — ceea ce ar fi o absurditate, un adevărat nonsens. Oamenii sînt puși deci în fața unei contradicții: pe de o parte, în fața lor se află sarcina de a cunoaște pînă la capăt sistemul cosmic în totalitatea conexiunilor sale, și, pe de altă parte, propria lor natură și natura sistemului cosmic nu le îngăduie să rezolve vreodată în întregime această sarcină. Dar această contradicție nu este inerentă numai naturii celor doi factori: lumea și oamenii, ci ea e totodată pîrghia principală a întregului progres intelectual și se rezolvă zilnic, în mod continuu, prin dezvoltarea progresivă infinită a omenirii, exact așa cum, de exemplu, unele probleme matematice își găsesc soluția într-o serie infinită sau într-o fracțiune continuă. În fapt, orice imagine mintală a sistemului cosmic este și rămîne limitată obiectiv de condițiile istorice și subiectiv de structura fizică și spirituală a autorului ei. D-l Dühring declară însă dintru început că metoda sa de gîndire este o metodă care exclude

orice intenție de reprezentare subiectiv-limitată a lumii. Am văzut pînă acum că d-l Dühring era omniprezent, că-l aflam pe toate corpurile cerești posibile. Acum vedem că e și atotștiutor. El a rezolvat ultimele probleme ale științei, zăvorînd astfel viitorul oricărei științe.

D-l Dühring socotește că poate scoate întreaga matematică pură — asemenea formelor de bază ale existenței — nemijlocit din cap, aprioric, fără să se folosească de experiențele pe care ni le oferă lumea exterioară. În matematica pură intelectul trebuie să se ocupe „cu propriile sale creații și imaginații libere"; noțiunile de număr și figură sînt „un obiect suficient pentru ea și pe care și-l poate crea singură" și de aceea este „valabilă independent de experiența *specială* și de conținutul real al lumii".

Că matematica pură este valabilă independent de experiența *specială* a fiecărui individ în parte este, desigur, un lucru adevărat, și aceasta e valabil pentru toate faptele stabilite din toate științele, ba chiar pentru toate faptele în genere. Polii magnetici, compoziția apei din hidrogen și oxigen, faptul că Hegel e mort și că d-l Dühring trăiește, toate acestea sînt valabile independent de experiența mea sau a altor oameni luați separat, ba chiar independent de experiența domnului Dühring de îndată ce l-ar cuprinde somnul celor drepți. Dar în matematica pură intelectul nu se ocupă în nici un caz numai cu propriile sale creații și imaginații. Noțiunile de număr și figură sînt luate din lumea reală, și nu de altundeva. Cele zece degete cu ajutorul cărora oamenii au învățat să numere, adică să efectueze prima operație aritmetică, sînt orice vreți, numai nu o creație independentă a intelectului. Pentru a număra e nevoie nu numai de obiecte care se pot număra, dar și de capacitatea de a face abstracție în considerarea acestor obiecte de toate celelalte însușiri ale lor în afară de număr, iar această capacitate este rezultatul unei îndelungate dezvoltări istorice bazate pe experiență. Ca și noțiunea de număr, și noțiunea de figură este luată exclusiv din lumea exterioară, și nu s-a născut în cap din gîndirea pură. Trebuie să fi existat obiecte care să aibă anumite forme, pe care omul să le compare între ele înainte de a se fi putut ajunge la noțiu-

nea de figură. Matematica pură are drept obiect formele spațiale și raporturile cantitative ale lumii reale, adică un material foarte real. Faptul că acest material apare într-o formă extrem de abstractă nu poate ascunde decît superficial proveniența lui din lumea exterioară. Pentru a putea cerceta aceste forme și raporturi în puritatea lor, e necesar ca ele să fie complet despărțite de conținutul lor, care trebuie neglijat ca ceva indiferent; astfel se obțin punctele fără dimensiuni, liniile fără grosime și lățime, *a* și *b*, *x* și *y*, constantele și variabilele și abia la urmă de tot se ajunge la creațiile și imaginațiile libere proprii ale intelectului, și anume la mărimile imaginare. Nici deducerea aparentă a mărimilor matematice una din alta nu dovedește originea lor aprioricâ, ci numai legătura lor rațională reciprocă. Înainte de a fi ajuns la ideea de a deduce *forma* unui cilindru din rotația unui dreptunghi în jurul uneia din laturile sale, trebuie să se fi cercetat mai întîi un număr de dreptunghiuri și cilindri reali, fie chiar și în forme nedesăvîrșite. Ca și toate celelalte științe, matematica s-a născut din *necesitățile practice* ale oamenilor: din măsurarea loturilor de pămînt și a capacității vaselor, din calcularea timpului și din mecanică. Dar, ca și în toate domeniile gîndirii, pe o anumită treaptă de dezvoltare legile abstrase din lumea reală sînt despărțite de lumea reală și ii sînt opuse ca ceva de sine stătător, ca niște legi venind din afară cărora lumea trebuie să li se conformeze. Așa s-a întîmplat cu societatea și cu statul, așa, și nu altfel, se face că mai tîrziu matematica *pură* a fost *aplicată* la univers, cu toate că ea este luată chiar din acest univers și nu reprezintă decît o parte a formelor legăturilor lui — și că poate fi în genere aplicată *numai din acest motiv*.

Dar după cum d-l Dühring își închipuie că poate deduce, fără vreun adaos experimental, din axiomele matematice, care „din punct de vedere pur logic nu admit și nici nu-au nevoie de vreo motivare", și întreaga matematică pură, pe care urmează s-o aplice apoi la univers, tot așa el își închipuie că poate să producă mai întîi din minte formele de bază ale existenței, elementele componente simple ale oricărei cunoașteri, axiomele filozofiei, să deducă din ele întreaga filozofie sau schematica lumii

și apoi să dăruiască cu mărinimie această constituție a sa naturii și omenirii. Din păcate, însă, natura nu este alcătuită de loc, iar omenirea numai în cea mai neînsemnată parte din prusacii lui Manteuffel de la 1850[1].

Axiomele matematice sînt expresiile conținutului de gîndire extrem de sărac pe care trebuie să-l împrumute matematica de la logică. Ele pot fi reduse la următoarele două axiome:

1. Întregul este mai mare decît partea. Această propoziție este o pură tautologie, întrucît reprezentarea parte, luată cantitativ, se raportă dintru început în mod precis la reprezentarea întreg, și anume astfel că „parte" înseamnă de la bun început că cantitativul „întreg" constă din mai multe „părți" cantitative. Prin faptul că așa-numita axiomă constată aceasta în mod expres, noi nu am făcut nici un pas înainte. Această tautologie poate să fie chiar *dovedită* într-o oarecare măsură, atunci cînd se spune: un întreg este ceea ce constă din mai multe părți; o parte este ceea ce, prin multiplicare, formează un întreg, prin urmare partea este mai mică decît întregul — o deducție în care golul repetării scoate și mai bine în evidență golul conținutului.

2. Dacă două mărimi sînt egale cu o a treia, atunci ele sînt egale între ele. Această propoziție este, cum a demonstrat-o Hegel, o concluzie a cărei exactitate o garantează logica, o concluzie care este deci dovedită, deși în afara matematicii pure. Celelalte axiome despre egalitate și inegalitate nu sînt decît dezvoltări logice ale acestei concluzii.

Aceste propoziții anemice nu sînt de nici un folos nici în matematică și nici altundeva. Pentru a înainta trebuie să introducem raporturi reale, raporturi și forme spațiale derivate de la corpurile reale. Reprezentările de linii, suprafețe, unghiuri, poligoane, cuburi, sfere etc. sînt luate toate din realitate și e necesară o doză apreciabilă de naivitate ideologică pentru a da crezare matematicienilor, care spun că cea dintîi linie s-a născut din mișcarea unui punct în spațiu, cea dintîi suprafață — din mișcarea

[1] Aluzie la supunerea de sclavi a prusacilor, care au acceptat constituția din 1850, la alcătuirea căreia a participat ministrul reacționar Manteuffel. — *Nota Red.*

unei linii, cel dintîi corp — din mișcarea unei suprafețe etc. Pînă și limba se revoltă împotriva unei asemenea afirmații. O figură matematică cu trei dimensiuni se numește corp, corpus solidum, adică pe latinește chiar corp palpabil; ea poartă deci un nume care nu este luat în nici un caz din imaginația liberă a intelectului, ci din realitatea concretă.

Dar la ce bun aceste ample raționamente? După ce la pag. 42 și 43 d-l Dühring a ridicat în slavă, plin de entuziasm, independența matematicii pure față de lumea empirică, apriorismul ei, îndeletnicirea ei cu creațiile și imaginațiile libere, proprii ale intelectului, la pag. 63 el spune: „Se trece ușor cu vederea că aceste elemente matematice (număr, mărime, timp, spațiu și mișcare geometrică) sînt *ideale numai prin forma lor... mărimile absolute* sînt deci ceva cu totul *empiric,* indiferent cărui gen îi aparțin“..., dar „schemele matematice admit o caracteristică *separată* de experiență și totuși suficientă“, ceea ce este mai mult sau mai puțin valabil pentru *orice* abstracție, dar aceasta nu dovedește de loc că ea n-ar fi dedusă din realitate. In schematica lumii matematica pură s-a născut din gîndirea pură, în filozofia naturii ea este ceva cu totul empiric, luat din lumea exterioară și apoi izolat de ea. Cui să-i dăm crezare?

IV

SCHEMATICA LUMII

„Existența atotcuprinzătoare este *unică.* Mulțumită de sine însăși, ea nu admite nimic alături sau deasupra ei. A-i alătura o a doua existență ar însemna a o face ceea ce nu este, anume o parte sau un element al unui întreg mai cuprinzător. Prin faptul că prin gîndirea noastră *unitară* noi cuprindem totul ca într-un fel de cadru, nimic din ceea ce trebuie să intre în această *unitate* de gîndire nu poate păstra un caracter de dualitate. De asemenea nimic nu se poate însă sustrage acestei unități de gîndire... Esența oricărei gîndiri constă în reunirea unor elemente ale conștiinței într-o unitate... Acesta este punctul de unificare al sintezei datorită căruia a luat naștere *noțiunea indivizibilă a lumii,* iar universul, după cum o arată și cuvîntul,

este recunoscut ca ceva în care totul este reunit într-o *unitate*“.

Așa grăiește d-l Dühring. Metoda matematică după care „orice chestiune trebuie rezolvată *axiomatic* prin forme de bază simple, ca și cum ar fi vorba de simple... principii ale matematicii“, — această metodă este utilizată aici pentru prima dată.

„Existența atotcuprinzătoare este unică“. Dacă o tautologie, o simplă repetare în predicat a ceea ce a fost deja exprimat în subiect, constituie o axiomă, ne aflăm în fața unei axiome de cea mai pură speță. In subiect d-l Dühring ne spune că existența cuprinde totul, iar în predicat susține neînfricat că în afara ei nu există nimic. Ce colosală „idee creatoare de sistem“!

Cu adevărat creatoare de sistem. N-am parcurs nici șase rînduri, că d-l Dühring a și transformat *unicitatea* existenței, prin intermediul gîndirii noastre unitare, în *unitatea* ei. Intrucît esența oricărei gîndiri constă în reunirea într-o unitate, existența, de îndată ce este gîndită ea poate fi gîndită numai ca unitară, iar noțiunea de lume devine indivizibilă; și pentru că existența *gîndită, noțiunea de lume,* este unitară, și existența reală, lumea reală, este de asemenea o unitate indivizibilă. Așadar „transcendențele nu-și mai găsesc locul de îndată ce spiritul a învățat să cuprindă existența în universalitatea sa omogenă“.

Aceasta e o campanie militară în fața căreia Austerlitz și Jena, Königgrätz și Sedan dispar cu desăvîrșire. In două-trei fraze, în mai puțin de o pagină, socotind de acolo de unde am pus în mișcare prima axiomă, am și anulat, înlăturat și nimicit toate transcendențele, pe dumnezeu, oștile lui cerești, cerul, iadul și purgatoriul împreună cu nemurirea sufletului.

Cum ajungem de la unicitatea existenței la unitatea ei? Prin faptul că ne reprezentăm în genere această existență. Îndată ce desfășurăm gîndirea noastră unitară ca un cadru în jurul ei, existența unică devine în gînd o existență unitară, devine o unitate de gîndire, căci esența *oricărei* gîndiri constă în reunirea unor elemente de conștiință într-o unitate.

Această ultimă propoziție este pur și simplu falsă. In primul rînd, gîndirea constă în aceeași măsură în des-

compunerea unor obiecte ale conștiinței în elementele lor, ca și în reunirea unor elemente legate între ele într-o unitate. Fără analiză nu există sinteză. In al doilea rînd, gîndirea poate, dacă nu face boroboațe, să reunească într-o unitate elemente ale conștiinței numai atunci cînd în ele sau în prototipurile lor reale *a existat dinainte* această unitate. Dacă voi îngloba o perie de ghete în unitatea mamiferelor, nu o să-i crească nicidecum, din această pricină, mamele. Unitatea existenței, respectiv justificarea conceperii acesteia ca o unitate, este deci tocmai ceea ce trebuie dovedit, iar dacă d-l Dühring ne asigură că el își reprezintă existența ca o unitate, și nu cumva ca o dualitate, prin aceasta el nu ne spune decît propria sa părere, care nu este pentru nimeni hotărîtoare.

Dacă vrem să expunem simplu raționamentul lui, acesta ar suna astfel: Incep cu existența. Deci mă gîndesc la existență. Gîndul existenței este unitar. Gîndirea și existența însă trebuie să concorde, ele corespund una alteia, ele „se acoperă". Așadar existența este și în realitate unitară. Așadar nu există „transcendențe". Dacă d-l Dühring ar fi întrebuințat însă acest limbaj deschis în loc să ne desfete cu frazele de oracol citate mai sus, ideologia lui ar fi ieșit limpede la iveală. Incercarea de a dovedi realitatea unui rezultat oarecare al gîndirii prin identitatea dintre gîndire și existență a fost doară una dintre halucinațiile cele mai extravagante ale unui Hegel.

Chiar dacă toată argumentarea d-lui Dühring ar fi justă, el tot n-ar fi cucerit nici o palmă de teren de la spiritualiști. Aceștia îi dau un răspuns scurt: și pentru noi lumea *este* simplă; scindarea în lumea pămîntească și lumea de dincolo există numai pentru punctul nostru de vedere specific pămîntesc, împovărat de păcatul originar; în sine și pentru sine, adică în dumnezeu, întreaga existență este un tot unitar. Și ei îl vor însoți pe d-l Dühring pe celelalte corpuri cerești ale lui și îi vor arăta unul sau mai multe dintre ele pe care nu a fost nici un păcat originar și unde nu există deci nici opoziția dintre lumea pămîntească și lumea de dincolo, unde unitatea lumii este un postulat al credinței.

Ceea ce e mai comic în toată această chestiune este că, pentru a dovedi inexistența lui dumnezeu prin noțiunea de existență, d-l Dühring se servește de dovada ontologică a existenței lui dumnezeu. Aceasta sună astfel: Cînd ne gîndim la dumnezeu, ne gîndim ca la o chintesență a tuturor perfecțiunilor. In această chintesență a tuturor perfecțiunilor intră însă, înainte de toate, existența, căci o ființă inexistentă este în mod necesar imperfectă. Deci între perfecțiunile lui dumnezeu trebuie să socotim și existența. Așadar dumnezeu trebuie să existe. — La fel raționează și d-l Dühring: Cînd gîndim existența, noi o gîndim ca *o* noțiune. Ceea ce se cuprinde într-*o* noțiune este unitar. Existența nu ar corespunde deci noțiunii sale dacă ea nu ar fi unitară. Prin urmare ea trebuie să fie unitară. Prin urmare nu există dumnezeu etc.

Cînd vorbim despre *existență,* și *numai* despre ea, unitatea poate consta numai în faptul că toate obiectele despre care este vorba *sînt,* există. Ele sînt reunite în unitatea acestei existențe, și nu în alta, iar confirmarea comună că toate *sînt* nu numai că nu poate să le dea alte însușiri, comune sau necomune, ci exclude momentan de la cercetare orice asemenea însușiri. Căci de îndată ce ne îndepărtăm, fie numai cu un milimetru, de la simplul fapt fundamental că toate aceste lucruri au trăsătura comună că există, imediat încep să se ivească în fața ochilor noștri *deosebirile* dintre aceste lucruri — și dacă aceste deosebiri constau în faptul că unele sînt albe și altele negre, că unele sînt însuflețite și altele neînsuflețite, că unele sînt, să spunem, de pe lumea asta și altele, să spunem, de pe lumea cealaltă, toate acestea nu le putem conchide din faptul că tuturor li se atribuie în aceeași măsură simpla însușire a existenței.

Unitatea lumii nu constă în existența ei, deși existența este o premisă a unității sale, întrucît pentru a putea fi *unitară* trebuie mai întîi *să existe.* Existența este în genere o problemă deschisă începînd de la limita unde încetează cîmpul nostru vizual. Adevărata unitate a lumii constă în materialitatea ei, și aceasta este dovedită nu prin cîteva fraze de scamator, ci printr-o dezvoltare lungă și anevoioasă a filozofiei și a științelor naturii.

Mai departe. *Existența* despre care ne povestește d-l Dühring „nu este acea existență pură care, fiind egală cu

sine însăși, ar fi lipsită de orice determinări speciale și care de fapt este analogă cu *neantul* gîndit sau cu lipsa de gîndire". Foarte curînd însă vom vedea că lumea d-lui Dühring începe tocmai cu o astfel de existență, lipsită de orice diferențiere interioară, de orice mișcare și schimbare, astfel că de fapt nu este decît analogă cu neantul gîndit, adică un adevărat neant. Abia din această *existență-neant* se dezvoltă stadiul actual al lumii, diferențiat, variabil, care reprezintă o dezvoltare, o *devenire;* și abia după ce am înțeles acest lucru, ajungem ca și în această eternă schimbare „să reținem noțiunea existenței universale egale cu sine însăși". Avem, așadar, acum noțiunea de existență pe o treaptă superioară, cuprinzînd în sine atît permanență cît și schimbare, atît existență cît și devenire. Ajunși aici, constatăm că „genul și specia, sau, în genere, generalul și particularul, sînt cele mai simple mijloace de distingere, fără de care nu poate fi înțeleasă structura lucrurilor". Dar acestea sînt numai mijloace de distingere a *calității;* după ce le-am analizat pe acestea, să mergem mai departe: „Genurilor li se opune noțiunea de mărime, ca ceva omogen în care nu mai au loc diferențieri de specie"; adică de la *calitate* trecem la *cantitate,* iar aceasta este totdeauna *„comensurabilă"*.

Să comparăm acum această „separare netă a schemelor generale ale acțiunii" și „punctul" lor „de vedere realmente critic" cu grosolăniile, ideile haotice și halucinațiile unui Hegel. Constatăm că logica lui Hegel începe de la *existență* — întocmai ca la d-l Dühring; că existența se dovedește a fi *neantul* — întocmai ca la d-l Dühring; că de la această existență-neant se trece la *devenire,* al cărei rezultat este existența efectivă (Dasein), adică o formă superioară, mai împlinită a existenței (Sein) — întocmai ca la d-l Dühring. Existența efectivă duce la *calitate,* calitatea la *cantitate* — întocmai ca la d-l Dühring. Și, ca să nu lipsească nici un element esențial, d-l Dühring ne povestește cu altă ocazie: „Din sfera insensibilului se trece în cea a sensibilului, în ciuda gradației cantitative, numai printr-un *salt calitativ,* despre care... putem susține că se deosebește infinit de mult de simpla gradație a uneia și aceleiași însușiri". Iată seria de noduri hegeliene de raporturi cantitative, la care simpla creștere

sau scădere cantitativă produce un *salt calitativ* la anumite puncte nodale determinate, de exemplu la încălzirea sau la răcirea apei, la care punctul de fierbere și cel de înghețare sînt nodurile la care se produce saltul spre o nouă stare de agregare — la presiune normală —, la care deci cantitatea se transformă în calitate.

Cercetarea noastră a încercat și ea să pătrundă pînă la rădăcini, și drept rădăcină a radicalelor scheme de bază dühringiene ea găsește... „halucinațiile" unui Hegel, găsește categoriile „logicii" hegeliene — partea întîi, teoria existenței — într-o „succesiune" strict vechi-hegeliană și aproape fără încercare de a voala plagiatul!

Și, fără a se mulțumi să ia de la premergătorul său cel mai hulit întreaga schematică a existenței, d-l Dühring — după ce a dat el însuși exemplul de mai sus cu privire la trecerea prin salt a cantității în calitate — spune fără pic de jenă despre Marx: „Cît de comică apare, de exemplu, referirea (lui Marx) la *reprezentarea confuză și nebuloasă* a lui Hegel *despre transformarea cantității în calitate!"*.

Reprezentare confuză și nebuloasă! Cine se transformă aici și cine apare aici comic, domnule Dühring?

Deci toate aceste frumoase lucrușoare nu numai că nu sînt „rezolvate axiomatic", conform prescripției, ci sînt pur și simplu introduse din afară, adică din „Logica" lui Hegel. Și anume în așa fel, că în tot capitolul nu se vede nici măcar umbra unei legături interne, în măsura în care această legătură nu este luată și ea de la Hegel, și că totul se reduce în cele din urmă la o filozofare lipsită de conținut despre spațiu și timp, despre permanență și schimbare.

De la existență (Sein) Hegel ajunge la esență (Wesen), la dialectică. Aici el tratează determinările reflexiei, *opozițiile* și contradicțiile lor interne, ca, de exemplu, pozitiv și negativ, trece apoi la *cauzalitate* sau la raportul dintre cauză și efect și încheie cu *necesitatea.* Și la fel d-l Dühring. Ceea ce numește Hegel teoria esenței d-l Dühring traduce prin: proprietăți logice ale existenței. Acestea constau însă înainte de toate în „antagonismul dintre forțe", în *opoziții.* D-l Dühring neagă în schimb categoric

contradicția; vom reveni mai tîrziu asupra acestei chestiuni. El trece apoi la *cauzalitate* și de la aceasta la *necesitate*. Așadar, cînd d-l Dühring spune despre sine: „Noi, care nu filozofăm *din colivie*", se gîndește probabil că el filozofează *în* colivie, și anume în colivia schematicii categoriilor hegeliene.

V

FILOZOFIA NATURII. TIMP ȘI SPAȚIU

Să trecem acum la *filozofia naturii*. D-l Dühring are și aici toate motivele să fie nemulțumit de predecesorii săi. Filozofia naturii „a decăzut atît de mult, încît a devenit un fel de pseudopoezie deșartă, întemeiată pe ignoranță", și „a ajuns la cheremul filozofării prostituate a unui Schelling și a altora de teapa lui, care fac pe sacerdoții absolutului și mistifică publicul". Oboseala ne-a salvat de acești „avortoni", dar pînă acuma ea nu a făcut loc decît „dezorientării"; „iar în ce privește publicul mai larg, se știe că pentru el dispariția unui șarlatan mai mare nu constituie adesea decît un prilej pentru un succesor mai mărunt, dar mai versat în astfel de treburi și care sub o firmă nouă se produce cu numerele de program ale primului". Cercetătorii naturii înșiși nu prea „au chef să facă incursiuni în împărăția ideilor care îmbrățișează întreaga lume" și de aceea dau în domeniul teoriei numai „generalizări nelegate, pripite". Se impune deci aici salvarea urgentă a acestei situații și, din fericire, d-l Dühring se află la post.

Pentru a putea aprecia cum se cuvine descoperirile ce urmează, privitoare la dezvoltarea lumii în timp și la limitarea ei în spațiu, trebuie să ne întoarcem din nou la cîteva pasaje din „Schematica lumii".

Existenței i se atribuie, tot în concordanță cu Hegel („Enciclopedia" § 93), infinitul — care la Hegel poartă numele de *falsul* infinit — și acest infinit este supus apoi cercetării. „Forma cea mai clară a infinitului, gîndit *fără contradicții*, este acumularea nelimitată a numerelor în seria numerelor... Așa cum putem adăuga fiecărui număr cîte o unitate, fără să epuizăm vreodată posibilitatea de a

continua numărătoarea, tot așa fiecărei stări a existenței i se adaugă o stare următoare, iar în producerea nelimitată a acestor stări constă infinitul. Acest infinit *gîndit precis* are tocmai din această cauză o singură formă de bază cu o singură direcție. Deși gîndirii noastre îi este indiferent dacă prezintă o direcție opusă a acumulării de stări, infinitul care merge înapoi nu este totuși altceva decît o imagine produsă de o reprezentare prea pripită. Întrucît în realitate acest infinit ar trebui să fie străbătut în direcție *inversă*, ar însemna ca în fiecare din stările sale să aibă o serie infinită de numere îndărătul său. Însă în felul acesta ne-am afla în fața unei contradicții cu neputință de admis, a unei serii infinite de numere numărate, așa că presupunerea unei a doua direcții a infinitului se dovedește a fi absurdă".

Prima concluzie care se trage din această concepție a infinitului este că înlănțuirea de cauze și efecte din lume trebuie să fi avut o dată un început: „un număr infinit de cauze care să se fi rînduit unul lîngă altul este inimaginabil, pentru simplul motiv că presupune nenumăratul ca numărat". Prin urmare o *cauză finală* este dovedită.

A doua concluzie este „legea numărului determinat: acumularea elementelor identice ale unui gen real oarecare de obiecte de sine stătătoare poate fi gîndită numai ca formare a unui număr determinat". Nu numai numărul existent de corpuri cerești trebuie să fie determinat în sine în fiecare moment dat, dar și numărul total al celor mai mici părticele de materie, de sine stătătoare, existente în lume. Această ultimă necesitate este adevăratul temei al faptului că nici o combinație nu poate fi gîndită fără atomi. Orice divizare reală are întotdeauna o determinare finită și trebuie să o aibă, pentru a nu da naștere contradicției nenumăratului numărat. Din aceeași cauză, nu numai că numărul de pînă azi al mișcărilor de revoluție ale pămîntului în jurul soarelui trebuie să fie determinat, deși acest număr nu ne este cunoscut, dar și toate procesele periodice ale naturii trebuie să fi avut un început oarecare, iar toate diferențierile, toate variațiile succesive ale naturii trebuie să-și aibă rădăcina într-o *stare egală cu sine însăși*. Această stare poate să fi existat fără contradicții, din vecii vecilor, dar și această reprezentare ar fi exclusă dacă timpul

în sine ar consta din părți reale și nu ar fi, dimpotrivă, divizat după plac de rațiunea noastră prin simpla presupunere ideală a posibilităților. Cu conținutul timpului real și diferențiat în sine, lucrurile stau altfel: această reală umplere a timpului cu fapte diferențiabile, precum și formele de existență ale acestui domeniu țin tocmai, din cauza diferențierii lor, de ceea ce poate fi numărat. Dacă ne închipuim o stare care este lipsită de schimbări și care în egalitatea sa cu sine însăși nu prezintă nici un fel de diferențe ale succesiunii, atunci noțiunea mai specială de timp se transformă și ea în ideea mai generală de existență. Ce-ar putea însemna acumularea unei durate deșarte nici nu este de închipuit. — Astfel vorbește d-l Dühring, destul de încîntat de importanța acestor descoperiri. La început el își exprimă speranța că „cel puțin" ele „nu vor fi privite ca un adevăr fără importanță"; însă mai departe el scrie: „Să ne amintim de formulările *extrem de simple* prin care *noi* am dat noțiunilor de infinit și criticii lor o *însemnătate necunoscută pînă acum* ... Să ne amintim de elementele concepției universale despre spațiu și timp, construite atît de *simplu* datorită prezentei precizări și aprofundări".

Noi am dat! Prezenta precizare și aprofundare! Cine sîntem noi și cînd se desfășoară prezentul nostru? Cine aprofundează și precizează?

„Teză. Lumea are un început în timp și este și limitată în spațiu. — Dovadă: Dacă presupunem că lumea nu are un început în timp, atunci pînă la fiecare moment dat s-a scurs o veșnicie și deci a trecut o serie infinită de stări succesive ale lucrurilor în lume. Dar infinitatea unei serii constă tocmai în faptul că ea nu poate fi niciodată împlinită prin sinteze succesive. Prin urmare, o serie universală infinită scursă este imposibilă; deci un început al lumii este o condiție necesară a existenței sale, ceea ce era mai întîi de demonstrat. — În privința celei de-a doua părți a tezei, să presupunem din nou contrarul; lumea este atunci un tot infinit dat de lucruri existente concomitent. Dar mărimea unei cantități care nu este dată în cadrul anumitor limite a unei reprezentări oarecare nu o putem gîndi altfel decît prin sinteza părților, iar totalitatea unei asemenea cantități — decît prin sinteza deplină sau prin

adăugarea repetată a unității la sine însăși. Prin urmare, pentru a concepe lumea, care umple toate spațiile, ca un tot, sinteza succesivă a părților unei lumi infinite ar trebui considerată împlinită, adică la numărarea tuturor lucrurilor coexistente ar trebui să se considere că a trecut un timp infinit, ceea ce este imposibil. Prin urmare un agregat infinit de lucruri reale nu poate fi considerat ca o totalitate dată, deci nici ca ceva dat *concomitent*. Așadar o lume nu este infinită în ceea ce privește întinderea ei în spațiu, ci este închisă în granițele sale — și acesta era al doilea lucru (de demonstrat)".

Aceste teze sînt copiate cuvînt cu cuvînt dintr-o carte bine cunoscută, care a apărut pentru prima dată în 1781 și care poartă titlul: „Critica rațiunii pure" de *Immanuel Kant*, unde le poate citi oricine în partea întîi, secțiunea a doua, cartea a doua, capitolul al doilea, paragraful al doilea: Prima antinomie a rațiunii pure. D-lui Dühring îi aparține deci propriu-zis gloria de a fi lipit *numele*: legea numărului determinat pe o idee exprimată de Kant și de a fi făcut descoperirea că a fost o dată un timp cînd timpul încă nu exista, deși lumea exista deja. Pentru tot restul, adică pentru tot ceea ce mai are un oarecare sens în expunerea d-lui Dühring, „noi" înseamnă ... Immanuel Kant, iar „prezentul" este în vîrstă de numai nouăzeci și cinci de ani. Într-adevăr, „extrem de simplu"! Ciudată „însemnătate necunoscută pînă acum"!

Dar Kant nu afirmă nicidecum că tezele de mai sus sînt definitiv stabilite prin dovada sa. Dimpotrivă; pe pagina cealaltă el susține și dovedește contrarul, și anume că lumea nu are început în timp și nu are sfîrșit în spațiu; și tocmai în faptul că una din teze poate fi demonstrată tot atît de bine ca și cealaltă vede el antinomia, contradicția de nerezolvat. Oamenii de un calibru mai mic ar fi căzut, poate, pe gînduri că „un Kant" s-a lovit aici de o dificultate de nerezolvat. Nu însă îndrăznețul nostru fabricant „de concluzii și concepții profund originale": el copiază fără jenă ceea ce îi poate servi din antinomia lui Kant, iar restul îl zvîrle deoparte.

Chestiunea în sine se rezolvă foarte simplu. Veșnicia în timp, infinitul în spațiu — cum e clar din capul locu-

lui și corespunde și înțelesului simplu al acestor cuvinte — constă în aceea că nu au sfîrșit în *nici o* parte: nici înainte, nici înapoi, nici în sus, nici în jos, nici la dreapta, nici la stînga. Infinitul acesta este cu totul altul decît acela al unei serii infinite, căci aceasta începe întotdeauna de-a dreptul cu unu, cu un termen prim al seriei. Faptul că această reprezentare a seriei nu poate fi aplicată obiectului nostru se vădește de îndată ce o aplicăm spațiului. Seria infinită aplicată la spațiu este o linie trasă la infinit dintr-un punct determinat într-o direcție determinată. Este oare exprimat astfel, fie și pe departe, infinitul spațiului? Dimpotrivă, e nevoie de nu mai puțin decît de șase linii trase din acest punct în direcții triplu opuse pentru a da o reprezentare a dimensiunilor spațiului; am avea deci șase dimensiuni de genul acesta. Kant și-a dat așa de bine seama de acest lucru, încît a transpus seria sa de numere asupra spațialității lumii numai în mod indirect, pe ocolite. D-l Dühring, în schimb, ne silește să admitem șase dimensiuni în spațiu, pentru ca imediat după aceea să nu găsească destule cuvinte pentru a-și exprima indignarea împotriva misticismului matematic al lui Gauss, care nu voia să se mulțumească cu cele trei dimensiuni obișnuite ale spațiului.

Aplicată la timp, linia infinită în ambele direcții, sau seria de unități infinită în ambele direcții, are un anumit sens figurat. Dacă ne închipuim însă timpul ca o serie începînd cu *unu* sau ca o linie pornind de la un *punct* determinat, spunem din capul locului că timpul are început, adică presupunem tocmai ceea ce trebuie să demonstrăm. Îi atribuim infinitului timpului un caracter unilateral, înjumătățit; dar un astfel de infinit unilateral, înjumătățit este și el o contradicție în sine, este exact contrarul unui „infinit gîndit fără contradicții". Această contradicție o putem evita numai dacă presupunem că unu cu care începem să numărăm seria, punctul de la care începem să măsurăm linia, poate fi un unu oarecare în serie, un punct oarecare pe linie și că liniei sau seriei îi este indiferent unde le plasăm.

Dar cum rămîne cu contradicția care constă într-o „serie infinită de numere numărate"? Vom fi în stare s-o cercetăm mai îndeaproape de îndată ce d-l Dühring ne va

fi arătat scamatoria cu ajutorul căreia se poate *număra această serie infinită*. Dacă el va fi în stare să numere de la — ∞ (minus infinit) pînă la zero, atunci să poftească din nou pe aici. E limpede doar că, de oriunde ar începe numărătoarea, lasă în urmă o serie infinită și, împreună cu ea, problema pe care urmează s-o rezolve. N-are decît să inverseze propria sa serie infinită 1+2+3+4 ... și să încerce să numere îndărăt de la capătul infinit la unu; evident că este încercarea unui om care nici nu-și dă seamă despre ce este vorba. Ba mai mult. Dacă d-l Dühring susține că seria infinită a timpului scurs ar fi numărată, prin aceasta el susține și că timpul are un început; căci altfel nici n-ar putea începe „să numere". Deci el introduce din nou ca premisă ceea ce trebuie să dovedească. Reprezentarea seriei infinite numărate, cu alte cuvinte legea universală dühringiană a numărului determinat, este deci o contradictio in adjecto[1], conține o contradicție în sine însăși, și anume o contradicție *absurdă*.

E limpede: infinitul care are un sfîrșit, dar nu are început, nu este nici mai mult nici mai puțin infinit decît acela care are un început, dar nu are sfîrșit. O fărîmă de discernămînt dialectic ar fi trebuit să-i spună d-lui Dühring că începutul și sfîrșitul sînt în mod necesar legate unul de altul, ca polul nord și polul sud, și că, dacă lăsăm la o parte sfîrșitul, începutul devine atunci sfîrșit — *singurul* sfîrșit pe care îl are seria, și viceversa. Toată această iluzie ar fi imposibilă dacă nu ar exista obișnuința matematică de a opera cu serii infinite. După cum în matematică sîntem nevoiți să pornim de la determinat, de la finit, pentru a ajunge la nedeterminat, la infinit, toate seriile matematice, pozitive sau negative, trebuie să înceapă cu unu, căci altfel nu se poate opera cu ele. Necesitatea ideală a matematicianului este însă departe de a fi o lege coercitivă pentru lumea reală.

De altfel d-l Dühring nu va reuși niciodată să-și imagineze infinitul real lipsit de contradicții. Infinitul *este* o contradicție și e plin de contradicții. O contradicție este însuși faptul că un infinit este alcătuit dintr-o sumedenie

[1] Contradicție în adjectiv, adică între obiect și definirea lui (de exemplu „fier de lemn", „pătrat rotund" etc.). — *Nota Red.*

de mărimi finite, și totuși așa este. Mărginirea lumii materiale duce la contradicții în aceeași măsură ca și nemărginirea ei, și orice încercare de a înlătura aceste contradicții duce, după cum am văzut, la alte contradicții și mai grave. Tocmai *pentru că* infinitul este o contradicție, el este un proces infinit, care se desfășoară fără sfîrșit în timp și spațiu. Nimicirea acestei contradicții ar fi sfîrșitul infinitului. Acest lucru l-a înțeles foarte just Hegel, de aceea și tratează cu disprețul cuvenit pe domnii care fac sofisticărie în legătură cu această contradicție.

Să mergem mai departe. Deci timpul a avut un început. Dar ce a fost înaintea acestui început? Lumea, aflată într-o stare egală cu sine însăși și invariabilă. Și întrucît în această stare nu există schimbări care să se succeadă, noțiunea mai specială de timp se schimbă în ideea mai generală de *existență*. În primul rînd nu ne interesează aici cîtuși de puțin care noțiuni se schimbă în capul d-lui Dühring. Nu este vorba de *noțiunea de timp,* ci de timpul *real,* de care d-l Dühring nu va putea nicidecum să scape atît de ieftin. În al doilea rînd, oricît s-ar schimba noțiunea de timp în ideea mai generală de existență, tot nu am face nici un pas înainte. Căci formele de bază ale oricărei existențe sînt spațiul și timpul, și o existență în afara timpului este o absurditate tot atît de mare ca și o existență în afara spațiului. „Existența scursă fără timp" a lui Hegel și „existența imemorială" neoschellingiană sînt reprezentări raționale în comparație cu această existență în afara timpului. Tocmai de aceea d-l Dühring pornește cu multă băgare de seamă: de fapt este vorba de timp, însă de un timp care în fond nu poate fi numit timp: timpul în sine doar nu constă din părți reale și este divizat, după plac, numai de mintea noastră; numai o umplere reală a timpului cu fapte diferențiabile ține de domeniul a ceea ce poate fi numărat, iar ce-ar putea să însemne acumularea unei durate deșarte nici nu se poate închipui. Ce-ar putea să însemne această acumulare ne este aici cu desăvîrșire indiferent; se pune întrebarea: durează oare lumea în starea presupusă aici, are ea oare o durată în timp? Că nu obținem nimic măsurînd o asemenea durată lipsită de conținut, așa cum nu am obține nimic măsurînd fără scop și fără sens spațiul gol, aceasta o știm de mult;

tocmai din cauza caracterului anost al unei asemenea ocupații, Hegel a și numit acest infinit *falsul* infinit. După d-l Dühring timpul există numai prin schimbare, și nu schimbarea este aceea care există în timp și prin timp. Tocmai pentru că este deosebit, independent de schimbare, timpul poate fi măsurat prin schimbare, căci pentru a măsura e nevoie totdeauna de ceva distinct de ceea ce urmează să fie măsurat. Iar timpul în care nu se petrec schimbări perceptibile este departe de a *nu* fi timp; el este, dimpotrivă, timpul *pur,* neafectat de amestecuri străine, prin urmare timpul adevărat, timpul *ca atare.* Într-adevăr, dacă vrem să sezisăm noțiunea de timp în toată puritatea sa, separată de toate amestecurile străine și lăturalnice, sîntem nevoiți să lăsăm la o parte, ca neaparținînd aici, toate evenimentele variate care se petrec simultan sau succesiv în timp și să ne reprezentăm astfel un timp în care nu se petrece nimic. Procedînd astfel, nu am lăsat ca noțiunea de timp să se înece în ideea generală de existență, ci abia am ajuns la noțiunea pură a timpului.

Toate aceste contradicții și inepții nu sînt însă decît un simplu joc de copii față de confuzia în care ajunge d-l Dühring cu starea inițială a lumii egală cu sine însăși. Dacă lumea a fost o dată într-o stare în care nu se petrecea nici un fel de schimbare, cum a putut ea să treacă de la această stare la schimbare? Ceea ce este absolut lipsit de schimbare, mai ales dacă a existat așa din vecii vecilor, nu poate în nici un caz să iasă prin sine însăși din această stare, să treacă la starea de mișcare și de schimbare. Trebuie să fi venit deci din exterior, din afara lumii un prim impuls care s-o fi pus în mișcare. După cum se știe, însă, „primul impuls" nu este decît o altă expresie pentru dumnezeu. D-l Dühring, care pretindea că în a sa schematică a lumii s-a debarasat cu totul de dumnezeu și de lumea cealaltă, îi aduce el însuși pe amîndoi din nou în filozofia naturii, mai precizați și mai aprofundați.

Mai departe, d-l Dühring spune: „Acolo unde mărimea este atributul unui element statornic al existenței, ea va rămîne neschimbată în determinarea ei. Acest lucru e valabil... pentru materie și pentru forța mecanică". Prima propoziție reprezintă, în treacăt fie zis, un exemplu delicios pentru grandilocvența axiomatic-tautologică a d-lui Düh-

ring: acolo unde mărimea nu se schimbă, ea rămîne aceeași. Așadar cantitatea de forță mecanică existentă o dată în lume rămîne veșnic aceeași. Facem abstracție de faptul că, în măsura în care acest lucru este exact, el a fost cunoscut și formulat în filozofie încă acum vreo trei sute de ani, de către Descartes, că în științele naturii teoria conservării energiei domină de douăzeci de ani și că d-l Dühring, limitînd-o la energia *mecanică*, n-o perfecționează cu nimic. Unde se afla însă energia mecanică în timpul stării de neschimbare? La această întrebare d-l Dühring refuză cu încăpățînare să ne dea vreun răspuns.

Unde se afla atunci, domnule Dühring, energia mecanică veșnic egală cu ea însăși și ce punea ea în mișcare? Răspunsul: „Starea inițială a universului sau, mai precis, a unei existențe a materiei lipsită de schimbări și care nu include acumulare de schimbări în timp este o chestiune pe care poate s-o respingă numai o minte care vede culmea înțelepciunii în automutilarea puterii sale de creație". — Prin urmare: Ori acceptați orbește starea mea primitivă invariabilă, ori eu, capabilul de creație, Eugen Dühring, vă declar drept eunuci spirituali. Aceasta poate, desigur, să sperie pe unii. Noi, care am văzut de acum cîteva mostre ale puterii de creație a d-lui Dühring, ne putem permite să lăsăm deocamdată eleganta insultă fără răspuns și să întrebăm încă o dată: Dar, nu vă fie cu supărare, domnule Dühring, cum stau lucrurile cu energia mecanică?

D-l Dühring ajunge imediat în încurcătură. Într-adevăr — se bîlbîie el — „identitatea absolută a stării-limită inițiale nu oferă în sine nici un principiu de trecere. Să ne amintim însă că, în fond, la fel stau lucrurile cu orice verigă nouă, fie ea cît de mică, din lanțul, atît de bine cunoscut nouă, al existenței. Cine vrea deci să găsească greutăți în acest caz principal trebuie să aibă grijă să nu le treacă cu vederea în alte împrejurări mai puțin vizibile. Afară de aceasta, rămîne deschisă posibilitatea intercalării unor stări intermediare, într-o gradație progresivă, și prin aceasta puntea continuității, pentru ca, mergînd înapoi, să se ajungă pînă la stingerea deplină a schimbărilor. Firește că din punct de vedere pur logic această continuitate nu poate să înlăture ideea principală, dar ea

constituie pentru noi forma de bază a oricărei legități și a oricărei alte treceri cunoscute, așa că avem dreptul s-o utilizăm și ca un termen intermediar între echilibrul inițial și întreruperea lui. Dacă ne-am închipui însă echilibrul așa-zicînd (!) nemișcat, în conformitate cu noțiunile admise fără prea mare ezitare (!) în mecanica noastră actuală, nu s-ar putea explica de loc în ce mod ar fi putut ajunge materia pînă la starea de schimbare". Pe lîngă mecanica maselor mai există însă, spune d-l Dühring, și o schimbare a mișcării masei în mișcare a particulelor mici, dar în ce privește modul cum se efectuează aceasta „nu avem pînă acum un principiu general și nu trebuie deci să ne mirăm dacă aceste fenomene se cam pierd *în obscuritate*".

Asta e tot ce are de spus d-l Dühring. Și într-adevăr ar trebui să vedem culmea înțelepciunii nu numai în automutilarea puterii de creație, dar și în credința oarbă și fără control, dacă am vrea să ne mulțumim cu asemenea jalnice subterfugii și vorbe goale. D-l Dühring recunoaște că identitatea absolută nu poate ajunge prin sine însăși la schimbare. Nu există nici un mijloc cu ajutorul căruia echilibrul absolut ar putea trece prin sine însuși în mișcare. Dar ce rămîne atunci? Trei formulări false și găunoase.

Întîi: Este la fel de greu de stabilit trecerea de la orice verigă, oricît de mică, a lanțului bine cunoscut al existenței la următoarea verigă. — Se pare că d-l Dühring îi ia pe cititorii săi drept niște sugaci. Stabilirea unor treceri și legături a celor mai mici verigi din lanțul existenței constituie tocmai conținutul științelor naturii, și dacă se ivește undeva o dificultate, atunci nimănui, nici măcar d-lui Dühring, nu-i trece prin minte să explice mișcarea petrecută din nimic, ci întotdeauna numai din transmiterea, transformarea sau prelungirea unei mișcări anterioare. Aici însă este vorba — cum singur recunoaște — de a produce mișcarea din nemișcare, adică *din nimic*.

În al doilea rînd, avem „puntea continuității". Firește, ea nu ne ajută să învingem greutatea pe cale pur logică, dar avem totuși dreptul *s-o întrebuințăm* ca intermediar între nemișcare și mișcare. Din păcate, continuitatea ne-

mișcării constă în aceea că *nu* se mișcă; este deci mai mult ca oricînd o enigmă în ce mod se poate produce mișcarea cu ajutorul ei. Și oricît ar diviza d-l Dühring în părticele infinit de mici trecerea sa de la neantul mișcării la mișcarea universală și oricît de lungă ar fi durata de timp pe care i-ar atribui-o, tot nu ne-am mișca din loc nici măcar cu o miime de milimetru. Fără un act de creație nu putem, desigur, trece de la nimic la ceva, chiar dacă acest ceva ar fi tot atît de mic ca și un diferențial matematic. Puntea continuității nu este deci nici măcar o punte a măgarului[1]; pe o astfel de punte nu poate trece decît d-l Dühring.

În al treilea rînd. Cît timp e valabilă mecanica actuală — și aceasta constituie, după d-l Dühring, una din pîrghiile esențiale în formarea gîndirii — nu se poate explica de loc cum se ajunge de la lipsa mișcării la mișcare. Dar teoria mecanică a căldurii ne arată că în anumite condiții mișcarea masei se transformă în mișcare moleculară (cu toate că și aici mișcarea se naște dintr-o altă mișcare, dar niciodată din lipsa mișcării), și aceasta, spune cu timiditate d-l Dühring, ar putea eventual să ofere o punte de legătură între ceea ce e strict static (în echilibru) și ceea ce e dinamic (în mișcare). Dar aceste fenomene „se cam pierd în obscuritate" și tot în obscuritate ne lasă și d-l Dühring.

Iată unde am ajuns după toată aprofundarea și precizarea. Ne-am afundat tot mai mult într-o prostie tot mai crasă, ca să ajungem în cele din urmă acolo unde era inevitabil să ajungem — „în obscuritate". Dar pe d-l Dühring acest lucru îl jenează prea puțin. Chiar pe pagina următoare el are îndrăzneala să susțină că „a reușit să umple noțiunea de imobilitate egală cu sine însăși cu un conținut real, dedus de-a dreptul din comportarea materiei *și a forțelor mecanice*". Și omul acesta tratează pe alții drept „șarlatani"!

Din fericire, din toată această rătăcire și bîjbîire neputincioasă „în obscuritate" ne mai rămîne o mîngîiere,

[1] În original, joc de cuvinte: Eselsbrücke (puntea măgarului) înseamnă în limba germană ceva în genul „fițuicii" cu însemnări copiate de care se servesc elevii proști sau leneși. — *Nota Trad.*

care, într-adevăr, e înălțătoare: „Matematica locuitorilor altor corpuri cerești nu poate să se întemeieze pe alte axiome decît pe ale noastre!"

VI

FILOZOFIA NATURII. COSMOGONIE, FIZICĂ, CHIMIE

Ajungem în continuare la teoriile despre modul în care s-a format lumea actuală. O stare de difuziune generală a materiei, spune d-l Dühring, a fost reprezentarea de la care au plecat și filozofii ionieni, dar mai ales de la Kant încoace, ipoteza unei nebuloase primitive a jucat un rol nou, gravitația și radiația căldurii ajutînd la formarea treptată a diferitelor corpuri cerești solide. Teoria mecanică a căldurii din timpul nostru, spune el mai departe, ne permite să formulăm cu mai multă precizie concluziile asupra stărilor din trecut ale universului. Cu toate acestea, „starea de difuziune gazoasă poate să constituie punctul de plecare al unor deducții serioase numai dacă în prealabil putem să determinăm mai precis sistemul mecanic care este dat în ea. În caz contrar, nu numai că ideea rămîne, efectiv, foarte nebuloasă, dar chiar nebuloasa inițială devine într-adevăr tot mai deasă și mai impenetrabilă cu cît înaintează deducțiile; ... deocamdată totul rămîne încă în starea vagă și informă a unei idei de difuziune, imposibil de determinat mai îndeaproape"; și astfel avem „în acest univers gazos o concepție extrem de aeriană".

Teoria kantiană despre nașterea tuturor corpurilor cerești actuale din mase nebuloase în rotire a fost cel mai mare progres pe care l-a făcut astronomia de la Copernic încoace. Pentru prima dată a fost zdruncinată reprezentarea că natura nu ar avea o istorie în timp. Pînă atunci corpurile cerești erau considerate ca persistînd de la începutul începuturilor în aceleași orbite și stări; și chiar dacă, pe diferitele corpuri cerești, diferite ființe organice piereau, genurile și speciile erau totuși considerate invariabile. Era evident că natura se află în mișcare continuă, dar această

mișcare se prezenta ca o repetare neîncetată a acelorași procese. În această reprezentare întru totul corespunzătoare concepției metafizice, Kant a făcut prima spărtură, și anume într-un mod atît de științific, încît majoritatea argumentelor aduse de el sînt valabile și azi. Se înțelege că, strict vorbind, teoria kantiană este și pînă în prezent numai o ipoteză. Dar nici sistemul cosmic al lui Copernic nu este pînă în ziua de azi mai mult decît atît[1], iar după ce s-a dovedit pe cale spectroscopică, într-un fel convingător care înlătură orice contradicție, existența unor astfel de mase gazoase incandescente pe bolta cerească, a amuțit și opoziția științifică împotriva teoriei lui Kant. Nici d-l Dühring nu poate s-o scoată la capăt cu construcția sa cosmică fără să recurgă la un asemenea stadiu de stare nebuloasă; în schimb se răzbună cerînd să i se arate sistemul mecanic dat în această stare nebuloasă și, fiindcă aceasta nu se poate face, îi dă stării nebuloase tot felul de epitete disprețuitoare. Din păcate, știința actuală nu poate să caracterizeze acest sistem astfel încît să-l satisfacă pe deplin pe d-l Dühring. De asemenea ea nu poate răspunde nici la alte multe întrebări. La întrebarea: de ce nu au broaștele țestoase coadă, ea nu poate răspunde pînă acum decît: pentru că au pierdut-o. Dacă însă cineva s-ar supăra în urma unui astfel de răspuns și ar spune că toate acestea țin de domeniul vag și inform al unei idei de pierdere ce nu poate fi determinată mai îndeaproape și că ar fi o concepție extrem de aeriană, atunci cu asemenea aplicări ale moralei la științele naturii nu am face nici un pas înainte. Dezaprobările și manifestările de supărare de felul acesta pot avea loc întotdeauna și pretutindeni, și tocmai

[1] Despre sistemul lui Copernic, Engels spune următoarele, în 1888, în lucrarea sa „Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane": „Sistemul solar al lui Copernic a fost, timp de trei sute de ani, o ipoteză pe care puteai să pariezi o sută, o mie, zece mii contra unu, dar totuși numai o ipoteză. Cînd însă Leverrier, pe baza datelor pe care le oferea acest sistem, nu numai că a dovedit că trebuie să mai existe o planetă necunoscută pînă atunci, ci, a și calculat locul unde trebuie să se găsească această planetă în spațiul ceresc, și cînd mai tîrziu Galle descoperi într-adevăr această planetă, sistemul lui Copernic era dovedit". Vezi *F. Engels*, Ludwig Feuerbach *(K. Marx* și *F. Engels*, Opere alese în două volume, vol. II, ed. P.M.R. 1952, pag. 338). — *Nota Red.*

de aceea nu sînt la locul lor niciodată și nicăieri. Cine îl împiedică pe d-l Dühring să descopere el singur sistemul mecanic al nebuloasei primitive?

Din fericire, aflăm acum că masa nebuloasă a lui Kant „este departe de a coincide cu o stare perfect identică a mediului cosmic, sau, altfel exprimat, cu starea egală cu sine însăși a materiei". Mare noroc pe Kant, care, mergînd de la corpurile cerești existente înapoi la sfera nebuloasă, s-a putut mulțumi cu atît și nici n-a visat măcar starea egală cu sine însăși a materiei! Menționăm în treacăt că, dacă în știința actuală a naturii sfera nebuloasă a lui Kant este denumită nebuloasă primitivă, această expresie trebuie, bineînțeles, luată într-un sens relativ. Este o nebuloasă primitivă, pe de o parte, ca origine a corpurilor cerești existente, iar pe de altă parte ca cea mai veche formă a materiei pe care am putut-o cunoaște pînă astăzi. Ceea ce nu exclude de loc, ci, dimpotrivă, presupune chiar că materia a trecut, înaintea formei de nebuloasă primitivă, printr-un șir infinit de alte forme.

D-l Dühring își dă seama aici de avantajul său. Acolo unde noi, împreună cu știința, ne oprim deocamdată la nebuloasa primitivă care a existat cîndva, pe el știința științelor lui îl ajută să se întoarcă cu mult îndărăt, la acea „stare a mediului cosmic care nu poate fi înțeleasă nici ca pur statică, în actualul sens al reprezentării, nici ca dinamică" — care deci nu poate fi înțeleasă de loc. — „Unitatea dintre materie și forța mecanică, pe care o denumim mediu cosmic, este o formulă așa-zis logic-reală pentru a indica starea de egalitate cu sine însăși a materiei ca premisă a tuturor stadiilor de dezvoltare ce pot fi numărate".

Se vede că sîntem departe de a fi scăpat de starea inițială egală cu sine însăși a materiei. Ea e desemnată aici ca unitatea dintre materie și forța mecanică, iar această unitate e numită o formulă logic-reală etc. De îndată ce încetează deci unitatea dintre materie și forța mecanică, începe mișcarea.

Această formulă logic-reală nu este decît o încercare neputincioasă de a utiliza pentru filozofia realității categoriile hegeliene: în sine („Ansich") și pentru sine („Fürsich"). „În sine" reprezintă la Hegel identitatea inițială a

contrariilor nedezvoltate, ascunse într-un lucru, într-un proces, într-o noțiune; în „pentru sine" apare diferențierea și separarea acestor elemente ascunse și începe lupta dintre ele. Ni se cere deci să ne reprezentăm starea inițială de nemișcare ca unitate a materiei și a forței mecanice, iar trecerea la mișcare ca separarea și opunerea lor. Ceea ce am obținut în modul acesta nu este însă dovada realității acelei stări inițiale fantastice dühringiene, ci numai faptul că ea poate fi înglobată în categoria hegeliană „în sine", iar încetarea acestei stări tot atît de fantastice în categoria „pentru sine". Hegel, ajutor!

Materia, spune d-l Dühring, este purtătoarea oricărei realități; prin urmare nu poate să existe forță mecanică în afara materiei. Mai departe, forța mecanică este o stare a materiei. În starea inițială deci, în care nu se întîmplă nimic, materia și starea ei, adică forța mecanică, erau una. Mai tîrziu, cînd a început să se întîmple ceva, starea trebuie să se fi separat, desigur, de materie. Trebuie, așadar, să ne declarăm satisfăcuți cu fraze mistice de genul acesta și cu asigurarea că starea egală cu sine însăși n-a fost nici statică și nici dinamică, nici în echilibru și nici în mișcare. Tot nu știm încă unde a fost forța mecanică în starea aceea și cum ajungem fără un impuls din afară, adică fără dumnezeu, de la lipsa absolută de mișcare la mișcare.

Înainte de d-l Dühring materialiștii vorbeau despre materie și mișcare. D-l Dühring reduce mișcarea la forță mecanică, pretinzînd că ar fi forma ei de bază, și se lipsește astfel de singura posibilitate de a înțelege adevărata legătură dintre materie și mișcare, care de altfel nu le-a fost clară nici tuturor materialiștilor din trecut. Și totuși lucrul este destul de simplu. *Mișcarea este modul de existență a materiei.* Niciodată și nicăieri n-a existat materie fără mișcare, și nici nu poate să existe. Mișcare în spațiul universal, mișcare mecanică a unor mase mai mici pe diferitele corpuri cerești, vibrație moleculară sub formă de căldură, de curent electric sau magnetic, descompunere și combinație chimică, viață organică, acestea sînt formele de mișcare în care — în una sau în alta sau în mai multe deodată — se află în fiecare moment dat fiecare atom de

materie din univers. Orice repaus, orice echilibru nu sînt decît relative și au sens numai în raport cu o formă sau alta, determinată de mișcare. Un corp poate, de exemplu, să se afle pe pămînt în echilibru mecanic, adică poate să fie în repaus din punct de vedere mecanic; aceasta nu împiedică însă nicidecum participarea sa la mișcarea pămîntului și la aceea a întregului sistem solar, după cum nu împiedică nici particulele sale fizice cele mai mici să execute mișcările de vibrație determinate de temperatura sa și după cum nu împiedică nici atomii materiei sale să treacă printr-un proces chimic. Materia poate fi tot atît de puțin concepută fără mișcare ca și mișcarea fără materie. De aceea mișcarea, ca și materia însăși, nu poate fi creată și nici distrusă; ceea ce filozofia mai veche (Descartes) exprimă astfel: cantitatea de mișcare existentă în lume este mereu aceeași. Mișcarea nu poate deci să fie creată; ea poate să fie numai transmisă. Atunci cînd mișcarea se transmite de la un corp la altul, în măsura în care trece, în măsura în care este activă, ea poate fi socotită drept cauză a mișcării; în măsura în care mișcarea este transmisă, ea este pasivă. Numim această mișcare activă *forță,* iar pe cea pasivă *manifestare de forță.* Este deci limpede ca lumina zilei că forța este tot atît de mare ca și manifestarea ei, întrucît în amîndouă se săvîrșește *aceeași* mișcare.

O stare lipsită de mișcare a materiei se dovedește deci a fi o reprezentare din cele mai găunoase și mai stupide, o pură „halucinație". Pentru a ajunge la ea trebuie să ne închipuim echilibrul mecanic relativ, în care se poate afla un corp pe pămîntul acesta, ca repaus absolut, pe care să-l transpunem apoi asupra întregului univers. Această transpunere este ușurată, desigur, dacă mișcarea universală este redusă la simpla forță mecanică. Și atunci limitarea mișcării la simpla forță mecanică mai prezintă avantajul că se poate reprezenta o forță ca fiind în repaus, ca fiind legată, deci ca inactivă într-un moment dat. Așa că, dacă transmiterea unei mișcări, cum se întîmplă foarte des, este un proces puțin mai complicat, necesitînd mai mulți termeni intermediari, transmiterea efectivă poate fi amînată pentru oricare moment, prin omiterea ultimului termen al lanțului. Așa se întîmplă, de exemplu, cînd încărcăm o pușcă și ne alegem momentul în care, prin apăsa-

rea pe trăgaci, trebuie să se producă transmiterea mișcării devenite libere prin arderea prafului de pușcă. Putem deci să ne închipuim că, în cursul acelei stări lipsite de mișcare, egală cu sine însăși, materia a fost încărcată cu forță, și aceasta pare că vrea să înțeleagă d-l Dühring — dacă în genere vrea să înțeleagă ceva — cînd vorbește de unitatea materiei și a forței mecanice. Această reprezentare este absurdă, pentru că transpune asupra universului drept absolută o stare care prin natura ei este relativă și căreia, prin urmare, nu poate să-i fie supusă în același moment decît cîte *o parte* a materiei. Dar chiar dacă lăsăm aceasta la o parte, tot mai rămîne dificultatea: în primul rînd, cum a ajuns universul să fie încărcat, întrucît în zilele noastre pușcile nu se încarcă de la sine, și, în al doilea rînd, al cui deget a apăsat pe trăgaci? Putem să ne sucim și să ne învîrtim cum vom vrea, dar sub conducerea d-lui Dühring ajungem mereu numai la degetul lui dumnezeu.

De la astronomie, filozoful nostru al realității trece la mecanică și la fizică și se plînge că timp de o generație, de cînd a fost descoperită, teoria mecanică a căldurii n-a depășit în mod apreciabil punctul la care ajunsese treptat însuși Robert Mayer. De altfel toată această chestiune ar fi încă foarte obscură; trebuie „să reamintim mereu că o dată cu stările de mișcare a materiei sînt date și raporturi statice și că acestea din urmă nu pot fi măsurate prin lucru mecanic . . . Dacă am denumit mai înainte natura ca pe o mare lucrătoare și dacă luăm acum această expresie în sens strict, trebuie să mai adăugăm că stările egale cu ele însele și stările în repaus nu reprezintă un lucru mecanic. Ne lipsește, așadar din nou puntea de la static la dinamic, și dacă așa-numita căldură latentă a rămas pînă acum un punct dificil pentru teorie, trebuie să constatăm aici o lipsă care ar trebui să se dezmintă cel mai puțin în aplicațiile din domeniul cosmic".

Toată această vorbărie sibilică nu este decît rezultatul conștiinței încărcate, care simte foarte bine că s-a împotmolit iremediabil, producînd mișcare din lipsa absolută de mișcare, și care se jenează totuși să apeleze la singurul salvator, și anume la creatorul cerului și al pămîntului. Dacă nici măcar în mecanică, inclusiv cea a căldurii, nu se

poate găsi puntea de la static la dinamic, de la echilibru la mișcare, cum ar putea fi obligat d-l Dühring să găsească puntea de la starea lipsită de mișcare la mișcare? Și cu asta iată-l scăpat de bucluc.

In mecanica obișnuită, puntea de la static la dinamic este impulsul din afară. Dacă o piatră grea de o sută de kilograme este ridicată la o înălțime de zece metri și suspendată liber în așa fel ca să rămînă într-o stare egală cu sine însăși și în repaus, ar trebui apelat la un public de sugaci pentru a putea susține că poziția actuală a acestui corp nu reprezintă lucru mecanic sau că distanța de la poziția ei anterioară nu poate fi măsurată în lucru mecanic. Orice trecător îi va explica fără trudă d-lui Dühring că piatra n-a ajuns de la sine să atîrne de frînghie acolo sus și orice manual de mecanică îl va putea lămuri că, dacă piatra ar fi lăsată să cadă din nou jos, ea ar produce în cădere tot atîta lucru mecanic cît a fost necesar pentru a o ridica la înălțimea de zece metri. Însuși faptul foarte simplu că piatra atîrnă acolo sus, reprezintă lucru mecanic, căci, dacă ea rămîne atîrnată un timp destul de îndelungat, frînghia se rupe de îndată ce, din cauza descompunerii chimice, ea nu mai este destul de rezistentă ca să susțină piatra. La asemenea forme de bază simple, ca să întrebuințăm expresia d-lui Dühring, se pot reduce însă toate procesele mecanice, și trebuie să se nască abia inginerul care nu poate găsi puntea de la static la dinamic atîta timp cît dispune de suficient impuls.

Fără îndoială că pentru metafizicianul nostru faptul că mișcarea trebuie măsurată cu ajutorul contrariului ei, repausul, este o treabă grea și o pilulă amară. Aceasta este doară o contradicție strigătoare și orice *contradicție* este, după d-l Dühring, o *absurditate*[1]. Și totuși este fapt că piatra suspendată reprezintă o anumită cantitate de mișcare mecanică, care poate fi măsurată exact după greutatea sa și după distanța ce o desparte de suprafața pămîntului și care poate fi utilizată, la alegere, în diferite moduri, de exemplu prin cădere directă, prin alunecare pe un plan înclinat sau prin învîrtirea unui cilindru; tot așa stau

[1] In nemțește joc de cuvinte intraductibil: Widerspruch — contradicție, Widersinn — absurditate. — *Nota Trad.*

lucrurile și cu o pușcă încărcată. Pentru concepția dialectică, posibilitatea de a exprima mișcarea prin contrariul ei, prin repaus, nu reprezintă nici o dificultate. După cum am văzut, pentru ea întregul antagonism este numai relativ; repaus absolut, echilibru necondiționat nu există. Fiecare mișcare luată separat tinde spre echilibru, ansamblul mișcărilor suprimă din nou echilibrul. Astfel repausul și echilibrul sînt, acolo unde apar, rezultatul unei mișcări limitate și e de la sine înțeles că această mișcare poate fi măsurată cu ajutorul rezultatului său, că poate fi exprimată cu ajutorul acestuia și că poate fi reprodusă din el într-o formă sau alta. D-l Dühring nu se poate declara însă mulțumit cu o prezentare atît de simplă a lucrurilor. Ca un adevărat metafizician ce este, el interpune mai întîi între mișcare și echilibru o prăpastie adîncă, care nu există în realitate, și apoi se miră că nu poate descoperi o punte peste această prăpastie, fabricată de el însuși. Tot atît de bine ar putea să încalece pe Rosinanta[1] lui metafizică și să pornească în goană după „lucrul în sine" al lui Kant; căci, la urma urmei, asta, și nu altceva, se ascunde după această punte de negăsit.

Dar cum stau lucrurile cu teoria mecanică a căldurii și cu căldura legată sau latentă, căldură care „a rămas un punct dificil" pentru această teorie?

Dacă transformăm cu ajutorul căldurii un pfund de gheață avînd temperatura punctului de înghețare și care e supus la presiune atmosferică normală într-un pfund de apă de aceeași temperatură, atunci dispare o cantitate de căldură care ar fi suficientă pentru a încălzi același pfund de apă de la 0° la 79,4 grade centigrade sau pentru a încălzi 79,4 pfunzi de apă cu un grad. Dacă încălzim acest pfund de apă pînă la punctul de fierbere, adică pînă la 100°, și transformăm apa în vapori la temperatura de 100°, va dispărea, pînă ce toată apa va fi transformată în vapori, o cantitate de căldură aproape de șapte ori mai mare, suficientă pentru a ridica temperatura a 537,2 pfunzi de apă cu un grad. Această căldură dispărută se numește *legată*. Dacă prin răcire vaporii se transformă din nou

[1] Calul lui Don Quijote din romanul „Don Quijote" al lui Cervantes. — *Nota Trad.*

în apă, iar apa din nou în gheață, aceeași cantitate de căldură care era mai înainte legată devine iarăși *liberă*, adică ea poate fi simțită și măsurată în calitate de căldură. Din cauza acestei eliberări de căldură prin condensarea vaporilor și prin înghețarea apei, vaporii răciți pînă la 100° se transformă numai treptat în apă, iar masa de apă avînd temperatura punctului de înghețare se transformă numai cu încetul în gheață. Acestea sînt faptele. Acum se pune întrebarea: ce se întîmplă cu căldura în timp ce este legată?

Teoria mecanică a căldurii, după care căldura constă dintr-o vibrație — mai mare sau mai mică, după temperatură și stare de agregare — a celor mai mici particule (molecule) fizicește active ale corpurilor, vibrație care în anumite condiții se poate transforma în orice altă formă de mișcare, — această teorie explică lucrurile prin aceea că căldura dispărută a efectuat un lucru mecanic, s-a transformat în lucru mecanic. La topirea gheței încetează legătura strînsă și puternică a diferitelor molecule între ele și se transformă într-o alăturare liberă a lor; în cazul evaporării apei la punctul de fierbere se ivește o stare în care diferitele molecule nu exercită nici o influență vizibilă una asupra alteia, ele împrăștiindu-se chiar, sub influența căldurii, în toate direcțiile. Este deci limpede că diferitele molecule ale unui corp aflat în stare gazoasă sînt înzestrate cu o energie cu mult mai mare decît cele ale corpului aflat în stare lichidă, iar cele ale corpului în stare lichidă au, la rîndul lor, o energie mai mare decît cele ale corpului în stare solidă. Căldura legată n-a dispărut deci; ea a fost pur și simplu transformată, luînd forma tensiunii moleculare. De îndată ce încetează condiția în care diferitele molecule sînt în stare să-și mențină această libertate reciprocă, absolută sau relativă, adică de îndată ce temperatura scade sub minimul de 100°, respectiv 0°, această tensiune este slăbită, moleculele se strîng din nou una lîngă alta cu aceeași forță cu care mai înainte se smulgeau una de lîngă alta; și această forță dispare, dar numai pentru a reapărea sub formă de căldură, și anume în exact aceeași cantitate de căldură care înainte fusese legată. Se înțelege că această explicație este o ipoteză, ca și întreaga teorie mecanică a căldurii, întrucît nimeni n-a

văzut pînă azi o moleculă, și cu atît mai puțin una în vibrație. Tocmai din această cauză ea are, desigur, o sumedenie de lipsuri, ca și întreaga teorie, încă foarte tînără, dar cel puțin poate explica procesul fără să vină cît de cît în conflict cu indistructibilitatea și increabilitatea mișcării și explică exact și ceea ce se întîmplă cu căldura în timpul transformării ei. Căldura latentă sau legată nu este așadar de loc un punct dificil pentru teoria mecanică a căldurii. Dimpotrivă, această teorie dă procesului pentru prima dată o explicație rațională; un punct dificil poate proveni cel mult din faptul că fizicienii continuă să numească căldura transformată în altă formă de energie moleculară căldură „legată", ceea ce este o denumire învechită și neadecvată.

Prin urmare, stările egale cu ele însele și raporturile de repaus ale stărilor de agregare solidă, lichidă și gazoasă reprezintă totuși un lucru mecanic, în măsura în care lucrul mecanic este măsura căldurii. Atît scoarța solidă a pămîntului cît și apa oceanului reprezintă, în actuala lor stare de agregare, o cantitate bine determinată de căldură pusă în libertate, căreia îi corespunde bineînțeles o cantitate tot atît de bine determinată de forță mecanică. Atunci cînd sfera gazoasă din care s-a născut pămîntul a trecut la starea de agregare lichidă și, mai tîrziu, la starea în mare parte solidă, a fost radiată în spațiul cosmic o cantitate determinată de energie moleculară sub formă de căldură. Așadar dificultatea despre care șoptește tainic d-l Dühring nu există, și chiar dacă la aplicările cosmice ne lovim de dificultăți și lacune — din cauza mijloacelor noastre de cunoaștere imperfecte — nu întîmpinăm nicăieri obstacole teoretice de neînvins. Puntea de la static la dinamic este și aici un impuls din afară — răcirea sau încălzirea, provocată de alte corpuri care acționează asupra obiectului aflat în echilibru. Cu cît pătrundem mai adînc această filozofie dühringiană a naturii, cu atît mai zadarnice ne apar toate încercările de a explica mișcarea din nemișcare sau de a găsi puntea pe care staticul pur, repausul, să poată trece *prin sine însuși* la dinamic, la mișcare.

Cu aceasta se pare că am scăpat pentru un timp cu bine de starea inițială egală cu sine însăși. D-l Dühring trece la chimie și ne dezvăluie cu acest prilej trei legi ale

permanenței naturii, dobîndite pînă acum de filozofia realității, și anume:

1) cantitatea materiei universale, 2) cea a elementelor simple (chimice) și 3) cea a forței mecanice — toate constante.

Va să zică: faptul că materia și componentele ei simple, în măsura în care e alcătuită din asemenea componente, nu pot fi create și sînt indistructibile după cum nici mișcarea nu poate fi creată și este indistructibilă — aceste fapte vechi, bine cunoscute, exprimate cît se poate de nesatisfăcător — constituie singurul lucru realmente pozitiv pe care este în stare să ni-l ofere d-l Dühring ca rezultat al filozofiei sale a naturii lumii anorganice. Tot lucruri de mult știute. Dar ceea ce n-am știut este că ele sînt „legi ale permanenței" și ca atare „însușiri schematice ale sistemului lucrurilor". Se repetă aceeași poveste pe care am văzut-o mai sus în legătură cu Kant: d-l Dühring ia o vechitură oarecare arhicunoscută, îi lipește o etichetă dühringiană și numește aceasta „concluzii și concepții profund originale... idei creatoare de sistem... știință care pătrunde pînă la rădăcină".

Dar nu trebuie în nici un caz să desperăm pentru atîta lucru. Oricare ar fi defectele pe care le poate avea o știință care pătrunde mai mult ca oricare pînă la rădăcină, cît și organizarea socială cea mai bună, *un lucru* poate susține d-l Dühring cu toată certitudinea: „Aurul existent în univers trebuie să fi existat totdeauna în aceeași cantitate și, asemenea materiei universale, nu poate să fi sporit sau să fi scăzut". Din păcate, însă, d-l Dühring nu ne spune ce am putea cumpăra cu acest „aur existent".

VII

FILOZOFIA NATURII. LUMEA ORGANICĂ

„De la mecanica presiunii și a ciocnirii pînă la înlănțuirea senzațiilor și a gîndurilor se întinde o singură scară unitară de intercalări". Cu această asigurare, d-l Dühring își cruță osteneala de a mai spune ceva mai precis despre apariția vieții, cu toate că de la un cugetător care a urmărit

dezvoltarea lumii pînă la starea egală cu sine însăși și care se simte pe celelalte corpuri cerești ca la el acasă ne-am fi putut aștepta să știe precis cum stau lucrurile și în acest domeniu. De altfel asigurarea de mai sus este numai pe jumătate justă dacă nu este completată de seria de noduri hegeliene de raporturi cantitative, despre care am mai pomenit. Deși se realizează treptat, trecerea de la o formă de mișcare la alta constituie întotdeauna un salt, o cotitură decisivă. Așa se întîmplă cu trecerea de la mecanica corpurilor cerești la cea a maselor mai mici de pe un singur corp ceresc; tot așa cu cea de la mecanica maselor la mecanica moleculelor, care cuprinde mișcările cercetate de fizica propriu-zisă: căldură, lumină, electricitate, magnetism; tot așa trecerea de la fizica moleculelor la fizica atomului — la chimie — se face printr-un salt bine determinat; și acest salt este și mai evident în cazul trecerii de la acțiunea chimică obișnuită la chimismul albuminei, pe care îl numim viață. În cadrul sferei vieții, saltările devin apoi tot mai rare și mai imperceptibile. Și de data aceasta tot Hegel trebuie să-l corijeze pe d-l Dühring.

Ideea prin care se trece la lumea organică îi este furnizată d-lui Dühring de noțiunea de finalitate. Aceasta este împrumutată tot de la Hegel, care în Logica sa — teoria noțiunii — trece de la chimism la viață cu ajutorul teleologiei, sau al teoriei finalității. Oriunde ne-am îndrepta privirea, ne lovim la d-l Dühring de o „grosolănie" hegeliană, pe care ne-o prezintă fără pic de jenă drept propria sa știință care pătrunde pînă la rădăcină. Ar însemna să mergem prea departe dacă am vrea să cercetăm aici în ce măsură e justificată și adecvată aplicarea reprezentărilor de scop și de mijloc la lumea organică. În orice caz, chiar aplicarea „scopului intern" al lui Hegel — adică a unui scop care nu este importat în natură prin acțiunea deliberată a unui terț, cum ar fi, de exemplu, înțelepciunea providenței, ci rezidă în însăși necesitatea obiectului — îi face întotdeauna pe oamenii fără o cultură filozofică completă să presupună în mod absurd o acțiune conștientă și deliberată a naturii. Același domn Dühring, pe care îl cuprinde o nemărginită indignare morală la cea mai mică înclinare „spiritistă" a altora, ne asigură „cu certitudine că instinctele au fost create în special de dragul

satisfacției care este legată de jocul lor". El ne spune că biata natură „trebuie fără încetare să facă din nou ordine în lumea obiectivă" și că pe lîngă aceasta ea mai are de făcut multe alte treburi, „care cer din partea naturii mai multă subtilitate decît se crede de obicei". Dar natura nu numai că *știe* de ce face un lucru sau altul, nu numai că are de îndeplinit oficiul de slujnică, nu numai că e înzestrată cu subtilitate, ceea ce constituie deja un grad respectabil de desăvîrșire a gîndirii conștiente subiective, dar pe deasupra are și voință; căci rolul suplimentar pe care îl au instinctele de a mai îndeplini și funcții naturale reale, ca acelea de nutriție, procreare etc., „nu trebuie să-l considerăm ca *voit* în mod direct, ci numai în mod indirect". Iată-ne ajunși astfel la o natură care gîndește și acționează conștient; ne aflăm deci pe „puntea", ce-i drept, nu de la static la dinamic, dar totuși de la panteism la deism. Sau poate îi place uneori și d-lui Dühring să facă „semipoezie filozofică-naturală"?

Imposibil. Tot ce poate să ne spună acest filozof al realității despre natura organică se limitează la lupta împotriva acestei semipoezii filozofice-naturale, împotriva „șarlatanismului cu superficialitățile sale ușuratice și cu mistificările sale așa-zis științifice", împotriva „trăsăturilor poetizante" ale *darvinismului.*

Lui Darwin i se reproșează în primul rînd că transpune teoria populației a lui Malthus din economia politică în științele naturii, că este stăpînit de concepțiile unui crescător de animale, că face semipoezie neștiințifică în jurul luptei pentru existență și că întregul darvinism, dacă se face abstracție de partea împrumutată de la Lamarck, nu este decît o bună doză de brutalitate îndreptată împotriva umanității.

Din călătoriile sale de studii, Darwin s-a întors cu părerea că speciile de plante și de animale nu sînt constante, ci variabile. Pentru a putea dezvolta mai departe această idee acasă, el n-a găsit un cîmp de cercetare mai potrivit decît cel al creșterii animalelor și plantelor. Pentru aceasta tocmai Anglia este țara clasică; realizările altor țări, de exemplu ale Germaniei, nu pot nici pe departe servi drept măsură pentru cele obținute în această privință în Anglia. Pe lîngă aceasta, cele mai multe succese pe

acest tărîm aparțin ultimului secol, așa încît constatarea faptelor nu prezintă mari dificultăți. Darwin a constatat că această selecție a provocat în mod artificial, la animale și la plante de aceeași specie, deosebiri mai mari decît acelea care există între specii recunoscute în general ca diferite. Pe de o parte fusese deci dovedită, într-o anumită măsură, variabilitatea speciilor, iar pe de altă parte se dovedise că organisme care prezentau caractere de specie diferite pot avea strămoși comuni. Darwin a cercetat apoi dacă nu cumva se găsesc în natură cauze care — fără acțiunea conștientă și deliberată a omului — trebuiau, într-un interval mai îndelungat, să provoace la organismele vii schimbări asemănătoare cu cele provocate de selecția artificială. El a găsit aceste cauze în disproporția dintre numărul imens de germeni creați de natură și numărul redus de organisme care ajung într-adevăr la maturitate. Intrucît însă fiecare germen tinde să se dezvolte, se naște în mod necesar o luptă pentru existență, care se manifestă nu numai ca o luptă sau consumare direct fizică, ci și ca o luptă pentru spațiu și lumină chiar și la plante. Evident că în această luptă cele mai multe șanse de a ajunge la maturitate și de a se perpetua le au indivizii care posedă o particularitate individuală oarecare, oricît de neînsemnată, dar care îi avantajează în lupta pentru existență. Aceste caractere individuale au astfel tendința de a se transmite prin ereditate și, dacă apar la mai mulți indivizi din aceeași specie, au tendința de a progresa, prin ereditate acumulată, în direcția în care au pornit; pe cînd indivizii care nu posedă această particularitate sînt mai ușor învinși în lupta pentru existență și dispar încetul cu încetul. In felul acesta are loc modificarea speciei prin selecție naturală, prin supraviețuirea celor mai apți.

Impotriva acestei teorii darviniste, d-l Dühring obiectează că, după cum recunoaște însuși Darwin, originea ideii de luptă pentru existență trebuie căutată într-o generalizare a vederilor economistului și teoreticianului populației Malthus, și că această teorie ar prezenta, în consecință, toate lipsurile pe care le prezintă ideile malthusiene popești cu privire la suprapopulație. — Dar lui Darwin nici prin minte nu-i trece să spună că *originea* ideii de luptă pentru existență trebuie căutată la Malthus. El spune

numai că teoria sa despre lupta pentru existență este teoria lui Malthus aplicată la întreaga lume animală și vegetală. Dar oricît ar fi nimerit-o Darwin pe alături atunci cînd a acceptat, în naivitatea sa, fără nici o critică teoria lui Malthus, oricine își poate da totuși seamă de la prima vedere că nu era nevoie de ochelarii malthusieni pentru a constata lupta pentru existență din natură — contradicția dintre numărul imens de germeni pe care îi creează cu atîta dărnicie natura și numărul redus al celor care pot în genere să ajungă la maturitate, contradicție care se rezolvă de fapt, în cea mai mare parte, printr-o luptă pentru existență, pe alocuri extrem de crîncenă. Și după cum legea salariului și-a păstrat valabilitatea și după ce argumentele malthusiene pe care își sprijinise Ricardo legea au fost de mult uitate, la fel și lupta pentru existență se poate desfășura în natură fără vreo interpretare malthusiană. De altfel și organismele din natură își au și ele propriile lor legi ale populației, care n-au fost mai de loc cercetate, dar a căror stabilire va fi de o importanță decisivă pentru teoria evoluției speciilor. Și cine a fost acela care a dat și în această direcție un imbold hotărîtor? Nimeni altul decît Darwin.

D-l Dühring se ferește să abordeze această latură pozitivă a chestiunii. In schimb lupta pentru existență îi servește într-una drept cal de bătaie. Despre o luptă pentru existență între plante lipsite de conștiință și ierbivore inofensive, din capul locului n-ar putea fi vorba: „în sensul strict determinat al cuvîntului, lupta pentru existență este reprezentată în lumea brutalității numai în măsura în care animalele se hrănesc prin pradă și devorare". După ce a redus așadar noțiunea de luptă pentru existență la aceste limite înguste, el poate să dea frîu liber nețărmuritei sale indignări în ceea ce privește brutalitatea acestei noțiuni, pe care el însuși a redus-o la brutalitate. Dar această indignare morală nu-l vizează decît pe d-l Dühring însuși, autorul exclusiv al luptei pentru existență în acest sens mărginit, și de aceea și este el singurul responsabil pentru ea. Așadar nu Darwin este acela care „caută legile și înțelegerea oricărei activități a naturii în domeniul fiarelor" — Darwin a înglobat tocmai întreaga natură organică în sfera luptei pentru existență —, ci aceasta este o

gogoriță fantastică construită de Dühring însuși. De altfel *denumirea:* lupta pentru existență poate fi lăsată pradă indignării profund morale a d-lui Dühring. Dar că *faptul* există și la plante, aceasta poate să i-o dovedească orice pajiște, orice lan de grîu, orice pădure; căci nu denumirea este ceea ce interesează, nu dacă trebuie să se spună „lupta pentru existență" sau „lipsa condițiilor de existență și de efecte mecanice", ci interesează ce influență are acest fapt asupra conservării sau modificării speciilor. Asupra acestei chestiuni d-l Dühring păstrează o tăcere încăpățînată egală cu sine însăși. Deci cu selecția naturală lucrurile rămîn deocamdată așa cum au fost.

Dar darvinismul „produce transformările și diferențierile lui din nimic". E drept că Darwin, vorbind de selecția naturală, face abstracție de *cauzele* care au provocat schimbările la indivizii izolați și tratează în primul rînd modul în care aceste abateri individuale devin încetul cu încetul caracteristicile unei rase, ale unei varietăți sau ale unei specii. Pe Darwin îl interesează pentru început mai puțin găsirea acestor cauze — care pînă acum sînt în parte complet necunoscute, în parte cunoscute numai în linii cu totul generale — decît îl interesează găsirea unei forme raționale în care rezultatele lor devin stabile și capătă o semnificație durabilă. Faptul că Darwin a atribuit descoperirii sale o sferă de acțiune exagerată, că a considerat-o pîrghia exclusivă a transformării speciilor și că a neglijat, de dragul formei în care se generalizează aceste transformări, cauzele repetatelor transformări individuale este o lipsă pe care Darwin o împarte cu majoritatea oamenilor care au înfăptuit un real progres. Pe lîngă aceasta, dacă Darwin produce transformările lui individuale din nimic și face uz pentru aceasta exclusiv „de înțelepciunea crescătorului de animale", atunci reiese că orice crescător de animale trebuie să producă schimbările sale reale și nu închipuite ale formelor animale și vegetale tot *din nimic.* Dar imboldul pentru a se cerceta de unde vin de fapt aceste transformări și diferențieri nu a fost dat de nimeni altul decît tot de Darwin.

In ultimul timp, noțiunea de selecție naturală a fost lărgită, în special de Haeckel, iar modificarea speciilor a fost concepută ca rezultat al interacțiunii dintre adaptare

și ereditate, adaptarea fiind considerată ca partea modificatoare, iar ereditatea ca partea conservatoare a procesului. Nici aceasta nu e pe placul d-lui Dühring. „Adaptarea propriu-zisă la condițiile de viață pe care le oferă sau le refuză natura presupune impulsuri și activități care sînt determinate de reprezentări. Astfel adaptarea este numai o aparență, iar cauzalitatea care acționează în acest caz nu se ridică deasupra treptelor inferioare ale fizicului, ale chimicului și ale fiziologicului vegetal". Și aici tot denumirea îl supără pe d-l Dühring. Oricum ar numi însă procesul, chestiunea care se pune aici este dacă prin asemenea procese se produc sau nu schimbări în speciile organismelor? Și d-l Dühring nu dă nici de data aceasta un răspuns.

„Dacă în creșterea ei o plantă se îndreaptă în direcția de unde primește cel mai mult lumină, atunci acest efect al excitării nu este altceva decît o combinație de forțe fizice și de agenți chimici, și dacă vrem să vorbim aici de adaptare nu în sens metaforic, ci de o adaptare propriu-zisă, atunci acest lucru trebuie să provoace o confuzie *spiritistă* a noțiunilor". Iată cît este de sever față de alții același om care știe absolut precis din a cui *voință* face natura cutare sau cutare lucru, același om care vorbește de *subtilitatea* naturii, ba chiar de *voința* ei! Confuzie spiritistă, într-adevăr, — dar la cine, la Haeckel sau la d-l Dühring?

Dar confuzia lui nu e numai spiritistă, ci și logică. Am văzut că d-l Dühring insistă din răsputeri să facă valabilă noțiunea de finalitate în natură. „Raportul dintre mijloc și scop nu presupune nicidecum o intenție conștientă". Dar ce altceva este adaptarea fără intenție conștientă, fără mijlocirea reprezentărilor împotriva cărora el se ridică cu atîta ardoare, decît o astfel de activitate inconștient corespunzătoare scopului?

Prin urmare, dacă brotăceii și insectele care se hrănesc cu frunze au culoarea verde, animalele care trăiesc în deșert culoarea galbenă a nisipului, iar cele din regiunile polare de obicei culoarea albă a zăpezii, ele nu și-au însușit aceste culori în mod intenționat sau conducîndu-se după anumite reprezentări; dimpotrivă, culorile se explică numai prin acțiunea forțelor fizice și a agenților chimici. Și totuși

este de netăgăduit că, prin culorile lor, aceste animale sînt *adaptate* corespunzător scopului la mediul în care trăiesc, și anume în așa fel încît au devenit cu mult mai puțin vizibile pentru dușmanii lor. La fel organele cu care anumite plante prind și devorează insectele care se așază pe ele sînt adaptate acestei activități, ba chiar sînt adaptate corespunzător scopului. Dacă d-l Dühring se menține deci pe punctul de vedere că adaptarea trebuie să fie provocată numai prin reprezentări, el nu face decît să exprime cu alte cuvinte ideea că activitatea în vederea unui scop trebuie să fie și ea mijlocită de reprezentări, că trebuie să fie conștientă, intenționată. Și astfel am ajuns din nou, ca de obicei în filozofia realității, la creatorul care își înfăptuiește scopul, la dumnezeu. „Înainte o asemenea explicație era numită deism și era foarte puțin apreciată (spune d-l Dühring); acum se pare însă că a avut loc o dezvoltare de-a-ndoaselea și în această privință".

De la adaptare trecem la ereditate. Și aici darvinismul se află, după d-l Dühring, pe o cale cu totul greșită. Darwin ar susține că întreaga lume organică s-ar trage dintr-o ființă inițială, ar fi, ca să spunem așa, progenitura unei singure ființe. Pentru Darwin nu ar exista serii paralele independente ale unor produse ale naturii de aceeași specie, nelegate printr-o origine comună, și de aceea el ajunge în impas cu concepțiile sale, întoarse spre trecut, de îndată ce i se rupe firul genealogic sau al unui alt mod de perpetuare.

Afirmația că Darwin ar deriva toate organismele existente acum dintr-*o singură* ființă inițială este, ca să ne exprimăm politicos, o „proprie creație și o imaginație liberă" a d-lui Dühring. Darwin spune explicit în penultima pagină din „Origin of Species"[1], ediția a 6-a, că el consideră „toate ființele nu drept creații izolate, ci drept descendente, în linie directă, *ale unui număr restrîns de ființe*". Iar Haeckel merge mult mai departe, presupunînd „un arbore genealogic cu totul independent pentru regnul vegetal și altul pentru regnul animal", iar între ele „un număr de soiuri de protiste independente, care s-au dezvoltat cu totul independent de cei doi arbori genealogici, dintr-o formă proprie arhigonă[1] de moneră" („Schöpfungsgeschichte"[2], pag. 397). Această ființă inițială a fost inventată de d-l Dühring numai pentru a putea fi discreditată la maximum prin analogie cu primul evreu Adam; dar din nenorocire pentru el, adică pentru d-l Dühring, el nu are cunoștință că acest prim evreu s-a metamorfozat, în urma descoperirilor asiriene ale lui Smith, în primul semit; că întreaga istorie biblică a creației lumii și a potopului s-a dovedit a fi un fragment din ciclul de vechi legende păgîne, religioase, pe care evreii le au în comun cu babilonienii, cu caldeenii și asirienii.

[1] „Originea speciilor". — *Nota Trad.*

E drept că învinuirea adusă lui Darwin că ajunge la un impas acolo unde i se rupe firul genealogic este o învinuire gravă, dar irefutabilă. Din păcate, ea poate fi adusă științelor naturii în ansamblul lor. Acolo unde li se rupe firul genealogic au și ajuns „la un impas". Științele naturii n-au reușit pînă acum să creeze ființe organice care să nu se tragă din alte ființe; ba n-au reușit nici măcar să producă protoplasma simplă sau alte corpuri albuminoide din elementele chimice. Despre originea vieții științele naturii nu pot să spună pînă acum cu precizie decît că trebuie să se fi produs pe cale chimică. Poate însă că filozofia realității este în stare să ne ajute aici, întrucît dispune de serii paralele independente de produse ale naturii, nelegate între ele printr-o origine comună. Cum s-au născut aceste produse? Prin generație spontană? Dar pînă acum nici cei mai înfocați partizani ai generației spontane n-au pretins că pe această cale se poate produce altceva în afară de bacterii, spori de ciuperci și alte organisme foarte primitive, nicidecum însă insecte, pești, păsări sau mamifere. Dacă aceste produse de aceeași specie ale naturii — produse organice bineînțeles, pentru că numai despre ele este vorba aci — nu sînt legate între ele printr-o origine comună, ele, sau fiecare dintre strămoșii lor, trebuie să fi apărut pe lume acolo „unde firul genealogic se rupe" printr-un act de creație separat. Așadar iată-ne ajunși din nou la creator și la ceea ce se numește deism.

[1] Prima născută. — *Nota Trad.*
[2] „Istoria genezei". — *Nota Trad.*

Mai departe d-l Dühring declară că este o gravă superficialitate din partea lui Darwin „să considere simplul act al compoziției sexuale de însușiri ca principiu fundamental al nașterii acestor însușiri". Iată încă o creație și o imaginație liberă a filozofului nostru care pătrunde pînă la rădăcina lucrurilor. Dimpotrivă, Darwin declară categoric: expresia selecție naturală cuprinde numai *conservarea* modificărilor, și nu producerea lor (pag. 63). Această nouă încercare de a atribui lui Darwin afirmații pe care acesta nu le-a făcut niciodată este însă necesară pentru a ne deschide calea spre următorul raționament adînc al d-lui Dühring: „Dacă s-ar fi căutat în schematismul interior al procreării vreun principiu al schimbării independente, această idee ar fi fost perfect rațională; căci este un gînd firesc de a îmbina principiul genezei universale cu cel al procreării sexuale într-o singură unitate și de a considera așa-numita generație spontană dintr-un punct de vedere superior nu ca opusul absolut al reproducerii, ci tocmai ca producere". Și omul care a fost în stare să compună o astfel de galimatie nu se jenează să-i reproșeze lui Hegel „jargonul" său!

Dar să terminăm o dată cu sîcîielile și cu cicălelile înciudate și pline de contradicții prin care își varsă d-l Dühring necazul produs de uriașul avînt pe care l-au luat științele naturii datorită impulsului dat de teoria lui Darwin. Nici Darwin și nici adepții săi dintre cercetătorii științelor naturii nu se gîndesc să micșoreze în vreun fel marile merite ale lui Lamarck; doar tocmai ei au fost primii care l-au repus la loc de cinste. Dar nu trebuie să pierdem din vedere că în timpul lui Lamarck știința era încă departe de a dispune de material suficient pentru a putea răspunde la problema originii speciilor altfel decît anticipînd, am putea spune, în mod profetic. În afară de materialul enorm care a fost adunat de atunci în domeniul botanicii și zoologiei, atît a celei descriptive cît și a celei anatomice, au luat naștere de la Lamarck încoace două științe cu totul noi, care au o importanță decisivă în această privință: cercetarea evoluției germenilor vegetali și animali (embriologia) și cea a resturilor organice conservate în diferitele straturi ale scoarței pămîntești (paleontologia). Și anume

se constată o concordanță ciudată între dezvoltarea treptată a germenilor organici la organisme mature și ordinea succesivă în care apar plantele și animalele unele după altele în decursul istoriei pămîntului. Or, tocmai această concordanță a furnizat teoriei evoluției fundamentul cel mai sigur. Dar teoria evoluției este încă foarte tînără și nu încape îndoială că cercetările ulterioare vor aduce modificări însemnate actualelor reprezentări despre procesul de evoluție a speciilor, chiar și reprezentărilor strict darviniste.

Ce ne poate oare spune pozitiv filozofia realității despre evoluția vieții organice?

„Variabilitatea speciilor ... este o ipoteză acceptabilă". Dar alături de aceasta mai e valabilă și „existența paralelă independentă a unor produse ale naturii de aceeași specie, nelegate printr-o origine comună". S-ar putea crede deci că creațiile de specii diferite ale naturii, adică speciile variabile, s-ar trage una din alta, iar cele de aceeași specie nu. Dar nici aceasta nu este tocmai așa; căci privitor la speciile variabile citim că „legătura datorită originii comune este, dimpotrivă, numai un act cu totul secundar al naturii". Prin urmare, tot de origine este vorba, dar una „de mîna a doua". Să fim totuși bucuroși că, cu toate lucrurile rele și sumbre pe care le-a spus d-l Dühring despre ea, originea mai are acces măcar pe ușa din dos. La fel stau lucrurile și cu selecția naturală, căci după toată indignarea morală împotriva luptei pentru existență, prin intermediul căreia se efectuează doară selecția naturală, citim deodată: „Cauza mai profundă a totalității însușirilor ființelor organice trebuie căutată deci în condițiile de viață și în condițiile cosmice, în timp ce selecția naturală subliniată de Darwin nu poate fi luată în considerare decît în al doilea rînd". Va să zică selecție naturală, fie ea și de mîna a doua; așadar împreună cu selecția naturală e admisă și lupta pentru existență și suprapopulația malthusiană-popească! Asta-i tot; pentru rest d-l Dühring ne trimite la Lamarck.

În sfîrșit, d-l Dühring ne mai pune în gardă împotriva întrebuințării abuzive a cuvintelor: metamorfoză și dezvoltare. Metamorfoză ar fi o noțiune neclară, iar noțiunea de dezvoltare este admisibilă numai în măsura în care se pot stabili realmente legi ale dezvoltării. În locul acestor

cuvinte trebuie să spunem „compoziție", și atunci totul va fi în regulă. Se repetă vechea poveste: lucrurile rămîn cum au fost, iar d-l Dühring este foarte mulțumit de îndată ce schimbăm numai denumirile. Dacă vorbim de dezvoltarea puiului în ou, creăm confuzie, pentru că nu putem stabili în măsură satisfăcătoare legile acestei dezvoltări. Dar dacă vorbim de compoziția lui, totul devine limpede. Așadar nu vom mai spune: acest copil se dezvoltă minunat, ci: copilul se compune admirabil. Nu ne rămîne decît să-l felicităm pe d-l Dühring că este demn de a sta alături de creatorul Nibelungilor nu numai în ce privește nobila autoapreciere, dar și în calitatea sa de compozitor al viitorului.

VIII

FILOZOFIA NATURII. LUMEA ORGANICA (Sfîrșit)

„Să ne gîndim... ce cunoștințe pozitive sînt necesare pentru a înzestra capitolul nostru despre filozofia naturii cu toate premisele științifice. La baza lui se află în primul rînd toate cuceririle esențiale ale matematicii, apoi principalele teze ale științelor exacte în mecanică, fizică și chimie, ca și în genere rezultatele științelor naturii în fiziologie, zoologie și alte domenii asemănătoare de cercetare".

Iată cu cîtă încredere și hotărîre vorbește d-l Dühring despre d-l Dühring ca savant în domeniul matematicilor și al științelor naturii. Dar după acest capitol anemic, și mai cu seamă după rezultatele sale și mai sărăcăcioase, nu se vede că în dosul lor s-ar ascunde cunoștințe pozitive care pătrund pînă la rădăcină. In orice caz, pentru a putea compune sentințele de oracol ale d-lui Dühring în materie de fizică și de chimie, nu e nevoie să cunoști din fizică mai mult decît ecuația care exprimă echivalentul mecanic al căldurii, iar din chimie e suficient să știi că toate corpurile se împart în elemente și combinații de elemente. De altfel, cine mai poate vorbi, pe deasupra, așa cum face d-l Dühring la pag. 131, despre „atomi care gravitează" dovedește prin aceasta numai că chestiunea

deosebirii dintre atom și moleculă este complet „obscură pentru el". Prin atomi, după cum se știe, nu se explică gravitația sau alte forme de mișcare mecanică sau fizică, ci numai acțiunea chimică. Și cînd citești mai ales capitolul despre natura organică, nu poți, față de vorbăria goală, plină de contradicții, care în punctele decisive devine o pălăvrăgeală sibilică fără noimă, și față de totala nulitate a rezultatului final, să nu ai de la bun început impresia că d-l Dühring vorbește aici de lucruri despre care știe uimitor de puțin. Această impresie se transformă în certitudine cînd ajungi la propunerea d-lui Dühring ca în știința care se ocupă cu viața organică (biologia) să se spună de azi înainte compoziție în loc de dezvoltare. Cine poate propune așa ceva dă dovadă că nu are habar de formarea corpurilor organice.

Toate corpurile organice, cu excepția celor mai inferioare, constau din celule, mici grămăjoare de albumină, vizibile numai dacă sînt mult mărite, și care au în interiorul lor un nucleu celular. De obicei celula formează și o membrană externă, și în acest caz conținutul ei este mai mult sau mai puțin lichid. Cele mai inferioare organisme celulare constau dintr-*o singură* celulă; majoritatea covîrșitoare a ființelor organice este pluricelulară, reprezentînd un complex legat, format din multe celule, care la organismele inferioare sînt încă de același fel, dar care la cele superioare au forme, grupări și activități din ce în ce mai diferite. In corpul omenesc, de exemplu, oasele, mușchii, nervii, tendoanele, ligamentele, cartilajele, pielea, într-un cuvînt toate țesuturile sînt fie compuse din celule, fie provenite din celule. Dar tuturor formațiilor organice celulare — începînd de la amibă, care este o simplă grămăjoară de albumină cu un nucleu celular în interior, lipsită în cea mai mare parte a existenței ei de membrană exterioară, și pînă la om, și de la cea mai mică desmidiacee monocelulară pînă la planta cea mai dezvoltată — le este comun modul de înmulțire a celulelor prin diviziune. Nucleul celulei se gîtuie mai întîi la mijloc, gîtuirea care desparte cele două părți ale nucleului devine tot mai pronunțată, pînă cînd părțile se despart în cele din urmă una de alta și formează două nuclee. Același proces se petrece și cu celula; fiecare dintre cele două nuclee devine centrul cîte unei

aglomerări de materie celulară, legate una de alta printr-o gituire care devine din ce în ce mai îngustă pînă cînd în cele din urmă celulele se despart și își continuă existența ca celule independente. Printr-o astfel de diviziune repetată a celulelor se dezvoltă treptat după fecundare, din vezicula germinativă a oului animal, animalul întreg; în același mod are loc și înlocuirea țesuturilor uzate la animalul adult. A numi un astfel de proces o compoziție și caracterizarea lui ca dezvoltare „o pură imaginație" acest lucru poate să-l facă, desigur, numai cineva care — oricît de greu ar fi de presupus aceasta în ziua de azi — nu știe absolut nimic despre acest proces; aici este vorba *numai* de a expune ceva în sensul cel mai strict al cuvîntului și nicidecum de a compune ceva!

Despre ceea ce înțelege în genere d-l Dühring prin viață, vom mai avea cîte ceva de spus mai jos. In particular el înțelege prin viață următoarele: „Și lumea anorganică este un sistem de mișcări care se efectuează prin sine; dar abia acolo unde începe diferențierea propriu-zisă a organelor și circulația substanțelor prin canale speciale, pornind de la un punct interior și după o schemă germinativă transmisibilă unui exemplar mai mic, te poți încumeta să vorbești într-un sens mai strict și mai precis de viață propriu-zisă".

Chiar făcînd abstracție de construcția gramaticală neputincios de încîlcită a acestei fraze, într-un sens mai strict și mai precis sistemul de mișcări care se efectuează prin sine (ce-o mai fi însemnînd și asta?) este o absurditate. Dacă viața începe abia acolo unde începe diferențierea propriu-zisă a organelor, trebuie să declarăm lipsit de viață întregul domeniu al protistelor lui Haeckel și poate chiar mai mult decît atît, în funcție de ceea ce înțelegem prin diferențierea organelor. Dacă viața începe abia acolo unde această diferențiere a organelor este transmisibilă printr-o schemă germinativă mai mică, toate organismele pînă la cele monocelulare, inclusiv cele monocelulare, nu pot fi considerate vii. Dacă circulația substanțelor prin canale speciale este criteriul vieții, trebuie să excludem din rîndul viețuitoarelor, pe lîngă cele de mai sus, și toată clasa superioară a celenteratelor, excepînd meduzele, deci toți polipii și celelalte zoofite. Dacă socotim drept criteriu

esențial al vieții circulația substanțelor prin canale speciale pornind de la un punct interior, trebuie să declarăm moarte toate animalele care nu au inimă sau chiar cele care au mai multe inimi. Dintre acestea fac parte, în afară de cele de mai sus, toți viermii, asteridele și rotiferele (annuloida și annulosa, după clasificarea lui Huxley), o parte a crustaceelor (racii) și, în sfîrșit, chiar și un vertebrat (amphioxus). In plus toate plantele.

Pornind deci de la caracterizarea vieții propriu-zise într-un sens mai strict și mai precis, d-l Dühring dă patru caracteristici ale vieții absolut contradictorii, dintre care una condamnă la moarte veșnică nu numai întregul regn vegetal, dar și cam o jumătate din regnul animal. Intr-adevăr, nimeni nu poate spune că d-l Dühring ne-a păcălit cînd ne-a promis „concluzii și concepții profund originale!".

In alt loc spune: „Și în natură vedem că la baza tuturor organismelor, de la cele inferioare pînă la cele superioare, se află un tip simplu", iar acest tip „poate fi găsit în esența sa generală, în întregime și pe deplin, chiar în cea mai neînsemnată mișcare a celei mai nedesăvîrșite plante". Și această afirmație este „în întregime și pe deplin" o prostie. Tipul cel mai simplu care poate fi întîlnit în întreaga natură organică este celula; și ea stă, într-adevăr, la baza organismelor superioare. In schimb, printre cele inferioare se găsesc o mulțime de organisme cu mult inferioare celulei — protamiba, o simplă grămăjoară de albumină, absolut nediferențiată, o serie întreagă de alte monere și toate algele cu sifon (siphoneele). Toate acestea sînt legate de organismele superioare numai prin faptul că partea lor componentă esențială este albumina și că îndeplinesc deci funcțiunile albuminei, adică trăiesc și mor.

Mai departe d-l Dühring ne povestește că „din punct de vedere fiziologic senzația este legată de existența unui aparat nervos, oricît ar fi el de simplu. Caracteristica tuturor formelor animale este deci faptul că sînt capabile să perceapă o senzație, adică să seziseze subiectiv conștient stările în care se află. Linia de demarcație precisă dintre plantă și animal se află acolo unde se efectuează saltul spre senzație. Cunoscutele forme intermediare reușesc atît

de puțin să șteargă această linie de demarcație, încît, dimpotrivă, ea devine o necesitate logică tocmai datorită acestor forme în afară neprecise sau neprecizabile". Și mai departe: „În schimb plantele sînt complet și pentru totdeauna lipsite de orice urmă de senzație, ca și de orice aptitudine de a percepe senzații".

În primul rînd, Hegel spune (în „Naturphilosophie"[1], § 351, adaos) că „senzația este differentia specifica, adică o caracteristică distinctivă absolută a animalului". Iată deci altă „grosolănie" a lui Hegel, care prin simpla însușire a ei de către d-l Dühring este ridicată la nobilul rang de adevăr definitiv în ultimă instanță.

În al doilea rînd, auzim aici pentru prima dată de forme intermediare, de forme în afară neprecise sau neprecizabile (frumoasă limbă păsărească!) între plantă și animal. Că există asemenea forme intermediare, că există organisme despre care pur și simplu nu putem spune dacă sînt plante sau animale, că în genere nu sîntem deci în stare să trasăm o linie strictă de demarcație între plantă și animal, — toate acestea îi creează d-lui Dühring necesitatea logică de a stabili un caracter distinctiv, care, după cum recunoaște totodată, nu stă în picioare! Dar nici măcar nu avem nevoie să recurgem la acest domeniu îndoielnic dintre plante și animale; oare plantele senzitive, care la cea mai ușoară atingere își string frunzele sau își închid florile, oare plantele insectivore sînt lipsite și de cea mai slabă urmă de senzație și de orice aptitudine de a percepe senzații? Nici d-l Dühring nu poate să susțină una ca asta fără să facă „semipoezie neștiințifică".

În al treilea rînd, avem de-a face cu o nouă creație și imaginație liberă a d-lui Dühring cînd acesta afirmă că din punct de vedere psihologic[2] senzația este legată de existența unui aparat nervos, oricît de simplu. Nu numai toate animalele cele mai simple, dar chiar și zoofitele, cel puțin în marea lor majoritate, nu prezintă nici o urmă de aparat nervos. Ca regulă generală găsim un aparat nervos începînd abia de la viermi, și d-l Dühring este primul

[1] „Filozofia naturii". — *Nota Trad.*

[2] Este evident că trebuie citit „fiziologic". Vezi pag. 91, rîndul 7 de jos. — *Nota Red.*

care afirmă că acele animale nu ar avea senzații pentru că sînt lipsite de nervi. Senzația nu este legată în mod necesar de nervi, ci, desigur, de anumite corpuri albuminoide, care pînă acum nu au fost stabilite mai precis.

De altfel cunoștințele d-lui Dühring în materie de biologie sînt caracterizate îndeajuns prin întrebarea pe care nu se sfiește s-o pună în legătură cu Darwin: „Să se fi dezvoltat oare animalul din plantă?". Așa poate să întrebe numai un om care nu are cea mai mică idee nici despre animale, nici despre plante.

Despre viață, în genere, d-l Dühring știe să ne spună numai atît: „Schimbul de substanțe care se efectuează prin intermediul unei schematizări plastic creatoare (ce-o mai fi și asta?) rămîne totdeauna un caracter distinctiv al procesului de viață propriu-zis".

Asta-i tot ce aflăm despre viață, și în plus „schematizarea plastic creatoare" ne face să ne înfundăm pînă în git în limba păsărească lipsită de sens a celui mai pur jargon dühringian. Dacă vrem, așadar, să știm ce e viața, va trebui să pătrundem noi singuri mai adînc în această problemă.

În ultimii treizeci de ani, chimiștii fiziologi și fiziologii chimiști au afirmat de nenumărate ori că schimbul organic de substanțe este fenomenul cel mai general și cel mai caracteristic al vieții. D-l Dühring n-a făcut aici decît să traducă această afirmație în propria sa limbă elegantă și clară. Dar a defini viața ca un schimb organic de substanțe înseamnă a defini viața ca... viață; căci schimbul organic de substanțe, sau schimbul de substanțe cu schematizare plastic creatoare, este o expresie care, la rîndul ei, cere să fie explicată cu ajutorul vieții, cu ajutorul deosebirii dintre organic și anorganic, adică dintre viu și neviu. Cu această explicație deci nu ne mișcăm din loc.

Schimbul de substanțe ca atare are loc și fără viață. Există un șir întreg de procese chimice care, în prezența unui aflux suficient de materii prime, reproduc în mod continuu propriile lor condiții, și anume în așa fel încît purtătorul procesului este un corp anumit. Acesta este cazul, de exemplu, la fabricarea acidului sulfuric prin arderea sulfului. Se produce bioxid de sulf, SO_2, și dacă se adaugă vapori de apă și acid azotic, bioxidul de sulf se

combină cu hidrogenul și cu oxigenul și se transformă în acid sulfuric, H_2SO_4. Acidul azotic pierde o parte din oxigen și se reduce la oxid de azot; acesta se combină imediat din nou cu oxigenul din aer și se transformă în oxizi superiori ai azotului, dar numai pentru a ceda imediat din nou acest oxigen bioxidului de sulf și a repeta întregul proces, astfel că din punct de vedere teoretic o cantitate infinit de mică de acid azotic ar fi suficientă pentru a transforma o cantitate nelimitată de bioxid de sulf, oxigen și apă în acid sulfuric. — Schimbul de substanțe mai are loc la procesul de osmoză al lichidelor prin membrane organice moarte și chiar prin membrane anorganice, ca la celulele artificiale ale lui Traube. Se dovedește aici din nou că nu ne mișcăm din loc cu schimbul de substanțe, căci schimbul de substanțe specific care urmează să ne explice viața are el însuși nevoie să fie explicat cu ajutorul vieții. Trebuie deci să încercăm a rezolva chestiunea în alt mod.

Viața este modul de existență a corpurilor albuminoide, și acest mod de existență constă, în esență, în autoreînnoirea continuă a componentelor chimice ale acestor corpuri.

Corpul albuminoid se înțelege aici în sensul chimiei moderne, care cuprinde sub această denumire toate corpurile care au o compoziție analogă cu cea a albuminei obișnuite, corpuri care poartă și numele de substanțe proteine. Denumirea este nepotrivită, întrucît albumina obișnuită, albușul de ou, are, dintre toate substanțele înrudite cu ea, rolul cel mai fără de viață, cel mai pasiv, nefiind alături de gălbenuș decît substanță hrănitoare pentru germenele care se dezvoltă. Însă, atîta timp cît se știe atît de puțin despre compoziția chimică a corpurilor albuminoide, această denumire este totuși mai bună, pentru că este mai generală decît toate celelalte.

Oriunde întîlnim viață, o găsim legată de un corp albuminoid, și oriunde întîlnim un corp albuminoid care nu se află în stare de descompunere găsim fără excepție și fenomene de viață. Fără îndoială că într-un corp viu este necesară și prezența altor combinații chimice, pentru a produce diferențieri speciale ale acestor fenomene de viață; pentru viață în forma ei cea mai simplă, ele nu sînt necesare decît doar în măsura în care intră în organism ca

hrană și sînt transformate în albumină. Cele mai inferioare viețuitoare pe care le cunoaștem nu sînt decît simple grămăjoare de albumină, și totuși ele prezintă deja toate fenomenele esențiale ale vieții.

În ce constau însă aceste fenomene de viață, prezente în egală măsură pretutindeni, la toate ființele vii? Înainte de toate în aceea că corpul albuminoid primește din mediul înconjurător alte substanțe adecvate pe care le asimilează, în timp ce alte părți mai vechi ale corpului se descompun și sînt eliminate. Alte corpuri, fără viață, se transformă, se descompun sau se combină și ele în decursul proceselor naturale, dar prin aceasta ele încetează să mai fie ceea ce au fost. Stînca ce se descompune sub influența intemperiilor nu mai e stîncă; metalul care se oxidează se transformă în rugină. Dar ceea ce la corpurile moarte constituie cauza pieirii constituie pentru albumină *condiția fundamentală a existenței.* Din clipa în care în corpul albuminoid încetează această transformare neîntreruptă a părților componente, această alternare necontenită între nutrire și eliminare, însăși corpul albuminoid încetează să mai fie, se descompune, adică *moare.* Viața, modul de existență a corpului albuminoid constă deci înainte de toate în aceea că în fiecare moment corpul este el însuși și totodată altul; și aceasta nu în urma unui proces căruia i-ar fi supus din exterior, ceea ce se poate întîmpla și corpurilor moarte. Dimpotrivă, viața, schimbul de substanțe care are loc prin nutrire și eliminare este un proces care se efectuează prin sine însuși, un proces inerent, înnăscut purtătorului său, albumina, fără de care aceasta nu poate exista. De aici urmează că dacă chimia ar reuși vreodată să producă albumină pe cale artificială, această albumină va trebui să prezinte fenomene de viață, oricît de slabe ar fi ele. Se naște, desigur, întrebarea dacă chimia va descoperi în același timp și hrana adecvată acestei albumine.

Din schimbul de substanțe efectuat prin nutrire și eliminare ca funcțiune esențială a albuminei și din plasticitatea proprie albuminei derivă apoi toți ceilalți factori elementari ai vieții: excitabilitatea, care este cuprinsă și în interacțiunea dintre albumină și hrana sa; contractibilitatea, care se manifestă și pe o treaptă foarte inferioară la

absorbirea hranei; posibilitatea de creștere, care pe treapta cea mai inferioară include înmulțirea prin diviziune; mișcarea interioară, fără de care nu este posibilă nici absorbirea, nici asimilarea hranei.

Definiția dată de noi vieții este, firește, foarte insuficientă, întrucît, departe de a cuprinde *toate* fenomenele vieții, ea trebuie, dimpotrivă, să se limiteze la fenomenele cele mai generale și mai simple. Din punct de vedere științific, toate definițiile au o valoare neînsemnată. Pentru a ne putea face o idee într-adevăr completă despre viață, ar trebui să cercetăm toate formele ei de manifestare, de la forma cea mai simplă pînă la cea mai complicată. Pentru uzul obișnuit însă asemenea definiții sînt foarte comode și cîteodată chiar indispensabile; ele nu pot fi dăunătoare atîta timp cît nu se pierd din vedere inevitabilele lor lipsuri.

Dar să ne întoarcem la d-l Dühring. Dacă nu-i merge prea bine în domeniul biologiei pămîntești, el știe să se consoleze refugiindu-se în lumea sa astrală.

„Nu numai structura specială a unui organ sensibil, dar chiar întreaga lume obiectivă este adaptată producerii plăcerii și durerii. Din această cauză, noi presupunem că antagonismul dintre plăcere și durere, și anume *exact* în forma pe care o cunoaștem noi, este universal și este probabil reprezentat *în diferitele lumi ale cosmosului* prin sentimente în esență identice... Concordanța aceasta *nu înseamnă însă puțin lucru,* căci ea este cheia spre *universul senzațiilor*... Prin urmare, lumea cosmică subiectivă nu ne este cu mult mai străină decît cea obiectivă. Trebuie să ne reprezentăm structura ambelor domenii după un tip concordant, și prin aceasta avem principiile unei teorii a conștiinței care se aplică la o sferă mult mai vastă decît cea terestră".

Ce contează cîteva greșeli grosolane în științele naturii pămîntești pentru acela care are în buzunar cheia spre universul senzațiilor? Allons donc![1]

[1] *Allons donc!* — haida de! — *Nota Trad.*

IX

MORALĂ ȘI DREPT. ADEVĂRURI ETERNE

Ne abținem să reproducem cîteva mostre din ghiveciul de platitudini și confuzii sibilice, pe scurt din *vorbăria goală* pe care d-l Dühring o servește cititorilor săi, pe nu mai puțin de cincizeci de pagini, drept știință a elementelor conștiinței, care pătrunde pînă la rădăcină. Citățm numai cele ce urmează: „Cine poate să gîndească numai cu ajutorul limbii nu a aflat încă niciodată ce înseamnă gîndire *abstractă* și *adevărată*". Prin urmare, animalele sînt ginditorii cei mai abstracți și mai adevărați, pentru că gîndirea lor nu e tulburată niciodată de intervenția inoportună a limbii. E drept că din ideile d-lui Dühring și din limbajul în care sînt exprimate se vede cît de puțin sînt făcute aceste idei pentru o limbă oarecare și cît de puțin e făcută limba germană pentru aceste idei.

In sfîrșit, putem trece, cu un sentiment de ușurare, la partea a patra a cărții, care ne oferă măcar pe ici, pe colo, în afară de o vorbărie inconsistentă, ceva palpabil despre *morală* și *drept*. De astă dată sîntem invitați chiar de la început într-o călătorie pe celelalte corpuri cerești: elemente de morală trebuie „să se găsească... în mod concordant... la toate ființele extraumane, a căror rațiune activă trebuie să se ocupe cu ordonarea conștientă a manifestărilor instinctive ale vieții... Dar interesul nostru pentru asemenea concluzii va rămîne redus... Totuși, orizontul nostru *e lărgit în mod binefăcător* de ideea că pe alte corpuri cerești viața individuală și colectivă trebuie să pornească de la o schemă care... nu poate să înlăture sau să ocolească constituția fundamentală, generală a ființelor care acționează în mod rațional".

Dacă valabilitatea adevărurilor dühringiene și pentru toate celelalte lumi posibile este înfățișată aici, în mod excepțional, la începutul capitolului respectiv, și nu la sfîrșitul lui, aceasta își are îndeajunse temeiuri. O dată stabilită valabilitatea reprezentărilor dühringiene în materie de morală și justiție pentru toate *lumile,* ea va putea fi cu atît mai ușor extinsă în mod binefăcător asupra tuturor *timpurilor*. Și aici este vorba nici mai mult, nici mai

puțin decît de adevăruri definitive în ultimă instanță. Lumea morală își are, „ca și cea a cunoașterii generale... principiile ei permanente și elementele ei simple"; principiile morale stau „deasupra istoriei și deasupra deosebirilor actuale dintre caracterele popoarelor... Adevărurile speciale, din care se compune în cursul dezvoltării sentimentul moral mai deplin și, ca să spunem așa, conștiința, pot pretinde, în măsura în care sînt cunoscute pînă în străfundurile lor, o valabilitate și o sferă de acțiune asemănătoare cu cea a adevărurilor și aplicațiilor matematicii. *Adevărurile autentice sînt în genere imuabile*... așa că este în genere o prostie să gîndești că justețea cunoașterii poate fi atacată de timp sau de schimbările reale". De aceea siguranța cunoașterii riguroase și suficiența cunoașterii obișnuite nu ne permit să desperăm atunci cînd avem o judecată normală în ce privește valabilitatea absolută a principiilor cunoașterii. „Chiar și îndoiala permanentă este o stare de slăbiciune bolnăvicioasă și nimic altceva decît expresia unei *confuzii haotice*, care caută uneori să găsească, în conștiința sistematică a *nimicniciei* sale, aparența unei oarecare stabilități. În chestiunile morale, negarea principiilor generale se cramponează de diversitatea geografică și istorică a moravurilor și principiilor, și ajunge să i se admită necesitatea inevitabilă a răului moral pentru ca ea să respingă cu totul recunoașterea marii importanțe și a eficacității de fapt a instinctelor morale care concordă. Acest *scepticism distructiv*, care nu se ridică împotriva unor anumite teorii false, ci împotriva aptitudinii omului pentru o moralitate conștientă, ajunge în cele din urmă la un adevărat nihilism, ba chiar la ceva mai grav decît simplul nihilism... El se leagănă în speranța că va putea să domnească cu ușurință în *haosul sălbatic* de reprezentări morale răsturnate de el și să deschidă porțile bunului plac lipsit de principii. Dar se înșală amarnic: pentru că este suficient să indic destinele inevitabile ale rațiunii în eroare și adevăr pentru a demonstra, prin această singură analogie, că posibilitatea naturală de a greși nu exclude posibilitatea de a săvîrși ceea ce este just".

Am acceptat pînă acum liniștit toate aceste sentințe pompoase ale d-lui Dühring despre adevărurile definitive

în ultimă instanță, despre suveranitatea gîndirii, despre siguranța absolută a cunoașterii etc., pentru că abia în punctul la care am ajuns acum se poate rezolva chestiunea. Pînă acum era de ajuns să se cerceteze în ce măsură diferitele afirmații ale filozofiei realității aveau „valabilitate suverană" și „dreptul necondiționat la adevăr"; acum ajungem la chestiunea dacă și care produse ale cunoașterii omenești pot avea în genere valabilitate suverană și dreptul necondiționat la adevăr. Dacă spun: ale cunoașterii *omenești*, nu o fac cu intenția de a jigni pe locuitorii altor corpuri cerești, pe care nu am cinstea să-i cunosc, ci numai pentru că și animalele au facultatea de a cunoaște, nicidecum însă în mod suveran. Cîinele cunoaște în stăpînul său pe dumnezeul său, acest stăpîn putînd să fie și cel mai mare ticălos.

Este gîndirea omenească suverană? Înainte de a răspunde da sau nu, trebuie să cercetăm întîi ce este gîndirea omenească. Este ea gîndirea unui om izolat? Nu. Dar ea există numai ca gîndire individuală a multor miliarde de oameni din trecut, din prezent și din viitor. Cînd spun acum că gîndirea tuturor acestor oameni, inclusiv a celor din viitor, sintetizată în reprezentarea mea, este *suverană*, adică este în stare să cunoască lumea existentă în măsura în care omenirea va dăinui destulă vreme și în măsura în care în organele și obiectele cunoașterii nu vor fi puse limite acestei cunoașteri, spun ceva destul de banal și pe deasupra destul de steril. Căci rezultatul cel mai prețios va fi probabil că ne va face extrem de neîncrezători față de cunoașterea noastră actuală, dat fiind că, după toate probabilitățile, ne aflăm abia pe la începutul istoriei omenești, iar generațiile care ne vor corecta *pe noi* vor fi probabil cu mult mai numeroase decît acelea a căror cunoaștere sîntem gata s-o corectăm acum, privind-o adesea de sus.

Însuși d-l Dühring declară ca o necesitate faptul că conștiința, deci și gîndirea și cunoașterea, se poate manifesta numai la un șir de indivizi izolați. Putem să atribuim suveranitate gîndirii fiecăruia din acești indivizi numai în măsura în care nu cunoaștem nici o putere care să-i poată impune, în stare sănătoasă și trează, vreun gînd cu forța. În ceea ce privește însă valabilitatea suverană a cunoștin-

țelor fiecărei gîndiri individuale, știm cu toții că nici nu poate să fie vorba de așa ceva și că, după toată experiența noastră de pînă acum, ele conțin, fără excepție, cu mult mai multe elemente susceptibile de îndreptare decît elemente care nu au nevoie de asemenea îndreptare, adică elemente juste.

Cu alte cuvinte: suveranitatea gîndirii se realizează la un șir de oameni care gîndesc într-un mod cu totul nesuveran; cunoașterea, avînd un drept necondiționat la adevăr, se realizează printr-o serie de erori relative; nici una, nici cealaltă nu pot să fie realizate pe deplin decît printr-o durată la infinit a vieții omenirii.

Avem din nou aceeași contradicție, ca și mai sus, dintre caracterul gîndirii omenești, reprezentat în mod necesar ca absolut, și realizarea ei prin indivizi a căror gîndire este limitată, contradicție care nu poate să fie rezolvată decît de progresul infinit, de succesiunea practic infinită cel puțin pentru noi a generațiilor omenești. In acest sens gîndirea omenească este în aceeași măsură suverană ca și nesuverană, iar posibilitățile ei de cunoaștere sînt în aceeași măsură nelimitate ca și limitate. Suverană și nelimitată prin natura ei, prin misiunea, prin posibilitatea, prin scopul ei istoric final; nesuverană și limitată prin realizarea individuală și prin realitatea ei din fiecare moment dat.

Tot așa stau lucrurile și cu adevărurile eterne. Dacă omenirea ar ajunge vreodată să opereze numai cu adevăruri eterne, cu rezultate ale gîndirii care au o valabilitate suverană și drept necondiționat la adevăr, atunci ar însemna că a ajuns la punctul în care infinitul lumii intelectuale ar fi epuizat ca realitate și ca posibilitate, îndeplinindu-se astfel faimoasa minune a infinitului numărat.

Dar nu există oare adevăruri atît de bine stabilite, încît orice îndoială în privința lor ni s-ar părea egală cu nebunia? De pildă că de două ori doi fac patru, că cele trei unghiuri ale unui triunghi sînt egale cu două unghiuri drepte, că Parisul se află în Franța, că fără hrană omul moare de foame etc.? Prin urmare tot există adevăruri *eterne*, adevăruri definitive în ultimă instanță?

Firește. Putem împărți întregul domeniu al cunoașterii, după o metodă de mult cunoscută, în trei capitole mari.

Primul cuprinde toate științele care se ocupă cu natura neînsuflețită și care sînt mai mult sau mai puțin susceptibile de o tratare matematică: matematica, astronomia, mecanica, fizica, chimia. Dacă îi face cuiva plăcere să întrebuințeze vorbe mari pentru lucruri foarte simple, atunci s-ar putea spune că *anumite* rezultate ale acestor științe sînt adevăruri eterne, adevăruri definitive în ultimă instanță; de aceea ele au și fost numite științe *exacte*. Dar nu toate rezultatele au acest caracter. O dată cu introducerea mărimilor variabile și cu extinderea variabilității lor pînă la infinitul mic și la infinitul mare, matematica, de obicei de o moralitate atît de severă, a căzut în păcatul originar; a mușcat din mărul cunoașterii, care i-a deschis drumul către succese uriașe, dar și către erori. S-a pierdut pe veci starea de virginitate a valabilității absolute, a demonstrațiilor incontestabile a tot ce e matematic; a început imperiul controverselor și am ajuns atît de departe, încît cei mai mulți oameni diferențiază și integrează nu pentru că înțeleg ceea ce fac, ci din pură credință, deoarece pînă acum rezultatele au fost totdeauna juste. Cu astronomia și cu mecanica lucrurile stau și mai prost, iar în fizică și chimie ne găsim în mijlocul ipotezelor, întocmai ca în mijlocul unui roi de albine. Nici nu se putea altfel. In fizică avem de-a face cu mișcarea moleculelor, iar în chimie cu formarea moleculelor din atomi, și dacă interferența undelor luminoase nu este o născocire, atunci nu avem absolut nici o perspectivă de a vedea cîndva cu ochii noștri aceste lucruri interesante. Adevărurile definitive în ultimă instanță devin aici, cu timpul, uimitor de rare.

Și mai prost stăm cu geologia, care prin natura ei se ocupă în special cu procesele la care nu numai noi, dar în genere n-a asistat vreo ființă omenească. Obținerea unor adevăruri definitive în ultimă instanță este deci legată aici de foarte multă trudă, iar rezultatele ei sînt foarte zgîrcite.

A doua categorie de științe este aceea care cuprinde cercetarea organismelor vii. In acest domeniu se desfășoară o asemenea varietate de interacțiuni și cauzalități, încît nu numai că fiecare problemă rezolvată ridică un număr imens de probleme noi, dar fiecare problemă în parte poate fi rezolvată de cele mai multe ori numai par-

țial, printr-o serie de cercetări care durează adesea secole; aici necesitatea sistematizării legăturilor silește în permanență să se înconjure adevărurile definitive în ultimă instanță cu o pădure deasă de ipoteze. Ce serie lungă de trepte intermediare a fost necesară de la Galen pînă la Malpighi pentru a stabili în mod exact un lucru atît de simplu ca circulația sîngelui la mamifere! Cît de puțin știm despre formarea globulelor sanguine și cîte verigi intermediare ne mai lipsesc încă și azi pentru a stabili, de exemplu, o legătură rațională între simptomele unei boli și cauzele ei! Pe lîngă aceasta survin destul de des descoperiri, cum ar fi cea a celulei, care ne silesc să supunem unei totale revizuiri toate adevărurile definitive în ultimă instanță stabilite pînă la această descoperire în domeniul biologiei și să înlăturăm pentru totdeauna mormane întregi de asemenea adevăruri. Cine vrea deci să stabilească aici adevăruri cu adevărat autentice, imuabile va trebui să se mulțumească cu platitudini de felul acestora: toți oamenii trebuie să moară, toate femelele mamiferelor au glande mamare etc.; el nu va putea spune nici măcar că animalele superioare digeră cu stomacul și cu intestinele, și nu cu capul, pentru că activitatea nervoasă centralizată în cap este indispensabilă pentru digestie.

Dar încă și mai prost stau lucrurile cu adevărurile eterne în al treilea grup de științe, în științele istorice, care cercetează în succesiunea lor istorică și în starea lor actuală condițiile de viață ale oamenilor, relațiile sociale, formele juridice și politice cu suprastructura lor ideală: filozofia, religia, arta etc. In natura organică avem cel puțin de-a face cu o succesiune de procese care, în măsura în care este vorba de observația noastră directă, se repetă destul de regulat în cadrul unor limite foarte largi. De la Aristotel și pînă azi speciile au rămas în general aceleași. In istoria societății însă, de îndată ce depășim stările primitive ale omenirii, așa-numita epocă de piatră, repetarea situațiilor este, dimpotrivă, o excepție, nu o regulă; și chiar acolo unde asemenea repetări au loc, ele nu se produc niciodată exact în aceleași împrejurări. De exemplu, faptul existenței proprietății comune primitive asupra pămîntului la toate popoarele civilizate și forma descompunerii ei. De aceea, pe tărîmul istoriei omenești știința

noastră a rămas cu mult mai în urmă decît pe cel al biologiei; ba mai mult: chiar dacă în mod excepțional ajungem o dată să cunoaștem legătura internă a formelor de existență sociale și politice dintr-o anumită epocă, acest lucru se întîmplă de regulă atunci cînd aceste forme sînt pe jumătate depășite și merg spre declin. Cunoașterea este deci aici în esență relativă, deoarece se limitează la înțelegerea legăturilor și a urmărilor anumitor forme sociale și politice, existente numai într-o perioadă dată și la popoare date și trecătoare prin natura lor. Cine vînează deci aici adevăruri definitive în ultimă instanță, adevăruri autentice, în genere imuabile nu va aduce prea multe în tolbă, în afară doar de platitudini și banalități de cea mai proastă speță, de exemplu că în genere oamenii nu pot trăi fără să muncească, că pînă acum ei s-au împărțit mai mult în stăpînitori și stăpîniți, că Napoleon a murit în ziua de 5 mai 1821 etc.

E de remarcat însă că tocmai în acest domeniu întîlnim cel mai des pretinsele adevăruri eterne, adevărurile definitive în ultimă instanță etc. Faptul că de două ori doi fac patru, că păsările au cioc, sau altele asemănătoare vor fi declarate adevăruri eterne numai de acela care din existența în genere a adevărurilor eterne are intenția să tragă concluzia că și pe tărîmul istoriei omenești există adevăruri eterne, o morală eternă, o dreptate eternă etc., care au pretenția să fie la fel de valabile și să aibă o sferă de acțiune asemănătoare cu cea a deducțiilor și aplicațiilor matematicii. Iar în cazul acesta putem fi siguri că la prima ocazie acest prieten al omenirii ne va declara că toți fabricanții de adevăruri eterne dinaintea lui au fost mai mult sau mai puțin niște dobitoci și șarlatani, că toți erau prinși în mrejele erorii, că toți au greșit; că rătăcirile *lor* și greșelile *lor* ar fi însă firești și n-ar face decît să dovedească că adevărul și justețea există numai *la el;* iar el, profetul care a apărut acum, are gata în buzunar adevărul definitiv în ultimă instanță, morala eternă, dreptatea eternă. Toate acestea s-au întîmplat de sute, de mii de ori, încît e numai de mirare că se mai găsesc oameni, destul de creduli, pentru a crede asemenea lucruri nu despre alții, ci despre ei înșiși. Și totuși mai întîlnim aici cel puțin cîte un astfel de profet care, după obișnuitul

tipic, este cuprins de o indignare înalt morală atunci cînd alții tăgăduiesc faptul că vreun individ oarecare ar fi în stare să descopere un adevăr definitiv în ultimă instanță. O astfel de tăgadă, ba chiar simpla îndoială, este un semn de slăbiciune, confuzie grozavă, nimicnicie, scepticism distructiv, mai rău decît simplul nihilism, haos sălbatic și alte amabilități de genul acesta. Ca la toți profeții, în locul unei analize și aprecieri critic-științifice găsim o simplă condamnare morală.

Am fi putut menționa mai sus și științele care cercetează legile gîndirii omenești, adică logica și dialectica. Dar nici aici lucrurile nu stau mai bine în privința adevărurilor eterne. Dialectica propriu-zisă este declarată de d-l Dühring drept o pură absurditate, iar numeroasele cărți care au fost scrise și se mai scriu încă despre logică dovedesc cu prisosință că și aici adevărurile definitive în ultimă instanță sînt cu mult mai rare decît își închipuie unii.

De altfel nu trebuie să ne sperie de fel faptul că treapta de cunoaștere la care am ajuns azi este tot atît de puțin definitivă ca și toate cele precedente. Ea cuprinde deja un material imens de fapte și cere studii temeinice de specializare pentru oricine vrea să cunoască bine un domeniu oarecare al științei. Cine aplică însă criteriul adevărului autentic, imuabil și definitiv în ultimă instanță unor cunoștințe care, prin natura lucrurilor, rămîn relative pentru multe serii de generații, urmînd a fi desăvîrșite treptat, sau chiar unora care rămîn pentru totdeauna defectuoase și incomplete datorită lipsei materialului istoric, ca în cosmogonie, geologie, istoria omenirii, acela dovedește prin aceasta propria sa ignoranță și absurditate, chiar și atunci cînd adevăratul temei al acestei atitudini nu este, ca în cazul de față, pretenția infailibilității personale. Adevărul și eroarea, ca și toate categoriile logice care se mișcă în antagonisme polare, au valabilitate absolută numai pentru un domeniu foarte limitat, după cum am văzut și după cum ar trebui să știe și d-l Dühring dacă ar cunoaște cît de cît primele elemente ale dialecticii, care se ocupă tocmai de insuficiența tuturor antagonismelor polare. Îndată ce aplicăm antagonismul adevăr-eroare în afara domeniului limitat arătat mai sus, el devine relativ

și deci inutilizabil pentru o exprimare științifică precisă; iar dacă încercăm să-l aplicăm ca absolut valabil în afara acestui domeniu, de-abia dăm greș; cei doi poli ai antagonismului se transformă în contrariul lor, adevărul devine eroare și eroarea adevăr. Să luăm ca exemplu cunoscuta lege a lui Boyle, după care, la temperatură constantă, volumul gazelor este invers proporțional cu presiunea la care sînt supuse. Regnault a stabilit că în anumite cazuri această lege nu se aplică. Dacă ar fi fost un „filozof al realității", ar fi fost obligat să spună: legea lui Boyle este variabilă, deci nu-i adevăr autentic, deci nu-i adevăr, deci este eroare. În felul acesta el ar fi comis însă o eroare cu mult mai mare decît cea pe care o cuprindea legea lui Boyle; grăuntele lui de adevăr ar fi dispărut într-un noian de erori; el ar fi făcut deci din rezultatul său, just la început, o eroare față de care legea lui Boyle, împreună cu mica eroare pe care o conținea, ar fi apărut ca adevăr. Regnault, ca om de știință, s-a ferit însă de asemenea copilării; el și-a continuat cercetările și a stabilit că, în genere, legea lui Boyle este exactă numai cu aproximație, ea pierzîndu-și valabilitatea în special la gazele care pot fi lichefiate prin comprimare, și anume de îndată ce presiunea se apropie de punctul la care se produce lichefierea. Legea lui Boyle s-a dovedit deci justă numai în cadrul anumitor limite. Dar oare în cadrul acestor limite este absolut și definitiv adevărată? Nici un fizician nu va susține aceasta. El va spune că ea este valabilă în cadrul anumitor limite de presiune și temperatură și pentru anumite gaze; și chiar în interiorul acestor limite strîmte, el nu va exclude posibilitatea unei limitări și mai strîmte sau a unei formulări modificate în urma unor cercetări ulterioare[1]. Iată cum stau așadar lucrurile cu adevărurile de-

[1] De cînd am scris cele de mai sus, se pare că ele au și fost confirmate. În urma recentelor cercetări întreprinse de Mendeleev și Boguski cu aparate de mai mare precizie, toate gazele veritabile au prezentat un raport variabil între presiune și volum; coeficientul de expansiune la hidrogen a fost pozitiv la toate presiunile utilizate pînă azi (volumul s-a micșorat mai încet decît a crescut presiunea); la aerul atmosferic și la celelalte gaze cercetate s-a stabilit pentru fiecare un punct zero de presiune, astfel că la o presiune mai mică coeficientul era pozitiv, iar la una mai mare — negativ. Legea lui Boyle, care poate fi utilizată și azi din punct de vedere practic, va

finitive în ultimă instanță, de exemplu în fizică. De aceea lucrările cu adevărat științifice evită, de regulă, asemenea expresii dogmatice-morale ca eroare și adevăr, pe cît vreme aceste expresii ne întîmpină peste tot în scrieri de genul filozofiei realității, unde vorbăria goală vrea să ni se impună drept rezultatul cel mai suveran al gîndirii suverane.

Dar, ar putea să întrebe un cititor naiv, unde a spus d-l Dühring în mod expres că conținutul filozofiei sale a realității ar fi un adevăr definitiv, și anume în ultimă instanță. Unde? Ei bine, de exemplu, în ditirambul pe care îl cîntă propriului său sistem (pag. 13) și din care am extras unele pasaje în capitolul al II-lea. Sau atunci cînd spune în propoziția citată mai sus: Adevărurile morale, în măsura în care sînt cunoscute pînă în străfundurile lor, pot pretinde o valabilitate asemănătoare cu cea a adevărurilor matematicii. Și nu susține oare d-l Dühring că, pornind de la punctul său de vedere realmente critic și cu ajutorul cercetării sale care pătrunde pînă la rădăcină, el a ajuns pînă la aceste străfunduri, pînă la schemele de bază, imprimînd astfel adevărurilor morale un caracter definitiv în ultimă instanță? sau dacă d-l Dühring nu ridică această pretenție nici pentru sine, nici pentru timpul său, dacă vrea numai să spună că o dată și o dată, în negura viitorului, se vor putea stabili adevăruri definitive în ultimă instanță, dacă vrea să spună, numai cu mult mai încîlcit, aproximativ ceea ce spune „scepticismul distructiv" sau „confuzia haotică", — atunci pentru ce mai face atîta gălăgie și ce dorește, mă rog, domnul?

Dacă nu am rezolvat mare lucru în ceea ce privește adevărul și eroarea, cu atît mai puțin vom rezolva în ceea ce privește binele și răul. Acest antagonism se manifestă exclusiv în domeniul moral, adică într-un domeniu care aparține istoriei omenirii, și tocmai aici adevărurile definitive în ultimă instanță sînt mai rare ca oriunde. Ideea de bine și cea de rău s-au schimbat într-atît de la popor la popor, de la epocă la epocă, încît adesea au fost de-a

trebui deci completată printr-o serie întreagă de legi speciale. (Știm acum, în 1885, că nu există în general gaze „veritabile". Toate au putut fi reduse la starea lichidă). *(Nota lui Engels)*

dreptul contradictorii. — Dar, ni se va obiecta, binele totuși nu este rău și răul nu este bine; dacă se amestecă binele și răul, încetează orice moralitate și fiecare poate să facă ce vrea. — Aceasta și este, dezbrăcată de haina ei de oracol, părerea d-lui Dühring. Dar chestiunea nu poate fi rezolvată chiar așa de simplu. Dacă lucrurile ar fi atît de simple, nu ar mai fi discuție despre bine și rău, fiecare ar ști ce este bine și ce este rău. Cum stau însă azi lucrurile? Ce morală ni se propovăduiește astăzi? Avem în primul rînd morala creștină feudală, moștenită din vremurile religioase de altădată, care în esență se împarte la rîndul ei într-una catolică și într-una protestantă; nici în cadrul acestora nu lipsesc subîmpărțirile, care merg de la morala catolică iezuită și de la cea ortodox-protestantă pînă la morala nu prea severă a iluminiștilor. Alături de acestea figurează morala modernă burgheză și morala proletară a viitorului, astfel că trecutul, prezentul și viitorul prezintă, numai în țările cele mai avansate ale Europei, trei grupe mari de teorii morale valabile în mod paralel și simultan. Care este cea adevărată? Nici una, în sensul definitiv și absolut; dar, firește, că cel mai mare număr de elemente care promit durabilitate le are morala care reprezintă în prezent răsturnarea prezentului, adică viitorul, așadar morala proletară.

Dacă ținem însă seamă de faptul că cele trei clase ale societății moderne, aristocrația feudală, burghezia și proletariatul, au fiecare propria lor morală, putem să tragem concluzia că — în mod conștient sau inconștient — oamenii își trag în ultimă instanță concepțiile lor morale din relațiile practice pe care se întemeiază poziția lor de clasă, adică din relațiile economice în cadrul cărora are loc producția și schimbul.

Dar în cele trei teorii morale de mai sus există totuși ceva comun tuturora. Oare acest ceva nu este cel puțin un fragment din morala stabilită o dată pentru totdeauna? Aceste teorii morale reprezintă trei faze diferite ale aceleiași dezvoltări istorice, au prin urmare un fundal istoric comun și deci în mod necesar multe lucruri comune. Mai mult. Pentru trepte de dezvoltare economică egale sau aproximativ egale, teoriile morale trebuie să concorde într-o măsură mai mare sau mai mică. Din momentul în

care s-a dezvoltat proprietatea privată asupra bunurilor mobile, toate societățile în care era valabilă această proprietate privată au avut nevoie de un precept moral comun: să nu furi. Devine oare acest precept, în urma acestui fapt, un precept moral etern? Nicidecum. Intr-o societate în care sînt înlăturate motivele de furt, în care deci cu timpul nu vor mai fura decît cel mult demenții, cine nu ar rîde de predicatorul moralist care ar proclama solemn adevărul etern: să nu furi!

Respingem deci orice încercare de a ni se impune vreo dogmă morală drept lege morală eternă, definitivă și imuabilă de acum încolo, sub pretextul că și lumea morală și-ar avea principiile ei permanente, care stau deasupra istoriei și deosebirilor dintre popoare. Noi susținem, dimpotrivă, că orice teorie morală de pînă acum este, în ultimă instanță, produsul situației economice respective a societății. Și întocmai cum societatea s-a dezvoltat pînă azi în antagonisme de clasă, așă și morala a fost întotdeauna o morală de clasă; fie că justifica dominația și interesele clasei dominante, fie că exprima, de îndată ce clasa oprimată devenea destul de puternică, revolta împotriva acestei dominații și reprezenta interesele viitoare ale celor oprimați. Nu încape îndoială că prin aceasta s-a realizat, în linii mari, un progres atît în morală cît și în celelalte ramuri ale cunoașterii omenești. Dar cu asta nu am depășit încă morala de clasă. O morală cu adevărat umană, stînd deasupra antagonismelor de clasă și deasupra amintirii acestor antagonisme, va fi posibilă abia pe o treaptă a dezvoltării sociale care nu numai că va fi lichidat antagonismul de clasă, dar care îl va fi și uitat în practica vieții. Acum se poate aprecia cît de înfumurat este d-l Dühring, care, în plină societate veche împărțită în clase, în ajunul unei revoluții sociale, are pretenția să impună societății viitoare, fără clase, o morală eternă, independentă de timp și de transformările reale! Chiar presupunînd — ceea ce pînă acum nu știm — că d-l Dühring înțelege, măcar în liniile ei generale, structura acestei societăți viitoare.

In sfîrșit, încă o descoperire „cu totul originală", fără a fi mai puțin „pătrunzătoare pînă la rădăcină". In legătură cu originea răului, „faptul că *tipul pisicii*, cu perfidia care o caracterizează, există ca una dintre speciile animale, constituie pentru noi un fenomen de același fel ca și prezența unei trăsături asemănătoare la om... Răul nu este deci ceva misterios, afară doar dacă ne place să vedem ceva misterios și în existența *pisicii* sau a animalului de pradă în genere". Răul este... pisica. Așadar diavolul nu are coarne și copită de cal, ci gheare și ochi verzi. Iar Goethe a comis o greșeală de neiertat prezentîndu-l pe Mefisto sub înfățișarea unui ciine negru, și nu a pisicii pomenite mai sus. Răul este pisica! Iată morala potrivită nu numai pentru toate lumile, ci și... pentru pisică![1]

X

MORALĂ ȘI DREPT. EGALITATE

Pînă acum am avut în mai multe rînduri prilejul să facem cunoștință cu metoda d-lui Dühring. Ea constă în descompunerea fiecărui grup de obiecte ale cunoașterii în elementele sale, chipurile, cele mai simple, în aplicarea la aceste elemente a unor axiome tot atît de simple, chipurile de la sine înțelese, și în continuarea operației cu rezultatele astfel obținute. Și o problemă din domeniul vieții sociale „trebuie rezolvată axiomatic cu ajutorul diferitelor forme de bază simple, ca și cum ar fi vorba de... forme de bază simple ale matematicii". In felul acesta aplicarea metodei matematice la istorie, morală și drept ne va da și aici certitudinea matematică în ce privește exactitatea rezultatelor obținute, caracterizîndu-le drept adevăruri autentice și imuabile.

Aceasta nu e decît o variantă a vechii și îndrăgitei metode ideologice, numită de altfel și aprioristică, de a cunoaște însușirile unui obiect nu din descoperirea lor în obiectul însuși, ci din deducerea lor în mod logic din noțiunea obiectului. Intîi, pornind de la obiect, se formează noțiunea obiectului; apoi, inversînd totul, se transformă

[1] In original un joc de cuvinte intraductibil: expresia „für die Katze" (pentru pisică) înseamnă ceva care nu e bun de nimic. — *Nota Trad.*

imaginea obiectului, noțiunea lui, într-o unitate de măsură a obiectului însuși. Acum nu noțiunea trebuie să se conformeze obiectului, ci obiectul trebuie să se conformeze noțiunii. La d-l Dühring, în locul noțiunii figurează elementele cele mai simple, abstracțiile ultime la care poate el ajunge, ceea ce nu schimbă cu nimic lucrurile; aceste elemente simple sînt în cazul cel mai bun de natură pur logică. Și în acest domeniu filozofia realității se dovedește a fi pură ideologie, o deducere a realității nu din sine însăși, ci din reprezentare.

Dar dacă un ideolog de genul acesta construiește morala și dreptul nu din relațiile sociale reale ale oamenilor care îl înconjură, ci din noțiune sau din așa-zisele elemente simple „ale societății", ce material îi stă la dispoziție pentru această construcție? Evident două feluri de material: în primul rînd rămășițele sărace în conținut adevărat, care se mai găsesc, poate, în abstracțiile luate ca bază, și în al doilea rînd conținutul, pe care ideologul nostru îl introduce iarăși din propria sa conștiință. Și ce găsește el în conștiința sa? În cea mai mare parte, concepții morale și juridice, care sînt expresia mai mult sau mai puțin corespunzătoare — pozitivă sau negativă, de confirmare sau de combatere — a relațiilor sociale și politice în care trăiește; apoi el găsește, poate, reprezentări împrumutate din literatura respectivă; în fine, poate și cîteva năzdrăvănii personale. Ideologul nostru poate să se sucească și să se învîrtească cum o vrea; realitatea istorică pe care a dat-o afară pe ușă se întoarce pe fereastră, și, în timp ce își închipuie că elaborează o teorie etică și juridică valabilă pentru toate lumile și pentru toate timpurile, el construiește de fapt o imagine deformată — pentru că e desprinsă de bazele sale reale —, răsturnată ca într-o oglindă concavă, a curentelor conservatoare sau revoluționare din epoca sa.

D-l Dühring descompune deci societatea în elementele ei cele mai simple și constată cu acest prilej că societatea cea mai simplă este compusă cel puțin din *doi* oameni. Cu acești doi oameni el operează apoi axiomatic. Și iată că ni se prezintă de la sine axioma morală fundamentală: „Două voințe omenești sînt ca atare *perfect egale* între

ele și dintru început una nu poate pretinde celeilalte nimic pozitiv". Prin aceasta „este caracterizată forma de bază a dreptății morale"; și totodată a celei juridice, căci „pentru dezvoltarea noțiunilor juridice principale nu avem nevoie decît de raportul extrem de simplu și de elementar dintre *doi oameni*".

Că doi oameni sau două voințe omenești sînt ca atare *perfect* egale între ele, nu numai că nu este o axiomă, dar constituie chiar o foarte mare exagerare. Doi oameni pot fi în primul rînd inegali, chiar ca atare, din punct de vedere al sexului, și faptul acesta simplu ne conduce imediat la aceea că elementele cele mai simple ale societății — dacă admitem pentru un moment această copilărie — nu sînt doi bărbați, ci un mascul și o femelă care întemeiază o *familie*, prima și cea mai simplă formă a asocierii în vederea producției. Dar acest lucru nu poate să-i convină de loc d-lui Dühring. Căci, pe de o parte, cei doi întemeietori de societate trebuie făcuți cît mai egali și, în al doilea rînd, nici măcar d-l Dühring n-ar reuși să construiască din familia primitivă egalitatea morală și juridică dintre bărbat și femeie. Prin urmare, una din două: sau molecula socială dühringiană, prin a cărei multiplicare urmează să se formeze întreaga societate, este sortită de la început pieirii, întrucît cei doi bărbați nu vor putea ei între ei să aducă niciodată un copil pe lume, sau trebuie să ni-i închipuim ca doi capi de familie. Și în acest caz întreaga schemă fundamentală simplă se transformă în contrarul ei: în locul egalității dintre oameni, ea dovedește cel mult egalitatea dintre capii de familie și, întrucît femeile sînt astfel ignorate, ea mai dovedește pe deasupra și subordonarea femeilor.

Trebuie să facem aici cititorului o comunicare neplăcută: de acum înainte nu va mai scăpa o bună bucată de vreme de acești doi faimoși bărbați. Ei joacă pe tărîmul relațiilor sociale un rol asemănător cu acela pe care l-au jucat pînă acum locuitorii altor corpuri cerești, de care să sperăm că am scăpat. Îndată ce este vorba de rezolvarea unei probleme de ordin economic, politic etc., își și fac apariția cei doi bărbați și, cît ai clipi din ochi, rezolvă „axiomatic" chestiunea. Iată ce descoperire minunată, fe-

cundă și creatoare de sistem a făcut filozoful nostru al realității! Dar, din păcate, dacă vrem să respectăm adevărul, trebuie să spunem că nu el e acela care i-a descoperit pe acești doi bărbați. Ei sînt un bun comun al întregului secol al XVIII-lea. Îi găsim încă în tratatul despre inegalitate din 1754 al lui Rousseau, unde, între altele, demonstrează axiomatic contrarul celor afirmate de d-l Dühring. Ei joacă un rol principal la economiști de la Adam Smith și pînă la Ricardo; la aceștia însă sînt inegali cel puțin prin faptul că fiecare dintre ei are o îndeletnicire deosebită — de obicei vînătoarea și pescuitul — și fac schimb de produse între ei. Afară de aceasta, ei servesc de-a lungul întregului secol al XVIII-lea mai cu seamă ca simplu exemplu edificator, iar originalitatea d-lui Dühring constă numai în faptul că ridică această metodă de exemplificare la rangul de metodă fundamentală a oricărei științe sociale și de criteriu al tuturor formațiilor istorice. Mai mult nici că se poate să-ți ușurezi „concepția strict științifică despre lucruri și oameni".

Pentru a realiza axioma fundamentală că doi oameni sînt absolut egali și tot așa voințele lor și că nici unul dintre ei nu-i poate porunci celuilalt, nu ne putem servi în nici un caz de doi bărbați oarecare. Trebuie să fie doi oameni atît de eliberați de orice realitate, de orice relații naționale, economice, politice, religioase existente pe pămînt, atît de eliberați de orice caracteristici sexuale și personale, încît din fiecare dintre ei să nu rămînă altceva decît simpla noțiune de om, căci numai în acest caz sînt într-adevăr „absolut egali". Sînt, așadar, două fantome desăvîrșite, evocate de același domn Dühring, care suspectează și denunță pretutindeni tentative „spiritiste". Cele două fantome trebuie să facă, bineînțeles, tot ceea ce le cere cel ce le-a invocat, și de aceea toată reprezentația pe care o dau este cît se poate de indiferentă pentru restul lumii.

Dar să urmărim ceva mai departe axiomatica d-lui Dühring. Cele două voințe nu-și pot pretinde una celeilalte nimic pozitiv. Dacă totuși una dintre ele face acest lucru și își impune voința prin forță, se naște o situație nedreaptă, și cu ajutorul acestei scheme fundamentale d-l Dühring explică ce este nedreptatea, silnicia, aservirea, într-un cuvînt toată istoria condamnabilă de pînă acum. Iată însă că încă Rousseau, în scrierea menționată mai sus, a dovedit tot atît de axiomatic, cu ajutorul celor doi bărbați, tocmai contrarul, și anume că dintre două persoane A nu poate să înrobească pe B prin forță, ci numai prin faptul că îl pune pe B într-o situație în care acesta nu se poate dispensa de A; concepție care, ce-i drept, este mult prea materialistă pentru d-l Dühring. Să punem deci aceeași chestiune puțin mai altfel. Doi naufragiați se află singuri pe o insulă și formează acolo o societate. Formal, voințele lor sînt perfect egale, lucru recunoscut de amîndoi. Dar din punct de vedere material există o mare inegalitate între ei. A este hotărît și energic, B e nehotărît, leneș și molîu; A e inteligent, B e prost. Cît durează oare pînă ce A ajunge să-și impună, de regulă, voința lui B, mai întîi prin convingere, apoi din obișnuință, dar întotdeauna sub forma liberului consimțămînt? Fie că această formă a liberului consimțămînt este păstrată, fie că este călcată în picioare, aservirea rămîne aservire. Acceptarea de bunăvoie a servituții caracterizează întregul ev mediu; în Germania o găsim pînă după războiul de treizeci de ani. După înfrîngerile din 1806 și 1807, cînd în Prusia a fost desființată iobăgia și o dată cu ea și obligația prea milostivului senior de a se îngriji de supușii lui în caz de nevoie, boală sau bătrînețe, țăranii au adresat atunci regelui o petiție prin care rugau să fie lăsați să rămînă iobagi — căci cine va avea grijă de ei în caz de nevoie? Schema celor doi bărbați „se potrivește" deci tot atît de bine în cazul inegalității și al aservirii ca și în cazul egalității și al ajutorului reciproc; și întrucît, dacă nu vrem să condamnăm societatea la pieire, trebuie să-i concepem drept capi de familie, schema conține într-însa și servitutea ereditară.

Dar să lăsăm pentru moment toate acestea. Să presupunem că axiomatica d-lui Dühring ne-a convins și că sîntem plini de entuziasm pentru egalitatea deplină în drepturi a celor două voințe, pentru „suveranitatea generală omenească", pentru „suveranitatea individului" — adevărate hiperbole ale frazeologiei, față de care „Unicul" lui

Stirner cu proprietatea sa[1] nu face doi bani, deși ar putea pretinde că și-a dat și el modesta sa contribuție. Deci acum sîntem toți *absolut egali* și independenți. Toți? Nu; nu chiar toți. Există și „dependențe admisibile", dar acestea se explică „prin temeiuri care nu trebuie căutate în activitatea celor două voințe ca atare, ci într-un al treilea domeniu, ca de exemplu cînd este vorba de copii, în insuficiența autodeterminării lor".

Într-adevăr! Temeiurile dependenței nu trebuie căutate în activitatea celor două voințe ca atare. Sigur că nu, căci una dintre cele două voințe este împiedicată să-și desfășoare activitatea! Ci într-un al treilea domeniu! Și ce este acest al treilea domeniu? Determinarea concretă a unei voințe asuprite ca voință insuficientă! Atît de mult s-a îndepărtat filozoful nostru al realității de realitate, încît, în comparație cu termenul abstract și lipsit de conținut: voință, conținutul real, determinarea caracteristică a acestei voințe, îi apare ca un „al treilea domeniu". Oricum ar sta însă lucrurile, trebuie să constatăm că în drepturi egalitatea face o excepție. Ea nu este valabilă pentru o voință care suferă de insuficiența autodeterminării. *Retragere nr. 1.*

Mai departe. „Acolo unde animalul și omul sînt amestecați într-o singură persoană, am putea întreba în numele altei persoane, pe deplin omenești, dacă în cazul acesta ea se poate comporta la fel ca atunci cînd stau față în față, ca să spunem așa, numai persoane omenești... De aceea ipoteza noastră care presupune două persoane moralmente inegale, dintre care una și-a adus aportul într-un sens oarecare la caracterul propriu-zis de animal, constituie forma de bază tipică pentru toate relațiile care, conform acestei deosebiri, se pot... întîlni în cadrul grupelor umane și între aceste grupe". Și acum îl poftim pe cititor să citească singur jalnica diatribă ce urmează după aceste neputincioase subterfugii în care d-l Dühring se sucește și se învîrtește ca un popă iezuit, pentru a stabili în mod cazuistic în ce măsură are omul uman dreptul de a interveni împotriva omului-animal, în ce măsură poate întrebuința față de el neîncrederea, stratagema, mijloacele aspre, chiar teroriste, precum și înșelăciunea, fără să contravină cumva el însuși prin aceasta moralei eterne.

[1] „Unicul și proprietatea sa" este titlul lucrării lui Max Stirner, care a fost supusă de Marx și Engels unei critici distrugătoare în „Ideologia germană". — *Nota Red.*

Prin urmare egalitatea încetează și atunci cînd două persoane sînt „inegale moralmente". Dar în cazul acesta păcat de osteneala de a evoca pe cei doi bărbați perfect egali, cînd nici nu există două persoane care să fie perfect egale moralmente. Ni se spune însă că inegalitatea ar consta în faptul că una este o persoană umană, iar cealaltă are și ceva de animal. Dar însuși faptul că omul se trage din regnul animal face ca el să nu scape niciodată complet de animalul din el, așa că nu poate fi vorba decît de un minus sau un plus, decît de o deosebire a gradului de animalitate, respectiv de umanitate. În afară de filozofia realității, o împărțire a oamenilor în două grupe perfect distincte, în oameni umani și oameni-animale, în buni și răi, în oi și țapi, nu întîlnim decît în creștinism, care în mod absolut consecvent are și un judecător suprem care să facă această împărțire. Cine să fie însă judecătorul ceresc în filozofia realității? Se va întîmpla, probabil, ca și în practica creștină, unde oițele pioase preiau ele însele, cu succesul bine cunoscut, oficiul de judecători supremi față de aproapele lor lumesc, țapii. Secta filozofilor realității, dacă se va înjgheba vreodată, nu va fi cu siguranță mai prejos de aceste pioase oițe. Dar aceasta, de altfel, ne poate fi indiferent; ceea ce ne interesează este mărturisirea că, în urma inegalității morale dintre oameni, iar nu s-alege nimic din egalitate. *Retragere nr. 2.*

Și mai departe. „Dacă unul acționează conform adevărului și științei, iar altul conform unei superstiții sau prejudecăți... va trebui să se nască de regulă neînțelegeri reciproce... La un anumit grad de incapacitate, brutalitate sau de tendințe rele ale caracterului va trebui întotdeauna să aibă loc conflicte... *Violența* constituie un mijloc extrem nu numai față de copii și demenți. Caracterul unor întregi grupuri naturale de oameni și clase de cultură poate să facă o necesitate inevitabilă din *supunerea* voinței lor, dușmănoase din cauza perversității acestei voințe, cu scopul readucerii ei în cadrul traiului comun. Voința străină mai este considerată și aici *egală în drepturi;* dar, dato-

rită perversității activității sale dăunătoare și dușmănoase, ea a făcut necesară o *egalizare,* și dacă ea suferă o constrîngere, culege numai roadele propriei sale nedreptăți".

Prin urmare, nu numai inegalitatea morală, ci și cea intelectuală e suficientă pentru a înlătura „egalitatea absolută" a celor două voințe și pentru a întemeia o morală cu care se pot justifica toate fărădelegile unor state civilizate prădalnice împotriva popoarelor înapoiate, inclusiv bestialitățile săvîrșite de ruși în Turkestan. Cînd, în vara anului 1873, generalul Kaufmann a dat ordin să fie atacat tribul tătăresc al iomuzilor, să le fie arse corturile, să le fie măcelărite femeile și copiii „după obiceiul autentic caucazian", cum suna ordinul, susținea și el că supunerea voinței iomuzilor, dușmănoasă prin perversitatea ei, cu scopul readucerii ei în cadrul traiului comun ar fi devenit o necesitate inevitabilă și că mijloacele întrebuințate de el sînt cele mai adecvate scopului; or, cel care vrea să atingă scopul trebuie să admită și mijloacele. Numai că el n-a fost atît de crud, încît pe deasupra să-și mai bată joc de iomuzi și să spună că, măcelărindu-i în vederea unei egalizări, le recunoaște tocmai prin aceasta voința egală în drepturi. În conflictul acesta toți aleșii — adică cei care pretind că acționează conform adevărului și științei, în ultimă instanță filozofii realității — sînt cei chemați să decidă ce este superstiția, prejudecata, brutalitatea, pornirile rele ale caracterului și cînd sînt necesare violența și supunerea în scopul egalizării. Egalitatea este deci acum egalizarea prin forță, iar voința a doua este recunoscută de cea dintîi ca egală în drepturi prin supunerea ei. *Retragerea nr. 3,* care degenerează de data aceasta într-o fugă rușinoasă.

În treacăt fie zis, fraza în care se spune că voința străină este considerată egală în drepturi tocmai datorită egalizării prin violență nu este decît o denaturare a teoriei lui Hegel după care pedeapsa este dreptul criminalului; „datorită faptului că pedeapsa este considerată ca purtătoare a propriului lui drept, criminalul este onorat ca o ființă rațională" („Rechtsphilosophie"[1], § 100, notă).

[1] „Filozofia dreptului". — *Nota Trad.*

Putem să ne oprim aici. Ar fi de prisos să-l urmărim mai departe pe d-l Dühring, să vedem cum distruge bucată cu bucată egalitatea pe care a întemeiat-o atît de axiomatic, suveranitatea general umană etc.; de remarcat că, deși reușește să construiască societatea cu doi bărbați, are totuși nevoie pentru a întemeia statul și de al treilea, deoarece — pentru a prezenta lucrurile pe scurt — fără acesta nu pot fi luate hotărîri cu majoritate de voturi, iar fără astfel de hotărîri, deci fără dominația majorității asupra minorității, nu poate exista un stat; și cum se întoarce apoi treptat în apele mai liniștite ale construcției viitorului său stat socialitar, în care vom avea cinstea să-l vizităm într-o bună zi. Am văzut prea bine că egalitatea absolută a celor două voințe nu există decît atîta timp cît aceste două voințe *nu vor nimic;* că de îndată ce ele încetează să fie două voințe omenești ca atare și se transformă în voințe reale, individuale, în voințele a doi oameni reali, egalitatea încetează; că copilăria, demența, așa-zisa animalitate, presupusa superstiție, pretinsa prejudecată, bănuita incapacitate de o parte și închipuita umanitate, cunoaștere a adevărului și a științei de partea cealaltă; că deci orice diferență calitativă a celor două voințe și a inteligenței care le însoțește, justifică o inegalitate care poate crește pînă la subjugare; ce mai putem cere după ce însuși d-l Dühring și-a distrus atît de radical din temelii propria sa construcție a egalității?

Dar chiar dacă am terminat cu tratarea plată și neindemânatică de către d-l Dühring a ideii egalității, nu am terminat totuși și cu însăși ideea de egalitate, care a jucat, în special datorită lui Rousseau, un rol teoretic, iar în timpul marii revoluții[1] și de atunci încoace un rol practic-politic, și care mai joacă și în zilele noastre, în mișcarea socialistă din aproape toate țările, un important rol agitatoric. Determinarea conținutului ei științific va hotărî și valoarea ei pentru agitația proletară.

Ideea că toți oamenii, ca oameni, au ceva comun și că sînt și egali în măsura în care se extinde acest caracter comun este bineînțeles străveche. Dar revendicarea mo-

[1] Engels are în vedere revoluția burgheză din Franța din 1789. — *Nota Red.*

dernă a egalității este cu totul diferită de aceasta: ea constă mai cu seamă în aceea de a deduce din însușirea comună a tuturor oamenilor că sînt oameni, din egalitatea oamenilor ca oameni dreptul la o situație politică, respectiv socială, egală pentru toți oamenii, sau cel puțin pentru toți cetățenii unui stat, sau pentru toți membrii unei societăți. A trebuit să treacă milenii și au și trecut milenii pînă cînd din acea idee inițială a egalității relative s-a putut trage concluzia unei egalități de drepturi în stat și în societate, pînă cînd această concluzie a putut apărea chiar ca ceva natural și de la sine înțeles. In străvechile comunități primitive putea fi vorba de egalitate de drepturi cel mult între membrii comunității; femeile, sclavii, străinii erau bineînțeles excluși. La greci și la romani inegalitatea dintre oameni juca un rol mult mai important decît orice fel de egalitate. Anticilor li s-ar fi părut în mod necesar o nebunie ca grecii și barbarii, oamenii liberi și sclavii, cetățenii statului și cei care se aflau sub protecția statului, cetățenii romani și supușii romani (pentru a întrebuința o expresie cuprinzătoare) să aibă pretenția la o importanță politică egală. În timpul imperiului roman toate aceste deosebiri s-au șters încetul cu încetul, excepție făcînd numai deosebirea dintre oamenii liberi și sclavi; astfel s-a născut, cel puțin pentru cei liberi, acea egalitate a persoanelor particulare pe baza căreia s-a dezvoltat apoi dreptul roman, expresia cea mai desăvîrșită pe care o cunoaștem a dreptului întemeiat pe proprietatea privată. Dar atîta timp cît exista deosebirea dintre oamenii liberi și sclavi, nu putea să fie vorba de concluzii juridice trase din egalitatea general *omenească;* nu de mult am putut constata aceasta și în statele sclavagiste din Uniunea nord-americană.

Creștinismul nu cunoștea decît *o singură* egalitate a tuturor oamenilor, aceea a păcatului originar egal, egalitate care corespunde întru totul caracterului său de religie a sclavilor și oprimaților. Pe lîngă aceasta mai recunoștea cel mult și egalitatea celor aleși, care a fost subliniată însă numai la început de tot. Urmele comunității de bunuri, care se găsesc de asemenea la începuturile noii religii, se explică mai mult prin solidaritatea celor prigoniți decît prin idei reale de egalitate. Stabilirea antagonismului dintre clerici și mireni a pus însă foarte curînd capăt și acestui început de egalitate creștină. — Invadarea Europei apusene de către germani înlătură pentru secole întregi orice idee de egalitate prin instaurarea treptată a unei ierarhii sociale și politice atît de complicate, cum nu mai existase pînă atunci; ea antrenă însă în același timp Europa apuseană și centrală în mișcarea istoriei, creînd pentru prima dată o regiune de cultură compactă, și în această regiune pentru prima dată un sistem de state, în cea mai mare parte naționale, care se influențau reciproc și se țineau reciproc în șah. Ea pregătea astfel terenul pe care abia mai tîrziu putea fi vorba de egalitate între oameni, de drepturile omului.

In afară de aceasta, evul mediu feudal a dezvoltat în sinul său clasa care era chemată să devină, o dată cu ulterioara ei dezvoltare, purtătoarea revendicării moderne de egalitate: burghezia. La începuturile ei, fiind ea însăși o stare feudală, burghezia a ridicat în cadrul societății feudale pe o treaptă relativ înaltă industria, cu precădere cea meșteșugărească, și schimbul de produse, iar pe la sfîrșitul secolului al XV-lea marile descoperiri geografice i-au deschis un alt cîmp de activitate mai larg. Comerțul extraeuropean, care pînă atunci se efectuase numai între Italia și Levant, s-a extins acum pînă în America și în Indii, iar importanța sa întrecu în scurtă vreme atît schimbul dintre diferitele țări europene cît și comerțul intern al fiecăreia în parte. Aurul și argintul american se revărsă asupra Europei și pătrunse ca un element dizolvant în toate golurile, crăpăturile și porii societății feudale. Producția meșteșugărească devenise insuficientă pentru nevoile crescînde; în industriile principale ale țărilor celor mai înaintate, ea fu înlocuită cu manufactura.

Această revoluționare uriașă a condițiilor economice de viață ale societății nu a fost însă nicidecum urmată imediat de o schimbare corespunzătoare a structurii sale politice. Orînduirea statală a rămas feudală, pe cînd societatea devenea din ce în ce mai mult burgheză. Comerțul pe scară întinsă, deci în special cel internațional și cu atît mai mult cel mondial, cere proprietari de mărfuri liberi,

nestînjeniți în mișcările lor, proprietari care sînt deci ca atare egali în drepturi și care fac schimb între ei pe baza unui sistem juridic egal pentru toți, valabil cel puțin pe scară locală. Trecerea de la meșteșug la manufactură presupune existența unui număr de muncitori liberi — liberi, pe de o parte, de restricțiile de breaslă și, pe de altă parte, liberi de mijloacele cu care ar putea să-și valorifice singuri forța lor de muncă — care pot să contracteze cu fabricantul în privința închirierii forței lor de muncă, care se află deci în fața lui în calitate de parte contractantă cu drepturi egale. În sfîrșit, egalitatea și importanța egală a tuturor muncilor omenești, pentru că și în măsura în care reprezintă muncă *omenească* în genere, și-au găsit expresia inconștientă, dar cea mai puternică în legea valorii din economia politică burgheză modernă, după care valoarea unei mărfi este măsurată prin munca socialmente necesară pe care o conține[1]. — Însă acolo unde relațiile economice cereau libertate și egalitate de drepturi, orînduirea politică le opunea la orice pas restricții de breaslă și privilegii speciale. Privilegii locale, taxe vamale diferențiale, legi excepționale de tot felul loveau în comerț nu numai pe străini și pe locuitorii coloniilor, ci adeseori chiar categorii întregi dintre propriii cetățeni ai statului respectiv; privilegii de breaslă se puneau pretutindeni și mereu din nou de-a curmezișul drumului dezvoltării manufacturii. Calea nu era nicăieri liberă și nici șansele nu erau egale pentru concurenții burghezi, și tocmai aceasta era prima și cea mai urgentă revendicare.

Revendicarea eliberării de lanțurile feudale și a instituirii egalității de drepturi prin înlăturarea inegalităților feudale trebuia, de îndată ce a fost pusă pe ordinea de zi datorită progresului economic al societății, să ia în scurt timp proporții mai mari. Deși ea a fost formulată în interesul industriei și al comerțului, egalitatea de drepturi trebuia să fie revendicată și pentru marea masă a țăranilor, care, aflîndu-se pe toate treptele de aservire începînd cu iobăgia deplină, erau obligați să pună fără plată la dis-

[1] Această deducere a ideilor moderne de egalitate din condițiile economice ale societății burgheze a fost expusă pentru prima dată de Marx în „Capitalul". *(Nota lui Engels)*

poziția atotmilostivului stăpîn feudal cea mai mare parte a timpului lor de muncă și să mai și plătească pe deasupra, atît acestuia cît și statului, nenumărate dări. Pe de altă parte trebuia neapărat să se ceară și desființarea privilegiilor feudale, a scutirii de impozite de care beneficia nobilimea și a privilegiilor politice ale diferitelor stări. Și întrucît oamenii nu mai trăiau într-un imperiu mondial, cum fusese cel roman, ci într-un sistem de state independente, care întrețineau raporturi pe picior de egalitate și care se aflau aproximativ la același nivel de dezvoltare burgheză, era de la sine înțeles ca această revendicare să ia un caracter general, care depășea granițele unei singure țări, iar libertatea și egalitatea să fie proclamate *drepturi ale omului*. Semnificativ pentru caracterul specific burghez al acestor drepturi ale omului este faptul că constituția americană, prima care recunoaște drepturile omului, confirmă în același timp sclavia oamenilor de culoare existentă în America: privilegiile de clasă sînt condamnate, privilegiile de rasă sînt consfințite.

Se știe că burghezia, din clipa în care s-a dezvoltat din tîrgovețimea feudală ca fluturele din crisalidă, din clipa în care s-a transformat dintr-o stare medievală într-o clasă modernă, este însoțită continuu și inevitabil de umbra ei, proletariatul. Tot așa revendicările de egalitate burgheze sînt însoțite de revendicări de egalitate proletare. Din clipa în care a fost formulată revendicarea burgheză a desființării *privilegiilor* de clasă, acesteia i se alătură revendicarea proletară a desființării *claselor înseși* — mai întîi într-o formă religioasă, care își are originea în creștinismul primitiv, mai tîrziu întemeindu-se chiar pe teoriile egalitare burgheze. Proletarii se agață de cuvîntul spus de burghezie: egalitatea să nu fie numai aparentă, să nu fie înfăptuită numai în domeniul statului, ci să fie înfăptuită realmente și în domeniul social și economic. În special de la marea revoluție încoace, de cînd burghezia franceză a pus pe primul plan egalitatea burgheză, proletariatul francez i-a răspuns sistematic cu revendicarea egalității sociale și economice, iar egalitatea a devenit strigătul de luptă în special al proletariatului francez.

Revendicarea egalității are astfel pe buzele proletariatului o dublă semnificație. Ea este — și acesta este cazul la început, de exemplu, în războaiele țărănești — fie o reacție spontană împotriva strigătoarelor inegalități sociale, împotriva contrastului dintre bogați și săraci, dintre stăpîni și sclavi, dintre îmbuibați și muritori de foame; ca atare ea este pur și simplu expresia instinctului revoluționar și își găsește justificarea în acest fapt și numai în el. Sau s-a născut ca o reacție împotriva revendicării burgheze de egalitate, deducînd din ea revendicări mai mult sau mai puțin juste, care țintesc mai departe, și servind ca mijloc de agitație pentru a ridica pe muncitori împotriva capitaliștilor tocmai pe baza celor susținute de capitaliști; și în acest caz ea trăiește și piere o dată cu egalitatea burgheză însăși. În ambele cazuri conținutul real al revendicării proletare de egalitate este revendicarea *desființării claselor*. Orice revendicare de egalitate care trece de această limită duce în mod necesar la absurd. Am dat exemple în această privință și vom mai găsi multe altele atunci cînd vom ajunge la fanteziile de viitor ale d-lui Dühring.

Prin urmare, ideea de egalitate, atît în forma sa burgheză cît și în forma sa proletară, este ea însăși un produs istoric, pentru apariția căreia au fost necesare anumite relații istorice care presupun la rîndul lor o lungă istorie premergătoare. Ea poate fi deci orice, numai adevăr etern nu. Și dacă astăzi ea pare marelui public ceva de la sine înțeles — într-un sens sau altul —, dacă, așa cum spune Marx, „a și căpătat trăinicia unei prejudecăți populare", aceasta nu este un efect al adevărului său axiomatic, ci efectul răspîndirii generale și al actualității persistente a ideilor secolului al XVIII-lea. Deci dacă d-l Dühring îi poate lăsa fără nici o reticență pe cei doi faimoși bărbați ai săi să gospodărească pe picior de egalitate, aceasta se datorește numai faptului că prejudecata populară găsește acest lucru foarte natural. Și, într-adevăr, d-l Dühring își numește filozofia sa *naturală*, pentru că pornește numai de la lucruri care i se par foarte naturale. Dar de ce i se par naturale nu se întreabă, firește, d-l Dühring.

XI

MORALĂ ȘI DREPT. LIBERTATE ȘI NECESITATE

„Pentru domeniul politic și juridic, principiile exprimate în acest curs au la bază *cele mai temeinice studii de specialitate*. Va trebui deci . . . să se pornească de la considerentul că aici a fost vorba . . . de prezentarea consecventă a *rezultatelor* obținute în domeniul juridic și al științelor politice. Specialitatea mea inițială a fost tocmai dreptul, căruia i-am închinat nu numai cei trei ani obișnuiți de pregătire universitară teoretică, ci și, în timpul altor trei ani de practică judecătorească, un studiu continuu, îndreptat spre *adîncirea* în special a conținutului științific al dreptului . . . De altfel *desigur* că nici critica raporturilor de drept privat și a insuficiențelor juridice corespunzătoare nu ar fi manifestat *o astfel de siguranță* dacă la baza ei nu ar fi stat convingerea *cunoașterii* atît a slăbiciunilor specialității cît și a punctelor sale tari".

Un om care e îndreptățit să vorbească astfel despre sine trebuie să inspire încredere din capul locului, mai ales în comparație cu „studiile juridice de odinioară ale d-lui Marx, pe care, după propria sa mărturisire, le-a neglijat". De aceea nu poate să nu ne mire că această critică a raporturilor de drept privat, care se prezintă cu atîta siguranță, se mărginește să ne povestească că „jurisprudența ca știință . . . nu prea este lucru mare", că dreptul civil pozitiv este nedrept pentru că sancționează proprietatea dobîndită prin violență, că „fundamentul natural" al dreptului penal este *răzbunarea* — afirmație care, în afară cel mult de haina mistică a „fundamentului natural", nu conține nimic nou. Rezultatele din domeniul științelor de stat se reduc la tratativele celor trei bărbați pe care îi cunoaștem, dintre care unul tot mai comite acte de violență împotriva celorlalți doi, ceea ce îi dă d-lui Dühring ocazia să cerceteze cu toată seriozitatea problema dacă al doilea sau al treilea e acela care a introdus mai întîi violența și aservirea.

Dar să mai urmărim aprofundatele studii de specialitate și știința adîncită printr-o practică judecătorească de trei ani, ale juristului nostru atît de sigur de sine.

D-l Dühring ne povestește despre Lassalle că ar fi fost pus sub acuzare „pentru *îndemn* la tentativa de furt a unei casete", „fără să fi avut însă loc o condamnare judecătorească, deoarece instanța s-a pronunțat pentru așa-numita *absolvire, posibilă încă pe vremea aceea* . . ., ceea ce este o achitare *pe jumătate*".

Procesul lui Lassalle despre care este vorba aici a avut loc în vara anului 1848 în fața juraților din Colonia, unde era în vigoare, ca aproape în toată provincia renană, codul penal francez. Dreptul prusian fusese introdus în mod excepțional numai pentru delicte și crime politice, dar și această dispoziție excepțională a fost din nou înlăturată, încă din aprilie 1848, de Camphausen. Dreptul francez nu cunoaște de loc categoria imprecisă din dreptul prusian de „îndemn" la crimă și cu atît mai puțin îndemnul la o tentativă de crimă. El cunoaște numai *instigarea* la crimă, iar aceasta, pentru a fi pasibilă de pedeapsă, trebuia să fi fost făcută „prin daruri, promisiuni, amenințări, abuz de autoritate sau de putere, ațîțări viclene sau manopere culpabile" (Code pénal, art. 60). Ministerul public, cufundat cu totul în dreptul prusian, trecînd cu vederea, întocmai ca și d-l Dühring, deosebirea esențială dintre textul francez, strict precizat, și lipsa de precizie din dreptul prusian, i-a înscenat lui Lassalle un proces tendențios și a suferit un eșec lamentabil. Căci afirmația că procedura penală franceză ar cunoaște absolvirea din dreptul prusian — această achitare *pe jumătate* — poate să îndrăznească s-o facă numai un om cu totul și cu totul ignorant pe tărîmul dreptului francez modern; dreptul acesta cunoaște în materie de proces penal numai condamnarea sau achitarea, nimic intermediar.

Sîntem deci în situația de a trebui să spunem că d-l Dühring nu ar fi putut, desigur, comite cu o astfel de siguranță această „istoriografie în stil mare" relativ la Lassalle dacă ar fi ținut vreodată în mînă Codul Napoleon[1]. Trebuie să constatăm așadar că *singurul* cod burghez modern întemeiat pe cuceririle sociale ale marii revoluții franceze transpuse în domeniul juridic, și anume dreptul

[1] *Codul Napoleon* — creat sub Napoleon Bonaparte în 1804 din Codul civil al revoluției franceze. — *Nota Red.*

modern francez, îi este *cu desăvîrșire necunoscut* d-lui Dühring.

În altă parte, cu prilejul criticii aduse curților cu juri introduse pe tot continentul după modelul francez, curți care decid cu majoritate de voturi, ni se face următoarea lecție: „Da, va trebui să ne obișnuim *chiar* și cu gîndul, care de altfel nu este fără precedent în istorie, că o condamnare *cu divergență de voturi* nu are ce căuta printre instituțiile unei comunități perfecte . . . Dar această concepție *serioasă* și *profund intelectuală* trebuie totuși să pară, cum a fost menționat mai sus, nepotrivită pentru formațiile tradiționale, pentru că e *prea bună* pentru ele".

D-lui Dühring îi este necunoscut și faptul că unanimitatea de voturi a juraților e neapărat necesară nu numai pentru condamnări penale, ci și pentru sentințele date în procese civile după dreptul comun englez, adică după dreptul cutumiar nescris, care e în vigoare din timpuri imemorabile, prin urmare cel puțin din secolul al XIV-lea. Concepția serioasă și profund intelectuală, care după d-l Dühring e *prea bună* pentru lumea de azi, a avut deci putere de lege în Anglia încă din timpurile întunecate ale evului mediu și a fost transplantată de acolo în Irlanda, în Statele Unite ale Americii și în toate coloniile engleze fără ca aprofundatele studii de specialitate să-i fi trădat d-lui Dühring măcar un cuvîntel despre toate acestea! Așadar sfera de aplicație a unanimității de voturi a juraților este nu numai infinit de mare față de minuscula sferă de aplicație a dreptului prusian ci se întinde pe o suprafață mai mare decît toate teritoriile luate la un loc unde decide majoritatea de voturi a juraților. D-lui Dühring nu numai că îi este total necunoscut singurul drept modern, dreptul francez, dar el e tot atît de ignorant și în ceea ce privește singurul drept germanic, care s-a dezvoltat pînă în ziua de azi independent de autoritatea romană și s-a răspîndit pe toate continentele — dreptul englez. Și de ce nu? Căci stilul englez al modului de gîndire juridic „nu ar rezista în fața școlii formate pe teritoriul german în spiritul noțiunilor pure ale juriștilor clasici romani", spune d-l Dühring, și apoi mai departe: „ce este lumea care vorbește englezește, cu limba sa pestriță și copilăroasă, în comparație cu structura originală a limbii noastre"? — La care nu

putem răspunde decît cu Spinoza: ignorantia non est argumentum — ignoranța nu este un argument.

Nu putem ajunge după aceasta la altă concluzie decît aceea că aprofundatele studii de specialitate ale d-lui Dühring au constat doar în faptul că s-a cufundat timp de trei ani teoretic în Corpus juris[1], iar timp de alți trei ani practic în nobilul drept prusian. Desigur și aceasta este o treabă destul de merituoasă și suficientă pentru un prea respectabil judecător de circumscripție sau avocat de tip vechi-prusian. Dar cînd întreprinzi să scrii o filozofie a dreptului, valabilă pentru toate lumile și toate timpurile, atunci ar trebui cunoscute într-o oarecare măsură și raporturile juridice ale unor națiuni ca francezii, englezii și americanii, națiuni care au jucat cu totul alt rol în istorie decît acel colț al Germaniei în care înflorește dreptul prusian. Dar să vedem mai departe.

„Amestecul pestrit de drepturi locale, provinciale și naționale, care se încrucișează în sensurile cele mai diferite și în modul cel mai arbitrar ba ca drept cutumiar, ba ca lege scrisă, ba adesea prin înfățișarea unor chestiuni de cea mai mare importanță sub forma unui simplu statut — acest model de dezordine și contradicție în care dispozițiile speciale răstoarnă pe cele generale, iar cîteodată cele generale pe cele speciale —, nu este în nici un caz de natură să-i permită cuiva... formarea unei conștiințe juridice clare". — Unde domnește însă această stare confuză? Tot în sfera de aplicație a dreptului prusian, unde paralel, pe deasupra sau dedesubtul acestuia și în cele mai diferite gradații de valabilitate, mai dăinuie drepturile provinciale, statutele locale, ici-colo chiar și dreptul cutumiar și alte năzbîtii, care stîrnesc la toți juriștii practicieni strigătul de desperare pe care îl repetă aici într-un mod atît de simpatic d-l Dühring. Nici nu ar fi nevoie să părăsească Prusia sa iubită, ajunge să se ducă pînă la Rin pentru a se convinge că de șaptezeci de ani nici nu mai este vorba acolo despre așa ceva, fără să mai vorbim de alte țări civilizate unde stările acestea învechite au fost de mult înlăturate.

[1] Vast codice de legi ale imperiului roman din secolul al VI-lea. — *Nota Red.*

Mai departe: „Într-o formă mai puțin crasă se manifestă camuflarea răspunderii individuale naturale prin sentințele colective și actele colective secrete și deci anonime ale colegiilor și ale altor instituții birocratice și care maschează aportul personal al fiecăruia dintre membri". Și în alt loc: „In situația noastră actuală se va considera ca o pretenție *surprinzătoare* și extrem de severă dacă se respinge camuflarea și acoperirea răspunderii individuale de către colegii". — Poate i se va părea d-lui Dühring că-i facem o comunicare surprinzătoare cînd îi vom spune că, în sfera de aplicație a dreptului englez, fiecare membru al colegiului judecătoresc în parte trebuie să-și pronunțe și să-și motiveze hotărîrea în ședință publică; că colegiile administrative care nu sînt alese, care nu deliberează și nu votează public sînt o instituție eminamente *prusiană*, necunoscută în majoritatea altor țări, și că pretenția sa nu poate fi deci considerată surprinzătoare și extrem de severă decît în *Prusia*.

Tot așa plîngerile sale cu privire la imixtiunea obligatorie a practicilor religioase la naștere, căsătorie, deces și înmormîntare se pot referi, dintre țările civilizate mai mari, numai la Prusia, iar de la introducerea registrelor de stare civilă nici măcar la aceasta. Ceea ce reușește să realizeze d-l Dühring numai cu ajutorul unei orînduiri „socialitare" viitoare a fost rezolvat între timp chiar de Bismarck printr-o lege obișnuită. — De asemenea „plîngerea relativă la insuficienta pregătire profesională a juriștilor", plîngere care poate fi extinsă și asupra „funcționarilor administrativi", constituie o ieremiadă specific prusiană; chiar antisemitismul, exagerat pînă la ridicol, pe care d-l Dühring îl manifestă cu orice ocazie, este, dacă nu o însușire specific prusiană, cel puțin una specifică regiunilor de la răsărit de Elba. Același filozof al realității care privește cu un dispreț suveran toate prejudecățile și superstițiile este el însuși atît de stăpînit de marote personale, încît denumește prejudecata populară împotriva evreilor moștenită din bigotismul medieval o „judecată naturală" întemeiată pe „motive naturale", mergînd pînă la următoarea afirmație piramidală: „socialismul este singura putere care poate să combată stări demografice cu amestec mai pronunțat evreiesc" (stări cu amestec evreiesc! ce limbă naturală!).

Ajunge. Fanfaronada cu erudiția juridică are la bază — în cel mai bun caz — cele mai elementare cunoștințe de specialitate ale unui jurist de rînd de tip vechi-prusian. Domeniul juridic și al științelor de stat, ale cărui rezultate ni le prezintă d-l Dühring în mod consecvent, „se acoperă" cu sfera de aplicație a dreptului prusian. In afară de dreptul roman, pe care îl cunoaște acum mai mult sau mai puțin orice jurist, chiar și în Anglia, cunoștințele sale juridice se mărginesc exclusiv la dreptul prusian, la acel cod al despotismului patriarhal luminat scris într-o germană care parcă i-a servit d-lui Dühring ca îndreptar și care, cu glosele sale morale, cu șovăiala și imprecizia sa juridică, cu bastonada ca mijloc de tortură și pedeapsă, mai aparține întru totul epocii dinaintea revoluției. Ceea ce trece peste aceasta este socotit de d-l Dühring că vine de la necuratul — atît dreptul civil francez modern cît și dreptul englez, cu dezvoltarea sa cu totul originală și cu asigurarea libertății individuale, necunoscută pe tot restul continentului. Filozofia care „nu admite nici un fel de orizont doar *aparent*, ci, în mișcarea ei de adîncă revoluționare, desfășoară toate cerurile și pămînturile naturii exterioare și interioare", are drept orizont *real* hotarele celor șase provincii răsăritene din Prusia veche și poate cel mult pe ale celorlalte cîteva petice de pămînt unde mai este în vigoare nobilul drept prusian; iar dincolo de acest orizont ea nu desfășoară nici ceruri și nici pămînturi, nici natură exterioară și nici interioară, ci numai tabloul ignoranței celei mai crase despre ceea ce se întîmplă în restul lumii.

Nu se poate trata despre morală și drept fără să se ajungă la chestiunea așa-zisului liber arbitru, a responsabilității omului, a raportului dintre necesitate și libertate. Pentru această chestiune, filozofia realității are și ea nu una, ci chiar două soluții.

„In locul tuturor falselor teorii despre libertate trebuie să punem caracterul, constatat pe cale experimentală, al raportului în care judecata rațională, pe de o parte, și determinările instinctive, pe de altă parte, se reunesc *parcă* într-o forță medie. Faptele fundamentale ale acestui fel de dinamică trebuie luate din observație, iar pentru a cîntări dinainte evenimentele care încă n-au avut loc, ele trebuie, *în măsura în care acest lucru e posibil*, evaluate în general după fel și mărime. Prin aceasta închipuirile prostești despre libertatea interioară, pe care milenii le-au tot ros și mistuit, nu numai că sînt radical înlăturate, dar sînt și înlocuite prin ceva pozitiv, utilizabil pentru organizarea practică a vieții". — Prin urmare, libertatea constă în faptul că judecata rațională îl trage pe om la dreapta, instinctele iraționale la stînga și, în paralelogramul acesta de forțe, mișcarea reală se efectuează în direcția diagonalei. Libertatea ar fi deci media între judecată și instinct, între rațional și irațional, iar gradul de libertate ar trebui stabilit la fiecare om în parte, pe cale experimentală, printr-o „ecuație personală", ca să întrebuințăm o expresie din domeniul astronomiei. Dar cu cîteva pagini mai încolo citim: „Responsabilitatea morală o întemeiem pe libertate, care nu înseamnă însă pentru noi nimic altceva decît receptivitatea pentru mobiluri conștiente corespunzătoare intelectului natural și celui cîștigat. Cu toată opoziția posibilă observată, toate aceste mobiluri acționează cu o legitate naturală de neînlăturat, iar noi contăm tocmai pe această constrîngere inevitabilă cînd punem în mișcare pîrghiile morale".

Această a doua determinare a libertății, care o răstoarnă fără nici o jenă pe cea dintîi, nu este nici ea altceva decît o extremă vulgarizare a concepției lui Hegel. Hegel a fost primul care a prezentat just raportul dintre libertate și necesitate. Pentru el libertatea este înțelegerea necesității. „*Oarbă* e necesitatea numai *în măsura în care nu este înțeleasă*". Libertatea nu constă în visata independență față de legile naturii, ci în cunoașterea acestor legi și în posibilitatea dată prin aceasta de a le pune în mod sistematic în acțiune pentru atingerea anumitor scopuri. Aceasta este valabil atît în ceea ce privește legile naturii exterioare cît și pentru acelea care guvernează existența fizică și psihică a omului însuși — două clase de legi pe care le putem separa cel mult în reprezentare, în nici un caz însă în realitate. Liberul arbitru nu este deci altceva decît capacitatea de a decide în cunoștință de cauză. Cu cît judecata unui om cu privire la o anumită chestiune este deci *mai liberă*, cu atît mai mare *necesitate* va fi determinat conținutul acestei judecăți; pe cînd nesiguranța

izvorîtă din neștiință, care alege aparent în mod deliberat între numeroasele, diferitele și contradictoriile posibilități de a decide, își dovedește tocmai prin aceasta lipsa ei de libertate și dominarea ei de către obiectul pe care trebuia să-l domine. Libertatea constă deci în a ne domina pe noi înșine și în a domina natura exterioară, dominare întemeiată pe cunoașterea necesităților naturii (Naturnotwendigkeiten); ea este, prin urmare, în mod necesar un produs al dezvoltării istorice. Primii oameni care s-au desprins de lumea animalelor erau în tot ce este esențial tot atît de puțin liberi ca și animalele; dar fiecare progres în domeniul culturii era un pas spre libertate. Pe pragul istoriei omenirii se află descoperirea transformării mișcării mecanice în căldură: producerea focului prin frecare; la capătul dezvoltării de pînă azi stă descoperirea transformării căldurii în mișcare mecanică: mașina cu aburi. — Și cu toată uriașa revoluționare eliberatoare pe care mașina cu aburi o săvîrșește în lumea socială — și care nu e nici pe jumătate terminată — este totuși în afară de orice îndoială că focul prin frecare o întrece încă în ceea ce privește efectul eliberator pe care l-a avut asupra omenirii. Căci focul prin frecare l-a făcut pentru prima dată pe om stăpîn pe o forță a naturii, separîndu-l astfel definitiv de lumea animală. Mașina cu aburi nu va provoca niciodată un salt atît de uriaș în dezvoltarea omenirii, oricît este ea pentru noi reprezentanta tuturor acelor colosale forțe productive la baza cărora stă și fără ajutorul cărora nu se poate crea o orînduire socială în care să nu mai existe deosebiri de clasă, să nu mai existe grija pentru mijloacele individuale de existență și în care să poată fi pentru prima dată vorba de o libertate omenească reală, de o existență în armonie cu legile cunoscute ale naturii. Cît de tînără este încă întreaga istorie a omenirii și cît de ridicol ar fi să atribuim concepțiilor noastre actuale o valabilitate absolută, reiese din simplul fapt că toată istoria de pînă acum poate fi caracterizată drept istoria intervalului de timp dintre descoperirea practică a transformării mișcării mecanice în căldură și cea a transformării căldurii în mișcare mecanică.

D-l Dühring tratează, firește, istoria în alt mod. În general, ca istorie a erorilor, a ignoranței și brutalității, a silniciei și înrobirii, ea e un obiect dezgustător pentru

filozofia realității; în particular însă ea se împarte în două mari părți, și anume: 1) de la starea egală cu sine însăși a materiei pînă la revoluția franceză, și 2) de la revoluția franceză pînă la d-l Dühring; secolul al XIX-lea mai rămîne „încă reacționar în esență, ba din punct de vedere spiritual e și mai reacționar (!) decît secolul al XVIII-lea“, deși el poartă în sînul său socialismul și, prin aceasta, „germenele unei transformări mai uriașe decît a fost născocită (!) de precursorii și eroii revoluției franceze“. Disprețul filozofiei realității față de istoria de pînă acum este justificat în felul următor: „Puținele milenii a căror amintire retrospectivă istorică o putem avea datorită însemnărilor originale, împreună cu organizarea omenirii pe care au dat-o pînă acum, *nu înseamnă mult* dacă ne gîndim la șirul de milenii viitoare... Neamul omenesc în totalitatea sa este încă foarte tînăr, și dacă cîndva amintirea retrospectivă științifică va opera nu cu miile, ci cu zecile de mii de ani, atunci lipsa de maturitate spirituală a instituțiilor noastre va avea o valabilitate indiscutabilă ca premisă de la sine înțeleasă cu privire la timpurile noastre, care atunci vor fi considerate ca antichitate primitivă“.

Fără să ne oprim asupra „structurii limbii“, într-adevăr „originală“, a ultimei fraze, facem numai două observații: în primul rînd, că această „antichitate primitivă“ va rămîne în orice caz o epocă istorică de cel mai mare interes pentru toate generațiile viitoare, pentru că formează temelia întregii dezvoltări superioare de mai tîrziu, pentru că are drept punct de plecare desprinderea omului de lumea animală și drept conținut învingerea unor greutăți pe care oamenii asociați ai viitorului nu le vor mai întîmpina niciodată. Și, în al doilea rînd, că sfîrșitul acestei antichități primitive —, față de care perioadele istorice viitoare, care nu vor mai fi stînjenite de aceste greutăți și piedici, făgăduiesc cu totul alte succese științifice, tehnice și sociale — este în orice caz un moment ciudat ales pentru a prescrie mileniilor viitoare adevăruri definitive în ultimă instanță, adevăruri imuabile și concepții care pătrund pînă la rădăcină, descoperite pe baza lipsei de maturitate spirituală a secolului nostru atît de „înapoiat“ și atît de „retrograd“. Trebuie să fii, într-adevăr, un Richard Wagner

al filozofiei — dar fără talentul lui Wagner — pentru a nu-ți da seamă că toate defăimările aruncate asupra dezvoltării istorice de pînă acum se răsfrîng și asupra pretinsului ei rezultat final — asupra așa-numitei filozofii a realității.

Una din părțile cele mai semnificative ale noii științe care pătrunde pînă la rădăcină este capitolul despre individualizarea vieții și sporirea valorii sale. Aici, de-a lungul a trei capitole, țîșnește și curge în nestăvilit torent banalitatea cea mai confuză. Din păcate, trebuie să ne mulțumim numai cu cîteva mostre scurte.

„Esența mai profundă a oricărei senzații și, deci, a tuturor formelor subiective de viață se întemeiază pe *diferența* dintre stări... Pentru viața *în toată plinătatea ei* (!) se poate însă demonstra fără alte explicații (!) că nu starea imobilă, ci trecerea de la o situație a vieții la alta este aceea care mărește simțămîntul vieții și dezvoltă excitațiile decisive... Starea aproximativ egală cu sine însăși, aflîndu-se, *ca să zicem așa,* în inerție și *oarecum* într-un echilibru neschimbat, nu are cine știe ce importanță, oricare ar fi natura ei, pentru verificarea existenței... Obișnuința și, *ca să zicem așa,* adaptarea la această stare o transformă cu totul în ceva indiferent și inert, care nu se deosebește prea mult de starea de moarte. Cel mult se mai adaugă, ca un fel de impuls vital negativ, și chinul plictiselii... Într-o astfel de viață stagnantă, se stinge, atît pentru indivizi cît și pentru popoare, orice pasiune și orice interes pentru existență. *Legea diferenței emisă de noi este însă aceea prin care toate aceste fenomene devin explicabile*".

E de necrezut cu ce repeziciune construiește d-l Dühring rezultatele sale cu totul originale. Abia a fost tradusă în filozofia realității banalitatea că excitarea continuă a aceluiași nerv sau acțiunea continuă a aceleiași excitații obosește orice nerv și orice sistem nervos, că în starea normală trebuie să intervină deci o întrerupere și o alternare a excitațiilor nervoase — ceea ce se poate citi de ani de zile în orice manual de fiziologie și ceea ce știe orice filistin din proprie experiență —, abia a fost tradusă această străveche platitudine într-o formă misterioasă, că esența mai profundă a tuturor senzațiilor se întemeiază pe

diferența dintre stări, — și iată că ea se și transformă în „legea diferenței *emisă de noi*". Și această lege a diferenței face „pe deplin explicabilă" o serie întreagă de fenomene, care nu sînt la rîndul lor decît ilustrări și exemple privind plăcerile alternării senzațiilor, ceea ce nu necesită vreo explicație nici pentru cea mai obișnuită minte de filistin, și care nu devin nici cu un atom mai clare prin trimiterea la pretinsa lege a diferenței.

Dar cu aceasta nu este nici pe departe epuizată pătrunderea pînă la rădăcină a „legii diferenței *emisă de noi*": „Succesiunea vîrstelor omului și ivirea schimbărilor condițiilor de viață legate de ele ne furnizează un exemplu foarte la îndemînă pentru ilustrarea principiului diferenței *emis de noi*... Copilul, băiatul, adolescentul și bărbatul resimt intensitatea elanurilor lor respective nu atît prin stările deja fixate în care se află, cît prin epocile de trecere de la una la alta". Dar atîta nu ajunge: „legea diferenței *emisă de noi* poate să găsească o aplicație și mai largă dacă ținem seamă de faptul că repetarea celor experimentate sau efectuate deja nu are nici un farmec". Și acum cititorul își poate imagina singur, în continuare, divagațiile sibilice care au ca punct de plecare fraze de profunzimea și pătrunderea pînă la rădăcină de felul celor de mai sus; d-l Dühring poate, pe bună dreptate, să exclame triumfător la sfîrșitul cărții sale: „Pentru aprecierea și ridicarea valorii vieții, legea diferenței a căpătat o însemnătate decisivă atît din punct de vedere teoretic cît și din punct de vedere practic". De asemenea și pentru felul cum apreciază d-l Dühring valoarea intelectuală a publicului său: el crede, probabil, că acest public se compune numai din dobitoci și filistini.

Mai departe ni se recomandă următoarele reguli de viață extrem de practice: „Mijloacele pentru a ține treaz interesul general pentru viață" (frumoasă sarcină pentru filistini și pentru cei care vor să devină filistini!) „constau în a permite intereselor izolate, *ca să spunem așa* elementare, din care se compune întregul să se dezvolte sau să alterneze în intervale de timp firești. Dar totodată va trebui folosită pentru aceeași stare o înlocuire gradată a excitațiilor inferioare și mai ușor de satisfăcut cu excitații superioare și mai durabile, pentru a se evita formarea

unor goluri lipsite cu totul de interes. De altfel va trebui să se evite ca tensiunile care se nasc în mod natural sau în cursul normal al existenței sociale să fie cumulate arbitrar, forțate sau — ceea ce constituie o deformare opusă — să fie satisfăcute chiar la cea mai mică excitare, și în felul acesta să fie împiedicată dezvoltarea unei necesități susceptibile de plăcere. Păstrarea ritmului natural este aici, ca și oriunde, premisa mișcării armonioase și plăcute. Tot așa nu trebuie să ne punem sarcina de nerezolvat de a voi să prelungim farmecul unei situații oarecare peste timpul acordat de natură sau de împrejurări" etc. Dacă vreun nătărău ar vrea să considere ca reguli ale „experienței de viață" aceste profeții solemne și filistine ale unei pedanterii care meditează asupra celor mai răsuflate platitudini, el nu va avea într-adevăr să se plîngă de „goluri lipsite cu totul de interes". El își va pierde tot timpul cu pregătirea și aranjarea metodică a plăcerilor, așa că nu-i va rămîne nici o clipă liberă pentru gustarea acestor plăceri.

Să gustăm viața, viața în toată plinătatea ei. Numai două lucruri ne interzice d-l Dühring: în primul rînd, „obiceiul murdar al fumatului" și, în al doilea rînd, băuturi și alimente care „excită în mod supărător sau care în genere au însușiri respingătoare pentru o sensibilitate mai delicată". Intrucît în cursul său de economie politică d-l Dühring laudă însă atît de ditirambic fabricația rachiului, este imposibil ca el să fi inclus printre aceste băuturi și rachiul; sîntem deci siliți să ajungem la concluzia că interdicția sa se extinde numai la vin și bere. Nu-i rămîne decît să mai interzică și carnea, și va aduce filozofia realității la aceeași culme la care s-a ridicat cu atîta succes răposatul Gustav Struve[1] — la culmea purei copilării.

De altfel d-l Dühring ar putea să fie ceva mai liberal în privința băuturilor spirtoase. Un om care, după propria-i mărturisire, tot nu este încă în stare să găsească puntea de la static la dinamic, are desigur toate motivele să judece cu indulgență pe un biet necăjit care, după ce trage prea mult la măsea, caută, și el zadarnic, puntea de la dinamic la static.

[1] Gustav Struve (1805—1870) — democrat mic-burghez, propagandist entuziast al vegetarianismului. — *Nota Red.*

XII

DIALECTICĂ. CANTITATE ȘI CALITATE

„Prima și cea mai importantă teorie despre proprietățile logice fundamentale ale existenței se referă la *excluderea contradicției*. Contradicția este o categorie care poate aparține numai combinațiilor gîndirii, nu însă și vreunei realități. Obiectele nu includ contradicții, sau, cu alte cuvinte, contradicția considerată realitate este însăși culmea absurdității... Antagonismul unor forțe care se înfruntă din direcții opuse este chiar forma de bază a tuturor acțiunilor care au loc în viața lumii și a ființelor ei. Acest conflict al direcțiilor în care acționează forțele elementelor și ale indivizilor este însă departe de a fi identic cu ideea unor contradicții absurde... Putem fi mulțumiți aici că am împrăștiat, printr-un tablou clar al adevăratei absurdități a contradicției reale, ceața care învăluie de obicei pretinsele mistere ale logicii și că am demonstrat inutilitatea tămîiei risipite pe alocuri pentru păpușa de lemn rudimentar cioplită a dialecticii contradictorii, substituită schematicii antagoniste a universului". — Aceasta este cam tot ce se spune despre dialectică în cursul de filozofie. In „Istoria critică", însă, dialectica contradictorie și, o dată cu ea, mai ales Hegel sînt în cu totul alt fel săpuniți. „După logica lui Hegel, sau mai bine zis după teoria logosului, contradicția nu se găsește în gîndire — pe care prin natura ei nu ne-o putem închipui decît subiectivă și conștientă —, ci ea este obiectiv prezentă și, ca să spunem așa, întruchipată în obiecte și în procese, așa că absurditatea nu rămîne o combinație imposibilă a gîndirii, ci devine o forță reală. Realitatea absurdului este prima dogmă a unității hegeliene dintre logică și nelogică... Cu cît ceva e mai contradictoriu, cu atît e mai adevărat, sau, cu alte cuvinte, cu cît ceva e mai absurd, cu atît e mai plauzibil — această maximă, care nici nu este măcar nou descoperită, ci împrumutată din teologia revelației și din mistică, este expresia pură a așa-zisului principiu dialectic".

Ideea conținută în cele două citate se poate rezuma la propoziția: contradicție = absurditate, și deci ea nu poate exista în lumea reală. Se poate ca, pentru oameni înzes-

trați de altminteri cu destul bun simț, propoziția aceasta să aibă aceeași valabilitate, de la sine înțeleasă, ca și propoziția că dreapta nu poate fi curbă și curba nu poate fi dreaptă. Dar, în ciuda protestelor bunului simț, calculul diferențial egalează totuși în anumite împrejurări dreapta cu curba și obține în felul acesta rezultate la care bunul simț, care se încăpățînează să considere identitatea dintre dreaptă și curbă o absurditate, nu va ajunge niciodată. Avînd în vedere rolul important pe care așa-numita dialectică contradictorie l-a jucat în filozofie de la primii greci pînă în prezent, chiar un adversar mai tare decît d-l Dühring ar fi fost obligat s-o combată cu altfel de argumente decît cu o afirmație și cu multe vorbe de ocară.

E drept că atîta timp cît considerăm lucrurile ca fiind nemișcate și inerte, pe fiecare în parte, unul lîngă altul și unul după altul, nu ne izbește nici un fel de contradicții la ele. Găsim în acest caz anumite însușiri, din care unele sînt comune, altele diferite sau care chiar se contrazic între ele, dar în cazul acesta ele sînt repartizate asupra unor lucruri diferite, așa că nu conțin în ele nici o contradicție. In măsura în care cercetarea rămîne în acest domeniu, ne este suficientă și metoda obișnuită de gîndire, cea metafizică. Cu totul alta este însă situația de îndată ce analizăm lucrurile în mișcarea, în transformarea, în viața lor, în influențarea lor reciprocă. Aici dăm imediat de contradicții. Mișcarea însăși e o contradicție; chiar simpla deplasare mecanică se poate produce numai datorită faptului că un corp este în unul și același moment într-un loc și totodată în alt loc, că este în unul și același loc și nu este în el. Nașterea continuă și rezolvarea concomitentă a acestei contradicții este tocmai mișcarea.

Iată, așadar, o contradicție care „este obiectiv prezentă și, ca să spunem așa, întruchipată în obiecte și în procese". Și ce spune d-l Dühring în această privință? El susține că pînă acum nu există „în mecanica rațională nici o punte între strict static și dinamic". Cititorul observă, în fine, ce se ascunde în spatele acestei fraze favorite a d-lui Dühring; nimic altceva decît *următoarele*: mintea care gîndește metafizic nu poate să ajungă în nici un chip de la ideea de repaus la cea de mișcare, pentru că contradicția de mai sus îi închide drumul. Mișcarea, fiind o contradicție, este

pur și simplu de neînțeles pentru ea. Și, susținînd imposibilitatea de a înțelege mișcarea, admite fără să vrea existența acestei contradicții, admite deci că există o contradicție obiectiv prezentă chiar în lucruri și în procese, care în plus mai este și o forță reală.

Dacă pînă și simpla deplasare mecanică conține o contradicție, cu atît mai mult o vor conține formele superioare de mișcare ale materiei și în mod cu totul special viața organică și dezvoltarea ei. Am văzut mai sus că viața constă înainte de toate în faptul că o ființă este în fiecare clipă aceeași și totuși alta. Viața este și ea deci o contradicție existentă în obiecte și în procese, contradicție care se naște și se rezolvă continuu; și de îndată ce încetează contradicția, încetează și viața, survine moartea. Am văzut de asemenea că nici în domeniul gîndirii nu putem evita contradicțiile și că, de exemplu, contradicția dintre capacitatea de cunoaștere omenească, care nu are o limită intrinsecă, și existența sa reală în oameni de fapt cu toții limitați în exterior, avînd toți o capacitate de cunoaștere limitată, se rezolvă în succesiunea generațiilor, infinită pentru noi cel puțin din punct de vedere practic, se rezolvă în progresul infinit.

Am mai pomenit că una din bazele principale ale matematicii superioare este contradicția, că dreapta și curba pot fi în anumite împrejurări una și aceeași. Matematica superioară realizează și contradicția că linii care se întretaie în fața ochilor noștri trebuie totuși, numai la cinci-șase centimetri de la punctul lor de întretăiere, să fie considerate drept paralele, adică drept linii care nu se pot întretăia, chiar dacă ar fi prelungite la infinit. Și totuși matematica superioară obține, cu aceste contradicții și cu altele mult mai ascuțite, rezultate nu numai exacte, dar cu totul irealizabile pentru matematica inferioară.

Dar și în aceasta din urmă mișună contradicțiile. Este, de exemplu, o contradicție ca o rădăcină din A să fie o putere a lui A, și totuși $A^{\frac{1}{2}} = \sqrt{A}$. E o contradicție ca o mărime negativă să fie pătratul vreunei mărimi oarecare, căci orice mărime negativă înmulțită cu sine însăși dă un pătrat pozitiv. Rădăcina pătrată din minus unu nu este deci numai o contradicție, ci chiar o contradicție absurdă, o adevărată absurditate. Și totuși $\sqrt{-1}$ este rezultatul,

în multe cazuri necesar, al unor operații matematice juste; ba mai mult chiar, unde ar ajunge matematica, cea inferioară ca și cea superioară, dacă i s-ar interzice să opereze cu $\sqrt{-1}$?

Matematica însăși, tratînd mărimi variabile, intră în domeniul dialectic, și e semnificativ că tocmai un filozof dialectician, Descartes, a fost acela care a introdus în matematică acest progres. Matematica mărimilor variabile stă în același raport față de cea a mărimilor invariabile în care stă în general gîndirea dialectică față de cea metafizică. Ceea ce nu împiedică ca cei mai mulți dintre matematicieni să recunoască dialectica numai în domeniul matematicii și să existe destui printre ei care continuă să opereze cu metode obținute pe cale dialectică, tot în felul vechi, limitat, metafizic.

De antagonismul de forțe al d-lui Dühring și de schematica sa antagonistă a lumii ar fi fost posibil să ne ocupăm mai îndeaproape numai dacă ne-ar fi dat asupra acestei teme mai mult decît... *o frază* goală. După ce a izbutit să facă acest lucru, el nu ne prezintă nici măcar o singură dată antagonismul acesta în acțiune, nici în schematica universului și nici în filozofia naturii, ceea ce constituie cea mai bună recunoaștere a faptului că d-l Dühring nu este în stare să facă nimic pozitiv cu această „formă de bază a tuturor acțiunilor care au loc în existența lumii și a ființelor ei". Cine coboară „teoria esenței" a lui Hegel pînă la platitudinea despre forțele care se mișcă în direcții opuse, dar nu în contradicții, face, într-adevăr, foarte bine că evită orice aplicare a acestui loc comun.

Un alt motiv pentru d-l Dühring de a-și descărca mînia sa antidialectică îl constituie „Capitalul" lui Marx. „Lipsă de logică naturală și inteligibilă care caracterizează manevrele dialectice întortocheate și arabescurile de reprezentări... Chiar și părții din carte apărute pînă acum trebuie să i se aplice principiul că într-o anumită privință, precum și în genere (!), după o cunoscută prejudecată filozofică, totul se află în orice și orice se află în tot, și că, drept rezultat al acestui talmeș-balmeș de reprezentări, totul e la urma urmei tot una". Această înțelegere a cunoscutei prejudecăți filozofice îi permite apoi

d-lui Dühring să prezică cu siguranță care va fi „sfîrșitul" filozofării economice a lui Marx, așadar care va fi conținutul următoarelor volume ale „Capitalului", exact șapte rînduri după ce a declarat că ar fi „într-adevăr cu neputință de prevăzut ce — vorbind omenește și nemțește — ar putea să mai urmeze de fapt în cele două (ultime) volume".

Dar nu e pentru prima oară că scrierile d-lui Dühring se dovedesc a face parte din acele „obiecte" în care „contradicția este obiectiv prezentă și, ca să zicem așa, întruchipată". Ceea ce nu-l împiedică să continue pe un ton triumfător: „Dar logica sănătoasă va triumfa, să sperăm, asupra caricaturii ei... Manierele pretențioase și misterioasa frazeologie dialectică nu vor îndemna pe nici un om cu judecata cît de cît sănătoasă să se ocupe... cu diformitățile de gîndire și de stil. O dată cu dispariția ultimelor rămășițe ale neghiobiilor dialectice, acest mijloc de amăgire... va pierde influența sa înșelătoare și nimeni nu va mai considera că merită să se căznească să descopere o înțelepciune adîncă acolo unde miezul curățat de întortochieri prezintă în cel mai bun caz trăsăturile unor teorii obișnuite, dacă nu chiar ale unor locuri comune... Este cu totul imposibil a reda manevrele (lui Marx) în conformitate cu teoria logosului fără a prostitua logica sănătoasă". Metoda lui Marx ar consta în „confecționarea de minuni dialectice pentru credincioșii săi", și așa mai departe.

Nu avem aici însă de loc de-a face cu justețea sau nejustețea rezultatelor de ordin economic ale cercetărilor lui Marx, ci numai cu metoda dialectică aplicată de Marx. Un lucru însă este sigur: majoritatea cititorilor „Capitalului" vor fi aflat abia acum, prin d-l Dühring, ce au citit de fapt. Și printre ei însuși d-l Dühring, care în 1867 (Ergänzungsblätter, III, Heft 3[1]) mai fusese încă în stare să facă o prezentare a conținutului cărții, relativ rațională pentru un gînditor de calibrul său, fără a se socoti atunci nevoit să traducă în prealabil expunerile lui Marx în limba dühringiană, așa cum declară acum că este neapărat necesar. Dacă încă de pe atunci a comis greșeala

[1] „Pagini de completare", III, caietul 3. — *Nota Trad.*

boacănă de a identifica dialectica lui Marx cu cea a lui Hegel, el nu pierduse totuși întru totul facultatea de a face distincție între metodă și rezultatele obținute cu ajutorul ei și de a înțelege că, atacînd în general metoda, nu infirmi în particular rezultatele obținute cu ajutorul ei.

Cea mai surprinzătoare comunicare pe care ne-o face d-l Dühring este în orice caz aceea că din punctul de vedere al lui Marx „totul este la urma urmei tot una", că deci pentru Marx, de exemplu, capitaliștii și muncitorii salariați, modul de producție feudal, cel capitalist și cel socialist „sînt tot una", ba poate chiar că pînă la urmă și Marx și d-l Dühring „sînt tot una". Pentru a explica cum de e posibil să afirmi asemenea neghiobie, nu rămîne decît presupunerea că simplul cuvînt dialectică îl transpune pe d-l Dühring într-o stare de iresponsabilitate, în care, datorită unui anumit talmeș-balmeș de reprezentări, îi este la urma urmei „tot una" ce spune și ce face.

Avem aici o mostră de ceea ce d-l Dühring numește „istoriografia *mea* în stil mare" sau „procedeul sumar care se socotește cu genul și tipicul, și nu se înjosește deloc să onoreze cu o demascare în amănunte micrologice pe cei pe care Hume îi numea plebea savanților; acest procedeu de un stil înalt și nobil este singurul compatibil cu interesele adevărului deplin și cu obligațiile față de publicul care nu face parte din breaslă". Istoriografia în stil mare și faptul că se socotește în mod sumar cu genul și cu tipicul sînt într-adevăr foarte comode pentru d-l Dühring, deoarece în felul acesta el poate neglija toate faptele precise, socotindu-le micrologice, egale cu zero, și, în loc să demonstreze, nu are decît să debiteze fraze generale, să afirme și să tune și să fulgere pur și simplu. Acest procedeu mai are avantajul că nu-i oferă adversarului nici un punct de reper efectiv, că acestuia nu-i rămîne aproape nici o altă posibilitate decît să răspundă făcînd și el în stil mare afirmații sumare, recurgînd la fraze generale și tunînd și fulgerînd la rîndul său împotriva d-lui Dühring, pe scurt să plătească cu aceeași monedă, treabă care nu este pe gustul oricui. Trebuie să-i fim deci recunoscători d-lui Dühring că în mod excepțional părăsește stilul înalt și nobil, pentru a ne da cel puțin două exemple ale detestabilei teorii a logosului lui Marx.

„Cît de comică apare, de exemplu, referirea la ideea nebuloasă și confuză a lui Hegel că cantitatea se transformă în calitate și că, de aceea, un avans care atinge o anumită limită devine capital prin simplul fapt al acestei creșteri cantitative".

În prezentarea aceasta „epurată" de d-l Dühring, ideea apare, într-adevăr, destul de curioasă. Să vedem, așadar, cum se prezintă ea în original la Marx. La pagina 313 (ediția a 2-a a „Capitalului")[1], Marx, după ce analizează capitalul constant și cel variabil și plusvaloarea, trage concluzia că „nu orice sumă de bani sau de valoare poate fi transformată în capital și că pentru această transformare se presupune, dimpotrivă, un minim anumit de bani sau de valoare de schimb în mîna posesorului individual de bani sau de marfă". Și pentru exemplificare el presupune că într-o ramură oarecare de producție muncitorul muncește opt ore pe zi pentru sine însuși, adică pentru producerea valorii salariului său, și următoarele patru ore pentru capitalist, pentru producerea plusvalorii, care intră de-a dreptul în buzunarul acestuia. În cazul acesta trebuie ca cineva să dispună de o valoare care să-i permită să dea la doi muncitori materie primă, unelte de muncă și salariu, pentru ca să încaseze în fiecare zi o plusvaloare din care să poată trăi tot atît de bine ca și unul din muncitorii săi. Dar cum producția capitalistă nu are ca scop simpla întreținere a existenței, ci sporirea bogăției, omul nostru, cu cei doi muncitori ai săi, nu ar fi încă un capitalist. Pentru ca să trăiască însă de două ori mai bine decît un simplu muncitor și să transforme din nou în capital jumătate din plusvaloarea produsă, ar trebui să poată angaja opt muncitori, să posede deci împătritul valorii presupuse mai sus. Și abia după aceasta și în cursul altor expuneri mai largi, spre a elucida și a motiva faptul că nu orice sumă mică de valori este suficientă pentru a se transforma în capital, ci că în acest scop fiecare perioadă de dezvoltare și fiecare ramură industrială are limitele sale minime determinate, Marx observă: „Aci, ca și în științele naturii, *se verifică* exactitatea legii descoperite de Hegel în Logica sa, după

[1] Vezi *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 292—293. — *Nota Red.*

care simple schimbări cantitative se transformă, la un anumit punct, în deosebiri calitative"[1].

Şi acum se poate admira stilul înalt şi nobil prin care d-l Dühring îi atribuie lui Marx contrarul celor spuse în realitate de el. Marx spune: Faptul că o sumă de valori se poate transforma în capital abia în momentul în care a atins o mărime minimă, diferită după împrejurări, dar determinată pentru fiecare caz în parte, — acest fapt este *o dovadă a justeței* legii lui Hegel. D-l Dühring îi pune în gură următoarele cuvinte: *Pentru că,* conform legii lui Hegel, cantitatea se transformă în calitate, *„de aceea"* „un avans care atinge o anumită limită devine... capital". Prin urmare exact contrarul.

Obiceiul de a cita fals în „interesul adevărului deplin" şi în numele „obligațiilor față de publicul care nu face parte din breaslă" am mai avut prilejul să-l cunoaştem în paginile în care d-l Dühring se ocupă de Darwin. Acest obicei se dovedeşte din ce în ce mai mult a fi o necesitate interioară a filozofiei realității şi este, într-adevăr, un foarte „sumar procedeu". Fără să mai vorbim de faptul că d-l Dühring îi atribuie în plus lui Marx că s-ar referi la orice fel de „avans", cînd de fapt este vorba aici numai de avansul cheltuit în materii prime, mijloace de muncă şi salariu, şi de faptul că în felul acesta d-l Dühring reuşeşte să pună în gura lui Marx un curat nonsens. Şi apoi mai are obrazul să găsească *comică* absurditatea confecționată chiar de el însuşi. Aşa cum şi-a construit un Darwin de fantezie pentru a-şi încerca cu el puterile, tot aşa şi-a fabricat aici şi un Marx de fantezie. Curată „istoriografie în stil mare"!

Am văzut mai sus, la schematica lumii, că d-lui Dühring i s-a întîmplat cu această serie de noduri hegeliene de raporturi cantitative, unde la anumite puncte de schimbare cantitativă intervine brusc o transformare calitativă, o mică nenorocire: aceea că într-un moment de slăbiciune a recunoscut-o şi a aplicat-o el însuşi. Am dat acolo unul din exemplele cele mai cunoscute — acela al schimbării stărilor de agregare ale apei, care la o presiune atmosferică normală trece la 0° C din starea lichidă în cea solidă,

[1] Op. cit., pag. 294.

iar la 100° C din starea lichidă în cea gazoasă, aşadar la aceste două puncte cruciale schimbarea pur cantitativă a temperaturii aduce cu sine o stare a apei calitativ schimbată.

Pentru a dovedi această lege am fi putut să mai citim şi alte sute de asemenea fapte din natură şi din societatea omenească. Astfel, de exemplu în „Capitalul" lui Marx, în întreaga secțiune a patra: Producerea plusvalorii relative, se aduc, din domeniul cooperației, al diviziunii muncii şi al manufacturii, al maşinismului şi al marii industrii, nenumărate cazuri în care schimbarea cantitativă schimbă calitatea şi tot aşa schimbarea calitativă schimbă cantitatea lucrurilor, în care deci, pentru a întrebuința expresia atît de detestată de d-l Dühring, cantitatea se transformă în calitate, şi invers. Astfel, de exemplu, faptul că cooperarea mai multor persoane, contopirea mai multor forțe într-o singură forță dă naştere, pentru a folosi cuvintele lui Marx, unei „forțe la o nouă potență", esențialmente diferită de suma forțelor individuale care o compun.

În plus, Marx mai face, în pasajul pe care d-l Dühring în interesul adevărului deplin l-a răsturnat în contrarul său, următoarea adnotare: „Teoria moleculară, aplicată în chimia modernă şi dezvoltată pentru prima dată în mod ştiințific de Laurent şi Gerhardt, se întemeiază pe aceeaşi lege"[1]. Dar ce-l interesa pe d-l Dühring acest lucru? El ştia doară că „elementele de cultură eminamente moderne ale modului de gîndire al ştiințelor naturii lipsesc tocmai acolo unde semiştiințele şi puțina pseudofilozofie constituie armătura sărăcăcioasă pentru o împopoțonare savantă, ca, de exemplu, la d-l Marx şi la rivalul său Lassalle", pe cînd la d-l Dühring stau la bază „principalele cuceriri ale ştiinței exacte în mecanică, fizică şi chimie" etc. Cum anume, aceasta am văzut-o. Dar pentru ca şi terțe persoane să fie puse în situația de a-şi forma o părere vom cerceta mai de aproape exemplul dat în nota lui Marx.

Este vorba aici anume de seriile omoloage de combinații ale carbonului, dintre care foarte multe sînt deja cunoscute, fiecare avîndu-şi propria sa formulă algebrică a

[1] *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 294, nota 205a. — *Nota Red.*

compoziției. Dacă exprimăm, de exemplu, așa cum se procedează în chimie, un atom de carbon prin C, un atom de hidrogen prin H, un atom de oxigen prin O, și numărul atomilor de carbon conținuți în fiecare combinație prin n, putem prezenta formulele moleculare ale unora din aceste serii în felul următor:

$C_n H_{2n} + {}_2$ — seria parafinelor normale
$C_n H_{2n} + {}_2O$ — seria alcoolilor primari
$C_n H_{2n} O_2$ — seria acizilor grași monobazici.

Dacă luăm ca exemplu ultima dintre aceste serii și luăm pe rînd n = 1, n = 2, n = 3 etc., obținem următoarele rezultate (neglijînd izomerii):

$C H_2 O_2$ — acid formic	— punct	de	fierbere	100°,	punct	de	topire	1°
$C_2H_4O_2$ — acid acetic	—	„	„	„	118°,	„	„	„	17°
$C_3 H_6 O_2$ — acid propinic	—	„	„	„	140°,	„	„	„	—
$C_4 H_8 O_2$ — acid butiric	—	„	„	„	162°,	„	„	„	—
$C_5H_{10} O_2$ — acid valerianic	—	„	„	„	175°,	„	„	„	—

și așa mai departe pînă la $C_{30} H_{60} O_2$, acid melisic, care se topește abia la 80° și nu are de loc punct de fierbere, pentru că nu se volatilizează fără să se descompună.

Vedem, așadar, aici o serie întreagă de corpuri calitativ diferite formate prin simpla adăugare cantitativă a elementelor, și anume mereu în aceeași proporție. Acest lucru iese mai clar în evidență acolo unde toate elementele combinației își schimbă cantitatea în aceeași proporție, cum e cazul la parafinele normale $C_n H_{2n} + {}_2$: pe treapta cea mai de jos stă metanul, CH_4, un gaz, iar pe cea mai de sus pe care o cunoaștem e hexadecanul, $C_{16} H_{34}$, un corp solid, care se prezintă sub formă de cristale incolore, se topește la 21° și fierbe abia la 278°. În ambele serii, fiecare corp nou ia naștere prin adăugarea grupului CH_2, adică a unui atom de carbon și a doi atomi de hidrogen, la formula moleculară a corpului precedent; această schimbare cantitativă a formulei moleculare dă naștere de fiecare dată unui corp calitativ diferit.

Aceste serii nu sînt însă decît un exemplu deosebit de concret; aproape pretutindeni în chimie, începînd chiar cu diferiții oxizi ai azotului, în diferiții oxiacizi ai fosforului și ai sulfului se poate vedea cum „cantitatea se transformă în calitate" și cum această pretins confuză și nebuloasă

idee hegeliană se găsește, ca să spunem așa, întruchipată în obiecte și în procese, nerăminînd confuz și nebulos nimeni, afară de d-l Dühring. Iar faptul că Marx este primul care a atras atenția asupra acestui lucru și că d-l Dühring, citind această indicație, nici nu înțelege măcar despre ce este vorba (căci altfel nu ar fi lăsat să treacă atît de simplu această nemaiauzită fărădelege), e suficient pentru a stabili în mod clar, chiar și fără o privire retrospectivă asupra glorioasei filozofii dühringiene a naturii, cui îi lipsesc „elementele de cultură eminamente moderne ale modului de gîndire al științelor naturii", lui Marx sau d-lui Dühring, și cui cunoașterea „principalelor cuceriri ale... chimiei".

Ca încheiere vom mai invoca un martor în favoarea transformării cantității în calitate, și anume pe Napoleon. Acesta descrie în modul următor lupta cavaleriei franceze — care nu se pricepea la călărie, dar era disciplinată — cu mamelucii, care erau în mod incontestabil cea mai bună cavalerie a vremii în lupta corp la corp, dar care era nedisciplinată: „Doi mameluci aveau o superioritate categorică față de trei francezi; 100 de mameluci erau egali cu 100 de francezi; 300 de francezi erau de obicei superiori unui număr de 300 de mameluci; 1.000 de francezi dădeau totdeauna peste cap 1.500 de mameluci". — După cum la Marx era necesară o cantitate minimă determinată, fie chiar variabilă, de valoare de schimb pentru a face posibilă transformarea ei în capital, tot așa și la Napoleon este nevoie ca detașamentul de cavalerie să dispună de un număr minim determinat pentru a permite forței disciplinei, care rezidă în dispozitivul de luptă compact și în folosirea lui după un plan, să se facă simțită și să crească pînă la superioritate chiar față de mase mai mari de cavalerie neregulată, înzestrată cu cai mai buni, care călărește și mînuiește sabia cu mai multă îndemînare și e cel puțin tot atît de vitează. Dar ce dovedește acest lucru împotriva d-lui Dühring? Nu a fost oare Napoleon lamentabil înfrînt în lupta sa cu Europa? N-a suferit el înfrîngere după înfrîngere? Și din ce cauză? Numai și numai pentru că a introdus confuza și nebuloasa reprezentare hegeliană în tactica cavaleriei!

XIII

DIALECTICA. NEGAREA NEGAȚIEI

„Această schiță istorică (a genezei așa-numitei acumulări primitive a capitalului în Anglia) este încă relativ partea cea mai bună din cartea lui Marx și ar fi încă și mai bună dacă nu s-ar fi sprijinit, în afară de cîrja savantă, și pe cîrja dialectică. În lipsa unor argumente mai bune și mai clare, negarea negației hegeliană trebuie să facă aici oficiul de moașă cu ajutorul căreia viitorul se naște din sînul trecutului. Desființarea proprietății individuale, care s-a efectuat, în modul arătat, din secolul al XVI-lea încoace, este prima negație. Ea va fi urmată de alta, care se caracterizează ca o negare a negației și deci ca o restaurare a «proprietății individuale», dar într-o formă superioară, bazată pe proprietatea comună asupra pămîntului și asupra mijloacelor de muncă. Dacă această nouă «proprietate individuală» a mai fost numită de d-l Marx în același timp și «proprietate socială», în aceasta se evidențiază tocmai unitatea superioară hegeliană în care contradicția este rezolvată (aufgehoben), adică — potrivit jocului de cuvinte — este atît înlăturată cît și conservată... Exproprierea expropriatorilor este deci, așa-zicînd, rezultatul automat al realității istorice în condițiile ei materiale exterioare... E greu de crezut că un om rezonabil se va lăsa convins de necesitatea proprietății comune asupra pămîntului și asupra capitalului, încrezîndu-se pur și simplu în calambururi hegeliene de felul negării negației... Ambiguitatea nebuloasă a ideilor lui Marx nu va surprinde de altfel pe cel care știe la ce rezultate se poate ajunge luîndu-se ca fundament științific dialectica lui Hegel, sau, mai bine zis, la ce absurdități se ajunge. Pentru cei care nu cunosc aceste artificii, trebuie observat în mod expres că la Hegel prima negație este noțiunea biblică a păcatului originar, iar a doua aceea a unei unități superioare care duce la mîntuire. Logica faptelor nu se poate, desigur, întemeia pe această năzbîtie a analogiei, luată din domeniul religiei... D-l Marx rămîne liniștit în lumea

nebuloasă a proprietății sale în același timp individuale și sociale și lasă adepților săi sarcina de a-și dezlega singuri această enigmă dialectică profundă". Astfel glăsuiește d-l Dühring.

Prin urmare, Marx nu poate să dovedească necesitatea revoluției sociale și a introducerii unei ordini sociale, bazate pe proprietatea comună asupra pămîntului și asupra mijloacelor de producție create prin muncă, decît invocînd negarea negației a lui Hegel; și întemeindu-și teoria sa socialistă pe această năzbîtie a analogiei, împrumutată din religie, el ajunge la rezultatul că în societatea viitoare va domni o proprietate în același timp individuală și socială, ca o unitate hegeliană superioară a contradicției rezolvate.

Să lăsăm deocamdată la o parte negarea negației și să ne uităm mai îndeaproape la „proprietatea în același timp individuală și socială". Pe aceasta d-l Dühring o caracterizează drept „lume nebuloasă", și ceea ce este uimitor e că are într-adevăr dreptate în această privință. Dar, din păcate, nu e Marx acela care se află în această lume nebuloasă, ci din nou d-l Dühring însuși. Într-adevăr, după cum a fost în stare mai sus, grație virtuozității sale în metoda hegeliană a „delirării", să stabilească fără dificultate ce trebuie să conțină volumele, încă neterminate ale „Capitalului", tot așa poate să-l corecteze și aici fără mare dificultate pe Marx în conformitate cu Hegel, atribuindu-i unitatea superioară a unei proprietăți, despre care Marx nu a spus nici un cuvînt.

Marx spune: „Este negarea negației. Aceasta restabilește proprietatea individuală, dar pe baza realizărilor erei capitaliste, a cooperării muncitorilor liberi și a proprietății lor comune asupra pămîntului și asupra mijloacelor de producție produse însăși prin muncă. Transformarea proprietății private fărîmițate a indivizilor, întemeiată pe munca personală, în proprietate capitalistă este bineînțeles un proces cu mult mai îndelungat, mai dur și mai anevoios decît transformarea proprietății private capitaliste, care în fapt se întemeiază deja pe procesul social de produc-

ție, în proprietate socială"[1]. Aceasta e tot. Starea creată prin exproprierea expropriatorilor este deci caracterizată ca restabilire a proprietății individuale, dar *pe baza* proprietății sociale asupra pămîntului și asupra mijloacelor de producție produse însăși prin muncă. Pentru oricine înțelege limba germană, aceasta înseamnă că proprietatea socială cuprinde pămîntul și celelalte mijloace de producție, iar proprietatea individuală produsele, adică obiectele de consum. Și pentru ca lucrurile să poată fi înțelese și de copiii de șase ani, Marx presupune la pagina 56[2] o „asociație de oameni liberi care lucrează cu mijloace de producție comune și își cheltuiesc în mod conștient forțele lor de muncă individuale ca o singură forță de muncă socială", adică o asociație organizată socialist, și spune: „Produsul total al asociației este un produs social. O parte a acestui produs servește, din nou, ca mijloc de producție. *Ea rămîne socială.* Dar altă parte este consumată de către membrii asociației ca mijloace de trai. *Ea trebuie deci repartizată între dînșii*". Aceasta este doar destul de clar, chiar și pentru capul hegelianizat al d-lui Dühring.

Proprietatea în același timp individuală și socială — această ambiguitate confuză, această absurditate la care trebuie să se ajungă cu dialectica lui Hegel, această lume nebuloasă, această enigmă dialectică profundă a cărei dezlegare Marx o lasă pe seama adepților săi — este iarăși o creație și o imaginație liberă a d-lui Dühring. Marx, în calitatea sa de presupus hegelian, este obligat să ne ofere ca rezultat al negării negației o unitate superioară veritabilă, și cum nu o face după gustul d-lui Dühring, acesta trebuie să alunece din nou în stilul său înalt și nobil, atribuindu-i lui Marx, în interesul adevărului deplin, lucruri fabricate chiar de d-l Dühring. Un om atît de totalmente incapabil de a cita exact, chiar și în mod excepțional, e

[1] *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 674. Propoziția a doua a pasajului citat are următoarea formă în ediția citată de noi: „Aceasta nu restabilește proprietatea privată, în schimb însă *proprietatea individuală*, dar pe baza realizărilor erei capitaliste: a *cooperării și a proprietății lor comune asupra pămîntului și asupra mijloacelor de producție produse însăși* prin muncă". — *Nota Red.*

[2] Op. cit., pag. 105.

firesc să fie plin de indignare morală în fața „erudiției de chinez" a altor oameni, care citează fără excepție exact, dar care tocmai datorită acestui fapt „nu reușesc să disimuleze lipsa de pătrundere în ansamblul de idei a scriitorilor citați de fiecare dată". D-l Dühring are dreptate. Trăiască istoriografia în stil mare!

Pînă acum am pornit de la presupunerea că, dacă d-l Dühring citează cu îndărătnicie fals, o face fiind cel puțin de bună-credință, și că aceasta se explică fie printr-o totală incapacitate, proprie lui, de a înțelege lucrurile, fie prin obiceiul, caracteristic istoriografiei în stil mare și considerat îndeobște dezordonat, de a cita din memorie. Se pare însă că am ajuns aici la punctul în care și la d-l Dühring cantitatea se transformă în calitate. Căci dacă luăm în considerare în primul rînd faptul că la Marx pasajul este cu desăvîrșire clar și că mai este completat și de un alt pasaj al aceleiași cărți, care nu permite absolut nici un fel de neînțelegere; că, în al doilea rînd, d-l Dühring n-a descoperit această monstruoasă „proprietate în același timp individuală și socială" nici în critica mai sus menționată a „Capitalului" din „Ergänzungsblätter" și nici în prima ediție a „Istoriei critice", ci abia în ediția a doua, deci la *a treia* citire; că în această a doua ediție, prelucrată în spirit socialist, d-l Dühring trebuia să pună în gura lui Marx prostii cît mai mari despre organizarea viitoare a societății, pentru a le putea opune — ceea ce și face —, cu un aer cu atît mai triumfător, „comuna economică pe care am schițat-o *eu* din punct de vedere economic și juridic în «Cursul» meu", — dacă luăm în considerare toate acestea, ni se impune concluzia că d-l Dühring aproape că ne silește aici să presupunem că intenționat „a lărgit salutar" — salutar pentru d-l Dühring — gîndul lui Marx.

Acum ce rol joacă la Marx negarea negației? La pagina 791 și urm.[1] el compară rezultatele definitive ale analizei economice și istorice, făcută în cele 50 de pagini precedente, a așa-numitei acumulări primitive a capitalului. Înaintea erei capitaliste a existat, cel puțin în Anglia, mica producție bazată pe proprietatea privată a muncitorului asupra mijloacelor sale de producție. Așa-numita acumu-

[1] Op. cit., pag. 672 și urm.

lare primitivă a capitalului a constat aici în exproprierea acestor producători nemijlociți, adică în desființarea proprietății private întemeiate pe munca proprie. Acest lucru a devenit posibil pentru că mica producție menționată mai sus este compatibilă numai cu limitele înguste, primitive, ale producției și societății, și la un anumit grad de dezvoltare dă ea însăși naștere bazelor materiale ale propriei sale desființări. Această desființare, transformarea mijloacelor de producție individuale și fărîmițate în mijloace de producție socialmente concentrate, constituie preistoria capitalului. Indată ce muncitorii sînt transformați în proletari, iar mijloacele lor de muncă în capital, îndată ce modul de producție capitalist stă pe propriile sale picioare, socializarea ulterioară a muncii și transformarea ulterioară a pămîntului și a celorlalte mijloace de producție, și deci și exproprierea ulterioară a proprietarilor privați, ia o formă nouă. „Cel ce urmează a fi acum expropriat nu mai este muncitorul gospodărind pe cont propriu, ci capitalistul care exploatează mulți muncitori. Această expropriere se efectuează prin jocul legilor imanente ale producției capitaliste însăși, prin concentrarea capitalurilor. Un capitalist răpune mulți alți capitaliști. Mînă în mînă cu această concentrare, sau cu exproprierea multor capitaliști de către puțini, se dezvoltă pe o scară mereu crescîndă forma cooperativă a procesului muncii, aplicarea tehnică conștientă a științei, exploatarea metodică, în comun a pămîntului, transformarea mijloacelor de muncă în mijloace de muncă ce pot fi întrebuințate numai în comun și economisirea tuturor mijloacelor de producție, prin întrebuințarea lor ca mijloace de producție comune ale unei munci sociale combinate. O dată cu scăderea continuă a numărului magnaților capitalului, care uzurpă și monopolizează toate avantajele acestui proces de transformare, crește mizeria, oprimarea, subjugarea, degradarea, exploatarea, dar și revolta clasei muncitoare în continuă creștere, educată, unită și organizată prin însuși mecanismul procesului de producție capitalist. Capitalul devine o cătușă a modului de producție care a înflorit cu el și sub el. Concentrarea mijloacelor de producție și socializarea muncii ating un punct în care ele devin incompatibile cu învelișul lor capitalist. Acesta

e sfărîmat. Proprietății private capitaliste i-a sunat ceasul. Expropriatorii sînt expropriați“[1].

Și acum îl întreb pe cititor: „Unde sînt manevrele dialectice întortocheate și arabescurile de reprezentări, unde e talmeș-balmeșul de reprezentări care reduce toate deosebirile la zero, unde sînt minunile dialectice pentru credincioși, unde e frazeologia dialectică misterioasă și întortocherile conform teoriei hegeliene a logosului, fără de care Marx nu este în stare, după cum susține d-l Dühring, să-și ducă pînă la capăt expunerea? Marx demonstrează pur și simplu istoricește și rezumă aici pe scurt că, așa cum altădată mica producție a produs în mod necesar, prin propria sa dezvoltare, condițiile desființării sale, adică ale exproprierii micilor proprietari, tot așa și modul de producție capitalist a produs acum condițiile materiale care trebuie să-l ducă la pieire. Acesta este un proces istoric, și dacă e în același timp și unul dialectic, vina nu este a lui Marx, oricît de neplăcut ar fi acest lucru pentru d-l Dühring.

Abia acum, după ce a terminat cu demonstrația istorico-economică, Marx continuă: „Modul capitalist de producție și de însușire a produselor, deci proprietatea privată capitalistă, este prima negație a proprietății particulare individuale, întemeiate pe munca proprie. Negarea producției capitaliste este produsă de ea însăși cu necesitatea unui proces istorico-natural. Este negarea negației“ etc. (cum a fost citat mai sus).

Caracterizînd acest proces drept negare a negației, Marx nici nu se gîndește să-i dovedească în modul acesta necesitatea istorică. Dimpotrivă: după ce a demonstrat din punct de vedere istoric că în parte procesul a avut efectiv loc și în parte el trebuie să mai aibă loc, el îl mai caracterizează în plus ca un proces care se îndeplinește după o anumită lege dialectică. Asta e tot. Din nou d-l Dühring îi atribuie deci lui Marx lucruri pe care nu le-a spus, atunci cînd susține că negarea negației trebuie să facă aici oficiul de moașă cu ajutorul căreia viitorul se naște din sînul trecutului, sau că Marx ar pretinde ca cineva să se lase convins de necesitatea comunității pămîntului și a capita-

[1] Op. cit., pag. 673—674.

lului (ceea ce nu este decît o „contradicție încarnată" a d-lui Dühring), dînd crezare legii negării negației.

Însuși faptul că d-l Dühring consideră dialectica ca pe un simplu instrument de demonstrație, așa cum poate fi considerată, de exemplu, printr-o înțelegere mărginită logica formală sau matematica elementară, dovedește o totală lipsă de înțelegere a naturii dialecticii. Chiar logica formală este înainte de toate o metodă pentru descoperirea unor rezultate noi, pentru trecerea de la cunoscut la necunoscut, și același lucru, numai într-un sens cu mult mai înalt, este și dialectica, care, depășind orizontul îngust al logicii formale, conține în plus germenele unei concepții mai cuprinzătoare despre lume. Același raport îl găsim și în matematică. Matematica elementară, matematica mărimilor constante, se mișcă înăuntrul limitelor logicii formale, cel puțin în linii mari; matematica mărimilor variabile, a cărei parte mai însemnată o formează calculul infinitezimal, nu este în esență altceva decît aplicarea dialecticii la raporturile matematice. Aici simpla demonstrație rămîne hotărît în umbră față de aplicarea variată a metodei la noi domenii de cercetare. Dar aproape toate demonstrațiile matematicii superioare, începînd cu cele mai simple demonstrații ale calculului diferențial, sînt, strict vorbind, false din punctul de vedere al matematicii elementare. Nici nu se poate altfel, din moment ce se încearcă să se demonstreze cu ajutorul logicii formale, ca în cazul de față, rezultate obținute în domeniul dialecticii. A încerca să-i demonstrezi ceva unui metafizician cras, cum e d-l Dühring, numai cu ajutorul dialecticii ar fi o osteneală tot așa de zadarnică ca aceea a lui Leibniz și a discipolilor săi care au încercat să demonstreze matematicienilor de atunci principiile calculului infinitezimal. Diferențialul le-a provocat acestora aceleași convulsii pe care i le provoacă d-lui Dühring negarea negației, în care, precum vom vedea, are de altfel și diferențialul un anumit rol. Pînă la urmă, domnii, adică aceia dintre ei care nu muriseră între timp, cedară mîrîind, nu pentru că ar fi fost convinși, ci pentru că rezultatele erau totdeauna juste. D-l Dühring nu are, după propriile sale spuse, decît vreo patruzeci și ceva de ani, și, dacă va atinge vîrsta înaintată pe care i-o urăm, i s-ar mai putea întîmpla și lui același lucru.

Dar ce este această oribilă negare a negației care-i face d-lui Dühring viața atît de amară și care joacă pentru el rolul aceleiași crime de neiertat pe care îl joacă la creștini păcatul împotriva duhului sfînt? — O procedură foarte simplă, care se întîmplă pretutindeni și zilnic și pe care orice copil poate s-o înțeleagă de îndată ce este dată la o parte haina misterioasă în care a învăluit-o vechea filozofie idealistă și în care metafizicienii neputincioși de teapa d-lui Dühring au interesul s-o învăluie și de acum înainte. Să luăm un grăunte de orz. Bilioane de asemenea grăunțe sînt măcinate, fierte, transformate în bere și apoi consumate. Dar dacă un asemenea grăunte de orz găsește condiții normale, dacă el cade pe un teren prielnic, atunci sub influența căldurii și a umezelii se petrece cu el o transformare specifică: el încolțește; grăuntele ca atare dispare, este negat, locul său îl ia planta care s-a format din el, negația grăuntelui. Dar care este cursul normal al vieții acestei plante? Ea crește, înflorește, este fecundată și produce în cele din urmă alte grăunțe de orz, și de îndată ce acestea s-au copt, tulpina moare, este la rîndul său negată. Ca rezultat al acestei negări a negației avem din nou grăuntele inițial de orz, dar nu simplu, ci într-un număr de zece, douăzeci, treizeci de ori mai mare. Speciile de cereale se modifică extrem de încet, astfel că orzul de astăzi este aproape ca și cel de acum o sută de ani. Să luăm însă o plantă ornamentală plastică, de exemplu o dalie sau o orchidee: dacă tratăm după arta horticolă sămînța și planta care se naște din ea obținem ca rezultat al acestei negări a negației nu numai mai multă sămînță, ci și o sămînță calitativ mai bună, care produce flori mai frumoase, iar fiecare repetare a acestui proces, fiecare nouă negare a negației sporește această perfecționare. — Acest proces se desfășoară, la fel ca la grăuntele de orz, și la majoritatea insectelor, de exemplu la fluturi. Ei se nasc din ou prin negarea oului, trec prin metamorfoze pînă la maturitatea sexuală, se împerechează și sînt din nou negați prin faptul că mor de îndată ce procesul de reproducere a fost încheiat și femela și-a depus numeroasele ei ouă. Deocamdată nu ne interesează că la alte plante și animale procesul nu decurge într-un mod atît de simplu, că ele produc sămînță, ouă sau pui nu numai o singură

dată, ci de mai multe ori înainte de a muri; acum trebuie să demonstrăm numai că negarea negației *se petrece realmente* în ambele regnuri ale lumii organice. De asemenea întreaga geologie nu este decît o serie de negații negate, o serie de distrugeri succesive ale unor formații geologice vechi și de sedimentări succesive ale altora noi. Mai întîi scoarța inițială a pămîntului, formată prin răcirea masei fluide, este fărîmițată prin acțiunea oceanelor, a fenomenelor meteorologice și chimice din atmosferă, iar masele astfel fărîmițate se depun pe fundul mărilor. Ridicările locale ale fundului mării deasupra suprafeței apei expun din nou anumite părți ale acestei prime sedimentări acțiunii ploilor, variațiilor de temperatură de la un anotimp la altul, oxigenului și bioxidului de carbon din atmosferă; acelorași acțiuni le sînt supuse și masele geologice topite, provenind din interiorul pămîntului, care au pătruns prin diferitele straturi, răcindu-se apoi. Timp de milioane de secole se formează astfel în mod continuu straturi noi, care sînt încontinuu în cea mai mare parte distruse și întrebuințate mereu ca material pentru formarea altor straturi noi. Dar rezultatul este unul foarte pozitiv: formarea unui sol compus din cele mai diferite elemente chimice într-o stare de fărîmițare mecanică, permițînd vegetația cea mai abundentă și mai variată.

Tot așa și în matematică. Să luăm o mărime algebrică oarecare, să zicem a. Dacă o negăm, avem $-a$ (minus a). Dacă negăm această negație, înmulțind $-a$ cu $-a$, avem $+a^2$, adică mărimea pozitivă inițială, însă pe o treaptă superioară, și anume la puterea a doua. Nici aici nu interesează că pe acest a^2 îl putem obține și înmulțind pe a pozitiv cu sine însuși, ajungînd în felul acesta tot la a^2. Căci negația negată este atît de inerentă lui a^2, încît acesta are în orice caz două rădăcini pătrate, anume a și $-a$. Și imposibilitatea aceasta de a scăpa de negația negată, adică de rădăcina negativă conținută în pătrat, capătă o importanță foarte concretă chiar la ecuațiile de gradul al doilea. — Și mai puternic iese în evidență negarea negației la analiza superioară, la acele „însumări de mărimi infinit mici" pe care însuși d-l Dühring le declară drept operațiile cele mai înalte ale matematicii și care în vorbirea obișnuită poartă denumirea de calcul diferențial și

integral. Cum se efectuează aceste calcule? Am, de exemplu, într-o problemă dată două mărimi variabile x și y, dintre care una nu poate varia fără ca și cealaltă să varieze într-un raport determinat de situația dată. Diferențiez pe x și pe y, adică presupun că x și y sînt atît de infinit de mici, încît dispar pe lîngă orice mărime reală oricît de mică, încît din x și din y nu rămîne decît raportul lor reciproc, dar fără nici un fel de bază, ca să spunem așa, materială, un raport cantitativ fără nici o cantitate. Deci $\frac{dy}{dx}$, adică raportul dintre cele două diferențiale ale lui x și y, este $= \frac{0}{0}$, dar $\frac{0}{0}$ considerat ca expresie a lui $\frac{y}{x}$. Menționez doar în treacăt că acest raport dintre două mărimi dispărute, momentul fixat al dispariției lor, este o contradicție; el nu poate să ne incomodeze însă în nici un fel, așa cum nu a incomodat matematica timp de aproape două sute de ani. Ce alta am făcut, deci, decît că am negat pe x și pe y, dar că nu le-am negat dezinteresîndu-mă de ele, așa cum neagă metafizica, ci într-un mod corespunzător cu situația dată? In loc de x și y am așadar, în formulele sau ecuațiile de care mă ocup, negația lor, pe dx și dy. Și acum continuu să calculez cu aceste formule, considerînd pe dx și dy mărimi reale, cu toate că sînt supuse unor anumite legi excepționale, iar la un anumit punct... *neg negația*, adică integrez formula diferențială și obțin din nou în loc de dx și dy mărimile reale x și y, dar nu ajung iarăși la punctul de la care am pornit, ci am rezolvat în modul acesta problema, cu care geometria și algebra obișnuită s-ar fi căsnit poate zadarnic.

Tot astfel stau lucrurile și în istorie. Toate popoarele civilizate încep cu proprietatea comună asupra pămîntului. La toate popoarele care depășesc o anumită treaptă primitivă, această proprietate comună devine în cursul dezvoltării agriculturii o piedică pentru producție. Ea e desființată, negată, transformată, după anumite stadii intermediare mai lungi sau mai scurte, în proprietate privată. Dar pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare a agriculturii, determinată de însăși proprietatea privată asupra pămîntului, această proprietate devine, dimpotrivă, o cătușă pentru

producție — așa cum e astăzi cazul atît cu mica proprietate funciară cît și cu cea mare. Se ivește deci cerința imperioasă de a o nega și pe aceasta, de a o transforma din nou în proprietate colectivă. Dar această cerință nu înseamnă restaurarea proprietății comune primitive străvechi, ci instituirea unei forme mult superioare și mai dezvoltate de proprietate comună, care, departe de a deveni o îngrădire a producției, dimpotrivă, abia o va elibera de cătușele ei și îi va permite utilizarea deplină a descoperirilor moderne ale chimiei și a invențiilor mecanicii.

Sau alt exemplu: filozofia antică era materialism primitiv spontan. Ca atare, ea nu era în stare să lămurească raportul dintre gîndire și materie. Dar necesitatea clarificării acestei chestiuni a dus la teoria sufletului separabil de trup, apoi la afirmarea nemuririi acestui suflet și în fine la monoteism. Vechiul materialism a fost deci negat de către idealism. Dar, în cursul dezvoltării ulterioare a filozofiei, nici idealismul nu s-a putut menține și a fost negat de către materialismul modern. Acesta — negarea negației — nu este o simplă restaurare a vechiului materialism, ci adaugă bazelor lui statornice tot conținutul de idei al unei dezvoltări de 2.000 de ani a filozofiei și a științelor naturii, precum și a istoriei însăși a acestor 2.000 de ani. Și nici nu mai este filozofie, ci o simplă concepție despre lume, care nu trebuie să se confirme și să se manifeste într-o știință a științelor aparte, ci chiar în științele reale. Aici filozofia este deci „înlăturată", adică „depășită și păstrată în același timp", depășită ca formă, păstrată în ceea ce privește conținutul său real. Acolo unde d-l Dühring nu vede decît „un joc de cuvinte", se găsește deci, dacă privim cu mai multă atenție, un conținut real.

In sfîrșit: nici chiar teoria egalității a lui Rousseau, față de care cea a d-lui Dühring nu este decît o copie palidă și falsificată, nu a putut fi formulată fără ca negarea negației hegeliene să fi făcut oficiul de moașă, și aceasta mai bine de douăzeci de ani înaintea nașterii lui Hegel. Și departe de a se rușina de acest fapt, ea poartă în prima ei expunere, putem spune, cu fală pecetea originii sale dialectice. In starea naturală și de sălbăticie oamenii erau egali; și întrucît Rousseau privește chiar și vorbirea ca o falsificare a stării naturale, el are perfectă dreptate cînd

aplică egalitatea animalelor din *aceeași* specie, atît cît se extinde aceasta, și asupra acelor oameni-animale pe care Haeckel îi categorisește în mod ipotetic drept alali, negrăitori. Dar acești oameni-animale egali aveau o însușire în plus față de celelalte animale: perfectibilitatea, capacitatea de a se dezvolta mai departe; și aceasta deveni cauza inegalității. Rousseau vede așadar în ivirea inegalității un progres. Dar acest progres avea un caracter antagonist; el era în același timp și un regres. „Toate progresele ulterioare (care au depășit starea primitivă) au fost în aparență tot atîția pași spre *perfecționarea individului,* în realitate însă spre *decăderea speciei*... Prelucrarea metalelor și agricultura au fost cele două meșteșuguri a căror descoperire a provocat această mare revoluție" (transformarea pădurii virgine în teren cultivat, dar și introducerea mizeriei și a aservirii prin intermediul proprietății). „Pentru poet aurul și argintul, pentru filozof fierul și grîul au fost acelea care au civilizat *oamenii* și au ruinat *neamul* omenesc". Orice progres nou al civilizației este în același timp și un nou progres al inegalității. Toate instituțiile pe care și le creează societatea născută o dată cu civilizația se transformă în contrarul scopului lor inițial. „Este incontestabil, și aceasta constituie legea fundamentală a întregului drept public, că popoarele și-au ales principi pentru a le apăra libertatea, nu pentru a le-o distruge". Și totuși acești principi devin în mod necesar asupritori ai popoarelor și măresc această asuprire pînă la punctul în care inegalitatea, dusă pînă la culme, se transformă din nou în contrarul ei, devenind pricină a egalității: în fața despotului toți sînt egali, adică egali cu zero. „Aici este gradul extrem al inegalității, *punctul final care închide cercul și atinge punctul de la care am pornit:* aici toți particularii devin egali tocmai pentru că nu sînt nimic, și supușii nu mai au altă lege decît voința stăpînului". Dar despotul este stăpîn numai atît timp cît poate face uz de violență, și de aceea, atunci cînd „este alungat, el nu poate să se plîngă împotriva violenței... Violența l-a menținut, violența îl răstoarnă, toate urmîndu-și drumul lor just, natural". Și astfel inegalitatea se transformă din nou în egalitate, dar nu în egalitatea primitivă, naturală a oamenilor

primitivi, negrăitori, ci în cea superioară a contractului social. Asupritorii sînt asupriți. E negarea negației.

Iată, așadar, că și la Rousseau avem nu numai un raționament care seamănă perfect cu cel dezvoltat în „Capitalul" lui Marx, dar și în detaliu găsim o serie întreagă de formulări dialectice la fel cu acelea de care se servește Marx: procese care prin natura lor sînt antagoniste, care conțin în sine o contradicție, transformarea unei extreme în contrarul ei și, în sfîrșit, ca sîmbure al întregului, negarea negației. Dacă Rousseau nu putea, așadar, să vorbească în 1754 în jargonul hegelian, el este totuși grav atins, cu 23 de ani înaintea nașterii lui Hegel, de molima hegeliană, de dialectica contradicțiilor, de teoria logosului, de teologică etc. Și atunci cînd d-l Dühring, trivializînd teoria egalității formulată de Rousseau, operează cu cei doi bărbați victorioși ai săi, se află și el pe panta care îl face să alunece iremediabil în brațele negării negației. Starea în care egalitatea celor doi bărbați se află în floare și care este prezentată oarecum ca o stare ideală este calificată, la pagina 271 a „Filozofiei", ca „stare primitivă". Dar, conform celor spuse la pagina 279, această stare primitivă este desființată în mod necesar prin „sistemul de jaf" — prima negație. Acum însă, grație filozofiei realității, am ajuns să desființăm sistemul de jaf, introducînd în locul lui comuna economică bazată pe egalitate, pe care a inventat-o d-l Dühring — negarea negației, egalitate pe o treaptă mai înaltă. Ce spectacol amuzant, care ne lărgește atît de binefăcător orizontul: însuși d-l Dühring în persoană comite crima capitală a negării negației!

Ce este așadar negarea negației? O lege a dezvoltării naturii, istoriei și gîndirii, foarte generală și tocmai de aceea foarte importantă și cu o sferă de acțiune foarte vastă; o lege care se impune, precum am văzut, în lumea animală și în cea vegetală, în geologie, matematică, istorie și filozofie, o lege căreia trebuie să i se supună, în felul său și fără s-o știe, chiar d-l Dühring, cu toată împotrivirea sa îndărătnică. Se înțelege de la sine că despre procesul *special* de dezvoltare prin care trece, de exemplu, grăuntele de orz de la germinație pînă la moartea plantei care poartă fructul nu spun nimic atunci cînd spun că el este negarea negației. Căci, întrucît și calculul integral

este negare a negației, dacă aș susține contrarul, aș afirma doar absurditatea că procesul biologic al unui spic de orz ar fi calcul integral sau eventual chiar socialism. Or, tocmai acest lucru îl aruncă metafizicienii în mod continuu în spinarea dialecticii. Cînd spun despre toate aceste procese că sînt o negare a negației, nu fac decît să le cuprind pe toate în această lege unică a mișcării, neglijînd tocmai de aceea particularitățile fiecărui proces special în parte. Dialectica nu este însă nimic altceva decît știința legilor generale ale mișcării și dezvoltării naturii, a societății omenești și a gîndirii.

Dar ni se poate obiecta că negația efectuată aici nu este o negație adevărată: eu neg un bob de orz și atunci cînd îl macin, neg o insectă și atunci cînd o strivesc, neg mărimea pozitivă *a* și atunci cînd o șterg etc. Sau neg propoziția: trandafirul este un trandafir, cînd spun: trandafirul nu este un trandafir. Și la ce rezultat ajung dacă neg această negație din nou, spunînd: dar trandafirul este totuși un trandafir? — Aceste obiecții sînt într-adevăr argumentele principale ale metafizicienilor împotriva dialecticii și sînt pe de-a-ntregul demne de această mărginire a gîndirii. În dialectică a nega nu înseamnă a spune pur și simplu nu, sau a declara un lucru ca inexistent, sau a-l distruge într-un fel oarecare. Încă Spinoza spune: Omnis determinatio est negatio, orice limitare sau determinare este în același timp o negație. În plus, felul negației este determinat aici, în primul rînd, de natura generală și, în al doilea rînd, de natura specială a procesului. Nu trebuie numai să neg, ci trebuie să anulez la rîndul ei și negația. Prima negație trebuie s-o fac deci în așa fel, încît a doua să rămînă sau să devină posibilă. Cum? În funcție de natura specială a fiecărui caz în parte. Dacă macin un bob de orz sau dacă strivesc o insectă, am săvîrșit, ce-i drept, primul act, dar am făcut imposibilă îndeplinirea celui de-al doilea. Fiecare categorie de lucruri are, așadar, modul ei specific în care poate fi negată în așa fel ca să rezulte o dezvoltare, și tot așa fiecare categorie de reprezentări și de noțiuni. În calculul infinitezimal se neagă altfel decît la formarea puterilor pozitive din rădăcini negative. Lucrul acesta trebuie învățat ca oricare altul. Înarmat cu simpla cunoaștere a faptului că spicul de orz și calculul infinite-

zimal sînt supuse negării negației, nu pot nici să cultiv cu succes orz, nici să diferențiez sau să integrez, așa cum nu pot să cînt la vioară cunoscînd pur și simplu legile după care dimensiunile coardelor determină sunetele. — Este însă limpede că dintr-o negare a negației care constă în îndeletnicirea puerilă de a scrie și de a șterge alternativ pe *a*, sau de a susține alternativ despre un trandafir că este trandafir și că nu este trandafir, nu va rezulta nimic altceva decît stupiditatea aceluia care se ocupă cu asemenea procedee plicticoase. Și totuși metafizicienii ar vrea să ne convingă că, dacă vrem să efectuăm negarea negației, aceasta ar fi singura metodă justă.

Deci tot d-l Dühring este acela care încearcă o mistificare, cînd susține că negarea negației este o analogie caraghioasă inventată de Hegel și care își are originea în domeniul religiei, fiind întemeiată pe povestea păcatului originar și a mîntuirii. Oamenii au gîndit dialectic cu mult înainte de a ști ce e dialectica, așa cum au vorbit în proză cu mult înainte ca expresia proză să fi existat. Hegel n-a făcut decît să formuleze pentru prima dată precis legea negării negației, care are loc în natură și în istorie și în mod inconștient — pînă ne dăm seama de ea — și în capetele noastre. Iar dacă d-l Dühring vrea să practice și el pe ascuns acest lucru și numai numele e ceea ce nu poate suporta, nu are decît să găsească un nume mai bun. Dar dacă vrea să alunge lucrul din gîndire, atunci să binevoiască să-l alunge mai întîi din natură și din istorie și să inventeze o matematică în care $-a \times -a$ să nu fie egal cu $+a^2$ și în care diferențierea și integrarea să fie interzise sub pedeapsă.

XIV

INCHEIERE

Am isprăvit cu filozofia; de restul fanteziilor asupra viitorului pe care le conține „Cursul" ne vom ocupa cînd vom analiza revoluția săvîrșită de d-l Dühring în domeniul socialismului. Ce ne-a promis d-l Dühring? Totul. Și ce a ținut din promisiunile lui? Nimic. „Elementele unei filozofii reale și în consecință îndreptate asupra realității naturii și a vieții", „concepția strict științifică despre lume", „ideile creatoare de sistem" și toate celelalte realizări ale d-lui Dühring, trîmbițate cu fraze răsunătoare de d-l Dühring, s-au dovedit a fi, oriunde ne-am atins de ele, *o pură înșelătorie*. Schematica universului, care „a stabilit, cu certitudine și fără a dăuna în vreun fel profunzimii ideilor, formele de bază ale existenței", s-a dovedit a fi o copie extrem de trivializată a logicii hegeliene, cu care are comun superstiția că aceste „forme de bază" sau categorii logice duc o existență misterioasă undeva înainte de lume și în afara ei, urmînd „a fi aplicate" acesteia. Filozofia naturii ne-a oferit o cosmogonie al cărei punct de plecare este o „stare egală cu sine însăși a materiei", o stare care poate fi imaginată numai printr-o confuzie fără ieșire în ceea ce privește raportul dintre materie și mișcare și în plus numai presupunînd un dumnezeu personal, transcendental, singurul capabil să efectueze trecerea de la această stare la mișcare. Tratînd despre natura organică, filozofia realității, după ce a respins lupta pentru existență și selecția naturală darvinistă, socotindu-le „o bună doză de brutalitate îndreptată împotriva umanității", a fost nevoită să le admită pe amîndouă pe ușa din dos ca factori activi în natură, deși de ordin secundar. In plus ea a mai găsit ocazia să dea dovadă în domeniul biologiei de o ignoranță pe care, de cînd cu conferințele de știință popularizată, trebuie s-o cauți cu luminarea chiar și la domnișoarele din păturile culte. In domeniul moralei și al dreptului, ea o nimerește tot atît de rău cu banalizarea lui Rousseau ca și mai înainte cu trivializarea lui Hegel, dînd dovadă și în ceea ce privește știința dreptului, cu toate asigurările contrare, de o ignoranță cum rar poate fi găsită chiar la cel mai banal jurist de tip vechi-prusian. Filozofia „care nu admite vreun orizont pur aparent" se mulțumește în materie de drept cu un orizont real, care coincide cu sfera de aplicație a dreptului prusian. Sîntem încă în așteptarea „cerurilor și pămînturilor naturii exterioare și interioare", pe care această filozofie promitea să le desfășoare în fața noastră în mișcarea ei de adîncă revoluționare, după cum sîntem încă în așteptarea „adevărurilor definitive în ultimă instanță" și a „absolut fundamentalului". Filozoful a cărui

metodă de gîndire „exclude orice tendință spre o concepție despre lume subiectiv-limitată" se dovedește a fi limitat subiectiv nu numai datorită cunoștințelor sale, după cum s-a văzut, extrem de reduse, datorită metodei sale de gîndire metafizice mărginite și orgoliului său grotesc, dar și datorită gărgăunilor săi personali copilărești. El nu își poate realiza filozofia realității fără a impune ca lege universal valabilă antipatia sa față de tutun, pisici și evrei întregii omeniri, inclusiv evreilor. „Punctul" său „de vedere realmente critic" față de alți oameni constă în faptul că le atribuie cu încăpățînare lucruri pe care ei nu le-au spus niciodată și care sînt propriile produse ale d-lui Dühring. Spanacul pe care îl îndrugă în legătură cu niște probleme pe care și le pune orice filistin, cum sînt, de exemplu, valoarea vieții și cea mai bună metodă de a gusta plăcerile vieții, este de un filistinism care explică și furia sa împotriva lui „Faust" al lui Goethe. E drept că a fost o greșeală de neiertat a lui Goethe de a-și fi ales ca erou pe imoralul Faust în locul seriosului filozof al realității Wagner. — Într-un cuvînt, filozofia realității în întregul ei se dovedește a fi, pentru a folosi expresia lui Hegel, „cel mai searbăd sediment al iluminismului german", sediment a cărui inconsistență și banalitate transparentă este îngroșată și tulburată numai de frînturile de vorbărie sibilică cu care e presărat. Iar după ce am terminat cartea, sîntem tot atît de deștepți ca mai înainte și trebuie să mărturisim că „noul mod de gîndire", că „concluziile și concepțiile profund originale", că „ideile creatoare de sistem" ne-au prezentat, ce-i drept, diferite inepții nemaiîntîlnite, dar nici măcar un singur rînd din care să fi putut învăța ceva. Și acest om care-și laudă talentele și mărfurile cu surle și tobe ca cel de pe urmă precupeț și ale cărui cuvinte bombastice nu spun nimic, dar absolut nimic, acest om îndrăznește să numească șarlatani pe niște oameni ca Fichte, Schelling și Hegel, dintre care chiar cel mai mic e un gigant pe lîngă el. Într-adevăr șarlatan — dar cine?

Secțiunea a doua

ECONOMIE POLITICĂ

I

OBIECTUL ȘI METODA

Economia politică, în sensul cel mai larg, este știința legilor care guvernează producția și schimbul bunurilor materiale de trai în societatea omenească. Producția și schimbul sînt două funcțiuni diferite. Producția poate avea loc fără schimb, schimbul — tocmai pentru că din capul locului e un schimb de produse — nu poate avea loc fără producție. Fiecare din aceste două funcțiuni sociale stă sub influența unor înrîuriri externe în mare parte deosebite și are de aceea în mare parte și legile sale proprii, deosebite. Pe de altă parte, însă, ele se condiționează reciproc în fiecare moment și se influențează reciproc în așa măsură, încît ar putea fi denumite abscisa și ordonata curbei economice.

Condițiile în care oamenii produc și fac schimb variază de la țară la țară, iar în fiecare țară de la generație la generație. Economia politică nu poate fi deci aceeași pentru toate țările și pentru toate epocile istorice. De la arc și săgeată, de la cuțitul de piatră și de la schimbul întîmplător al sălbaticilor pînă la mașina cu aburi de 1.000 de cai-putere, la războiul de țesut mecanic, la căile ferate și la Banca Angliei este o distanță enormă. Oamenii din Țara Focului n-au ajuns la producția de masă și la comerțul mondial, după cum n-au ajuns nici la speculațiile cu polițe sau la crahuri de bursă. Cine ar vrea să supună acelorași legi economia politică a Țării Focului și economia politică a Angliei de azi evident că nu ar putea scoate la iveală altceva decît cele mai banale locuri comune. Economia poli-

tică este deci în esență o știință *istorică*. Ea tratează o materie istorică, adică o materie în continuă transformare; ea cercetează mai întîi legile specifice care guvernează fiecare treaptă de dezvoltare a producției și a schimbului, și abia la sfîrșitul acestei cercetări va putea stabili puținele legi, cu totul generale, care sînt aplicabile producției și schimbului în general. Se înțelege însă de la sine că legile valabile pentru anumite moduri de producție și pentru anumite forme de schimb sînt valabile și pentru toate perioadele istorice cărora le sînt comune acele moduri de producție și forme de schimb. Așa, de exemplu, o dată cu introducerea banilor de metal intră în acțiune o serie de legi, care rămîn valabile pentru toate țările și perioadele istorice în care banii de metal mijlocesc schimbul.

O dată cu modul de producție și de schimb al unei societăți istorice determinate și o dată cu premisele istorice ale acestei societăți este dat și modul de repartiție a produselor. In comunitatea gentilică sau în comunitatea sătească cu proprietatea comună asupra pămîntului, cu care sau cu ale cărei rămășițe foarte vizibile își fac intrarea în istorie toate popoarele civilizate, repartiția relativ egală a produselor este ceva de la sine înțeles; acolo unde se ivește o inegalitate mai pronunțată a repartiției între membri, ea indică începutul descompunerii comunității. — Atît marea cît și mica agricultură permit, potrivit condițiilor istorice din care s-au dezvoltat, forme de repartiție foarte variate. Este evident însă că marea agricultură condiționează întotdeauna cu totul altă repartiție decît mica agricultură, că prima presupune sau produce un antagonism de clasă — proprietari de sclavi și sclavi, moșieri și iobagi, capitaliști și muncitori salariați — pe cînd la mica agricultură nu este nicidecum neapărat necesară o deosebire de clasă între indivizii care participă la producția agricolă, ci, dimpotrivă, simpla existență a acestei deosebiri este un indiciu că economia parcelară a început să se descompună. — Introducerea și răspîndirea banilor de metal într-o țară în care pînă atunci domnea exclusiv sau în mod precumpănitor economia naturală este totdeauna legată de o revoluționare mai lentă sau mai rapidă a repartiției de pînă atunci, și anume în sensul că inegalitatea repartiției între indivizi, deci antagonismul dintre bogați și săraci,

crește din ce în ce mai mult. — Producția meșteșugărească locală, de breaslă din evul mediu făcea imposibilă existența marilor capitaliști și a muncitorilor salariați pe viață, în aceeași măsură în care îi produce în mod necesar marea industrie modernă, actualul credit dezvoltat și forma de schimb care corespunde dezvoltării amîndurora, adică libera concurență.

O dată cu deosebirile în repartiție apar însă *deosebirile de clasă*. Societatea se împarte în clase privilegiate și clase oropsite, exploatatoare și exploatate, dominante și dominate, iar statul la care au ajuns, în dezvoltarea lor, grupele primitive de comunități de același neam, avînd la început drept scop numai satisfacerea intereselor comune (de exemplu irigațiile în Orient) și apărarea împotriva dușmanilor din afară, are de acum înainte în aceeași măsură și scopul de a menține prin violență condițiile de viață și de dominație ale clasei dominante împotriva celei dominate.

Repartiția nu este însă un simplu rezultat pasiv al producției și al schimbului; ea acționează la rîndul ei asupra amîndurora. Fiecare nou mod de producție sau fiecare nouă formă de schimb este la început frînată nu numai de formele vechi și de instituțiile politice corespunzătoare acestora, ci și de vechiul mod de repartiție. Noul mod de producție sau noua formă de schimb trebuie să-și cucerească abia printr-o luptă îndelungată repartiția corespunzătoare. Dar cu cît un mod de producție și de schimb dat este mai mobil și mai susceptibil de perfecționare și de dezvoltare, cu atît mai repede atinge și repartiția o treaptă la care depășește modul de producție și de schimb care i-a dat naștere și la care intră în conflict cu ele. Vechile comunități primitive, de care am mai vorbit, pot dăinui timp de milenii — așa cum dăinuie și astăzi la indieni și la slavi — pînă ce relațiile cu lumea exterioară provoacă în interiorul lor deosebirile de avere, în urma cărora începe descompunerea lor. Pe cînd producția capitalistă modernă, care numără abia 300 de ani și care a devenit dominantă abia o dată cu dezvoltarea marii industrii, adică acum 100 de ani, a reușit să dea naștere, în acest scurt timp, unor antagonisme în repartiție — concentrarea capitalurilor în puține mîini, pe de o parte, concentrarea maselor neavute

în marile orașe, pe de altă parte — care o duc inevitabil la pieire.

Legătura dintre repartiție și condițiile materiale de existență ale unei societăți este atît de firească, încît se oglindește de fiecare dată în instinctul poporului. Atîta vreme cît un mod de producție se găsește în stadiul ascendent al dezvoltării sale, el este ridicat în slavă chiar și de cei care sînt dezavantajați de modul respectiv de repartiție. Așa s-au petrecut lucrurile cu muncitorii englezi în perioada apariției marii industrii. Ba mai mult, atîta timp cît acest mod de producție rămîne normal din punct de vedere social, domnește în genere mulțumire în ce privește repartiția, iar dacă se ridică obiecții, ele vin chiar din sînul clasei dominante (Saint-Simon, Fourier, Owen), fără să găsească însă vreun răsunet în masele exploatate. Abia atunci cînd modul de producție respectiv a parcurs o bună parte a stadiului său descendent, cînd și-a trăit pe jumătate traiul, cînd condițiile existenței sale au dispărut în mare parte și urmașul său a și început să bată la ușă, abia atunci repartiția, care devine din ce în ce mai inegală, apare ca nedreaptă, abia atunci se face apel la așa-numita dreptate eternă împotriva realităților învechite. Acest apel la morală și la drept nu ne ajută să facem, din punct de vedere științific, nici măcar un pas înainte; știința economică nu poate să vadă în indignarea morală, oricît de îndreptățită ar fi ea, o dovadă, ci numai un simptom. Dimpotrivă, sarcina ei este de a dovedi că viciile care încep să se arate în orînduirea socială sînt urmările necesare ale modului de producție existent, dar că ele sînt totodată și un indiciu al apropiatei lui descompuneri, și de a descoperi înăuntrul formei de mișcare economice în descompunere elementele viitoarei organizări a producției și a schimbului care vor înlătura aceste vicii. Mînia care-l creează pe poet este foarte la locul ei în descrierea acestor vicii sau în atacul împotriva apologeților „armoniei", care, aflați în slujba clasei dominante, tăgăduiesc existența acestor vicii sau le înfrumusețează; însă cît de puțină importanță poate avea această mînie ca *dovadă* în fiecare caz în parte se poate vedea chiar din faptul că în *fiecare* epocă a istoriei de pînă acum se găsește destul material pentru mînie.

Economia politică ca știință a condițiilor și formelor în care se efectuează producția și schimbul, în cadrul diferitelor societăți omenești, și în care, corespunzător cu aceasta, are loc de fiecare dată repartiția produselor, — economia politică în acest sens larg trebuie totuși să fie abia creată. Ceea ce posedăm pînă acum ca știință economică se limitează aproape exclusiv la geneza și la dezvoltarea modului de producție capitalist; ea începe cu critica rămășițelor formelor feudale de producție și de schimb, demonstrează necesitatea înlocuirii lor prin forme capitaliste, dezvoltă apoi legile modului de producție capitalist și ale formelor corespunzătoare de schimb în ceea ce privește latura lor pozitivă, adică în măsura în care ele favorizează scopurile generale ale societății, și se încheie cu critica socialistă a modului de producție capitalist, adică cu prezentarea legilor lui în ceea ce privește latura lor negativă, cu dovada că acest mod de producție, datorită propriei sale dezvoltări, se apropie rapid de punctul în care el însuși se face imposibil. Această critică demonstrează că formele capitaliste de producție și de schimb devin din ce în ce mai mult o cătușă insuportabilă chiar pentru producție; că modul de repartiție condiționat în mod necesar de aceste forme a creat o situație de clasă care devine pe zi ce trece mai insuportabilă, a creat un antagonism din ce în ce mai ascuțit între capitaliștii tot mai puțini ca număr, dar tot mai bogați, și muncitorii salariați neavuți, din ce în ce mai numeroși și a căror situație devine în general din ce în ce mai proastă; în sfîrșit, că enormele forțe de producție create în cadrul modului de producție capitalist, pe care acesta nu le mai poate stăpîni, așteaptă numai să fie luate în stăpînire de o societate organizată în vederea unei colaborări planificate, pentru a asigura tuturor membrilor societății mijloacele de existență și de liberă dezvoltare a facultăților lor, și anume într-o măsură mereu crescîndă.

Pentru a face o critică completă a economiei politice burgheze nu era suficientă cunoașterea formei capitaliste de producție, de schimb și de repartiție. Mai trebuiau cercetate și comparate, cel puțin în ce privește trăsăturile principale, și formele care au precedat-o sau care mai există paralel cu ea în țări mai puțin dezvoltate. O astfel de cercetare și comparare a fost făcută pînă acum în linii generale numai

de Marx, și cercetărilor lui datorăm de aceea aproape exclusiv tot ceea ce s-a stabilit pînă acum cu privire la economia teoretică preburgheză.

Deși născută în unele minți geniale spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, economia politică este totuși într-un sens mai restrîns, în formularea pozitivă pe care i-au dat-o fiziocrații și Adam Smith, în esență un copil al secolului al XVIII-lea și își are locul printre cuceririle marilor iluminiști francezi contemporani, cu toate meritele și cu toate lipsurile inerente acelui timp. Cele spuse despre acești iluminiști sînt valabile și pentru economiștii de atunci. Noua știință nu constituia pentru ei expresia relațiilor și a necesităților epocii lor, ci expresia rațiunii eterne; legile producției și ale schimbului descoperite de ea nu erau legi ale unei forme istorice determinate a acestor activități, ci legi naturale eterne; ele erau deduse din natura omului. Dar acest om, privit mai de aproape, era tîrgoveț de atunci pe cale de a se transforma în burghez, iar natura lui consta în a fabrica și a face comerț în cadrul relațiilor de atunci, istoricește determinate. —

După ce l-am cunoscut îndeajuns pe „fondatorul" nostru „critic", d-l Dühring, și metoda sa în filozofie, vom putea prezice fără greutate și felul cum va înțelege el economia politică. În filozofie, atunci cînd nu flecărea pur și simplu (ca în filozofia naturii), concepția sa nu era decît o denaturare a concepțiilor secolului al XVIII-lea. Nu era vorba de legi ale dezvoltării istorice, ci de legi naturale, de adevăruri eterne. Relații sociale ca morala și dreptul nu erau determinate de condițiile istorice existente de fiecare dată, ci de către cei doi faimoși bărbați dintre care unul îl oprimă sau nu îl oprimă pe celălalt, cea de-a doua posibilitate nesurvenind însă, din păcate, niciodată pînă astăzi. Nu ne vom înșela, deci, dacă vom trage concluzia că d-l Dühring va reduce și economia politică la adevăruri definitive în ultimă instanță, la legi naturale eterne, la axiome tautologice de o jalnică lipsă de conținut, readucînd însă în același timp prin contrabandă pe ușa din dos întregul conținut pozitiv al științei economice, în măsura în care îi este cunoscut; și că nu va deduce repartiția, ca fenomen social, din producție și schimb, ci o va lăsa spre rezolvare definitivă pe seama celor doi celebri bărbați ai săi. Și întrucît

cunoaștem de mult toate aceste trucuri, vom putea trata aici chestiunea aceasta mai pe scurt.

Într-adevăr, chiar la pagina 2 d-l Dühring ne declară că economia sa politică se referă la cele *„stabilite"* în filozofia sa și că „în unele puncte esențiale se sprijină pe *adevăruri* de ordin mai înalt, *rezolvate deja* într-un domeniu superior de cercetare". — Pretutindeni aceeași lăudăroșenie neobrăzată. Pretutindeni același triumf al d-lui Dühring pentru cele stabilite și rezolvate de d-l Dühring. Ce-i drept, de rezolvat le-a rezolvat, lucrul acesta l-am constatat cu prisosință — dar așa cum rezolvi flacăra fumegîndă a unei lumînări cînd sufli în ea[1].

Imediat după aceea ni se vorbește „de cele mai generale *legi naturale* ale oricărei economii" — prin urmare am ghicit. Dar aceste legi naturale permit o înțelegere justă a istoriei trecute numai dacă „le cercetăm în forma mai determinată pe care au căpătat-o rezultatele lor datorită formelor politice de subordonare și de grupare. Instituții ca sclavia și robia salariată, cărora li se adaugă, ca un frate geamăn, proprietatea întemeiată pe violență, trebuie considerate ca forme de organizare social-economică de natură eminamente politică, și formează, în istoria de pînă astăzi, cadrul în care s-au putut manifesta exclusiv efectele legilor naturale ale economiei".

Această frază joacă rolul fanfarei care, ca un laitmotiv wagnerian, ne anunță intrarea în scenă a celor doi bărbați faimoși. Ea este însă mai mult decît atît: este tema fundamentală a întregii cărți a d-lui Dühring. În materie de drept, d-l Dühring nu s-a priceput să ne ofere decît o proastă traducere în limbaj socialist a teoriei lui Rousseau despre egalitate, așa cum poate fi auzită de ani de zile, însă într-o versiune mult mai bună, în orice cîrciumioară muncitorească din Paris. Aici ne oferă o tot atît de proastă traducere socialistă a tînguirilor economiștilor asupra falsificării legilor naturale eterne ale economiei și asupra efectelor pe care le au din cauza amestecului statului, al violenței. Și prin aceasta el se găsește, pe drept cuvînt, izolat printre toți socialiștii. Orice muncitor socialist, indi-

[1] În original, joc de cuvinte intraductibil: ausmachen înseamnă a rezolva, dar și a stinge. — *Nota Trad.*

ferent de naționalitate, știe foarte bine că violența ocrotește exploatarea, dar nu o pricinuiește; că relația dintre capital și munca salariată este cauza exploatării acesteia și că acesta s-a născut pe cale pur economică, și nicidecum pe calea violenței.

In continuare aflăm că în toate chestiunile economice „se pot distinge două procese: acela al producției și acela al repartiției". La acestea cunoscutul și superficialul J. B. Say a mai adăugat un al treilea proces, acela al consumației, fără să poată spune despre aceasta ceva mai inteligent decît au putut spune și urmașii săi. Schimbul sau circulația nu ar fi însă decît o subdiviziune a producției, de care ține tot ceea ce trebuie să se întîmple pentru ca produsele să ajungă la consumatorul ultim, propriu-zis. — Dacă d-l Dühring vîră într-o oală cele două procese, al producției și al circulației, care sînt esențialmente diferite, deși se condiționează reciproc, susținînd fără jenă că omiterea acestei confuzii nu poate decît „să provoace confuzii", el nu dovedește prin aceasta decît că nu cunoaște sau nu înțelege imensa dezvoltare pe care a luat-o tocmai circulația în ultimii 50 de ani; ceea ce de altfel o confirmă în continuare cartea sa. Dar nu numai atît. După ce contopește pur și simplu producția și schimbul în noțiunea de producție în genere, el pune repartiția *alături* de producție ca un al doilea proces, cu totul exterior, neavînd nimic comun cu primul. Noi am văzut însă că repartiția, în trăsăturile sale esențiale, este întotdeauna rezultatul necesar al relațiilor de producție și de schimb dintr-o anumită societate, precum și al condițiilor istorice ale acestei societăți, astfel încît, dacă le cunoaștem pe acestea, putem deduce în mod sigur modul de repartiție care domnește în această societate. Mai vedem însă că d-l Dühring este nevoit să tăgăduiască acest fapt economic elementar, dacă nu vrea să contrazică principiile „stabilite" de el în materie de morală, drept și istorie, și că este nevoit să facă acest lucru mai cu seamă cînd este vorba să introducă prin contrabandă în economie pe cei doi indispensabili bărbați ai săi. După ce a reușit să suprime orice legătură între repartiție, pe de o parte, și producție și schimb, pe de altă parte, poate să aibă loc și acest mare eveniment.

Dar să ne amintim mai întîi cum s-au petrecut lucrurile cînd a fost vorba de morală și drept. Aici d-l Dühring a pornit la început cu *un singur* bărbat; el spunea: „Un om pe care ni-l închipuim ca fiind singur, sau, ceea ce e același lucru, lipsit de orice legătură cu alți oameni, nu poate să aibă *obligații*. Pentru el nu există *a trebui*, ci numai a voi". Dar ce alta e acest om, presupus a fi singur și lipsit de obligații, decît acel fatal „strămoș al evreilor, Adam", din paradis, unde e fără păcate pentru că nu are cum să le făptuiască? — Dar și pe acest Adam al filozofiei realității îl paște un păcat originar. Alături de acest Adam apare deodată nu o Evă cu păr buclat, ci un al doilea Adam. Și imediat Adam capătă obligații și ... le calcă. În loc să-l strîngă pe fratele său la piept, ca pe un egal în drepturi, el îl supune dominației sale, îl înrobește, iar de pe urma acestui prim păcat, al păcatului originar al înrobirii, suferă toată istoria lumii pînă în ziua de azi, și de aceea, după părerea d-lui Dühring, ea nu face nici doi bani.

Dacă deci d-l Dühring, în treacăt fie spus, credea că a expus din plin oprobriului public „negarea negației", prezentînd-o ca o copie a vechii legende despre păcatul originar și despre mîntuire, ce să mai spunem de ultima *sa* versiune a aceleiași legende? (căci „tîrîș-grăpiș", ca să folosim o expresie care amintește de reptilă, ne vom apropia cu timpul și de mîntuire). În orice caz preferăm vechea legendă semită, în care masculul și femela aveau de ce să-și dea osteneala să iasă din starea de nevinovăție, rămînîndu-i d-lui Dühring gloria, nedisputată de nimeni, de a-și fi construit păcatul său originar cu doi bărbați.

Să ascultăm deci traducerea păcatului originar în limba economiei politice: „Pentru ideea de producție poate, în orice caz, să constituie o schemă logică potrivită reprezentarea unui Robinson, izolat, care opune forțele sale naturii și care n-are nimic de împărțit cu cineva ... Tot atît de utilă pentru ilustrarea a ceea ce este mai esențial în ideea de repartiție este schema logică a două persoane, ale căror forțe economice se combină și care trebuie evident să se pună de acord într-o formă oarecare în ceea ce privește partea fiecăreia. Într-adevăr, acest simplu dualism este suficient pentru a putea prezenta, cu toată strictețea,

cîteva din cele mai importante relații de repartiție și pentru a studia în embrion necesitatea logică a legilor lor... Colaborarea pe picior de egalitate se poate concepe aici tot atît de bine ca și combinarea forțelor prin supunerea completă a uneia din părți, care este constrînsă atunci la un serviciu economic ca sclav sau ca simplă unealtă, fiind întreținută tot numai ca o unealtă... Între starea de egalitate și aceea de nulitate, pe de o parte, și de omnipotență și de participare exclusiv activă, pe de altă parte, se află o serie de trepte, pentru a căror populare într-o varietate pestriță au avut grijă fenomenele istoriei universale. O privire universală asupra diferitelor instituții *de drept* și *de nedrept* ale istoriei este aici premisa esențială"..., iar la sfîrșit toată repartiția se transformă într-un „drept economic al repartiției".

Abia acum simte iar d-l Dühring teren solid sub picioare. Braț la braț cu cei doi bărbați ai săi, el poate să arunce secolului său mănușa. Dar îndărătul acestei constelații de trei mai stă ceva care n-a fost încă numit.

„Capitalul nu a inventat supramunca. Pretutindeni unde o parte a societății deține monopolul mijloacelor de producție, muncitorul, liber sau neliber, trebuie să adauge timpului de muncă necesar pentru propria sa întreținere un timp de supramuncă, spre a produce mijloacele de trai pentru proprietarul mijloacelor de producție, indiferent dacă acest proprietar este kalos-kagathos[1] atenian, teocrat etrusc, civis romanus (cetățean roman), baron normand, proprietar de sclavi american, boier valah, landlord modern sau capitalist" (Marx, „Capitalul", I, ed. a 2-a, pag. 227[2]).

După ce d-l Dühring a aflat în felul acesta care este forma de bază a exploatării comună tuturor formelor de producție de pînă acum — în măsura în care se desfășoară în cadrul antagonismelor de clasă — nu-i mai rămîne decît să-i pună în mișcare pe cei doi bărbați ai săi, pentru ca baza profundă a economiei realității să fie gata pusă. El nu a șovăit nici un moment să pună în practică această „idee creatoare de sistem". Muncă fără compensație, peste

[1] — nobil. — *Nota Trad.*

[2] Vezi și *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 231. — *Nota Red.*

timpul de muncă necesar pentru propria întreținere a muncitorului, iată esențialul. Adam, care se numește aici Robinson, îl pune deci la muncă, nu glumă, pe al doilea Adam al său, pe Vineri. Dar de ce muncește Vineri mai mult decît este necesar pentru întreținerea sa? Și această întrebare își găsește în parte răspunsul la Marx. Dar aceasta este o istorie prea lungă pentru cei doi bărbați. Treaba se aranjează cît ai bate din palme: Robinson îl „oprimă" pe Vineri, îl constrînge „la un serviciu economic ca sclav sau ca unealtă" și îl întreține „tot numai ca pe o unealtă". Cu această nouă „formulare creatoare" d-l Dühring împușcă doi iepuri dintr-*o singură* lovitură. În primul rînd el se scutește de oboseala de a explica diferitele forme de repartiție de pînă acum, deosebirile dintre ele și cauzele acestora: nici una din ele nu este bună de nimic, ele se întemeiază pe oprimare, pe violență. În privința aceasta vom mai reveni. Și, în al doilea rînd, el transferă astfel întreaga teorie a repartiției din domeniul economic în cel al moralei și al dreptului, adică din domeniul faptelor materiale stabilite în cel al opiniilor și al sentimentelor mai mult sau mai puțin oscilante. Prin urmare nu mai are nevoie să analizeze sau să demonstreze; e suficient să se lanseze în perorații, ca să poată pretinde ca repartiția produselor muncii să nu se orienteze după cauzele sale reale, ci după ceea ce i se pare lui, d-lui Dühring, moral și drept. Dar ceea ce i se pare d-lui Dühring drept nu este în nici un caz imuabil și, prin urmare, este departe de a constitui un adevăr autentic. Căci astfel de adevăruri sînt, după d-l Dühring însuși, „cu desăvîrșire imuabile". În 1868 d-l Dühring susținea („Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift etc."[1]) că este „o tendință a oricărei civilizații superioare de *a accentua tot mai mult proprietatea,* și în aceasta, și nu într-o confuzie între drepturi și sfere de dominație, rezidă esența și viitorul dezvoltării moderne". Și mai departe nu poate pur și simplu să-și dea seamă *„cum ar putea să devină compatibilă vreodată transformarea muncii salariate într-o altă formă de dobîndire a mij-*

[1] „Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift für das Preussische Staatsministerium" („Soarta memoriului meu despre problema socială, adresat ministerului prusian"). — *Nota Red.*

loacelor de trai cu legile naturii omenești și cu structura firească și necesară a organismului social". Prin urmare, în 1868: proprietatea privată și munca salariată sînt firești și necesare și deci drepte; în 1876: ambele sînt urmarea violenței și a „jafului" și deci nedrepte. Și întrucît ne este cu neputință să știm ce ar putea să i se pară peste cîțiva ani moral și drept unui atare geniu năvalnic, facem în orice caz mai bine să ținem seamă în cercetarea repartiției bogățiilor de legile economice reale, obiective, și nu de reprezentarea de moment, variabilă, subiectivă, despre drept și nedrept a d-lui Dühring.

Dacă pentru revoluționarea care se apropie a actualului mod de repartiție a produselor muncii, cu strigătoarele lui contraste dintre mizerie și belșug, dintre foamete și huzur, nu am avea altă certitudine decît conștiința că acest mod de repartiție este nedrept și că dreptatea trebuie totuși să triumfe o dată și o dată, situația noastră nu ar fi de invidiat și am putea să așteptăm mult și bine. Conștiința nedreptății antagonismelor de clasă o aveau și misticii evului mediu, care visau la apropiata împărăție de 1.000 de ani. În pragul istoriei moderne, acum 350 de ani, Thomas Münzer a proclamat acest lucru în fața întregii lumi. În timpul revoluției engleze, ca și în timpul revoluției burgheze franceze, a răsunat această chemare și — s-a stins. Cum se explică că aceeași chemare, de desființare a antagonismelor și a deosebirilor de clasă, la care pînă în 1830 au rămas indiferente clasele care munceau și sufereau, găsește acum ecou la milioane de oameni, că ea cuprinde o țară după alta, și anume în aceeași ordine și cu aceeași intensitate cu care se dezvoltă în diferite țări marea industrie, că ea a cucerit în răstimpul vieții unui om o putere care se poate împotrivi tuturor forțelor coalizate împotriva ei și poate să fie sigură de izbîndă într-un viitor apropiat? Cum se explică toate acestea? Se explică prin aceea că marea industrie modernă a creat, pe de o parte, proletariatul, o clasă care, pentru prima dată în istorie, poate să revendice desființarea nu a cutărei sau cutărei organizări speciale de clasă sau a cutărui sau cutărui privilegiu special de clasă, ci a claselor în genere; și această clasă este pusă în situația că trebuie să înfăptuiască această revendicare dacă nu vrea să ajungă în starea culilor chinezi. Iar

pe de altă parte aceeași mare industrie a creat burghezia, o clasă care deține monopolul tuturor uneltelor de producție și al mijloacelor de trai, dar care dovedește în fiecare perioadă de falsă prosperitate și la fiecare crah care îi urmează că a devenit incapabilă să mai stăpînească forțele de producție, care au crescut prea mult pentru a mai fi conduse de ea; o clasă sub a cărei conducere societatea aleargă spre ruină ca o locomotivă al cărei mecanic este prea slab ca să deschidă supapa de siguranță care a înțepenit. Cu alte cuvinte, explicația constă în faptul că atît forțele de producție create de modul de producție capitalist modern cît și sistemul de repartiție a bunurilor creat de el au intrat într-o contradicție flagrantă cu însuși acest mod de producție, și anume în așa măsură, încît trebuie să se producă o revoluționare a modului de producție și de repartiție care trebuie să înlăture toate deosebirile de clasă, dacă e să nu piară întreaga societate modernă. Pe acest fapt palpabil și material, care — într-o formă mai mult sau mai puțin clară — se impune cu irezistibilă necesitate minților proletarilor exploatați, pe acest fapt, iar nu pe reprezentările despre drept și nedrept ale cutărui sau cutărui gînditor de cabinet, se întemeiază siguranța izbînzii socialismului modern.

II

TEORIA VIOLENȚEI

„Raportul dintre politica generală și formele dreptului economic este atît de precis și totodată *atît de original* determinat în sistemul meu, încît, pentru a ușura studiul, o indicație specială asupra acestui fapt nu ar fi de prisos. Forma relațiilor *politice* este *elementul istoric fundamental*, iar dependențele *economice* nu sînt decît un *efect* sau un caz special și, de aceea, totdeauna *fapte de ordin secundar*. Unele sisteme socialiste mai noi iau drept principiu conducător aparența care sare în ochi a unui raport cu totul inversat, atunci cînd afirmă că formele subordonării politice ar izvorî cică din stările economice. Într-adevăr, aceste efecte de ordin secundar există ca atare și se fac simțite

în special în prezent; dar *factorul primar trebuie căutat în violența directă, în cea politică,* și nu în primul rînd într-o putere economică indirectă". Același lucru se spune și în alt loc, unde d-l Dühring „pleacă de la teza că stările politice sînt cauza determinantă a situației economice și că raportul inversat nu este decît o reacție de ordin secundar... Atîta timp cît cineva nu ia ca punct de plecare gruparea politică de dragul ei însăși, ci o consideră exclusiv ca un *mijloc pentru satisfacerea stomacului,* el va ascunde în sine o doză de reacționarism, oricît ar da impresia că este un socialist radical și un revoluționar".

Aceasta este teoria d-lui Dühring. Aici, ca și în alte multe locuri, ea este pur și simplu proclamată, ca să zicem așa decretată. În cele trei volume groase ale sale nu găsim nicăieri nici cea mai mică încercare de a o demonstra sau de a combate părerile opuse. Dar chiar dacă argumentele ar fi mai ieftine ca braga, d-l Dühring tot nu ne-ar da nici unul. Chestiunea este doară demonstrată prin faimosul păcat originar, cînd Robinson l-a înrobit pe Vineri. Acesta a fost un act de violență, prin urmare un act politic. Și întrucît această înrobire constituie punctul de plecare și faptul fundamental al întregii istorii de pînă acum, căreia i-a inoculat păcatul originar al nedreptății, așa încît în perioadele următoare el nu a fost decît atenuat și „transformat în formele mai mult indirecte de dependență economică"; întrucît tot pe această înrobire inițială se bazează întreaga „proprietate întemeiată pe violență" care mai e în vigoare și acum, e limpede că toate fenomenele economice trebuie explicate prin cauze politice, și anume prin violență. Și cui nu-i ajunge această explicație este un reacționar ascuns.

Remarcăm în primul rînd că numai cineva care este atît de îndrăgostit de sine însuși cum este d-l Dühring poate să considere ca fiind atît de „originală" această concepție complet lipsită de originalitate. Ideea că marile acte politice și de stat ar fi elementul hotărîtor în istorie este tot atît de veche ca și istoriografia însăși și este principala cauză a faptului că ni s-au păstrat atît de puține date în legătură cu dezvoltarea popoarelor care avea loc în tăcere în spatele acestor spectacole zgomotoase, deși ea era adevărata forță motrice. Această idee a dominat în-

treaga concepție din trecut despre istorie și a fost zdruncinată abia de istoricii burghezi francezi din timpul restaurației; „original" este aici numai faptul că d-l Dühring iarăși nu știe nimic despre toate acestea.

Mai departe: dacă admitem pentru moment că d-l Dühring are dreptate cînd susține că toată istoria de pînă acum poate fi redusă la înrobirea omului de către om, aceasta nu ne dă nici pe departe explicația esenței lucrurilor. Căci se pune mai întîi întrebarea: cum a ajuns Robinson să-l înrobească pe Vineri? Din simplă plăcere? Nicidecum. Vedem, dimpotrivă, că Vineri „e constrîns la un serviciu *economic* ca sclav sau ca simplă unealtă, fiind întreținut tot numai ca o unealtă". Robinson l-a înrobit pe Vineri numai pentru ca Vineri să lucreze în folosul lui Robinson. Și cum poate Robinson să tragă foloase de pe urma muncii lui Vineri? Numai prin faptul că Vineri produce prin munca sa mai multe mijloace de trai decît trebuie să-i dea Robinson ca să rămînă apt pentru muncă. Împotriva prescripției exprese a d-lui Dühring, Robinson n-a luat, așadar, „ca punct de plecare gruparea politică de dragul ei însăși" — grupare căreia i-a dat naștere aservirea lui Vineri —, „ci a considerat-o în mod exclusiv *ca un mijloc pentru satisfacerea stomacului*", iar acum nu-i rămîne decît să se descurce singur cu domnul și stăpînul său, Dühring.

Prin urmare, exemplul pueril pe care d-l Dühring l-a inventat anume pentru a dovedi că violența este „elementul istoric fundamental" dovedește că violența este numai mijlocul și că, dimpotrivă, avantajul economic este scopul. Și cu cît scopul este „mai fundamental" decît mijlocul folosit pentru atingerea lui, cu atît latura economică a acestui raport este în istorie mai fundamentală decît cea politică. Exemplul dovedește deci exact contrarul a ceea ce trebuia să dovedească. Și la fel ca în cazul lui Robinson și al lui Vineri stau lucrurile în toate cazurile de dominație și supunere care au avut loc pînă acum. Aservirea a fost întotdeauna, ca să folosim expresia elegantă a d-lui Dühring, „un mijloc pentru satisfacerea stomacului" (satisfacere în sensul cel mai larg al cuvîntului), nicăieri însă și niciodată o grupare politică creată „de dragul ei însăși". Trebuie să fie cineva d-l Dühring ca să-și poată

închipui că impozitele ar fi în stat numai „efecte de ordin secundar" sau că actuala grupare politică a burgheziei dominante și a proletariatului dominat ar exista „de dragul ei însăși", și nu de dragul „satisfacerii stomacului" burghezilor care dețin puterea, adică de dragul realizării de profit și al acumulării de capital.

Dar să ne întoarcem la cei doi bărbați ai noștri. „Cu spada în mînă" Robinson îl face pe Vineri sclavul său. Dar, pentru a izbuti să facă acest lucru, Robinson mai are nevoie și de altceva în afară de spadă. Sclavul nu poate fi oricui de folos. Pentru a putea trage foloase de pe urma lui, trebuie să dispui de două lucruri: în primul rînd, de unelte și obiecte pentru munca sclavului și, în al doilea rînd, de mijloacele necesare pentru mizera lui întreținere. Înainte deci ca sclavia să fie posibilă, producția trebuie să fi ajuns la o anumită treaptă de dezvoltare, iar în repartiție trebuie să-și fi făcut loc o anumită inegalitate. Și pentru ca munca sclavilor să devină modul de producție dominant într-o întreagă societate, e nevoie de o creștere mult mai mare a producției, a comerțului și a acumulării de bogății. În vechile comunități primitive, cu proprietate comună asupra pămîntului, sclavia ori nu există de loc, ori joacă un rol cu totul subordonat. Tot astfel și în orașul țărănesc primitiv Roma; cînd Roma deveni însă un „oraș al lumii", iar proprietatea funciară italică ajunse tot mai mult în mîinile unei clase, redusă ca număr, de proprietari extrem de bogați, populația țărănească a fost înlocuită de o populație de sclavi. Dacă în timpul războaielor cu perșii numărul sclavilor s-a ridicat în Corint la 460.000, în Aegina la 470.000, revenind cîte 10 sclavi de fiecare locuitor liber, a fost desigur nevoie de ceva mai mult decît de „violență", anume a fost nevoie de o industrie artistică și meșteșugărească pe o treaptă înaltă de dezvoltare și de un comerț întins. În Statele Unite ale Americii sclavia se baza într-o măsură cu mult mai mică pe violență decît pe industria engleză a bumbacului; în regiunile în care nu creștea bumbac sau unde nu se practica creșterea sclavilor pentru a-i vinde statelor cu culturi de bumbac, așa cum făceau statele limitrofe, sclavia a dispărut de la sine fără să se facă uz de violență, pur și simplu pentru că nu era rentabilă.

Dacă d-l Dühring numește deci proprietatea de astăzi o proprietate întemeiată pe violență și o caracterizează drept „forma de dominație la *baza* căreia *stă* nu numai excluderea aproapelui de la folosirea mijloacelor naturale de existență, ci și — ceea ce înseamnă mult mai mult — subjugarea omului pentru *a-l constrînge* la o muncă de rob", atunci el răstoarnă întregul raport cu capul în jos. Subjugarea omului pentru a-l constrînge la o muncă de rob, în toate formele ei, presupune că cel care îl subjugă dispune de mijloace de muncă și că numai cu ajutorul acestora poate să-l utilizeze pe cel aservit, iar în cazul sclaviei — că mai dispune și de mijloace de trai, numai ele fiind acelea care îi permit să mențină pe sclav în viață. În orice caz presupune deci posesiunea unei oarecare averi care depășește media. Cum a luat naștere această avere? În orice caz este limpede că ea poate să fie rezultatul unui jaf, așadar poate să fie întemeiată pe *violență*, dar acest lucru nu este neapărat necesar. Ea poate să fie dobîndită prin muncă, prin furt, prin negoț sau prin înșelăciune. Ba ea trebuie chiar să fie mai întîi dobîndită prin muncă înainte de a putea fi dobîndită prin jaf.

De altfel, în istorie, proprietatea privată nu apare de fel ca rezultat al jafului și al violenței. Dimpotrivă. Ea există, deși limitată la anumite obiecte, chiar în străvechea comunitate primitivă a tuturor popoarelor civilizate. Ea se dezvoltă chiar în cadrul acestei comunități, sub formă de marfă, mai întîi prin schimbul cu străinii. Cu cît produsele comunității iau mai mult forma de marfă, adică cu cît se produc mai puține produse pentru uzul propriu al producătorului, și cu cît se produc mai multe produse pentru schimb, cu cît schimbul înlătură și în interiorul comunității diviziunea primitivă naturală a muncii, cu atît mai inegală devine starea materială a diferiților membri ai comunității, cu atît mai adînc este subminată vechea proprietate comună asupra pămîntului, cu atît mai repede se îndreaptă comunitatea spre descompunerea ei într-un sat de țărani parcelari. Despotismul oriental și succesivele stăpîniri ale popoarelor nomade cuceritoare nu au fost în stare timp de milenii să se atingă de aceste vechi comuni-

tăți; distrugerea treptată a industriei lor casnice naturale prin concurența produselor marii industrii le descompune din ce în ce mai mult. Nu se poate vorbi aici de violență, după cum nu se poate vorbi de violență nici la împărțirea ogoarelor comune ale așa-numitelor „Gehöferschaften"[1] de pe Mosela și din Hochwald, împărțire care are loc și în prezent, căci țăranii consideră că este în interesul lor ca proprietatea privată asupra pămîntului să ia locul proprietății comune. Chiar și formarea unei aristocrații naturale pe baza proprietății comune asupra pămîntului — cum a fost cazul la celți, la germani și în Pendjabul indian — nu se întemeiază la început pe violență, ci pe liberul consimțămînt și pe obișnuință. Oriunde ia naștere proprietatea privată, acest lucru se întîmplă ca urmare a unei schimbări a relațiilor de producție și de schimb, în interesul măririi producției și al dezvoltării circulației bunurilor — deci din motive economice. Violența nu joacă aici nici un rol. Căci e limpede că instituția proprietății private trebuia să existe înainte ca tîlharul să-și poată *însuși* un bun străin; că deși violența poate să-l schimbe pe posesorul proprietății, ea nu poate să creeze proprietatea privată ca atare.

Dar nici pentru a explica „subjugarea omului pentru a-l constringe la o muncă de rob" în forma ei cea mai modernă, aceea a muncii salariate, nu ne poate servi violența sau proprietatea întemeiată pe violență. Am menționat mai sus rolul pe care îl joacă în descompunerea vechilor comunități, deci în generalizarea directă sau indirectă a proprietății private, transformarea produselor muncii în mărfuri, producerea lor nu pentru consumul propriu, ci pentru schimb. Marx însă a demonstrat cum nu se poate mai limpede în „Capitalul" — și d-l Dühring se ferește să pomenească măcar cu un cuvîntel aceasta — că la un anumit grad de dezvoltare producția de mărfuri se transformă în producție capitalistă și că pe această treaptă „legea aproprierii, sau legea proprietății private, bazată pe producția de mărfuri și pe circulația de mărfuri, se transformă, prin propria sa dialectică interioară, inevitabilă,

[1] Comunități în care se intră pe familii, pe curți. — *Nota Trad.*

tocmai în contrarul ei. Schimbul de echivalente, care a apărut ca operație inițială, a luat o astfel de turnură încît schimbul se face numai în aparență, întrucît în primul rînd partea de capital schimbată contra forță de muncă nu este ea însăși decît o parte a produsului muncii străine, însușite fără a se da în schimb un echivalent, iar în al doilea rînd această parte de capital nu trebuie numai înlocuită de producătorul ei, muncitorul, dar trebuie înlocuită adăugîndu-i-se un nou surplus (excedent)... La început proprietatea ne-a apărut ca bazată pe muncă proprie... Acum (la sfîrșitul expunerii lui Marx) proprietatea apare ca fiind, de partea capitalistului, dreptul de a-și însuși muncă străină neplătită, iar de partea muncitorului, imposibilitatea de a-și însuși propriul său produs. Separația dintre proprietate și muncă devine consecința necesară a unei legi care în aparență pornea de la identitatea lor"[1]. Cu alte cuvinte: chiar dacă excludem posibilitatea oricărui jaf, oricărui act de violență și oricărei înșelătorii, dacă presupunem că orice proprietate privată se bazează la început pe munca proprie a posesorului și că în tot mersul ulterior se schimbă numai valori egale contra valori egale, tot ajungem în mod necesar, o dată cu dezvoltarea producției și a schimbului, la modul de producție capitalist actual, la monopolizarea mijloacelor de producție și de trai în mîinile unei clase, puțin numeroase, la reducerea celeilalte clase, constituind imensa majoritate, la starea de proletari lipsiți de avere, la alternarea periodică a unui avînt fals al producției cu crize comerciale și la toată anarhia actuală din producție. Întregul proces se explică prin cauze pur economice, fără să fi fost necesare măcar o singură dată jaful, violența, statul sau vreo altă imixtiune politică. „Proprietatea întemeiată pe violență" se dovedește și aici a fi numai o frază bombastică, care trebuie să acopere lipsa înțelegerii mersului real al lucrurilor.

Acest mers al lucrurilor, exprimat istoricește, este istoria dezvoltării burgheziei. Dacă „stările politice sînt cauza determinantă a situației economice", burghezia modernă ar

[1] Vezi *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 525. — *Nota Red.*

fi trebuit să se dezvolte nu în lupta împotriva feudalismului, ci să fie vlăstarul ei iubit, zămislit de bună voie. Toată lumea știe că a avut loc tocmai contrarul. Burghezia, la început o stare socială oprimată, tributară nobilimii feudale dominante, recrutată din șerbi și iobagi de tot felul, a cucerit, în lupta continuă împotriva nobilimii, o poziție după alta, pentru ca în cele din urmă, în țările cele mai înaintate, să devină clasă dominantă în locul nobilimii, în Franța răsturnînd direct nobilimea, în Anglia îmburghezind tot mai mult nobilimea și înglobîndu-și-o ca vîrf decorativ propriu. Cum a reușit burghezia să facă aceasta? Numai prin schimbarea „situației economice", care a fost urmată, mai devreme sau mai tîrziu, de bunăvoie sau ca rezultat al luptei, de schimbarea stărilor politice. Lupta burgheziei împotriva nobilimii feudale este lupta orașului împotriva satului, a industriei împotriva proprietății funciare, a economiei bănești împotriva economiei naturale, iar armele hotărîtoare ale burghezilor în această luptă au fost mijloacele puterii lor *economice*, care sporeau încontinuu datorită dezvoltării industriei, la început meșteșugărești și apoi devenită manufacturieră, și datorită extinderii comerțului. In tot cursul acestei lupte, puterea politică era de partea nobilimii, cu excepția unei perioade în care puterea regală a utilizat burghezia împotriva nobilimii, pentru a ține în șah o stare socială prin cealaltă. Dar din clipa în care burghezia, tot încă neputincioasă din punct de vedere politic, a început să devină periculoasă datorită forței sale economice în creștere, regalitatea s-a aliat din nou cu nobilimea, provocînd astfel revoluția burgheziei mai întîi în Anglia și apoi în Franța. „Stările politice" din Franța rămăseseră neschimbate, în timp ce „situația economică" le depășise. Potrivit stării politice, nobilimea era totul, burghezul nimic; potrivit situației sociale, burghezia era acum clasa cea mai importantă în stat, pe cînd nobilimea își pierduse toate funcțiile sociale și continua numai să încaseze venituri drept compensație pentru aceste funcții dispărute. Dar nu numai atît: burghezia își vedea încătușată toată producția de formele politice feudale ale evului mediu, pe care această producție — nu numai manufactura, dar și meșteșugul — le depășise de mult: încătușată de

toate acele mii de privilegii de breaslă, de îngrădirile vamale, locale și provinciale, care deveniseră simple șicane și cătușe ale producției. Revoluția burgheză a pus capăt acestei situații. Dar nu adaptînd, după principiul d-lui Dühring, situația economică stărilor politice — acest lucru îl încercaseră zadarnic timp de ani de zile tocmai nobilimea și puterea regală —, ci, invers, înlăturînd toate vechiturile politice putrede și creînd o stare politică în care noua „situație economică" putea să ființeze și să se dezvolte. Și ea s-a dezvoltat minunat în această atmosferă politică și juridică adecvată ei, atît de minunat, încît burghezia nu mai este departe de poziția pe care o ocupa nobilimea în 1789: ea devine din ce în ce mai mult, nu numai din punct de vedere social de prisos, ci chiar o piedică socială; ea dispare tot mai mult din activitatea productivă și devine din ce în ce mai mult, ca și nobilimea la timpul ei, o clasă care nu face decît să încaseze venituri; și această răsturnare a propriei sale poziții și crearea unei clase noi, proletariatul, au fost săvîrșite de burghezie fără nici un fel de scamatorie violentă, pe cale pur economică. Mai mult. Acest rezultat al propriei ei activități ea nu l-a vrut nicidecum; dimpotrivă, el s-a impus cu o forță irezistibilă împotriva voinței ei și împotriva intenției ei; propriile ei forțe de producție au crescut prea mult pentru a mai fi conduse de ea, și împing ca sub imperiul unei necesități naturale întreaga societate burgheză către pieire sau către revoluție. Iar dacă burghezii fac acum apel la violență pentru a salva de la ruină „situația economică" ce se prăbușește, ei dovedesc prin aceasta numai că se înșală la fel ca și d-l Dühring cînd cred că „stările politice" ar fi „cauza determinantă a situației economice", și că își închipuie, exact ca și d-l Dühring, că ar putea să schimbe cu ajutorul „factorului prim", cu ajutorul „violenței politice nemijlocite", „faptele de ordin secundar", adică situația economică și dezvoltarea ei de neînlăturat; că ar putea deci să șteargă de pe fața pămîntului cu tunuri Krupp și cu puști Mauser efectele economice ale mașinii cu aburi și ale mecanismelor moderne puse în funcțiune cu ajutorul ei, precum și ale comerțului mondial și ale dezvoltării actualului sistem bancar și de credit.

III

TEORIA VIOLENȚEI (Urmare)

Dar să privim ceva mai de aproape această atotputernică „violență" a d-lui Dühring. Robinson îl aservește pe Vineri „cu spada în mînă". Dar de unde are el spadă? Nici măcar pe insulele imaginare ale robinsonadelor nu cresc pînă acum spade în copaci, și d-l Dühring ne rămîne dator răspunsul la această întrebare. Avem dreptul să presupunem că, tot așa cum și-a făcut Robinson rost de o spadă, va putea și Vineri să apară într-o bună zi în mînă cu un revolver încărcat, și atunci întregul raport de „violență" se inversează: Vineri comandă, iar Robinson trebuie să muncească din greu. Rugăm pe cititori să ne ierte că revenim atît de consecvent la povestea cu Robinson și cu Vineri, potrivită pentru odaia copiilor, și nu pentru știință; dar ce putem face? Sîntem nevoiți să aplicăm conștiincios metoda axiomatică a d-lui Dühring și nu este vina noastră dacă ne menținem, din această cauză, mereu pe tărîmul purei copilării. Prin urmare, revolverul învinge spada, și astfel va înțelege și cel mai copilăros adept al axiomelor că violența nu este un simplu act de voință, ci că, pentru a fi exercitată, ea cere condiții foarte reale, anume *instrumente,* dintre care cel mai perfecționat învinge pe cel mai puțin perfecționat; că, mai departe, aceste instrumente trebuie produse, ceea ce înseamnă implicit că producătorul instrumentelor de violență mai perfecționate, vulgo al armelor, îl va învinge pe producătorul armelor mai puțin perfecționate, și că, într-*un* cuvînt, victoria violenței se bazează pe producția de arme, iar aceasta, la rîndul ei, pe producție în genere, adică pe „puterea economică", pe „situația economică", pe mijloacele *materiale* care se află la dispoziția violenței.

Violența înseamnă în ziua de astăzi armata și flota de război, și amîndouă costă, așa cum o simțim pe propria noastră piele, „o groază de bani". Violența însă nu poate să producă bani, ci cel mult să ia bani deja produși, dar nici asta nu-i de prea mare folos, cum am putut-o simți, tot pe propria noastră piele, cu ocazia miliardelor franceze. Deci banii trebuie să fie procurați, în cele din urmă,

tot prin intermediul producției economice; deci violența este determinată tot de situația economică care îi procură mijloacele pentru utilarea cu instrumentele necesare și pentru întreținerea acestora. Dar nu numai atît. Nimic nu depinde atît de mult de condițiile economice decît tocmai armata și flota. Înarmarea, efectivele, organizarea, tactica și strategia depind înainte de toate de treapta la care a ajuns la momentul dat producția și de mijloacele de comunicație. Nu „creațiile libere ale minții" unor comandanți de oști geniali au acționat aici în chip revoluționar, ci inventarea unor arme mai bune și schimbarea materialului uman, a soldaților; influența comandanților geniali de oști se mărginește, în cel mai bun caz, la adaptarea metodelor de luptă la noile arme și la noii luptători.

La începutul secolului al XIV-lea, praful de pușcă trece de la arabi la popoarele vest-europene, producînd, după cum știe orice copil de școală, o întreagă revoluție în ducerea războiului. Introducerea prafului de pușcă și a armelor de foc nu a fost însă nicidecum un act de violență, ci un progres industrial, deci economic. Industria rămîne industrie, indiferent dacă este îndreptată spre producerea sau distrugerea de obiecte. Iar introducerea armelor de foc a acționat în chip revoluționar nu numai asupra ducerii războiului însuși, dar și asupra relațiilor politice de dominație și supunere. Pentru procurarea prafului de pușcă și a armelor de foc era nevoie de industrie și de bani, și pe amîndouă le aveau orășenii. Armele de foc au fost de aceea de la început arme ale orașelor și ale monarhiei în ascensiune, care se sprijinea pe orașe împotriva nobilimii feudale. Zidurile de piatră ale cetăților nobililor, inexpugnabile pînă atunci, cedară în fața tunurilor orășenilor, gloanțele slobozite din puștile tîrgoveților străpungeau armurile cavalerilor. O dată cu cavaleria îmbrăcată în zale a nobilimii, s-a prăbușit și dominația nobilimii; o dată cu dezvoltarea burgheziei, pedestrimea și artileria deveniră genurile de arme hotărîtoare; silit de artilerie, meșteșugul războiului trebui să-și adauge o nouă subdiviziune cu totul industrială: geniul.

Perfecționarea armelor de foc înainta foarte încet. Tunul rămînea greoi, iar puștile, în ciuda unui mare număr de inovații izolate, erau grosolane. Au trecut peste trei sute

de ani, pînă s-a realizat o pușcă potrivită pentru înarmarea întregii infanterii. Abia la începutul secolului al XVIII-lea, pușca cu cremene, prevăzută cu baionetă, a luat definitiv locul lăncii în înarmarea pedestrimii. Pedestrimea de atunci era alcătuită din mercenari aflați în solda principilor, recrutați dintre elementele cele mai decăzute ale societății, adesea dintre prizonierii de război dușmani, înrolați cu sila, soldați bine mușt ruluiți, dar pe care nu te puteai de loc bizui, și care nu puteau fi ținuți în frîu decît cu bita; singura formă de luptă în care acești soldați puteau să utilizeze noua armă era tactica liniară, care și-a atins desăvîrșirea sub Frederic al II-lea. Toată pedestrimea unei armate era dispusă pe cele trei laturi ale unui careu, foarte lung și liber în interior, și se mișca în dispozitiv de luptă numai ca un întreg; cel mult îi era îngăduit unuia din cele două flancuri s-o ia puțin înainte sau să rămînă puțin înapoi. Această masă greoaie putea fi manevrată în ordine numai pe un teren perfect neted, și chiar și aici numai într-un ritm foarte lent (șaptezeci și cinci de pași pe minut); nu era cu putință să se facă schimbarea dispozitivului de luptă în timpul luptei, și infanteria o dată intrată în foc, izbînda sau înfrîngerea erau repede hotărîte printr-o *singură* lovitură.

Aceste linii greoaie fură înfruntate în războiul american pentru independență de către detașamente de rebeli, care, ce-i drept, nu știau să evolueze în formație, dar de aceea trăgeau mult mai bine cu puștile lor ghintuite, care luptau pentru cele mai vitale interese ale lor, și deci nu dezertau ca trupele de mercenari, și care nu le-au făcut englezilor plăcerea de a-i înfrunta tot în linie și în cîmp deschis, ci în cete răzlețe și mobile de pușcași și în pădurile care le ofereau protecție. În situația aceasta dispozitivul liniar era neputincios și a cedat în fața unor adversari invizibili și inaccesibili. Se inventă iar sistemul tiraliorilor — metodă de luptă nouă, urmare a materialului uman schimbat.

Ceea ce începuse revoluția americană a desăvîrșit revoluția franceză și pe tărîmul militar. Instruitelor armate de mercenari ale coaliției le putea opune și ea numai mase prost instruite, dar numeroase — mobilizarea întregii națiuni. Cu aceste mase însă trebuia apărat Parisul, adică trebuia acoperit un anumit teritoriu, și aceasta era cu

neputință fără a dobîndi victoria într-o bătălie de masă deschisă. Simpla acțiune a pușcașilor nu era suficientă; trebuia găsită o formă și pentru utilizarea maselor, și ea a fost găsită în *coloană*. Formația în coloană permitea și unor trupe puțin instruite să se miște într-o oarecare ordine și chiar cu o viteză de marș mai mare (o sută de pași și mai bine pe minut); ea permitea străpungerea formelor rigide ale vechiului dispozitiv liniar, lupta pe orice teren, deci și pe cel mai nefavorabil pentru dispozitivul liniar, gruparea trupelor în orice mod cît de cît adecvat și, în legătură cu acțiunea pușcașilor răzleți, oprirea, hărțuirea și istovirea liniilor dușmane, pînă în momentul cînd ele puteau fi străpunse în punctul hotărîtor al poziției cu ajutorul unor mase ținute în rezervă. Această nouă metodă de luptă, bazată pe îmbinarea tiraliorilor cu coloanele și pe împărțirea armatei în divizii sau corpuri de armată de sine stătătoare, compuse din toate genurile de arme, metodă de luptă desăvîrșită atît în ce privește latura ei tactică cît și strategică de către Napoleon, devenise deci necesară, mai cu seamă din cauză că revoluția franceză schimbase materialul uman. Noua metodă mai era însă condiționată de doi factori tehnici foarte importanți: în primul rînd, construirea de către Gribeauval a unui afet mai ușor pentru tunurile de cîmp, care permitea tunurilor o mobilitate mai mare, necesară acum, și, în al doilea rînd, introducerea în Franța, în 1777, a patului de pușcă îndoit, împrumutat de la arma de vînătoare, în locul celui de pînă atunci, care se continuă în linie dreaptă în prelungirea țevii; aceasta a făcut posibil să se țintească asupra unui anumit om fără a nimeri, inevitabil, pe de lături. Fără acest progres, cu vechea armă nu s-ar fi putut folosi procedeul tiraliorilor.

Sistemul revoluționar al înarmării întregului popor a fost limitat după scurt timp la o recrutare obligatorie (cu înlocuirea prin răscumpărare pentru cei înstăriți), și în această formă a fost adoptat de majoritatea statelor mari de pe continent. Numai Prusia a încercat să atragă în mai mare măsură forța armată a poporului în sistemul său de Landwehr[1]. În afară de aceasta, Prusia a fost primul

[1] Armată teritorială. — *Nota Trad.*

stat care și-a înzestrat întreaga pedestrime cu cea mai modernă armă, cu pușca ghintuită încărcată pe la culată, după ce pușca ghintuită încărcată pe la gura țevii, perfecționată între anii 1830 și 1860, jucase scurtă vreme rolul de armă utilizabilă în război. Acestor două inovații le-a datorat Prusia succesele sale din 1866.

In războiul franco-german s-au înfruntat pentru prima dată două armate, înzestrate amîndouă cu puști încărcate pe la culată și avînd amîndouă în esență aceleași formații tactice, ca pe vremea vechii puști cu cremene și cu țeava lisă. Numai că prusienii, introducînd coloana pe companie, făcuseră încercarea de a găsi o formă de luptă mai adecvată noului armament. Cînd garda prusiană încercă însă la 18 august, la St. Privat, să pună în practică ideea coloanei pe companie, cele cinci regimente mai mult angajate în bătălie pierdură în mai puțin de două ore peste o treime din efectivul lor (176 de ofițeri și 5.114 soldați), și din acest moment soarta coloanei pe companie ca formă de luptă era pecetluită, la fel ca și a coloanei pe batalion și a liniei; de atunci s-a renunțat la orice încercare de a mai expune coloane compacte de orice fel focului de armă dușman, iar germanii n-au mai luptat decît în detașamente dese de pușcași în care și pînă atunci se răspîndea cu regularitate coloana, de la sine, ori de cîte ori se afla sub ploaia de gloanțe, procedeu care fusese însă combătut de sus ca neregulamentar; și tot astfel *pasul alergător* deveni singura formă de mișcare în raza focului de armă dușman. Și de data aceasta soldatul se dovedise a fi mai inteligent decît ofițerul; *el* era acela care descoperise instinctiv singura formă de luptă care se dovedise justă pînă atunci sub focul puștii încărcate pe la culată, și reușise să o impună cu succes, cu toată împotrivirea conducerii.

O dată cu războiul franco-german s-a produs o cotitură de o importanță cu totul deosebită față de toate cele de pînă atunci. In primul rînd armele sînt atît de perfecționate, încît un nou progres care să le revoluționeze în vreun fel nu mai e posibil. Dacă există tunuri cu care poate fi lovit un batalion de la distanța de vedere, și puști cu care poți de asemenea ochi și nimeri cu succes un singur om și la care încărcarea cere mai puțin timp decît ochirea, orice alte progrese sînt mai mult sau mai puțin indiferente pentru războiul terestru. In această direcție, era dezvoltării este deci în esență încheiată. In al doilea rînd, acest război a obligat toate marile state continentale să introducă sistemul prusian mai sever al Landwehr-ului, luînd asupra lor o sarcină militară care în cîțiva ani trebuie să le ducă la ruină. Armata a devenit scopul principal al statului, a devenit un scop în sine; popoarele nu mai au altă menire decît să furnizeze soldați și să-i hrănească. Militarismul stăpînește și înghite Europa. Dar acest militarism poartă în sine și germenele propriei sale pieiri. Concurența dintre diferitele state le silește, pe de o parte, să cheltuiască în fiecare an tot mai mulți bani pentru armată, flotă, tunuri etc., deci să grăbească tot mai mult catastrofa financiară; pe de altă parte, să ia tot mai în serios serviciul militar obligatoriu, învățînd pînă în cele din urmă tot poporul să mînuiască armele, făcîndu-l astfel apt ca, la un moment dat, să-și impună voința sa împotriva șefilor militari care comandă. Și acest moment sosește de îndată ce masa poporului — muncitorii din orașe și sate și țăranii — *are* o voință. Pe această treaptă oștirea monarhului se transformă într-o oștire populară; mașina refuză să mai slujească, militarismul piere în virtutea dialecticii propriei sale dezvoltări. Ceea ce nu a fost în stare să realizeze democrația burgheză de la 1848, tocmai pentru că era *burgheză*, și nu proletară, anume să dea maselor muncitoare o voință al cărei conținut să corespundă poziției lor de clasă, va fi realizat în mod cert de socialism. Și aceasta înseamnă sfărîmarea militarismului, și cu el a tuturor armatelor permanente, printr-o explozie *din interior*.

Acesta este unul din învățămintele care se desprind din istoria infanteriei moderne. Al doilea, care ne duce iarăși îndărăt la d-l Dühring, este acela că întreaga organizare și întregul mod de luptă al armatelor, și o dată cu acestea victoria și înfrîngerea, se dovedesc a fi dependente de condițiile materiale, adică economice; de materialul uman și de armament, deci de calitatea și de cantitatea populației și de tehnică. Numai un popor de vînători cum sînt americanii a putut redescoperi sistemul de tiraliori, și ei erau vînători din cauze pur economice, după cum azi aceiași yankei din vechile state s-au transformat, tot din cauze pur economice, în țărani, industriași, marinari și comercianți, care

nu mai fac pe tiraliorii prin pădurile seculare, ci sînt tiraliori cu atît mai iscusiți pe cîmpul speculațiilor, unde au împins de asemenea departe arta de a manevra cu masele. — Numai o revoluție ca cea franceză, care a emancipat economicește pe burghez, și în special pe țăran, a putut crea armatele de masă și găsi în același timp formele libere de mișcare de care s-au sfărîmat vechile linii rigide — oglindiri în domeniul militar ale absolutismului pe care îl apărau. De asemenea am urmărit caz cu caz cum progresele tehnicii, de îndată ce deveneau utilizabile și erau efectiv utilizate pentru țeluri militare, produceau imediat, aproape în mod violent și adesea chiar împotriva voinței conducerii militare, schimbări, ba chiar revoluționări în modul de a duce lupta. Cît de mult depinde, în afară de aceasta, ducerea războiului de forțele de producție și de mijloacele de comunicație atît ale propriului spate al frontului cît și ale teatrului de luptă, despre acest lucru poate astăzi să-l lămurească pe d-l Dühring orice subofițer mai sîrguitor. Pe scurt, pretutindeni și totdeauna condițiile și resursele economice sînt acelea care ajută „violența" să cîștige victoria, fără ele ea încetînd să fie violență, iar cine ar vrea să reformeze meseria armelor din punctul de vedere opus, după principiile d-lui Dühring, nu se poate alege decît cu o bătaie[1].

Dacă trecem acum de pe uscat pe mare, observăm chiar numai în ultimii douăzeci de ani o revoluționare mult mai hotărîtă. Vasul de război utilizat în războiul Crimeii era din lemn, cu două sau trei punți, avînd 60 pînă la 100 de tunuri; el era pus în mișcare mai cu seamă cu ajutorul pînzelor și nu avea decît în mod auxiliar o slabă mașină cu aburi. Era înzestrat mai ales cu tunuri de 32 de pfunzi, cu țeava în greutate de circa 50 de chintale și doar cu cîteva tunuri de 68 de pfunzi, în greutate de 95 de chintale. Spre sfîrșitul războiului au apărut niște baterii plutitoare, blindate cu fier, greoaie, aproape imobile, dar față de tunurile de atunci erau niște monștri invulnerabili. În

[1] În statul-major prusian, acest lucru a ajuns să fie cunoscut destul de bine. „În genere *baza* meseriei armelor este în primul rînd structura vieții *economice* a popoarelor", spune d-l Max Jähns, căpitan de stat-major, într-o conferință științifică („Kölnische Zeitung" din 20 aprilie 1876, pag. 3). *(Nota lui Engels)*

scurt timp blindajul de fier a trecut și la vasele de luptă; la început era încă subțire — un blindaj de patru țoli grosime era considerat ca un blindaj extrem de greu. Dar n-a trecut mult și progresul artileriei a întrecut blindajul. Pentru toate grosimile de blindaj folosite rînd pe rînd, s-a găsit cîte un tun nou, mai greu, care le străpungea cu ușurință. Așa am ajuns acum, pe de o parte, la blindaje cu grosime de zece, doisprezece, patrusprezece și douăzeci și patru de țoli (Italia vrea să construiască un vas cu un blindaj gros de trei picioare), iar pe de altă parte la tunuri cu țeava ghintuită, grea de 25, 35, 80, ba chiar 100 de tone (de cîte 20 de chintale[1]), care trag proiectile de 300, 400, 1.700 pînă la 2.000 de pfunzi la distanțe nemaiauzite pînă acum. Vasul de război de astăzi este un vapor blindat uriaș, cu elice, avînd o deplasare de 8.000—9.000 de tone și o forță de 6.000—8.000 de cai-putere, cu turele turnante, cu patru, cel mult șase tunuri grele și cu o proră care se termină, sub linia de plutire, cu un cioc pentru lovirea vaselor dușmane; este o întreagă mașină colosală în care aburul este utilizat nu numai pentru deplasarea rapidă, dar și pentru punerea în funcțiune a cîrmei, pentru ridicarea și coborîrea ancorei, pentru învîrtirea turelelor, pentru manevrarea și încărcarea tunurilor, pentru pomparea apei, pentru ridicarea și coborîrea bărcilor — care și ele sînt în parte acționate de puterea aburului — etc. Și cursa dintre blindaj și acțiunea artileriei este atît de departe de a fi terminată, încît astăzi, de cele mai multe ori, un vas nu mai corespunde cerințelor și este învechit chiar înainte de a fi fost lansat. Vasul de război modern nu este numai un produs, el este în același timp o mostră a marii industrii moderne, o fabrică plutitoare, care produce, ce-i drept, în primul rînd risipă de bani. Țara în care marea industrie a atins cea mai mare dezvoltare deține aproape monopolul construcției acestor vase. Toate cuirasatele turcești, aproape toate cuirasatele rusești și majoritatea celor germane sînt construite în Anglia; plăcile de blindaj cu oarecare rezistență se fac aproape numai la Sheffield; dintre cele trei uzine siderurgice din Europa

[1] Aci este vorba de chintalul german (50 kg), care reprezintă jumătate din chintalul metric. — *Nota Red.*

în stare să livreze tunuri din cele mai grele, două se află în Anglia (Woolwich și Elswick) și a treia în Germania (Krupp). De aici se vede cît se poate de evident că „violența politică nemijlocită", care după d-l Dühring este „cauza determinantă a situației economice", este, dimpotrivă, pe de-a-ntregul la cheremul situației economice; că nu numai construcția, ci și mînuirea instrumentului de violență pe mare, adică a vasului de război, a devenit ea însăși o ramură a marii industrii moderne. Și nimeni nu este mai nemulțumit de această stare de lucruri decît tocmai violența, statul, pe care un vas îl costă astăzi atît cît îl costa înainte o întreagă flotă mică și care mai e silit să constate că aceste vase costisitoare sînt învechite și deci depreciate înainte chiar de a fi fost lansate; și desigur că îl supără tot atît de mult ca și pe d-l Dühring faptul că omul „situației economice", inginerul, este în momentul de față mult mai important pe bordul vasului decît omul „violenței nemijlocite", căpitanul. Noi, dimpotrivă, nu avem nici un motiv să ne necăjim cînd vedem că, în această cursă între blindaj și tun, vasul de război este adus pînă la culmea perfecțiunii care îl face să fie tot atît de inaccesibil ca preț pe cît este de inutilizabil în război[1] și că această luptă ne dezvăluie astfel și în domeniul războiului naval legile interne ale mișcării dialectice, potrivit cărora militarismul, ca oricare alt fenomen istoric, piere de pe urma consecințelor propriei sale dezvoltări.

Rezultă deci și de aici limpede ca lumina zilei că nu este nicidecum adevărat că „factorul prim trebuie căutat în violența politică nemijlocită, și nu într-o putere economică indirectă". Dimpotrivă. Ce s-a dovedit a fi tocmai „factorul prim" al violenței însăși? Puterea economică, stăpînirea puternicelor mijloace ale marii industrii. Violența politică pe mare, bazată pe vasele de război moderne, se arată a nu fi de loc „nemijlocită", ci, dimpotrivă, *mijlocită* prin puterea economică, prin înalta perfecționare a metalurgiei, prin posibilitatea de a dispune de tehnicieni abili și de mine bogate de cărbuni.

Dar la ce bun toate acestea? În următorul război naval nu avem decît să-i dăm d-lui Dühring comanda supremă și el va distruge toate flotele de cuirasate aservite situației economice, fără torpile sau alte scamatorii, ci pur și simplu prin „violența" sa „nemijlocită".

[1] Perfecționarea ultimului produs al marii industrii pentru războiul naval, torpila autopropulsată, pare să adeverească acest lucru; cel mai mic torpilor ar fi astfel superior celui mai puternic cuirasat. (Să ne amintim, de altfel, că cele de mai sus au fost scrise în 1878). *(Nota lui Engels)*

IV

TEORIA VIOLENȚEI (Sfîrșit)

„O împrejurare foarte importantă rezidă în aceea că de fapt dominarea *naturii* s-a petrecut (o dominare s-a petrecut!) abia prin dominarea *omului* în genere (!). Gospodărirea proprietății funciare pe întinderi mai mari nu a avut loc niciodată și nicăieri fără înrobirea prealabilă a omului pentru a-l sili la o formă sau alta de muncă de sclav sau de servitute. Instituirea dominației economice asupra lucrurilor a avut drept premisă dominarea politică, socială și economică a omului de către om. Își putea oare închipui cineva un mare proprietar funciar fără a include în această idee și dominația sa asupra sclavilor, iobagilor sau asupra celor indirect neliberi? Ce a însemnat și ce poate să însemne pentru o agricultură cuprinzătoare forța unui individ care ar avea ca ajutor cel mult forțele membrilor familiei? Exploatarea pămîntului sau extinderea dominației economice asupra acestuia într-o măsură care întrece forțele normale ale unui individ a devenit posibilă în decursul istoriei de pînă acum numai datorită faptului că înainte sau concomitent cu instituirea dominației asupra pămîntului a avut loc și respectiva înrobire a omului. În perioadele de mai tîrziu ale dezvoltării, această înrobire a fost atenuată... În statele cu o civilizație mai înaintată, forma ei actuală este munca salariată, condusă mai mult sau mai puțin cu ajutorul unei dominații polițienești. Pe munca salariată se întemeiază deci posibilitatea practică a acelui gen de avuție actuală care se prezintă ca o stăpînire mai cuprinzătoare asupra pămîntului și (!) ca o proprietate funciară mai mare. Se înțelege de la sine că toate celelalte categorii ale

avuției care se repartizează trebuie explicate din punct de vedere istoric într-un mod analog, iar dependența indirectă a omului față de om, care constituie în prezent trăsătura principală a celor mai dezvoltate stări economice, nu poate fi înțeleasă și explicată prin sine însăși, ci numai ca o moștenire puțin modificată a unei subjugări și exproprieri anterioare directe". Așa spune d-l Dühring.

Teză: Dominarea naturii (de către om) presupune dominarea omului (de către om).

Demonstrație: Gospodărirea *proprietății* funciare *pe întinderi mai mari* nu s-a făcut niciodată și nicăieri altfel decît cu oameni înrobiți.

Demonstrația demonstrației. Cum ar putea să existe mari proprietari funciari fără oameni înrobiți, cînd marele proprietar, împreună cu familia sa, nu ar putea să cultive fără oameni înrobiți decît o parte infimă a proprietății sale.

Prin urmare: ca să demonstreze că omul, pentru a-și supune natura, a trebuit să înrobească mai întîi pe om, d-l Dühring transformă fără multă vorbă „natura" în „proprietate funciară pe întinderi mai mari", iar această proprietate funciară — nu se precizează a cui — o transformă, la rîndul ei, imediat în proprietatea unui mare latifundiar, care bineînțeles nu poate să-și cultive pămîntul fără robi.

In primul rînd, „dominarea naturii" și „gospodărirea proprietății funciare" nu sînt nicidecum unul și același lucru. Dominarea naturii este exercitată în industrie într-o măsură incomparabil mai mare decît în agricultură, care pînă astăzi trebuie să se lase dominată de starea timpului în loc să o domine ea.

In al doilea rînd, dacă ne limităm la gospodărirea proprietății funciare pe întinderi mai mari, este foarte important să știm cui aparține această proprietate. Or, la începutul istoriei tuturor popoarelor civilizate nu-l găsim pe „marele latifundiar", pe care d-l Dühring ni-l strecoară aici cu obișnuita lui manieră de prestidigitator pe care o numește „dialectică naturală", ci găsim comunități gentilice și comunități sătești cu proprietate comună asupra pămîntului. Din India pînă în Irlanda gospodărirea proprietății funciare pe întinderi mai mari s-a înfăptuit la început de către astfel de comunități gentilice și comunități sătești, și anume

fie prin cultivarea în comun a ogoarelor pe socoteala comunității, fie individual, prin cultivarea pe parcele de pămînt atribuite familiilor de către comunitate pe un timp determinat, în timp ce pădurile și pășunile continuau să fie folosite în comun. Este iarăși caracteristic pentru „temeinicele studii de specialitate" ale d-lui Dühring „în domeniul politic și juridic" faptul că nu știe nimic despre toate acestea; că toate operele sale dovedesc o totală lipsă de cunoștință a scrierilor epocale ale lui Maurer despre organizarea primitivă a mărcii germane, baza întregului drept german, precum și a literaturii tot mai bogate, inspirate în special de Maurer, care se ocupă cu demonstrarea existenței proprietății comune primitive asupra pămîntului la toate popoarele civilizate europene și asiatice și cu expunerea diferitelor ei forme de existență și descompunere. După cum în domeniul dreptului francez și englez d-l Dühring „și-a dobîndit singur întreaga sa ignoranță", cît era ea de mare, așa și-a dobîndit tot singur o ignoranță, cu mult mai mare încă, în domeniul dreptului german. Omul pe care îl supără atît de mult orizontul îngust al profesorilor universitari se află și azi, în ceea ce privește dreptul german, cel mult acolo unde se aflau profesorii acum douăzeci de ani.

Afirmația că pentru gospodărirea proprietății funciare pe întinderi mai mari ar fi fost nevoie de proprietari funciari și de oameni înrobiți este o pură „creație și imaginație liberă" a d-lui Dühring. In tot Orientul, unde comuna sau statul este proprietarul pămîntului, cuvîntul moșier lipsește chiar din limbă, ceea ce d-l Dühring poate să afle cu ușurință de la juriștii englezi, care și-au bătut tot așa de zadarnic capul în India cu chestiunea: cine este proprietar funciar? — ca și răposatul principe Heinrich al LXXII-lea de Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein-Eberswalde cu întrebarea: cine este paznic de noapte? Abia turcii au introdus în Orient, în țările cucerite de ei, un fel de feudalism moșieresc. Grecia intră în istorie încă din perioada eroică cu o organizare pe stări, care este la rîndul ei rezultatul evident al unei preistorii mai lungi, necunoscute; dar și aici pămîntul este gospodărit mai ales de țărani de sine stătători; moșiile mai mari ale nobililor și ale șefilor de trib sînt o excepție, care dispare de altfel după scurt

timp. Italia a fost desțelenită în cea mai mare parte de țărani; cînd, în ultima perioadă a republicii romane, marile complexe de moșii, latifundiile, i-au înlăturat pe țăranii parcelari și i-au înlocuit cu sclavi, ele au înlocuit în același timp agricultura prin creșterea vitelor și — cum o știa deja Pliniu — au dus Italia la pieire (latifundia Italiam perdidere). În evul mediu predomină în toată Europa (în special acolo unde este vorba de desțelenirea de pămînturi virgine) lucrarea pămîntului de către țărani; chestiunea dacă acești țărani aveau de plătit anumite dări către vreun proprietar feudal și ce anume dări nu interesează aici. Coloniștii veniți din insulele frizice, din Saxonia de jos, din Flandra și din Renania de jos, care s-au apucat să cultive pămînturile de la răsărit de Elba, răpite de la slavi, au făcut acest lucru în calitate de țărani liberi și în condiții de arendă foarte avantajoase, nicidecum însă „într-o formă sau alta de servitute". — În America de Nord, cea mai mare parte a țării a devenit pămînt cultivabil prin munca țăranilor liberi, pe cînd marii latifundiari din sud, cu sclavii lor și cu exploatarea prădalnică a pămîntului, l-au secătuit pînă n-au mai crescut decît brazi pe el, astfel încît culturile de bumbac au trebuit să se deplaseze tot mai spre vest. În Australia și în Noua Zeelandă, toate încercările guvernului englez de a crea în mod artificial o aristocrație funciară au dat greș. Pe scurt, dacă exceptăm coloniile tropicale și subtropicale, în care clima nu permite europeanului munca agricolă, marele latifundiar, care supune natura desțelenind pămîntul cu ajutorul sclavilor sau al iobagilor lui, se dovedește a fi un simplu produs al fanteziei. Dimpotrivă, acolo unde el apare în antichitate, ca de exemplu în Italia, el nu desțelenește pămînturi virgine, ci transformă în pășuni pămîntul arabil desțelenit de țărani, depopulează și ruinează țări întregi. Abia în timpurile mai noi, de cînd desimea mai mare a populației a ridicat valoarea pămîntului și mai ales de cînd dezvoltarea agronomiei a făcut utilizabil și pămîntul de calitate mai proastă, a început marea proprietate funciară să participe pe scară largă la desțelenirea pămînturilor virgine și a pășunilor, și a făcut acest lucru în primul rînd furînd, atît în Anglia cît și în Germania, pămînturile comunale ale țăranilor. Dar nici aceasta nu s-a făcut fără o compensație. Pentru fiecare acru de

pămînt comunal pe care marii latifundiari l-au desțelenit în Anglia, au transformat în Scoția cel puțin trei acri de pămînt cultivabil în pășuni pentru oi, și la urmă chiar în simple terenuri de vînătoare pentru vînat mare.

Aici avem de-a face numai cu afirmația d-lui Dühring că desțelenirea unor întinderi mai mari de pămînt, adică aproximativ a totalității pămînturilor cultivabile, nu ar fi fost „niciodată și nicăieri" efectuată altfel decît de către mari latifundiari cu ajutorul oamenilor înrobiți, afirmație care, după cum am văzut, „are ca premisă" o necunoaștere într-adevăr nemaiauzită a istoriei. Aici nu ne preocupă, prin urmare, nici în ce măsură întinderi de pămînt, în întregime sau în parte deja desțelenite, au fost cultivate în diferite epoci cu ajutorul sclavilor (ca în epoca de înflorire a Greciei) sau cu al iobagilor (ca pe proprietățile feudale începînd din evul mediu), și nici care a fost funcțiunea socială a marilor latifundiari în diferitele epoci ale istoriei.

Și după ce d-l Dühring ne-a prezentat acest magistral tablou fantezist, la care nu știi ce să admiri mai mult, scamatoriile deducției sau falsificarea istoriei, el exclamă triumfător: „se înțelege că toate celelalte categorii ale avuției care se repartizează *trebuie explicate din punct de vedere istoric în mod analog!*". Ceea ce, evident, îl scutește de oboseala de a mai spune un singur cuvîntel măcar despre nașterea, de exemplu, a capitalului.

Dacă d-l Dühring, considerînd dominarea omului de către om ca o premisă a dominării naturii de către om, nu vrea decît să spună în general că întreaga noastră situație economică actuală, că treapta de dezvoltare atinsă azi de agricultură și de industrie sînt rezultatul istoriei societății, care se desfășoară în antagonisme de clasă, în relații de dominație și de supunere, atunci el spune un lucru care, de la Manifestul Comunist încoace, a devenit de mult un loc comun. Ceea ce trebuie explicat este tocmai nașterea claselor și a relațiilor de dominație, și dacă d-l Dühring nu are pentru a explica aceasta decît singurul cuvînt „violență", cu aceasta nu facem nici un pas înainte. Simplul fapt că cei asupriți și exploatați sînt în toate timpurile cu mult mai numeroși decît asupritorii și exploatatorii, că adevărata putere aparține deci celor dintîi, ajunge pentru a lămuri neghiobia întregii teorii a violenței. Prin urmare, relațiile

de dominație și de supunere urmează încă să fie explicate.

Ele au luat naștere pe două căi.

In starea în care oamenii părăsesc inițial regnul animal — în sensul restrîns al cuvîntului — ei intră în istorie: încă pe jumătate animale, sălbatici, încă neputincioși în fața forțelor naturii, încă inconștienți de propriile lor forțe; de aceea săraci ca animalele și abia ceva mai productivi decît ele. Domnește aici o anumită egalitate în condițiile de trai, iar pentru capii de familie tot un fel de egalitate a poziției sociale — cel puțin o absență a claselor sociale, care mai dăinuie la comunitățile primitive agricole ale popoarelor civilizate de mai tîrziu. In toate comunitățile de acest fel există de la început anumite interese comune, a căror apărare trebuie încredințată anumitor persoane, cu toate că rămîn sub supravegherea colectivității: rezolvarea litigiilor, reprimarea abuzurilor indivizilor care își depășesc drepturile, supravegherea apelor în special în țările calde, în sfîrșit în stadiul primitiv-sălbatic, funcții religioase. Asemenea funcții se găsesc la comunitățile primitive în orice timp, de exemplu în cele mai vechi mărci germane și astăzi încă în India. Se înțelege că ele sînt înzestrate cu anumite puteri depline și constituie începuturile puterii de stat. Forțele de producție sporesc treptat; desimea mai mare a populației creează ici interese comune, colo interese opuse între diferitele comunități, iar gruparea acestora în unități mai mari provoacă la rîndul ei o nouă diviziune a muncii și crearea unor organe pentru apărarea intereselor comune și pentru combaterea celor opuse. Aceste organe, care prin simplul fapt că reprezintă interesele comune ale întregului grup, au față de fiecare comunitate în parte o poziție specială, în anumite împrejurări chiar opusă, se autonomizează cu timpul în parte prin ereditatea funcției, care apare aproape de la sine înțeleasă într-o lume în care totul este spontan, în parte prin faptul că ele devin tot mai indispensabile o dată cu înmulțirea conflictelor cu alte grupuri. Nu e cazul să ne ocupăm aici de modul în care această autonomizare a funcțiunii sociale față de societate a putut crește cu timpul pînă a devenit o dominație asupra societății; de modul în care servitorul inițial al comunității se transformă treptat, dacă împrejurările îi erau favorabile, în stăpîn; de modul în care acest stăpîn a apărut, după

împrejurări, ca despot sau satrap oriental, ca șef de trib grec, ca șef de clan celt etc., în ce măsură făcea în cele din urmă uz de violență la această transformare și cum, în sfîrșit, diferitele persoane stăpînitoare se închegară într-o clasă stăpînitoare. Aici urmează să stabilim numai că la baza dominației politice a stat pretutindeni exercitarea unei funcțiuni sociale; și că dominația politică a dăinuit numai atunci cînd își îndeplinea această funcțiune socială. Oricîți despoți s-au ridicat și s-au prăbușit în Persia și în India, toți știau foarte bine că înainte de toate dețin antrepriza generală a irigațiilor din văile fluviilor fără de care agricultura nu este posibilă acolo. Abia englezilor civilizați le-a fost rezervat să treacă cu vederea acest fapt în India; ei au lăsat în părăsire canalele de irigație și stăvilarele, descoperind abia acum, datorită foametei care revine periodic, că au neglijat singura activitate care mai putea justifica stăpînirea lor în Indii, cel puțin în măsura în care a justificat-o pe cea a predecesorilor lor.

Dar paralel cu acest proces de formare a claselor a mai avut loc și un altul. Diviziunea naturală a muncii în sînul familiei de agricultori a permis, pe o anumită treaptă de bunăstare, adăugarea uneia sau mai multor forțe de muncă străine. Acesta a fost cazul în special în țările în care vechea posesiune în comun a pămîntului se destrămase deja sau în care cel puțin vechea exploatare în comun a pămîntului cedase locul exploatării individuale a parcelelor de către familiile respective. Producția se dezvoltase în așa măsură, încît forța de muncă omenească putea produce acum mai mult decît era necesar pentru simpla ei întreținere; mijloace pentru întreținerea unor forțe de muncă mai numeroase existau; de asemenea existau mijloace pentru folosirea acestor forțe de muncă; forța de muncă a căpătat o *valoare*. Dar comunitatea proprie și uniunea din care făcea parte comunitatea nu furnizau forțe de muncă suplimentare, disponibile. Războiul însă furniza aceste forțe, și războiul era tot atît de vechi ca și existența simultană a mai multor grupe de comunități învecinate. Pînă atunci oamenii nu știuseră ce să facă cu prizonierii de război; îi omorau deci sau, în timpurile și mai vechi, îi mîncau. Dar pe treapta pe care a ajuns acum „situația economică" ei au căpătat o valoare; erau deci lăsați în viață și munca lor fu folosită.

Astfel violența, în loc să domine situația economică, a fost, dimpotrivă, pusă în slujba situației economice. *Sclavia* fusese născocită. Ea deveni în scurt timp forma dominantă de producție la toate popoarele care depășiseră în dezvoltarea lor vechea comunitate, constituind însă în cele din urmă și una din cauzele principale ale decăderii lor. Abia sclavia a făcut posibilă o diviziune a muncii între agricultură și industrie pe scară mai întinsă și a permis înflorirea lumii vechi, a antichității elene. Fără sclavie nu ar fi existat statul elen, nu ar fi existat arta și știința elenă; fără sclavie nu ar fi existat nici imperiul roman. Dar fără această bază a elenismului și a imperiului roman nu ar fi existat nici Europa modernă. Nu trebuie să uităm niciodată că toată dezvoltarea economică, politică și intelectuală a avut drept condiție premergătoare o orînduire în care sclavia era tot atît de necesară pe cît era de unanim recunoscută. În acest sens sîntem îndreptățiți să spunem: fără sclavia antică nu ar fi existat socialismul modern.

Nimic mai ușor decît să-i tot dai înainte cu fraze generale despre sclavie și altele asemănătoare și să-ți reverși înalta mînie morală împotriva unor asemenea instituții rușinoase! Din păcate, însă, în felul acesta nu spui nimic altceva decît ceea ce știe toată lumea, și anume că aceste instituții antice nu mai corespund stărilor noastre de azi și simțămintelor noastre determinate de aceste stări. În felul acesta nu aflăm însă nici un cuvînt referitor la modul în care au luat naștere aceste instituții, de ce au dăinuit ele și ce rol au jucat în decursul istoriei. Și dacă vorbim de aceste lucruri, trebuie să spunem, oricît ar apărea aceasta drept o contradicție și o erezie, că introducerea sclaviei a constituit în împrejurările de atunci un mare progres. Este un fapt că omenirea a început de la animal și că a avut nevoie deci de mijloace barbare, aproape animalice, pentru a se smulge din barbarie. Vechile comunități, acolo unde au dăinuit, au constituit de milenii baza formei politice celei mai brutale, a despotismului oriental, din India pînă în Rusia. Numai acolo unde s-au destrămat, popoarele au progresat prin ele însele, iar progresul lor economic imediat următor a fost intensificarea și perfecționarea producției cu ajutorul muncii sclavilor. Este limpede că, atîta timp cît munca omenească era încă atît de puțin

productivă încît nu producea decît un mic excedent peste mijloacele de trai necesare, creșterea forțelor de producție, extinderea schimbului, dezvoltarea statului și a dreptului, apariția artei și a științei nu au fost posibile decît printr-o diviziune mai pronunțată a muncii, care trebuia să aibă la bază marea diviziune a muncii între masele care îndeplineau munca manuală simplă și puținii privilegiați care se îndeletniceau cu dirijarea muncii, cu comerțul, cu afacerile de stat și mai tîrziu cu arta și cu știința. Forma cea mai simplă, cea mai naturală a acestei diviziuni a muncii era tocmai sclavia. Date fiind premisele istorice ale lumii antice, în special ale celei grecești, progresarea spre o societate bazată pe antagonisme de clasă nu a putut avea loc decît sub forma sclaviei. Chiar și pentru sclavi aceasta constituia un progres; prizonierii de război, dintre care se recruta masa sclavilor, rămîneau acum cel puțin în viață, în loc să fie, ca mai înainte, omoriți, sau chiar, ca în timpurile și mai vechi, făcuți friptură.

Mai trebuie să adăugăm cu acest prilej că toate antagonismele istorice de pînă astăzi dintre clasele exploatatoare și cele exploatate, dintre clasele dominante și cele dominate își găsesc explicația tot în productivitatea relativ redusă a muncii omenești. Atîta timp cît populația cu adevărat muncitoare este într-atît de ocupată cu munca ei necesară, încît nu-i rămîne timp să se îngrijească de treburile comune ale societății — dirijarea muncii, afaceri de stat, chestiuni juridice, artă, știință etc. — trebuia să existe o clasă deosebită care, eliberată de adevărata muncă, să se ocupe de aceste chestiuni, avînd în același timp grija să arunce, avantajîndu-se pe sine, în spinarea maselor muncitoare povara unei munci tot mai grele. Abia creșterea enormă a forțelor de producție, la care s-a ajuns datorită marii industrii, permite repartizarea muncii între toți membrii societății, fără excepție, și prin aceasta limitarea timpului de muncă al fiecăruia în așa fel, încît tuturor să le rămînă destul timp liber pentru a participa la treburile generale ale societății, atît la cele teoretice cît și la cele practice. Abia acum este deci de prisos orice clasă dominantă și exploatatoare, care a devenit chiar o piedică în calea dezvoltării sociale, și abia acum ea va fi înlăturată în mod inexorabil, oricît ar deține ea „violența nemijlocită".

Dacă deci d-l Dühring strîmbă din nas vorbind de antichitatea greacă, pentru că ea se baza pe sclavie, apoi cu tot atîta temei el le poate reproșa grecilor că nu aveau mașini cu aburi sau telegraf electric. Iar dacă susține că robia noastră salariată modernă poate fi explicată numai ca o moștenire puțin modificată și atenuată a sclaviei și nu ca rezultînd din sine însăși (adică din legile economice ale societății moderne), aceasta fie că înseamnă numai că munca salariată și sclavia sînt forme ale subjugării și ale dominației de clasă, ceea ce știe orice copil, fie că este o afirmație falsă. Căci am putea afirma cu tot atîta temei că munca salariată poate fi explicată numai ca o formă atenuată a canibalismului, care, așa cum s-a stabilit în prezent, a fost pretutindeni forma inițială de utilizare a dușmanilor învinși.

Așadar rolul pe care îl joacă în istorie violența în raport cu dezvoltarea economică este limpede. La origine orice putere politică se întemeiază în primul rînd pe o funcțiune economică, socială, și crește în măsura în care, datorită descompunerii comunităților primitive, membrii societății se transformă în producători privați, deci se înstrăinează și mai mult de cei care îndeplinesc funcțiunile generale sociale. În al doilea rînd, după ce s-a autonomizat față de societate, puterea politică, transformîndu-se din slujnică în stăpînă, poate să acționeze în două direcții. Sau acționează în sensul și în direcția dezvoltării economice legice: în cazul acesta nu există nici un conflict între ele, dezvoltarea economică este accelerată; sau acționează împotriva acestei dezvoltări, și în cazul acesta este regulat învinsă — cu puține excepții — de dezvoltarea economică. Aceste puține excepții sînt cazuri izolate de cuceriri, cînd cuceritorii mai înapoiați exterminau sau alungau populația unei țări, pustiind sau lăsînd să decadă forțele de producție, cu care nu știau ce să facă. Așa au procedat creștinii în Spania maură cu cea mai mare parte a lucrărilor de irigație pe care se bazaseră agricultura și horticultura maurilor, dezvoltate la un nivel ridicat. Orice cotropire de către un popor mai înapoiat stînjenește, se înțelege, dezvoltarea economică și nimicește numeroase forțe de producție. Dar, în imensa majoritate a cazurilor de cuceriri durabile, cuceritorul mai înapoiat trebuie să se adapteze „situației

economice" superioare, așa cum reiese ea în urma cuceririi; el este asimilat de către cei cuceriți și de cele mai multe ori trebuie să adopte chiar și limba lor. Dar acolo unde — abstracție făcînd de cazurile de cuceriri — puterea de stat internă a unei țări intră în conflict cu dezvoltarea economică a acesteia, ceea ce, pe o anumită treaptă, s-a întîmplat pînă astăzi aproape cu orice putere politică, lupta s-a terminat de fiecare dată cu răsturnarea puterii politice. Dezvoltarea economică și-a croit fără excepție și în mod inexorabil drum — ultimul și cel mai izbitor exemplu l-am mai menționat: marea revoluție franceză. Dacă, așa cum susține teoria d-lui Dühring, situația economică a unei anumite țări și totodată orînduirea ei economică ar depinde pur și simplu de puterea politică, ar fi cu totul de neînțeles de ce Frederic Wilhelm al IV-lea nu a reușit, după 1848, cu toată „minunata" sa „armată", să grefeze breslele medievale și alte năzbîtii romantice pe căile ferate, pe mașinile cu aburi și pe marea industrie din țara sa, care tocmai începea să se dezvolte; sau de ce țarul Rusiei, care acționează cu mijloace mult mai violente, nu numai că nu-și poate plăti datoriile, dar nici nu-și poate menține „violența" altfel decît făcînd permanente împrumuturi la „situația economică" a Europei occidentale.

Pentru d-l Dühring violența este răul absolut, primul act de violență este pentru el păcatul originar, toată expunerea sa este o jălanie împotriva contaminării întregii istorii de pînă acum cu păcatul acesta ereditar, împotriva falsificării rușinoase a tuturor legilor naturale și sociale de către această forță diabolică, violența. Că violența mai joacă însă și un alt rol în istorie, și anume un rol revoluționar, că ea este, cum spune Marx, moașa oricărei societăți vechi care poartă în pîntecele ei o societate nouă, că ea este instrumentul cu ajutorul căruia mișcarea socială își croiește drum sfărîmînd formele politice încremenite și moarte, — despre toate acestea nu găsim nici un cuvînt la d-l Dühring. Numai suspinînd și văietîndu-se admite el posibilitatea că pentru răsturnarea economiei bazate pe exploatare va fi, poate, nevoie de violență — din păcate! căci orice folosire a violenței ar demoraliza pe cel care face uz de ea. Și acest lucru îl spune în ciuda marelui avînt moral și spiritual care a urmat oricărei revoluții vic-

torioase! Și îl spune în Germania, unde o ciocnire violentă care ar putea fi impusă poporului ar avea cel puțin avantajul de a stîrpi servilismul intrat în conștiința națională ca rezultat al umilirii provocate de războiul de 30 de ani. Și această searbădă mentalitate de predicator, lipsită de sevă și vlagă, are pretenția să se impună partidului celui mai revoluționar pe care îl cunoaște istoria?

V

TEORIA VALORII

Au trecut aproape o sută de ani de cînd a apărut la Leipzig o carte care a cunoscut pînă la începutul secolului nostru peste treizeci de ediții și care a fost răspîndită și împărțită la oraș și la țară de autorități, de predicatori și de filantropi de tot felul, și recomandată pretutindeni școlilor primare drept carte de citire. Această carte se numește „Prietenul copiilor" de Rochow. Ea avea drept scop să arate tinerelor odrasle de țărani și meseriași menirea lor și îndatoririle lor față de superiorii din viața socială și de stat, precum și să le insufle o binefăcătoare mulțumire cu soarta lor pămîntească, cu pîinea neagră și cu cartofii, cu claca, cu salariul de mizerie, cu bătaia părintească și cu alte asemenea lucruri plăcute, și toate acestea prin intermediul iluminismului care era răspîndit pe atunci. În acest scop i se demonstra tineretului de la oraș și de la țară ce înțeleaptă a fost natura orînduind ca omul să-și agonisească prin muncă existența și plăcerile și ce fericit trebuie să se simtă deci țăranul și meseriașul că le este îngăduit să-și facă mîncarea mai gustoasă prin muncă amară, în loc să sufere, ca bogătașul care trăiește în huzur, de indigestie, de dischinezii biliare sau de constipație și să înghită numai cu scîrbă trufandalele cele mai alese. Aceleași locuri comune pe care bătrînul Rochow le considera destul de bune pentru flăcăii de țărani saxoni din timpul său ne sînt servite și de d-l Dühring, la pagina 14 și următoarele din „Cursul" său, ca ceva „absolut fundamental" al economiei politice celei mai noi.

„Nevoile omenești ca atare au legitatea lor naturală, iar creșterea lor este îngrădită de anumite limite, care pot fi depășite pentru un timp oarecare numai din perversitate, pînă cînd apare scîrba, dezgustul de viață, blazarea, schilodirea socială și în cele din urmă moartea mîntuitoare... Un joc constînd numai din plăceri, fără alt scop mai serios, duce în scurt timp la blazare sau, ceea ce revine la același lucru, la tocirea oricărei sensibilități. Munca adevărată sub o formă oarecare este deci legea naturală socială a ființelor sănătoase... Dacă instinctele și nevoile nu ar avea o contrapondere, ele abia-abia ar duce la o existență puerilă, dar în nici un caz la o dezvoltare istorică tot mai mare a vieții. Dacă ar fi satisfăcute pe deplin și fără nici un efort, ele s-ar epuiza repede și n-ar lăsa în urmă decît o existență deșartă, sub forma unor intervale supărătoare care ar dura pînă ce nevoile s-ar ivi din nou... În toate privințele, deci, faptul că intrarea în acțiune a instinctelor și a pasiunilor depinde de înlăturarea unui obstacol economic este o lege fundamentală salutară a naturii exterioare și a structurii interioare a omului" etc. etc. După cum vedem, platitudinile cele mai plate ale onoratului Rochow își serbează jubileul de o sută de ani în opera d-lui Dühring, ba chiar ca „fundamentare mai adîncă" a singurului „sistem socialitar" cu adevărat critic și științific.

Așadar, după ce a fost pus fundamentul, d-l Dühring poate să construiască mai departe. Aplicînd metoda matematică, el ne dă mai întîi, conform procedeului bătrînului Euclid, o serie de definiții. Lucrul acesta este cu atît mai comod, cu cît el poate să-și aranjeze definițiile în așa fel, încît ceea ce trebuie demonstrat cu ajutorul lor să fie, în parte, cuprins dinainte în ele. Aflăm astfel în primul rînd că noțiunea principală a economiei politice de pînă acum se numește avuție, iar avuția, așa cum a fost realmente înțeleasă pînă acum în istoria mondială și așa cum și-a extins imperiul, este „puterea economică asupra oamenilor și lucrurilor". Aceasta este de două ori inexact. În primul rînd, avuția vechilor comunități gentilice și a comunităților sătești nu a însemnat nicidecum o dominație asupra oamenilor. Iar în al doilea rînd, și în societățile care se mișcă în antagonisme de clasă, avuția, în măsura în care include

o dominație asupra oamenilor, este în cea mai mare parte aproape exclusiv o dominație asupra oamenilor *în virtutea* și *prin mijlocirea* dominației asupra lucrurilor. Încă din vremuri foarte timpurii, cînd vînătoarea de sclavi și exploatarea de sclavi deveniră două ramuri de afaceri distincte, cei care exploatau munca sclavilor trebuiau să cumpere sclavii, adică să dobîndească dominația asupra oamenilor cu ajutorul mai întîi al dominației asupra lucrurilor, adică a prețului de cumpărare, a mijloacelor de întreținere și a mijloacelor de muncă ale sclavului. De-a lungul întregului ev mediu, marea proprietate funciară este condiția preliminară datorită căreia nobilimea feudală ajunge să aibă țărani dijmași și clăcași. Iar în ziua de astăzi, chiar și un copil de șase ani vede că avuția domină oamenii numai și numai prin intermediul lucrurilor de care dispune.

Dar pentru ce are nevoie d-l Dühring să fabrice această definiție falsă a avuției și să rupă legătura reală care a existat pînă astăzi în toate societățile împărțite în clase? Pentru a trîri avuția din domeniul economic în cel moral. A stăpîni lucruri este foarte bine, dar a stăpîni oameni, aceasta vine de la necuratul; și întrucît d-l Dühring și-a interzis să explice dominația asupra oamenilor prin dominația asupra lucrurilor, își poate permite să facă din nou o manevră îndrăzneață și să o explice fără multă vorbă prin mult îndrăgita violență. Avuția ca factor de dominare a oamenilor este „jaf"; am ajuns astfel din nou la o reeditare mai proastă a străvechiului aforism al lui Proudhon: „Proprietatea este furt".

În felul acesta am reușit să reducem avuția la cele două aspecte esențiale, al producției și al repartiției: avuția ca dominație asupra lucrurilor: avuția de producție, latura bună; avuția ca dominație asupra oamenilor: avuția de repartiție de pînă azi, latura rea, jos cu ea! Aplicat la actualele relații, aceasta înseamnă: modul de producție capitalist este foarte bun și poate să rămînă, dar modul de repartiție capitalist nu e bun de nimic și trebuie înlăturat. La asemenea absurdități se ajunge atunci cînd se scrie despre economie politică fără înțelegerea măcar a legăturii dintre producție și repartiție.

După ce a fost definită avuția, este definită în felul următor valoarea: „Valoarea este prețuirea pe care o au în

circulație obiectele și serviciile economice". Această prețuire corespunde „prețului sau oricărui alt termen echivalent, de exemplu salariului". Cu alte cuvinte: valoarea este prețul. Sau mai degrabă — ca să nu-l nedreptățim pe domnul Dühring și ca să redăm absurditatea definiției sale pe cît posibil prin propriile sale cuvinte — valoarea sînt prețurile. Căci la pagina 19 el spune: „valoarea și prețurile care o exprimă în bani", constatînd astfel singur că aceeași valoare are prețuri foarte diferite și deci tot atîtea valori diferite. Dacă Hegel nu ar fi murit de mult, el s-ar spînzura. Cu toată teologica lui, el nu ar fi ajuns niciodată să construiască această valoare, care reprezintă atîtea valori diferite cîte prețuri are. Trebuie să fie cineva închipuit ca d-l Dühring pentru ca să înceapă o fundamentare nouă, și mai profundă, a economiei politice cu declarația că nu s-ar cunoaște altă deosebire între preț și valoare afară de aceea că prețul este exprimat în bani, iar valoarea nu.

Dar cu asta tot nu știm încă ce este valoarea și cu atît mai puțin ce elemente o determină. D-l Dühring este deci obligat să aducă și alte lămuriri. „În linii foarte mari, legea fundamentală a comparației și a evaluării, pe care se bazează valoarea și prețurile care o exprimă în bani, ține în primul rînd doar de domeniul producției, făcînd abstracție de repartiție, care introduce abia un al doilea element în noțiunea de valoare. Piedicile mai mari sau mai mici pe care diversitatea condițiilor naturale le opune eforturilor îndreptate spre procurarea obiectelor și care fac necesară o cheltuire mai mare sau mai mică de forțe economice determină și . . . valoarea mai mare sau mai mică", iar aceasta se evaluează după „rezistența pe care natura și împrejurările o opun obținerii obiectelor . . . Măsura în care am depus în ele (în obiecte) propria noastră forță este cauza determinantă imediată a existenței valorii în genere și a unei mărimi speciale a valorii".

În măsura în care toate acestea au vreun sens, asta înseamnă: valoarea unui produs al muncii este determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea lui, ceea ce știam de mult și fără să ne-o spună d-l Dühring. În loc să comunice pur și simplu acest lucru, el trebuie să-l îmbrace în fraze de oracol. Este pur și simplu fals că măsura în care cineva își depune forța într-un obiect oarecare (ca să

întrebuințăm același limbaj bombastic) este cauza determinantă imediată a valorii și a mărimii acesteia. În primul rînd, trebuie să se știe în ce obiect este depusă forța și, în al doilea rînd, cum este depusă. Dacă acest cineva al nostru confecționează un obiect care nu are valoare de întrebuințare pentru alții, atunci toată forța sa nu produce nici un atom de valoare; și dacă se încăpățînează să confecționeze cu mîna un obiect pe care o mașină îl produce de douăzeci de ori mai ieftin, atunci nouăsprezece din cele douăzeci de părți din forța pe care a depus-o nu produc în genere vreo valoare și nici vreo mărime specială a ei.

Apoi înseamnă să denaturezi complet lucrurile dacă transformi munca productivă, care creează produse pozitive, într-o simplă învingere negativă a unei rezistențe. Ca să obținem o cămașă ar trebui să procedăm în acest caz cam în modul următor: întîi învingem rezistența seminței de bumbac față de însămînțare și de creștere, apoi pe cea a bumbacului copt față de culeș, ambalat și transport, apoi pe cea față de despachetat, dărăcit și tors, apoi rezistența firului de bumbac față de țesut, apoi pe cea a țesăturii față de albit și cusut și în fine pe cea a cămășii gata confecționate față de îmbrăcat.

Pentru ce această prezentare copilărească sucită? Pentru a ajunge cu ajutorul „rezistenței" de la „valoarea de producție", valoare adevărată dar pînă acum pur ideală, la „valoarea de repartiție", falsificată prin violență, singura care a avut curs pînă acum în istorie: „În afară de rezistența pe care o opune natura... mai există și un alt obstacol de ordin pur social... Între om și natură se interpune o forță care frînează, și această forță este iarăși omul. Omul imaginat singur și izolat se află liber în fața naturii... Situația se prezintă însă cu totul altfel de îndată ce ne imaginăm un al doilea om, care ocupă cu spada în mînă căile de acces spre natură și spre resursele ei, și care cere, sub o formă oarecare, un preț ca să permită accesul. Acest al doilea om... îl impune, ca să zicem așa, pe celălalt la un bir, din care cauză valoarea obiectului rîvnit devine mai mare decît ar fi cazul dacă nu ar exista acest obstacol politic și social în calea procurării sau a producției... Extrem de diverse sînt formele speciale ale acestei sporiri artificiale a prețuirii lucrurilor, care își găsește bineînțeles oglindirea într-o scădere corespunzătoare a prețuirii muncii... Ar fi de aceea o pură iluzie să socotim din capul locului valoarea ca un echivalent în sensul propriu al cuvîntului, deci ca ceva avînd aceeași prețuire, sau ca un raport de schimb care s-a realizat după principiul egalității dintre prestație și contraprestație... Dimpotrivă, caracteristica unei teorii juste a valorii va fi tocmai faptul că cel mai general temei de evaluare care i se atribuie nu va coincide cu forma specială pe care o ia evaluarea bazată pe o repartiție silită. Această formă se schimbă o dată cu organizarea socială, pe cînd valoarea economică propriu-zisă nu poate fi decît o valoare de producție determinată în raport cu natura, care se schimbă deci numai o dată cu simplele obstacole de producție de ordin natural și tehnic".

Valoarea existentă în practică a unui lucru constă deci, după d-l Dühring, din două părți: în primul rînd, din munca pe care o conține și, în al doilea rînd, din sporul impus „cu spada în mînă" sub formă de bir. Cu alte cuvinte, valoarea existentă astăzi este un preț de monopol. Așadar, dacă, conform acestei teorii a valorii, toate mărfurile au un asemenea preț de monopol, nu pot exista decît două posibilități: sau fiecare pierde în calitate de cumpărător ceea ce a cîștigat în calitate de vînzător; nominal, prețurile s-au schimbat, în realitate însă — în raportul lor reciproc — ele au rămas neschimbate; totul rămîne cum a fost, și faimoasa valoare de repartiție nu este decît o aparență. — Sau pretinsele sporuri impuse sub formă de bir reprezintă o sumă de valori reale, și anume aceea care este produsă de clasa muncitoare, producătoare de valoare, dar care este însușită de clasa monopoliștilor, și atunci această sumă de valori constă pur și simplu din muncă neplătită; în cazul acesta ajungem din nou, în ciuda omului cu spada în mînă, în ciuda pretinselor sporuri impuse sub formă de bir și a pretinsei valori de repartiție, la teoria lui Marx despre *plusvaloare*.

Să cercetăm însă cîteva exemple ale mult lăudatei „valori de repartiție". La pagina 135 și următoarele citim: „Și formarea prețurilor prin acțiunea concurenței individuale trebuie privită ca o formă a repartiției economice și a tributului pe care oamenii și-l impun în mod reciproc...

Dacă presupunem o micșorare bruscă și importantă a rezervelor dintr-o anumită marfă de primă necesitate, se ivește de partea vînzătorilor o putere de exploatare disproporționată... Cît de colosale pot fi urcările, ne-o arată în special situațiile anormale în care aprovizionarea cu articole de primă necesitate este sistată un timp mai îndelungat" etc. Pe lîngă aceasta, mai există și în împrejurări normale monopoluri de fapt care permit o urcare arbitrară a prețurilor, de exemplu căile ferate, societățile pentru aprovizionarea orașelor cu apă și gaz de iluminat etc. — Că există asemenea ocazii de exploatare monopolistă este un fapt de mult cunoscut. Însă că prețurile de monopol pe care ele le creează nu trebuie considerate ca excepții și cazuri speciale, ci tocmai ca exemple clasice ale actualului fel de a stabili valorile, aceasta este nou. Cum se determină prețurile mijloacelor de trai? Duceți-vă într-un oraș asediat în care aprovizionarea a sistat și informați-vă! răspunde d-l Dühring. Cum influențează concurența stabilirea prețurilor pieței? Întrebați monopolul și o să v-o spună!

De altfel nici la aceste monopoluri nu poți descoperi pe omul cu spada în mînă care ar sta în spatele lor. Dimpotrivă: în orașele asediate, omul cu spada, comandantul, dacă își face datoria, poate să pună foarte repede capăt monopolului și să confiște, pentru a le repartiza în mod egal, proviziile monopolizate. De altfel bărbații cu spadele, de îndată ce au încercat să fabrice o „valoare de repartiție", nu s-au ales decît cu afaceri proaste și cu pagubă. Monopolizînd comerțul Indiilor Orientale, olandezii și-au ruinat monopolul și comerțul. Cele mai puternice guverne care au existat vreodată, guvernul revoluționar nord-american și Convenția națională franceză, s-au încumetat să fixeze prețuri maximale și au suferit un eșec lamentabil. Guvernul rus se căznește de ani de zile să ridice la Londra, prin cumpărări continue de trate asupra Rusiei, cursul banilor de hîrtie ruși, pe care în Rusia îl face să scadă prin emisiuni tot atît de continue de bilete de bancă neconvertibile. Această plăcere l-a costat în cîțiva ani aproape șaizeci de milioane de ruble, și acum rubla cotează mai puțin de două mărci în loc să coteze peste trei mărci. Dacă spada are puterea economică magică pe care

i-o atribuie d-l Dühring, de ce nu a reușit nici un guvern să impună pentru un timp îndelungat unei monede proaste „valoarea de repartiție" a unei monede bune sau asignațiilor pe aceea a aurului? Și unde este spada care comandă pe piața mondială?

Mai există apoi încă o formă principală în care valoarea de repartiție mijlocește însușirea unor prestații fără contraprestație: renta de proprietate, adică renta funciară și profitul capitalului. Deocamdată nu facem decît să înregistrăm aceasta, pentru ca să putem arăta că asta e tot ce aflăm despre faimoasa „valoare de repartiție". — Totul? Nu chiar totul. Să auzim mai departe:

„Abstracție făcînd de dublul punct de vedere care reiese din recunoașterea unei valori de producție și a unei valori de repartiție, rămîne totuși întotdeauna la bază *ceva comun, acel lucru din care constau toate valorile* și cu ajutorul căruia ele se și măsoară. Măsura naturală, directă este cantitatea de forță cheltuită, iar unitatea cea mai simplă este forța omenească în sensul cel mai brut al cuvîntului. Ultima se reduce la timpul de existență, a cărui *auto*întreținere reprezintă la rîndul său învingerea unui anumit număr de dificultăți de alimentare și de viață. Valoarea de repartiție, sau de însușire, există pură și exclusivă numai acolo unde puterea de a dispune de lucruri care nu au fost produse sau, ca să vorbim mai simplu, chiar aceste lucruri sînt schimbate contra unor prestații sau a unor lucruri care au o valoare de producție reală. Elementul de același fel, așa cum îl găsim exprimat și reprezentat în orice expresie de valoare, deci și în părțile de valoare însușite pe calea repartiției fără contraprestație, constă în forța omenească cheltuită, care... se află întruchipată... în orice marfă".

Ce să mai spunem la toate acestea? Dacă toate valorile mărfurilor se măsoară cu ajutorul forței omenești cheltuite, întruchipată în aceste mărfuri, unde rămîne valoarea de repartiție, sporul de preț și taxa impusă? D-l Dühring ne spune, ce-i drept, că și obiectele care nu au fost produse, obiecte care nu sînt deci susceptibile de valoare propriu-zisă, pot căpăta o valoare de repartiție și pot fi schimbate contra unor obiecte care au fost produse și care au o valoare. El spune însă în același timp că *toate valo-*

rile, deci și valorile de repartiție pure și exclusive, constau în forța cheltuită, întruchipată în ele. Din păcate, nu aflăm însă de aici cum poate să se întruchipeze o cantitate de forță cheltuită într-un obiect care nu a fost produs. În orice caz, din toată această încurcătură de valori pare să rezulte clar numai atît că iar nu se alege nimic din valoarea de repartiție, din sporul de preț al mărfurilor impus datorită poziției sociale și din taxa impusă cu ajutorul spadei; valorile mărfurilor sînt deci exclusiv determinate prin cheltuirea de forță omenească, vulgo muncă întruchipată în ele? Prin urmare, abstracție făcînd de renta funciară și de cele cîteva prețuri de monopol, d-l Dühring spune, doar mai dezordonat și mai confuz, același lucru pe care l-a spus de atîta vreme, mult mai precis și mai clar însă, hulita teorie a valorii formulată de Ricardo-Marx?

O spune, și în aceeași clipită spune contrarul. Marx, pornind de la cercetările lui Ricardo, spune: valoarea mărfurilor este determinată de muncă general-omenească, socialmente necesară întruchipată în aceste mărfuri; această muncă, la rîndul ei, se măsoară după durata ei în timp. Munca este măsura tuturor valorilor, dar ea însăși nu are valoare. D-l Dühring, după ce a prezentat și el, în felul lui neglijent, munca drept măsură a valorii, continuă: ea „se reduce la timpul de existență, a cărui autoîntreținere reprezintă la rîndul său învingerea unui anumit număr de dificultăți de alimentare și de viață". Să lăsăm la o parte confuzia dintre timpul de muncă, singurul important aici, și timpul de existență, care nu a creat și nu a măsurat pînă acum niciodată valori, confuzie făcută din pură goană după originalitate. Să lăsăm de asemenea la o parte și falsa aparență „socialitară" pe care trebuie să o introducă *„auto*întreținerea" acestui timp de existență; de cînd există lumea și cît timp o să mai existe, fiecare trebuie să se întrețină el însuși, în sensul că consumă el *însuși* mijloacele sale de întreținere. Dacă am presupune că d-l Dühring s-ar fi exprimat în termenii preciși ai economiei politice, propoziția de mai sus sau nu înseamnă nimic, sau înseamnă următoarele: valoarea unei mărfi este determinată de timpul de muncă întruchipat în ea, iar valoarea acestui timp de muncă este determinată de mijloacele de trai necesare pentru întreținerea muncitorului în acest timp. Ceea ce, aplicat la societatea de azi, înseamnă: valoarea unei mărfi este determinată de *salariul* pe care îl conține această marfă.

Cu aceasta am ajuns, în fine, la ceea ce vrea să spună de fapt d-l Dühring. În limbajul economiei vulgare, valoarea unei mărfi este determinată de cheltuielile de producție; Carey, dimpotrivă, „a scos în evidență adevărul că nu cheltuielile de producție, ci cheltuielile de reproducție determină valoarea" („Kritische Geschichte"[1], pag. 401). Vom vedea mai tîrziu ce e cu aceste cheltuieli de producție și de reproducție; aici vom spune numai că ele se compun, cum știe oricine, din salariu și din profitul capitalului. Salariul reprezintă „forța cheltuită" întruchipată în marfă, adică valoarea de producție. Profitul reprezintă taxa sau sporul de preț impus de capitalist în virtutea monopolului său, a spadei pe care o ține în mînă, adică valoarea de repartiție. În felul acesta toată confuzia plină de contradicții a teoriei dühringiene a valorii se rezolvă în cele din urmă în cea mai frumoasă și mai armonioasă claritate.

Determinarea valorii mărfurilor prin salariu, care la Adam Smith se mai întîlnește adesea alături de determinarea valorii prin timpul de muncă, a fost alungată din economia științifică de la Ricardo încoace și mai are curs astăzi numai în economia vulgară. Tocmai cei mai anoști sicofanți ai actualei orînduiri sociale capitaliste sînt aceia care propovăduiesc determinarea valorii prin salariu, înfățișînd în același timp profitul capitalistului ca o formă superioară de salariu, ca un salariu de renunțare (pentru că nu și-a cheltuit capitalul în chefuri), ca un premiu pentru risc, ca un salariu pentru conducerea întreprinderii etc. D-l Dühring se deosebește de ei numai prin aceea că declară profitul drept jaf. Cu alte cuvinte, d-l Dühring își întemeiază socialismul său direct pe teoriile unei economii vulgare de cea mai proastă speță. Cît prețuiește această economie vulgară, atît prețuiește și socialismul său; laolaltă trăiesc și laolaltă pier.

Doar e limpede: ceea ce produce un muncitor și ceea ce costă acel muncitor sînt două lucruri tot atît de diferite ca și ceea ce produce o mașină și ceea ce costă acea ma-

[1] „Istoria critică". — *Nota Trad.*

șină. Valoarea pe care o produce un muncitor într-o zi de muncă de douăsprezece ore nu are nimic comun cu valoarea mijloacelor de trai pe care le consumă în acea zi de muncă și în repausul respectiv. In aceste mijloace de trai poate să fie întruchipat un timp de muncă de trei, patru sau șapte ore, după gradul de dezvoltare al productivității muncii. Dacă presupunem că pentru producerea lor au fost necesare șapte ore de muncă, atunci, după teoria economică vulgară a valorii adoptată de d-l Dühring, produsul a douăsprezece ore de muncă are valoarea produsului a șapte ore de muncă, adică douăsprezece ore de muncă sînt egale cu șapte ore de muncă, sau 12 = 7. Ca să vorbim și mai lămurit: un muncitor de la țară, indiferent în ce condiții sociale, produce o cantitate de cereale, să zicem, de douăzeci de hectolitri de grîu pe an. In timpul acesta el consumă o sumă de valori care se exprimă într-o sumă de cincisprezece hectolitri de grîu. Atunci cei douăzeci de hectolitri de grîu și cei cincisprezece hectolitri au aceeași valoare, și anume chiar pe aceeași piață și în împrejurări absolut identice, cu alte cuvinte 20 este egal cu 15. Și asta se numește economie politică!

Intreaga dezvoltare a societății omenești, după depășirea treptei sălbăticiei animalice, începe din ziua în care munca familiei a creat mai multe produse decît erau necesare pentru întreținerea ei, din ziua în care o parte a muncii a putut fi utilizată pentru producerea nu numai a simplelor mijloace de trai, ci și a mijloacelor de producție. Un excedent al produsului muncii peste cheltuielile de întreținere a muncii, precum și crearea și mărirea unui fond social de producție și de rezervă din acest excedent, a fost și este baza oricărei dezvoltări sociale, politice și intelectuale. In istoria de pînă acum acest fond s-a aflat în posesiunea unei clase privilegiate, căreia îi reveneau, o dată cu această posesiune, și dominația politică și conducerea spirituală. Abia revoluția socială care stă în fața noastră va transforma acest fond social de producție și de rezervă, adică totalitatea materiilor prime, a instrumentelor de producție și a mijloacelor de trai, într-un fond realmente social, smulgîndu-l clasei privilegiate care dispunea de el și predîndu-l întregii societăți ca bun comun.

Din două una. Sau valoarea mărfurilor este determinată de cheltuielile de întreținere a muncii necesare pentru producerea lor, adică, în societatea actuală, de salariu. In cazul acesta, fiecare muncitor primește *în salariul său valoarea produsului muncii sale*, iar exploatarea clasei muncitorilor salariați de către clasa capitaliștilor este o imposibilitate. Să presupunem că, într-o societate dată, cheltuielile de întreținere a unui muncitor ar fi exprimate printr-o sumă de trei mărci. In cazul acesta, produsul zilnic al muncitorului are, după teoria vulgar-economică de mai sus, o valoare de trei mărci. Să presupunem acum că capitalistul care a angajat pe acest muncitor adaugă la acest produs un profit, o taxă de o marcă, și îl vinde cu patru mărci. Același lucru îl fac și ceilalți capitaliști. In acest caz însă muncitorul nu mai poate să-și acopere întreținerea zilnică cu trei mărci, ci are de asemenea nevoie de patru mărci. Intrucît se presupune că toate celelalte împrejurări rămîn neschimbate, salariul exprimat în mijloace de trai trebuie să rămînă același; prin urmare, salariul exprimat în bani trebuie să crească, și anume de la trei la patru mărci pe zi. Capitaliștii trebuie să restituie clasei muncitoare, sub formă de salariu, ceea ce îi sustrag sub formă de profit. N-am făcut nici un pas înainte: dacă salariul determină valoarea, exploatarea muncitorului de către capitalist nu este posibilă. Dar nici formarea unui excedent de produse nu este posibilă, căci, după presupunerea noastră, muncitorii consumă exact aceeași valoare pe care o produc. Și întrucît capitaliștii nu produc valoare, nici nu e de prevăzut din ce ar putea să trăiască. Și dacă există totuși un asemenea excedent al producției față de consumație, un asemenea fond de producție și de rezervă, și anume în mîinile capitaliștilor, atunci nu rămîne altă explicație decît aceea că muncitorii consumă pentru întreținerea lor numai *valoarea* mărfurilor, iar mărfurile înseși le lasă capitaliștilor pentru a fi întrebuințate de ei.

Sau: dacă acest fond de producție și de rezervă există efectiv în mîinile clasei capitaliste, dacă el a luat efectiv naștere prin acumulare de profit (deocamdată lăsăm la o parte renta funciară), atunci el constă în mod necesar din

acumularea excedentului produsului muncii, furnizat de clasa muncitoare clasei capitaliste peste suma salariului plătit de clasa capitalistă clasei muncitoare. În cazul acesta însă valoarea nu este determinată de salariu, ci de cantitatea de muncă; în cazul acesta clasa muncitoare furnizează clasei capitaliste, în produsul muncii, o cantitate de valoare mai mare decît aceea pe care o primește ca salariu, iar profitul capitalului, ca și toate celelalte forme de însușire a produsului muncii străine, neplătite, se explică pur și simplu ca o parte componentă a acestei plusvalori, descoperite de Marx.

În treacăt fie zis, despre marea descoperire cu care își începe Ricardo principala sa operă, și anume „că valoarea unei mărfi... depinde de cantitatea de muncă necesară pentru producerea ei, nu însă de remunerația mai mare sau mai mică plătită pentru această muncă", — despre această descoperire epocală nu se pomenește nimic în întregul „Curs de economie". În „Istoria critică" ea este lichidată cu următoarea frază de oracol: „El (Ricardo) nu se gîndește că proporția mai mare sau mai mică în care salariul poate să reprezinte un titlu asupra necesităților de viață (!) ... trebuie să ducă la o anumită varietate în procesul de formare a raporturilor dintre valori!". O frază care îl lasă pe cititor să-și închipuie tot ce vrea, deși cel mai bun lucru e să nu-și închipuie nimic.

Și acum cititorul nu are decît să-și aleagă, din cele cinci feluri de valoare pe care ni le servește d-l Dühring, pe cea care îi place mai mult: valoarea de producție, care vine de la natură, sau valoarea de repartiție, pe care a creat-o răutatea oamenilor și a cărei caracteristică este că se măsoară după cantitatea de forță cheltuită care nu se află în ea; sau a treia, adică valoarea care se măsoară după timpul de muncă; sau a patra, cea care se măsoară după cheltuielile de reproducție sau, în sfîrșit, cea care se măsoară după salariu. Colecția este bogată, confuzia deplină, și nu ne mai rămîne decît să exclamăm împreună cu d-l Dühring: „Teoria valorii este piatra de încercare a temeiniciei sistemelor economice!".

VI

MUNCĂ SIMPLĂ ȘI MUNCĂ COMPLEXĂ

D-l Dühring a descoperit la Marx o foarte gravă eroare economică, demnă de un elev din cursul inferior, eroare care conține și o erezie socialistă, reprezentînd un pericol public. Teoria valorii lui Marx nu este „nimic altceva decît... teoria obișnuită potrivit căreia munca ar fi cauza oricărei valori, iar timpul de muncă măsura acesteia. Dar felul în care trebuie să fie reprezentată valoarea diferențiată a așa-numitei munci calificate rămîne aici complet neclar... E drept că și după teoria noastră numai timpul de muncă cheltuit poate să măsoare costul natural și deci valoarea absolută a obiectelor economice; dar aici timpul de muncă al fiecăruia va trebui considerat din capul locului ca perfect egal și va trebui numai să se țină seamă de cazurile cînd, la muncile calificate, timpului de muncă individual i se mai adaugă și cel al altor persoane... de exemplu sub forma uneltei folosite. Prin urmare nu este așa, cum își închipuie în mod nebulos d-l Marx, că timpul de muncă al unei persoane ar valora în sine mai mult decît timpul de muncă al altei persoane, fiindcă s-ar găsi în el, ca să zicem așa, condensat un timp de muncă mediu mai mare, ci un timp de muncă, fără excepție și în mod principial — deci fără să fie nevoie să se ia întîi vreo medie —, este absolut echivalent cu orice alt timp de muncă, iar în legătură cu munca unei persoane oarecare, ca și în cazul fiecărui produs finit, va trebui să se lămurească doar cît timp de muncă al altor persoane poate fi ascuns în cheltuirea unui timp de muncă care la prima vedere apare ca al său propriu. Pentru valabilitatea strictă a teoriei este absolut indiferent dacă o unealtă de producție acționată cu mîna sau mîna ba chiar capul este aceea sau acela care nu ar fi putut obține o însușire sau o capacitate specială fără timpul de muncă al altor oameni. Dar în expunerile sale despre valoare, d-l Marx nu poate să scape de fantoma timpului de muncă calificat care îl tot urmărește. Ceea ce l-a împiedicat să se orienteze în această direcție este mentalitatea moștenită de la clasele culte, cărora trebuie să li se pară monstruos să recunoască că din

punct de vedere economic timpul de muncă al unui salahor și cel al unui arhitect sînt în sine pe deplin egale ca valoare".

Pasajul din opera lui Marx care a stîrnit această „mînie violentă" a d-lui Dühring este foarte scurt. Marx cercetează prin ce e determinată valoarea *mărfurilor,* și răspunde: prin munca omenească conținută în ele. Aceasta, continuă el, „este cheltuire de forță de muncă simplă, pe care o posedă în medie organismul fizic al oricărui om obișnuit, fără vreo formare specială... Munca mai complexă este considerată doar ca o muncă simplă potențată, sau mai bine zis înmulțită, astfel că o cantitate mai mică de muncă complicată este egală cu o cantitate mai mare de muncă simplă. Că această reducere are loc în mod permanent, ne-o arată experiența. O marfă poate să fie produsul muncii celei mai complicate; valoarea ei o face să fie egală cu produsul muncii simple, și de aceea ea însăși nu reprezintă decît o cantitate determinată de muncă simplă. Diferitele proporții, în care diferite feluri de muncă se reduc la munca simplă ca la unitatea lor de măsură, se stabilesc printr-un proces social fără știrea producătorilor, astfel că aceștia le consideră date prin tradiție"[1].

Este vorba aici la Marx înainte de toate numai de determinarea valorii *mărfurilor,* adică a unor obiecte care, înăuntrul unei societăți formate din producători privați, sînt produse de către acești producători privați pe cont propriu și schimbate între ei. Nu este deci vorba aici nicidecum de „valoarea absolută", ori pe unde și-ar face ea veacul, ci de valoarea așa cum este ea în vigoare într-o anumită formă socială. Această valoare, în această accepție istoricește determinată, se dovedește a fi creată și măsurată prin munca omenească întruchipată în diferite mărfuri, iar mai departe această muncă omenească se dovedește a fi o cheltuire de forță de muncă simplă. Dar nu orice muncă este numai o cheltuire de forță de muncă omenească simplă; foarte multe categorii de muncă implică aplicarea unor dexterități sau cunoștințe dobîndite cu mai multă sau mai puțină trudă și cu o cheltuire mai mare sau

[1] Vezi *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 77. — *Nota Red.*

mai mică de timp și de bani. Produc oare aceste categorii de muncă complexă, în intervale de timp egale, mărfuri de aceeași valoare cu cele produse de munca simplă, de cheltuirea numai de forță de muncă simplă? Evident că nu. Produsul unei ore de muncă complexă este o marfă de valoare mai mare, dublă sau triplă, în comparație cu produsul unei ore de muncă simplă. Prin această comparație, valoarea produselor muncii complexe se exprimă în anumite cantități de muncă simplă; dar această reducere a muncii complexe se săvîrșește printr-un proces social care se desfășoară fără știrea producătorilor, printr-un procedeu care aici, în expunerea teoriei valorii, urmează a fi numai stabilit, dar încă nu explicat.

Tocmai acest fapt simplu, care se săvîrșește zilnic sub ochii noștri în actuala societate capitalistă, este constatat aici de către Marx. Acest fapt este atît de incontestabil, încît însuși d-l Dühring nu îndrăznește să-l conteste nici în „Cursul" său și nici în a sa istorie a economiei; iar prezentarea lui Marx este atît de simplă și de limpede, încît desigur că nimeni „nu rămîne în cazul de față complet nelămurit", în afară de d-l Dühring. Datorită acestei totale nelămuriri, el ia valoarea mărfurilor, singura pe care o cercetează Marx deocamdată, drept „preț de cost natural", ceea ce nu face decît să mărească nelămurirea, și chiar drept „valoare absolută", care, după cîte știm noi, nu a avut pînă acum nicăieri curs în economia politică. Dar orice ar înțelege d-l Dühring prin preț de cost natural și oricare din cele cinci feluri de valori ale sale ar avea onoarea să reprezinte valoarea absolută, un lucru e cert: că la Marx nici vorbă nu este despre toate aceste lucruri, ci numai de valoarea mărfurilor; și că, în toată secțiunea „Capitalului" care tratează despre valoare, nu există nici cea mai mică indicație care să ne permită să spunem dacă și în ce măsură consideră Marx aplicabilă această teorie a valorii mărfurilor și la alte forme sociale.

Prin urmare nu este așa, continuă d-l Dühring, „nu este așa cum își închipuie în mod nebulos d-l Marx că timpul de muncă al unei persoane ar valora în sine mai mult decît timpul de muncă al altei persoane, fiindcă s-ar găsi în el, ca să zicem așa, condensat un timp de muncă mediu mai mare, ci un timp de muncă, fără excepție și în

mod principial — deci fără să fie nevoie să se ia întîi vreo medie —, este absolut echivalent cu orice alt timp de muncă". — Norocul d-lui Dühring este că soarta nu l-a făcut fabricant și că l-a scutit în felul acesta să-și fixeze valoarea mărfurilor după această regulă nouă și să fie astfel negreșit împins în brațele falimentului. Dar cum? Ne mai aflăm oare aici în societatea fabricanților? Nicidecum. Cu prețul de cost natural și cu valoarea absolută, d-l Dühring ne-a silit să facem un salt, un adevărat salto mortale, din actuala lume stricată a exploatatorilor, în propria sa comună economică a viitorului, în atmosfera cerească pură a egalității și a dreptății, așa încît trebuie să cercetăm puțin — chiar și înainte de vreme — această lume nouă.

Desigur că, după teoria d-lui Dühring, și în comuna economică tot numai timpul de muncă cheltuit poate măsura valoarea obiectelor economice, dar în cazul acesta timpul de muncă al fiecăruia va trebui considerat din capul locului ca absolut egal; un timp de muncă, fără excepție și în mod principial, este absolut echivalent cu orice alt timp de muncă, și anume fără să fie nevoie să se ia întîi vreo medie. Și acum să comparăm acest socialism egalitar radical cu reprezentarea nebuloasă a lui Marx, potrivit căreia timpul de muncă al unei persoane ar valora în sine mai mult decît timpul de muncă al altei persoane, fiindcă s-ar găsi în el condensat un timp de muncă mediu mai mare, reprezentare al cărei prizonier l-ar face mentalitatea moștenită de la clasele culte, cărora trebuie să li se pară monstruos să recunoască că din punct de vedere economic timpul de muncă al unui salahor și cel al unui arhitect sînt pe deplin egale ca valoare!

Din păcate, Marx dă în „Capitalul", la pasajul citat mai sus, următoarea scurtă notă: „Cititorul trebuie să fie atent la faptul că aici nu este vorba de *salariu,* adică valoarea pe care muncitorul o *primește,* de pildă, pentru o zi de muncă, ci de *valoarea mărfii* în care se *concretizează* ziua sa de muncă"[1]. Marx, care parcă l-a presimțit pe Dühringul său, previne deci el însuși eventualitatea ca tezele sale de mai sus să fie de asemenea aplicate numai

[1] Op. cit., pag. 77.

la salariul care se plătește în societatea de azi pentru munca complexă. Și dacă d-l Dühring nu se mulțumește numai cu faptul că face totuși aceasta și mai prezintă aceste teze drept principiile după care Marx ar fi vrut, chipurile, să reglementeze repartiția mijloacelor de trai în societatea organizată pe baze socialiste, aceasta constituie o nerușinată substituire, care își găsește pereche numai în obiceiurile apașilor condeiului.

Dar să cercetăm mai îndeaproape teoria dühringiană a echivalenței. Un timp de muncă este absolut echivalent cu alt timp de muncă, cel al salahorului și cel al arhitectului. Prin urmare, timpul de muncă, și deci munca însăși, are o valoare. Munca este însă creatoarea tuturor valorilor. Ea singură este aceea care dă valoare, în sens economic, produselor naturale existente. Valoarea însăși nu este nimic altceva decît expresia muncii omenești socialmente necesare concretizate într-un obiect. Munca nu *poate* deci să aibă valoare. A vorbi despre valoarea muncii și a voi să o determini este ca și cînd ai vorbi despre valoarea valorii sau ca și cînd ai vrea să determini greutatea nu a unui corp greu, ci a greutății însăși. D-l Dühring termină cu oameni ca Owen, Saint-Simon și Fourier, numindu-i alchimiști sociali. Înșirînd verzi și uscate despre valoarea timpului de muncă, adică despre valoarea muncii, el dovedește că se află cu mult mai prejos de adevărații alchimiști. Și acum să judece cititorul cît de mare e îndrăzneala d-lui Dühring de a pune pe socoteala lui Marx afirmația că timpul de muncă al unei persoane ar valora în sine mai mult decît timpul de muncă al altei persoane, că timpul de muncă, adică munca, ar avea valoare, — tocmai pe socoteala lui Marx, care a demonstrat primul că munca nu *poate* și de ce nu poate să aibă valoare!

Pentru socialism, care vrea să emancipeze forța de muncă omenească de situația ei de *marfă,* este de foarte mare importanță înțelegerea că munca nu are, că nu poate avea valoare. În fața acestei înțelegeri se năruie toate tentativele, moștenite de d-l Dühring de la socialismul muncitoresc spontan, de a reglementa repartiția viitoare a mijloacelor de existență ca o formă superioară de salariu. Din ea mai rezultă și concluzia că repartiția, în măsura în care se conduce după considerente pur eco-

nomice, va fi reglementată în conformitate cu interesele producției, iar producția este stimulată cel mai mult printr-un mod de repartiție care permite *tuturor* membrilor societății să-și dezvolte, să-și mențină și să-și manifeste cît mai multilateral aptitudinile lor. Mentalității pe care d-l Dühring a preluat-o de la clasele culte trebuie să-i apară, desigur, ca o monstruozitate faptul că va veni timpul cînd nu vor mai exista salahori și arhitecți de profesiune și că omul, care a dat timp de o jumătate de oră directive în calitate de arhitect, va împinge un timp oarecare și la roabă, pînă cînd va fi iar nevoie de activitatea sa ca arhitect. Frumos socialism care eternizează pe salahorii de profesiune!

Dacă prin echivalența timpului de muncă trebuie să înțelegem că fiecare muncitor produce în intervale de timp egale valori egale fără să fie nevoie să se ia întîi o medie, asta este, evident, fals. În cazul a doi muncitori, chiar din aceeași ramură de activitate, valoarea produsă într-o oră de muncă va varia întotdeauna după intensitatea muncii și după îndemînarea muncitorului; acest inconvenient, care este însă un inconvenient numai pentru oameni à la Dühring, nu poate fi înlăturat prin nici un fel de comună economică, cel puțin pe planeta noastră. Ce mai rămîne deci din toată teoria echivalenței oricărei munci? Nimic altceva decît pură frazeologie lăudăroasă, care nu are altă bază economică decît incapacitatea d-lui Dühring de a face o deosebire între determinarea valorii prin muncă și determinarea valorii prin salariu — nimic altceva decît ucazul, legea fundamentală a noii comune economice: pentru timp de muncă egal, salariul trebuie să fie egal! Vechii muncitori comuniști francezi și Weitling aveau temeiuri mult mai bune pentru revendicarea salariului egal.

Cum se rezolvă însă întreaga problemă importantă a salariului mai mare pentru muncă complexă? În societatea de producători particulari, cheltuielile pentru pregătirea muncitorului calificat sînt suportate de particulari sau de familiile lor; particularilor le revine deci în primul rînd și prețul mai ridicat al forței de muncă calificate; sclavul îndemînatic e vîndut la un preț mai mare, muncitorul salariat îndemînatic capătă un salariu mai mare. În societatea organizată pe baze socialiste, aceste cheltuieli sînt suportate

de societate; ei îi aparțin deci și roadele, valorile mai mari produse de munca complexă. Muncitorul însuși nu poate pretinde nici o plată suplimentară. De aici se mai desprinde și concluzia folositoare că revendicarea preferată a muncitorilor de a avea „întregul produs al muncii" nu este chiar totdeauna atît de invulnerabilă.

VII

CAPITAL ȘI PLUSVALOARE

„Despre capital d-l Marx nu are în primul rînd noțiunea economică general-valabilă conform căreia acesta este mijloc de producție produs, ci el încearcă să creeze o idee mai specială, dialectic-istorică, supusă jocului metamorfozelor noțiunilor și al istoriei. Capitalul ar lua naștere din bani; el ar constitui o fază istorică care ar începe în secolul al XVI-lea, și anume o dată cu începuturile pieței mondiale, care se presupune că au avut loc în acea vreme. Este evident că, definind astfel noțiunile, dispare ascuțimea analizei economice. În asemenea concepții haotice, care se pretind pe jumătate istorice și pe jumătate logice, dar care de fapt nu sînt decît bastarzi ai fanteziei istorice și logice, facultatea de discernămînt a rațiunii piere o dată cu orice utilizare cinstită a noțiunilor", — și pălăvrăgeala aceasta continuă pe o pagină întreagă ... „Caracterizarea noțiunii de capital făcută de d-l Marx nu poate produce decît confuzie în riguroasa știință economică ... Superficialități date drept adevăruri logice profunde ... Inconsistența fundamentelor" etc.

Deci, după Marx, capitalul ar lua naștere la începutul secolului al XVI-lea din bani. E ca și cînd cineva ar spune că banii de metal s-au născut acum mai bine de trei mii de ani din vite, pentru că, înainte vreme, printre altele, și vitele îndeplineau funcțiunea de bani. Numai d-l Dühring este în stare să se exprime atît de necioplit și de sucit. La Marx, în analiza formelor economice înăuntrul cărora se săvîrșește procesul de circulație a mărfurilor, banii rezultă ca ultimă formă. „Acest ultim produs al circulației mărfurilor este *prima formă de manifestare* a capi-

talului. Din punct de vedere istoric, capitalul se opune pretutindeni proprietății funciare, în primul rînd sub formă de bani, de avuție în bani: capital comercial și capital cămătăresc... Fenomenul se repetă zilnic sub ochii noștri. Și în prezent, orice capital nou apare pentru prima oară pe scenă, adică pe piață, indiferent dacă este vorba de piața de mărfuri, de piața muncii sau de cea bănească, sub formă de bani, — bani care, prin anumite procese, urmează să se transforme în capital"[1]. Și aici, deci, Marx nu face decît să constate un fapt. Neputînd să-l conteste, d-l Dühring îl denaturează: cică, după Marx, capitalul s-ar naște din bani!

Marx continuă apoi cercetarea proceselor prin care banii se transformă în capital și găsește, în primul rînd, că forma în care banii circulă în calitate de capital reprezintă forma inversată a aceleia în care circulă ca echivalent general al mărfurilor. Simplul posesor de mărfuri vinde pentru a cumpăra; el vinde ceea ce nu-i trebuie și cumpără cu banii obținuți ceea ce îi trebuie. Capitalistul, începîndu-și afacerile, cumpără din capul locului ceea ce *nu*-i trebuie lui însuși; el cumpără pentru a vinde, și anume pentru a vinde mai scump, pentru a recăpăta valoarea bănească cheltuită inițial pentru cumpărare, sporită cu un adaos de bani. Marx numește acest adaos de bani *plusvaloare*.

De unde provine această plusvaloare? Ea nu poate să provină nici din faptul că cumpărătorul a cumpărat mărfurile sub valoarea lor și nici din faptul că vînzătorul le-a vîndut peste valoarea lor. Căci în ambele cazuri cîștigurile și pierderile individuale se compensează reciproc, întrucît fiecare este alternativ cumpărător și vînzător. Ea nu poate să provină nici din înșelăciune, căci înșelăciunea poate să îmbogățească pe unul în detrimentul altuia, dar nu poate spori suma totală pe care o posedă amîndoi, deci nici suma valorilor care se află în circulație. „Clasa capitaliștilor dintr-o țară nu se poate îmbogăți în ansamblul ei pe propria ei socoteală".

Și totuși constatăm că clasa capitaliștilor din fiecare țară se îmbogățește în ansamblul ei, continuu, sub ochii

[1] Op. cit., pag. 159.

noștri, vînzînd mai scump decît a cumpărat, însușindu-și plusvaloare. Ne aflăm așadar tot acolo de unde am pornit: de unde provine această plusvaloare? Aceasta este problema pe care trebuie s-o rezolvăm, și anume pe cale *pur economică*, excluzînd orice înșelăciune, orice amestec al oricărei violențe, — problema: cum este posibil să se vîndă în continuu mai scump decît s-a cumpărat, și aceasta chiar presupunînd că se schimbă întotdeauna valori egale contra valori egale?

Rezolvarea acestei probleme constituie cel mai epocal merit al operei lui Marx. Ea aruncă o lumină vie asupra unor domenii economice în care mai înainte socialiștii, nu mai puțin decît economiștii burghezi, bîjbîiau în cea mai adîncă beznă. De la rezolvarea ei datează și în jurul ei se grupează socialismul științific.

Iată în ce constă această rezolvare: sporirea valorii banilor care urmează să se transforme în capital nu poate să provină nici din acești *bani*, nici din operația *cumpărării*, întrucît aici acești bani nu fac decît să realizeze prețul mărfii, iar acest preț nu este diferit de valoarea ei, deoarece presupunem că se schimbă valori egale. Din același motiv, însă, sporul de valoare nu poate să provină nici din operația *vînzării* mărfii. Așadar schimbarea trebuie să se producă cu *marfa* care se cumpără, dar nu cu *valoarea* ei — întrucît ea este atît cumpărată cît și vîndută la valoarea ei —, ci cu *valoarea* ei *de întrebuințare* ca atare; cu alte cuvinte, modificarea valorii trebuie să rezulte din consumarea mărfii. „Pentru a scoate valoare din consumarea unei mărfi, posesorul nostru de bani ar trebui să fie atît de norocos ca să descopere... pe piață o marfă a cărei valoare de întrebuințare să aibă însușirea specifică de a fi sursă de valoare, adică a cărei consumare efectivă să constituie materializare de muncă, deci *creare de valoare*. Și posesorul de bani găsește pe piață o asemenea marfă specifică — capacitatea de muncă sau *forța de muncă*"[1]. Dacă, precum am văzut, munca ca atare nu poate avea o valoare, altfel stau lucrurile cu *forța* de muncă. Aceasta capătă o valoare de îndată ce devine *marfă*, așa cum și este de fapt azi o marfă, iar această

[1] Op. cit., pag. 176.

valoare, „asemenea aceleia a oricărei alte mărfi, este determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea, deci și reproducerea, acestui articol specific“[1], cu alte cuvinte de timpul de muncă necesar pentru producerea mijloacelor de trai de care are nevoie muncitorul pentru a se menține apt de muncă și pentru perpetuarea neamului său. Să presupunem că aceste mijloace de trai reprezintă, zi cu zi, un timp de muncă de șase ore. Capitalistul nostru debutant care, pentru a-și pune în funcțiune întreprinderea, cumpără forță de muncă, adică angajează un muncitor, îi plătește deci acestui muncitor întreaga valoare pe o zi a forței sale de muncă, dacă îi plătește o sumă de bani care reprezintă de asemenea șase ore de muncă. De îndată ce muncitorul a muncit șase ore în serviciul capitalistului debutant, el i-a restituit complet cheltuiala sa, valoarea pe o zi a forței de muncă pe care i-a plătit-o capitalistul. Prin aceasta însă banii nu s-ar fi transformat în capital, ei nu ar fi produs plusvaloare. Cumpărătorul forței de muncă vede de aceea cu totul altfel natura afacerii încheiate de el. Faptul că e nevoie numai de șase ore de muncă pentru a-l ține în viață pe muncitor timp de douăzeci și patru de ore nu-l împiedică de loc pe acesta să muncească douăsprezece ore din cele douăzeci și patru. Valoarea forței de muncă și valorificarea ei în procesul de muncă sînt două mărimi diferite. Posesorul de bani a plătit valoarea pe o zi a forței de muncă, lui îi aparține de aceea și utilizarea ei pe timp de o zi, adică munca unei zile întregi. Faptul că valoarea pe care o *creează* în timpul unei zile utilizarea ei este de două ori mai mare decît propria ei valoare pe o zi este un noroc deosebit pentru cumpărător, dar nu este nicidecum — după legile schimbului de mărfuri — o nedreptate față de vînzător. După presupunerea noastră, muncitorul îl *costă* deci zilnic pe posesorul de bani valoarea produsă în șase ore de muncă, dar acesta îi *livrează* zilnic valoarea produsă în douăsprezece ore de muncă. Diferență în favoarea posesorului de bani: șase ore de supramuncă neplătită, un plusprodus neplătit în care este întruchipată

[1] Op. cit., pag. 179.

munca a șase ore. Scamatoria e făcută. Plusvaloarea s-a produs, banii s-au transformat în capital.

Demonstrînd în felul acesta cum ia naștere plusvaloarea — și nici nu poate lua altfel naștere sub imperiul legilor care reglează schimbul de mărfuri —, Marx a dezvăluit mecanismul modului de producție capitalist actual și al modului de însușire bazat pe el, a descoperit nucleul în jurul căruia s-a cristalizat întreaga orînduire socială actuală.

Această formare de capital are însă o premisă esențială: „Pentru transformarea banilor în capital, posesorul de bani trebuie să găsească pe piața de mărfuri pe *muncitorul liber*, liber în dublu sens, pe de o parte în sensul că dispune ca o persoană liberă de forța sa de muncă, ca de o marfă a sa, pe de altă parte în sensul că nu are de vînzare alte mărfuri, că este slobod și liber de toate acele lucruri care sînt necesare pentru realizarea forței sale de muncă“[1]. Dar relația aceasta dintre posesorii de bani sau de mărfuri, pe de o parte, și oamenii care nu posedă nimic afară de propria lor forță de muncă, pe de altă parte, nu este o relație istorică naturală și nici o relație comună tuturor perioadelor istorice; „ea însăși este, în mod evident, rezultatul unei dezvoltări istorice anterioare, produsul... dispariției unei serii întregi de formațiuni mai vechi ale producției sociale“[2]. Și anume, acest muncitor liber ne apare pentru prima dată în istorie, în proporție de masă, la sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, în urma descompunerii modului de producție feudal. Prin aceasta însă cît și prin crearea comerțului mondial și a pieței mondiale, care datează din aceeași epocă, a fost făurită baza pe care masa averii mobile existente trebuie să se transforme din ce în ce mai mult în capital, iar modul de producție capitalist, îndreptat spre producerea de plusvaloare, să devină din ce în ce mai mult singurul dominant.

Pînă acum am urmărit „concepțiile haotice“ ale lui Marx, acești „bastarzi ai fanteziei istorice și logice“ la care „facultatea de discernămînt a rațiunii piere o dată

[1] Op. cit., pag. 177.
[2] Op. cit., pag. 178.

cu orice utilizare cinstită a noțiunilor". Să opunem acum acestor „superficialități" „adevărurile logice profunde" și „caracterul perfect și strict științific în sensul disciplinelor exacte", așa cum ni le oferă d-l Dühring.

Deci despre capital Marx „nu are noțiunea economică general-valabilă conform căreia acesta este un mijloc de producție produs"; el spune, dimpotrivă, că o sumă de valori se transformă în capital abia atunci cînd *se valorifică*, formînd plusvaloare. Și ce spune d-l Dühring? „Capitalul este sursa mijloacelor de putere economică pentru continuarea producției *și pentru formarea unor participații la roadele forței generale de muncă*". Oricît de sibilică și de neglijentă este și aici exprimarea, un lucru este totuși sigur: sursa mijloacelor de putere economică poate sluji la continuarea în vecii vecilor a producției; ea nu devine capital, chiar după propriile cuvinte ale d-lui Dühring, atîta timp cît nu formează „participații la roadele forței generale de muncă", adică plusvaloare sau cel puțin plusprodus. Prin urmare, d-l Dühring nu numai că comite el însuși păcatul pe care îl reproșează lui Marx, și anume că nu împărtășește noțiunea economică general-valabilă despre capital, dar îl și plagiază pe Marx într-un fel nedibaci și „prost disimulat" sub fraze pompoase.

La pagina 262 ideea aceasta este dezvoltată în continuare: „Capitalul în sens social" (un capital în sens nesocial urmează abia să fie descoperit de d-l Dühring) „se deosebește tocmai în mod specific de simplul mijloc de producție; căci în timp ce acesta din urmă are numai un caracter tehnic și este necesar în toate împrejurările, primul se caracterizează prin forța sa socială de însușire și de formare a unor participații la roadele muncii. Capitalul social nu este, fără îndoială, în mare parte nimic altceva decît mijlocul tehnic de producție *în funcțiunea sa socială;* dar tocmai această funcțiune este aceea care... trebuie să dispară". Dacă ne gîndim că tocmai Marx a fost acela care a relevat pentru prima dată „funcțiunea socială" numai prin intermediul căreia o sumă de valori devine capital, este neîndoielnic „că pentru orice observator atent al obiectului va fi repede evident că caracterizarea noțiunii de capital, făcută de Marx, nu poate produce decît confuzie" — dar nu în riguroasa știință economică,

cum crede d-l Dühring, ci, cum ilustrează cele de mai sus, numai și numai în capul d-lui Dühring însuși, care a și uitat în „Istoria critică" cît de mult s-a înfruptat în „Cursul" său din menționata noțiune de capital.

Dar d-l Dühring nu se mulțumește să împrumute de la Marx definiția capitalului, fie chiar într-o formă „epurată". El trebuie să-l urmeze și în „jocul metamorfozelor noțiunilor și al istoriei", cu toate că știe foarte bine că din toate acestea nu va rezulta altceva decît „concepții haotice", „superficialități", „inconsistența fundamentelor" etc. De unde provine această „funcțiune socială" a capitalului, care îl face apt să-și însușească roadele muncii altora, și prin care se și deosebește de simplul mijloc de producție? Ea nu se întemeiază, spune d-l Dühring, „pe natura mijloacelor de producție și nici pe faptul că sînt indispensabile din punct de vedere tehnic". Ea este deci rezultatul unui proces istoric, și d-l Dühring repetă doar la pagina 252 ceea ce am mai auzit de zeci de ori, cînd ne explică apariția ei prin aventura arhicunoscută a celor doi bărbați, dintre care unul își transformă la începutul istoriei mijlocul său de producție în capital, făcînd uz de violență împotriva celuilalt. Dar cum nu se mulțumește numai să atribuie un început istoric funcțiunii sociale numai prin intermediul căreia o sumă de valori devine capital, d-l Dühring îi mai și prezice un sfîrșit istoric. „Tocmai ea este aceea care trebuie să dispară". Un fenomen istoricește apărut și care tot istoricește va dispărea se numește în vorbirea curentă „o fază istorică". Prin urmare, capitalul este o fază istorică nu numai la Marx, dar și la d-l Dühring, și din această cauză sîntem nevoiți să tragem concluzia că avem de-a face cu iezuiți. Dacă doi oameni fac același lucru, nu e același lucru. Dacă Marx spune: capitalul este o fază istorică, aceasta este o concepție haotică, un bastard al fanteziei istorice și logice, la care facultatea de discernămînt piere o dată cu orice utilizare cinstită a noțiunilor. Dacă d-l Dühring prezintă capitalul tot ca o fază istorică, aceasta este o dovadă de ascuțime a analizei economice și de caracter perfect și strict științific în sensul disciplinelor exacte.

Prin ce se deosebește însă felul în care concepe d-l Dühring capitalul de felul în care îl concepe Marx?

„Capitalul — spune Marx — nu a inventat supramunca. Pretutindeni unde o parte a societății deține monopolul mijloacelor de producție, muncitorul, liber sau neliber, trebuie să adauge timpului de muncă necesar pentru propria sa întreținere, un timp de supramuncă, spre a produce mijloacele de trai pentru proprietarul mijloacelor de producție"[1]. Supramunca, munca peste timpul necesar întreținerii muncitorului, și însușirea produsului acestei supramunci de către alții, exploatarea muncii, sînt deci comune tuturor formelor sociale de pînă acum în măsura în care ele se mișcau în antagonisme de clasă. Dar abia cînd produsul acestei supramunci ia forma plusvalorii, abia cînd proprietarul mijloacelor de producție are în față, ca obiect al exploatării, pe muncitorul liber — liber de cătușe sociale și liber de proprietate — și îl exploatează în scopul de a produce *mărfuri*, abia atunci mijlocul de producție dobîndește, după Marx, caracterul specific de capital. Și aceasta s-a întîmplat pe scară largă abia pe la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea.

D-l Dühring, dimpotrivă, consideră capital *orice* sumă de mijloace de producție care „formează participații la roadele forței generale de muncă", care obține, așadar, supramuncă sub orice formă. Cu alte cuvinte, d-l Dühring anexează supramunca, descoperită de Marx, pentru a ucide cu ajutorul ei plusvaloarea, descoperită tot de Marx, dar care nu-i convine pentru moment. După d-l Dühring, așadar, nu numai averea mobilă și imobilă a cetățenilor corintieni și atenieni, care gospodăreau cu ajutorul sclavilor, dar și aceea a latifundiarilor din timpul imperiului roman, și nu mai puțin aceea a baronilor feudali din evul mediu, în măsura în care, într-un fel oarecare, servea producției, ar reprezenta toate, fără nici o deosebire, capital.

Așadar d-l Dühring însuși „nu are despre capital noțiunea general-valabilă conform căreia acesta este un mijloc de producție produs", ci, dimpotrivă, o noțiune cu totul opusă, care include chiar mijloacele de producție neproduse — pămîntul și resursele sale naturale. Dar reprezentarea conform căreia capitalul ar fi pur și simplu

[1] Op. cit., pag. 231.

„mijloc de producție produs" nu este general-valabilă decît în economia vulgară. Cu excepția acestei economii vulgare, atît de scumpă d-lui Dühring, „mijlocul de producție produs" sau în genere o sumă de valori devine capital abia datorită faptului că aduce profit sau dobîndă, adică își însușește plusprodusul muncii neplătite sub forma plusvalorii, și anume sub forma acestor două subforme determinate ale plusvalorii. Este cu totul indiferent aici faptul că întreaga economie politică burgheză este dominată de reprezentarea că însușirea de a aduce profit sau dobîndă îi aparține de la sine oricărei sume de valori, utilizate în condiții normale în producție sau în schimb. Capitalul și profitul, sau capitalul și dobînda, sînt tot atît de inseparabile în economia clasică, stau în același raport reciproc ca și cauza și efectul, tatăl și fiul, ieri și azi. Dar cuvîntul capital în semnificația sa economică modernă apare abia în timpul în care apare obiectul însuși, timpul în care, exploatînd supramunca unor muncitori liberi pentru a produce mărfuri, averea mobilă dobîndește din ce în ce mai mult funcțiunea de capital, și anume acest cuvînt este introdus de către prima națiune de capitaliști din istorie, de italienii secolului al XV-lea și al XVI-lea. Iar dacă Marx a fost primul care a analizat pînă în temelii modul de însușire caracteristic capitalului modern, dacă el a pus în concordanță noțiunea de capital cu faptele istorice din care fusese dedusă în ultimă instanță și cărora le datora existența, dacă prin aceasta Marx a eliberat această noțiune economică de reprezentările vagi și neprecise care mai persistau atît în economia clasică burgheză cît și la socialiștii de pînă acum, înseamnă că tocmai Marx a fost acela care a procedat după „caracterul perfect și strict științific" de care vorbește d-l Dühring într-una, dar a cărei absență o resimțim la el atît de dureros.

De fapt, la d-l Dühring lucrurile se petrec cu totul altfel. El nu se mulțumește să ocărască întîi prezentarea capitalului ca o fază istorică, numind-o un „bastard al fanteziei istorice și logice", și apoi să-l prezinte el însuși ca o fază istorică. El declară fără multă vorbă drept capital *toate* mijloacele de putere economică, *toate* mijloacele

de producție care își însușesc „participații la roadele forței generale de muncă", prin urmare și proprietatea funciară din toate societățile împărțite în clase; ceea ce nu-l împiedică însă cîtuși de puțin să separe mai tîrziu, după maniera obișnuită, proprietatea funciară și renta funciară de capital și de profit, desemnînd drept capital numai mijloacele de producție care aduc profit sau dobîndă, cum se poate vedea mai pe larg la pagina 156 și următoarele din „Curs". D-l Dühring ar putea tot atît de bine să includă în denumirea de locomotivă și cai, boi, măgari și cîini — căci și cu ajutorul lor se pot pune în mișcare vehicule — și apoi să le reproșeze inginerilor de azi că, restrîngînd denumirea de locomotivă la vehiculul modern cu aburi, fac din el o fază istorică, se fac vinovați de concepții haotice, bastarzi ai fanteziei istorice și logice etc.; — și apoi să declare în cele din urmă că măgarii, caii, boii și cîinii sînt totuși excluși de la denumirea de locomotivă, care se aplică numai vehiculului cu aburi. — Sîntem astfel din nou nevoiți să spunem că tocmai felul în care concepe d-l Dühring noțiunea de capital este lipsit de orice ascuțime a analizei economice, că facultatea de discernămînt piere o dată cu orice utilizare cinstită a noțiunilor și că concepțiile haotice, confuzia, superficialitățile date drept adevăruri logice profunde și inconsistența fundamentelor sînt în plină floare tocmai la d-l Dühring.

Dar toate acestea nu au nici o importanță. D-lui Dühring îi rămîne totuși gloria de a fi descoperit pivotul în jurul căruia se mișcă întreaga economie politică de pînă acum, întreaga politică și jurisprudență, într-un cuvînt întreaga istorie de pînă acum. Iată-l:

„Violența și munca sînt cei doi factori principali care joacă un rol în formarea relațiilor sociale".

Această singură propoziție cuprinde întreaga constituție a lumii economice de pînă azi. Ea e extrem de scurtă și glăsuiește precum urmează:

Articolul unu: munca produce.

Articolul al doilea: violența repartizează.

Și cu aceasta se epuizează, „vorbind omenește și nemțește", și întreaga înțelepciune economică a d-lui Dühring.

VIII

CAPITAL ȘI PLUSVALOARE (Sfîrșit)

„După părerea d-lui Marx, salariul reprezintă numai plata pentru timpul de muncă în care muncitorul muncește realmente pentru a face posibilă propria sa existență. Pentru aceasta ajunge un număr mai mic de ore; tot restul zilei de muncă, adesea destul de lungă, el produce un excedent, care conține ceea ce autorul nostru denumește «plusvaloare», sau, în vorbirea curentă, beneficiul capitalului. Abstracție făcînd de timpul de muncă pe care mijloacele de muncă și materiile prime respective îl conțin deja pe o treaptă oarecare a producției, acel excedent al zilei de muncă este partea întreprinzătorului capitalist. Prelungirea zilei de muncă este deci un beneficiu în favoarea capitalistului, realizat prin pură exploatare".

Prin urmare, după d-l Dühring, plusvaloarea lui Marx nu ar fi nimic altceva decît ceea ce în vorbirea curentă se numește beneficiul capitalului sau profit. Să-l ascultăm pe Marx însuși. La pag. 195[1] a „Capitalului", plusvaloarea este explicată prin cuvintele care urmează între paranteze după cuvîntul plusvaloare: „Dobîndă, profit, rentă". La pag. 210[2] Marx dă un exemplu în care o plusvaloare însumînd 71 de șilingi apare sub diferitele ei forme de repartiție: dijmă, impozite locale și către stat 21 de șilingi, rentă funciară 28 de șilingi, profitul arendașului și dobîndă 22 de șilingi, plusvaloare totală 71 de șilingi. — La pag. 542[3] Marx arată că una din lipsurile principale ale lui Ricardo constă în aceea că el „nu prezintă plusvaloarea ca atare, adică independent de formele sale particulare, ca profit, rentă funciară etc." și că din această cauză el confundă direct legile ratei plusvalorii cu legile ratei pro-

[1] Vezi *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 208. — *Nota Red.*

[2] Op. cit., pag. 219 (tabel).

[3] Op. cit., pag. 473, unde pasajul citat aici de Engels după ediția a 2-a a „Capitalului" are următoarea formă: „în al doilea rînd însă... el nu a cercetat niciodată — ca și ceilalți economiști de altfel — plusvaloarea ca atare, adică independent de formele sale particulare, ca profit, rentă funciară etc.". — *Nota Red.*

fitului; în legătură cu aceasta Marx spune: „Voi demonstra mai tîrziu, în cartea a treia a acestei lucrări, că aceeași rată a plusvalorii își poate găsi expresia în cele mai diferite rate ale profitului și că diferite rate ale plusvalorii își pot găsi expresia, în anumite împrejurări, în aceeași rată a profitului". La pag. 587[1] scrie: „Capitalistul, care produce plusvaloarea, adică stoarce direct din muncitori muncă neplătită și o fixează în mărfuri, este, ce-i drept, primul care-și însușește această plusvaloare, nicidecum însă ultimul ei proprietar. El trebuie să o împartă ulterior cu capitaliști care îndeplinesc alte funcții în ansamblul producției sociale, cu proprietarul funciar etc. Plusvaloarea se scindează deci în diferite părți. Fragmentele sale revin unor categorii diferite de persoane și iau forme diferite, independente unele de altele, ca: profit, dobîndă, beneficiu comercial, rentă funciară etc. Formele acestea modificate ale plusvalorii vor putea fi tratate abia în cartea a treia". Și la fel în multe alte locuri.

E cu neputință să te exprimi mai clar. Cu fiecare prilej, Marx atrage atenția asupra faptului că plusvaloarea nu trebuie în nici un caz confundată cu profitul sau cu beneficiul capitalului, că, dimpotrivă, acesta din urmă nu este decît o subformă și, foarte adesea, chiar numai o fracțiune a plusvalorii. Dacă d-l Dühring susține totuși că plusvaloarea lui Marx este „în vorbirea curentă beneficiul capitalului" și dacă este îndeobște cunoscut că întreaga carte a lui Marx gravitează în jurul plusvalorii, nu sînt posibile decît două ipoteze: ori d-l Dühring nu se pricepe în chestiunea aceasta, și în cazul acesta trebuie să fii de o nerușinare fără seamăn ca să faci praf o carte al cărei conținut principal nu-l cunoști; ori se pricepe, și în cazul acesta comite o falsificare intenționată.

Mai departe: „Ura veninoasă cu care d-l Marx cultivă acest fel de a concepe exploatarea este foarte explicabilă. Dar e posibilă o mînie și mai violentă și o recunoaștere și mai deplină a caracterului exploatator al formei economice bazate pe munca salariată, fără adoptarea formulării teoretice care își găsește expresia în teoria plusvalorii a d-lui Marx".

[1] Op. cit., pag. 509.

Formularea teoretică bine intenționată, dar greșită a lui Marx stîrnește la acesta o ură veninoasă împotriva exploatării; pasiunea, morală în sine, capătă o expresie imorală din cauza „formulării teoretice" false; ea se manifestă printr-o ură nedemnă și printr-un venin josnic, pe cînd caracterul perfect și strict științific al d-lui Dühring se manifestă printr-o corespunzătoare pasiune morală nobilă, printr-o mînie care, pe lîngă că este morală și ca formă, mai depășește și cantitativ ura veninoasă, fiind o mînie și mai violentă. Să-l lăsăm pe d-l Dühring să guste această mulțumire de sine și să vedem între timp de unde provine această mînie și mai violentă.

„Căci se naște întrebarea — ni se spune mai departe — cum reușesc întreprinzătorii, care își fac concurență, să valorifice în permanență produsul integral al muncii, și deci și plusprodusul, la un preț care depășește atît de mult cheltuielile naturale de producție, așa cum indică proporția menționată a excedentului de ore de muncă. Un răspuns la aceasta nu se găsește în doctrina lui Marx, și anume pentru simplul motiv că în cadrul acestei doctrine chestiunea nici nu se putea pune măcar. Caracterul de lux al producției bazate pe muncă salariată nici nu este cercetat în mod serios, iar organizarea socială cu pozițiile sale spoliatoare nu e nicidecum recunoscută ca principala bază a sclaviei albe. Dimpotrivă, după Marx, politicul și socialul trebuie să-și găsească întotdeauna explicația în economic".

Am văzut însă, din pasajele citate mai sus, că Marx nu susține nicidecum că în orice împrejurare plusprodusul ar fi vîndut în medie la valoarea sa integrală de către capitalistul industrial care și-l însușește primul, așa cum presupune aici d-l Dühring. Marx spune răspicat că și beneficiul comercial formează o parte a plusvalorii, și aceasta este posibil, în condițiile de față, numai dacă fabricantul își vinde comerciantului produsul *sub* valoarea lui, cedîndu-i astfel o parte din pradă. Așa cum este formulată chestiunea aici, firește că Marx nici nu și-o putea pune măcar. Formulată în mod rațional, această chestiune sună astfel: cum se transformă plusvaloarea în subformele ei: profit, dobîndă, beneficiu comercial, rentă funciară etc.? Și această chestiune, într-adevăr, Marx promite să o

rezolve în cartea a treia. Dacă însă d-l Dühring nu putea aștepta pînă să apară volumul al doilea al „Capitalului"[1], ar fi trebuit să cerceteze deocamdată cu mai multă luare-aminte volumul întîi. Atunci el ar fi putut să citească, în afară de pasajele citate mai sus, de pildă la pagina 323[2], că, după Marx, legile imanente ale producției capitaliste se impun în mișcarea exterioară a capitalurilor ca legi *coercitive* ale concurenței, apărînd în această formă în conștiința capitalistului individual ca forțe motrice ale activității sale; că o analiză științifică a concurenței este deci posibilă numai dacă a fost înțeleasă natura interioară a capitalului, tot așa după cum numai cel care cunoaște mișcarea reală a corpurilor cerești, dar care nu este perceptibilă prin simțuri, poate înțelege mișcarea lor aparentă. Apoi Marx demonstrează cu ajutorul unui exemplu în ce fel o anumită lege — legea valorii — apare într-un caz determinat în domeniul concurenței și cum își exercită forța sa motrice. D-l Dühring putea deduce chiar de aici că la repartiția plusvalorii concurența joacă un rol principal, iar pentru un om care raționează, aceste indicații date în primul volum sînt într-adevăr suficiente pentru ca să înțeleagă, cel puțin în linii generale, cum se transformă plusvaloarea în subdiviziunile ei.

Dar tocmai concurența este pentru d-l Dühring piedica absolută în calea înțelegerii. El nu poate pricepe cum pot întreprinzătorii, care-și fac concurență, să valorifice în permanență produsul integral al muncii, și deci și plusprodusul, la un preț care depășește atît de mult cheltuielile naturale de producție. Și de data aceasta el se exprimă cu obișnuita „rigurozitate" care în realitate nu este decît neglijență. Dar plusprodusul ca atare nu are la *Marx nici un fel de cheltuieli de producție;* el este acea parte a produsului care *nu-l costă nimic* pe capitalist. Prin urmare, dacă întreprinzătorii, care-și fac concurență, ar voi să valorifice plusprodusul la cheltuielile naturale de producție, atunci ei ar trebui *să-l dea de pomană.* Dar să nu ne

[1] Volumul al II-lea trebuia să cuprindă, după planul lui Marx, cartea a doua și a treia a „Capitalului"; ulterior, cartea a treia a fost editată într-un volum separat — volumul al treilea. — *Nota Red.*

[2] Vezi *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 300—301. — *Nota Red.*

oprim la asemenea „amănunte micrologice". Oare întreprinzătorii care-și fac concurență nu valorifică de fapt în fiecare zi produsul muncii peste cheltuielile naturale de producție? După d-l Dühring, cheltuielile naturale de producție constau „în cheltuiala de muncă sau de forță care, la rîndul ei, poate fi măsurată în ultimă analiză prin hrana consumată"; deci, în societatea actuală, cheltuielile naturale de producție constau din cheltuielile reale făcute pentru materii prime, mijloace de muncă și salariu, spre deosebire de „taxa", profitul, sporul impus cu spada în mînă. Este știut însă de toată lumea că, în societatea în care trăim, întreprinzătorii, care-și fac concurență, *nu* își valorifică mărfurile la cheltuielile naturale de producție, ci adaugă profitul, adică pretinsul spor al d-lui Dühring, pe care de obicei îl și obțin. Chestiunea pe care d-l Dühring credea că trebuie doar să o ridice pentru ca dintr-o suflare să răstoarne întregul edificu al lui Marx, așa cum odinioară Iosua dărîmase zidurile Ierihonului, această chestiune există, așadar, și pentru teoria economică a d-lui Dühring. Să vedem cum răspunde el la ea.

„Proprietatea asupra capitalului — spune el — nu are nici un sens practic și nu poate fi valorificată dacă nu include în același timp violența indirectă asupra materialului uman. Rezultatul acestei violențe este beneficiul capitalului, iar mărimea acestuia din urmă va depinde de aceea de amploarea și de intensitatea exercitării acestei dominații... Beneficiul capitalului este o instituție politică și socială care acționează mai puternic decît concurența. În această privință întreprinzătorii acționează ca o castă, fiecare în parte căutînd să-și mențină poziția sa. În sistemul economic existent, o anumită mărime a beneficiului capitalului este o necesitate".

Din păcate, nu știm nici acum cum reușesc întreprinzătorii, care-și fac concurență, să valorifice în permanență produsul muncii peste cheltuielile naturale de producție. E imposibil ca d-l Dühring să aibă o părere atît de proastă despre cititorii săi, încît să creadă că se vor mulțumi cu fraza că beneficiul capitalului e mai presus de concurență, așa cum pe vremuri regele Prusiei era mai presus de lege. Manevra cu ajutorul căreia regele Prusiei s-a situat deasupra legii ne este cunoscută; manevra cu ajutorul căreia

beneficiul capitalului ajunge să fie mai puternic decît concurența — iată tocmai ceea ce trebuie să ne explice d-l Dühring și ceea ce refuză cu încăpățînare să facă. Și puțin importă dacă, așa cum ne spune d-l Dühring, întreprinzătorii acționează în această privință ca o castă, fiecare în parte căutînd însă să-și mențină poziția. Doar nu sîntem obligați să-l credem pe cuvînt, că e suficient ca un număr de oameni să acționeze ca o castă pentru ca fiecare în parte să-și mențină poziția? Se știe că breslașii din evul mediu sau nobilii francezi din 1789 au acționat foarte hotărît ca o castă și totuși au pierit. Armata prusiană a acționat și ea la Iena ca o castă, dar, în loc să-și mențină poziția, a fost, dimpotrivă, nevoită să dea bir cu fugiții și mai tîrziu chiar să capituleze unitate cu unitate. Tot atît de puțin ne poate satisface asigurarea că, în sistemul economic existent, o anumită mărime a beneficiului capitalului este o necesitate; căci este vorba să se dovedească tocmai *de ce* lucrurile stau astfel. Nu ne-am apropiat de țintă nici măcar cu un pas prin afirmația d-lui Dühring că „dominația capitalului s-a format în strînsă legătură cu dominația asupra pămîntului. O parte a muncitorilor agricoli clăcași a fost transformată, la orașe, în lucrători meseriași și, în cele din urmă, în material pentru fabrici. După renta funciară, beneficiul capitalului a luat naștere ca o a doua formă a rentei de proprietate". Chiar dacă facem abstracție de inexactitatea istorică a acestei aserțiuni, ea nu rămîne totuși decît o simplă aserțiune, care se mărginește să afirme de repetate ori tocmai ceea ce trebuie explicat și dovedit. Nu putem deci ajunge la altă concluzie decît aceea că d-l Dühring nu este în stare să dea un răspuns la propria sa întrebare, anume cum reușesc întreprinzătorii, care-și fac concurență, să valorifice în permanență produsul muncii peste cheltuielile naturale de producție, cu alte cuvinte că nu este în stare să explice formarea profitului. Nu-i rămîne nimic altceva de făcut decît să decreteze fără multe vorbe: beneficiul capitalului este produsul *violenței,* ceea ce, de altfel, corespunde pe de-a-ntregul cu articolul al 2-lea din constituția socială dühringiană: violența repartizează. Asta este, desigur, foarte frumos spus; dar acum „se naște întrebarea": violența repartizează — ce? Trebuie doar să existe ceva care să poată fi repartizat, căci altfel cea mai atotputernică violență nu poate, cu toată bunăvoința, să repartizeze nimic. Beneficiul pe care întreprinzătorii, care-și fac concurență îl bagă în buzunar este un lucru foarte palpabil și solid. Violența îl poate *lua,* dar nu-l poate *produce.* Și dacă d-l Dühring refuză cu încăpățînare să ne explice *cum* este luat beneficiul întreprinzătorului de către violență, apoi la întrebarea *de unde* este luat el răspunde numai cu o tăcere de mormînt. Acolo unde nu există nimic, și cezarul, ca și orice altă putere, își pierde dreptul. Din nimic nu se naște nimic, în special cînd este vorba de profit. Dacă proprietatea asupra capitalului nu are nici un sens practic și nu poate fi valorificată atîta timp cît nu include în sine și violența indirectă asupra materialului uman, se naște din nou întrebarea, în primul rînd, cum a ajuns capitalul să devină o astfel de putere, întrebare care este departe de a-și fi găsit răspunsul în cele două-trei afirmații, cu caracter istoric arătate mai sus; în al doilea rînd, cum se transformă această violență în valorificare de capital, în profit, și, în al treilea rînd, de unde ia acest profit.

Din orice parte am aborda economia politică a d-lui Dühring, nu putem totuși face nici un pas înainte. Pentru toate aceste lucruri neplăcute, ca profitul, renta funciară, salariul de mizerie, înrobirea muncitorului, această economie politică are *o singură* explicație: violența și iar violența, iar „mînia mai violentă" a d-lui Dühring se rezolvă și ea prin mînia împotriva violenței. Am văzut, în primul rînd, că această referire la violență este un subterfugiu lamentabil, o transpunere de pe tărîmul economic pe cel politic, care nu este în stare să explice nici un fapt economic; și, în al doilea rînd, că însăși originea violenței rămîne neexplicată, și aceasta e prudent, deoarece altfel trebuia să ajungă la concluzia că orice putere socială și orice violență politică își au originea în condițiile economice prealabile, în modul de producție și de schimb, istorice dat, al societății respective.

Dar să încercăm să vedem dacă nu putem să-i smulgem neînduplecatului „fondator profund" al economiei politice alte cîteva lămuriri asupra profitului. Poate vom izbuti pornind de la modul în care tratează chestiunea salariului. La pag. 158 citim:

„Salariul este remunerația pentru întreținerea forței de muncă și vine în considerare mai întîi numai ca bază pentru renta funciară și pentru beneficiul capitalului. Pentru a înțelege cît mai limpede relațiile existente aici, să ne închipuim renta funciară și apoi și beneficiul capitalului mai întîi din punct de vedere istoric fără salariu, adică pe baza sclaviei sau a iobăgiei... Dacă cel care trebuie întreținut este un sclav, un iobag sau un muncitor salariat, această împrejurare dă naștere numai unei deosebiri în felul în care sînt grevate cheltuielile de producție. *În fiecare caz beneficiul net obținut prin utilizarea forței de muncă constituie venitul patronului*... Se vede, așadar, că... în special antagonismul principal, în virtutea căruia de o parte se află o formă oarecare de *rentă de proprietate* și de cealaltă parte munca salariată lipsită de proprietate, nu trebuie căutat numai la unul din termenii săi, ci totdeauna la amîndoi deodată". Renta de proprietate este însă, cum aflăm la pag. 188, o expresie comună pentru renta funciară și beneficiul capitalului. Mai departe se spune la pag. 174: „Caracteristic pentru beneficiul capitalului este *însușirea părții principale a produsului forței de muncă*. El nici nu poate fi imaginat decît avînd drept corelativ munca subjugată într-un fel oarecare, direct sau indirect". Iar la pag. 183: Salariul „nu este niciodată altceva decît o remunerație prin intermediul căreia trebuie asigurate în general întreținerea și posibilitatea de perpetuare a muncitorului". În fine, la pag. 195: „Ceea ce îi revine rentei de proprietate trebuie să fie pierdut pentru salariu, și invers, ceea ce revine muncii din capacitatea productivă generală (!) trebuie scăzut din veniturile proprietății".

D-l Dühring ne duce din surpriză în surpriză. În teoria valorii și în capitolele următoare pînă la teoria concurenței inclusiv, deci de la pag. 1 pînă la pag. 155, prețurile mărfurilor sau valorile erau împărțite întîi în cheltuielile naturale de producție sau valoarea de producție, adică cheltuielile făcute pentru materii prime, mijloace de muncă și salariu, și, al doilea, în sporul sau valoarea de repartiție, acel bir impus cu spada în mînă în favoarea clasei monopoliștilor; un spor care, precum am văzut, nu putea în realitate să schimbe cu nimic repartiția avuției, întrucît trebuia să restituie cu o mînă ceea ce lua cu cealaltă, și care în afară de aceasta — în măsura în care d-l Dühring ne informează asupra originii și conținutului lui — se năștea din nimic și deci consta din nimic. În următoarele două capitole, care tratează despre diferitele feluri de venituri, deci de la pagina 156 pînă la pagina 217, nu se mai vorbește de spor. În schimb, valoarea oricărui produs al muncii, deci a oricărei mărfi, se împarte acum în următoarele două părți: în primul rînd în cheltuieli de producție în care se include și salariul plătit, în al doilea rînd în „*beneficiul net* obținut prin utilizarea forței de muncă", care constituie venitul patronului. Iar acest beneficiu net are o fizionomie bine cunoscută, care nu poate fi disimulată prin nici un tatuaj și prin nici o spoială iscusită. „Pentru a înțelege cît mai limpede relațiile existente aici", cititorul nu are decît să-și închipuie pasajele din opera d-lui Dühring citate aici puse față în față cu pasajele din Marx despre supramuncă, plusprodus și plusvaloare citate mai înainte, și va constata că d-l Dühring nu face aici decît *să copieze direct*, în felul său, „Capitalul".

Supramunca sub orice formă, fie a sclaviei, iobăgiei sau a muncii salariate, este recunoscută de d-l Dühring ca izvor al veniturilor tuturor claselor dominante de pînă azi: luat din pasajul citat de repetate ori pînă acum — „Capitalul", pagina 227[1]: capitalul nu a inventat supramunca etc. — Iar „beneficiul net", care constituie „venitul patronului", ce este altceva decît excedentul produsului muncii peste salariu, care, cu toată deghizarea sa absolut inutilă în remunerație, trebuie și la d-l Dühring să asigure în genere întreținerea și posibilitatea de perpetuare a muncitorului? Cum poate să aibă loc „însușirea părții principale a produsului forței de muncă" altfel decît prin aceea că, așa cum arată Marx, capitalistul stoarce de la muncitor mai multă muncă decît e necesar pentru reproducerea mijloacelor de trai consumate de acesta din urmă, cu alte cuvinte prin aceea că capitalistul îl pune pe muncitor să muncească un timp mai îndelungat decît este necesar pentru înlocuirea valorii salariului plătit muncitorului? Prin urmare, sub denumirea de „utilizare a forței de muncă" a d-lui Dühring se ascunde prelungirea

[1] Op. cit., pag. 231.

zilei de muncă peste timpul necesar pentru reproducerea mijloacelor de trai ale muncitorului — supramunca lui Marx — și nimic altceva; iar al său „beneficiu net" al patronului ce altceva ar putea reprezenta dacă nu plusprodusul și plusvaloarea lui Marx? Și prin ce altceva decît prin formularea ei inexactă se deosebește renta de proprietate a lui Dühring de plusvaloarea lui Marx? De altfel termenul de „rentă de proprietate" l-a împrumutat d-l Dühring de la Rodbertus, care include deja renta funciară și renta capitalului sau beneficiul capitalului în expresia comună de *rentă,* așa că d-lui Dühring nu-i mai rămînea decît să adauge „de proprietate"[1]. Și pentru ca să nu mai rămînă nici o îndoială asupra plagiatului, d-l Dühring rezumă în felul său legile variațiilor în mărimea prețului forței de muncă și în mărimea plusvalorii, legi dezvoltate de Marx în capitolul al 15-lea (pag. 539[2] și urm. din „Capitalul"), și anume că ceea ce îi revine rentei de proprietate este pierdut pentru salariu, și invers, reducînd astfel legile specifice ale lui Marx, atît de pline de conținut, la o tautologie lipsită de conținut, căci se înțelege de la sine că dintr-o mărime dată care se împarte în două părți nu se poate ca o parte să crească fără ca cealaltă să scadă. Și astfel a izbutit d-l Dühring să-și însușească ideile lui Marx într-un mod care face ca să se piardă cu desăvîrșire „caracterul perfect și strict științific în sensul disciplinelor exacte" pe care îl găsim, într-adevăr, în expunerea lui Marx.

Nu putem deci să nu presupunem că toată zarva asurzitoare pe care o face d-l Dühring în „Istoria critică" în jurul „Capitalului" și mai cu seamă toată zarva pe care o face în jurul faimoasei chestiuni care se ivește în legătură cu plusvaloarea — și pe care mai bine nici nu o punea, de vreme ce el însuși nu poate răspunde la ea —, că toate acestea nu sînt decît stratageme și manevre viclene menite să acopere plagiatul grosolan după Marx săvîrșit în „Curs".

[1] Și nici măcar atît. Rodbertus spune („Scrisori sociale", scrisoarea a doua, pag. 59): „După această teorie (a sa), renta este orice venit încasat fără muncă proprie, doar *pe temeiul unei proprietăți". (Nota lui Engels)*

[2] Vezi *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 470. — *Nota Red.*

D-l Dühring avea, într-adevăr, toate motivele să-și prevină cititorii să nu se ocupe „de încîlceala căreia d-l Marx îi zice «Capitalul»", de bastarzii fanteziei istorice și logice, de concepțiile confuze și nebuloase și de bazaconiile lui Hegel etc. Acest credincios Eckart[1], care vrea să ferească tineretul german de Venus, o fură el însuși pe tăcute din ograda lui Marx, punînd-o în siguranță pentru propria sa folosință. Să-l felicităm pentru acest beneficiu net realizat prin exploatarea forței de muncă a lui Marx, să-l felicităm și pentru lumina caracteristică pe care anexarea plusvalorii lui Marx, sub denumirea de rentă de proprietate, o aruncă asupra motivelor afirmației sale false și îndărătnice, pentru că o repetă în două ediții, cum că Marx înțelege prin plusvaloare numai profitul sau beneficiul capitalului.

Așadar va trebui să prezentăm elucubrațiile d-lui Dühring cu propriile sale cuvinte, după cum urmează: „După părerea d-lui" Dühring, „salariul reprezintă numai plata pentru timpul de muncă în care muncitorul muncește realmente pentru a face posibilă propria sa existență. Pentru aceasta ajunge un număr mai mic de ore; tot restul zilei de muncă, adesea destul de lungă, el produce un excedent, care conține ceea ce autorul nostru numește" rentă de proprietate... „Abstracție făcînd de timpul de muncă pe care mijloacele de muncă și materiile prime respective îl conțin deja pe o treaptă oarecare a producției, acel excedent al zilei de muncă este partea întreprinzătorului capitalist. Prelungirea zilei de muncă este deci un beneficiu în favoarea capitalistului, realizat prin pură exploatare. Ura veninoasă cu care d-l" Dühring „cultivă acest fel de a concepe exploatarea este foarte explicabilă"... Mai puțin explicabil este însă cum va ajunge iar la „mînia" sa „mai violentă".

IX

LEGI NATURALE ALE ECONOMIEI. RENTĂ FUNCIARĂ

Cu toată bunăvoința, nu am putut să descoperim pînă acum cum ajunge d-l Dühring „să ridice pretenția" că a

[1] Personaj dintr-o legendă germană. — *Nota Trad.*

adus în domeniul economiei politice „un *sistem* nou, care nu este numai suficient pentru epoca noastră, dar care constituie *o autoritate în materie*". Dar poate că ceea ce nu am fost în stare să vedem la teoria violenței, la valoare și la capital ne va sări în ochi limpede ca lumina zilei la analiza „legilor naturale ale economiei", stabilite de d-l Dühring. Căci, așa cum se exprimă cu obișnuita-i originalitate și ascuțime, „triumful științei superioare constă în a ajunge de la simplele descrieri și clasificări ale materiei, aflate oarecum în stare de repaus, la concepțiile vii care luminează însăși geneza lucrurilor. Cunoașterea legilor este deci cunoașterea cea mai perfectă; căci ea ne arată cum un proces determină pe celălalt".

Chiar prima lege naturală a oricărei economii n-a fost descoperită de nimeni altul decît de d-l Dühring. Adam Smith, „lucru curios, nu numai că nu a pus pe primul plan factorul cel mai important al oricărei dezvoltări economice, dar a și omis cu totul să-i dea o formulare specială, reducînd astfel, fără să vrea, la un rol subordonat forța care și-a pus pecetea pe dezvoltarea modernă a Europei". Această „lege fundamentală, care trebuie pusă pe primul plan, este aceea a utilajului tehnic, ba, s-ar putea spune, aceea a înarmării forței economice a omului, dată în mod natural". Această „lege fundamentală", descoperită de d-l Dühring, sună precum urmează:

Legea nr. 1. „Productivitatea mijloacelor economice, a resurselor naturale și a forței omenești este sporită *prin invenții* și *descoperiri*".

Sîntem uimiți. D-l Dühring ne tratează întocmai ca mucalitul lui Molière care îi comunică proaspătului gentilom noutatea că toată viața lui a vorbit în proză fără să știe. Că invențiile și descoperirile sporesc în unele cazuri forța productivă a muncii (deși în foarte multe cazuri nu o sporesc, așa cum o dovedesc mormanele de maculatură din arhivele tuturor birourilor de brevete din lume), acest lucru îl știam de mult; dar că această banalitate străveche este legea fundamentală a întregii economii politice, această revelație i-o datorăm d-lui Dühring. Dacă „triumful științei superioare" în economia politică, ca și în

filozofie, constă numai în a da un nume răsunător primului loc comun, în a-l trîmbița drept lege naturală sau chiar lege fundamentală, atunci „fundamentarea mai profundă" și revoluționarea științei sînt, într-adevăr, posibile pentru oricine, chiar și pentru redacția gazetei „Volkszeitung"[1] din Berlin. Am fi astfel nevoiți să aplicăm „cu toată strictețea" în ce-l privește pe d-l Dühring însuși verdictul d-lui Dühring asupra lui Platon: „Dacă așa ceva înseamnă însă înțelepciune în economia politică, atunci autorul" principiilor fundamentale critice „o împărtășește cu orice persoană care a avut vreodată ocazia să gîndească" — ba chiar să palavragească — „despre un lucru care este de la sine înțeles". Dacă de exemplu, spunem: animalele mănîncă, rostim în nevinovăția noastră, cu toată simplitatea, o vorbă mare; căci ajunge să spunem că a mînca este legea fundamentală a oricărei vieți animale și am și revoluționat întreaga zoologie.

Legea nr. 2. Diviziunea muncii. „Separarea ramurilor de activitate și scindarea activităților sporește productivitatea muncii". În măsura în care acest lucru este just, el a devenit de la Adam Smith încoace un loc comun. *În ce măsură* este just se va vedea în secțiunea a treia.

Legea nr. 3. *„Distanța și transportul* sînt cauzele principale care frînează și favorizează colaborarea forțelor de producție".

Legea nr. 4. „Statul industrial are o capacitate de populare incomparabil mai mare decît statul agrar".

Legea nr. 5. „În economie nu se întîmplă nimic fără un interes material".

Acestea sînt „legile naturale" pe care își întemeiază d-l Dühring noua sa economie politică. El rămîne credincios metodei sale, expuse în filozofie. Două-trei adevăruri de la sine înțelese de o banalitate dezolantă, care uneori mai sînt pe deasupra și greșit exprimate, formează și în domeniul economiei politice axiomele care nu mai trebuie demonstrate, principiile fundamentale, legile naturale. Sub pretextul dezvoltării conținutului acestor legi care nu au nici un conținut, d-l Dühring folosește prilejul pentru

[1] „Gazeta populară" — ziar berlinez cu tendință liberal-democrată. — *Nota Red.*

a se deda la o palavrageală economică interminabilă asupra diferitelor subiecte ale căror *denumiri* apar în aceste pretinse legi, ca: invenții, diviziune a muncii, mijloace de transport, populație, interese, concurență etc., palavrageală a cărei banalitate plată este condimentată numai cu expresii grandilocvente de oracol și pe ici pe colo și cu concepții greșite sau cu raționamente pretențioase despre tot felul de subtilități cazuistice. În cele din urmă ajungem la renta funciară, la beneficiul capitalului și la salariu, și, întrucît în cele ce preced ne-am ocupat numai de ultimele două forme de însușire, la sfîrșit vom mai analiza aici pe scurt concepția d-lui Dühring despre renta funciară.

Vom lăsa la o parte toate punctele în care d-l Dühring nu face decît să-l copieze pe predecesorul său Carey; nu avem intenția să ne ocupăm de Carey și nici să apărăm concepția lui Ricardo despre renta funciară împotriva răstălmăcirilor și inepțiilor lui Carey. Ne ocupăm numai de d-l Dühring, și acesta definește renta funciară ca „venitul pe care proprietarul *ca atare* îl realizează de pe urma pămîntului". D-l Dühring traduce pur și simplu în limbaj juridic noțiunea economică de rentă funciară pe care urma să ne-o explice, așa că nu sîntem mai lămuriți ca înainte. Profundul nostru fondator trebuie deci să ne dea, vrînd-nevrînd, alte explicații. El compară darea în arendă a unui teren agricol către un arendaș cu un împrumut de capital acordat unui întreprinzător, dar constată îndată că această comparație, ca și multe altele, șchioapătă. Căci, spune el, „dacă am vrea să ducem analogia mai departe, atunci beneficiul care îi rămîne arendașului după achitarea rentei funciare ar trebui să corespundă restului din beneficiul capitalului care revine, după scăderea dobînzilor, întreprinzătorului care operează cu capitalul. *Nu sîntem însă obișnuiți* să privim beneficiile arendașului drept venituri principale și renta funciară drept un rest . . . O dovadă pentru această deosebire de concepții o constituie *faptul* că, în teoria rentei funciare, cazul unei gospodăriri proprii nu este menționat în mod special și că nu se acordă o importanță deosebită diferenței de mărime dintre renta sub formă de arendă și cea care rezultă din gospodărirea proprie. *Cel puțin nu s-a considerat necesar* să se descompună renta rezultată din gospodărirea proprie în așa fel, încît

una din părți să reprezinte, ca să spunem așa, dobînda pentru teren, iar cealaltă beneficiul suplimentar al antreprizei. Abstracție făcînd de capitalul propriu pe care îl utilizează arendașul, *se pare că beneficiul* său special *este considerat de cele mai multe ori* ca un fel de salariu. Totuși este *hazardat* să se afirme ceva în această privință, întrucît chestiunea nici nu a fost pusă măcar în forma aceasta precisă. Ori de cîte ori este vorba de gospodării mai mari, se înțelege prea bine că beneficiul specific al arendașului nu poate fi considerat drept salariu. Căci acest beneficiu se bazează el însuși pe antagonismul față de forța de muncă agricolă și numai exploatarea acestei munci agricole face posibil acest gen de venituri. Ceea ce rămîne în mîna arendașului este în mod evident *o parte de rentă,* cu care se micșorează *renta integrală* ce ar fi obținută dacă proprietarul ar fi gospodărit el însuși".

Teoria rentei funciare este și trebuia să fie o parte specific englezească a economiei politice, de vreme ce numai în Anglia a existat un mod de producție în care renta se separase efectiv de profit și de dobîndă. Se știe că în Anglia există marea proprietate funciară și marea exploatare agricolă. Proprietarii funciari arendează moșii întinse, adesea foarte întinse, din domeniile lor unor arendași care dispun de capital suficient pentru exploatarea acestora și care nu-și lucrează ei înșiși pămîntul, ca țăranii noștri, ci folosesc ca niște adevărați întreprinzători capitaliști munca argaților și a zilerilor. Aici avem, așadar, cele trei clase ale societății burgheze și venitul specific al fiecăreia din ele: proprietarul funciar, care primește renta funciară, capitalistul, care primește profitul, și muncitorul, care primește salariul. Nici unui economist englez nu i-a trecut vreodată prin minte să considere beneficiul arendașului, așa cum *i se pare* d-lui Dühring, ca un fel de salariu; cu atît mai puțin i s-ar fi părut *hazardat* să afirme că profitul arendașului ar fi ceea ce în mod indiscutabil, evident și palpabil este, anume un profit al capitalului. Este de-a dreptul caraghioasă afirmația că chestiunea: ce este în definitiv beneficiul arendașului? nu e pusă încă în forma aceasta precisă. În Anglia această chestiune nici nu trebuie abia pusă, întrucît întrebarea ca și răspunsul sînt de mult cuprinse în înseși faptele existente, iar de la

Adam Smith încoace n-a mai existat nici un fel de îndoială în această privință.

Cazul gospodăririi proprii, cum o numește d-l Dühring, sau, mai bine zis, gospodărirea prin administrator pe socoteala proprietarului funciar, cum se petrec în realitate lucrurile de obicei în Germania, nu schimbă cu nimic esența chestiunii. Dacă proprietarul funciar furnizează și capitalul, gospodărind în felul acesta pe cont propriu, el încasează, pe lîngă renta funciară, și profitul capitalului, ceea ce este de la sine înțeles și nici nu poate fi altfel în modul de producție actual. Iar dacă d-l Dühring susține că pînă acum nu s-a considerat necesar să se descompună renta (ar trebui spus: venitul) rezultată din gospodărirea proprie, aceasta nu este, pur și simplu, adevărat și dovedește în cazul cel mai bun din nou numai propria sa ignoranță. De exemplu:

„Venitul care provine din muncă se numește salariu; acela care provine din utilizarea capitalului se numește profit... Venitul pe care îl aduce exclusiv pămîntul se numește rentă și aparține proprietarului funciar... Dacă aceste diferite feluri de venit revin unor persoane diferite, ele pot fi distinse cu ușurință; dacă revin însă aceleiași persoane, ele sînt adesea confundate, cel puțin în vorbirea de toate zilele. Un proprietar funciar care *își gospodărește el însuși* o parte din propriul său pămînt ar trebui să obțină, după scăderea cheltuielilor de exploatare, *atît renta proprietarului funciar cît și profitul arendașului*. El va da însă cu ușurință, cel puțin în vorbirea obișnuită, întregului beneficiu denumirea de profit, confundînd astfel renta cu profitul. Majoritatea cultivatorilor noștri din America de Nord și din Indiile occidentale se află în această situație; cei mai mulți cultivă propriile lor pămînturi, și astfel auzim arareori vorbindu-se de renta unei plantații, în schimb auzim vorbindu-se de profitul pe care ea îl aduce... Un grădinar care își cultivă singur propria sa grădină întrunește într-o singură persoană pe proprietarul funciar, pe arendaș și pe muncitor. Produsul său ar trebui deci să-i aducă renta celui dintîi, profitul celui de-al doilea și salariul celui de-al treilea. De obicei însă toate la un loc se consideră drept cîștig al muncii sale; renta și profitul sînt deci confundate în cazul acesta cu salariul".

Acest pasaj se găsește în capitolul 6 al cărții întîi a lui *Adam Smith*[1]. Cazul gospodăririi proprii a fost deci cercetat încă acum o sută de ani, iar îndoielile și incertitudinile care îi produc aici atîta supărare d-lui Dühring provin numai din propria sa ignoranță.

În cele din urmă el scapă din încurcătură printr-un artificiu îndrăzneț; beneficiul arendașului se bazează pe exploatarea „forței de muncă agricole" și este deci evident o „parte de rentă", cu care „se micșorează" „renta integrală" ce ar trebui de fapt să meargă în buzunarul proprietarului funciar. Aflăm astfel două lucruri. În primul rînd că arendașul „micșorează" renta proprietarului funciar, astfel că la d-l Dühring nu arendașul este acela care îi plătește proprietarului funciar rentă, cum s-a crezut pînă acum, ci *proprietarul funciar* este acela care *plătește rentă arendașului*, — într-adevăr „o concepție profund originală". Și, în al doilea rînd, aflăm în fine ce înțelege d-l Dühring prin rentă funciară, anume întregul plusprodus realizat prin exploatarea muncii agricole în agricultură. Și întrucît în economia politică de pînă acum — cu excepția, poate, a cîtorva economiști vulgari — acest plusprodus se împarte în rentă funciară și în profitul capitalului, trebuie să constatăm că nici în privința rentei funciare d-l Dühring „nu are noțiunea general-valabilă".

Prin urmare, după d-l Dühring, renta funciară și beneficiul capitalului se deosebesc numai prin faptul că prima se obține în agricultură, iar al doilea în industrie sau în comerț. Era inevitabil ca d-l Dühring să ajungă la această concepție necritică și confuză. Am văzut că d-sa a plecat de la „concepția istorică adevărată" potrivit căreia dominația asupra pămîntului s-a întemeiat numai prin intermediul dominației asupra omului. Așadar, de îndată ce pămîntul este cultivat prin intermediul unei forme oarecare de înrobire a muncii, se naște un excedent pentru proprietarul funciar, iar acest excedent este renta, așa după cum în industrie excedentul produsului muncii peste cîștigul muncii este beneficiul capitalului. „În modul

[1] Engels se referă la cartea lui Adam Smith „Avuția popoarelor". — *Nota Red.*

acesta este clar că renta funciară există într-o măsură considerabilă oricînd și oriunde agricultura este practicată pe baza uneia din formele de aservire a muncii". Prezentînd astfel renta ca plusprodusul global realizat în agricultură, d-lui Dühring i se pune de-a curmezișul drumului, pe de o parte, profitul arendașului din Anglia și, pe de altă parte — luată de aici și recunoscută de întreaga economie clasică —, scindarea acestui plusprodus în rentă funciară și profitul arendașului, adică definiția *pură* și precisă a rentei. Ce face d-l Dühring? Se preface că nu are habar de împărțirea plusprodusului agricol în profitul arendașului și în rentă funciară, adică de întreaga teorie a rentei din economia politică clasică; ca și cînd în întreaga economie politică nici nu s-ar fi pus vreodată „cu această precizie" chestiunea de a ști ce este în definitiv profitul arendașului; ca și cînd ar fi vorba de ceva cu totul necercetat, în legătură cu care se cunosc numai aparențe și incertitudini. Din Anglia fatală în care plusprodusul agricol se împarte, fără milă și fără intervenția vreunei școli teoretice, în componentele sale: renta funciară și profitul capitalului, d-l Dühring se refugiază în mult îndrăgita sferă de aplicație a dreptului prusian, unde gospodărirea proprie este în plină înflorire patriarhală, unde „proprietarul funciar înțelege prin rentă veniturile pe care i le aduc terenurile sale", iar concepția domnilor iuncheri despre rentă mai are încă pretenția de a fi determinantă pentru știință, unde d-l Dühring mai poate deci spera că se va putea strecura cu confuzele sale concepții despre rentă și profit și că va găsi chiar crezare pentru cea mai nouă descoperire a sa, cum că renta funciară nu e plătită proprietarului funciar de către arendaș, ci arendașului de către proprietarul funciar.

X

DIN „ISTORIA CRITICĂ"

Să mai aruncăm, în fine, o privire asupra „Istoriei critice a economiei politice", asupra „acestei întreprinderi" a d-lui Dühring, care, precum spune el, „este absolut fără precedent". Poate că aici vom da în sfîrșit de mult promisul caracter perfect și strict științific.

D-l Dühring face multă zarvă cu descoperirea sa că „doctrina economică" este „în cel mai înalt grad un fenomen modern" (pag. 12).

Într-adevăr, Marx spune în „Capitalul": „Economia politică ... apare ca disciplină independentă abia în perioada manufacturii"[1], iar în „Contribuții la critica economiei politice", la pag. 29[2], că „economia politică clasică ... în Anglia începe cu Petty, în Franța cu Boisguillebert și se încheie în Anglia cu Ricardo, iar în Franța cu Sismondi". D-l Dühring urmează această cale gata trasată, dar economia *superioară* începe pentru el cu avortonii lamentabili pe care i-a produs știința burgheză după încheierea perioadei sale clasice. În schimb, el triumfă pe bună dreptate la sfîrșitul introducerii sale: „Dacă însă această întreprindere este absolut fără precedent în ceea ce privește particularitățile sale exterioare perceptibile și partea mai nouă a conținutului său, ea îmi aparține cu atît mai mult prin punctele sale de vedere critice interioare și prin concepția sa generală" (pag. 9). D-l Dühring ar fi putut, într-adevăr, să-și anunțe „întreprinderea" (expresia industrială nu e rău aleasă) atît în ceea ce privește latura ei exterioară cît și cea interioară ca: Unicul și proprietatea sa.

Întrucît economia politică, așa cum a apărut ea în istorie, nu este de fapt altceva decît înțelegerea științifică a economiei din perioada producției capitaliste, vom putea întîlni, de exemplu la scriitorii societății antice grecești, teze și teoreme referitoare la ea numai în măsura în care anumite fenomene — producția de mărfuri, comerțul, banii, capitalul purtător de dobîndă etc. — sînt comune ambelor societăți. În măsura în care grecii fac incidental incursiuni în acest domeniu, ei dau dovadă de aceeași genialitate și originalitate ca în toate celelalte domenii. De aceea concepțiile lor constituie din punct de vedere istoric izvoarele teoretice ale științei moderne. Să-l ascultăm acum pe istoric-universalul domn Dühring.

---

[1] Vezi *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 341. — *Nota Red.*

[2] Vezi *Karl Marx:* „Contribuții la critica economiei politice", E.S.P.L.P. 1954, pag. 46. — *Nota Red.*

„Astfel nu am avea de fapt (!) nimic pozitiv de comunicat cu privire la o teorie economică științifică a antichității, iar total neștiințificul ev mediu ne oferă și mai puține posibilități pentru aceasta (pentru a nu comunica *nimic!*). Întrucît însă maniera de a afișa cu îngîmfare o aparență de erudiție... a denaturat caracterul pur al științei moderne, trebuie să fie date spre luare de cunoștință cel puțin cîteva exemple". Și d-l Dühring ne dă apoi exemple de critică, lipsită într-adevăr de orice „aparență de erudiție".

Teza lui Aristotel că „întrebuințarea oricărui bun este de două feluri: primul este propriu obiectului ca atare, al doilea nu; unei sandale, de exemplu, îi este propriu să servească ca încălțăminte și să fie obiect de schimb; amîndouă sînt însă moduri de întrebuințare a sandalei, căci și acela care schimbă sandala cu ceea ce îi lipsește, cu bani sau cu alimente, întrebuințează sandala ca sandală, nu însă în modul ei natural de întrebuințare, căci nu din cauza schimbului există ea", — această teză este, după părerea d-lui Dühring, „nu numai exprimată într-o manieră vulgară și pedantă", dar cei care descoperă în ea o „deosebire între valoarea de întrebuințare și valoarea de schimb" mai au în plus și „umorul" de a uita că „recent" și „în cadrul celui mai avansat sistem" — este vorba, firește, chiar de cel al d-lui Dühring — s-a isprăvit o dată pentru totdeauna cu valoarea de întrebuințare și cu valoarea de schimb.

„În scrierile lui Platon despre stat, unii... au vrut să descopere și capitolul *modern* despre diviziunea muncii în economie". Această remarcă se referă, probabil, la pasajul din „Capitalul", capitolul al XII-lea, 5, pag. 369[1], ediția a treia, unde se demonstrează însă, dimpotrivă, că punctul de vedere al antichității clasice despre diviziunea muncii se află „în cea mai strictă opoziție" cu cel modern. O strîmbătură din nas și nimic mai mult — atîta merită la d-l Dühring prezentarea lui Platon, genială pentru timpul său, a diviziunii muncii ca bază naturală a orașului (care pentru greci era identic cu statul), și aceasta numai fiindcă nu menționează — o face însă grecul Xenofon, domnule Dühring! — „limita pe care de fiecare dată mărimea pieței

[1] Vezi *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 342—343. — *Nota Red.*

o impune unei noi ramificări a profesiunilor și scindării tehnice a operațiilor speciale. Tocmai datorită reprezentării despre această limită, ideea diviziunii muncii, care altminteri cu greu ar putea fi numită științifică, devine un important adevăr economic".

„Profesorul" Roscher, atît de hulit de d-l Dühring, a fost acela care a trasat de fapt această „limită" la care ideea despre diviziunea muncii trebuie să devină pentru prima oară „științifică", și de aceea l-a proclamat în mod expres pe Adam Smith descoperitorul legii diviziunii muncii. Într-o societate în care producția de mărfuri este modul de producție dominant, „piața" — ca să vorbim și noi în stilul d-lui Dühring — a fost o „limită" foarte bine cunoscută printre „oamenii de afaceri". E nevoie însă de mai mult decît de „cunoștințe și instinctul rutinei" pentru ca să-ți poți da seamă că nu piața a creat diviziunea capitalistă a muncii, ci că, dimpotrivă, descompunerea unor relații sociale mai vechi și diviziunea muncii care a rezultat de aici au creat piața (vezi „Capitalul", vol. I, cap. XXIV, 5: Crearea pieței interne pentru capitalul industrial[1]).

„Rolul banilor a fost în toate timpurile primul și principalul stimulent al gîndirii economice (!). Dar ce știa un Aristotel despre rolul acesta? Evident nimic altceva decît ceea ce cuprinde ideea că schimbul prin mijlocirea banilor a urmat schimbului în natură inițial".

Cînd „un" Aristotel îndrăznește însă să descopere cele două *forme* diferite *de circulație* a banilor, prima în care funcționează ca simplu mijloc de circulație, iar a doua în care funcționează în calitate de capital bănesc, el nu face, după d-l Dühring, decît să exprime „o antipatie morală". Dar cînd „un" Aristotel se încumetă chiar să analizeze banii în „rolul" lor de *măsură a valorii* și reușește într-adevăr să pună just această problemă de o importanță atît de hotărîtoare pentru teoria banilor, „un" Dühring preferă, din motive binecuvîntate, să nu scoată o vorbă cu privire la asemenea îndrăzneală nepermisă.

Rezultatul final: reflectată în oglinda „luării de cunoștință" a d-lui Dühring, antichitatea greacă nu posedă,

[1] Op. cit., pag. 659 și urm.

într-adevăr, „decît idei foarte obișnuite“ (pag. 25), dacă asemenea „nerozii“ (pag. 29) au în genere ceva comun cu ideile, obișnuite sau neobișnuite.

Capitolul d-lui Dühring despre mercantilism e preferabil să fie citit în „original“, adică în „Sistemul național“ de F. List, capitolul al 29-lea: „Sistemul industrial, denumit în mod greșit în școală sistem mercantilist“. Cu cîtă grijă știe d-l Dühring să evite și aici orice „aparență de erudiție“, se vede, printre altele, din următoarele:

List spune în capitolul al 28-lea, „Economiștii italieni“: „Italia a precedat toate națiunile moderne atît în practica cît și în teoria economiei politice“, și menționează apoi ca „prima lucrare italiană consacrată în special economiei politice, lucrarea lui Antonio Serra din Neapole despre mijloacele de a procura regatelor un belșug de aur și argint (1613)“. D-l Dühring îmbrățișează această părere cu toată încrederea și poate să considere în consecință acest „Breve trattato“[1] al lui Serra „ca un fel de inscripție la intrarea preistoriei moderne a economiei politice“. La aceste „baliverne beletristice“ se reduce în fapt toată analiza acestui „Breve trattato“. Din păcate, însă, lucrurile s-au petrecut în realitate altfel, și în 1609, adică cu patru ani înainte de „Breve trattato“, a apărut „A Discourse of Trade etc.“[2] a lui Thomas Mun. Importanța specifică a acestei lucrări constă în faptul că chiar de la prima ei ediție este îndreptată împotriva *sistemului monetar* inițial, care pe vremea aceea mai era încă apărat în Anglia ca practică de stat, că ea reprezintă deci *autodetașarea* conștientă a sistemului mercantilist de sistemul care i-a dat naștere. Chiar în prima sa formă, lucrarea a avut mai multe ediții, exercitînd o influență directă asupra legislației. Ediția din 1664, complet prelucrată de autor și apărută, după moartea sa, sub titlul „England's Treasure etc.“[3], a rămas timp de un secol

[1] „Breve trattato delle cause che possono far abbondare li regni d'oro et d'argento, dove non sono miniere“ („Scurt tratat asupra cauzelor care pot crea un belșug de aur și argint în statele care nu posedă mine“). — *Nota Red.*

[2] „A Discourse of Trade from England into the East-Indies“ („Discurs despre comerțul Angliei cu Indiile orientale“). — *Nota Red.*

[3] „England's Treasure by Foreign Trade“ („Avuția Angliei creată de comerțul exterior“). — *Nota Red.*

evanghelia mercantilismului. Dacă deci mercantilismul are vreo operă epocală, „un fel de inscripție la intrare“, apoi o astfel de operă este cartea lui Mun, și tocmai de aceea ea este absolut inexistentă pentru „istoria“ d-lui Dühring, „care ține seamă cu cea mai mare grijă de ordinea ierarhică“.

Despre întemeietorul economiei politice moderne, *Petty*, d-l Dühring ne împărtășește că poseda „o bună doză de superficialitate în felul de a gîndi“, apoi că „îi lipsea simțul pentru delimitările interne mai subtile ale noțiunilor“ ... o „versatilitate care știe multe, dar care trece cu ușurință de la un lucru la altul fără să prindă rădăcini mai adînci în vreo idee“ ... „În chestiunile economice metoda sa este încă foarte brută“ și „ajunge la naivități al căror contrast ... poate uneori să-l amuze și pe un gînditor mai serios“. Ce condescendență, care nu poate fi prețuită îndeajuns, atunci cînd un „gînditor mai serios“ ca d-l Dühring, binevoiește să ia măcar notă de existența „unui Petty“! Și cum o face?

Tezele lui Petty despre „muncă și chiar despre timpul de muncă ca măsură a valorii, în privința cărora se găsesc la el unele ... *urme neprecise*“, sînt menționate numai în această frază. Urme neprecise. În lucrarea sa „Treatise on Taxes and Contributions“[1] (prima ediție, 1662), Petty face o analiză absolut clară și justă a mărimii valorii mărfurilor. Ilustrînd-o în primul rînd prin egalitatea valorii metalelor nobile cu cea a grînelor care costă aceeași cantitate de muncă, el spune primul și ultimul cuvînt „teoretic“ despre valoarea metalelor nobile. Dar el enunță de asemenea într-o formă precisă și generală ideea că valorile mărfurilor se măsoară prin *muncă egală* (equal labour). El folosește descoperirea sa pentru rezolvarea diferitor probleme, în parte foarte complicate, trăgînd pe alocuri, cu diferite prilejuri și în diferite scrieri, concluzii importante din această teză esențială, chiar dacă nu o repetă. Dar chiar în prima sa lucrare el mai spune:

„Eu susțin că aceasta (evaluarea cu ajutorul muncii egale) este *baza egalizării și măsurării valorilor;* recunosc

[1] „Tratat despre impozite și dări“. — *Nota Trad.*

însă că în suprastructură și în aplicarea ei practică există foarte multe variante și complicații". Prin urmare Petty este conștient atît de importanța descoperirii sale cît și de dificultatea aplicării ei în detaliu. De aceea, pentru anumite scopuri de detaliu, el încearcă și altă cale. Și anume, trebuie găsit un raport natural de egalitate (a natural Par) între pămînt și muncă, astfel ca valoarea să poată fi exprimată la alegere „prin fiecare dintre ele sau, și mai bine încă, prin amîndouă". Însăși această cale greșită este genială.

Cu privire la teoria valorii formulată de Petty, d-l Dühring face următoarea observație ageră: „Dacă el însuși ar fi gîndit cu mai multă agerime, nu ar fi fost posibil ca în alte locuri să se găsească urme ale unei concepții opuse, de care s-a amintit mai înainte"; adică despre care „mai înainte" nu s-a pomenit nimic altceva decît că „urmele" sînt „neprecise". Aceasta este o manieră foarte caracteristică a d-lui Dühring de a face „mai înainte" aluzie la ceva printr-o frază lipsită de conținut, pentru ca să-l facă „mai pe urmă" pe cititor să creadă că a luat „mai înainte" cunoștință de esențial, pe lîngă care numitul autor se strecoară de fapt atît mai înainte cît și mai pe urmă.

Dar la Adam Smith nu se găsesc numai „urme" de „concepții opuse" despre noțiunea de valoare și nu numai două păreri, ci chiar trei, la drept vorbind chiar patru păreri diametral opuse, care merg pașnic una alături de alta și se suprapun una peste alta. Ceea ce este însă firesc la întemeietorul economiei politice, care în mod necesar înaintează dibuind, experimentează și se luptă cu un haos de idei abia conturate, poate să pară curios la un autor care trage concluziile unor cercetări de peste un secol și jumătate, după ce rezultatele lor au și trecut în parte din cărți în conștiința publică. Și acum, trecînd de la mare la mic, după cum am văzut, d-l Dühring însuși ne oferă, spre alegere după plac, cinci feluri de valoare și o dată cu ele tot atîtea concepții opuse. Oricum, „dacă el însuși ar fi gîndit cu mai multă agerime", n-ar fi trebuit să facă atîtea eforturi pentru a-i împinge înapoi pe cititori de la concepția absolut clară despre valoare a lui Petty la confuzia cea mai extremă.

O lucrare deplin închegată a lui Petty, turnată dintr-o bucată, este „Quantulumcunque concerning Money"[1], publicată în 1682, zece ani după lucrarea sa „Anatomy of Ireland"[2] (aceasta a apărut „pentru prima dată" în 1672, nu în 1691, cum spune d-l Dühring copiind „compilațiile didactice cele mai curente"). Ultimele urme de concepții mercantiliste care se găsesc în alte scrieri ale sale au dispărut aici cu totul. E o mică capodoperă atît în ceea ce privește conținutul cît și în ceea ce privește forma, și tocmai de aceea nu figurează nici măcar cu numele în lucrarea d-lui Dühring. Este foarte normal ca, în fața celui mai genial și mai original cercetător-economist, o mediocritate bombastică și pedantă de belfer să-și poată manifesta numai nemulțumirea morocănoasă, să se supere că scînteile teoretice nu mărșăluiesc una după alta în chip de „axiome" gata fabricate, ci țîșnesc răsfirate din aprofundarea unui material practic „brut", cum ar fi, de pildă, impozitele.

D-l Dühring tratează întemeierea „Aritmeticii politice" a lui Petty, vulgo statistica, tot așa cum a tratat și lucrările economice propriu-zise ale acestuia. O disprețuitoare ridicare din umeri față de metodele curioase folosite de Petty! Față de metodele grotești pe care le aplică o sută de ani mai tîrziu însuși Lavoisier în acest domeniu, față de distanța considerabilă care mai separă și astăzi statistica de țelul pe care i l-a fixat Petty în linii grandioase, o astfel de atotștiutoare mulțumire de sine apare, două secole post festum, în toată goliciunea neroziei sale.

Ideile cele mai importante ale lui Petty, despre care în „întreprinderea" d-lui Dühring aproape că nici nu se vorbește, sînt, după părerea acestuia din urmă, numai niște idei incoerente și întîmplătoare, formulări ocazionale cărora li se atribuie abia în zilele noastre, datorită unor citate scoase din context, o importanță pe care nici nu o au de fapt în sine și care nu joacă deci nici în istoria *reală* a economiei politice vreun rol, ci numai în cărțile moderne sub nivelul criticii care pătrunde pînă la rădăcină a d-lui Dühring și al „istoriografiei" sale „în stil mare". Cînd a

[1] „Cîteva cuvinte cu privire la bani". — *Nota Trad.*

[2] „The political Anatomy of Ireland" („Anatomia politică a Irlandei"). — *Nota Red.*

pornit „întreprinderea" sa, el pare să fi avut în vedere un public orbește-credul, care nu va îndrăzni în nici un caz să-i ceară dovada afirmațiilor sale. Vom reveni în curînd asupra acestui lucru (la Locke și North), dar mai întîi trebuie să ne ocupăm în treacăt de Boisguillebert și Law.

Cu privire la primul, vom sublinia singura descoperire a d-lui Dühring. El a descoperit o legătură necunoscută înainte între Boisguillebert și Law. Boisguillebert susține că metalele nobile ar putea fi înlocuite în funcțiunile bănești normale, pe care le îndeplinesc în cadrul circulației mărfurilor[1], prin bani de credit (un morceau de papier[2]), pe cînd Law își închipuie că orice „înmulțire" a acestor „bucăți de hîrtie" ar înmulți avuția unei națiuni. De aici d-l Dühring trage concluzia că „formularea" lui Boisguillebert „vădea o nouă cotitură a mercantilismului", cu alte cuvinte îl vădea deja pe Law. Iată și proba clară ca lumina zilei a acestei afirmații: „Trebuia *numai* să se atribuie acestor «simple bucăți de hîrtie» același rol pe care ar fi *trebuit* să-l joace metalele nobile, și astfel s-ar fi înfăptuit imediat o metamorfoză a mercantilismului". În același fel se poate înfăptui imediat și metamorfoza din unchi în mătușă. E drept că d-l Dühring adaugă pe un ton împăciuitor: „De altfel Boisguillebert nu avea o asemenea intenție". Dar cum naiba ar fi putut avea intenția să înlocuiască propria sa concepție raționalistă despre funcțiunea de bani a metalelor nobile cu concepția superstițioasă a mercantiliștilor, numai pentru că, după părerea lui, metalele nobile pot fi înlocuite în această funcțiune prin hîrtie? — Totuși, continuă d-l Dühring cu seriozitatea sa comică, „totuși trebuie recunoscut că autorul nostru reușește să facă din cînd în cînd cîte o observație cu adevărat reușită" (pag. 83).

Cu privire la Law, d-l Dühring reușește să facă numai următoarea „observație cu adevărat reușită": „Se înțelege că nici Law nu a fost niciodată în stare *să stîrpească* cu

[1] În original apare termenul „Warenproduktion", care a fost înlocuit aici cu termenul „Warenzirkulation" pe baza manuscrisului lui Marx „Note marginale la Istoria critică a economiei politice a lui Dühring". — *Nota Red.*

[2] O bucată de hîrtie. — *Nota Trad.*

totul această ultimă bază (adică „baza metalelor nobile"), dar el a împins emisiunea de bilete pînă la extrem, adică pînă la prăbușirea sistemului" (pag. 94). În realitate însă fluturii de hîrtie, simple semne bănești, trebuiau să zboare în mijlocul publicului nu pentru „a stîrpi" baza de metal nobil, ci pentru a ademeni metalul nobil din buzunarele publicului în vistieria golită a statului.

Pentru a reveni la Petty și la rolul neînsemnat pe care i-l atribuie d-l Dühring în istoria economiei politice, să vedem mai întîi ce ni se spune despre succesorii imediați ai lui Petty — Locke și North. În același an, 1691, apărură „Considerations on Lowering of Interest and Raising of Money"[1] de Locke și „Discourses upon Trade"[2] de North.

„Ceea ce el (Locke) a scris despre dobîndă și monedă nu iese din cadrul reflexiilor curente din timpul dominației mercantilismului în legătură cu evenimentele vieții de stat" (pag. 64). — Cititorului acestei „relatări" trebuie să-i devină acum perfect limpede de ce „Lowering of Interest" a lui Locke a avut, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o influență atît de mare asupra economiei politice din Franța și din Italia, și anume o influență care s-a manifestat în direcții diferite.

„Mulți oameni de afaceri aveau aceeași părere (ca și Locke) în ceea ce privește libertatea nivelului dobînzii, iar dezvoltarea relațiilor a creat și ea tendința de a considera ca ineficace îngrădirile dobînzii. Într-o vreme în care un Dudley North putea să scrie «Discourses upon Trade» în spiritul liberului-schimb, multe trebuie, ca să zicem așa, să fi plutit în aer, pentru ca opoziția teoretică împotriva îngrădirilor dobînzii să nu apară ca un lucru nemaiauzit" (pag. 64).

Prin urmare, Locke trebuia să reflecteze la gîndurile cutărui sau cutărui „om de afaceri" contemporan sau să prindă din zbor multe din cele care pe timpul său, ca să zicem așa, „pluteau în aer", pentru a putea face teorii asupra libertății dobînzii fără să spună ceva „nemaiauzit"! În realitate însă Petty opunea încă în 1662, în al său

[1] „Some Considerations of the Consequences of the Lowering and Interest and Raising the Value of Money" („Cîteva considerații despre consecințele scăderii dobînzii și ale creșterii valorii banilor"). — *Nota Red.*

[2] „Discurs despre comerț". — *Nota Trad.*

„Treatise on Taxes and Contributions", dobînda ca rentă pe care o aduc banii, pe care o numim camătă (rent of money which we call usury), rentei funciare și rentei clădirilor (rent of land and houses) și demonstra proprietarilor funciari, care voiau să reducă la minimum pe cale legislativă, desigur, nu renta funciară, ci renta pe care o aduc banii, cît de zadarnic și de infructuos este să faci legi civile, pozitive, împotriva legilor naturii (the vanity and fruitlessness of making civil positive law against the law of nature). În al său „Quantulumcunque" (1682), el declară deci că reglementarea legală a dobînzii este tot atît de lipsită de sens ca și reglementarea exportului de metale nobile sau a cursului schimbului. În aceeași lucrare, el face afirmații valabile o dată pentru totdeauna în legătură cu raising of money[1] (încercarea de a numi, de exemplu, o jumătate de șiling un șiling întreg, bătînd dintr-o uncie de argint de două ori mai mulți șilingi).

În ceea ce privește ultimul punct, Locke și North nu fac aproape decît să-l copieze. În ceea ce privește dobînda, însă, Locke ia ca punct de plecare paralela lui Petty dintre dobînda banilor și renta funciară, pe cînd North, mergînd mai departe, opune dobînda ca rentă a capitalului (rent of stock) rentei funciare și pe stocklorzi[2] landlorzilor[3]. Dar pe cînd Locke acceptă numai cu anumite îngrădiri libertatea dobînzii cerută de Petty, North o acceptă în mod absolut.

D-l Dühring se întrece pe sine atunci cînd, deși el însuși mai este un aprig mercantilist într-un sens „mai subtil", apreciază că lucrarea lui Dudley North „Discourses upon Trade" ar fi fost scrisă „în spiritul liberului-schimb". E ca și cum s-ar spune despre Harvey că a scris „în spiritul" circulației sîngelui. Lucrarea lui North — abstracție făcînd de celelalte merite ale ei — este o expunere clasică, scrisă cu o consecvență riguroasă, a teoriei liberului-schimb, atît în ceea ce privește circulația externă cît și cea internă — lucru, ce-i drept, „nemaiauzit" pentru anul 1691!

[1] Creșterea valorii banilor. — *Nota Trad.*
[2] Stăpîni ai capitalului. — *Nota Trad.*
[3] Stăpîni ai pămîntului. — *Nota Trad.*

De altfel d-l Dühring ne relatează că North a fost un „negustor", și pe deasupra și un om de nimic, și că lucrarea sa „n-a avut nici un succes". Atît ar mai fi lipsit, în momentul victoriei definitive a sistemului protecționist în Anglia, ca o lucrare ca aceasta să aibă „succes" la adunătura care dădea tonul! Aceasta n-a împiedicat însă ca ea să aibă o influență teoretică imediată, după cum se poate constata dintr-o serie întreagă de scrieri cu caracter economic, apărute în Anglia imediat după aceea, parte din ele chiar în secolul al XVII-lea.

Locke și North ne-au dat dovada că primele încercări îndrăznețe, pe care Petty le-a întreprins aproape în toate sferele economiei politice, au fost una cîte una preluate și elaborate mai departe de către succesorii săi englezi. Urmele acestui proces, care a avut loc în perioada dintre anii 1691 și 1752, se impun și celui mai superficial observator, chiar și numai prin aceea că toate scrierile economice mai importante din această perioadă — pozitive sau negative — pornesc de la părerile lui Petty. Această perioadă, bogată în minți originale, este de aceea cea mai importantă pentru cercetarea genezei treptate a economiei politice. „Istoriografia în stil mare", care îi impută lui Marx, ca un păcat de neiertat, că a făcut în „Capitalul" atîta caz de Petty și de scriitorii acelei perioade, îi șterge pur și simplu din istorie. De la Locke, North, Boisguillebert și Law, această „istoriografie" sare direct la fiziocrați și apoi apare la intrarea adevăratului templu al economiei politice — David Hume. Cu permisiunea d-lui Dühring, vom restabili ordinea cronologică și îl vom așeza deci pe Hume înaintea fiziocraților.

„Eseurile" economice ale lui Hume au apărut în 1752. În eseurile legate între ele: „Of money"[1], „Of the Balance of Trade"[2], „Of Commerce"[3], Hume urmează pas cu pas — adesea chiar și simplele bizarerii — lucrarea lui Iacob Vanderlint „Money answers all things"[4], apărută la Londra în 1734. Oricît de necunoscut i-ar fi rămas d-lui Dühring acest Vanderlint, se mai ține totuși seamă de el în scrieri

[1] „Despre bani". — *Nota Trad.*
[2] „Despre balanța comercială". — *Nota Trad*
[3] „Despre comerț". — *Nota Trad.*
[4] „Banii, măsura tuturor lucrurilor". — *Nota Trad.*

economice engleze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, adică în perioada de după Smith.

Ca și Vanderlint, Hume consideră banii un simplu semn al valorii; el copiază aproape cuvînt cu cuvînt din Vanderlint (și este important de remarcat acest lucru, întrucît ar fi putut lua teoria semnului valorii din numeroase alte scrieri) de ce balanța comercială nu poate fi în permanență favorabilă sau defavorabilă unei țări; el susține, ca și Vanderlint, că echilibrul dintre balanțe se formează în mod natural, în conformitate cu diferitele poziții economice ale diverselor țări; preconizează liberul-schimb ca și Vanderlint, dar cu mai puțină îndrăzneală și consecvență; subliniază ca și Vanderlint, cu mai puțină tărie însă, rolul nevoilor ca motor al producției; merge pe urmele lui Vanderlint, atribuind în mod greșit bancnotelor și tuturor efectelor publice o influență asupra prețurilor mărfurilor; deopotrivă cu Vanderlint, el combate banii de credit; consideră, ca și Vanderlint, că prețurile mărfurilor depind de prețul muncii, adică de salariu; el copiază chiar și ideea bizară a lui Vanderlint că tezaurizarea ar menține prețurile mărfurilor la un nivel scăzut etc. etc.

Încă de mult d-l Dühring ne-a șoptit la ureche cu un aer misterios de oracol ceva despre faptul că unii nu înțeleg teoria banilor a lui Hume, referindu-se amenințător în special la Marx, care, pe deasupra a comis o infracțiune arătînd, în „Capitalul", că există o legătură ascunsă între Hume și Vanderlint precum și J. Massie, despre care urmează să mai vorbim.

Iată cum stau lucrurile cu această neînțelegere. În ceea ce privește adevărata teorie a banilor a lui Hume, după care banii nu sînt decît un semn al valorii, din care cauză — celelalte condiții rămînînd neschimbate — prețurile mărfurilor scad[1] în proporția în care cantitatea de bani aflată în circulație crește și cresc[1] în proporția în care

[1] Cuvintele „scad" și „cresc" trebuie, în mod evident, puse unul în locul celuilalt. Vezi în această privință Marx: „Contribuții la critica economiei politice", Moscova 1934, pag. 156—162 [vezi și *Karl Marx:* „Contribuții la critica economiei politice", E.S.P.L.P. 1954, pag. 171—177], unde este expusă teoria banilor a lui Hume. — *Nota Red.*

această cantitate scade, d-l Dühring, oricît s-ar strădui, nu poate decît să repete — e drept că în felul clar care-i este propriu — ceea ce au afirmat în mod greșit predecesorii săi. Hume însă, după ce a formulat numita teorie, își obiectează sie însuși (lucru pe care îl făcuse și Montesquieu, plecînd de la aceleași premise) că este totuși „cert" că, o dată cu descoperirea minelor din America, „industria tuturor națiunilor din Europa a crescut, cu excepția aceleia a proprietarilor acestor mine", și că acest lucru „se datorește între altele și sporirii aurului și argintului". El explică acest fenomen prin faptul că, „deși prețul ridicat al mărfurilor este o urmare necesară a sporirii aurului și argintului, el nu urmează totuși imediat după o astfel de sporire, ci are nevoie de un timp oarecare pînă ce banii circulă prin tot statul și-și exercită influența asupra tuturor păturilor poporului". În acest răstimp, ei acționează în mod binefăcător asupra industriei și comerțului. La sfîrșitul acestei expuneri, Hume ne spune și de ce se întîmplă aceasta, chiar dacă o face într-un mod cu mult mai unilateral decît mulți dintre predecesorii și contemporanii săi: „Putem lesne urmări mișcarea banilor prin întreaga societate și vom constata atunci că, înainte *de a ridica prețul muncii,* ei trebuie să stimuleze zelul fiecăruia".

Cu alte cuvinte: Hume descrie aici efectul unei revoluții în valoarea metalelor nobile, și anume al unei deprecieri sau, ceea ce este tot una, al unei revoluții în funcțiunea metalelor nobile ca *măsură a valorii.* El observă just că, din cauza ritmului lent în care se face egalizarea prețurilor mărfurilor, această depreciere „ridică prețul muncii", vulgo salariul, abia în ultimă instanță; cu alte cuvinte, sporește profitul comercianților și industriașilor pe socoteala muncitorilor (lucru pe care îl găsește de altfel foarte normal), „stimulînd" astfel „zelul". Chestiunea propriu-zis științifică însă: dacă și cum influențează un import sporit de metale nobile — valoarea lor rămînînd neschimbată — prețurile mărfurilor, chestiunea aceasta nu și-o pune și confundă *orice* „sporire a metalelor nobile" cu deprecierea lor. Hume procedează deci exact așa cum arată Marx

cînd vorbește despre el („Contribuții la critica etc.", pag. 141[1]). Vom mai reveni în treacăt asupra acestui punct, dar deocamdată să ne ocupăm de eseul lui Hume despre „Interest"[2].

Argumentarea lui Hume îndreptată anume împotriva lui Locke, argumentare potrivit căreia dobînda nu este reglementată de masa de bani existentă, ci de rata profitului, precum și celelalte explicații ale sale cu privire la cauzele care determină un nivel al dobînzii mai ridicat sau mai scăzut, — toate acestea se găsesc expuse mult mai exact și mai puțin spiritual într-o lucrare apărută în 1750, cu doi ani înaintea eseului lui Hume, anume în „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest, wherein the sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that head, are considered"[3]. Autorul ei este J. Massie, un scriitor cu o activitate multilaterală și, după cum se poate vedea din literatura engleză contemporană, mult citit. Expunerea lui Adam Smith asupra dobînzii se apropie mai mult de Massie decît de Hume. Nici Massie și nici Hume nu știu și nu spun nimic despre natura „profitului", care joacă un rol la amîndoi.

„In genere — perorează d-l Dühring — în aprecierea lui Hume s-a procedat adesea pornind de la multe păreri preconcepute și i s-au atribuit idei pe care nici nu le-a avut". Și însuși d-l Dühring ne dă mai mult decît un exemplu elocvent al acestui „procedeu".

Așa, de pildă, eseul lui Hume despre dobîndă începe cu cuvintele: „Nimic nu trece drept un semn mai sigur al stării înfloritoare a unui popor decît un nivel scăzut al dobînzii, și pe bună dreptate, deși eu cred că pricina acestui fenomen este întrucîtva alta decît aceea care se presupune de obicei". Deci, chiar de la prima frază, Hume se referă la părerea că un nivel scăzut al dobînzii este

[1] Vezi *Karl Marx:* „Contribuții la critica economiei politice", E.S.P.L.P. 1954, pag. 171. — *Nota Red.*

[2] „Dobîndă". — *Nota Trad.*

[3] „Eseu despre cauzele care determină nivelul natural al dobînzii și în care sînt analizate concepțiile lui Sir W. Petty și Mr. Locke cu privire la această chestiune". — *Nota Trad.*

semnul cel mai sigur al stării înfloritoare a unui popor, ca la o banalitate curentă în zilele lui. Și, realmente, această „idee" avusese de la Child încoace, în decursul a o sută de ani, destul timp pentru a deveni o banalitate. În schimb citim la d-l Dühring: „Dintre concepțiile lui Hume despre nivelul dobînzii *trebuie menționată în special ideea* că el este adevăratul barometru al situației (al căreia?) și că un nivel scăzut al dobînzii este un semn aproape infailibil al prosperității unui popor" (pag. 130). Cine are aici „păreri preconcepute" și cine greșește? Nimeni altul decît d-l Dühring.

Ceea ce stîrnește, de altfel, mirarea naivă a istoriografului nostru critic este că Hume, atunci cînd are o anumită idee fericită, „nici măcar nu se dă drept autorul ei". Așa ceva nu i s-ar fi întîmplat d-lui Dühring.

Am văzut că Hume confundă orice sporire a metalului nobil cu acea sporire a lui care este însoțită de o depreciere, de o revoluție în propria sa valoare, adică în măsura valorii mărfurilor. Această confuzie era inevitabilă la Hume, pentru că el nu avea nici cea mai elementară idee despre funcțiunea metalelor nobile ca *măsură a valorii.* Și nu o putea avea deoarece nu știa absolut nimic despre valoare. Chiar cuvîntul acesta apare, poate, o singură dată în eseurile sale, și anume atunci cînd, vrînd să îndrepte eroarea lui Locke după care metalele nobile ar avea „numai o valoare imaginară", o nimerește și mai prost, susținînd că ele au „mai ales o valoare fictivă".

In această privință, Hume este cu mult mai prejos nu numai decît Petty, dar și decît mulți dintre contemporanii săi englezi. El dă dovadă de aceeași „înapoiere" atunci cînd, după moda învechită, încă îl mai ridică în slăvi pe *„comerciant"* ca pe primul motor al producției, un punct de vedere pe care Petty îl depășise de mult. Iar în ceea ce privește afirmația d-lui Dühring că Hume s-ar fi ocupat în eseurile sale de „principalele relații economice", nu avem decît să comparăm chiar și numai lucrarea lui Cantillon citată de Adam Smith (apărută, ca și eseurile lui Hume, în 1752, dar cu mulți ani după moartea autorului), pentru ca să rămînem uimiți de orizontul îngust al lucră-

rilor economice ale lui Hume. Precum am spus[1], Hume rămîne o personalitate respectabilă și în economia politică, în ciuda brevetului pe care i l-a eliberat d-l Dühring, dar în nici un caz nu se poate spune că este un cercetător original și, cu atît mai puțin, că ar fi avut o importanță epocală. Influența pe care au avut-o eseurile sale economice asupra cercurilor culte din timpul său se explică nu atît prin modul său excepțional de a expune, cît mai ales prin aceea că ele constituiau o apologie progresist-optimistă a industriei și a comerțului în plină înflorire în acea vreme, cu alte cuvinte a societății capitaliste din Anglia, care era pe atunci în ascensiune rapidă și la care trebuiau deci să aibă „succes". O simplă indicație în această privință va fi suficientă. Se știe cu cîtă pasiune a combătut tocmai în timpul lui Hume masa poporului englez sistemul impozitelor indirecte practicat sistematic de faimosul Robert Walpole pentru a degreva pe proprietarii funciari și în genere pe bogătași. În eseul lui Hume asupra impozitelor (Of Taxes), în care polemizează, fără a-l numi, cu nelipsitul său inspirator, Vanderlint, care a fost adversarul cel mai aprig al impozitelor indirecte și promotorul cel mai hotărît al impozitului funciar, găsim: „Ele (impozitele pe obiectele de consum) trebuie să fie într-adevăr impozite foarte grele și așezate în mod cu totul irațional, dacă muncitorul nu e în stare să le plătească, nici chiar muncind mai cu sîrg și făcînd și mai multă economie, *fără a majora prețul muncii sale*". Ai crede că-l asculți pe Robert Walpole în persoană, în special dacă se mai adaugă și pasajul din eseul asupra „Creditului public" în care se spune cu privire la dificultatea impunerii creditorilor statului: „Micșorarea venitului lor nu ar putea fi *disimulată* sub aparența unei simple cifre a accizelor sau a taxelor vamale".

Cum era de așteptat din partea unui scoțian, admirația lui Hume pentru agoniseala burgheză nu era pur plato-

[1] La origine, cuvintele „precum am spus" se refereau la pasajul „Dar de ce... ale d-lui Dühring" (vezi volumul de față, pag. 267—268, rîndurile 31—37, 1—14), care în ediția I și a 2-a își avea locul după cuvintele „David Hume" (vezi volumul de față, pag. 261, rîndul 10 de jos). Este evident că ele au fost menținute din eroare de Engels atunci cînd, în ediția a 3-a, a mutat pasajul arătat în locul său actual. — *Nota Red.*

nică. Născut sărac lipit pămîntului, el ajunse să aibă un venit anual de multe, multe mii de lire sterline, lucru pe care — întrucît nu este vorba de Petty — d-l Dühring îl exprimă într-un chip subtil precum urmează: „Avînd la început mijloace foarte reduse, el ajunsese, datorită unei chibzuite *economii personale*, să nu fie nevoit să scrie pe placul cuiva". Și dacă d-l Dühring spune mai departe: „El nu a făcut nici o dată nici cea mai mică concesie sub influența partidelor, prinților sau universităților" — e drept că nu este cunoscut ca Hume să fi făcut vreodată afaceri literare în asociație cu vreun „Wagener"[1] — este însă notoriu că a fost un partizan zelos al oligarhiei Whig, că respecta *„biserica* și statul", primind drept recompensă pentru acest merit mai întîi funcția de secretar de legație la Paris, iar apoi una cu mult mai importantă și mai lucrativă: cea de subsecretar de stat. „Din punct de vedere politic — spune bătrînul Schlosser — Hume a fost și a rămas întotdeauna un om cu spirit conservator și un monarhist convins. De aceea adepții bisericii dominante nici nu l-au atacat cu violența cu care l-au atacat pe Gibbon". „Egoistul acesta de Hume, falsificatorul acesta de istorie" — spune „cu bădărănie" plebeul Cobbett — îi ocărăște pe călugării englezi că sînt grași, celibatari, fără familie și că trăiesc din cerșit, „dar nici el nu a avut niciodată familie sau nevastă și era un grăsan voinic, ghiftuit în mare măsură din bani publici, fără ca să-i fi cîștigat vreodată printr-un adevărat serviciu public". „Prin abordarea *practică* a vieții" — spune d-l Dühring — Hume „îl întrece cu mult pe un Kant în ceea ce privește laturile esențiale".

Dar de ce i se atribuie lui Hume o importanță atît de exagerată în „Istoria critică"? Pur și simplu pentru că acest „gînditor serios și subtil" are onoarea de a reprezenta pe Dühring-ul secolului al XVIII-lea. După cum Hume constituie o dovadă că „întreaga ramură științifică (a economiei politice) a luat ființă datorită filozofiei mai luminate", tot așa faptul că Hume este precursorul d-lui

[1] Aluzie la legătura lui Dühring cu agentul lui Bismarck, funcționarul prusian Wagener, din ordinul căruia Dühring a întocmit un referat cu privire la problema muncitorească. — *Nota Red.*

Dühring constituie cea mai bună chezășie că toată această ramură științifică își va găsi o încununare previzibilă într-un viitor apropiat în acel bărbat fenomenal care a transformat filozofia doar „mai luminată" în absolut luminoasa filozofie a realității și la care, exact ca și la Hume, „studiul filozofiei în sens mai restrîns merge mînă în mînă cu eforturi științifice în domeniul economiei politice..., ceea ce pînă în prezent nu-și are pereche pe pămîntul german". Așa se face că-l găsim pe Hume — economist respectabil oricum — transformat într-o stea economică de mărimea întîi, a cărei importanță a putut fi tăgăduită pînă acum numai de aceeași invidie care a trecut pînă astăzi sub tăcere cu atîta îndărătnicie lucrările d-lui Dühring, care sînt „o autoritate în materie".

* * *

Precum se știe, școala *fiziocrată* ne-a lăsat în *„tabloul economic"* al lui *Quesnay* o enigmă cu care și-au spart pînă acum în zadar capul criticii și istoriografii economiei politice. Acest tablou, care trebuia să ilustreze clar concepția fiziocrată despre producția și circulația întregii avuții dintr-o țară, a rămas destul de obscur pentru generațiile de economiști de mai tîrziu. D-l Dühring va aduce și aici o lumină definitivă. Ce *„înseamnă la Quesnay însuși"* această „imagine economică a relațiilor de producție și de repartiție", spune el, poate fi arătat numai *„după* o prealabilă *cercetare exactă* a noțiunilor călăuzitoare care îi sînt specifice". Cu atît mai mult cu cît acestea au fost prezentate pînă astăzi numai cu o „imprecizie șovăielnică", iar „trăsăturile lor esențiale nu pot fi bine recunoscute" nici măcar la Adam Smith. Acestei tradiționale „relatări superficiale", d-l Dühring îi va pune capăt o dată pentru totdeauna. Iar acum își bate joc de cititorii săi pe cinci pagini întregi, cinci pagini în care tot felul de formulări pretențioase, de repetări continue și neorînduială calculată trebuie să camufleze fatala realitate că d-l Dühring nu poate să relateze despre „noțiunile călăuzitoare" ale lui Quesnay nici măcar atît cît se găsește în „compilațiile didactice cele mai curente", față de care ne pune în gardă cu atîta perseverență. „Una din laturile cele mai îndoielnice" ale acestei introduceri este că și aici tabloul, cunoscut pînă acum numai după nume, este pomenit numai în treacăt, pentru ca d-l Dühring să se piardă apoi în tot felul de „reflexii", ca, de exemplu, aceea despre „deosebirea dintre cheltuire și rezultat". Dacă această deosebire „nu se găsește clar formulată în ideea lui Quesnay", ne va da în schimb d-l Dühring un exemplu fulminant al unei asemenea deosebiri de îndată ce ajunge de la îndelungata sa „cheltuire" introductivă la „rezultatul" său ciudat de scurt, adică la explicația tabloului însuși. Să redăm acum, dar chiar *cuvînt cu cuvînt,* tot ceea ce găsește d-sa de cuviință să ne spună despre tabloul lui Quesnay.

În „cheltuire" d-l Dühring spune: „Lui (Quesnay) i se părea un lucru de la sine înțeles ca venitul (d-l Dühring vorbise tocmai de produsul net) să fie privit și tratat ca o *valoare bănească*... Reflexiile (!) sale pornesc direct de la *valorile bănești,* pe care le presupune ca fiind rezultatul vînzării din prima mînă a tuturor produselor agricole. În felul acesta (!) el operează în coloanele tabloului său cu cîteva miliarde" (adică valori bănești). Am aflat astfel de trei ori că, în tabloul său, Quesnay operează cu „valorile bănești" ale „produselor agricole", inclusiv aceea a „produsului net" sau a „beneficiului net". Mai departe citim în text: „Dacă Quesnay ar fi considerat lucrurile dintr-un punct de vedere cu adevărat natural și dacă ar fi renunțat să țină seamă nu numai de metalele nobile și de cantitatea de bani, ci și de *valorile bănești*... Așa însă el calculează numai cu *sume de valori* și și-a închipuit de la început (!) produsul net ca fiind *o valoare bănească*". Deci pentru a patra și a cincea oară: în tablou nu există decît valori bănești!

„El (Quesnay) l-a obținut (produsul net) scăzînd cheltuielile și *gîndindu-se* (!) îndeosebi" (relatare care, dacă nu e cea tradițională, este în schimb cu atît mai superficială) „la valoarea care i-ar reveni proprietarului funciar sub forma de rentă". — Tot mai stăm pe loc; dar acum vom merge înainte: „Pe de altă parte, *totuși încă și*" — acest „totuși încă și" este o perlă! — „produsul net trece, ca obiect natural, în circulație și devine în felul acesta un element care servește la întreținerea... clasei denumite sterilă... Aici se poate observa *imediat* (!) confuzia care se

naște datorită faptului că ceea ce determină raționamentul este într-un caz valoarea bănească, iar în al doilea caz obiectul însuși". — În general, se pare că *orice* circulație de mărfuri suferă de „confuzia" că mărfurile intră în ea în același timp ca „obiect natural" și ca „valoare bănească". Dar tot ne mai învîrtim pe loc în jurul „valorilor bănești", deoarece „Quesnay vrea să evite o dublă calculare a produsului economic".

Cu permisiunea d-lui Dühring: Jos, în „Analiza"[1] tabloului lui Quesnay, diferitele feluri de produse figurează ca „obiecte naturale", iar sus, în tabloul însuși, figurează valorile lor bănești. Mai tîrziu chiar Quesnay l-a pus pe discipolul său, abatele Baudeau, să treacă direct în tablou obiectele naturale *alături* de valorile lor bănești.

După atîta „cheltuire", în fine și „rezultatul". Ascultați și vă minunați: „Dar inconsecvența" (cu privire la rolul atribuit de Quesnay proprietarilor funciari) „devine clară *în momentul* în care se pune întrebarea *ce se întîmplă, în circuitul economic, cu produsul net însușit sub formă de rentă*. În această privință modul de reprezentare al fiziocraților și *tabloul economic* au fost posibile numai datorită unei confuzii și unui arbitrar care merg pînă la misticism".

Urma alege. Deci d-l Dühring nu știe „ce se întîmplă în circuitul economic (pe care îl reprezintă tabloul) cu produsul net însușit sub formă de rentă". Tabloul este pentru el „cvadratura cercului". După propria sa mărturisire, el nu înțelege nici măcar abecedarul fiziocrației. După ce tot dă tîrcoale, după ce bate mereu apa în piuă, după toate salturile în cruciș și curmeziș, după toate arlechinadele, episoadele, diversiunile, repetările și după tot talmeș-balmeșul amețitor, care aveau menirea să ne pregătească pentru formidabila explicație „ce înseamnă la Quesnay însuși tabloul", — după toate acestea, în încheiere, mărturisirea jenată a d-lui Dühring *că nici el nu știe!*

O dată eliberat de această taină dureroasă, de această grijă imensă pe care o purta în spinare în timpul raitei sale prin țara fiziocratică, „gînditorul" nostru „serios și subtil" trîmbițează din nou voios precum urmează: „Liniile

[1] „Analyse du tableau économique" („Analiza tabloului economic"). — *Nota Red.*

pe care Quesnay le trage încoace și încolo" (sînt cu totul doar șase!) „în tabloul său, de altfel destul de simplu (!), și care trebuie să reprezinte circulația produsului net" ne fac să ne întrebăm dacă „la baza acestor combinări curioase de coloane" nu stă o matematică fantastică, ele amintindu-ne de preocuparea lui Quesnay în legătură cu cvadratura cercului etc. Întrucît aceste linii, cu toată simplitatea lor, rămîn neînțelese pentru d-l Dühring, după cum singur mărturisește, conform obiceiului său el nu poate decît *să le suspecteze*. Și acum poate să dea fără grijă lovitura de grație tabloului fatal: „După ce am considerat *latura cea mai îndoielnică* a produsului net" etc. Mărturisirea, făcută de nevoie, că nu înțelege nici un cuvînt din Tableau économique și din „rolul" pe care îl joacă produsul net ce figurează în acest tablou, — aceasta numește d-l Dühring „latura cea mai îndoielnică a produsului net"! Ce glumă sinistră!

Pentru ca cititorii noștri să nu rămînă însă, cu privire la tabloul lui Quesnay, în aceeași groaznică ignoranță în care rămîn inevitabil cei care își trag erudiția economică din „prima mînă", de la d-l Dühring, vom spune pe scurt următoarele:

Se știe că fiziocrații împart societatea în trei clase: 1) clasa productivă, cu alte cuvinte clasa care este realmente activă în agricultură, arendașii și muncitorii agricoli; ei sînt considerați productivi pentru că munca lor produce un excedent — renta; 2) clasa care își însușește acest excedent, cuprinzînd pe proprietarii funciari și pe toți cei care depind de ei, pe prinț și în genere pe toți funcționarii plătiți de stat, precum și biserica în calitatea ei specială de apropriatoare a zeciuielii; pentru simplificare, vom denumi în cele ce urmează prima clasă „arendași", iar pe a doua „proprietari funciari"; 3) clasa industrială, sau sterilă (stearpă), pentru că, după concepția fiziocrată, ea adaugă materiilor prime, pe care i le pune la dispoziție clasa productivă, numai atîta valoare cîtă consumă în mijloace de trai, pe care i le pune la dispoziție această clasă. Tabloul lui Quesnay își propune să ilustreze modul în care circulă produsul global anual al unei țări (în speță al Franței) între aceste trei clase și cum servește la reproducția anuală.

Prima premisă a tabloului este că sistemul de arendare, și o dată cu el marea exploatare agricolă așa cum era înțeleasă în timpul lui Quesnay, este introdus peste tot; ca exemplu sînt date Normandia, Picardia, Ile de France și alte cîteva provincii franceze. Arendașul, care reprezintă în acest tablou întreaga clasă productivă (agricolă) și plătește proprietarului funciar o rentă în bani, apare de aceea ca adevăratul conducător al agriculturii. Totalității arendașilor i se atribuie un capital de investiție, sau un inventar, de zece miliarde de livre, din care o cincime, adică două miliarde, capital de exploatare, care trebuie înlocuit în fiecare an, o evaluare care are de asemenea la bază cele mai bine cultivate exploatări agricole arendate din provinciile menționate.

Alte premise sînt: 1) că — spre simplificare — prețurile sînt constante, iar reproducția este simplă; 2) că orice circulație avînd loc numai în cadrul unei singure clase este exclusă, luîndu-se în considerare numai circulația dintre o clasă și alta; 3) că toate cumpărările, respectiv vînzările, care se efectuează în cursul unui an între o clasă și alta sînt reunite într-o sumă globală unică. Să ne mai amintim, în sfîrșit, că în Franța, în timpul lui Quesnay, ca de altfel, mai mult sau mai puțin, în toată Europa, propria industrie casnică a familiei țărănești satisfăcea cea mai mare parte din nevoile ei care nu intrau în categoria mijloacelor de hrană, din care cauză e presupusă aici ca un accesoriu de la sine înțeles al agriculturii.

Punctul de plecare al tabloului este recolta totală, adică produsul anual brut al solului, care de aceea și figurează la începutul tabloului, sau „reproducția totală" a țării, aici a Franței. Mărimea valorii acestui produs brut se apreciază după prețurile medii ale produselor pămîntului la națiunile care fac comerț. Ea se cifrează la cinci miliarde de livre, o sumă care, după posibilitățile de evaluare statistică existente pe atunci, exprimă aproximativ valoarea bănească a produsului agricol brut al Franței. Acesta, și nu altul, este motivul pentru care, în tabloul său, Quesnay „operează cu cîteva miliarde", și anume cu cinci miliarde, și nu cu cinci livre tournois[1].

[1] *Livre tournois* — veche monedă franceză. — *Nota Red.*

Tot produsul brut, în valoare de cinci miliarde, se găsește deci în mîna clasei productive, adică, în primul rînd, a arendașilor, care l-au produs cheltuind un capital de exploatare anual de două miliarde, corespunzător unui capital de investiție de zece miliarde. Produsele agricole, mijloacele de trai, materiile prime etc. necesare pentru înlocuirea capitalului de exploatare, deci și pentru întreținerea tuturor persoanelor care activează direct în agricultură, se scad în natura din recolta totală și se cheltuiesc pentru noua producție agricolă. Întrucît, precum s-a spus, se presupun prețuri constante și reproducție simplă la o scară o dată fixată, valoarea bănească a acestei părți scăzute din produsul brut este egală cu două miliarde de livre. Această parte nu intră, așadar, în circulația generală. Căci, precum s-a mai menționat, circulația, în măsura în care are loc *în cadrul* fiecărei clase în parte, și nu între diferitele clase, este exclusă din tablou.

După înlocuirea capitalului de exploatare din produsul brut, mai rămîne un excedent de trei miliarde, din care două miliarde în mijloace de trai, iar un miliard în materii prime. Renta pe care arendașii trebuie s-o plătească proprietarilor funciari se cifrează însă numai la două treimi din acest excedent, egal cu două miliarde. Se va vedea îndată de ce numai aceste două miliarde figurează la rubrica „produs net" sau „venit net".

Pe lîngă „reproducția totală" agricolă în valoare de cinci miliarde, din care trei miliarde intră în circulația generală, se mai află însă în mîinile arendașilor, *înainte* de a fi început mișcarea reprezentată în tablou, și toate „economiile" („pécule") ale națiunii, care se cifrează la două miliarde în bani lichizi. Lucrurile se prezintă în felul următor:

Întrucît punctul de plecare al tabloului îl constituie recolta totală, el constituie totodată și punctul final al unui an economic, de exemplu al anului 1758, după care începe un nou an economic. În cursul acestui nou an, 1759, partea din produsul brut destinată circulației se repartizează, prin mijlocirea unei serii de plăți, de cumpărări și de vînzări, între celelalte două clase. Aceste mișcări succesive și fărîmițate, care se desfășoară în decursul unui an întreg, sînt însă reunite într-un număr restrîns de acte caracteris-

tice care cuprind fiecare un an întreg dintr-o dată, așa cum în orice caz era necesar pentru acest tablou. Astfel și la sfîrșitul anului 1758 clasei arendașilor îi revin din nou banii pe care i-a plătit proprietarilor funciari drept rentă pentru anul 1757 (cum se întîmplă acest lucru, ne va arăta însuși tabloul), anume suma de două miliarde, așa că ea o poate arunca din nou în circulație în 1759. Deoarece această sumă este însă, după cum observă Quesnay, cu mult mai mare decît suma de care este nevoie în realitate pentru circulația totală a țării (a Franței), unde plățile se repetă continuu plată după plată, cele două miliarde de livre care se află în mîinile arendașilor reprezintă suma totală a banilor care circulă în țară.

Clasa proprietarilor funciari care încasează renta, cum e cazul din întîmplare și astăzi, apare mai întîi ca încasatoare de plăți. După presupunerea lui Quesnay, proprietarii funciari propriu-ziși primesc numai patru șeptimi din renta de două miliarde; alte două șeptimi le încasează guvernul, iar o șeptime cei care primesc dijme. În timpul lui Quesnay, biserica era cel mai mare proprietar funciar din Franța și, în afară de aceasta, mai primea zeciuială și de la toate celelalte proprietăți funciare.

Capitalul de exploatare (avances annuelles)[1] cheltuit de clasa „sterilă" în cursul unui an întreg constă din materii prime în valoare de un miliard — numai materiile prime, căci uneltele, mașinile etc. fac parte din produsele înseși ale acestei clase. Tabloul se preocupă însă tot atît de puțin de rolurile multiple pe care aceste produse le joacă în producția industrială a acestei clase însăși ca și de circulația mărfurilor și circulația bănească, care au loc exclusiv în cadrul ei. Salariul pentru munca prin care clasa sterilă transformă materia primă în mărfuri manufacturate este egal cu valoarea mijloacelor de trai, pe care ea le primește în parte direct de la clasa productivă, în parte indirect prin proprietarii funciari. Cu toate că ea însăși se împarte în capitaliști și muncitori salariați, ea se află, după concepția de bază a lui Quesnay, ca clasă în ansamblul ei, în solda clasei productive și a proprietarilor funciari. Producția industrială totală, și deci și circulația totală a acesteia care

[1] Avansuri anuale. — *Nota Trad.*

se repartizează asupra anului care urmează recoltei, constituie de asemenea un tot unit. Se presupune de aceea că, la începutul mișcării arătate în tablou, producția anuală de mărfuri a clasei sterile se află în întregime în mîna ei, că deci întregul ei capital de exploatare, respectiv materie primă în valoare de un miliard, a fost transformat în mărfuri în valoare de două miliarde, din care o jumătate reprezintă prețul mijloacelor de trai consumate în cursul acestei transformări. S-ar putea obiecta aici: clasa sterilă consumă și ea produse industriale pentru proprii' sale nevoi; unde figurează acestea dacă totalitatea propriului ei produs trece, prin circulație, la celelalte clase? Răspunsul pe care îl primim este: clasa sterilă nu numai că consumă ea însăși o parte din propriile sale mărfuri, dar, în afară de aceasta, ea mai caută să rețină din ele cît mai mult cu putință. Ea vinde deci mărfurile sale, pe care le aruncă în circulație, la un preț superior valorii lor reale, și trebuie să facă aceasta întrucît mărfurile sînt evaluate la valoarea totală a producției lor. Aceasta nu schimbă însă nici una din datele tabloului, căci celelalte două clase primesc mărfurile manufacturate numai la valoarea producției lor totale.

Cunoaștem, așadar, poziția economică a celor trei clase diferite la începutul mișcării pe care o prezintă tabloul.

Clasa productivă, după ce a înlocuit în natură capitalul său de exploatare, mai dispune încă de trei miliarde din produsul agricol brut și de două miliarde în bani. Clasa proprietarilor funciari figurează deocamdată numai cu pretenția sa de rentă în sumă de două miliarde față de clasa productivă. Clasa sterilă dispune de două miliarde în mărfuri manufacturate. O circulație care se efectuează numai între două din cele trei clase e numită de fiziocrați o circulație incompletă, iar una care se efectuează între toate cele trei clase se numește o circulație completă.

Și acum să trecem la tabloul economic însuși.

Prima circulație (incompletă). Arendașii plătesc proprietarilor funciari, fără să primească nimic în schimb, renta ce li se cuvine acestora, cu suma de două miliarde în bani. Cu unul din aceste miliarde, proprietarii funciari cumpără mijloace de trai de la arendași, care primesc astfel înapoi jumătate din banii pe care i-au cheltuit plătind renta.

În a sa „Analyse du tableau économique", Quesnay nu mai vorbește despre stat, care primește două șeptimi din renta funciară, și nici despre biserică, care primește o șeptime, întrucît rolurile lor sociale sînt îndeobște cunoscute. Cu privire la proprietarii funciari[1] propriu-ziși însă, el spune că cheltuielile lor, între care figurează și cele ale tuturor oamenilor din serviciul lor, sînt, cel puțin în cea mai mare parte, cheltuieli neproductive, cu excepția unei părți neînsemnate care este utilizată „pentru întreținerea și ameliorarea moșiilor lor și pentru îmbunătățirea culturii acestora". Dar, conform „dreptului natural", funcția lor propriu-zisă constă tocmai în „grija pentru buna administrare și pentru cheltuielile necesare întreținerii patrimoniului lor", sau, așa cum se arată ulterior, în avances foncières[2], adică cheltuielile necesare pentru a pregăti solul și a înzestra fermele cu tot inventarul necesar care să permită arendașului să consacre tot capitalul său exclusiv agriculturii propriu-zise.

A doua circulație (completă). Cu al doilea miliard, care se mai află încă în mîinile lor, proprietarii funciari cumpără mărfuri manufacturate de la clasa sterilă, iar aceasta cumpără cu banii astfel încasați mijloace de trai în aceeași sumă de la arendași.

A treia circulație (incompletă). Arendașii cumpără de la clasa sterilă cu bani mărfuri manufacturate în sumă de un miliard; o mare parte din aceste mărfuri constă din unelte agricole și alte mijloace de producție necesare pentru cultura pămîntului. Clasa sterilă înapoiază arendașilor acești bani, cumpărînd cu ei materii prime în sumă de un miliard pentru înlocuirea propriului său capital de exploatare. În felul acesta arendașii primesc înapoi cele două miliarde în bani pe care le-au cheltuit cu plata rentei, și mișcarea[3] se încheie. Și astfel a fost dezlegată și marea enigmă: „ce se

[1] Modificat în loc de „proprietate funciară" pe baza manuscrisului lui Marx „Note marginale la istoria critică a economiei politice a lui Dühring". — *Nota Red.*

[2] Avansuri funciare. — *Nota Trad.*

[3] Modificat în loc de „calcul" pe baza manuscrisului lui Marx „Note marginale la istoria critică a economiei politice a lui Dühring". — *Nota Red.*

întîmplă în circuitul economic cu produsul net însușit sub formă de rentă".

Am văzut mai sus că la începutul procesului se găsea în mîinile clasei productive un excedent de trei miliarde. Dintre acestea numai două au fost plătite ca produs net sub formă de rentă proprietarilor funciari. Al treilea miliard al excedentului reprezintă dobînda pentru capitalul total investit de arendași, deci pentru zece miliarde zece procente. Această dobîndă ei nu o obțin — notați bine — din circulație; ea se află în natura în mîna lor și ei o realizează numai prin circulație, transformînd-o prin intermediul acesteia în mărfuri manufacturate de aceeași valoare.

Fără această dobîndă, arendașul, agentul principal al agriculturii, nu i-ar avansa acesteia capitalul de investiție. Chiar și numai din acest punct de vedere însușirea de către arendaș a părții din *plusprodusul* agricol care reprezintă dobînda este, după fiziocrați, o condiție tot atît de necesară a reproducției ca și existența clasei arendașilor însăși, și de aceea acest element nu poate fi socotit în categoria „produsului net" sau „venitului net" național; căci caracteristica acestuia din urmă este tocmai faptul că poate fi consumat fără a se ține seamă de necesitățile imediate ale reproducției naționale. Acest fond de un miliard servește însă, după Quesnay, în cea mai mare parte pentru reparațiile devenite necesare în cursul anului și pentru înlocuirea parțială a capitalului de investiție, apoi ca fond de rezervă în caz de accidente și, în fine, acolo unde e posibil, pentru sporirea capitalului de investiție și a celui de exploatare, precum și pentru ameliorarea solului și extinderea culturilor.

Tot procesul este, de altfel, „destul de simplu". Au fost aruncate în circulație: de către arendași două miliarde în bani, pentru plata rentei, și trei miliarde în produse, din care două treimi sînt mijloace de trai și o treime materii prime; de către clasa sterilă, două miliarde în mărfuri manufacturate. Din mijloacele de trai în valoare de două miliarde, o jumătate este consumată de proprietarii funciari împreună cu oamenii din serviciul lor, iar cealaltă jumătate de către clasa sterilă ca plată pentru munca ei. Materiile prime în valoare de un miliard înlocuiesc capitalul de exploatare al aceleiași clase. Din mărfurile manufacturate aflate în circulație în sumă de două miliarde, o jumătate

revine proprietarilor funciari, iar cealaltă jumătate arendașilor, pentru care ea nu este decît o formă modificată a dobînzii la capitalul investit de ei, dobîndă pe care ei o primesc ca primă mină din reproducția agricolă. Banii însă pe care arendașul i-a aruncat în circulație prin plata rentei se înapoiază la el prin vînzarea produselor sale, astfel că același circuit poate fi parcurs din nou în anul economic următor.

Și acum să admire cititorul prezentarea „realmente critică" a d-lui Dühring, atît de infinit superioară „tradiționalei relatări superficiale". După ce de cinci ori consecutiv ne-a arătat în mare taină cît de îndoielnic operează Quesnay în tabloul său numai cu valori bănești — ceea ce, pe lîngă toate, s-a mai dovedit a fi și fals — ajunge în cele din urmă la concluzia că, de îndată ce el pune întrebarea „ce se întîmplă în circuitul economic cu produsul net însușit sub formă de rentă", „tabloul economic nu poate fi decît de o confuzie și de un arbitrar care merg pînă la misticism". Am văzut că tabloul — această prezentare pe cît de simplă pe atît de genială pentru timpul său a procesului de reproducție anual, așa cum se desfășoară el prin mijlocirea circulației — răspunde foarte precis la întrebarea ce se întîmplă cu acest produs net în circuitul economic, și astfel „misticismul", „confuzia și arbitrarul" îi revin în exclusivitate d-lui Dühring ca „latura cea mai îndoielnică" și ca unic „produs net" al studiilor sale fiziocrate.

Tot așa de bine cum cunoaște d-l Dühring teoria fiziocraților, el cunoaște și influența ei istorică. „Cu Turgot — ne lămurește el — școala fiziocrată din Franța a ajuns atît practic cît și teoretic la capătul ei". Că prin concepțiile sale economice Mirabeau era însă în fond fiziocrat, că în Adunarea constituantă din 1789 el a fost cea mai mare autoritate în chestiunile economice, că prin reformele sale economice această adunare a transpus din teorie în practică o mare parte din tezele fiziocrate, punînd îndeosebi mari impozite și pe renta funciară, acest produs net însușit „fără contraprestație" de proprietatea funciară, — toate acestea nu există pentru „un" Dühring.

Așa cum, ștergînd cu o singură trăsătură de condei perioada dintre anii 1691 și 1752, el a eliminat pe toți înaintașii lui Hume, tot așa, cu o altă trăsătură de condei,

îl elimină pe Sir James Steuart, care se situează între Hume și Adam Smith. Despre marea operă a acestuia, care, abstracție făcînd de importanța ei istorică, a îmbogățit pentru mult timp domeniul economiei politice, nu se pomenește în „întreprinderea" d-lui Dühring nici o vorbă. În schimb însă îl gratifică pe Steuart cu cel mai tare cuvînt de ocară existent în vocabularul său, spunînd că ar fi fost *„un profesor"* pe vremea lui A. Smith. Din păcate, această suspiciune este pe deplin inventată. Steuart a fost în realitate un latifundiar scoțian, care — fiind exilat din Marea Britanie din cauza unei presupuse participări la conjurația Stuarților — a cunoscut, în timpul îndelungatului său popas și al călătoriilor sale pe continent, situația economică din diferite țări.

Pe scurt: după „Istoria critică", valoarea tuturor economiștilor de mai înainte se reduce fie la aceea că teoriile lor servesc ca „embrioni" pentru fundamentarea „competentă" mai temeinică a d-lui Dühring, fie că scot această fundamentare mai puternic în relief prin cîrpăceala lor. Dar și în economia politică există cîțiva eroi care au dat nu numai „embrioni" pentru o „fundamentare mai temeinică", ci adevărate „teze" care au servit nu la „dezvoltarea" acestei fundamentări, așa cum indică filozofia naturii, ci de-a dreptul la „compunerea" ei, și anume: „personalitatea proeminentă și extraordinară" — *List*, care, spre binele și în folosul fabricanților germani, a umflat în cuvinte „mai tari" teoriile mercantiliste „mai subtile" ale lui Ferrier și ale altora; apoi *Carey*, care dezvăluie miezul adevărat al înțelepciunii sale în următoarea frază: „Sistemul lui Ricardo este un sistem al dezbinării... el duce la dușmănia de clasă... lucrarea sa este manualul demagogului, care urmărește să ajungă la putere cu ajutorul împărțirii pămînturilor, al războiului și al jafului"; și în sfîrșit Confucius-ul[1] City-ului londonez, *MacLeod*.

După cele de mai sus, cei care vor să studieze acum și în viitorul apropiat istoria economiei politice vor face mult mai bine dacă vor căuta să cunoască „produsele diluate",

[1] În ediția germană a lucrării „Anti-Dühring", în locul cuvîntului Confucius, care se află în manuscrisul lui Marx, a fost tipărit cuvîntul asemănător Confusius (confuzul). — *Nota Red.*

„platitudinile" și „zeama lungă" din „compilațiile didactice cele mai curente" decît dacă s-ar bizui pe „istoriografia în stil mare" a d-lui Dühring.

* * *

Care este deci rezultatul analizei noastre a „sistemului original" al economiei politice al d-lui Dühring? Nimic altceva decît că, după toate cuvintele bombastice și promisiunile și mai grozave, am fost trași pe sfoară, la fel ca și în „Filozofie". Teoria valorii, această „piatră de încercare a temeiniciei sistemelor economice", ne-a arătat în cele din urmă că d-l Dühring înțelege prin valoare cinci lucruri cu totul diferite și diametral opuse unul altuia, și deci că în cel mai bun caz el însuși nu știe ce vrea. „Legile naturale ale oricărei economii", anunțate cu atîta pompă, s-au dovedit a fi numai platitudini de cea mai proastă speță, cunoscute de toată lumea și pe deasupra adesea nici măcar just înțelese. Singura explicație a faptelor economice pe care ne-o dă acest sistem original este că ele sînt rezultatul „violenței", o frază cu ajutorul căreia filistinul de orice națiune se consolează de mii de ani de toate belelele care dau peste el și care nu ne ajută să știm mai mult decît am știut și înaintea ei. În loc să cerceteze însă originea și efectele acestei violențe, d-l Dühring ne pretinde să ne mulțumim cu simplul *cuvînt* „violență" ca ultimă cauză și ca explicație definitivă a tuturor fenomenelor economice. Nevoit să dea alte explicații asupra exploatării capitaliste a muncii, el o prezintă mai întîi, în general, ca fiind întemeiată pe taxa impusă și sporul de preț, însușindu-și aici întru totul „prelevarea" (prélèvement) lui Proudhon, pentru a o explica apoi în special cu ajutorul teoriei lui Marx despre supramuncă, plusprodus și plusvaloare. El reușește, așadar, să împace cu bine două concepții diametral opuse, copiindu-le dintr-*o* suflare pe amîndouă. Și după cum în filozofie nu găsea cuvinte destul de grosolane pentru același Hegel ale cărui idei le exploatează neîncetat diluîndu-le, tot așa în „Istoria critică" defăimarea fără margini a lui Marx servește numai la mascarea faptului că toate afirmațiile întrucîtva raționale din „Curs", cu privire la capital și

muncă, sînt de asemenea numai un plagiat diluat a celor scrise de Marx. Ignoranța cu care îl situează în „Curs" pe „marele proprietar funciar" la începutul istoriei popoarelor civilizate, neavînd idee despre proprietatea comună asupra pămîntului în comunitățile gentilice și în comunitățile sătești, care formează în realitate punctul de plecare al oricărei istorii, — această ignoranță, aproape de neînțeles în ziua de astăzi, este însă aproape întrecută de ignoranța pe care, plin de sine, o prezintă în „Istoria critică" ca pe o „vastitate universală a orizontului istoric" și din care am citat numai cîteva exemple respingătoare. Într-*un* cuvînt: mai întîi „cheltuire" colosală de lăudăroșenie, de trîmbițări gălăgioase și de promisiuni, una mai pretențioasă decît cealaltă, și apoi „rezultatul" — egal cu zero.

Secţiunea a treia

SOCIALISM

I

NOŢIUNI ISTORICE

Am văzut în introducere[1] că filozofii francezi din secolul al XVIII-lea, care au pregătit revoluţia, apelau la raţiune ca la unicul judecător peste tot ce există. Ei cereau instaurarea unui stat raţional, a unei societăţi raţionale; tot ce contrazicea raţiunea veşnică trebuia înlăturat fără milă. Am văzut de asemenea că această raţiune veşnică nu era în realitate altceva decît judecata idealizată a tîrgoveţului, pe atunci tocmai pe cale de a se transforma în burghez. Or, cînd revoluţia franceză înfăptui această societate raţională şi acest stat raţional, noile instituţii, oricît de raţionale erau ele în comparaţie cu vechile stări de lucruri, nu se dovediră nicidecum absolut raţionale. Statul raţional eşuă pe de-a-ntregul. Contractul social al lui Rousseau îşi găsi realizarea în perioada terorii, din care burghezia, devenită neîncrezătoare în propria ei capacitate politică, se refugie mai întîi în corupţia Directoratului[2] şi în cele din urmă sub scutul despotismului napoleonian. Pacea veşnică făgăduită se transformase într-un interminabil război de cuceriri. Nici societatea raţională n-o nimerise mai bine. Antagonismul dintre bogat şi sărac, în loc să-şi găsească rezolvarea într-o bunăstare generală, se ascuţise prin înlăturarea privilegiilor de breaslă şi a altor privilegii, care aruncau o punte peste acest antagonism, şi prin înlăturarea aşezămintelor de binefacere bisericeşti, care îl îndulceau; [„eliberarea proprietăţii" de cătuşele feudale, devenită

[1] Comp. Secţiunea I „Filozofie". *(Nota lui Engels)*

[2] Guvernul contrarevoluţionar burghez din Franţa dintre 1795 şi 1799. — *Nota Red.*

acum realitate, se dovedi a fi pentru mic-burghez şi pentru ţăranul cu gospodărie mică libertatea de a vinde mica lor proprietate, zdrobită de concurenţa atotputernică a marelui capital şi a marii proprietăţi funciare, tocmai acestor magnaţi; eliberarea proprietăţii se transforma astfel pentru micburghez şi pentru ţăranul cu gospodărie mică în eliberarea *de* proprietate]; rapida dezvoltare a industriei pe bază capitalistă făcea din sărăcia şi mizeria maselor muncitoare o condiţie a existenţei societăţii. [Plata în bani peşin deveni din ce în ce mai mult, după expresia lui Carlyle, singurul element de legătură al societăţii]. Numărul crimelor creştea din an în an. Dacă viciile lumii feudale, care se lăfăiau altădată fără sfială la lumina zilei, fuseseră dacă nu înlăturate, totuşi împinse momentan pe planul al doilea, viciile lumii burgheze, practicate pînă atunci numai pe ascuns, au înflorit cu atît mai puternic. Comerţul se transforma tot mai mult în înşelătorie. „Fraternitatea" devizei revoluţionare îşi găsi realizarea în şicanele şi în invidia luptei de concurenţă. Corupţia luă locul asupririi prin violenţă, banii luară locul spadei ca principală pîrghie a puterii sociale. Dreptul primei nopţi trecu de la stăpînul feudal la fabricantul burghez. Prostituţia se extinse în proporţii nemaiauzite pînă atunci. Căsătoria însăşi rămase ceea ce fusese şi mai înainte, adică forma legal recunoscută, paravanul oficial al prostituţiei, completată pe deasupra cu adulterul foarte frecvent. Pe scurt, comparate cu pompoasele făgăduieli ale iluminiştilor, instituţiile sociale şi politice instaurate în urma „victoriei raţiunii" s-au dovedit a fi nişte caricaturi amarnic de dezamăgitoare. Lipseau numai oamenii care să constate această dezamăgire, şi aceştia au apărut o dată cu noul secol. În 1802 apărură „Scrisorile din Geneva" ale lui Saint-Simon; în 1808 apăru prima lucrare a lui Fourier, deşi bazele teoriei sale datează încă din 1799; la 1 ianuarie 1800 Robert Owen preluă conducerea New Lanarkului.

Pe vremea aceea însă modul de producţie capitalist, şi o dată cu el antagonismul dintre burghezie şi proletariat, era încă foarte puţin dezvoltat. Marea industrie, abia născută în Anglia, era încă necunoscută în Franţa. Dar tocmai marea industrie dezvoltă, pe de o parte, conflictele, care fac ca revoluţionarea modului de producţie [înlăturarea caracterului lui capitalist] să devină o necesitate inexora-

bilă — conflicte nu numai între clasele cărora le-a dat naștere, dar și între forțele de producție și formele de schimb create de ea; și, pe de altă parte, ea dezvoltă, în înseși aceste uriașe forțe de producție, și mijloacele pentru rezolvarea acestor conflicte. Dacă, prin urmare, pe la 1800 conflictele izvorîte din noua orînduire socială abia se nășteau, acest lucru este cu atît mai valabil în ce privește mijloacele de a le rezolva. Dacă în timpul terorii masele neavute din Paris au putut să cucerească pentru un moment puterea [și să ducă astfel la biruință revoluția burgheză chiar *împotriva* burgheziei], ele au dovedit prin aceasta numai că în imprejurările de atunci dominația lor era cu neputință [vreme îndelungată]. Proletariatul — care abia începea să se desprindă din aceste mase neavute, ca embrion al unei clase noi, absolut incapabil încă de o acțiune politică independentă — se înfățișa ca o stare socială asuprită și obidită, căreia, în neputința ei de a se ajuta singură, i se putea da un ajutor cel mult din afară, de sus.

Această situație istorică a determinat și concepțiile întemeietorilor socialismului. Producției capitaliste necoapte, relațiilor de clasă necoapte le-au corespuns teorii necoapte. Soluția problemelor sociale, care mai era ascunsă în relațiile economice nedezvoltate, trebuia născocită. Societatea nu prezenta decît neajunsuri; înlăturarea lor era sarcina rațiunii. Trebuia deci să se născocească un sistem nou, mai perfecționat, de orînduire socială, care să fie impus societății din afară prin propagandă și, pe cît posibil, prin exemplul unor experiențe-model. Aceste noi sisteme sociale erau dinainte sortite să rămînă utopii; și cu cît erau mai amănunțit elaborate, cu atît mai mult trebuiau să se piardă în pure fantezii.

Acestea o dată stabilite, nu ne vom mai ocupa nici un moment de acest aspect, care aparține acum în întregime trecutului. Lăsăm în seama cîrpacilor literari à la Dühring grija de a purica cu solemnitate aceste fantezii, astăzi doar amuzante, și de a opune unor astfel de „aiureli" superioritatea propriei lor gîndiri lucide. Noi preferăm să ne bucurăm de germenii de idei și de ideile geniale care apar pretutindeni de sub învelișul fantastic și pe care acești filistini nu sînt în stare să le vadă.

[Saint-Simon a fost un fiu al marii revoluții franceze, la izbucnirea căreia nu avea încă treizeci de ani. Revoluția a fost izbînda repurtată de starea a treia, adică de marea masă a națiunii *active* în producție și în negoț, asupra nobilimii și clerului, stări de *trîntori*, pînă atunci privilegiate. Dar izbînda stării a treia se dovedi îndată a nu fi fost decît izbînda exclusivă a unei mici părți din această stare, decît cucerirea puterii politice de către pătura socială privilegiată a acestei stări — burghezia avută. Această burghezie se dezvoltase rapid chiar în timpul revoluției, prin speculații făcute cu moșiile confiscate și apoi *vîndute* ale nobililor și ale bisericii, precum și prin spolierea națiunii de către furnizorii armatei. Tocmai domnia acestor escroci a fost aceea care a împins Franța și revoluția pe vremea Directoratului pînă la marginea prăpăstiei, oferind astfel lui Napoleon un pretext pentru lovitura sa de stat. Iată cum, în mintea lui Saint-Simon, antagonismul dintre starea a treia și stările privilegiate a luat forma antagonismului dintre „muncitori" și „trintori". Trîntorii nu erau numai vechii privilegiați, ci și toți cei care trăiau din rentă fără să participe la producție și negoț. Iar „muncitorii" nu erau numai muncitorii salariați, ci și fabricanții, comercianții, bancherii. Că trîntorii nu mai erau capabili să dețină conducerea spirituală și dominația politică era lucru cert și fusese definitiv pecetluit de revoluție. Că cei lipsiți de avere nu posedau această capacitate îi părea lui Saint-Simon un lucru dovedit prin experiența din timpul terorii. Cine trebuia deci să conducă și să domine? După Saint-Simon, știința și industria, unite printr-o nouă legătură religioasă, menită să restabilească unitatea concepțiilor religioase, care fusese sfărîmată de la reformă încoace, adică un „creștinism nou" în mod necesar mistic și riguros ierarhic. Dar știința o reprezentau savanții, iar industria în primul rînd burghezii activi, fabricanții, comercianții, bancherii. E drept că acești burghezi urmau să se transforme într-un fel de funcționari publici, un fel de oameni de încredere ai societății, dar ei trebuiau totuși să păstreze față de muncitori o poziție de comandă, privilegiată și din punct de vedere economic. Mai ales bancherii erau chemați să reglementeze întreaga producție socială prin reglementarea creditului. — Această concepție corespundea întru totul

unor vremuri cînd, în Franța, marea industrie și, o dată cu ea, antagonismul dintre burghezie și proletariat erau abia în formare. Dar ceea ce subliniază Saint-Simon îndeosebi este faptul următor: pe el îl interesează în primul rînd și pretutindeni soarta „clasei celei mai numeroase și mai sărace" (la classe la plus nombreuse et la plus pauvre)].

Saint-Simon formulează încă în „Scrisorile din Geneva" teza că „toți oamenii trebuie să muncească". În aceeași lucrare el și menționează că domnia terorii fusese domnia maselor sărace. „Priviți — exclamă el, adresîndu-se acestora — ce s-a petrecut în Franța pe vremea cînd tovarășii voștri stăpîneau acolo; ei au adus foametea". Dar a înțelege revoluția franceză ca o luptă de clasă [și anume nu numai între nobilime și burghezie, ci] între nobilime, burghezie și sărăcime[1] era, în 1802, o descoperire dintre cele mai geniale. În 1816 el definește politica drept știință a producției și prezice absorbirea totală a politicii de către economie. Dacă ideea că situația economică este baza instituțiilor politice apare aici numai în germene, ideea transformării guvernării politice asupra oamenilor într-o administrare a lucrurilor și într-o conducere a proceselor de producție, deci ideea desființării statului, în jurul căreia s-a făcut recent din nou atîta vîlvă, e însă limpede exprimată. Cu aceeași superioritate în raport cu contemporanii săi, el declară în 1814, imediat după intrarea aliaților în Paris, și apoi în 1815, în timpul războiului de 100 de zile, că alianța dintre Franța și Anglia și, în al doilea rînd, alianța acestor două țări cu Germania constituie singura garanție pentru dezvoltarea rodnică și pentru pacea Europei. Pentru a propovădui francezilor în 1815 o alianță cu învingătorii de la Waterloo era într-adevăr nevoie de ceva mai mult curaj decît pentru a declara un război profesorilor germani, bîrfindu-i[2].

Dacă Saint-Simon avea o genială lărgime de orizont, datorită căreia aproape toate ideile socialiștilor de mai tîrziu, în afară de cele strict economice, existau la el în germene, la Fourier găsim o critică spirituală cu adevărat

[1] În lucrarea lui Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință" (Berlin 1891), cuvintele „și sărăcime" sînt subliniate. — *Nota Red.*

[2] Aceste cuvinte cuprind, vizibil, o aluzie a lui Engels la conflictul lui Dühring cu profesorii Universității din Berlin. — *Nota Red.*

franceză, dar nu mai puțin pătrunzătoare a stărilor sociale existente. Burgheziei, profeților ei entuziaști dinainte de revoluție și apologeților ei interesați de după revoluție, Fourier le opune propriile lor cuvinte. El dezvăluie fără cruțare mizeria materială și morală a lumii burgheze, o confruntă atît cu făgăduielile ademenitoare ale iluminiștilor [anteriori] despre o societate în care avea să domnească numai rațiunea, despre civilizația care avea să-i fericească pe toți, despre nemărginita capacitate de perfecționare a omului, cît și cu vorbăria goală a ideologilor burghezi din vremea lui; el arată că pretutindeni celei mai bombastice frazeologii îi corespunde realitatea cea mai jalnică și își revarsă ironia mușcătoare asupra acestui fiasco iremediabil al vorbelor goale. Fourier este nu numai un critic; firea lui, veșnic voioasă, face din el un satiric, și anume unul dintre cei mai mari satirici ai tuturor timpurilor. El descrie, pe cît de magistral pe atît de savuros, speculațiile și escrocheriile care au înflorit o dată cu declinul revoluției, ca și spiritul de dugheană al întregului comerț francez de atunci. Și mai măiastră este critica pe care el o face formei burgheze a relațiilor dintre sexe și a situației femeii în societatea burgheză. El este primul care a spus că gradul de emancipare a femeii într-o societate dată este măsura firească a emancipării generale. Fourier apare însă în toată măreția în concepția sa despre istoria societății. El împarte toată istoria ei în patru trepte de dezvoltare: sălbăticia, barbaria, patriarhatul și civilizația, aceasta din urmă coincizînd cu societatea denumită acum burgheză[1] [prin urmare cu ordinea socială introdusă din secolul al XVI-lea], și arată „că ordinea civilizată ridică fiecare viciu, pe care barbaria îl practică cu simplicitate, la o formă de existență complicată, ambiguă, echivocă și fățarnică", că civilizația se mișcă într-un „cerc vicios", în contradicții, pe care le reproduce mereu fără să le poată învinge, încît ajunge întotdeauna la un rezultat opus aceluia pe care vrea sau pretinde că vrea să-l obțină. Astfel, de pildă, „în civilizație

[1] În ediția engleză a cărții „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință", a cărei introducere a fost scrisă de Engels, acest pasaj a fost tradus în felul următor: „cu ceea ce numim astăzi societatea civilă sau burgheză". — *Nota Red.*

sărăcia izvorăște însăși din belșug". După cum se vede, Fourier mînuiește dialectica cu aceeași măiestrie ca și contemporanul său Hegel. In același chip dialectic, el scoate în evidență, în opoziție cu frazeologia despre capacitatea nemărginită de perfecționare a omului, că fiecare fază istorică are linia ei ascendentă, dar și una descendentă, și aplică această concepție și viitorului întregii omeniri. După cum Kant introduce în științele naturii ideea viitoarei dispariții a pămîntului, tot așa Fourier introduce în concepția despre istorie ideea viitoarei pieiri a omenirii. —

In timp ce uraganul revoluției bîntuia prin Franța făcînd curățenie în țară, în Anglia avea loc o revoluționare mai puțin zgomotoasă, dar nu mai puțin grandioasă. Aburul și noile mașini-unelte transformară manufactura în marea industrie modernă, revoluționînd prin aceasta întreaga temelie a societății burgheze. Dezvoltarea somnolentă din timpul manufacturii se prefăcu într-o adevărată perioadă de avînt furtunos al producției. Scindarea societății în mari capitaliști și în proletari neavuți se înfăptui cu iuțeală crescîndă, iar între aceștia, în locul stării de mijloc stabile de altădată, se găsea acum o masă nestabilă de meșteșugari și de mici comercianți, partea cea mai fluctuantă a populației, care ducea o existență nesigură. Noul mod de producție se afla abia la începutul liniei lui ascendente: el era încă modul de producție normal, [regulat,] singurul cu putință în împrejurările date. Dar chiar atunci el dădea naștere unor anomalii sociale strigătoare: îngrămădirea unei populații dezrădăcinate în văgăunile cele mai mizerabile din marile orașe; dizolvarea tuturor legăturilor moștenite prin tradiție, a subordonării patriarhale, a familiei; munca excesivă de proporții înspăimîntătoare, mai ales pentru femei și copii; demoralizarea în masă a clasei muncitoare, aruncată brusc în condiții cu totul noi [de la țară la oraș, din agricultură în industrie, din condiții de viață stabile în altele nesigure și zilnic schimbătoare]. Atunci apăru ca reformator un fabricant de douăzeci și nouă de ani, un om de o copilărească și sublimă simplicitate de caracter și, în același timp, un conducător de oameni înnăscut cum nu se găsesc mulți. Robert Owen își însușise învățătura iluminiștilor materialiști, conform căreia caracterul omului este produsul conformației sale înnăscute, pe de o parte, și al condițiilor

în care trăiește în tot timpul vieții sale, dar mai ales în timpul perioadei de creștere, pe de altă parte. Majoritatea celor de seama lui vedeau în revoluția industrială numai confuzie și haos, prielnice pentru pescuitul în apă tulbure și îmbogățire rapidă. Owen văzu în ea prilejul de a-și înfăptui teza sa favorită și de a introduce astfel ordine în haos. Incercase aceasta cu succes încă la Manchester, ca director al unei fabrici cu 500 de muncitori; din 1800 pînă în 1829 a condus, ca director asociat, marea filatură de bumbac din New Lanark, în Scoția, în același spirit, dar cu o mai mare libertate de acțiune și cu un succes care-i aduse un renume european. El transformă o populație, care s-a ridicat treptat la 2.500 de suflete, compusă la început din elementele cele mai amestecate și, în majoritatea lor, foarte demoralizate, într-o desăvîrșită colonie-model, în care beția, poliția, judecătorul de delicte penale, procesele, caritatea publică și filantropia erau lucruri necunoscute. Și toate acestea au fost realizate prin simplul fapt că i-a pus pe oameni în condiții mai potrivite cu demnitatea omenească și, mai ales, educînd cu grijă tînăra generație. El este creatorul grădinițelor de copii și le-a introdus aici pentru prima oară. De la vîrsta de doi ani copiii mergeau la școală, unde își petreceau atît de plăcut timpul, încît abia îi mai puteai aduce înapoi acasă. In timp ce concurenții lui Owen lucrau[1] 13—14 ore pe zi, la New Lanark se lucra numai 10 ore și jumătate. Cînd o criză în industria bumbacului impuse încetarea lucrului pe timp de patru luni, muncitorilor care șomau li se plăti mai departe salariul întreg. Și, cu toate acestea, valoarea întreprinderii crescu de mai bine de două ori, aducînd proprietarilor, pînă la urmă, cîștiguri mari.

Toate acestea nu-l satisfăceau însă pe Owen. El considera că existența pe care o crease lucrătorilor săi nu era nici pe departe o existență demnă de oameni; „oamenii erau sclavii mei": împrejurările relativ prielnice pe care le crease pentru ei erau încă departe de a îngădui o dezvoltare rațională și multilaterală a caracterului și a inteligenței, fără să mai vorbim de o activitate vitală liberă. „Și totuși partea activă

[1] In loc de „lucrau" [puneau pe muncitori să lucreze]. — *Nota Red.*

a acestor 2.500 de oameni producea pentru societate tot atîta avuție reală cît ar fi putut produce, cu abia o jumătate de secol înainte, o populație de 600.000 de oameni. Mă întrebam ce se întîmplă cu diferența dintre avuția consumată de 2.500 de persoane și aceea pe care ar fi trebuit s-o consume cele 600.000 de persoane?" Răspunsul era limpede. Această avuție servise pentru a aduce proprietarilor întreprinderii 5% dobînzi la capitalul investit și, în afară de aceasta, un profit de peste 300.000 de lire sterline (6.000.000 de mărci). Și ceea ce era valabil pentru New Lanark era valabil în și mai mare măsură pentru toate fabricile din Anglia. „Fără această avuție nouă, creată cu ajutorul mașinilor, nu s-ar fi putut duce războaiele pentru răsturnarea lui Napoleon și pentru menținerea principiilor sociale aristocratice. Și totuși această forță nouă era creată de clasa muncitoare" [1]. Ei i se cuveneau deci și roadele. Noile și uriașele forțe de producție, care pînă atunci nu serviseră decît la îmbogățirea cîtorva și la înrobirea maselor, constituiau pentru Owen baza unei organizări sociale noi, iar menirea lor era să funcționeze ca proprietate comună a tuturor numai pentru bunăstarea tuturor.

Dintr-un astfel de raționament pur comercial s-a născut comunismul lui Owen, fiind, ca să zicem așa, fructul unui calcul negustoresc. El a păstrat pînă la capăt acest caracter practic. Astfel în 1823 Owen a propus ca mizeria din Irlanda să fie înlăturată prin înființarea de colonii comuniste, anexînd un calcul complet al sumelor trebuincioase pentru investiții, al cheltuielilor anuale și al veniturilor probabile. În planul lui definitiv de viitor elaborarea tehnică a amănuntelor [inclusiv planul, fațada și perspectiva din înălțime] este executată cu atîta competență, încît, o dată admisă metoda reformei sociale a lui Owen, ar rămîne puține obiecții de făcut cu privire la organizarea în amănunt, chiar din punctul de vedere al specialistului în materie.

[1] [Citat din „The Revolution in Mind an Practice" („Revoluția în gîndire și în practică". — *Nota Trad.*), memoriu adresat tuturor „republicanilor roșii, comuniștilor și socialiștilor din Europa" și transmis guvernului provizoriu francez din 1848 cît și „reginei Victoria și sfătuitorilor ei responsabili".] *(Nota lui Engels)*

Trecerea la comunism a fost punctul de cotitură în viața lui Owen. Cîtă vreme se manifestase numai ca filantrop, el recoltase bogății, aplauze, onoruri și glorie. Era omul cel mai popular din Europa. Nu numai oamenii din aceeași clasă socială, dar chiar și oameni de stat și capete încoronate îl aplaudau. Dar de îndată ce veni cu teoriile lui comuniste, se întoarse foaia. Trei mari piedici păreau că-i închid, înainte de toate, drumul spre reforma socială: proprietatea privată, religia și forma actuală a căsătoriei. El știa ce-l așteaptă dacă le atacă: proscriere generală din partea societății oficiale, pierderea întregii sale situații sociale. Dar el n-a ezitat să le atace fără cruțare, și ceea ce prevăzuse se întîmplă. Ostracizat de societatea oficială, în jurul lui o conspirație a tăcerii din partea presei, sărăcit de experiențe comuniste în America, care dăduseră greș și pentru care își jertfise întreaga avere, el se adresă direct clasei muncitoare și activă încă 30 de ani în mijlocul ei. Toate mișcările sociale, toate progresele reale care s-au realizat în Anglia în interesul muncitorilor sînt legate de numele lui Owen. El obținu astfel în 1819, după 5 ani de străduințe, cea dintîi lege pentru limitarea muncii femeilor și a copiilor în fabrici. El prezidă primul congres la care trade-unionurile din întreaga Anglie se uniră într-o singură mare asociație sindicală. Tot el introduse, ca măsură de trecere la organizarea pe deplin comunistă a societății, pe de o parte, asociațiile cooperative (cooperativele de consum și de producție), care de atunci au adus cel puțin dovada practică că atît comerciantul cît și fabricantul sînt persoane de care societatea se poate foarte bine lipsi; pe de altă parte, bazarurile de muncă, instituții pentru schimbul produselor muncii prin mijlocirea unor bani-muncă de hîrtie a căror unitate o alcătuia ora de muncă, instituții care trebuiau în mod inevitabil să dea greș, dar care anticipau pe de-a-ntregul banca de schimb de mult mai tîrziu a lui Proudhon, deosebindu-se însă de aceasta tocmai prin faptul că ele[1] nu reprezentau un leac universal împotriva tuturor relelor sociale, ci numai un prim pas spre o prefacere mult mai radicală a societății.

[1] În loc de „aceasta ... ele" [aceasta tocmai prin faptul că ele].

Aceștia sînt oamenii pe care suveranul domn Dühring, de la înălțimea „adevărului său definitiv în ultimă instanță", îi privește cu dispreț, cum reiese din cele cîteva exemple pe care le-am dat în introducere. Și într-*un anumit* sens acest dispreț este îndeajuns de întemeiat: el se bazează, în fond, pe o ignoranță cu adevărat înspăimîntătoare în ceea ce privește scrierile celor trei utopiști. De exemplu, despre Saint-Simon spune că „ideea sa fundamentală a fost în esență justă și mai constituie și astăzi încă — abstracție făcînd de anumite aspecte unilaterale ale ei — impulsul pentru unele creații reale". Deși se pare că d-lui Dühring i-au trecut într-adevăr prin mînă unele din operele lui Saint-Simon, vom căuta totuși în zadar, în cele 27 de pagini de tipar respective, „ideea fundamentală" a lui Saint-Simon, după cum tot în zadar am căutat „semnificația" tabloului economic al lui Quesnay „la Quesnay însuși", și în cele din urmă trebuie să ne mulțumim cu fraza „că imaginația și pasiunea filantropică ... împreună cu respectiva exaltare a fanteziei domină tot cercul de idei al lui Saint-Simon"! Din Fourier cunoaște și ia în seamă numai fanteziile despre viitor, zugrăvite cu detalii romantice, ceea ce oricum „este cu mult mai important" pentru stabilirea infinitei superiorități a d-lui Dühring asupra lui Fourier decît cercetarea modului în care acesta „încearcă *ocazional* să critice stările reale". Ocazional! Cînd aproape în fiecare pagină a operelor sale țîșnesc scînteile satirei și ale criticii îndreptate împotriva mizeriilor mult lăudatei civilizații. E ca și cum s-ar spune că d-l Dühring îl proclamă numai „ocazional" pe d-l Dühring ca pe cel mai mare gînditor al tuturor timpurilor. Cît despre cele 12 pagini închinate lui Robert Owen, d-l Dühring nu are absolut nici o altă sursă decît jalnica biografie a filistinului Sargant, care nu cunoaște nici el scrierile cele mai importante ale lui Owen — despre căsătorie și despre orînduirea comunistă. D-l Dühring poate de aceea să îndrăznească să afirme că la Owen „nu se poate presupune un comunism ferm". Dacă d-lui Dühring i-ar fi trecut măcar prin mînă lucrarea lui Owen „Book of the New Moral World"[1], ar fi găsit exprimat nu numai cel mai ferm comunism, cu

[1] „Carte despre noua lume morală". — *Nota Trad.*

îndatorirea egală de a munci și cu dreptul egal asupra produsului — în raport cu vîrsta, cum completează întotdeauna Owen —, dar și proiectul complet al construcției comunității comuniste a viitorului, cu planul, fațada și perspectiva din înălțime. Dacă „studiul direct al scrierilor originale ale reprezentanților ideilor socialiste" se limitează însă numai la cunoașterea titlului și cel mult și a *motto*-ului cîtorva din aceste scrieri, cum e cazul d-lui Dühring aici, atunci bineînțeles că nu pot rezulta decît asemenea afirmații neroade și de-a dreptul inventate. Owen nu numai că a propovăduit „un comunism ferm", dar l-a și practicat timp de cinci ani (la sfîrșitul deceniului al patrulea și începutul celui de-al cincilea) în colonia de la Harmony Hall[1] din Hampshire, al cărei comunism nu lasă nimic de dorit în ceea ce privește fermitatea. Eu însumi am cunoscut cîțiva foști membri ai acestei experiențe comuniste model. Dar despre toate acestea, ca și în genere despre întreaga activitate a lui Owen dintre 1836 și 1850, Sargant nu știe absolut nimic, de aceea și rămîne „profunda istoriografie" a d-lui Dühring în cea mai neagră ignoranță. D-l Dühring îl numește pe Owen „în toate privințele un adevărat monstru de importunitate filantropică". Dacă același domn Dühring ne informează însă despre conținutul unor cărți cunoscînd abia titlul și motto-ul lor, noi nu avem în nici un caz dreptul să spunem că el este „în toate privințele un adevărat monstru de importunitate ignorantă", pentru că, rostită de *noi*, această exprimare ar însemna o „insultă".

Utopiștii, după cum am văzut, au fost utopiști pentru că nu puteau fi altceva într-o vreme în care producția capitalistă era încă atît de puțin dezvoltată. Ei au fost nevoiți să construiască din capul lor elementele unei societăți noi pentru că aceste elemente nu ieșeau încă în genere suficient în evidență în vechea societate; pentru a trasa planul general al noii lor construcții, ei erau nevoiți să se mărginească la rațiune, pentru că încă nu puteau să apeleze la istoria contemporană. Dar dacă astăzi, după aproape 80 de ani de la apariția lor, d-l Dühring intră în scenă cu pretenția de a ne da un sistem „competent" de

[1] „Casa armoniei". — *Nota Trad.*

orînduire socială nouă, pe care nu-l deduce însă din materialul existent dezvoltat istoricește ca pe o consecință necesară a acestuia, ci îl construiește din mintea lui suverană, din rațiunea lui plină de adevăruri definitive, atunci el însuși, care vede pretutindeni epigoni, nu este decît un epigon al utopiștilor, cel mai nou utopist. Pe marii utopiști el îi numește „alchimiști sociali". Se poate. Alchimia a fost, la timpul ei, necesară. De atunci însă, marea industrie a transformat contradicțiile care dormitau în modul de producție capitalist, în antagonisme atît de flagrante, încît prăbușirea apropiată a acestui mod de producție este, ca să spunem așa, palpabilă; încît înseși noile forțe de producție pot fi menținute și dezvoltate numai printr-un nou mod de producție, corespunzător gradului lor actual de dezvoltare; încît lupta celor două clase create de modul de producție de pînă acum și care se reproduc continuu într-un antagonism tot mai ascuțit a cuprins toate țările civilizate și devine pe zi ce trece mai violentă; încît s-a și ajuns la înțelegerea acestei interdependențe istorice, a condițiilor transformării sociale devenită necesară datorită acestei interdependențe și a trăsăturilor fundamentale ale acestei transformări condiționate tot de ea. Iar dacă d-l Dühring fabrică acum o nouă orînduire socială utopică nu pe baza materialului economic existent, ci scoasă din augusta sa scăfîrlie, el nu face numai simplă „alchimie socială". El procedează mai curînd ca unul care, după descoperirea și stabilirea legilor chimiei moderne, ar vrea să restaureze vechea alchimie și să utilizeze greutatea atomică, formulele moleculare, valențele atomilor, cristalografia și analiza spectrală numai pentru a descoperi . . . *piatra filozofală.*

II

NOȚIUNI TEORETICE

Concepția materialistă a istoriei pornește de la teza că producția, și alături de producție schimbul produselor ei, constituie baza oricărei orînduiri sociale; că, în fiecare societate care apare în istorie, repartiția produselor, și o dată cu ea împărțirea socială în clase sau stări sociale,

este determinată de ce anume se produce, cum se produce și felul în care se face schimbul produselor. Prin urmare, cauzele ultime ale oricărei prefaceri sociale și revoluții politice nu trebuie căutate în mintea oamenilor, în înțelegerea tot mai mare a adevărului și dreptății eterne, ci în schimbările care au loc în modul de producție și de schimb; ele trebuie căutate nu în *filozofia,* ci în *economia* epocii respective. Înțelegerea faptului că instituțiile sociale existente sînt iraționale și nedrepte, că rațiunea a ajuns o absurditate și binefacerea o plagă[1] este numai un indiciu că în metodele de producție și în formele de schimb s-au produs pe nesimțite transformări cu care orînduirea socială, croită pe măsura condițiilor economice anterioare, nu se mai potrivește. De aici rezultă de asemenea că și mijloacele pentru înlăturarea relelor descoperite trebuie să se găsească — mai mult sau mai puțin dezvoltate — tot în aceste relații de producție schimbate. Aceste mijloace nu trebuie *inventate,* născocite din minte, ci ele trebuie *descoperite,* cu ajutorul minții, în faptele materiale existente ale producției.

Cum stau, prin urmare, lucrurile cu socialismul modern?

Orînduirea socială existentă — acest lucru este acum aproape îndeobște admis — a fost creată de actuala clasă dominantă, de burghezie. Modul de producție propriu burgheziei, care de la Marx încoace este numit modul de producție capitalist, era incompatibil cu privilegiile locale și de castă și cu legăturile personale reciproce ale orînduirii feudale; burghezia sfărîmă orînduirea feudală și ridică pe ruinele ei orînduirea socială burgheză, domnia liberei concurențe, a libertății de a-ți alege domiciliul, a egalității în drepturi a posesorilor de mărfuri, într-un cuvînt toate splendorile regimului burghez. Modul de producție capitalist se putea dezvolta acum nestînjenit. De cînd aburul și noile mașini-unelte au transformat vechea manufactură în marea industrie, forțele de producție create sub conducerea burgheziei s-au dezvoltat cu o repeziciune și în proporții nemaipomenite pînă atunci. Dar după cum manufactura și meseriile, perfecționate sub influența acesteia, intraseră la vremea lor în conflict cu cătușele feudale ale

[1] Cuvinte ale lui Mefisto din „Faust" al lui Goethe. — *Nota Red.*

breslelor, tot așa marea industrie, ajunsă la o treaptă mai înaltă a dezvoltării ei, intră în conflict cu barierele în care o ține îngrădită modul de producție capitalist. Noile forțe de producție nu mai încap în formele burgheze în care sînt folosite; iar acest conflict dintre forțele de producție și modul de producție nu este un conflict născut în mintea oamenilor, ca, de pildă, conflictul dintre păcatul originar al omului și justiția divină, ci sălășluiește în faptele reale, există în mod obiectiv, în afara noastră, independent de voința sau de acțiunea chiar a acelor oameni care l-au provocat. Socialismul modern nu este altceva decît reflectarea în gîndire a acestui conflict real, oglindirea lui ideală în primul rînd în mintea clasei care suferă direct de pe urma lui, a clasei muncitoare.

Dar în ce constă oare acest conflict?

Înaintea producției capitaliste, așadar în evul mediu, exista pretutindeni mica producție, bazată pe proprietatea privată a muncitorilor asupra mijloacelor lor de producție: agricultura micilor țărani, liberi sau iobagi, meșteșugul orașelor. Mijloacele de muncă — pămîntul, uneltele agricole, atelierul, sculele — erau mijloace individuale de muncă, destinate numai folosinței individuale, deci în mod necesar sărăcăcioase, mărunte, mărginite. Dar tocmai de aceea ele aparțineau, de regulă, producătorului însuși. A le concentra, a le extinde, a preface aceste mijloace de producție fărîmițate și reduse în pîrghiile de producție puternice din zilele noastre — iată rolul istoric al modului de producție capitalist și al purtătoarei lui, burghezia. Felul în care burghezia a îndeplinit aceasta de-a lungul istoriei, începînd din secolul al XV-lea, trecînd prin cele trei trepte: cooperația simplă, manufactura și marea industrie, a fost descris în amănunțime de Marx în secțiunea a patra a „Capitalului". Dar burghezia, după cum s-a demonstrat tot acolo, nu putea să transforme acele mijloace de producție mărginite în forțe de producție uriașe fără să le transforme din mijloace de producție individuale în mijloace de producție *sociale*, care pot fi folosite numai de o *colectivitate de oameni*. Roata de tors, războiul de țesut manual și ciocanul fierarului fură înlocuite cu mașina de tors, războiul de țesut mecanic, ciocanul cu aburi; locul atelierului individual îl luă fabrica, care impune cooperarea a sute și mii de

oameni. Și, întocmai ca și mijloacele de producție, s-a transformat și producția dintr-un șir de acte individuale într-un șir de acte sociale, iar produsele din produse individuale în produse sociale. Firul, țesătura, obiectele de metal care ieșeau acum din fabrică erau produsul comun a numeroși muncitori, prin mîinile cărora trebuiau să treacă pe rînd pînă să fie gata. Nici unul dintre ei nu mai putea spune despre ele: eu am făcut asta, acesta e produsul *meu*.

Acolo însă unde forma fundamentală a producției este diviziunea naturală a muncii [apărută treptat și fără nici un plan] în sînul societății, ea imprimă produselor forma de mărfuri, al căror schimb reciproc, cumpărare și vînzare, dă diferiților producători posibilitatea de a-și satisface variatele lor trebuințe. Așa stăteau lucrurile în evul mediu. Țăranul, de pildă, vindea meseriașului produse agricole și cumpăra în schimb de la acesta produse meșteșugărești. În această societate de producători individuali, de producători de mărfuri, pătrunse acum noul mod de producție. În mijlocul diviziunii naturale și *fără plan* a muncii, așa cum domnea ea în întreaga societate, el introduse diviziunea *după plan* a muncii, așa cum era organizată în fiecare fabrică în parte; alături de *producția individuală* apăru producția *socială*. Produsele amîndurora se vindeau pe aceeași piață, așadar la prețuri cel puțin aproximativ egale. Dar organizarea după plan era mai puternică decît diviziunea naturală a muncii; fabricile care foloseau muncă socială produceau mai ieftin decît micii producători izolați. Producția individuală fu învinsă rînd pe rînd în toate domeniile, producția socială revoluționă în întregime vechiul mod de producție. Dar acest caracter revoluționar al producției sociale a fost atît de puțin înțeles, încît aceasta a fost introdusă, dimpotrivă, ca un mijloc de a ridica și a stimula producția de mărfuri. Ea s-a născut în directă legătură cu anumite pîrghii, existente încă înaintea ei, ale producției de mărfuri și ale schimbului de mărfuri: capitalul comercial, meșteșugurile, munca salariată. Apărînd ea însăși ca o formă nouă a producției de mărfuri, formele de însușire ale producției de mărfuri rămaseră și pentru ea în întregime valabile.

În forma producției de mărfuri, așa cum se dezvoltase în evul mediu, nici nu se putea naște întrebarea: cui să-i

aparţină produsul muncii? Producătorul individual îl producea, de obicei, din materia primă care-i aparţinea şi care era adesea produsă de el însuşi, cu propriile lui unelte de muncă şi prin propria lui muncă manuală sau prin aceea a familiei sale. El nici nu avea nevoie să-şi însuşească produsul, acesta aparţinîndu-i de la sine. Proprietatea asupra produselor se baza, aşadar, *pe munca proprie*. Chiar acolo unde se folosea ajutor străin, acesta rămînea de regulă ceva secundar şi primea adesea afară de salariu şi altă compensaţie: ucenicul şi calfa din cadrul breslelor nu lucrau atît pentru hrană şi salariu cît în vederea propriei lor calificări pentru a ajunge meşteri. Dar iată că începu concentrarea mijloacelor de producţie în ateliere şi în manufacturi mari, transformarea lor în mijloace de producţie într-adevăr sociale. Dar mijloacele de producţie şi produsele sociale continuară să fie privite ca şi cînd ar mai fi fost mijloacele de producţie şi produsele unor indivizi izolaţi. Dacă pînă acum posesorul mijloacelor de muncă îşi însuşise produsul pentru că era de regulă propriul său produs, iar ajutorul dat de munca străină era numai o excepţie, acum posesorul mijloacelor de muncă continua să-şi însuşească produsul, deşi acesta nu mai era produsul *său,* ci exclusiv produsul *muncii străine*. Astfel produsele muncii sociale nu mai erau însuşite acum de aceia care puseseră realmente în mişcare mijloacele de producţie şi care fabricaseră realmente produsele, ci de către *capitalist*. Mijloacele de producţie şi producţia au devenit în esenţă sociale. Dar ele sînt subordonate unei forme de însuşire care are ca premisă producţia privată a unor indivizi izolaţi, în cadrul căreia deci fiecare este proprietarul propriului său produs şi îl duce la piaţă. Modul de producţie este subordonat acestei forme de însuşire, cu toate că i-a desfiinţat premisa[1]. In această contradicţie, care imprimă

[1] Nu este nevoie să arătăm aici că, deşi *forma* de însuşire rămîne aceeaşi, totuşi *caracterul* însuşirii, datorită procesului descris mai sus a fost revoluţionat în aceeaşi măsură ca şi producţia. Dacă-mi însuşesc propriul meu produs sau îmi însuşesc produsul altora, firește că acestea sînt două feluri foarte diferite de însuşire. In treacăt fie spus: munca salariată, în care există deja în germene întregul mod de producţie capitalist, este foarte veche; ca fenomen izolat şi sporadic, ea a existat timp de secole alături de

noului mod de producţie caracterul lui capitalist, *se află în germene întreaga ciocnire actuală*. Cu cît noul mod de producţie puse tot mai mult stăpînire pe toate ramurile hotărîtoare ale producţiei şi în toate ţările care joacă un rol economic hotărîtor, înlăturînd prin aceasta producţia individuală cu excepţia cîtorva rămăşiţe neînsemnate, *cu atît mai izbitor trebuia să iasă la iveală incompatibilitatea dintre producţia socială şi însuşirea capitalistă.*

Primii capitalişti au găsit, după cum am arătat, forma de muncă salariată gata existentă, dar munca salariată constituia o excepţie, o ocupaţie secundară, un accesoriu, o stare de trecere. Ţăranul care se ducea pentru un timp să muncească cu ziua avea cele cîteva pogoane de pămînt propriu, din care la nevoie putea trăi. Rînduielile breslelor se îngrijeau ca calfa de astăzi să devină meşterul de mîine. Indată însă ce mijloacele de producţie deveniră sociale şi fură concentrate în mîinile capitaliştilor, situaţia se schimbă. Mijloacele de producţie, ca şi produsul micului producător individual, îşi pierdură din ce în ce mai mult valoarea; nu-i mai rămînea decît să se ducă să muncească în schimbul unui salariu la capitalist. Munca salariată, altădată o excepţie şi un accesoriu, deveni regula şi forma de bază a întregii producţii; dintr-o îndeletnicire accesorie, ea deveni acum activitatea exclusivă a muncitorului. Muncitorul vremelnic salariat se transformă într-un salariat pe viaţă. Numărul muncitorilor salariaţi pe viaţă spori totodată enorm şi în urma prăbuşirii simultane a orînduirii feudale, a descompunerii suitelor seniorilor feudali, a izgonirii ţăranilor de pe loturile lor pe lîngă curte etc. Se săvîrşise separarea dintre mijloacele de producţie, concentrate în mîinile capitaliştilor, pe de o parte, şi producătorii care nu posedau altceva decît forţa lor de muncă, pe de altă parte. *Contradicţia dintre producţia socială şi însuşirea capitalistă se manifestă ca antagonism între proletariat şi burghezie.*

Am văzut că modul de producţie capitalist a pătruns într-o societate de producători de mărfuri, de producători

sclavie. Dar acest germene a putut să se dezvolte şi să devină modul de producţie capitalist abia cînd au fost create condiţiile istorice necesare. *(Nota lui Engels)*

individuali, a căror legătură socială era mijlocită de schimbul produselor lor. Dar orice societate întemeiată pe producția de mărfuri se caracterizează prin faptul că, în cadrul ei, producătorii nu mai sînt stăpîni pe propriile lor relații sociale. Fiecare produce pentru sine cu mijloacele de producție pe care întîmplător le posedă și pentru nevoia sa individuală[1] de schimb. Nimeni nu știe ce cantitate din produsul său va ajunge pe piață și ce cantitate din acest produs este în genere necesară; nimeni nu știe dacă produsul său individual va găsi o trebuință reală, dacă își va scoate cheltuielile sau dacă, în genere, îl va putea vinde. În producția socială domnește anarhia. Dar producția de mărfuri, ca orice altă formă de producție, își are legile ei specifice, inerente, inseparabile de ea; și aceste legi se impun, în ciuda anarhiei, înăuntrul ei, prin ea. Ele se manifestă în singura formă a legăturilor sociale ce continuă să existe, în schimb, și se impun producătorilor individuali ca legi obligatorii ale concurenței. Ele le sînt deci necunoscute la început însîșiși acestor producători și trebuie să fie descoperite de ei treptat în urma unei experiențe îndelungate. Ele se impun, așadar, fără producători și împotriva producătorilor, ca legi naturale oarbe ale formei lor de producție. Produsul îi domină pe producători.

În societatea medievală, mai ales în primele secole, producția era destinată în esență consumației proprii. Ea satisfăcea în mod precumpănitor numai trebuințele producătorului și ale familiei sale. Acolo unde, cum era cazul la țară, existau relații de dependență personală, producția mai contribuia și la satisfacerea trebuințelor seniorului feudal. Aici nu avea deci loc nici un schimb, și de aceea produsele nici nu căpătau caracterul de mărfuri. Familia țăranului producea aproape tot ce-i trebuia — unelte și îmbrăcăminte ca și mijloace de trai. Abia cînd ajunse să producă un prisos peste propriile ei trebuințe și peste dările în natură datorate seniorului feudal, abia atunci a produs și mărfuri; acest prisos aruncat în schimbul social, oferit spre vînzare, deveni marfă. Meșteșugarii de la orașe trebuiau, ce-i drept, să producă chiar din capul locului în vederea schimbului. Dar și dînșii își acopereau prin propria lor muncă cea mai mare parte a nevoilor lor personale; ei aveau grădini și mici ogoare; își trimeteau vitele la păscut în pădurea comunală, care le mai furniza pe deasupra lemne de construcție și de foc; femeile torceau in, lînă etc. Producția în vederea schimbului, producția de mărfuri, era abia pe cale de formare. De aici schimb limitat, piață limitată, mod de producție stabil, izolare locală față de lumea exterioară, unire locală în interior: marca[1] la țară, breslele la oraș.

[1] In loc de „individuală" — [particulară].

Dar o dată cu lărgirea producției de mărfuri și mai ales cu ivirea modului de producție capitalist, intrară în acțiune mai fățiș și mai puternic și legile pînă atunci latente ale producției de mărfuri. Legăturile vechi fură slăbite, vechile îngrădiri sfărîmate, producătorii se transformară din ce în ce mai mult în producători de mărfuri independenți și individuali. Anarhia producției sociale ieși la iveală, accentuîndu-se tot mai mult. Însă instrumentul principal cu ajutorul căruia modul de producție capitalist a mărit anarhia din producția socială era tocmai opusul anarhiei, și anume organizarea crescîndă a producției ca producție socială în fiecare întreprindere în parte. Cu ajutorul acestei pîrghii modul de producție capitalist puse capăt tihnitei stabilități a trecutului. Oriunde pătrundea într-o ramură industrială oarecare, el nu mai răbda alături de sine nici o metodă mai veche de producție. Oriunde punea stăpînire pe vreo meserie, vechea meserie era distrusă. Cîmpul de muncă deveni un cîmp de luptă. Marile descoperiri geografice[2] și colonizările care le urmară înmulțiră piețele de desfacere și grăbiră transformarea meseriilor în manufactură. Lupta n-a izbucnit numai între producătorii locali luați în parte; luptele locale luară la rîndul lor proporțiile unor lupte naționale, se prefăcură în războaiele comerciale din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea[3]. În fine,

[1] Vechea comunitate germană. — *Nota Red.*

[2] Cele mai importante dintre ele au fost descoperirea Americii, în 1492, de către Cristofor Columb și descoperirea drumului pe mare spre Indii, în 1498, de către portughezul Vasco da Gama. — *Nota Red.*

[3] Războaiele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au fost purtate între Portugalia, Spania, Olanda, Franța și Anglia pentru a pune stăpînire pe comerțul cu India și America și a le transforma pe acestea în colonii. Din aceste războaie a ieșit învingătoare Anglia,

marea industrie și formarea pieței mondiale au dat acestei lupte un caracter universal și, în același timp, o violență nemaipomenită. Între capitaliștii izolați, ca și între întregi ramuri industriale și între țări, existența este hotărîtă de superioritatea condițiilor de producție naturale sau create. Cel învins este înlăturat fără cruțare. Este lupta darvinistă pentru existența individuală, transpusă cu o furie înzecită din natură în societate. Starea naturală a animalului apare ca o culme a dezvoltării omenești. Contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă se reproduce[1] ca *antagonism între organizarea producției înăuntrul fiecărei fabrici și anarhia producției în întreaga societate.*

Modul de producție capitalist se mișcă în cadrul acestor două forme de manifestare ale contradicției care-i este imanentă prin originea sa, descriind fără posibilitate de ieșire „cercul vicios" descoperit încă de Fourier. Ceea ce Fourier nu putea să vadă, firește, pe vremea aceea este faptul că acest cerc se îngustează treptat, că mișcarea reprezintă mai curînd o spirală și că ea trebuie să-și atingă sfîrșitul, ca și aceea a planetelor, ciocnindu-se de centru. Forța motrice a anarhiei sociale a producției este aceea care transformă din ce în ce mai mult marea majoritate a oamenilor în proletari, iar masele proletare sînt acelea, care, la rîndul lor, vor pune capăt în cele din urmă anarhiei producției. Forța motrice a anarhiei sociale a producției este aceea care transformă posibilitatea nelimitată de perfecționare a mașinilor marii industrii într-o lege obligatorie pentru fiecare capitalist industrial, silindu-l să-și perfecționeze din ce în ce mai mult utilajul, dacă nu vrea să piară. Dar a perfecționa mașinile înseamnă a crea un prisos de muncă omenească. Dacă introducerea și înmulțirea mașinilor înseamnă înlocuirea a milioane de muncitori manuali printr-un mic număr de muncitori care lucrează la mașină, perfecționarea mașinilor înseamnă înlăturarea unui număr din ce în ce mai mare chiar de muncitori care lucrează la mașină și, în ultimă instanță, crearea unui număr de muncitori salariați disponibili care întrece ne-

în mîinile căreia se afla la finele secolului al XVIII-lea întregul comerț mondial. — *Nota Red.*

[1] In loc de „a se reproduce" — [se prezintă acum].

voile medii de brațe de muncă ale capitalului, a unei adevărate armate industriale de rezervă, cum am numit-o încă în 1845[1], disponibilă pentru timpurile în care industria lucrează cu capacitatea ei maximă și aruncată în stradă de crahul ce urmează în mod necesar și care atîrnă întotdeauna ca o ghiulea de picioarele clasei muncitoare în lupta ei pentru existență împotriva capitalului, înseamnă un regulator pentru menținerea salariului la nivelul scăzut care corespunde nevoilor capitaliste. Așa se face că mașina, ca să folosim cuvintele lui Marx, devine cea mai puternică armă de luptă a capitalului împotriva clasei muncitoare, că mijlocul de muncă smulge, în permanență din mîna muncitorului mijlocul de trai, că propriul produs al muncitorului se transformă într-o unealtă de înrobire a muncitorului. Așa se face că din capul locului economisirea mijloacelor de muncă devine totodată cea mai necrutătoare risipă de forță de muncă și un jaf față de condițiile normale de exercitare a muncii; că mașina, cel mai puternic mijloc pentru scurtarea timpului de muncă, se transformă în mijlocul cel mai sigur de a preface toată viața muncitorului și a familiei sale în timp de muncă disponibil pentru valorificarea capitalului; așa se face că munca excesivă a unora devine premisa șomajului altora și că marea industrie, care gonește peste întregul glob pămîntesc în căutare de noi consumatori, restrînge la ea acasă consumația maselor la un minim egal cu înfometarea, subminîndu-și prin aceasta propria ei piață internă. „Legea care ține în mod continuu în echilibru suprapopulația relativă, adică armata industrială de rezervă, cu volumul și cu energia acumulării de capital îl ține pe muncitor mai strîns de capital decît îl țintuiau de stîncă pe Prometeu piroanele lui Hefaistos. Ea provoacă o acumulare de mizerie corespunzătoare acumulării de capital. Acumularea de bogăție la un pol este deci, în același timp, acumulare de mizerie, de muncă chinuitoare, de sclavie, de ignoranță, de abrutizare și de degradare morală la celălalt pol, adică la clasa care *produce propriul* său *produs sub formă de capital*" (Marx,

[1] „Lage der arbeitenden Klasse in England", S. 109. *(Nota lui Engels)* (Vezi și *F. Engels:* „Situația clasei muncitoare din Anglia". Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 94—95. — *Nota Red.*).

„Capitalul", pag. 671[1]). A aștepta de la modul de producție capitalist o altă repartiție a produselor ar însemna să ceri electrozilor unei baterii să nu descompună apa cît timp sînt legați de baterie și să nu dezvolte oxigen la polul pozitiv și hidrogen la polul negativ.

Am văzut că posibilitatea de perfecționare a mașinilor moderne, împinsă la extrem, se transformă, datorită anarhiei din producția societății, într-o lege obligatorie pentru fiecare capitalist industrial, silindu-l să-și îmbunătățească fără încetare utilajul, să-i ridice fără încetare forța productivă. Tot într-o lege obligatorie asemănătoare se transformă pentru el și simpla posibilitate efectivă de a-și lărgi sfera producției. Uriașa forță de expansiune a marii industrii, față de care aceea a gazelor nu este decît un joc de copii, ne apare acum ca o *necesitate* de expansiune calitativă și cantitativă, care își bate joc de orice rezistență. Rezistența o formează consumația, desfacerea, piețele pentru produsele marii industrii. Dar capacitatea de expansiune, atît extensivă cît și intensivă, a piețelor este supusă în primul rînd cu totul altor legi, care acționează mult mai puțin energic. Expansiunea piețelor nu poate ține pasul cu expansiunea producției. Ciocnirea devine inevitabilă, și deoarece ea nu poate aduce nici o rezolvare atîta vreme cît nu sfărîmă însuși modul de producție capitalist, ea devine periodică. Producția capitalistă creează un nou „cerc vicios".

Într-adevăr, începînd din 1825, cînd a izbucnit prima criză generală, întreaga lume industrială și comercială, producția și schimbul tuturor popoarelor civilizate și ale anexelor lor mai mult sau mai puțin barbare, iese cam o dată la zece ani de pe făgașul ei. Comerțul stagnează, piețele sînt supraîncărcate, cantități uriașe de produse zac și nu pot fi vîndute, banii lichizi dispar din circulație, creditul încetează, fabricile se opresc, masele muncitoare duc lipsă de mijloace de trai fiindcă au produs prea multe mijloace de trai, falimentele și vînzările silite se țin lanț. Stagnarea durează ani de zile, forțele de producție și produsele sînt risipite și distruse în masă, pînă cînd stocurile

[1] *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 578. — *Nota Red.*

de mărfuri îngrămădite se scurg, în sfîrșit, mai mult sau mai puțin devalorizate, pînă cînd producția și schimbul treptat, se restabilesc iarăși. Treptat mișcarea se accelerează, devine trap, trapul industrial devine galop, și acesta se întețește la rîndul lui pînă devine goana nebună a unui adevărat steeple-chase[1] industrial, comercial, de credit și de speculație, pentru a ajunge pînă la urmă, după salturile cele mai desperate, din nou în prăpastia crahului. Și tot așa mereu din nou. Din 1825 pînă acum am trecut de cinci ori prin asemenea crize, și în momentul de față (1877) o trăim pe a șasea. Iar caracterul acestor crize se conturează atît de limpede, încît Fourier le-a definit pe toate cînd a definit-o pe cea dintîi ca o : crise pléthorique[2], criză din cauza abundenței.

În crize, contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă izbucnește cu violență. Circulația mărfurilor este vremelnic desființată; mijlocul de circulație, banii, devine o piedică pentru circulație; toate legile producției și circulației de mărfuri sînt răsturnate. Ciocnirea economică și-a atins apogeul: *modul de producție se răzvrătește împotriva modului de schimb, forțele de producție se răzvrătesc împotriva modului de producție, pe care l-au depășit.*

Faptul că organizarea socială a producției în cadrul fabricii s-a dezvoltat într-atît încît a devenit incompatibilă cu anarhia producției sociale, care există paralel cu ea și pe deasupra ei, — devine evident și pentru capitaliști prin concentrarea forțată a capitalurilor, care se înfăptuiește în timpul crizelor în urma ruinării multor mari capitaliști și a și mai multor mici capitaliști. Întregul mecanism al modului de producție capitalist nu mai poate face față presiunii forțelor de producție, pe care el însuși le-a zămislit. Modul de producție capitalist nu mai poate transforma în capital toată masa mijloacelor de producție: ele zac nefolosite, și tocmai de aceea armata de rezervă industrială trebuie să stea și ea nefolosită. Mijloace de producție, mijloace de trai, muncitori disponibili, toate elementele producției și ale avuției generale există din abundență. Dar „abundența devine izvor de mizerie și de lipsuri" (Fourier)

[1] Cursă cu obstacole. — *Nota Trad.*
[2] Literal — abundență de sînge. — *Nota Trad.*

fiindcă tocmai ea este aceea care împiedică transformarea mijloacelor de producție și de trai în capital. Căci în societatea capitalistă mijloacele de producție nu pot intra în acțiune dacă nu s-au transformat mai întîi în capital, în mijloace de exploatare a forței de muncă omenești. Ca o fantomă se interpune între muncitori și mijloacele de producție și de trai necesitatea ca ele să capete caracterul de capital. Numai aceasta împiedică unirea pîrghiilor materiale cu pîrghiile umane ale producției; numai aceasta oprește mijloacele de producție să funcționeze și pe muncitori să muncească și să trăiască. Pe de o parte, așadar, modul de producție capitalist dovedește singur că este incapabil să mai conducă forțele de producție. Pe de altă parte, aceste forțe de producție înseși tind tot mai impetuos spre desființarea contradicției, spre eliberarea lor de caracterul de capital, spre *recunoașterea în fapt a caracterului lor de forțe de producție sociale.*

Această rezistență a forțelor de producție în uriașă creștere împotriva caracterului lor de capital, această necesitate tot mai mare de a se recunoaște natura lor socială, silește însăși clasa capitaliștilor să le trateze din ce în ce mai mult ca forțe de producție sociale, în măsura în care acest lucru este în genere cu putință în cadrul relațiilor capitaliste. Atît perioada de maximă activitate industrială, cu creditul ei umflat peste măsură, cît și crahul însuși, în urma ruinării unor mari întreprinderi capitaliste, duc la acea formă de socializare a unor mase mari de mijloace de producție pe care o întîlnim la diferitele feluri de societăți pe acțiuni. Unele din aceste mijloace de producție și de comunicație sînt din capul locului atît de uriașe, încît exclud, ca de pildă căile ferate, orice altă formă de exploatare capitalistă. Dar, pe o anumită treaptă de dezvoltare, nici această formă nu mai este suficientă: [marii producători dintr-o ramură industrială a unei țări se unesc într-un „trust", într-o asociație avînd ca scop reglementarea producției; ei hotărăsc cantitatea totală ce trebuie produsă, o repartizează între ei și impun astfel prețul de vînzare fixat dinainte. Deoarece însă astfel de trusturi se destramă în majoritatea cazurilor la prima înrăutățire a conjuncturii, ele duc tocmai prin aceasta la o socializare și mai concentrată; întreaga ramură industrială

se preface într-o unică mare societate pe acțiuni, iar concurența internă face loc monopolului intern al acestei societăți unice; așa s-au petrecut lucrurile încă în 1890 cu producția engleză de alcalii, care acum, după contopirea celor 48 de fabrici mari, este concentrată în mîna unei singure societăți, cu conducere unică, avînd un capital de 120.000.000 de mărci.

In trusturi libera concurență se transformă în monopol, producția fără plan a societății capitaliste capitulează în fața producției planificate a societății socialiste, care-și croiește drum. Ce-i drept, la început numai în avantajul capitaliștilor. Dar aici exploatarea devine atît de evidentă, încît trebuie să se prăbușească. Nici un popor n-ar putea îngădui mult timp o producție condusă de trusturi, o exploatare atît de fățișă a întregii populații de către o mică bandă de oameni care trăiește din tăierea cupoanelor.

Intr-un fel sau altul, cu sau fără trusturi, în cele din urmă] reprezentantul oficial al societății capitaliste, statul, trebuie să preia conducerea producției[1]. Necesitatea trans-

[1] Spun *trebuie*, căci numai în cazul cînd mijloacele de producție sau de comunicație au crescut *într-adevăr* prea mult pentru a fi conduse prin societăți pe acțiuni, cînd deci etatizarea a devenit inevitabilă *din punct de vedere economic*, numai în acest caz — chiar dacă este înfăptuită de statul actual — etatizarea înseamnă un progres economic, atingerea unei noi trepte care ne apropie de luarea în stăpînire a tuturor forțelor de producție de către societatea însăși. Dar în ultima vreme, de cînd Bismarck s-a lansat pe calea etatizării, s-a ivit un anumit fals socialism, care a și degenerat pe alocuri în servilism și care, fără să stea mult pe gînduri, declară socialistă *orice* etatizare, chiar și pe cea făcută de Bismarck. Intr-adevăr, dacă crearea monopolului de stat al tutunului ar avea un caracter socialist, atunci Napoleon și Metternich s-ar număra și ei printre întemeietorii socialismului. Dacă statul belgian, din motive politice și financiare foarte banale, și-a construit singur liniile principale de cale ferată, dacă Bismarck a etatizat principalele linii ferate din Prusia fără nici o necesitate economică, ci numai pentru a le putea organiza și folosi mai bine în caz de război, pentru a face din funcționarii căilor ferate o turmă de alegători guvernamentali și, mai ales, pentru a-și procura un nou izvor de venituri, independent de hotărîrile parlamentului, — acestea n-au fost nicidecum măsuri socialiste, nici direct și nici indirect, nici conștient și nici inconștient. Altminteri ar fi de asemenea instituții socialiste comerțul maritim regal, manufactura regală de por-

formării lor în proprietate de stat se manifestă în primul rînd la marile întreprinderi de comunicație: poștă, telegraf, căi ferate.

Dacă crizele au dezvăluit incapacitatea burgheziei de a mai conduce forțele de producție moderne, transformarea marilor întreprinderi de producție și de comunicație în societăți pe acțiuni [, în trusturi] și în proprietate de stat dovedește că burghezia este de prisos pentru acest scop. Toate funcțiile sociale ale capitalistului sînt îndeplinite acum de funcționari salariați. Capitalistul nu mai are altă activitate socială decît să încaseze venituri, să taie cupoane și să joace la bursă, unde diferiții capitaliști își sustrag unii altora capitalurile. Modul de producție capitalist, după ce a îndepărtat mai întîi pe muncitori, îi îndepărtează acum pe capitaliști, trecîndu-i, întocmai ca pe muncitori, în rîndurile populației de prisos, chiar dacă nu-i trece încă în rîndurile armatei industriale de rezervă.

Dar nici transformarea în societăți pe acțiuni [și trusturi], nici transformarea în proprietate de stat nu înlătură caracterul de capital al forțelor de producție. In ceea ce privește societățile pe acțiuni [și trusturile], acest lucru este evident. Iar statul modern nu este, la rîndul lui, decît organizația pe care și-o creează societatea burgheză pentru a menține condițiile generale exterioare ale modului de producție capitalist împotriva încălcărilor, atît din partea muncitorilor cît și a capitalistului izolat. Statul modern, oricare ar fi forma sa, este o mașină în esență capitalistă, este statul capitaliștilor, capitalistul colectiv ideal. Cu cît preia în proprietatea sa mai multe forțe de producție, cu atît mai mult devine un adevărat capitalist colectiv, cu atît exploatează mai mulți cetățeni. Muncitorii rămîn muncitori salariați, proletari. Relația capitalistă nu este suprimată, ci, dimpotrivă, dusă la culme. Dar culmea o dată atinsă, relația se schimbă brusc. Proprietatea de stat asupra forțelor de producție nu constituie rezolvarea conflictului; ea conține însă mijlocul formal, posibilitatea rezolvării lui.

țelanuri și chiar croitoria companiei în armată [ba chiar și etatizarea bordelurilor, propusă cu toată seriozitatea de un mucalit, cam prin 1830, sub domnia lui Frederic Wilhelm al III-lea]. *(Nota lui Engels)*

Această rezolvare nu poate consta decît în recunoașterea efectivă a caracterului social al forțelor de producție moderne, prin urmare în punerea în concordanță a modului de producție, de însușire și de schimb cu caracterul social al mijloacelor de producție. Iar aceasta se poate înfăptui numai dacă societatea ia în stăpînire deschis și fără ocol forțele de producție, care au crescut prea mult pentru a avea o altă conducere în afară de cea socială. Prin aceasta caracterul social al mijloacelor de producție și al produselor — caracter care se întoarce astăzi împotriva producătorilor înșiși, care zguduie periodic modul de producție și de schimb și se impune numai ca o lege a naturii oarbă, violentă și nimicitoare — este folosit în mod deplin conștient de către producători și se transformă, dintr-o sursă de tulburări și de crahuri periodice, în cea mai puternică pîrghie a producției însăși.

Forțele sociale, la fel ca și forțele naturii, acționează orbește, violent și distructiv atîta timp cît nu le cunoaștem și nu ținem seama de ele. Dar o dată ce le-am cunoscut, o dată ce am înțeles acțiunea, direcția și efectele lor, nu mai depinde decît de noi ca să le supunem tot mai mult voinței noastre și să atingem prin ele scopurile noastre. Aceasta se referă mai ales la uriașele forțe de producție de astăzi. Atîta timp cît refuzăm cu încăpățînare să înțelegem natura și caracterul lor — și acestei înțelegeri i se împotrivesc modul de producție capitalist și apologeții lui — aceste forțe acționează în ciuda noastră, împotriva noastră, și ne domină, după cum am arătat amănunțit. Dar, o dată ce am înțeles natura lor, ele pot fi transformate în mîinile producătorilor asociați, din stăpîni demonici, în servitori docili. Este aceeași deosebire ca între forța distructivă a electricității din fulgerul furtunii și electricitatea îmblînzită a telegrafului și a arcului voltaic, aceeași deosebire ca între incendiu și focul pus în slujba omului. Printr-o astfel de folosire a forțelor de producție moderne — potrivit naturii lor, în sfîrșit, cunoscute — anarhia socială în producție este înlocuită prin reglementarea socială, planificată a producției potrivit nevoilor colectivității, ca și ale fiecărui membru al ei în parte. In felul acesta, modul de însușire capitalist — în care produsul îl înrobește mai întîi

pe producător, iar apoi și pe acela care și-l însușește — va fi înlocuit prin acel mod de însușire a produselor care se bazează pe însăși natura mijloacelor de producție moderne: pe de o parte, însușire direct socială, ca mijloc de întreținere și de dezvoltare a producției; pe de altă parte, însușire direct individuală, ca mijloc de trai și de desfătare.

Transformînd tot mai mult marea majoritate a populației în proletari, modul de producție capitalist creează forța care este silită să îndeplinească această revoluție dacă nu vrea să piară. Impingînd tot mai mult la transformarea uriașelor mijloace de producție socializate în proprietate de stat, modul de producție capitalist arată singur calea spre săvîrșirea acestei revoluții. *Proletariatul ia puterea de stat și transformă mijloacele de producție mai întîi în proprietate de stat.* Dar prin aceasta el se desființează pe sine însuși ca proletariat, desființează toate deosebirile de clasă și toate antagonismele de clasă, și prin aceasta desființează și statul ca stat. Societatea de pînă acum, care se mișcă în antagonisme de clasă, avea nevoie de stat, adică de o organizație a clasei exploatatoare din epoca dată, în scopul menținerii condițiilor ei exterioare de producție, în scopul mai ales de a ține, prin violență, clasa exploatată în condițiile de subjugare determinate de modul de producție dat (sclavie, șerbie sau dependență feudală, muncă salariată). Statul era reprezentantul oficial al întregii societăți, sintetizarea ei într-un organism vizibil, dar el era aceasta numai în măsura în care era statul acelei clase care reprezenta în epoca ei întreaga societate: în antichitate stat al cetățenilor proprietari de sclavi, în evul mediu stat al nobilimii feudale, în vremurile noastre stat al burgheziei. Devenind, în sfîrșit, realmente reprezentant al întregii societăți, el se face pe sine însuși de prisos. De îndată ce nu va mai exista nici o clasă socială de ținut în subjugare, de îndată ce împreună cu dominația de clasă și cu lupta pentru existența individuală, generată de anarhia de pînă acum a producției, sînt înlăturate și ciocnirile și excesele care izvorăsc de aici, nu va mai fi nimic de reprimat, nimic care să facă necesară o forță specială de represiune, un stat. Primul act prin care statul se manifestă realmente ca reprezentant al societății întregi — luarea în stăpînire

a mijloacelor de producție în numele societății — este, în același timp, și ultimul său act independent ca stat. Intervenția unei puteri de stat în relațiile sociale devine, rînd pe rînd, de prisos în toate domeniile și se stinge apoi de la sine. Guvernarea asupra persoanelor este înlocuită cu administrarea lucrurilor și conducerea proceselor de producție. Statul nu este „desființat", *el dispare treptat.* Din acest punct de vedere trebuie apreciată fraza despre „statul popular liber"[1], adică atît în ceea ce privește îndreptățirea ei vremelnică pentru agitație cît și în ceea ce privește completa ei insuficiență științifică. Tot din acest punct de vedere trebuie apreciată și revendicarea așa-zișilor anarhiști ca statul să fie desființat de azi pe mîine.

Din momentul în care s-a ivit în istorie modul de producție capitalist, luarea în stăpînire de către societate a tuturor mijloacelor de producție a apărut adesea unor indivizi, ca și unor secte întregi, ca un ideal de viitor mai mult sau mai puțin nebulos. Dar ea putea deveni posibilă, putea deveni o necesitate istorică abia atunci cînd s-au ivit condițiile materiale[2] ale realizării ei. Ca și oricare alt progres social, ea devine realizabilă nu datorită convingerii căpătate că existența claselor este contrară dreptății, egalității etc., nu prin simpla voință de a desființa aceste clase, ci prin existența anumitor condiții economice noi. Scindarea societății într-o clasă exploatatoare și o clasă exploatată, într-o clasă dominantă și o clasă asuprită a fost urmarea necesară a slabei dezvoltări anterioare a producției. Atîta timp cît munca socială totală dă un produs care nu depășește decît cu puțin ceea ce e strict necesar pentru existența tuturor, atîta timp cît munca reclamă tot timpul sau aproape tot timpul marii majorități a membrilor societății, societatea se împarte în mod necesar în clase. Ală-

[1] Despre „statul popular liber" vezi *K. Marx* și *F. Engels,* Opere alese în două volume, vol. II, ed. P.M.R. 1952, pag. 20, 23—27, 33, *V. I. Lenin,* Opere, vol. 25, Editura pentru literatură politică, 1954, pag. 394, și *I. Stalin,* Opere, vol. 12, E.S.P.L.P. 1955, pag. 79—81. — *Nota Red.*

[2] In loc de „materiale" — [concrete].

turi de marea majoritate, care se dedică exclusiv muncii, se formează o clasă eliberată de munca direct productivă, care îngrijește de treburile obștești ale societății: conducerea muncii, afacerile de stat, justiția, știința, artele etc. Legea diviziunii muncii stă, așadar, la baza diviziunii societății în clase. Ceea ce nu înseamnă însă că această diviziune în clase nu a fost realizată prin violență și jaf, prin viclenie și înșelăciune, și că clasa dominantă, o dată ajunsă la putere, nu a pierdut nici un prilej pentru a-și întări dominația pe spinarea clasei muncitoare și pentru a transforma cîrmuirea societății într-o exploatare [sporită] a maselor.

Dar dacă împărțirea în clase are, prin urmare, o oarecare îndreptățire istorică, o are numai pentru un anumit timp, pentru anumite condiții sociale. Ea își avea temeiul în insuficiența producției; ea va fi măturată de dezvoltarea deplină a forțelor de producție moderne. Într-adevăr, desființarea claselor sociale presupune un grad de dezvoltare istorică, în care existența nu numai a cutărei sau cutărei clase dominante anumite, ci a unei clase dominante în genere, deci a înseși deosebirilor de clasă, va fi devenit un anacronism, ceva învechit. Ea presupune deci un grad de dezvoltare a producției la care însușirea mijloacelor de producție și a produselor, și prin aceasta a dominației politice, a monopolului culturii și a conducerii spirituale de către o anumită clasă socială, a devenit nu numai de prisos, ci, din punct de vedere economic, politic și intelectual, o piedică în calea dezvoltării. Acest punct este astăzi atins. Falimentul politic și intelectual al burgheziei aproape că nu mai e un secret nici pentru ea însăși, iar falimentul ei economic se repetă regulat o dată la zece ani. În fiecare criză societatea se înăbușă sub greutatea propriilor sale forțe de producție și produse, pe care nu le poate întrebuința, și stă neputincioasă în fața contradicției absurde că producătorii nu au ce consuma pentru că lipsesc consumatorii. Forța de expansiune a mijloacelor de producție sfărîmă cătușele pe care i-le-a pus modul de producție capitalist. Eliberarea de aceste cătușe este singura condiție a unei dezvoltări neîntrerupte și din ce în ce mai

rapide a forțelor de producție și, o dată cu aceasta, a creșterii practic nelimitate a producției însăși. Dar nu numai atît. Însușirea socială a mijloacelor de producție înlătură nu numai actualele piedici artificiale din calea producției, ci și această adevărată risipă și distrugere de forțe de producție și de produse, care însoțesc astăzi în mod inevitabil producția și care ating punctul culminant în timpul crizelor. Pe lîngă aceasta ea eliberează pentru colectivitate multe mijloace de producție și produse, înlăturînd stupida risipă de lux a actualelor clase dominante și a reprezentanților lor politici. Posibilitatea de a asigura tuturor membrilor societății, cu ajutorul producției sociale, o existență care să fie nu numai pe deplin îndestulătoare, devenind pe zi ce trece mai îmbelșugată din punct de vedere material, dar care să le garanteze și o dezvoltare și manifestare pe deplin liberă a aptitudinilor lor fizice și spirituale, această posibilitate există acum pentru prima oară, dar ea *există*[1]

Prin luarea în stăpînire a mijloacelor de producție de către societate, producția de mărfuri este înlăturată, și o dată cu aceasta este înlăturată și dominația produsului asupra producătorilor. Anarhia din sînul producției sociale este înlocuită prin organizarea planificată conștientă. Lupta pentru existența individuală ia sfîrșit. Abia atunci omul se desparte, într-un anumit sens, definitiv de regnul animal și trece de la condiții de existență animalice la condiții cu adevărat omenești. Condițiile de viață înconjurătoare care i-au dominat pînă acum pe oameni trec acum sub

[1] Cîteva cifre ne pot da o idee aproximativă despre enorma forță de expansiune a mijloacelor de producție moderne, chiar sub presiunea capitalistă. După ultimele calcule ale lui Giffen, avuția totală a Marii Britanii și a Irlandei atingea în cifre rotunde:

în 1814...	2.200 de milioane de lire sterline	=	44 de miliarde de mărci
„ 1865...	6.100 „ „ „ „ „	=	122 „ „ „ „
„ 1875...	8.500 „ „ „ „ „	=	170 „ „ „ „

În ce privește distrugerea de mijloace de producție și de produse în timpul crizelor, la congresul al doilea al industriașilor germani ținut la Berlin la 21 februarie 1878, s-a stabilit că pierderea totală suferită în timpul ultimului crah numai de *industria germană a fierului* se ridică la 455.000.000 de mărci. *(Nota lui Engels)*

dominația și controlul oamenilor, care devin pentru prima oară stăpînii conștienți, adevărați ai naturii, pentru că devin stăpînii propriei lor vieți socializate. Legile propriei lor activități sociale, care pînă acum se opuneau oamenilor ca niște legi ale naturii, ca niște legi străine care îi dominau, vor fi folosite de acum înainte de oameni în deplină cunoștință de cauză și, prin urmare, vor fi dominate de ei. Viața socială a oamenilor, care pînă acum li se înfățișa ca impusă de natură și de istorie, devine acum un act liber al lor. Forțele obiective, străine care dominau pînă acum istoria trec sub controlul oamenilor înșiși. Abia din acest moment oamenii își vor făuri, pe deplin conștienți, propria lor istorie, abia din acest moment cauzele sociale puse în mișcare de ei vor avea, în chip precumpănitor și în măsură tot mai mare, efectele voite de ei. Este saltul omenirii din imperiul necesității în imperiul libertății.

[Să rezumăm acum pe scurt expunerea noastră:

I. *Societatea medievală:* mică producție individuală. Mijloace de producție croite pentru a servi întrebuințării individuale, de aceea primitive, stîngace, mărunte și de un efect foarte redus. Producție destinată consumației nemijlocite, fie a producătorului însuși, fie a stăpînului său feudal. Numai acolo unde există un prisos de producție față de această consumație, prisosul este pus în vînzare și ia calea schimbului: producția de mărfuri se află deci abia în formare; dar ea poartă încă de pe acum în sine, în germene, *anarhia din producția socială.*

II. *Revoluția capitalistă:* transformarea industriei mai întîi prin cooperația simplă și prin manufactură. Concentrarea mijloacelor de producție, pînă acum împrăștiate, în mari ateliere, așadar transformarea lor din mijloace de producție individuale în mijloace de producție sociale — o transformare care în linii generale nu atinge forma schimbului. Vechile forme de însușire rămîn în vigoare. Apare *capitalistul:* în calitatea sa de proprietar al mijloacelor de producție, el își însușește și produsele, făcînd din ele mărfuri. Producția a devenit un act social; schimbul și o dată cu el și însușirea rămîn acte individuale, acte ale unui singur individ: *produsul social este însușit de capitalistul individual.* Contradicție fundamentală, din care

izvorăsc toate contradicțiile în care se mișcă societatea de astăzi și pe care marea industrie le scoate la iveală.

a) Separarea producătorului de mijloacele de producție. Condamnarea muncitorului la muncă salariată pe viață. *Antagonismul dintre proletariat și burghezie.*

b) Manifestare tot mai puternică și acțiune crescîndă a legilor care domină producția de mărfuri. Concurență fără frîu. *Contradicția dintre organizarea socială din fiecare fabrică în parte și anarhia socială din întreaga producție.*

c) Pe de o parte, perfecționarea utilajului, devenită din cauza concurenței o lege obligatorie pentru fiecare fabricant și care înseamnă totodată punerea în disponibilitate a unui număr tot mai mare de muncitori: *armata industrială de rezervă.* — Pe de altă parte, extinderea nelimitată a producției, de asemenea ca lege obligatorie a concurenței pentru fiecare fabricant. — De ambele părți o dezvoltare nemaipomenită a forțelor de producție, ofertă care depășește cererea, supraproducție, supraîncărcare a piețelor, crize o dată la zece ani, un cerc vicios: *pe de o parte, prisos de mijloace de producție și de produse; pe de alta, prisos de muncitori* fără ocupație și fără mijloace de existență; dar aceste două pîrghii ale producției și ale bunăstării sociale nu se pot reuni, deoarece forma capitalistă a producției interzice forțelor de producție să acționeze și produselor să circule dacă ele nu s-au prefăcut mai întîi în capital: or, tocmai acest lucru este împiedicat de propria lor abundență. Contradicția a luat proporțiile unei absurdități: *modul de producție se răzvrătește împotriva formei de schimb.* Burghezia se dovedește incapabilă de a mai conduce propriile ei forțe de producție sociale.

d) Recunoașterea parțială a caracterului social al forțelor de producție, impusă capitaliștilor înșiși. Luarea în stăpînire a marilor unități de producție și de comunicație, mai întîi de către *societăți pe acțiuni,* apoi de către trusturi și la urmă de către *stat.* Burghezia se dovedește a fi o clasă de prisos; toate funcțiile ei sociale sînt îndeplinite acum de funcționari salariați.

III. *Revoluția proletară,* rezolvarea contradicțiilor: Proletariatul pune mîna pe puterea publică și, cu ajutorul acesteia, transformă mijloacele de producție sociale, care scapă din mîinile burgheziei, în proprietate obștească. Prin acest act el eliberează mijloacele de producție de caracterul de capital pe care-l aveau pînă acum și dă caracterului lor social libertate deplină de a se impune. Acum devine posibilă o producție socială după un plan dinainte stabilit. Dezvoltarea producției face din existența mai departe a unor clase sociale diferite un anacronism. În măsura în care dispare anarhia producției sociale, piere și autoritatea politică a statului. Oamenii — stăpîni, în sfîrșit, pe propria lor viață socială — devin așadar totodată și stăpînii naturii, propriii lor stăpîni, devin liberi].

A îndeplini acest act de eliberare a omenirii este menirea istorică a proletariatului modern. A cerceta condițiile istorice și, prin aceasta, însăși natura acestui act, a face astfel din clasa chemată să-l săvîrșească, azi asuprită, o clasă conștientă de condițiile și natura propriei ei acțiuni este sarcina expresiei teoretice a mișcării proletare, a socialismului științific.

III

PRODUCȚIE

După cele ce preced, cititorul nu se va mira, desigur, aflînd că expunerea trăsăturilor fundamentale ale socialismului, pe care am făcut-o în ultimul capitol, nu este de loc pe placul d-lui Dühring. Dimpotrivă. El trebuie s-o arunce în prăpastia tuturor lucrurilor reprobabile, alături de ceilalți „bastarzi ai fanteziei istorice și logice", alături de „concepțiile haotice", de „reprezentările nebuloase, confuze" etc. Căci pentru el socialismul nu este nicidecum un produs necesar al dezvoltării istorice, și cu atît mai puțin un produs al condițiilor economice materiale brute ale prezentului, îndreptate numai spre satisfacerea stomacului. La el lucrurile se prezintă mult mai bine. Socialismul său este un adevăr definitiv în ultimă instanță; este „sistemul natural al societății" a cărui rădăcină o găsește într-un „principiu universal de dreptate", și dacă este nevoit să ia notă de situația actuală creată de istoria păcătoasă de pînă acum, pentru a o îndrepta, acest lucru trebuie privit mai curînd ca o nenorocire pentru principiul pur al dreptății. D-l Dühring își creează și socialismul, ca și toate celelalte creații ale sale, cu ajutorul celor doi faimoși bărbați ai săi. În loc ca cele două marionete să joace, ca pînă acum, pe stăpînul și pe sluga, ele ne reprezintă acum spre variație piesa despre egalitatea în drepturi — și bazele socialismului dühringian sint gata.

De aceea se înțelege de la sine că pentru d-l Dühring crizele industriale periodice nu au de loc importanța istorică pe care am fost nevoiți să le-o atribuim noi. La el crizele nu sînt decît abateri incidentale de la „situația normală" și servesc cel mult drept motiv pentru „dezvoltarea unei ordini mai reglementate". „Modul obișnuit" de a explica crizele prin supraproducție nu este nicidecum mulțumitor pentru „concepția" sa „mai exactă". Totuși acest mod de explicare „este admisibil pentru crizele speciale din anumite domenii". Așa, de pildă, „inundarea pieței cărților cu ediții ale unor opere potrivite pentru o desfacere în masă și a căror retipărire devine dintr-o dată liberă". D-l Dühring, firește, poate să adoarmă liniștit, cu conștiința împăcată că operele sale nemuritoare nu vor provoca niciodată un asemenea cataclism universal. Însă în ceea ce privește crizele mari, spune d-l Dühring, nu supraproducția, ci, dimpotrivă, „rămînerea în urmă a consumației poporului... subconsumația provocată în mod artificial... împiedicarea *necesităților poporului* (!) în creșterea lor naturală adîncesc în cele din urmă atît de critic prăpastia dintre stocurile existente și desfacere". Și pentru această teorie a sa asupra crizelor a avut norocul să găsească chiar și un discipol.

Din nenorocire însă, subconsumația maselor, adică restrîngerea consumației maselor la cele necesare pentru întreținere și perpetuare, nu este un fenomen nou. Ea există de cînd există clase exploatatoare și clase exploatate. Chiar și în perioadele istorice în care situația maselor era deosebit de favorabilă, ca, de pildă, în Anglia în secolul al XV-lea, ele subconsumau. Ele erau departe de a avea la dispoziție pentru consumație propriul lor produs anual. Dacă deci

subconsumația este un fenomen istoric care dăinuie de mii de ani, pe cînd stagnarea generală a desfacerii mărfurilor în urma unui excedent de producție care declanșează crizele se observă abia de cincizeci de ani, este nevoie de toată platitudinea vulgar-economică a d-lui Dühring pentru a explica noua ciocnire nu prin fenomenul *nou* al supraproducției, ci prin cel vechi de mii de ani al subconsumației. E ca și cum am vrea să explicăm în matematică modificarea raportului a două mărimi, una constantă și una variabilă, nu prin faptul că cea variabilă s-a schimbat, ci prin faptul că cea constantă a rămas neschimbată. Subconsumația maselor este o condiție necesară a tuturor formelor sociale întemeiate pe exploatare, deci și a celei capitaliste; dar abia forma capitalistă de producție duce la crize. Subconsumația maselor este deci una din condițiile prealabile ale crizelor și joacă în ele un rol de mult recunoscut; dar ea ne spune tot atît de puțin despre cauzele existenței actuale a crizelor ca și despre absența lor în trecut.

D-l Dühring are în genere reprezentări curioase cu privire la piața mondială. Am văzut cum, în calitate de veritabil literat german, el caută să-și explice crizele speciale, reale ale industriei prin niște crize închipuite de pe piața cărților din Leipzig, furtuna de pe mare prin furtuna dintr-un pahar cu apă. Mai departe, el își închipuie că producția capitalistă de azi trebuie „să se învîrtească, în ceea ce privește desfacerea produselor ei, mai ales *în cercul claselor posedante* înseși", ceea ce nu-l împiedică să prezinte cu numai șaisprezece pagini mai departe, în maniera sa binecunoscută, industria fierului și a bumbacului ca fiind industriile moderne hotărîtoare, adică tocmai cele două ramuri de producție ale căror produse se consumă numai în măsură extrem de mică în cercul claselor posedante, fiind destinate mai mult decît orice alte produse consumației maselor. Oriunde ne întoarcem, nu găsim la el decît vorbărie goală și contradicții la tot pasul. Dar să luăm un exemplu din industria bumbacului. Dacă într-un singur oraș, relativ mic, cum este Oldham — unul din cele douăsprezece orașe din jurul Manchesterului care se ocupă cu industria bumbacului, avînd între 50.000 și 100.000 de locuitori —, dacă numai în acest oraș numărul fusurilor

mecanice care nu filează decît numărul 32 a crescut într-un răstimp de patru ani, adică între 1872 și 1875, de la 2.500.000 la 5.000.000, astfel că într-un singur oraș de mărime mijlocie din Anglia numărul fusurilor care filează un singur număr este egal cu acela pe care îl are toată industria de bumbac a întregii Germanii cu Alsacia cu tot, și dacă dezvoltarea industriei bumbacului în alte ramuri ale ei și în alte localități din Anglia și din Scoția a avut loc cam în aceeași proporție, este nevoie de o doză considerabilă de îndrăzneală radicală pentru a explica actuala stagnare totală a desfacerii de fire și țesături de bumbac prin subconsumația maselor engleze, și nu prin supraproducția fabricanților englezi de bumbac[1].

Dar destul. Nu se discută cu oameni care sînt atît de ignoranți în materie de economie, încît consideră piața de cărți din Leipzig drept piață în sensul industriei moderne. De aceea să constatăm doar că d-l Dühring nu are să ne comunice despre crize nimic altceva decît că este vorba despre „un joc obișnuit între o încordare extremă și o relaxare", că supraspecula „nu se datorește numai înmulțirii anarhice a întreprinderilor particulare", dar că „și pripeala întreprinzătorilor individuali și lipsa de prevedere personală trebuie socotite printre cauzele determinante ale ofertei excesive". Dar care este, la rîndul ei, „cauza determinantă" a pripelii și a lipsei de prevedere personală? Aceeași anarhie a producției capitaliste care se manifestă prin înmulțirea anarhică a întreprinderilor particulare. A considera traducerea unui fapt economic într-un reproș moral drept descoperire a unei cauze noi este și asta o serioasă „pripeală".

Și cu aceasta să părăsim crizele. După ce în capitolul precedent am demonstrat că ele rezultă inevitabil din modul de producție capitalist și am arătat însemnătatea lor ca crize ale acestui mod de producție, ca mijloace obligatorii ale revoluției sociale, nu mai e nevoie să ripostăm cu nici un cuvînt la serbedele păreri ale d-lui Dühring despre acest

[1] Explicarea crizelor prin subconsumație pornește de la Sismondi, la care mai are un oarecare sens. De la Sismondi a luat-o Rodbertus, iar de la Rodbertus a copiat-o la rîndul său d-l Dühring, banalizînd-o după obiceiul lui. *(Nota lui Engels)*

subiect. Să trecem la creațiile sale pozitive, la „sistemul natural al societății".

Acest sistem, clădit pe un „principiu universal de dreptate" și, deci, liber de orice preocupare în ceea ce privește neplăcutele fapte materiale, constă dintr-o federație de comune economice, între care există „libera trecere dintr-o comună în alta și obligativitatea primirii de noi membri după anumite legi și norme administrative". Comuna economică însăși este înainte de toate „un schematism cuprinzător de importanță istorică pentru omenire" și întrece cu mult „divagațiile neisprăvite", de exemplu, ale unui oarecare Marx. Ea constituie „o comunitate de oameni care sînt legați între ei prin dreptul lor public de a dispune de o întindere determinată de pămînt și de un grup de întreprinderi de producție în scopul unei activități în comun și al unei participări în comun la produs". Dreptul public este „un drept asupra obiectului... în sensul unui *raport pur publicistic față de natură* și față de întreprinderile de producție". Cu semnificația celor de mai sus n-au decît să-și spargă capul viitorii juriști ai comunei economice; noi renunțăm la orice încercare în acest sens. Mai aflăm doar că acest drept nu este de fel identic cu „proprietatea corporativă a societăților muncitorești", care n-ar exclude nici concurența reciprocă, ba nici chiar exploatarea muncii salariate. Apoi d-l Dühring spune, în treacăt, că reprezentarea unei „proprietăți comune", care se găsește și la Marx, ar fi „cel puțin neclară și îndoielnică, întrucît această reprezentare de viitor lasă totdeauna impresia că n-ar însemna altceva decît o proprietate corporativă a grupurilor de muncitori". Avem de-a face și aici cu „maniera perfidă" și atît de obișnuită la d-l Dühring de a substitui, „însușire vulgară (cum se exprimă el însuși) pentru care nu s-ar potrivi decît cuvîntul vulgar: scîrbos"; este un neadevăr tot atît de sfruntat ca și cealaltă invenție a d-lui Dühring după care la Marx proprietatea comună ar fi „în același timp proprietate individuală și socială".

In orice caz, un lucru pare limpede: dreptul publicistic al unei comune economice asupra mijloacelor sale de muncă este un drept de proprietate exclusiv cel puțin față de orice altă comună economică, precum și față de societate și de

stat. Acest drept nu trebuie să aibă însă puterea „de a se izola... față de lumea exterioară, căci între diferitele comune economice există libera trecere dintr-o comună într-alta și obligativitatea primirii de noi membri după anumite legi și norme administrative... așa cum... există astăzi apartenența la o anumită formație politică și participarea la problemele economice comunale". Vor exista deci comune economice bogate și sărace, iar nivelarea se va face prin afluxul populației comunelor sărace înspre comunele bogate și prin părăsirea celor sărace. Dacă d-l Dühring vrea deci să înlăture concurența dintre diferitele comune în ce privește produsele prin organizarea pe scară națională a comerțului, el menține foarte liniștit concurența în ce privește producătorii. Lucrurile sînt sustrase concurenței, dar oamenii îi rămîn supuși.

Dar cu aceasta sîntem încă departe de a fi lămuriți asupra „dreptului publicistic". Cu două pagini mai departe d-l Dühring ne declară: Comuna comercială „cuprinde în primul rînd regiunea politică-socială, ai cărei locuitori sînt reuniți într-o persoană juridică unică, avînd în această calitate dreptul de a dispune asupra totalității solului, asupra locuințelor și asupra întreprinderilor de producție". Deci nu fiecare comună în parte are dreptul de a dispune, ci întreaga națiune. „Dreptul public", „dreptul asupra obiectului", „raportul publicistic față de natură" etc., nu este deci numai „cel puțin neclar și îndoielnic", ci se află în directă contrazicere cu sine însuși. Într-adevăr, cel puțin în măsura în care fiecare comună economică în parte este totodată o persoană juridică, ea este „în același timp proprietate individuală și socială", și această „ambiguitate nebuloasă" nu poate fi găsită decît iarăși numai la însuși d-l Dühring.

In orice caz, comuna economică dispune de mijloacele ei de muncă în scopul producției. Cum se efectuează această producție? Din toate cele pe care le aflăm de la d-l Dühring, exact după vechiul sistem, numai că locul capitaliștilor îl ia comuna. Cel mult aflăm că abia acum fiecare își va putea alege liber profesiunea și că toți oamenii vor trebui să se supună deopotrivă obligației de a munci.

Forma de bază a producției de pînă astăzi a fost diviziunea muncii, pe de o parte în cadrul societății, pe de altă parte în cadrul fiecărei întreprinderi de producție în parte. Ce atitudine are față de ea „socialitatea" dühringiană?

Prima mare diviziune socială a muncii este separarea orașului de sat. După d-l Dühring acest antagonism este „inevitabil prin însăși natura lucrurilor". Dar „este hazardat să ne închipuim că prăpastia dintre agricultură și industrie... nu poate să dispară. De fapt există într-o oarecare măsură o neîntreruptă trecere, care promite să se accentueze simțitor pe viitor". În agricultură și în producția rurală și-au făcut loc de pe acum două industrii: „în primul rînd distileriile de alcool și în al doilea rînd fabricarea zahărului din sfeclă... fabricarea spirtului are o importanță atît de mare, încît riscăm mai degrabă s-o subapreciem decît s-o supraapreciem". Și „dacă ar fi posibil ca în urma unor oarecare descoperiri să se formeze un cerc mai mare de industrii, încît să devină necesară localizarea producției la țară și legarea ei nemijlocită de producția materiilor prime", prin acest fapt opoziția dintre oraș și sat ar fi atenuată și „s-ar ajunge astfel la cea mai largă bază posibilă pentru dezvoltarea civilizației". Dar „ceva asemănător ar mai fi posibil și pe altă cale. Afară de necesitățile tehnice vin în considerare din ce în ce mai mult nevoile sociale, și, atunci cînd acestea din urmă devin hotărîtoare pentru gruparea activităților omenești, nu vor mai putea fi neglijate avantajele care rezultă dintr-o îmbinare sistematică și strînsă a activităților de la țară cu operațiile muncii de transformare tehnică".

În comuna economică însă vin în considerare tocmai nevoile de ordin social. Nu se va grăbi ea oare să-și însușească în cea mai largă măsură avantajele menționate mai sus ale îmbinării agriculturii cu industria? D-l Dühring nu va pierde, desigur, prilejul să ne comunice, cu prolixitatea sa obișnuită, „concepțiile" sale „mai exacte" asupra atitudinii comunei economice față de această chestiune? Cititorul care crede acest lucru se înșală. Locurile comune citate mai sus, sărace și stîngace, care nu depășesc aceeași sferă de aplicație a dreptului prusian, cu distileriile sale de alcool și cu sfecla sa de zahăr, reprezintă tot ce are

să ne spună d-l Dühring despre antagonismul din prezent și din viitor dintre oraș și sat.

Să trecem la diviziunea muncii în amănunt. Aici d-l Dühring este ceva „mai exact". El vorbește despre „o persoană care trebuie să se consacre *în mod exclusiv unui singur* gen de activitate". Dacă este vorba de introducerea unei noi ramuri de producție, problema constă pur și simplu în a ști dacă pot fi create un anumit număr de *existențe* care *să se consacre producerii unui singur articol*, precum și dacă se poate crea și consumația (!) care le este necesară. În socialitate o ramură oarecare de producție „nu *va necesita utilizarea unei populații* prea mari". Și în socialitate există „*spețe economice*" de oameni „care se disting unii de alții după felul lor de viață". În sfera producției totul rămîne deci cam așa cum a fost. E drept că în societatea de pînă acum există o „falsă diviziune a muncii"; dar în ce constă ea și prin ce anume urmează să fie înlocuită în comuna economică nu aflăm decît atît: „În ceea ce privește considerentele legate de însăși diviziunea muncii, am spus mai sus că ele sînt ca și rezolvate din moment ce ținem seamă de diversitatea condițiilor naturale și de aptitudinile personale". Pe lîngă aptitudini mai vin în considerare și înclinările personale: „Dorința de a se ridica la activități care pun în joc mai multe aptitudini și mai multă pregătire se întemeiază exclusiv pe înclinarea spre ocupația respectivă și pe plăcerea de a exercita *tocmai acest lucru, și nu altul*" (a exercita un lucru!). Prin aceasta însă emulația va fi încurajată în socialitate și „producția însăși va deveni interesantă, iar activitatea lîncezitoare care consideră producția numai ca un mijloc de cîștig va înceta de a mai imprima stărilor de lucruri pecetea sa".

În orice societate cu o dezvoltare spontană a producției — și actuala societate face parte din această categorie — nu producătorii stăpînesc mijloacele de producție, ci mijloacele de producție îi stăpînesc pe producători. Într-o asemenea societate, orice nouă pîrghie a producției se transformă în mod necesar într-un nou mijloc de înrobire a producătorilor de către mijloacele de producție. Aceasta se referă în primul rînd la acea pîrghie a producției care pînă la introducerea marii industrii a fost cea mai puternică — la

diviziunea muncii. Chiar prima mare diviziune a muncii, separarea dintre oraș și sat, a condamnat populația de la țară la o îndobitocire de mii de ani, iar pe orășeni la înrobirea fiecăruia dintre ei de către propriul său meșteșug. Ea a distrus baza dezvoltării spirituale a celor de la sat și a dezvoltării fizice a celor de la oraș. Dacă țăranul își însușește pămîntul, iar orășanul meseria, pămîntul și-l însușește în aceeași măsură pe țăran, iar meseria pe meseriaș. Divizîndu-se munca, se divide și omul. Toate celelalte aptitudini fizice și spirituale sînt jertfite perfecționării unei singure activități. Această schilodire a omului crește în aceeași măsură în care crește diviziunea muncii, care atinge în manufactură cel mai înalt grad de dezvoltare. Manufactura descompune meseria în diferitele sale operații parțiale, atribuie cîte una dintre ele fiecărui muncitor ca îndeletnicire pe viață și îl încătușează astfel pentru toată viața de o anumită funcție parțială și de o anumită unealtă. „Ea[1] îl schilodește pe muncitor și-l transformă într-o ființă monstruoasă, dezvoltîndu-i în mod artificial dexteritatea sa de amănunt prin înăbușirea unui univers întreg de impulsuri și de înclinații productive... Individul însuși este divizat și transformat într-un mecanism automat al unei munci parțiale" (Marx)[2], — un mecanism care în multe cazuri ajunge la perfecțiune numai în urma unei adevărate mutilări, fizice și intelectuale, a muncitorului. Mașinismul marii industrii îl degradează pe muncitor, transformîndu-l dintr-o mașină într-un simplu accesoriu al unei mașini. „Specializarea pe viață de a mînui o unealtă parțială se transformă în specializarea pe viață de a deservi o mașină parțială. Se abuzează de mașină pentru a-l transforma pe muncitorul însuși, din copilărie, într-o parte a unei mașini parțiale" (Marx)[3]. Și nu numai muncitorii, dar și clasele care îi exploatează pe muncitori direct sau indirect sînt înrobite de uneltele activității lor prin diviziunea muncii: burghezul stupid e robul propriului său capital și al propriei sale goane după profit, juristul e robul reprezentărilor

[1] Manufactura. — *Nota Red.*

[2] *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 337. — *Nota Red.*

[3] Op. cit., pag. 388.

sale anchilozate despre drept, care îl stăpînesc ca o putere de sine stătătoare; „păturile culte" în genere sînt înrobite de diversele lor forme de mărginire locală și de punctele lor de vedere unilaterale, de propria lor miopie fizică și intelectuală, de mutilarea lor printr-o educație croită în vederea unei anumite specializări și prin însăși încătușarea pe viață de această specializare — chiar și atunci cînd această specializare constă pur și simplu în a nu face nimic.

Utopiștii erau pe deplin lămuriți asupra efectelor diviziunii muncii, asupra schilodirii pe de o parte a muncitorului, pe de altă parte a muncii însăși, care se reduce la repetarea uniformă, mecanică a aceluiași act timp de o viață întreagă. Desființarea antagonismului dintre oraș și sat este cerută de Fourier și de Owen ca o primă și fundamentală condiție a desființării vechii diviziuni a muncii în genere. Amîndoi preconizează că populația trebuie să se repartizeze pe întinsul țării în grupuri de cîte o mie șase sute pînă la trei mii de oameni, fiecare grup locuind într-un palat uriaș, aflat în centrul teritoriului respectiv, și ducînd gospodărie comună. E drept că Fourier pomenește pe alocuri de orașe, dar și acestea constau la rîndul lor din patru sau cinci asemenea palate, situate mai aproape unul de altul. Atît la Fourier cît și la Owen, fiecare membru al societății trebuie să se ocupe atît cu agricultura cît și cu industria. La Fourier rolul principal în industrie îl joacă meseriile și manufactura; la Owen însă acest rol îl deține deja marea industrie; el cere chiar introducerea forței aburului și a mașinilor în muncile casnice. Dar, atît în cadrul agriculturii cît și în cadrul industriei, amîndoi cer o variație cît mai mare cu putință a ocupațiilor fiecărui individ în parte și, în concordanță cu aceasta, o pregătire a tineretului pentru o activitate tehnică cît mai multilaterală. După ambii, omul trebuie să se dezvolte în mod multilateral printr-o activitate practică multilaterală, iar munca trebuie să-și recapete atracția pe care a pierdut-o în urma diviziunii, în primul rînd prin această variație și prin durata scurtă — corespunzînd acestei variații — a „ședinței" închinate fiecărei munci în parte, ca să întrebuințăm expresia lui Fourier. Amîndoi au depășit cu mult mentalitatea tradițională a claselor exploatatoare, preluată de d-l Dühring, mentalitate care consideră antagonismul dintre oraș și sat ca

inevitabil prin însăși natura lucrurilor și care este atît de îngustă, încît socoate că un număr de „existențe" trebuie în orice caz să fie condamnat să producă *un singur* articol și vrea să perpetueze „spețele economice" de oameni, grupați după modul lor de viață, pe oamenii cărora le place să efectueze o anumită muncă, și nu alta, care deci au decăzut atît de mult, încît au ajuns *să se bucure* de propria lor înrobire și unilateralitate. Față de ideile fundamentale chiar și ale celor mai îndrăznețe fantezii ale „idiotului" de Fourier, chiar față de ideile cele mai sărăcăcioase ale „grosolanului, șters ului și neînsemnatului" Owen, d-l Dühring — el însuși încă pe de-a-ntregul înrobit diviziunii muncii — ne apare ca un pitic impertinent.

Punînd stăpînire pe totalitatea mijloacelor de producție pentru a le utiliza potrivit unei planificări sociale, societatea desființează înrobirea de pînă atunci a oamenilor de către propriile lor mijloace de producție. Se înțelege că societatea nu se poate elibera fără ca să fie eliberat și fiecare individ în parte. Vechiul mod de producție trebuie deci răsturnat din temelii și în special trebuie să dispară vechea diviziune a muncii. Locul ei trebuie să-l ia o organizare a producției în care, pe de o parte, nimeni nu va putea arunca în spinarea altuia partea sa de muncă productivă, această condiție naturală a existenței omenești; în care, pe de altă parte, munca productivă se va transforma dintr-un mijloc de înrobire într-un mijloc de eliberare a oamenilor, prin faptul că va da fiecăruia posibilitatea de a-și dezvolta și de a-și manifesta în toate direcțiile totalitatea aptitudinilor sale fizice și intelectuale, munca devenind astfel dintr-o povară o plăcere.

Astăzi acest lucru nu mai este o fantezie sau o dorință deșartă. În stadiul actual de dezvoltare a forțelor productive este suficientă chiar numai acea sporire a producției care rezultă din însuși faptul socializării forțelor de producție, este suficientă înlăturarea piedicilor și perturbărilor provocate de modul de producție capitalist, a risipei de produse și de mijloace de producție, pentru a reduce timpul de muncă atunci cînd toți oamenii vor munci la proporții care, după concepțiile actuale, vor fi neînsemnate.

Nici desființarea vechii diviziuni a muncii nu este o cerință care poate fi realizată numai în dauna productivi-

tății muncii. Dimpotrivă. Prin marea industrie, ea a devenit o condiție a producției însăși. „Utilizarea mașinilor înlătură necesitatea de a statornici repartizarea grupelor de muncitori la diferite mașini ca în manufactură, prin legarea continuă a acelorași muncitori de aceeași funcție. Întrucît mersul de ansamblu al fabricii nu pornește de la muncitor, ci de la mașină, persoanele pot fi schimbate în mod continuu, fără întreruperea procesului de muncă... În fine, rapiditatea cu care munca la mașină poate fi învățată la o vîrstă fragedă înlătură și necesitatea formării unei categorii speciale de muncitori la mașină"[1]. Dar pe cînd modul de utilizare capitalist al mașinilor este silit să mențină vechea diviziune a muncii cu toate particularitățile sale anchilozate, deși din punct de vedere tehnic ea a devenit inutilă, însăși producția mașinistă se ridică împotriva acestui anacronism. Baza tehnică a marii industrii este revoluționară. „Cu ajutorul mașinilor, al proceselor chimice și al altor metode ea transformă încontinuu, o dată cu baza tehnică a producției, funcțiile muncitorilor și combinațiile sociale ale procesului de muncă. Prin acest fapt ea revoluționează în mod tot atît de continuu diviziunea muncii din cadrul societății și aruncă fără încetare mase de capital și mase de muncitori dintr-o ramură de producție într-alta. Natura industriei mari presupune deci schimbarea felului de muncă, fluiditatea funcției, mobilitatea multilaterală a muncitorului... S-a văzut cum această contradicție absolută își găsește o expresie feroce... în hecatombele fără de sfîrșit ale clasei muncitoare, în risipa fără de măsură a brațelor de muncă și în pustiirile provocate de anarhia socială. Aceasta este latura negativă. Dar dacă schimbarea felului de muncă nu se impune acum decît ca o lege a naturii covîrșitoare și cu efectele oarbe și distrugătoare ale unei asemenea legi, care se lovește pretutindeni de obstacole, marea industrie, prin însăși catastrofele ei, impune ca o chestiune de viață și de moarte necesitatea de a recunoaște schimbarea felului de muncă și deci multilateralitatea cît mai completă a muncitorului ca o lege socială generală a producției și de a adapta împrejurările realizării normale a acestei legi. Ea

[1] *Karl Marx*: „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 387—388. — *Nota Red.*

impune ca o chestiune de viață și de moarte necesitatea de a înlocui monstruozitatea unei populații muncitorești disponibile, nenorocite și ținute în rezervă pentru nevoile de exploatare schimbătoare ale capitalului, cu disponibilitatea absolută a omului pentru nevoile schimbătoare ale muncii; de a înlocui individul parțial, simplu purtător al unei funcții sociale de detaliu, cu individul dezvoltat în toate privințele, pentru care diferitele funcții sociale sînt feluri de activitate care alternează" (Marx, „Capitalul")[1].

Învățîndu-ne să transformăm, în scopuri tehnice, mișcarea moleculară, mai mult sau mai puțin realizabilă pretutindeni, în mișcare de mase, marea industrie a eliberat într-o măsură considerabilă producția industrială de barierele locale. Forța hidraulică era legată de loc, forța aburului este liberă. Dacă forța hidraulică este în mod necesar legată de sat, forța aburului nu e cîtuși de puțin în mod necesar legată de oraș. Utilizarea ei capitalistă este aceea care o concentrează în special în orașe, transformînd satele industriale în orașe industriale. Prin aceasta ea subminează însă în același timp condițiile propriei sale producții. Prima cerință a mașinii cu aburi, și cerința principală a aproape tuturor ramurilor industriei mari, este apa relativ curată. Orașul industrial transformă însă orice fel de apă într-o zeamă pestilențială. În aceeași măsură în care concentrarea la orașe este deci condiția principală a producției capitaliste, în aceeași măsură fiecare capitalist industrial în parte caută să părăsească marile orașe, pe care acest mod de producție le-a creat în mod necesar, mutîndu-și întreprinderea la țară. Acest proces poate fi studiat în amănunt în regiunile cu industrie textilă din Lancashire și Yorkshire; acolo marea industrie capitalistă creează neîncetat noi mari orașe, prin faptul că se refugiază mereu de la oraș la țară. Un lucru asemănător se întîmplă și în regiunile cu industrie metalurgică, unde cauze în parte de altă natură produc aceleași efecte.

Acest nou cerc vicios, această contradicție a industriei moderne, care se reînnoiește mereu, poate fi desființat iarăși numai prin desființarea caracterului capitalist al acestei industrii. Numai o societate care face ca forțele ei de pro-

[1] Op. cit., pag. 443—444.

ducție să se angreneze armonios, după un plan mare, unic, poate permite industriei să se răspîndească pe întinsul întregii țări într-un fel care să corespundă cel mai bine propriei sale dezvoltări și menținerii, respectiv dezvoltării celorlalte elemente ale producției.

Astfel desființarea antagonismului dintre oraș și sat nu numai că este posibilă, dar ea a devenit de-a dreptul o necesitate pentru producția industrială însăși, așa cum a devenit o necesitate și pentru producția agricolă și, pe deasupra, pentru sănătatea publică. Numai prin contopirea orașului cu satul poate fi înlăturată actuala otrăvire a aerului, a apei și a solului, numai prin ea masele care lîncezesc în orașe vor putea fi puse în situația ca gunoiul ce rămîne de pe urma lor să servească drept îngrășăminte pentru plante, în loc de a provoca boli.

Industria capitalistă și-a și cucerit o relativă independență față de barierele locale ale regiunilor în care se produc materiile ei prime. Industria textilă prelucrează materii prime în mare parte importate. Minereuri de fier spaniole se prelucrează în Anglia și în Germania, minereuri de cupru spaniole și sud-americane se prelucrează în Anglia. Fiecare regiune carboniferă aprovizionează cu combustibil regiuni industriale care pe an ce trece depășesc tot mai mult propriile sale granițe. Pe toată coasta europeană, mașinile cu aburi sînt puse în mișcare cu cărbuni de proveniență engleză, pe alocuri de proveniență germană și belgiană. Eliberată de barierele producției capitaliste, societatea poate merge mult mai departe. Creînd o generație de producători cu pregătire multilaterală, care înțeleg bazele științifice ale întregii producții industriale și care au trecut fiecare practic, de la început pînă la sfîrșit, printr-o serie întreagă de ramuri de producție, ea creează o nouă forță de producție, care compensează cu prisosință munca cheltuită cu transportul materiilor prime sau al combustibililor de la distanțe mari.

Desființarea rupturii dintre oraș și sat nu este deci o utopie nici din punctul de vedere al posibilității repartizării cît mai uniforme a marii industrii pe întregul cuprins al țării. E drept că înlăturarea orașelor mari pe care civilizația ni le-a lăsat moștenire va costa mult timp și multă trudă. Dar orașele mari trebuie desființate și vor fi des-

ființate, oricît ar dura acest proces. Oricare ar fi soarta imperiului german de națiie prusiană, Bismarck poate coborî în mormînt cu conștiința mîndră că visul său preferat, pieirea marilor orașe, va fi cu siguranță împlinit.

Și acum să examinăm puțin reprezentarea puerilă a d-lui Dühring după care societatea ar putea lua în stăpînire totalitatea mijloacelor de producție fără să răstoarne din temelii vechiul mod de producție și fără să desființeze în primul rînd vechea diviziune a muncii; după care totul ar fi aranjat, de îndată ce „se ține seamă de condițiile naturale și de aptitudinile personale" — pentru ca, acum ca și mai înainte, mase întregi de existențe să fie silite să producă *un singur* articol, „populații" întregi să fie ocupate într-o singură ramură de producție și omenirea să se împartă, acum ca și mai înainte, într-un număr de diferite „speție economice" schilodite, în „salahori" și în „arhitecți". Societatea ar urma să devină stăpîna mijloacelor de producție în totalitatea lor, pentru ca fiecare individ în parte să rămînă robul instrumentului său de producție, avînd numai latitudinea de a-și alege un *anumit* instrument. Să mai privească cititorul și modul în care d-l Dühring consideră ruptura dintre oraș și sat ca „inevitabilă prin însăși natura lucrurilor", nereușind să găsească decît un neînsemnat paliativ în îmbinarea celor două ramuri de industrie specific prusiene: fabricarea de rachiu și de zahăr din sfeclă; modul în care d-l Dühring face ca răspîndirea industriei pe tot cuprinsul țării să depindă de oarecare descoperiri viitoare și de *necesitatea* ca întreprinderile să fie legate nemijlocit de extracția materiilor prime — care sînt utilizate de pe acum la depărtări din ce în ce mai mari de locurile lor de origine! —, în fine modul în care încearcă să-și acopere retragerea cu asigurarea că, în cele din urmă, necesitățile sociale vor impune îmbinarea agriculturii cu industria chiar *împotriva* considerentelor economice, ca și cum aceasta ar însemna un sacrificiu economic!

E drept că pentru a-ți da seama că elementele revoluționare care vor înlătura vechea diviziune a muncii împreună cu ruptura dintre oraș și sat și care vor revoluționa întreaga producție se și află în germene chiar în condițiile de producție ale marii industrii moderne, fiind stînjenite în dezvoltarea lor de către modul actual de producție capitalist, pentru a vedea toate acestea trebuie să ai un orizont ceva mai larg decît sfera de aplicație a dreptului prusian, țara în care rachiul și zahărul din sfeclă sînt produsele industriale hotărîtoare și în care crizele comerciale pot fi studiate pe piața cărților. Pentru aceasta e nevoie să cunoști adevărata mare industrie atît în dezvoltarea ei istorică cît și în realitatea ei actuală, în special în țara care este patria ei, singura în care ea a ajuns la dezvoltarea sa clasică; și atunci nici nu-ți va mai trece prin minte să vrei să banalizezi și să degradezi socialismul științific modern, transformîndu-l în *socialismul specific prusian* al d-lui Dühring.

IV

REPARTIȚIE

Am văzut mai sus că economia politică dühringiană se reduce la teza: modul de *producție* capitalist este foarte bun și poate fi menținut, dar modul de *repartiție* capitalist vine de la necuratul și trebuie să dispară. Acum constatăm că „socialitatea" d-lui Dühring nu este altceva decît realizarea acestei teze în fantezie. S-a văzut, într-adevăr, că d-l Dühring nu are aproape nimic de reproșat modului de producție ca atare al societății capitaliste, că vrea să păstreze vechea diviziune a muncii în toate trăsăturile sale esențiale; și tocmai de aceea nici nu are mai nimic de spus despre producția din comuna sa economică. E drept că producția este un domeniu în care este vorba de fapte palpabile și în care deci „fantezia rațională" nu se poate avînta prea departe, întrucît pericolul de a se face de rîs este prea mare. În schimb, repartiția, care, după părerea d-lui Dühring, nici nu are vreo legătură cu producția, care, după el, nu este determinată de producție, ci de un simplu act de voință, — repartiția este cîmpul predestinat pentru „alchimia" sa „socială".

Datoriei egale de a produce îi corespunde dreptul egal de a consuma, drept organizat în comuna economică și în comuna comercială, care cuprinde un număr mai mare de comune economice. Aici „munca ... este schimbată cu altă muncă, după principiul evaluării egale ... Prestația și

contraprestația reprezintă aici egalitatea reală a cantităților de muncă". Și anume acest „mod de a considera forțele omenești ca egale este valabil indiferent dacă fiecare în parte a prestat mai mult sau mai puțin, sau chiar dacă întîmplător n-a prestat *nimic*"; căci toate ocupațiile, în măsura în care cer timp și forțe, pot fi considerate prestații de muncă, deci și jocul de popice sau plimbarea. Acest schimb nu se efectuează însă între indivizi, întrucît comunitatea este posesoarea tuturor mijloacelor de producție, deci și a tuturor produselor, ci, pe de o parte, între fiecare comună economică și membrii săi în parte și, pe de altă parte, între diferitele comune economice și comerciale, „căci comunele economice separate vor înlocui, în cadrul lor, comerțul cu amănuntul printr-o distribuție absolut planificată". Întocmai așa va fi organizat și comerțul cu ridicata: „Sistemul societății economice libere... rămîne de aceea o mare instituție de schimb, ale cărei operații se efectuează pe bazele date de metalele nobile. Prin înțelegerea necesității ineluctabile a acestei însușiri fundamentale se deosebește schema noastră de toate nebulozitățile de care nu s-au eliberat nici chiar și cele mai raționale forme ale reprezentărilor socialiste care circulă astăzi".

Comuna economică, ca cea dintîi care-și însușește produsul social, trebuie să stabilească în vederea acestui schimb „un preț unitar pentru fiecare categorie de articole" pe baza cheltuielilor medii de producție. „Calculul cantității necesare de muncă va reprezenta (în socialitate) ceea ce reprezintă astăzi... pentru stabilirea valorii și prețului... așa-numitul preț de cost al producției. Aceste calcule, în conformitate cu principiul drepturilor egale pentru fiecare persoană și în domeniul economic, se reduc pînă la urmă la luarea în considerare a numărului persoanelor participante la muncă; ele vor servi totodată pentru stabilirea raportului de prețuri corespunzător atît relațiilor naturale ale producției cît și dreptului social de realizare. Producția metalelor nobile va rămîne, la fel ca și astăzi, hotărîtoare pentru determinarea valorii banilor... Se vede de aici că în orînduirea socială schimbată nu numai că nu se pierd principiul determinării și măsura pentru valori și, prin aceasta, pentru relațiile în care se efectuează schimbul reciproc al produselor, dar că abia acum se obțin ele cu

adevărat". Faimoasa „valoare absolută" este în sfîrșit realizată.

Pe de altă parte, însă, comuna va trebui să pună și pe indivizi în situația de a putea cumpăra de la ea articolele produse, plătind fiecăruia din ei o anumită sumă de bani, zilnic, săptămînal sau lunar, egală pentru toți, drept compensație pentru munca depusă. „Din punctul de vedere al socialității, este de aceea indiferent dacă se spune că salariul trebuie să dispară sau că trebuie să devină forma exclusivă a veniturilor economice". Salariile egale și prețurile egale stabilesc însă „consumul egal, dacă nu calitativ, cel puțin cantitativ", iar prin aceasta se realizează economic „principiul universal de dreptate". Cu privire la determinarea mărimii acestui salariu al viitorului, d-l Dühring ne spune numai că aici, ca și în toate celelalte cazuri, se schimbă „muncă egală contra muncă egală". Pentru o muncă de șase ore se va plăti de aceea o sumă de bani care întruchipează tot șase ore de muncă.

Dar „principiul universal de dreptate" nu trebuie nicidecum confundat cu egalitarismul grosolan care întărîtă atît de mult pe burghez împotriva oricărui comunism, în special împotriva comunismului spontan al muncitorilor. Acest principiu nu e nici pe departe atît de implacabil pe cît ar vrea să pară. „Egalitatea principială a drepturilor economice nu exclude ca, la ceea ce impune dreptatea, să se mai adauge *în mod benevol* un semn de apreciere și de cinstire specială... Societatea *se cinstește pe sine* cînd evidențiază formele superioare de activitate, acordîndu-le *un spor moderat* pentru nevoile de consumație". Dar și d-l Dühring se cinstește pe sine cînd, unind inocența porumbelului cu viclenia șarpelui, se îngrijește într-un mod atît de mișcător de sporul moderat pentru nevoile de consumație ale dühringilor viitorului.

În felul acesta este definitiv înlăturat modul de repartiție capitalist. Căci „admițînd că, în sistemul social pe care îl presupunem, cineva ar dispune realmente de un excedent de resurse private, el nu ar avea posibilitatea să utilizeze acest excedent sub formă de capital. Nici un individ sau nici un grup nu i l-ar prelua pentru a-l utiliza în producție altfel decît pe calea schimbului sau a cumpărării, fără să ajungă însă vreodată în situația de a-i plăti

dobînzi sau profit". În felul acesta devine admisibilă „o transmitere prin succesiune corespunzătoare principiului egalității". O asemenea transmitere este inevitabilă, căci „un anumit sistem succesoral va însoți întotdeauna în mod necesar principiul familiei". Nici dreptul succesoral „nu va putea duce la o acumulare de averi importante, întrucît aici formarea de proprietate . . . nu va mai putea avea niciodată drept scop crearea de mijloace de producție sau de existențe întemeiate exclusiv pe rentă".

Cu aceasta comuna economică ar fi gata construită. Să vedem acum cum gospodărește ea.

Să presupunem că toate proiectele d-lui Dühring au fost pe deplin realizate; presupunem deci că comuna economică plătește fiecărui membru al său, pentru o muncă de șase ore pe zi, o sumă de bani în care sînt întruchipate tot șase ore de muncă, să zicem douăsprezece mărci. Mai presupunem că prețurile corespund întocmai valorilor, cuprinzînd deci, în ipoteza noastră, numai costul materiei prime, uzura mașinilor, consumul de mijloace de muncă și salariul plătit. În acest caz, o comună economică cu o sută de membri care muncesc produce zilnic mărfuri în valoare de 1.200 de mărci, adică de 360.000 de mărci într-un an de trei sute de zile lucrătoare; aceeași sumă ea o plătește membrilor săi, și fiecare din ei face ceea ce îi place cu partea sa de 12 mărci pe zi, sau 3.600 de mărci pe an. După un an, ca și de altfel după o sută de ani, comuna nu este mai bogată decît la început. În acest interval ea nu va fi în stare să suporte nici măcar sporul moderat pentru nevoile de consumație ale d-lui Dühring, dacă nu vrea să atace fondul ei de mijloace de producție. Acumularea a fost completamente uitată. Ba mai rău încă: întrucît acumularea este o necesitate socială și întrucît prin menținerea banilor este dată o formă comodă de acumulare, modul de organizare a comunei economice împinge direct pe membrii ei la acumularea primitivă, și deci la propria ei distrugere.

Cum se poate evita această contradicție a naturii comunei economice? Ea ar putea recurge la faimoasa „taxă", la sporirea prețului, și să-și vîndă producția anuală cu 480.000 de mărci în loc de 360.000 de mărci. Întrucît însă toate celelalte comune se află în aceeași situație și ar

trebui deci să facă același lucru, fiecare dintre ele ar trebui să plătească în schimbul de mărfuri pe care l-ar face cu altă comună o „taxă" egală cu cea pe care o încasează, iar „tributul" ar cădea astfel în întregime în spinarea proprii-lor ei membri.

Sau comuna rezolvă lucrurile foarte simplu, plătind fiecărui membru pentru o muncă de șase ore produsul unei munci de mai puțin de șase ore, să zicem de patru ore de muncă, adică în loc de douăsprezece mărci numai opt mărci pe zi, menținînd însă prețurile mărfurilor la vechiul lor nivel. În acest caz, ea face în mod direct și deschis ceea ce în cazul precedent a încercat să facă pe ascuns și pe ocolite: ea formează plusvaloarea descoperită de Marx, plusvaloare care se ridică anual la suma de 120.000 de mărci, prin faptul că-și plătește membrii, după modul tipic capitalist, sub valoarea produsă de munca lor și, în plus, socotind la valoarea lor integrală mărfurile pe care le pot cumpăra numai de la ea. Comuna economică își poate forma deci un fond de rezervă numai demascîndu-se ca un truck-system[1] „înnobilat" pe cea mai largă bază comunistă.

Deci una din două: sau comuna economică schimbă „muncă egală contra muncă egală", și în acest caz nu ea, ci particularii pot acumula un fond pentru menținerea și extinderea producției; sau formează ea un asemenea fond, și în acest caz ea nu „schimbă muncă egală contra muncă egală".

Așa stau lucrurile cu conținutul schimbului în comuna economică. Dar cum stau lucrurile cu forma lui? Schimbul are loc cu ajutorul banilor de metal, și d-l Dühring nu mai prididește tot lăudînd „importanța ei istorică pentru omenire" a acestei îmbunătățiri. Dar în relațiile dintre comună și membrii ei, banii nu *sînt* de loc bani și nu au de loc funcțiunea de bani. Ei servesc numai ca simplu certificat de muncă și nu fac decît să constate, cum spune Marx, „participația individuală a producătorului la munca comună și dreptul său individual asupra acelei părți din produsul comun care este destinată consumației", și în această func-

[1] Truck-system se numește în Anglia sistemul bine cunoscut și în Germania în care fabricanții țin ei înșiși prăvălii, silindu-i pe muncitori să se aprovizioneze cu mărfuri de la ei. *(Nota lui Engels)*

țiune a lor „ei nu sînt «bani», tot așa cum nici biletele de teatru nu sînt bani"[1]. Prin urmare ei pot fi înlocuiți prin orice fel de semn, așa cum Weitling îi înlocuiește printr-o „condică comercială" în care pe o pagină se înseamnă orele de muncă, iar pe cealaltă obiectele de consum primite pentru aceste ore. Într-un cuvînt, ei îndeplinesc în relațiile dintre comuna economică și membrii ei funcțiunea „banilor-ore de muncă" ai lui Owen, această „himeră" pe care d-l Dühring o privește cu atîta dispreț, dar pe care trebuie totuși s-o introducă el însuși în economia viitorului. Fie că marca este aceea care arată măsura în care a fost îndeplinită „obligația de a produce" și „dreptul la consumație" dobîndit prin aceasta, fie că este o bucată de hîrtie, o fișă sau o monedă de aur, pentru *acest* scop aceasta este absolut indiferent. Nu însă și pentru alte scopuri, cum se va arăta mai departe.

Astfel, dacă banii de metal nu funcționează ca bani nici în relațiile dintre comuna economică și membrii ei, ci ca bon de muncă deghizat, cu atît mai puțin vor îndeplini ei această funcțiune în schimbul dintre diferitele comune economice. În ipoteza d-lui Dühring, banii de metal sînt aici absolut de prisos. Într-adevăr, ar fi suficientă o simplă contabilitate, care ar efectua mai simplu schimbul de produse ale unei anumite munci contra altor produse ale unei munci egale, dacă s-ar face socoteala cu ajutorul măsurii naturale a muncii, timpul, avînd ca unitate ora de muncă, decît dacă orele de muncă sînt mai întîi transformate în bani. În realitate schimbul nu este altceva decît un schimb în natură; toate cererile în plus se acoperă ușor și simplu prin trecerea lor asupra altor comune. Dar dacă o comună ar fi într-adevăr în deficit față de alte comune, tot „aurul aflat în univers", oricît ar fi el „bani prin natura sa", nu va putea să scape această comună de obligația de a compensa acest deficit prin muncă proprie sporită, dacă nu vrea să ajungă, din cauza datoriilor, în stare de dependență față de celelalte comune. De altfel cititorul să nu piardă din vedere tot timpul că nu facem aici nici un fel de construcție a viitorului. Noi acceptăm pur și simplu

[1] *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 117, notă. — *Nota Red.*

ipotezele d-lui Dühring și tragem concluziile care decurg inevitabil din ele.

Deci, nici în schimbul care are loc între comuna economică și membrii săi și nici în cel dintre diferitele comune, aurul, care „este bani prin natura sa", nu ajunge să-și realizeze această funcțiune naturală a sa. Cu toate acestea, d-l Dühring îi atribuie și în „socialitate" funcțiunea de bani. Trebuie să căutăm deci altă sferă de acțiune pentru această funcțiune de bani. Și această sferă de acțiune există. Deși d-l Dühring dă fiecăruia dreptul la o „consumație cantitativ egală", el nu o poate impune nimănui cu de-a sila. Dimpotrivă, el e mîndru că în lumea sa oricine poate să facă cu banii lui ce-i place. El nu poate împiedica deci ca unii să-și strîngă o mică comoară, pe cînd alții să nu o scoată la capăt cu salariul ce li se plătește. El face chiar ca acest lucru să devină inevitabil, recunoscînd deschis în dreptul succesoral proprietatea comună a familiei, de unde rezultă obligația părinților de a-și întreține copiii. Prin aceasta se face însă o breșă enormă în principiul consumației cantitativ egale. Celibatarul trăiește în belșug și huzur cu cele opt sau douăsprezece mărci pe care le capătă pe zi, pe cînd un văduv cu opt copii minori abia își trage zilele cu această sumă. Pe de altă parte, comuna, primind ca plată bani, lasă deschisă posibilitatea ca acești bani să fi fost cîștigați altfel decît prin muncă proprie. Non olet[1]. Ea nu știe de unde provin banii. Și astfel sînt date toate condițiile pentru ca banii de metal, care pînă atunci jucau numai rolul unui bon de muncă, să capete cu adevărat funcțiunea de bani. Există atît prilejul cît și motivul de a tezauriza pe de o parte, de a contracta datorii pe de altă parte. Cel nevoiaș împrumută de la cel ce tezaurizează. În felul acesta, banii împrumutați, pe care comuna îi primește ca plată pentru mijloace de trai, devin din nou ceea ce sînt în actuala societate, adică întruchiparea socială a muncii umane, măsura reală a muncii, mijloc general de circulație. Toate „legile și normele administrative" din lume sînt tot atît de neputincioase în fața acestui fapt pe cît de neputincioase sînt în fața tablei înmulțirii sau a compoziției chimice a apei. Și, întrucît cel ce tezaurizează are

[1] *Non olet* — banii n-au miros. — *Nota Trad.*

posibilitatea de a-l constrînge pe cel nevoiaș să-i plătească dobînzi, — o dată cu banii de metal, care îndeplinesc funcțiunea de bani, reînvie și camăta.

Am analizat pînă aici numai efectele menținerii banilor de metal în sfera de aplicație a comunei economice dühringiene. Dar, dincolo de această sferă, restul lumii păcătoase își urmează deocamdată liniștită vechea sa cale. Aurul și argintul rămîn pe piața mondială *bani universali*, mijloc general de cumpărare și de plată, întruchipare socială absolută a avuției. Și cu această calitate a metalului nobil se naște pentru fiecare membru al comunelor economice în parte un nou motiv de tezaurizare, de îmbogățire, de practicare a cametei, și anume acela de a se putea mișca liber și independent în raporturile cu comuna și dincolo de limitele acesteia și de a valorifica pe piața mondială avuția individuală acumulată. Cămătarii se transformă în oameni de afaceri care fac negoț cu mijlocul de circulație, în bancheri, în stăpîni ai mijlocului de circulație și ai banilor universali, prin aceasta în stăpîni ai producției și deci în stăpîni ai mijloacelor de producție, chiar dacă acestea ar mai figura cu numele, timp de ani de zile, ca proprietate a comunei economice și comerciale. Prin aceasta însă tezaurizatorii și cămătarii transformați în bancheri au devenit stăpînii comunei economice și comerciale însăși. „Socialitatea" d-lui Dühring se deosebește într-adevăr în mod esențial de „nebulozitățile" celorlalți socialiști. Scopul ei constă numai în a reînvia marea finanță, sub al cărei control și pentru a cărei pungă va munci din răsputeri — dacă in genere va reuși să ia ființă și să se mențină. Singura ei scăpare ar fi ca tezaurizatorii să prefere s-o șteargă din comună cît mai repede, cu ajutorul banilor lor universali.

Dat fiind lipsa de cunoștințe atît de răspîndită în Germania in ceea ce privește socialismul mai vechi, s-ar putea ca vreun adolescent nevinovat să întrebe dacă, de pildă, bonurile de muncă ale lui Owen nu ar putea da și ele prilej unor abuzuri asemănătoare. Cu toate că nu voim să dezvoltăm aici importanța acestor bonuri de muncă, pentru a face totuși o comparație intre „schematismul cuprinzător" al d-lui Dühring și „ideile grosolane, șterse și neînsemnate" ale lui Owen, socotim că e locul să observăm următoarele: În primul rînd, pentru ca să se poată abuza in modul acesta de bonurile de muncă ale lui Owen, ar trebui ca ele să se transforme în bani reali, în timp ce d-l Dühring presupune chiar bani reali, interzicindu-le însă să funcționeze altfel decît ca un simplu bon de muncă. Pe cînd în primul caz ar avea loc un abuz real, în al doilea caz iese la iveală natura imanentă, independentă de voința omenească a banilor, aceștia impunîndu-și modul lor caracteristic și normal de întrebuințare, în opoziție cu abuzul la care d-l Dühring vrea să-i constrîngă din cauza propriei sale ignoranțe în ceea ce privește natura banilor. In al doilea rînd, la Owen, bonurile de muncă nu sînt decît o formă tranzitorie spre o comunitate completă, spre o utilizare liberă a resurselor sociale, și, pe lîngă aceasta, cel mult un mijloc în plus pentru a face comunismul plauzibil pentru publicul britanic. Dacă deci vreun abuz oarecare ar obliga societatea oweniană să desființeze bonurile de muncă, această societate ar face un pas înainte spre ținta ei, ridicîndu-se pe o treaptă mai desăvîrșită a dezvoltării sale. Dar dacă comuna economică a d-lui Dühring desființează banii, ea distruge dintr-o lovitură „importanța" ei „istorică pentru omenire" și își pierde frumusețea cea mai caracteristică, încetînd de a mai fi comuna economică dühringiană și decăzînd la nivelul nebulozităților din care d-l Dühring a ridicat-o cu prețul unei atît de amare trude a fanteziei sale raționale[1].

De unde provin însă toate erorile și confuziile printre care rătăcește comuna economică a d-lui Dühring? Pur și simplu din nebulozitatea care învăluie în capul d-lui Dühring noțiunile de valoare și de bani și care îl împinge pînă la urmă să încerce să descopere valoarea muncii. Întrucît însă d-l Dühring nu deține nicidecum monopolul unor astfel de nebulozități pentru Germania, ci, dimpotrivă, are

[1] Menționăm în treacăt că rolul pe care bonurile de muncă îl joacă în societatea comunistă a lui Owen îi este complet necunoscut d-lui Dühring. El cunoaște aceste bonuri — din Sargant — numai în măsura în care figurează în Labour Exchange Bazars (bazarurile de muncă. Vezi volumul de față, pag. 291. — *Nota Red.*). Aceste încercări de a trece prin schimb de muncă de la societatea actuală la cea comunistă au dat, firește, greș. *(Nota lui Engels)*

concurenți destul de numeroși, „ne vom strădui un moment să descurcăm ghemul" încîlcit de el.

Singura valoare pe care o cunoaște economia este valoarea mărfurilor. Ce sînt mărfurile? Produse date de o societate de producători privați, mai mult sau mai puțin izolați, adică în primul rînd produse private. Dar aceste produse private devin mărfuri abia atunci cînd ele sînt produse nu pentru consumația proprie, ci pentru a fi consumate de alții, deci pentru consumația socială; ele intră în consumația socială prin intermediul schimbului. Între producătorii privați există deci o legătură socială, ei formează o societate. Produsele lor, deși produse private ale fiecăruia în parte, sînt de aceea totodată involuntar însă, și oarecum împotriva voinței lor, și produse sociale. Dar în ce constă caracterul social al acestor produse private? Evident în două însușiri: în primul rînd, în faptul că toate satisfac o necesitate oarecare a oamenilor, că au o valoare de întrebuințare nu numai pentru producător, ci și pentru alții; și, în al doilea rînd, în faptul că, fiind produse ale celor mai diferite munci particulare, ele sînt în același timp produse ale muncii omenești propriu-zise, ale muncii general-omenești. Întrucît au o valoare de întrebuințare și pentru alții, ele pot deveni în genere un obiect de schimb; întrucît toate conțin muncă general-omenească, adică simplă cheltuire de forță de muncă omenească, prin schimb ele pot fi comparate între ele, pot fi considerate ca egale sau inegale, după cantitatea de muncă omenească pe care o conține fiecare. Două produse private egale pot conține — condițiile sociale fiind aceleași — cantități de muncă privată diferite, întotdeauna însă cantități de muncă general-omenească egale. Un fierar neîndemînatic poate face cinci potcoave în tot atîta timp cît îi trebuie unuia îndemînatic pentru a face zece potcoave. Dar societatea nu transformă în valoare neîndemînarea întîmplătoare a cutărui individ; ea recunoaște ca muncă general-omenească numai o muncă executată cu o îndemînare medie normală pentru timpul dat. Una din cele cinci potcoave ale primului fierar nu are deci, în procesul de schimb, o valoare mai mare decît una din celelalte zece, produse de al doilea fierar într-un timp de muncă egal. Munca privată conține

muncă general-omenească numai în măsura în care ea este socialmente necesară.

Dacă spun deci că o marfă are cutare valoare determinată, spun: 1) că este un produs socialmente util; 2) că a fost produsă de o persoană particulară pe cont propriu; 3) că, deși produs al muncii private, este totuși, în același timp și oarecum fără știrea și fără vrerea producătorului, și un produs al muncii sociale, și anume al unei anumite cantități din aceasta, determinată pe cale socială prin intermediul schimbului; 4) această cantitate o exprim nu în muncă însăși, nu într-un anumit număr de ore de muncă, ci *în altă marfă*. Dacă spun deci că ceasul acesta are aceeași valoare ca și bucata aceasta de postav și că fiecare din ele valorează cincizeci de mărci, spun că ceasul, postavul și banii conțin aceeași cantitate de muncă socială. Constat așadar că timpul de muncă social pe care ele îl reprezintă a fost măsurat socialmente și găsit egal. Măsurătoarea nu s-a făcut însă în mod direct, absolut, în ore de muncă sau zile de muncă etc., așa cum se măsoară de obicei timpul de muncă, ci pe o cale ocolită, prin intermediul schimbului, în mod relativ. De aceea nici nu pot exprima această cantitate constatată de timp de muncă în ore de muncă, al căror număr îmi rămîne necunoscut, ci tot numai pe o cale ocolită, în mod relativ prin altă marfă, care reprezintă aceeași cantitate de timp de muncă social. Ceasul valorează atîta cît valorează bucata de postav.

Însă producția de mărfuri și schimbul de mărfuri, silind societatea care stă pe temelia lor să facă acest ocol, o silesc în același timp să-l scurteze pe cît posibil. Producția și schimbul de mărfuri aleg din plebea vulgară a mărfurilor o marfă nobilă în care să poată fi exprimată o dată pentru totdeauna valoarea tuturor celorlalte mărfuri, o marfă care trece drept întruchipare nemijlocită a muncii sociale și care poate de aceea să fie schimbată nemijlocit și necondiționat cu orice marfă — banii. Banii sînt cuprinși în germene în noțiunea de valoare; ei sînt valoarea dezvoltată. Dar cînd valoarea mărfurilor capătă față de mărfurile înseși o existență de sine stătătoare în bani, un nou factor își face apariția în societatea care produce și schimbă mărfuri, un factor cu funcțiuni și efecte sociale

noi. Deocamdată constatăm acest fapt, fără să ne ocupăm mai îndeaproape de el.

Economia politică a producției de mărfuri nu este singura știință care trebuie să opereze cu factori numai relativ cunoscuți. Nici în fizică nu știm cîte molecule de gaz se află într-un volum de gaz dat, la o presiune și la o temperatură de asemenea date. Știm însă că, în măsura în care legea lui Boyle este exactă, un volum dat al unui gaz oarecare conține tot atîtea molecule cît conține un volum egal al oricărui alt gaz la aceeași presiune și temperatură. De aceea putem compara volumele cele mai diferite ale celor mai diferite gaze, în cele mai diferite condiții de presiune și de temperatură, după conținutul lor molecular; iar dacă luăm drept unitate 1 litru de gaz la 0° Celsius și la o presiune de 760 mm, putem să și măsurăm conținutul molecular cu ajutorul acestei unități. În chimie greutățile atomice absolute ale diferitelor elemente ne sînt de asemenea necunoscute. Dar prin faptul că cunoaștem raporturile lor reciproce, noi le cunoaștem în mod relativ. Deci așa cum producția de mărfuri și economia politică, care o studiază, obțin o expresie relativă pentru cantitățile de muncă necunoscute, conținute în diferitele mărfuri, comparînd aceste mărfuri între ele după conținutul lor relativ de muncă, tot așa și chimia găsește o expresie relativă pentru mărimea greutăților atomice, pe care nu le cunoaște, comparînd diferitele elemente după greutatea lor atomică și exprimînd greutatea atomică a unuia prin multiplii sau prin fracțiunile altuia (sulf, oxigen, hidrogen). Și tocmai așa cum producția de mărfuri ridică aurul la rangul de marfă absolută, de echivalent general al celorlalte mărfuri, de măsură a tuturor valorilor, tot astfel ridică și chimia la rangul de marfă-bani chimică hidrogenul, considerînd greutatea lui atomică = 1 și reducînd greutățile atomice ale tuturor celorlalte elemente la hidrogen, exprimîndu-le în multiplii greutății atomice a acestuia.

Dar producția de mărfuri nu este forma exclusivă a producției sociale. În vechea comunitate hindusă, în comunitatea familială a slavilor de sud, produsele nu se transformă în mărfuri. Membrii comunității sînt nemijlocit asociați în vederea producției, munca este repartizată după tradiție și trebuință; la fel și produsele, în măsura în care

sînt afectate consumației. Producția socială nemijlocită, ca și repartiția directă, exclud orice schimb de mărfuri, deci și transformarea produselor în mărfuri (cel puțin în sînul comunității), prin urmare și transformarea lor în *valori*.

Îndată ce societatea intră în posesiunea mijloacelor de producție și le utilizează într-o formă nemijlocit socializată pentru producție, munca fiecăruia, oricît de diferit ar fi caracterul ei specific de utilitate, devine de la început și direct muncă socială. Cantitatea de muncă socială aflată într-un produs nu mai trebuie stabilită în cazul acesta întîi pe o cale ocolită; experiența zilnică arată direct cîtă muncă este necesară în medie. Societatea poate să calculeze cu ușurință cîte ore de muncă se află într-o mașină cu aburi, într-un hectolitru de grîu din ultima recoltă, într-o sută de metri pătrați de postav de o anumită calitate. Societății nici nu-i mai poate deci trece prin minte să continue a exprima cantitățile de muncă înglobate în produse, cantități pe care le cunoaște direct și absolut, într-o măsură relativă, nestabilă și imperfectă, înainte indispensabilă și la care s-a recurs de nevoie, adică să le exprime într-un al treilea produs, și nu în măsura lor naturală, adecvată și absolută — *timpul*. Așa cum nici chimia nu ar mai exprima greutățile atomice în mod relativ, pe calea ocolită a atomului de hidrogen, de îndată ce ar fi în stare să le exprime în mod absolut, în măsura lor adecvată, adică în greutatea lor reală, în bilionimi sau cvadrilionimi de gram. Prin urmare, în condițiile pe care le-am presupus mai sus, nici societatea nu mai atribuie produselor valori. Faptul simplu că cei o sută de metri pătrați de postav necesită, să zicem, o mie de ore de muncă pentru a fi produși, ea nu-l va mai exprima în felul acesta pleziș și lipsit de sens cum că ei *ar valora* o mie de ore de muncă. Se înțelege că și atunci societatea va trebui să știe cîtă muncă este necesară pentru producerea fiecărui obiect de consum. Ea va trebui să întocmească planul de producție după mijloacele de producție, printre care se numără îndeosebi și forțele de muncă. Efectele de utilitate ale diferitelor obiecte de consum, comparate între ele și comparate cu cantitățile de muncă necesare pentru producerea lor, vor determina în

cele din urmă planul. Oamenii vor aranja lucrurile foarte simplu, fără intervenția faimoasei „valori"[1].

Noțiunea de valoare este expresia cea mai generală și deci cea mai cuprinzătoare a condițiilor economice ale producției de mărfuri. În noțiunea de valoare este de aceea cuprins germenele nu numai al banilor, dar și al tuturor celorlalte forme mai dezvoltate ale producției și schimbului de mărfuri. Însuși în faptul că valoarea este expresia muncii sociale conținute în produsele private rezidă posibilitatea deosebirii dintre munca socială și munca privată care se află în același produs. Dacă deci un producător privat va continua să producă după metoda veche în timp ce modul social de producție merge înainte, el va resimți destul de serios această deosebire. Același lucru se întîmplă și atunci cînd totalitatea producătorilor privați ai unui anumit fel de marfă produc această marfă într-o cantitate care întrece nevoile sociale. Faptul că valoarea unei mărfi poate fi exprimată numai în altă marfă și poate fi realizată numai atunci cînd este schimbată contra altei mărfi include în el posibilitatea ca schimbul să nu se efectueze de loc sau ca, făcînd schimbul, să nu realizeze valoarea adevărată. În fine, cînd apare pe piață marfa specifică — forța de muncă —, valoarea ei se determină, ca și valoarea oricărei alte mărfi, după timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei. În forma valoare a produselor se află deci în germene întreaga formă de producție capitalistă, antagonismul dintre capitaliști și muncitorii salariați, armata industrială de rezervă, crizele. A voi să desființezi forma de producție capitalistă prin instituirea „valorii adevărate" este ca și cînd ai încerca să desființezi catolicismul prin înscăunarea unui papă „adevărat" sau ai înfăptui o societate în care producătorii să ajungă să fie, în sfîrșit, stăpîni pe produsul lor, prin aplicarea consecventă a unei categorii

[1] Încă din 1844 am spus că această evaluare a efectului de utilitate și a cheltuirii de muncă, atunci cînd este vorba de a se lua hotărîri în ceea ce privește producția, este tot ceea ce rămîne într-o societate comunistă din noțiunea de valoare a economiei politice („Deutsch-französische Jahrbücher", pag. 95). Argumentarea științifică a acestei teze a devenit însă posibilă, precum se vede, abia prin „Capitalul" lui Marx. *(Nota lui Engels)*

economice care este expresia cea mai cuprinzătoare a înrobirii producătorilor de către propriul lor produs.

Atunci cînd societatea producătoare de mărfuri a dezvoltat forma valoare, inerentă mărfurilor ca atare, pînă la forma bani, încep să iasă la iveală diferiți germeni pînă atunci ascunși încă în valoare. Efectul imediat și cel mai esențial este generalizarea formei marfă. Banii imprimă forma marfă chiar și obiectelor care pînă atunci erau produse direct pentru consumația proprie, antrenîndu-le în schimb. În felul acesta, forma marfă și banii pătrund în economia internă a comunităților asociate nemijlocit în scopul producției, rup una după alta legăturile de comunitate și descompun comunitatea într-o grămadă de producători privați. Banii înlocuiesc mai întîi, cum s-a văzut în India, cultivarea în comun a pămîntului cu cultivarea lui individuală; mai tîrziu ei dizolvă proprietatea comună asupra pămîntului arabil, care se mai vădește încă în reîmpărțirea periodică a pămîntului, împărțindu-l în mod definitiv (de exemplu în comunitățile țărănești — Gehöferschaften[1] — de pe Mosela; începuturile unui asemenea proces se observă și în obștea rusească); în sfîrșit, ei grăbesc împărțirea rămășițelor de proprietate comună asupra pădurilor și pășunilor. Oricare ar fi celelalte cauze — rezultate din dezvoltarea producției — care contribuie la acest proces, banii rămîn totuși mijlocul cel mai puternic prin care aceste cauze acționează asupra comunităților. Și în ciuda tuturor „legilor și normelor administrative", banii ar trebui să dizolve cu aceeași necesitate naturală și comuna economică a d-lui Dühring, dacă ea ar lua vreodată ființă.

Am văzut mai sus (Economia politică, VI) că a vorbi despre o valoare a muncii este o contradicție în sine. Întrucît munca creează în anumite condiții sociale nu numai produse, ci și valoare, iar această valoare se măsoară cu ajutorul muncii, ea nu poate să aibă o valoare specială, tot așa cum gravitația ca atare nu poate să aibă o greutate specială sau căldura o temperatură specială. Este însă o particularitate caracteristică oricărei confuzii sociale care meditează asupra „valorii adevărate" de a-și închipui că

[1] Comunități în care se intră pe familii, pe curți. — *Nota Red.*

muncitorul nu primește în societatea de astăzi „valoarea" deplină a muncii sale și că socialismul este chemat să îndrepte această stare de lucruri. Pentru aceasta trebuie să se stabilească în primul rînd ce este valoarea muncii; iar această valoare se găsește prin încercarea de a măsura munca nu cu măsura ei adecvată, care este timpul, ci cu ajutorul produsului ei. Muncitorul trebuie să primească „întregul produs al muncii". Nu numai produsul muncii, ci însăși munca să poată fi schimbată direct contra produsului: o oră de muncă contra produsului altei ore de muncă. Dar imediat se ridică aici o dificultate „serioasă". Se repartizează *întregul produs*. Funcțiunea progresivă cea mai importantă a societății, acumularea, este scoasă din mîna societății și lăsată pe mîna și în voia indivizilor. Indivizii pot face cu „veniturile" lor tot ce vor, societatea însă rămîne în cel mai bun caz tot atît de bogată sau săracă pe cît a fost. Prin urmare, mijloacele de producție acumulate în trecut au fost centralizate în mîinile societății numai pentru ca toate mijloacele de producție care se vor acumula în viitor să fie din nou fărîmițate în mîinile particularilor. Aceasta înseamnă să-ți răstorni propriile premise și să ajungi la o pură absurditate.

Munca vie, forța de muncă activă, să fie schimbată contra produsului muncii. Dar în acest caz ea este marfă, ca și produsul contra căruia urmează să fie schimbată. În acest caz valoarea acestei forțe de muncă nu este cîtuși de puțin determinată de produsul ei, ci de munca socială întruchipată în ea, adică de legea actuală a salariului.

Dar tocmai acest lucru, ni se spune, nu trebuie să se întîmple. Munca vie, forța de muncă, trebuie să fie schimbată contra produsului ei întreg. Ceea ce înseamnă că ea trebuie să fie schimbată nu contra *valorii* ei, ci contra *valorii* ei *de întrebuințare:* legea valorii să fie deci valabilă pentru toate celelalte mărfuri, dar să fie anulată pentru forța de muncă. Și această confuzie, care se anulează singură, este ceea ce se ascunde în spatele ideii de „valoare a muncii".

„Schimbul unei munci contra altei munci după principiul evaluării egale", în măsura în care acest lucru are un sens, adică schimbul reciproc al produselor unor munci

sociale egale, cu alte cuvinte legea valorii, este legea fundamentală tocmai a producției de mărfuri, deci și a celei mai înalte forme a acesteia, a producției capitaliste. Ea se impune în societatea actuală numai așa cum se pot impune legile economice într-o societate de producători privați: ca o lege a naturii acționînd orbește, inerentă lucrurilor și relațiilor, independentă de voința sau de aspirațiile producătorilor. Ridicînd această lege la rangul unei legi fundamentale a comunei sale economice și cerînd ca aceasta s-o aplice în mod conștient, d-l Dühring face din legea fundamentală a actualei societăți legea fundamentală a societății sale fanteziste. El vrea să păstreze societatea actuală, însă fără părțile ei negative. El se situează în această privință exact pe același teren ca și Proudhon. Ca și acesta, el vrea să înlăture părțile negative rezultate din dezvoltarea producției de mărfuri în producție capitalistă, opunîndu-le legea fundamentală a producției de mărfuri, a cărei acțiune tocmai a dat naștere acestor părți negative. Ca și Proudhon, el vrea să înlăture consecințele reale ale legii valorii cu ajutorul unor consecințe fanteziste.

Oricît de mîndru ar porni însă modernul nostru Don Quijote călare pe nobila lui Rosinantă — „principiul universal al dreptății" — și urmat de viteazul său Sancho Pansa, Abraham Enss[1], pentru a cuceri — ca un adevărat cavaler rătăcitor — coiful lui Mambrin, adică „valoarea muncii", tare ne temem că nu se va alege decît cu vechiul și cunoscutul lighenaș de bărbier.

V.

STAT, FAMILIE, EDUCAȚIE

În cele două capitole precedente am cam epuizat conținutul economic al „noilor formații socialitare" ale d-lui Dühring. Ar mai fi cel mult de observat că „lărgimea uni-

[1] *Abraham Enss* — autorul unui pamflet îndreptat împotriva lui Marx și Engels, intitulat „Atentatul lui Engels împotriva judecății sănătoase, sau falimentul științific în socialismul marxist" (1877). — *Nota Red.*

versală a orizontului istoric" nu-l împiedică de loc să se gîndească la interesele sale speciale, chiar abstracție făcînd de cunoscutul spor moderat pentru nevoile consumației. Întrucît în socialitate vechea diviziune a muncii persistă, comuna economică va avea, afară de arhitecți și de salahori, și literați de profesie, astfel că se naște întrebarea cum va fi reglementat dreptul de autor. Această chestiune îl preocupă pe d-l Dühring mai mult decît oricare alta. Pretutindeni, de exemplu, atunci cînd este vorba de Louis Blanc și de Proudhon, cititorul dă peste dreptul de autor, pe care d-l Dühring îl tratează apoi pe larg într-o expunere de 9 pagini în „Curs", pentru ca în cele din urmă să-l treacă cu bine, sub forma unei misterioase „recompense pentru muncă" — nu ni se spune dacă cu sau fără un spor moderat pentru nevoile consumației —, în socialitate. Un capitol despre poziția puricilor în sistemul natural al societății ar fi fost tot atît de indicat și în orice caz mai puțin plictisitor.

Despre orînduirea politică a viitorului, „filozofia" dă prescripții amănunțite. Aici Rousseau, cu toate că e „singurul precursor de seamă" al d-lui Dühring, nu a pus totuși un fundament destul de adînc; urmașul său mai adînc îndreaptă lucrurile în mod radical, diluîndu-l la extrem pe Rousseau și făcînd din el o zeamă lungă, foarte apoasă, asezonată cu resturi ale filozofiei hegeliene a dreptului. „Suveranitatea individului" constituie baza statului dühringian al viitorului; ea nu trebuie să fie înăbușită de dominația majorității, ci abia acum trebuie să ajungă la apogeu. Și cum se întîmplă lucrul acesta? Foarte simplu. „Dacă se presupun înțelegeri ale fiecăruia cu fiecare în toate direcțiile și dacă aceste înțelegeri vor avea ca obiect ajutorul reciproc împotriva unor nedrepte jigniri, atunci prin aceasta se va întări numai forța necesară pentru menținerea dreptului și nici un drept nu va decurge, nici din simpla preponderență a mulțimii asupra individului și nici din cea a majorității asupra minorității". Iată cu cîtă ușurință învinge forța vie a scamatoriei filozofiei realității cele mai mari piedici, iar dacă cititorul este de părere că a rămas tot atît de puțin lămurit ca și înainte, d-l Dühring îi răspunde să nu ia lucrurile așa de ușor, căci *„cea mai*

mică greșeală în aprecierea rolului voinței colective *ar distruge* suveranitatea individului, singura din care (!) decurg adevăratele drepturi". Bătîndu-și joc de auditoriul său, d-l Dühring îl tratează așa cum merită. Ar fi putut să afirme lucruri și mai boacăne; discipolii care audiază cursul de filozofie a realității tot nu și-ar fi dat seama.

În esență, suveranitatea individului constă în faptul că „individul este supus *în mod absolut constrîngerii* statului", dar că această constrîngere este justificată numai în măsura în care „servește cu adevărat dreptății naturale". În acest scop va exista „legislație și autoritate judecătorească", dar ele „trebuie să rămînă în mîna colectivității"; apoi va mai exista o uniune pentru apărare, care se manifestă în „acțiuni comune ale armatei sau într-un organ executiv afectat asigurării securității interne", adică și armată, și poliție, și jandarmi. D-l Dühring s-a mai dovedit de multe ori a fi un brav prusac; aici el dovedește înrudirea lui cu acel prusac-model care, după spusele răposatului ministru von Rochow, „în inima sa e un jandarm". Dar această jandarmerie a viitorului nu va fi atît de periculoasă ca „Zarucker"-ii[1] de astăzi. Orice ar comite ea împotriva individului suveran, acestuia îi rămîne întotdeauna *o mîngîiere:* „dreptatea sau nedreptatea care i se face, după împrejurări, de către societatea liberă nu poate să fie niciodată *mai rea* decît ceea ce ar fi adus cu sine *starea naturală*"! Și apoi, după ce ne-a făcut să dăm pretutindeni peste inevitabilul său drept de autor, d-l Dühring ne asigură că în lumea lui a viitorului va exista „bineînțeles o avocatură absolut liberă și generală". „Societatea liberă imaginată astăzi" devine tot mai pestriță. Arhitecți, salahori, literați, jandarmi, și acum și avocați! Această „împărăție solidă și critică a gîndirii" seamănă ca două picături de apă cu diferitele împărății cerești ale diferitelor religii, în care credinciosul găsește întotdeauna, într-o formă transfigurată, tot ceea ce i-a îndulcit viața pămîntească. Și d-l Dühring aparține doară statului, în care „fiecare se poate mîntui în felul său"[2]. Ce mai putem dori?

---

[1] Termen popular berlinez pentru jandarm. — *Nota Trad.*

[2] Dintr-un edict al lui Frederic al II-lea, regele Prusiei. — *Nota Trad*

Ceea ce am dori noi nu importă însă aici. Important este ce dorește d-l Dühring. Iar acesta se deosebește de Frederic al II-lea prin aceea că în statul dühringian al viitorului oamenii nu pot nicidecum să se mîntuiască fiecare în felul său. In constituția acestui stat al viitorului se spune: „In societatea liberă nu poate exista nici un fel de cult; *căci* toți membrii acestei societăți au depășit străvechea închipuire puerilă că în spatele sau deasupra naturii ar exista ființe care ar putea fi influențate prin jertfe sau prin rugăciuni". Un „sistem de socialitate just înțeles trebuie... *să suprime* deci toate accesoriile vrăjitoriei spirituale și o dată cu ele tot ceea ce constituie elementele esențiale ale cultelor". Religia este interzisă.

Dar orice religie nu este altceva decît oglindirea fantastică în mințile oamenilor a forțelor exterioare care domină viața lor de toate zilele, o oglindire în care forțele pămîntești iau forma unor forțe suprapămîntești. La începuturile istoriei, forțele naturii sînt cele care au dobîndit în primul rînd o astfel de oglindire, trecînd în cursul dezvoltării ulterioare la diferitele popoare, prin personificări din ce în ce mai variate și mai pestrițe. Acest prim proces a fost urmărit de către mitologia comparată — cel puțin la popoarele indo-europene — pînă la originea sa în vedele indiene, iar apoi, în dezvoltarea sa ulterioară, a fost cercetat în amănunțime la indieni, perși, greci, romani, germani și, în măsura în care există material, chiar și la celți, lituanieni și slavi. Dar curînd intră în acțiune alături de forțele naturii și forțe sociale, care la început le sînt toț atît de străine oamenilor și le stau tot atît de inexplicabile în față, dominîndu-i cu aceeași aparentă necesitate naturală, ca înseși forțele naturii. Figurile fantastice în care se reflectau la început numai forțele misterioase ale naturii capătă astfel atribute sociale și devin reprezentante ale unor forțe istorice[1]. Intr-o fază de dezvoltare și mai înaintată, toate

[1] Acest dublu caracter de mai tîrziu al zeităților este cauza confuziei ulterioare a mitologiilor, cauză care a fost trecută cu vederea de mitologia comparată, care se menține pe punctul de vedere unilateral că aceste zeități ar fi numai reflexe ale forțelor naturii. Astfel, zeul războiului, care la unele triburi germanice se numește în limba nordică veche Tyr, iar în vechea limbă germană Zio, corespunde zeu-

atributele naturale și sociale ale numeroșilor zei sînt trecute asupra *unui* singur dumnezeu atotputernic, care, la rîndul său, nu este altceva decît reflexul omului abstract. Astfel a luat naștere monoteismul, care, din punct de vedere istoric, este produsul ultim al filozofiei vulgare elene mai noi și care și-a găsit întruchiparea în dumnezeul național exclusiv al evreilor, Iahve. In această formă comodă, maleabilă și ușor adaptabilă oricărei situații, religia poate continua să existe ca o manifestare nemijlocită, cu alte cuvinte ca o formă emoțională a relațiilor dintre oameni și forțele străine, naturale și sociale care îi stăpînesc, atîta vreme cît oamenii sînt dominați de asemenea forțe. Am văzut însă de repetate ori că în societatea burgheză actuală oamenii sînt stăpîniți ca de o forță străină de relațiile economice pe care le-au creat ei înșiși, de mijloacele de producție pe care le-au produs ei înșiși. Baza reală a acțiunii reflexului religios persistă deci, și împreună cu ea persistă și reflexul religios însuși. Și chiar dacă economia politică burgheză ne permite să întrezărim într-o oarecare măsură cauzalitatea acestei dominații străine, aceasta nu schimbă fondul chestiunii. Economia politică burgheză nu poate nici să împiedice în genere crizele, nici să-l ferească pe capitalist de pierderi, de răi-platnici și de falimente, nici nu-l poate apăra pe muncitor de șomaj și mizerie. Tot se mai spune că omul propune și dumnezeu (adică dominația străină a modului de producție capitalist) dispune. Simpla cunoaștere, chiar dacă ar merge mai departe și mai adînc decît economia politică burgheză, nu este suficientă pentru a pune forțele sociale sub dominația societății. Pentru aceasta e nevoie, în primul rînd, de o *acțiune* socială. Și atunci cînd această acțiune va fi fost înfăptuită, atunci cînd societatea, prin luarea în posesiune a tuturor mijloacelor de producție și prin minuirea lor planificată, se va fi eliberat pe sine și va fi eliberat pe toți membrii săi de înrobirea lor actuală de către aceste mijloace de producție pe care ei înșiși le-au produs,

lui grec Zeus — în latinește Jupiter, din Diu-piter; la alte triburi acest zeu e numit Er, Eor, corespunzînd deci grecescului Ares — în latinește Mars. *(Nota lui Engels)*

dar care stau în fața lor ca o gigantică forță străină, cu alte cuvinte atunci cînd omul nu numai că va propune, dar va și dispune, — numai atunci va dispărea și această ultimă forță străină, care acum se mai oglindește încă în religie, și împreună cu ea va dispărea și oglindirea religioasă însăși, din simplul motiv că nu va mai exista nimic de oglindit.

D-l Dühring însă n-are răbdare să aștepte pînă cînd religia va pieri de această moarte naturală a ei. El procedează mai radical. El este mai Bismarck decît Bismarck; el decretează legi și mai aspre decît legile din mai ale lui Bismarck, și nu numai împotriva catolicismului, ci împotriva oricărei religii în genere; el îi asmute pe ai săi jandarmi ai viitorului împotriva religiei, dîndu-i acesteia prilejul să devină martiră și prelungindu-i astfel viața. Ori încotro ne întoarcem privirile, dăm de socialism specific prusian.

După ce în felul acesta d-l Dühring a reușit cu bine să desființeze religia, „omul care se bizuie numai pe sine însuși și pe natură și care s-a maturizat pînă la cunoașterea forțelor sale colective poate să pornească cu îndrăzneală pe toate căile pe care i le deschide mersul lucrurilor și propria sa ființă". Să vedem acum, ca variație, care este calea deschisă de „mersul lucrurilor" pe care poate să pornească cu îndrăzneală, sub conducerea d-lui Dühring, omul care se bizuie pe sine însuși.

Primul moment din mersul lucrurilor datorită căruia omul se bizuie pe sine însuși este nașterea sa. El este încredințat apoi pe timpul minorității naturale, îngrijirii „educatoarei naturale a copiilor", mama. „Această perioadă se poate întinde, ca în vechiul drept roman, pînă la pubertate, adică pînă la vîrsta de aproximativ paisprezece ani". Numai acolo unde băieții mai mari, obraznici, nu aduc mamei respectul cuvenit, autoritatea paternă și în special măsurile publice de educare vor înlătura acest neajuns. O dată cu pubertatea, copilul intră sub „tutela naturală a tatălui", dacă există un tată cu „paternitate reală necontestată"; în caz contrar comuna instituie un tutore.

Întocmai cum mai înainte d-l Dühring își închipuia că modul de producție capitalist poate fi înlocuit printr-unul social fără ca producția însăși să fie transformată, tot așa

își închipuie el acum că familia burgheză modernă poate fi ruptă de întreaga ei bază economică fără ca prin aceasta să fie schimbată întreaga ei formă. Pentru d-l Dühring această formă este atît de imuabilă, încît el consideră pînă și „vechiul drept roman", ce-i drept într-o formă oarecum „înnobilată", ca trebuind să servească în vecii vecilor ca îndreptar în ceea ce privește relațiile de familie, pe care nu și-o poate închipui decît „ca transmițătoare de moșteniri", deci ca pe o unitate posesoare. Aici utopiștii sînt mult superiori d-lui Dühring. Pentru ei stabilirea unor asocieri libere între oameni și transformarea muncii casnice private în industrie publică însemnau totodată și socializarea educației tineretului, și cu aceasta și relații reciproce cu adevărat libere între membrii familiei. Și apoi Marx a și arătat („Capitalul", pag. 515[1] și urm.) că „marea industrie creează, o dată cu rolul hotărîtor pe care îl atribuie în afara căminului femeilor, tinerilor și copiilor de ambele sexe în procesele de producție organizate pe baze sociale, temelia economică nouă pentru o formă superioară a familiei și a raporturilor dintre sexe".

„Orice visător care vrea să reformeze societatea — spune d-l Dühring — are, firește, gata pregătit și un sistem pedagogic care corespunde noii sale vieți sociale". Judecînd după această teză, d-l Dühring apare ca „un adevărat monstru" printre visătorii care vor să reformeze societatea. Școala viitorului îl preocupă cel puțin tot atît cît și dreptul de autor — și asta înseamnă într-adevăr mult. El are gata pregătit un plan complet al învățămîntului în școli și în universități nu numai pentru întregul „viitor previzibil", ci și pentru perioada de tranziție. Ne vom opri însă numai asupra celor ce va trebui să învețe tineretul de ambele sexe în forma definitivă în ultimă instanță a socialității.

Școala primară generală oferă „tot ceea ce în sine și în principiu prezintă farmec pentru om", adică în special „bazele și rezultatele principale ale tuturor științelor care au tangență cu concepțiile despre lume și viață". Se învață

[1] *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 445. — *Nota Red.*

deci în primul rînd matematica, și anume „străbătîndu-se în întregime" cercul tuturor noțiunilor și elementelor principiale de la simpla numărătoare și adunare pînă la calculul integral. Aceasta nu înseamnă însă că în această școală se va opera cu diferențiale și integrale. Dimpotrivă; se vor preda acolo elemente cu totul noi ale matematicii generale, care să conțină în germene atît matematica elementară obișnuită cît și matematica superioară. Dar cu toate că d-l Dühring susține că, „schematic și în linii generale", el vede limpede „în fața ochilor" pînă și „conținutul manualelor" care se vor utiliza în această școală a viitorului, din nenorocire el nu a reușit totuși să descopere pînă acum aceste „elemente ale matematicii generale"; iar ceea ce nu poate înfăptui el desigur că „este de așteptat ca abia forțele libere și sporite ale noii orînduiri sociale să o facă". Dar dacă strugurii matematicii viitorului sînt încă foarte acri deocamdată, în schimb astronomia, mecanica și fizica viitorului vor prezenta cu atît mai puține dificultăți și „vor constitui sîmburele oricărui învățămînt", în timp ce „botanica și zoologia, cu metoda lor cu precădere descriptivă, în ciuda tuturor teoriilor..." vor servi mai mult „pentru convorbiri mai ușoare". Așa stă scris în „Philosophie" la pag. 417. Pînă în prezent d-l Dühring nu cunoaște altă botanică și altă zoologie decît pe cele cu precădere descriptive. Întreaga morfologie organică, care cuprinde anatomia comparată, embriologia și paleontologia lumii organice, el nu o cunoaște nici măcar după nume. În timp ce în spatele lui se nasc în domeniul biologiei zeci de științe absolut noi, în naivitatea lui de copil el continuă să-și ia „elementele de cultură eminamente moderne ale modului de gîndire folosit în științele naturii" din istoria naturală pentru copii a lui Raff, impunînd și întregului „viitor previzibil" această constituție a lumii organice. Ca de obicei, chimia a fost și aici cu desăvîrșire uitată.

Pentru latura estetică a învățămîntului, d-l Dühring va trebui să creeze totul din nou. Poezia de pînă acum nu e potrivită pentru acest scop. Acolo unde orice religie este interzisă, se înțelege de la sine că toate „ticluirile mitologice sau de altă natură religioasă", obișnuite la poeții de pînă acum, nu pot fi tolerate în școală. De asemenea

este condamnabil și „misticismul poetic, foarte cultivat, de exemplu, de Goethe". D-l Dühring va trebui deci să se hotărască să ne dea el însuși capodoperele poetice care „corespund aspirațiilor mai înalte ale unei fantezii echilibrate de rațiune" și care reprezintă idealul adevărat: „desăvîrșirea lumii". Numai de s-ar grăbi. Comuna economică va putea cuceri lumea întreagă abia cînd va înainta în pasul furtunos al alexandrinului echilibrat de rațiune.

Cu filologia nu va fi prea mult chinuit cetățeanul în creștere al viitorului. „Limbile moarte vor fi complet înlăturate..., iar limbile vii străine vor rămîne... ceva secundar". Numai acolo unde relațiile dintre popoare cuprind mișcarea maselor populare înseși, aceste limbi vor trebui să fie făcute accesibile oricui, după nevoie, printr-o metodă ușoară. „Filologia cu adevărat creatoare" se găsește într-un fel de gramatică generală, și anume în „materia și forma limbii proprii". — Mărginirea națională a oamenilor de astăzi este mult prea cosmopolită pentru d-l Dühring. El vrea să desființeze și cele două pîrghii care în lumea actuală mai oferă cel puțin prilejul de ridicare deasupra mărginitelor puncte de vedere naționale: cunoașterea limbilor vechi, care deschid un orizont comun mai larg cel puțin oamenilor cu cultură clasică ai tuturor popoarelor, și cunoașterea limbilor moderne, singurul mijloc cu ajutorul căruia oameni de naționalitate diferită se pot înțelege între ei și pot cunoaște ceea ce se întîmplă dincolo de propriile lor granițe. În schimb trebuie să fie buchisită temeinic gramatica limbii naționale. „Materia și forma limbii proprii" pot fi însă înțelese numai dacă se urmărește nașterea și dezvoltarea treptată a limbii, ceea ce nu este posibil fără a studia în primul rînd formele sale moarte și în al doilea rînd limbile înrudite vii și moarte. Cu aceasta ne aflăm însă din nou pe terenul prohibit în mod expres. Excluzînd astfel din planul său școlar întreaga gramatică istorică modernă, d-lui Dühring nu-i mai rămîne pentru studiul limbilor decît gramatică tehnică de modă veche, ajustată în stilul vechii filologii clasice, cu toată cazuistica și tot arbitrarul ei, determinate de lipsa unei baze istorice. Ura împotriva vechii filologii îl face să ridice produsul cel mai mizerabil al acestei filologii la rangul de „punct

central al unei filologii cu adevărat creatoare". Se vede cît de colo că avem de-a face cu un savant filolog care nu a auzit niciodată vorbindu-se despre filologia istorică, dezvoltată atît de mult și cu atîta succes în ultimii 60 de ani, și de aceea nu caută „elementele de cultură eminamente moderne" ale filologiei la Bopp, Grimm și Diez, ci la răposații întru domnul — Heyse și Becker.

Dar, cu toate acestea, tînărul cetățean al viitorului este încă departe de „a se bizui pe sine însuși". Mai e nevoie pentru aceasta de o fundamentare mai profundă, prin „însușirea ultimelor baze filozofice". „O asemenea aprofundare... nu va mai fi însă o sarcină colosală" de cînd d-l Dühring a deschis drumul în acest domeniu. Într-adevăr, „dacă puținul material strict științific cu care se poate făli schematica generală a existenței este curățit de falsele zorzoane scolastice și dacă ne decidem să acceptăm numai realitatea verificată" de d-l Dühring, atunci filozofia elementară devine pe deplin accesibilă și tineretului viitorului. „Să ne amintim formulările *extrem de simple* prin care am dat noțiunilor de infinit și criticii lor o amploare necunoscută pînă acum"; „nu vedem" astfel „de ce elementele concepției universale despre spațiu și timp, devenite atît de simple prin actuala lor aprofundare și precizare, nu ar intra pînă la urmă în rîndurile cunoștințelor preliminare... Ideile care pătrund pînă la rădăcină" ale d-lui Dühring „nu trebuie să joace un rol secundar în sistemul de cultură universală a noii societăți". Ba, dimpotrivă, starea egală cu sine însăși a materiei și infinitul măsurat sînt chemate să-l facă pe om „nu numai să stea pe propriile sale picioare, ci să și afle prin propriile sale forțe că *are sub picioare* așa-zisul *absolut*".

După cum se vede, așadar, școala primară a viitorului nu este altceva decît un liceu prusian, puțin „înnobilat", în care limbile greacă și latină au fost înlocuite prin ceva mai multă matematică pură și aplicată și în special prin elementele filozofiei realității, iar studiul limbii germane este coborît din nou la nivelul răposatului Becker, adică aproximativ al clasei a patra de liceu. Într-adevăr, „nu vedem de ce" „cunoștințele" d-lui Dühring — care, așa cum am dovedit, sînt extrem de școlărești în toate domeniile atinse de el —, sau mai bine zis ceea ce rămîne din

ele după o prealabilă „epurare" radicală, nu „ar intra" toate grămadă „pînă la urmă în rîndul cunoștințelor preliminare", cu atît mai mult cu cît ele n-au ieșit nicicînd din acest rînd. Firește că d-l Dühring a auzit ceva despre faptul că în societatea socialistă munca urmează să fie îmbinată cu educația, asigurîndu-se astfel o pregătire tehnică multilaterală și o bază practică pentru educația științifică; de aceea el pune și acest punct în slujba socialității în felul lui obișnuit. Întrucît însă, după cum am văzut, în esență vechea diviziune a muncii continuă să existe nestingherită în producția dühringiană a viitorului, acest învățămînt tehnic este lipsit de orice aplicație practică ulterioară, de orice importanță pentru producția însăși; scopul lui este pur didactic: acela de a înlocui gimnastica, despre care radicalul nostru revoluționar nici nu vrea să audă. De aceea nici nu poate d-l Dühring să ne ofere altceva decît cîteva fraze, ca de exemplu: „generația tînără și cea bătrînă muncesc în sensul cel mai strict al cuvîntului". Cu adevărat lamentabilă ne apare însă această vorbărie fără noimă și fără conținut atunci cînd o comparăm cu pasajul din „Capitalul", pag. 508—515[1], în care Marx dezvoltă teza următoare: „Cum se poate urmări în mod amănunțit la Robert Owen, sistemul de fabrică a dat naștere germenului unei educații a viitorului, care va combina, pentru toți copiii trecuți de o anumită vîrstă, munca productivă cu învățămîntul și cu gimnastica, nu numai ca metodă pentru mărirea producției sociale, ci ca singură metodă pentru formarea unor oameni dezvoltați în toate direcțiile"[2].

Să lăsăm de o parte universitatea viitorului, în care filozofia realității va constitui miezul întregii cunoașteri și în care, alături de facultatea de medicină, va continua să existe în plină înflorire și facultatea de drept; să trecem și peste „institutele de specialitate", despre care nu aflăm decît că se vor ocupa numai „de cîteva obiecte". Să presupunem că tînărul cetățean al viitorului a ajuns după absolvirea tuturor cursurilor școlare „să se bizuie pe sine însuși"

[1] *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediția a II-a, pag. 439—445. — *Nota Red.*

[2] Op. cit., pag. 440.

în așa măsură, încît să-și poată căuta o nevastă. Ce fel de mers al lucrurilor îi deschide aici d-l Dühring?

„Față de importanța pe care perpetuarea o are pentru consolidarea, stîrpirea și amestecul însușirilor, precum și chiar pentru o dezvoltare nouă și creatoare a lor, ultimele rădăcini a ceea ce este uman și neuman trebuie căutate în mare parte în asocierea și selecția sexuală și, în plus încă, în grija pentru sau contra unui anumit rezultat al nașterilor. Judecarea debandadei și a stupidității care domnesc în acest domeniu trebuie lăsată practic pe seama unei epoci viitoare. Dar cel puțin atîta trebuie explicat din capul locului, chiar sub presiunea prejudecăților, că mult mai importantă decît numărul este, desigur, calitatea nașterilor pe care natura sau prevederea omenească reușește să le realizeze. E drept că monștrii au fost suprimați în toate timpurile și în toate sistemele de drept; dar scara de la ceea ce este normal pînă la ceea ce degenerează în inuman are multe trepte... Dacă se previne nașterea unui om care oricum ar deveni numai un produs rău, acest fapt constituie în mod evident un avantaj". Tot așa se spune în alt loc: „Gîndirii filozofice nu-i vine greu să înțeleagă... dreptul lumii încă nenăscute la o compoziție pe cît posibil mai bună... Concepția și la rigoare și nașterea oferă în această privință prilejul unor măsuri preventive sau — în mod excepțional — și selective". Și mai departe: „Arta elenă, care idealiza pe om în marmoră, nu va mai putea păstra aceeași importanță istorică îndată ce se va porni la înfăptuirea sarcinii care ține mai puțin de domeniul artei și care e deci cu mult mai importantă pentru soarta milioanelor de oameni, aceea de a perfecționa crearea oamenilor în carne și oase. Această artă nu este o simplă artă de modelare a pietrei, iar estetica ei nu se rezumă la contemplarea unor forme moarte" etc.

Tînărul nostru cetățean al viitorului cade din nori. Că la o căsătorie nu este vorba numai de o artă de modelare a pietrei și de contemplarea unor forme moarte, o știa el și fără d-l Dühring; dar acesta îi promisese doar că va putea porni pe toate căile pe care i le deschide mersul lucrurilor și propria sa ființă pentru a găsi o inimă iubitoare de femeie împreună cu trupul respectiv. Nicidecum, îl întîmpină cu glas de tunet „moralitatea profundă și severă". Este vorba mai întîi să te lepezi de debandada și stupiditatea care domnesc în domeniul asocierii și selecției sexuale și să ții seamă de dreptul lumii nou născute la o compoziție pe cît posibil mai bună. El are datoria în acest moment solemn să perfecționeze crearea oamenilor în carne și oase, adică să devină, ca să zicem așa, un Fidias care creează în carne și oase. Cum să procedeze? Frazele misterioase de mai sus ale d-lui Dühring nu-i dau nici o indicație în această privință, cu toate că însuși acesta afirmă că este vorba de o „artă". Să aibă oare d-l Dühring și pentru această artă „schematic în fața ochilor" un manual asemănător cu acelea care circulă astăzi cu duiumul în plicuri sigilate prin librăriile germane? De fapt aici nu ne mai aflăm în împărăția socialității, ci mai degrabă în împărăția „Flautului fermecat", numai că veselul popă francmason Sarastro n-ar putea trece nici măcar drept „preot de clasa a doua" față de moralistul nostru mai profund și mai sever. Încercările pe care acela le-a întreprins cu perechea sa de adepți înamorați nu sînt decît un fleac pe lîngă înfiorătorul examen la care d-l Dühring supune pe cei doi indivizi suverani ai săi înainte de a le permite să contracteze „căsătoria morală și liberă". Astfel, se poate întîmpla ca al nostru Tamino al viitorului, care „se bizuie pe sine însuși", să aibă sub picioare așa-zisul absolut, și totuși unul din aceste picioare să se abată cu cîteva trepte de la normal, astfel încît gurile rele să susțină că e șchiop. De asemenea e posibil ca aleasa inimii sale, Pamina[1] viitorului, să nu stea tocmai drept pe absolutul pomenit, datorită umărului drept ceva mai ridicat, cusur în care invidia vede chiar o mică cocoașă. Ce se va întîmpla atunci? Le va interzice oare mai profundul și mai severul nostru Sarastro să practice arta perfecționării omului în carne și oase, va face el uz de „măsurile" sale „preventive" la „concepție" sau de cea „selectivă" la „naștere"? Facem prinsoare zece contra unul că lucrurile vor lua alt curs; perechea de îndrăgostiți îi va întoarce spatele lui Sarastro-Dühring și va merge la ofițerul stării civile.

[1] Sarastro, Tamino și Pamina — personaje din opera „Flautul fermecat" a lui Mozart. — *Nota Red.*

Stați! exclamă d-l Dühring. N-am vrut să spun una ca asta. Dați-mi voie să vorbesc. La „motivele superioare, cu adevărat umane ale binefăcătoarelor legături sexuale... forma omenește înnobilată a excitării sexuale, a cărei intensificare se manifestă ca *dragoste pătimașă*, este prin caracterul ei reciproc cea mai bună chezășie pentru rezultatul favorabil al legăturii... Faptul că dintr-o relație în sine armonioasă rezultă un produs de conformație identică nu este decît un efect de rangul al doilea. De aici urmează din nou că orice constrîngere este dăunătoare" etc. Și astfel se termină toate cît se poate de frumos în cea mai frumoasă dintre socialități. Șchiopul și cocoșata se iubesc cu pasiune și oferă deci în reciprocitatea lor cea mai bună chezășie pentru un armonios „efect de rangul al doilea"; e ca într-un roman: se iubesc, se căsătoresc, iar moralitatea mai profundă și mai severă se pierde, ca de obicei, într-o flecăreală armonioasă.

Ideile nobile pe care d-l Dühring le are în general despre sexul feminin reies din următoarea învinuire adusă societății actuale: „In societatea întemeiată pe asuprire și pe vînzarea omului de către om, prostituția e considerată ca o completare firească a căsniciei silnice în favoarea bărbaților, iar faptul *că ceva asemănător nu este posibil și pentru femei* este dintre cele mai explicabile și *dintre cele mai semnificative*". Pentru nimic în lume n-aș vrea să primesc recunoștința pe care i-o vor arăta, probabil, d-lui Dühring femeile pentru acest compliment. Dar să-i fie oare d-lui Dühring cu totul necunoscut acel fel de venit, astăzi destul de obișnuit, al celor stipendiați de fuste (Schürzenstipendien)? D-l Dühring a fost doar și el referendar și locuiește la Berlin, unde încă pe vremea mea, acum treizeci și șase de ani, referendarius — pentru a nu mai vorbi de locotenenți — rima foarte adesea cu Schürzenstipendiarius!

* * *

Fie-ne îngăduit să ne despărțim în spirit vesel-împăciuitor de tema noastră, care a fost cu siguranță adesea destul de aridă și plicticoasă. Atîta vreme cît ne-am ocupat

de diferitele probleme, aprecierea noastră a fost legată de faptele obiective, incontestabile; în conformitate cu aceste fapte, ea a trebuit să fie de multe ori destul de severă și chiar aspră. Acum, cînd am lăsat în urmă filozofia, economia politică și socialitatea și cînd avem în fața noastră imaginea de ansamblu a scriitorului pe care a trebuit să-l analizăm în amănunt, acum pot trece pe primul plan considerente care se referă la el ca om; acum ne este permis să explicăm multe rătăciri științifice și infatuări, altfel cu neputință de înțeles, prin cauze personale și să rezumăm aprecierea noastră generală asupra d-lui Dühring în cuvintele: *iresponsabilitate cauzată de grandomanie.*

Anexe

VECHEA PREFAȚĂ LA „ANTI-DÜHRING". DESPRE DIALECTICĂ[1] [1878]

Această lucrare nu este cîtuși de puțin fructul vreunui „imbold lăuntric". Dimpotrivă, prietenul meu Liebknecht poate confirma cîtă osteneală a trebuit să-și dea ca să mă determine să arunc lumina criticii asupra celei mai noi teorii socialiste a d-lui Dühring. O dată hotărît s-o fac, nu mi-a mai rămas altceva decît să analizez această teorie, care se prezintă pe ea însăși ca ultim rezultat practic al unui nou sistem filozofic, în ansamblul acestui sistem și, prin urmare, să analizez însuși sistemul. Am fost, așadar, nevoit să-l urmez pe d-l Dühring în domeniul acela vast în care vorbește despre toate lucrurile posibile și despre încă altele cîteva. În felul acesta s-a născut seria de articole care au apărut de la începutul anului 1877 în „*Vorwärts*" din Leipzig și care sînt adunate aici la un loc.

Două împrejurări justifică critica atît de amănunțită — așa cum o cere caracterul obiectului tratat — a unui sistem care, cu toate osanalele pe care și le cîntă singur, prezintă o importanță infimă. Pe de o parte, această critică mi-a dat prilejul să dezvolt într-o formă pozitivă, în diverse domenii, concepția mea asupra unor chestiuni disputate care prezintă astăzi un interes științific sau practic mai general. Și deși nu mi-ar putea trece prin minte să opun sistemului d-lui Dühring un alt sistem, sper totuși că, cu toată diversitatea materialului tratat, cititorului nu-i va

[1] Acest articol a fost scris prin mai 1878 ca prefață la ediția întîi din „Anti-Dühring", dar această prefață a fost înlocuită cu alta și apoi clasată de Engels printre materialele pentru „Dialectica naturii". — *Nota Red.*

scăpa legătura internă care există între ideile expuse de mine. —

Pe de altă parte, d-l Dühring, „creatorul de sistem", nu este un fenomen izolat în realitatea germană de astăzi. De cîtva timp, în Germania, sistemele filozofice, în special sistemele de filozofie a naturii, răsar peste noapte cu duzinele, ca ciupercile după ploaie, ca să nu mai vorbim de nenumăratele noi sisteme politice, de economie politică etc. După cum în statul modern se presupune că fiecare cetățean posedă maturitatea necesară pentru a-și forma o părere asupra tuturor chestiunilor care sînt supuse votului său, după cum în economia politică se presupune că fiecare cumpărător este și un cunoscător al tuturor mărfurilor pe care e pus în situația să le cumpere pentru întreținerea sa, tot astfel se consideră acum că trebuie să se pretreacă lucrurile și în știință. Oricine poate scrie despre orice, iar „libertatea științei" constă tocmai în a scrie despre ce n-ai studiat și în a susține că aceasta este singura metodă strict științifică. Iar d-l Dühring este unul dintre reprezentanții cei mai caracteristici ai acestei pseudoștiințe zgomotoase care se îndeasă astăzi în Germania pretutindeni pe primul plan și acoperă totul cu zarva asurzitoare a frazeologiei ei grandilocvente. Frazeologie grandilocventă în poezie, în filozofie, în economia politică, în istoriografie, frazeologie grandilocventă la catedră și la tribună, frazeologie grandilocventă peste tot, frazeologie grandilocventă cu pretenții de superioritate și de profunzime, spre deosebire de frazeologia simplă și plat-vulgară a altor națiuni, frazeologie grandilocventă — cel mai caracteristic produs în serie al industriei intelectuale germane, ieftin, dar prost, întocmai ca și alte fabricate germane, alături de care nu a fost, din păcate, expus la Philadelphia. Chiar și socialismul german se îndeletnicește în ultimul timp, mai ales de cînd cu exemplul lăudabil al d-lui Dühring, cu foarte mult zel cu frazeologia grandilocventă; faptul că mișcarea practică social-democrată se lasă atît de puțin înșelată de această frazeologie grandilocventă este o nouă dovadă a naturii minunat de sănătoase a clasei noastre muncitoare într-o țară în care, cu excepția științelor naturii, pentru moment aproape totul este atins de boală.

Dacă, în cuvîntarea rostită la congresul naturaliştilor care a avut loc la München[1], Nägeli a exprimat ideea că niciodată cunoaşterea omenească nu va dobîndi un caracter de omniscienţă, apoi este sigur că i-au rămas necunoscute performanţele d-lui Dühring. Aceste performanţe m-au silit să le urmăresc şi într-o serie de domenii în care eu mă pot mişca cel mult ca diletant. Este vorba, în special, de diferitele ramuri ale ştiinţelor naturii, în care pînă acum se socotea adesea mai mult decît lipsă de modestie dacă un „profan" îndrăznea să spună vreun cuvînt. Mă încurajează însă întrucîtva afirmaţia d-lui Virchow[2], făcută tot la München şi dezvoltată mai pe larg în alt loc, după care, în afara sferei propriei lui specialităţi, oricare cercetător al naturii nu este decît un semidoct, vulgo un profan. Aşa cum un asemenea specialist poate şi trebuie să-şi permită din cînd în cînd incursiuni în domenii învecinate, şi aşa cum în acest caz specialiştii respectivi trec cu vederea anumite stîngăcii de exprimare şi mici inexactităţi, tot aşa mi-am luat şi eu — bizuindu-mă pe aceeaşi îngăduinţă — libertatea de a cita procese şi legi ale naturii ca exemple care confirmă concepţiile mele teoretice generale. Căci rezultatele ştiinţelor moderne ale naturii se impun celui care se ocupă de chestiuni teoretice cu aceeaşi forţă irezistibilă care îi împinge şi pe cercetătorii moderni ai naturii — cu voia sau fără voia lor — la concluzii teoretice generale. Şi aici are loc o oarecare compensaţie. Dacă teoreticienii sînt nişte semidocţi în domeniul ştiinţelor naturii, cercetătorii moderni ai naturii sînt, de fapt, în aceeaşi măsură nişte semidocţi în domeniul teoriei, în domeniul a ceea ce s-a numit pînă acum filozofie.

Cercetarea empirică a naturii a acumulat cantităţi atît de uriaşe de material pozitiv, încît necesitatea de a-l sistematiza şi de a-l clasifica după domeniile respective de cercetare şi potrivit legăturii lui interne a devenit de-a dreptul imperioasă. Tot atît de imperioasă devine stabilirea legăturii juste dintre diferitele domenii ale cunoaşterii. Dar cu aceasta ştiinţele naturii trec în domeniul

[1] In septembrie 1877. — *Nota Red.*

[2] Referatul lui Virchow „Libertatea ştiinţei în statul modern" a fost editat în broşură separată la Berlin în 1877. — *Nota Red.*

teoriei, unde metodele empirice nu sînt de nici un folos; aici nu ne poate ajuta decît gîndirea teoretică. Însă gîndirea teoretică este numai ca aptitudine o însuşire înnăscută. Această aptitudine trebuie dezvoltată, desăvîrşită, şi pentru atingerea acestui scop nu există pînă astăzi alt mijloc decît studierea filozofiei de pînă acum.

Gîndirea teoretică a fiecărei epoci, deci şi a epocii noastre, este un produs istoric, care în perioade diferite capătă forme foarte diferite şi prin urmare un conţinut foarte diferit. Ştiinţa gîndirii este, prin urmare, ca oricare alta, o ştiinţă istorică, ştiinţa dezvoltării istorice a gîndirii omeneşti. Acest lucru prezintă importanţă şi pentru aplicarea practică a gîndirii la domeniile experimentale. Căci, în primul rînd, teoria legilor gîndirii nu este cîtuşi de puţin un „adevăr etern", stabilit o dată pentru totdeauna, aşa cum îşi imaginează raţiunea filistină cînd este vorba de cuvîntul logică. Chiar logica formală a rămas de la Aristotel pînă astăzi un cîmp de discuţii violente. Iar în ceea ce priveşte dialectica, ea a fost cercetată pînă acum mai îndeaproape numai de doi gînditori: Aristotel şi Hegel. Or, pentru ştiinţele moderne ale naturii, tocmai dialectica constituie cea mai importantă formă de gîndire, deoarece ea singură prezintă analogul şi, deci, metoda de explicare a proceselor de dezvoltare care au loc în natură, a legăturilor generale din natură, a trecerilor de la un domeniu de cercetare la altul.

In al doilea rînd, cunoaşterea procesului de dezvoltare istorică a gîndirii omeneşti, a concepţiilor despre legăturile generale ale lumii exterioare, care s-au ivit în diferite epoci, constituie o necesitate pentru ştiinţele teoretice ale naturii şi pentru motivul că oferă un criteriu de apreciere a teoriilor care urmează să fie elaborate de aceste ştiinţe. Lipsa de cunoştinţe în domeniul istoriei filozofiei iese însă aici adesea la iveală şi încă destul de izbitor. Teze stabilite de secole în filozofie, care nu rareori sînt de mult lichidate din punct de vedere filozofic, apar destul de des la cercetători teoretizanţi ai naturii ca nişte adevăruri noutăţi, ba chiar devin modă pentru un timp. Este, desigur, un mare succes al teoriei mecanice a căldurii că a adus noi dovezi în sprijinul tezei conservării energiei, punînd-o din nou pe primul plan; dar oare ar fi putut apărea această

teză ca absolut nouă dacă domnii fizicieni şi-ar fi amintit că ea a fost stabilită încă de Descartes? De cînd fizica şi chimia au reînceput să opereze aproape exclusiv cu molecule şi cu atomi, vechea filozofie greacă atomistă a trecut din nou pe primul plan. Dar cît de superficial o tratează chiar cei mai serioşi dintre ei! Astfel Kekulé („Ziele und Leistungen der Chemie")[1] ne povesteşte că originea ei trebuie căutată la Democrit, în loc să vorbească de Leucip; şi afirmă că Dalton a admis cel dintîi existenţa unor atomi elementari, calitativ diferiţi, şi a atribuit cel dintîi greutăţi specifice diferite atomilor diferitelor elemente, în timp ce în Diogene Laertius se poate citi (X, 1, § 43—44 şi 61) că încă Epicur atribuia atomilor nu numai deosebiri de mărime şi formă, ci şi de *greutate*, adică cunoştea, de pe atunci, în felul său, greutatea atomică şi volumul atomic.

Anul 1848, care de altminteri în Germania n-a dus nimic pînă la capăt, a înfăptuit o revoluţie totală numai în domeniul filozofiei. Orientîndu-se în mod hotărît spre practică, punînd pe de o parte bazele marii industrii şi ale speculaţiilor, iar pe de altă parte bazele uriaşului avînt pe care l-au cunoscut de atunci încoace ştiinţele naturii în Germania şi ai cărui primi predicatori ambulanţi au fost nişte personaje caricaturale ca Vogt, Büchner etc., — naţiunea a respins cu hotărîre filozofia clasică germană, care se împotmolise în terenul nisipos al vechiului hegelianism berlinez. Vechiul hegelianism berlinez meritase cu prisosinţă acest lucru. Dar o naţiune care vrea să fie la înălţimea ştiinţei nu se poate lipsi de gîndire teoretică. O dată cu hegelianismul a fost aruncată peste bord şi dialectica, tocmai în clipa în care caracterul dialectic al proceselor naturale se impunea gîndirii cu o forţă irezistibilă, adică tocmai atunci cînd numai dialectica putea să ajute ştiinţelor naturii să învingă greutăţile teoretice — şi astfel s-a recăzut în vechea metafizică. În rîndurile publicului au căpătat de atunci o largă răspîndire, pe de o parte, reflexiile plate ale lui Schopenhauer, croite pe măsura mentalităţii filistine, şi mai tîrziu chiar ale lui Hartmann, iar pe de altă parte materialismul vulgar al unor predicatori

[1] Engels are în vedere broşura lui Kekulé „Ţelurile şi rezultatele ştiinţifice ale chimiei", apărută la Bonn în 1878. — *Nota Red.*

ambulanţi ca Vogt şi Büchner. În universităţi îşi făceau concurenţă cele mai felurite soiuri de eclectism, care aveau comun numai faptul că erau cîrpite din tot felul de resturi ale unor sisteme filozofice dispărute şi că erau toate deopotrivă de metafizice. Din rămăşiţele filozofiei clasice nu s-a păstrat decît un anumit fel de neokantianism, al cărui ultim cuvînt era lucrul în sine care nu va putea fi niciodată cunoscut, cu alte cuvinte tocmai acea parte din filozofia lui Kant care merita cel mai puţin să fie păstrată. Rezultatul final a fost incoerenţa şi confuzia care domină în prezent gîndirea teoretică.

Este aproape cu neputinţă să iei în mînă o carte de teorie a ştiinţelor naturii fără să ai impresia că înşişi cercetătorii naturii simt cît de mult îi domină această incoerenţă şi confuzie şi că aşa-zisa filozofie care circulă în prezent nu le oferă absolut nici o soluţie. Şi aici, într-adevăr, nu există nici o altă soluţie, nici o altă posibilitate de lămurire decît reîntoarcerea, sub o formă sau alta, de la gîndirea metafizică la cea dialectică.

Această reîntoarcere poate avea loc pe diferite căi. Ea se poate înfăptui spontan, prin simpla forţă a descoperirilor înseşi ale ştiinţelor naturii, care nu mai îngăduie să fie înghesuite în vechiul pat metafizic al lui Procust. Dar aceasta este un proces îndelungat şi greoi, în cursul căruia trebuie învinse o sumedenie de fricţiuni inutile. El a şi început în mare măsură, în special în biologie. Acest proces poate fi foarte mult scurtat dacă teoreticienii ştiinţelor naturii se vor decide să se ocupe mai îndeaproape de filozofia dialectică sub formele ei istorice existente. Dintre acestea, în special două pot deveni deosebit de rodnice pentru ştiinţele moderne ale naturii.

Prima este filozofia greacă. Aici gîndirea dialectică mai apare în simplitatea ei primitivă, încă nestînjenită de graţioasele piedici pe care metafizica secolelor XVII—XVIII — Bacon şi Locke în Anglia, Wolff în Germania — şi le-a creat ea însăşi şi cu care şi-a barat calea de la înţelegerea părţii la înţelegerea întregului, la pătrunderea corelaţiei generale. Grecii — tocmai pentru că nu ajunseseră încă pînă la disecarea, pînă la analiza naturii — mai concep natura ca un tot, ca un ansamblu. Legătura generală dintre fenomenele naturii nu este demonstrată de greci în

amănunt: ea este pentru dînşii rezultatul contemplării directe. In aceasta constă insuficienţa filozofiei greceşti, din pricina căreia ea a trebuit să cedeze, mai tîrziu, locul altor concepţii. In aceasta constă însă şi superioritatea ei faţă de toţi adversarii ei metafizicieni de mai tîrziu. Dacă în privinţa amănuntului, avea dreptate metafizica, şi nu grecii, în privinţa ansamblului aveau dreptate grecii, şi nu metafizica. Aceasta este una din cauzele pentru care sîntem nevoiţi în filozofie, ca şi în atîtea alte domenii, să ne întoarcem mereu la realizările acestui popor mic atît de dotat, a cărui activitate universală i-a asigurat în istoria dezvoltării omenirii un loc pe care nu-l poate pretinde nici un alt popor. A doua cauză este că în multiplele forme ale filozofiei greceşti găsim deja în germene, în formare, aproape toate concepţiile de mai tîrziu. De aceea ştiinţele teoretice ale naturii sînt şi ele nevoite să se întoarcă la greci dacă vor să urmărească istoria naşterii şi dezvoltării tezelor lor generale de azi. Pe zi ce trece înţelegerea acestui fapt îşi croieşte drum. Găseşti din ce în ce mai rar cercetători ai naturii care, în timp ce ei înşişi operează cu frînturi ale filozofiei greceşti, de exemplu ale atomisticii, considerîndu-le drept adevăruri eterne, să privească la greci cu un nobil dispreţ baconian pentru că grecii n-au avut o ştiinţă empirică a naturii. Ar fi numai de dorit ca această înţelegere să se dezvolte pînă la o cunoaştere reală a filozofiei greceşti.

A doua formă a dialecticii şi cea mai la îndemînă tocmai cercetătorilor germani ai naturii este filozofia clasică germană de la Kant pînă la Hegel. Aici începutul s-a şi făcut, căci, în afară de neokantianismul deja pomenit, devine din nou o modă să se recurgă la Kant. De cînd s-a descoperit că tocmai Kant este părintele a două ipoteze geniale fără de care actuala ştiinţă teoretică a naturii nu poate face nici un pas înainte — al teoriei formării sistemului solar, atribuită înainte lui Laplace, şi al teoriei frînării rotaţiei pămîntului de către maree — Kant a cîştigat din nou cinstirea care i se cuvine din partea cercetătorilor naturii. Dar a voi să studiezi dialectica la Kant ar fi o muncă inutilă, obositoare şi prea puţin rodnică, de cînd există în operele lui *Hegel* un compendiu cuprinzător

al dialecticii, deşi a fost dezvoltat pornind de la un punct cu totul greşit.

După ce, pe de o parte, reacţiunea împotriva „filozofiei naturii" — în mare măsură justificată de acest punct de pornire greşit şi de jalnica împotmolire a hegelianismului berlinez — şi-a dat frîu liber, degenerînd pînă la urmă în simple înjurături, după ce, pe de altă parte, ştiinţele naturii au fost părăsite cu atîta strălucire fără nici un răspuns la necesităţile lor teoretice de către metafizica eclectică curentă, se va putea probabil rosti din nou în faţa cercetătorilor naturii numele lui Hegel fără a dezlănţui prin aceasta convulsiile epileptice care la d-l Dühring iau forme atît de caraghioase.

In primul rînd, trebuie stabilit că nu este vorba aici cîtuşi de puţin de a apăra punctul de la care a pornit Hegel, după care spiritul, gîndirea, ideea ar fi factorul primordial, iar lumea reală numai o copie a ideii. La aceasta a renunţat încă Feuerbach. Toţi sîntem de acord asupra faptului că în fiecare domeniu ştiinţific, în natură ca şi în istorie, trebuie pornit de la *faptele* date, deci în ştiinţele naturii trebuie pornit de la diferitele forme obiective şi de la diferitele forme de mişcare ale materiei[1]; că deci nici în ştiinţele teoretice ale naturii legăturile nu trebuie născocite şi introduse în fapte, ci trebuie descoperite din fapte şi, o dată descoperite, trebuie demonstrate, pe cît este posibil, pe cale experimentală.

Tot atît de puţin poate fi vorba de a menţine conţinutul dogmatic al sistemului hegelian, aşa cum a fost el propovăduit de bătrînii şi tinerii hegelieni din Berlin. O dată cu punctul de plecare idealist cade şi sistemul construit pe baza lui, deci şi filozofia hegeliană a naturii. Trebuie amintit însă că polemica ştiinţelor naturii împotriva lui Hegel, în măsura în care Hegel a fost înţeles just, era îndreptată numai împotriva acestor două puncte: punctul de plecare idealist şi construcţia arbitrară a sistemului, care se opunea faptelor.

[1] In redactarea iniţială a textului aici era punct, după care începea următoarea propoziţie neterminată, ştearsă mai tîrziu de Engels: „Noi, materialiştii socialişti, mergem în această privinţă mult mai departe decît cercetătorii naturii, dat fiind că noi, ca şi...". — *Nota Red.*

Lăsînd la o parte toate acestea, mai rămîne dialectica hegeliană. Este meritul lui Marx că, în opoziţie cu „epigonii irascibili, aroganţi şi mediocri care dau astăzi tonul în Germania“[1], el cel dintîi a scos iarăşi în evidenţă metoda dialectică care fusese dată uitării, legătura dintre ea şi dialectica hegeliană, precum şi deosebirea dintre ele, şi a aplicat totodată, în „Capitalul“, această metodă la faptele unei ştiinţe empirice, la economia politică. Şi a făcut-o cu atîta succes, încît chiar în Germania şcoala economică modernă s-a ridicat deasupra concepţiei vulgare a liberului-schimb numai pentru că, sub pretext că-l critică, îl copiază pe Marx (adeseori destul de fals).

Dialectica lui Hegel e dominată de aceleaşi inversări ale tuturor legăturilor reale, ca şi toate celelalte ramuri ale sistemului său. Dar, cum spune Marx, „cu toată mistificarea pe care o suferă dialectica în mîinile lui Hegel, el a fost acela care a expus pentru prima oară în mod cuprinzător şi conştient formele ei generale de mişcare. La el dialectica stă cu capul în jos. Ea trebuie răsturnată pentru a se descoperi sîmburele raţional sub învelişul mistic“[2].

Dar chiar în ştiinţele naturii întîlnim adesea teorii în care relaţiile reale sînt aşezate cu capul în jos, în care imaginea este luată drept obiectul reflectat şi care necesită de aceea o astfel de răsturnare. Asemenea teorii domină adesea vreme îndelungată. Aşa s-a întîmplat cu teoria căldurii: timp de aproape 200 de ani căldura a fost considerată nu ca o formă de mişcare a materiei obişnuite, ci ca o materie misterioasă specială; abia teoria mecanică a căldurii a săvîrşit răsturnarea necesară[3]. Nu-i mai puţin adevărat că şi fizica, dominată de teoria căldurii-substanţă, a descoperit o serie de legi ale căldurii deosebit de importante, croind, în special prin Fourier[4] şi Sadi Carnot,

[1] Aceste cuvinte sînt luate din postfaţa scrisă de Marx la ediţia a doua a volumului I din „Capitalul“. — *Nota Red.*

[2] *Karl Marx:* „Capitalul“, vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediţia a II-a, pag. 49. — *Nota Red.*

[3] Funcţiunea C a lui Carnot literalmente răsturnată: $\frac{1}{C}$ = temperatura absolută. Fără această răsturnare, ea nu-i bună la nimic. *(Nota lui Engels).*

[4] Engels se referă la matematicianul Jean Baptiste Joseph Fourier, autorul tratatului „Théorie analitique de la chaleur“ („Teoria analitică a căldurii“), Paris 1822. — *Nota Red.*

drum concepţiei juste care, la rîndul ei, trebuia doar să răstoarne, punîndu-le pe picioare, legile descoperite de predecesoarea ei şi să le traducă în propriul ei limbaj. La fel şi în chimie, teoria flogisticului a furnizat, abia după un secol de muncă experimentală, materialul cu ajutorul căruia Lavoisier a putut să descopere în oxigenul preparat de Priestley antipodul real al flogisticului[1] imaginar şi să răstoarne în întregime teoria flogisticului. Dar prin aceasta rezultatele experimentale ale chimiei flogistice nu fură cîtuşi de puţin înlăturate. Dimpotrivă. Ele rămaseră în picioare; numai formularea lor a fost răsturnată, tradusă din limbajul flogistic în limbajul chimiei contemporane, şi-şi păstrară mai departe valabilitatea.

Între dialectica hegeliană şi dialectica raţională este acelaşi raport ca şi între teoria substanţei calorice şi teoria mecanică a căldurii, ca şi între teoria flogisticului şi teoria lui Lavoisier.

[1] După teoria flogisticului, esenţa arderii constă în aceea că din corpul care arde se degajă un alt corp ipotetic, un corp inflamabil, denumit flogistic. — *Nota Red.*

DIN LUCRĂRILE PRELIMINARE PENTRU „ANTI-DÜHRING"[1]

LA SECȚIUNEA INTÎI: FILOZOFIE.

La cap. al III-lea. Apriorism

[Ideile — oglindiri ale realității]

Ideile, toate deduse din experiență, sînt oglindiri — exacte sau deformate — ale realității.

La cap. al III-lea. Apriorism, pag. 43—44

[Lumea materială și legile gîndirii]

Două feluri de experiență — exterioară, materială, și interioară — legile gîndirii și formele gîndirii. Formele gîndirii de asemenea în parte moștenite prin dezvoltare (axiomele matematice, de exemplu, sînt de la sine înțelese pentru europeni, ceea ce, firește, nu e cazul pentru boșimani și negrii australieni).

Dacă premisele noastre sînt juste și dacă aplicăm just la ele legile gîndirii, rezultatul trebuie să corespundă realității, întocmai cum un calcul de geometrie analitică trebuie să corespundă cu construcția geometrică, deși cele două procedee sînt complet diferite. Din păcate, însă,

[1] Indicațiile în legătură cu capitolele și paginile la care se referă fragmentele respective „Din lucrările preliminare pentru «Anti-Dühring»", precum și titlurile fragmentelor cuprinse în paranteze pătrate, aparțin redacției. — *Nota Red.*

aceasta nu se întîmplă aproape niciodată sau numai la operații foarte simple.

Lumea exterioară, la rîndul ei, este fie natura, fie societatea.

La cap. al III-lea, Apriorism, pag. 43—46; cap. al IV-lea. Schematica universului, pag. 50—54, și cap. al X-lea. Morală și drept. Egalitate, pag. 109

[Relația dintre gîndire și existență]

Gîndirea are ca unic conținut lumea și legile gîndirii. Rezultatele generale ale cercetării lumii apar la capătul acestor cercetări; ele nu sînt așadar *principii,* puncte de plecare, ci *rezultate,* concluzii. A construi aceste rezultate din cap, a le lua ca bază de pornire și a reconstrui apoi din ele lumea în cap, aceasta se cheamă *ideologie,* o ideologie de care suferea pînă acum orice fel de materialism, deoarece, deși îi era clară în oarecare măsură relația dintre gîndire și existență în *natură,* în istorie însă nu, fiind că nu înțelegea dependența gîndirii, în fiecare caz dat, de condițiile materiale istorice. — Întrucît Dühring pornește de la „principii", și nu de la fapte, el este ideolog, și nu poate ascunde aceasta decît formulînd tezele într-un mod atît de general și atît de lipsit de conținut, încît ele apar *axiomatice, plate,* motiv pentru care nici nu se poate trage din ele vreo concluzie, ci se poate numai *introduce* în ele o semnificație arbitrară. De pildă, principiul *existenței unice.* Unitatea lumii și absurditatea existenței de dincolo este rezultatul întregii cercetări a lumii, dar aici ea urmează să fie dovedită *a priori,* pornind de la o *axiomă a gîndirii.* De aceea e un nonsens. — Dar fără această inversare nu este cu putință filozofia ca filozofie în sine.

La cap. al III-lea. Apriorism, pag. 46—47

[Lumea ca un tot închegat. Cunoașterea lumii]

Sistematica[1] cu neputință după Hegel. Este clar că lumea constituie un sistem unitar, adică un tot închegat,

[1] Sistematica aici în sensul de sistem absolut, încheiat. — *Nota Red.*

dar cunoaşterea acestui sistem presupune cunoaşterea *întregii* naturi şi istorii, pe care oamenii nu o realizează *niciodată*. Cel care construieşte sisteme trebuie deci să umple nenumăratele lacune cu *propriile sale invenţii*, adică să creeze fantezii *iraţionale*, să facă ideologie.

Fantezie raţională — alias combinaţie!

La cap. al III-lea. Apriorism, pag. 47—50

[Operaţii matematice şi operaţii pur logice]

Raţiunea care calculează — *maşină de calculat!* — Ciudată confundare a operaţiilor matematice, care sînt susceptibile de demonstraţie materială, de probă, pentru că se bazează pe contemplarea materială directă, deşi abstractă, cu cele *pur* logice, care sînt susceptibile numai de demonstraţie prin raţionament, aşadar nu sînt susceptibile de certitudinea pozitivă, care este proprie operaţiilor matematice — şi cîte din acestea nu sînt false! Maşina de *integrat*, compară Andrews, speech. Nature, Sept. 7, 76[1].

Schemă = şablon.

La cap. al III-lea. Apriorism, pag. 46—50, şi cap. al IV-lea. Schematica universului, pag. 50—54

[Realitate şi abstracţie]

Cu ajutorul tezei despre unicitatea existenţei atotcuprinzătoare, pe care ar putea s-o subscrie şi papa şi şeicul Islamului, fără să renunţe de fel la infailibilitatea şi religia lor, Dühring poate dovedi tot atît de puţin *materialitatea* exclusivă a oricărei existenţe, cum poate construi dintr-o axiomă matematică oarecare un triunghi, o sferă sau deduce teorema lui Pitagora. Ambele necesită premise reale, şi numai prin cercetarea lor se poate ajunge la aceste rezultate. Certitudinea că în afara lumii materiale

[1] *Andrews*, cuvîntare. „Natura" din 7 septembrie 1876. — Engels se referă la cuvîntarea rostită de Thomas Andrews la a 46-a adunare anuală a „Asociaţiei ştiinţifice britanice", ţinută la Belfast. — *Nota Red.*

nu există separat o lume spirituală este rezultatul unei cercetări îndelungate şi complicate a lumii reale, y compris[1] produsele şi procesele creierului omenesc. Rezultatele geometriei nu sînt altceva decît însuşirile naturale ale diferitelor linii, suprafeţe şi corpuri, respectiv ale combinaţiilor lor, care în mare parte se iviseră deja în natură cu mult înainte de a fi existat oamenii (radiolare, insecte, cristale etc.).

La cap. al VI-lea. Filozofia naturii. Cosmogonie, fizică, chimie, pag. 69 şi urm.

[Materie şi mişcare]

Mişcarea este modul de existenţă a materiei, prin urmare mai mult decît o simplă însuşire a ei. Nu există şi nu a putut exista niciodată materie fără mişcare. Mişcare în spaţiul universal, mişcare mecanică a unor mase mai mici pe un corp ceresc izolat, vibraţie moleculară sub formă de căldură, tensiune electrică, polarizare magnetică, descompunere şi combinaţie chimică, viaţă organică mergînd pînă la produsul ei superior, gîndirea — într-una sau alta din aceste forme de mişcare se află în fiecare moment dat fiecare atom de materie. Orice echilibru sau este numai repaus relativ, sau este chiar mişcare în echilibru, ca aceea a planetelor. Repausul absolut poate fi conceput numai acolo unde nu există materie. Aşadar nici mişcarea ca atare, nici vreuna din formele ei, ca de pildă forţa mecanică, nu pot fi separate de materie, nu-i pot fi opuse ca ceva deosebit, străin ei, fără a ajunge la absurd.

La cap. al VII-lea. Filozofia naturii. Lumea organică, pag. 81—83

[Selecţia naturală]

Dühring ar trebui să fie bucuros de natural selection[2], căci ea constituie cea mai bună exemplificare a teoriei lui

[1] Inclusiv. — *Nota Trad.*

[2] Selecţia naturală. — *Nota Trad.*

despre scopurile şi mijloacele conştiente. — Dacă Darwin cercetează selecţia naturală, *forma* în care se săvîrşeşte o modificare lentă, Dühring cere ca Darwin să indice şi *cauza* modificării, despre care nici d-l Dühring nu ştie nimic. Orice progres al ştiinţei s-ar lua, d-l Dühring va declara totdeauna că mai lipseşte ceva şi va găsi astfel suficiente motive de supărare.

La cap al VII-lea. Filozofia naturii. Lumea organică

[Despre Darwin]

Cît de mare apare extrem de modestul Darwin, care nu numai că strînge, grupează şi prelucrează mii de fapte din întreaga biologie, dar şi citează cu bucurie pe fiecare predecesor, oricît ar fi el de mărunt, chiar în dauna propriei sale glorii, în comparaţie cu fanfaronul de Dühring, care personal n-a realizat nimic, dar pe care nu-l satisfac niciodată realizările altora, şi care...

La cap. al VII-lea. Filozofia naturii. Lumea organică, pag. 82—84, şi cap. al VIII-lea (sfîrşit), pag. 90—93

Dühringiana. Darvinism, pag. 115 [„Cursul de filozofie"]

Adaptarea plantelor este o combinaţie de forţe fizice sau de agenţi chimici, prin urmare nu-i adaptare. Dacă, „în creşterea ei, planta ia calea pe care primeşte cea mai multă lumină", o face pe căi şi în moduri diferite, care variază după felul şi natura plantei. Forţele fizice şi agenţii chimici acţionează însă aici la fiecare plantă diferit şi-i ajută plantei, care este oricum altceva decît elementele „chimice şi fizice etc.", să obţină lumina necesară pe calea care i-a devenit caracteristică în urma unei lungi dezvoltări anterioare. Mai mult, această lumină acţionează ca un excitant asupra celulelor plantei şi pune în mişcare în ele, ca reacţie, tocmai aceste forţe şi aceşti agenţi[1]. Întrucît acest proces se petrece într-o structură celulară organică

[1] In manuscris se află aici observaţia marginală a lui Engels: Şi la animale adaptarea spontană joacă rolul principal.

şi ia forma de excitare şi reacţie, şi deoarece el are loc aici întocmai ca şi atunci cînd se produce prin mijlocirea nervilor în creierul omenesc, expresia adaptare este potrivită pentru ambele cazuri. Şi dacă adaptarea ar fi mijlocită pur şi simplu de conştiinţă, atunci unde începe conştiinţa şi adaptarea şi unde încetează aceasta? La moneră, la planta insectivoră, la burete, la coral, la primul nerv? Dühring le-ar face o plăcere enormă cercetătorilor naturii de tip vechi dacă ar vrea să traseze această graniţă. Excitabilitate şi reacţie a protoplasmei găsim pretutindeni unde există protoplasmă vie, şi întrucît efectul unor excitaţii care se modifică lent determină şi modificări ale protoplasmei — căci altfel ar pieri —, expresia adaptare este în mod *necesar* aceeaşi pentru toate corpurile organice.[1]

La cap. al VII-lea. Filozofia naturii. Lumea organică, pag. 82 şi urm.

[Adaptare şi ereditate]

In privinţa dezvoltării speciilor, Haeckel consideră adaptarea ca un factor negativ sau modificator şi ereditatea ca unul pozitiv sau conservator. Dühring, dimpotrivă (pag. 122), consideră că ereditatea produce şi rezultate negative, *modificatoare.* (Aici o întreagă poliloghie despre preformare). Dar nimic nu este mai uşor decît, ca de altfel în toate contradicţiile de acest fel, să le răstorni şi să demonstrezi că tocmai prin modificarea *formei* adaptarea conservă esenţialul, *organul însuşi,* pe cînd ereditatea, prin însuşi amestecul a doi indivizi întotdeauna diferiţi, produce mereu modificări, a căror acumulare nu exclude transformarea speciei. Căci se transmit doar şi rezultatele adaptării! Dar aşa nu facem nici un pas înainte. Trebuie să luăm *starea de fapt* şi s-o cercetăm aşa cum este ea, şi atunci vom constata, firesc, că Haeckel este perfect îndreptăţit să considere ereditatea, în esenţă, ca latura conservativă, pozitivă, şi adaptarea ca latura care revoluţionează, negativă a procesului. Domesticirea şi creşterea animalelor

[1] Notă marginală a lui Engels: şi adaptarea spontană este şi la animale lucrul principal.

şi a plantelor, ca şi adaptarea spontană, sînt mai convingătoare decît „concepţiile subtile“ ale lui Dühring.

La cap. al VIII-lea. Filozofia naturii. Lumea organică (sfîrşit), pag. 93—96

Dühring, pag. 141.

Viaţa. In ultimii douăzeci de ani, chimiştii fiziologi şi fiziologii chimişti au afirmat de nenumărate ori că schimbul de substanţe este cel mai de seamă fenomen al vieţii, şi această afirmaţie este proclamată aici drept definiţie a vieţii. Dar ea nu este nici exactă, nici suficientă. Schimb de substanţe găsim şi acolo unde viaţa *lipseşte,* de exemplu la procesele chimice simple care în prezenţa unui aflux suficient de materii prime reproduc mereu propriile lor condiţii, iar un corp anumit este purtătorul procesului (exemple vezi Roscoe[1], 102, fabricarea acidului sulfuric), la endosmoză şi exosmoză (prin membrane organice moarte şi chiar neorganice?), la celulele artificiale ale lui Traube cu mediul lor înconjurător. Schimbul de substanţe despre care se presupune că ar constitui viaţa abia urmează deci să fie, la rîndul lui, definit mai îndeaproape. Cu toată fundamentarea profundă, concepţia subtilă şi cercetarea rafinată, tot n-am ajuns încă aşadar să cunoaştem esenţa chestiunii şi tot ne mai punem întrebarea: ce este viaţa?

Definiţiile sînt lipsite de valoare pentru ştiinţă, deoarece sînt totdeauna insuficiente. Singura definiţie reală este dezvoltarea însăşi, dar aceasta nu mai este o definiţie. Pentru a şti şi a arăta ce este viaţa, trebuie să cercetăm toate formele vieţii şi să le expunem în înlănţuirea lor. In schimb, pentru *uzul curent,* o scurtă prezentare a trăsăturilor celor mai generale şi totodată mai caracteristice într-o aşa-numită definiţie poate fi adesea utilă, ba chiar necesară, şi nu poate dăuna dacă nu i se cere mai mult decît poate spune. Să încercăm deci să dăm o atare definiţie a vieţii, lucru cu care şi-au bătut capul în zadar mulţi oameni (vezi Nicholson).

[1] *Roscoe H. E.-Schorlemmer C.,* Ausführliches Lehrbuch der Chemie (Manual detaliat de chimie), vol. I, Braunschweig 1877 — *Nota Red.*

Viaţa este modul de existenţă a corpurilor albuminoide, şi acest mod de existenţă constă în esenţă în înnoirea continuă a componentelor lor chimice prin nutrire şi eliminare.

Din schimbul organic de substanţe ca funcţie esenţială a albuminei şi din proprietatea ei de a fi plastică, derivă apoi toate celelalte funcţiuni vitale elementare: excitabilitatea, inclusă şi în interacţiunea dintre hrană şi albumină; contractibilitatea la absorbirea hranei; capacitatea de creştere, care pe treapta cea mai de jos (monere) include înmulţirea prin diviziune; mişcarea interioară, fără de care nu este cu putinţă nici ingerarea, nici asimilarea hranei. Dar abia prin observare se va putea lămuri cum are loc înaintarea de la simpla albumină plastică la celulă şi, prin aceasta, la organism, iar o astfel de cercetare depăşeşte simpla definiţie a vieţii pentru uzul curent. (Dühring mai cunoaşte, la pag. 141, încă o întreagă lume intermediară, deoarece fără un sistem de canale de circulaţie şi fără o „schemă germinativă“ nu există viaţă propriu-zisă. Pasajul e minunat).

La cap. al X-lea. Morală şi drept. Egalitate, pag. 110—116

Dühring — economie. — Cei doi bărbaţi

Cît timp este vorba de morală, Dühring îi poate socoti egali, dar acest lucru nu mai e cu putinţă de îndată ce trece la economie. De pildă, dacă aceşti doi bărbaţi sînt un yankee broken in to all trades[1] şi un student berlinez care nu dispune decît de diploma de bacalaureat şi de filozofia realităţii şi pe deasupra de nişte braţe pe care, din principiu, nu le-a întărit la scrimă, cum rămîne cu egalitatea? Yankeul produce tot, studentul îi dă numai o mînă de ajutor ici-colo, iar repartiţia făcîndu-se corespunzător cu rezultatele, în scurt timp yankeul va avea mijloacele să exploateze ca un capitalist eventuala creştere a coloniei (prin copii sau nou veniţi). Astfel, pornind de la aceşti doi bărbaţi, pot lua cu uşurinţă naştere întreaga

[1] American sută-n sută, trecut prin ciur şi dîrmon. — *Nota Trad.*

orînduire modernă, producţia capitalistă etc. fără ca *vreunul* din ei să recurgă la sabie.

La cap. al X-lea. Morală şi drept. Egalitate, pag 117—122

Dühringiana.

Egalitate — dreptate. — Ideea că egalitatea este expresia dreptăţii, principiul orînduirii politice şi sociale perfecte, s-a născut în mod istoric. În comunităţile primitive ea nu exista, sau exista numai într-o măsură foarte limitată, pentru membrul cu drepturi depline al unei comunităţi primitive izolate şi era însoţită de existenţa sclaviei. La fel în democraţia antică. Egalitatea tuturor oamenilor, greci, romani şi barbari, liberi şi sclavi, băştinaşi şi străini, cetăţeni şi cei care se aflau sub protecţia statului etc., era nu numai ceva nebunesc, ci de-a dreptul criminal pentru mintea omului din antichitate, iar primele ei mlădiţe în creştinism au fost consecvent prigonite. — În catolicism apare pentru prima dată *egalitatea negativă a tuturor oamenilor în faţa lui dumnezeu ca păcătoşi* şi, într-un sens mai îngust, egalitatea tuturor fiilor lui dumnezeu mîntuiţi prin graţia şi sîngele lui Hristos. Ambele concepţii îşi au temeiul în rolul creştinismului ca religie a sclavilor, exilaţilor, proscrişilor, prigoniţilor, asupriţilor. O dată cu victoria creştinismului, acest moment a trecut pe planul al doilea, lucrul cel mai important devenind antagonismul dintre credincioşi şi păgîni, ortodocşi şi eretici. — O dată cu ridicarea oraşelor şi prin aceasta a elementelor mai mult sau mai puţin dezvoltate ale burgheziei, ca şi ale proletariatului, era inevitabil ca revendicarea egalităţii să se trezească treptat din nou ca o condiţie a existenţei burgheze, iar proletariatul să tragă din egalitatea politică concluzia egalităţilor sociale. Aceasta s-a exprimat pentru prima dată net, firește într-o formă religioasă, în războiul ţărănesc. — Latura burgheză a fost formulată pentru prima dată net, dar încă tot ca o revendicare general-omenească, de către Rousseau. Cum se întîmplă cu toate revendicările burgheziei, şi aici proletariatul păşeşte alături ca o umbră ameninţătoare şi îşi trage propriile lui concluzii (Babeuf). Această legătură dintre egalitatea

burgheză şi concluziile proletare trebuie dezvoltată mai amănunţit.

Aşadar, pentru a se elabora teza egalitate = dreptate a fost nevoie de aproape toată istoria de pînă acum, şi ea a putut fi formulată abia după ce a existat o burghezie şi un proletariat. Dar teza egalităţii este aceea care spune că nu trebuie să existe *privilegii*, prin urmare ea este în esenţă *negativă* şi condamnă toată istoria de pînă acum. Din cauză că este lipsită de conţinut pozitiv şi că respinge fără multă vorbă tot trecutul, ea poate fi proclamată la fel de bine de către o mare revoluţie, cea din 1789—1796, ca şi de către capetele seci ale fabricanţilor de sisteme de mai tîrziu. Dar a voi să ridici teza egalitate = dreptate la rangul de principiu suprem şi de adevăr ultim este absurd. Egalitatea există numai în contrast cu inegalitatea, dreptatea în contrast cu nedreptatea; ele mai poartă, aşadar, pecetea contradicţiei faţă de istoria anterioară, adică faţă de societatea veche însăşi[1].

Însuşi acest lucru exclude ca ele să poată constitui dreptatea *veşnică* şi adevărul *veşnic*. Cîteva generaţii de dezvoltare socială în condiţiile regimului comunist şi ale înmulţirii mijloacelor de trai vor avea drept rezultat că oamenilor li se va părea la fel de ridicolă cererea de egalitate şi dreptate cum par ridicole azi pretenţiile privilegiilor ereditare, nobiliare etc. Contrastul faţă de vechea inegalitate şi vechiul drept pozitiv, ca şi faţă de noul drept de tranziţie, va dispărea din viaţa practică; cel care va stărui să i se dea cu exactitate pedantă partea sa egală şi dreaptă din produse va fi ridiculizat, acordîndu-i-se de două ori pe atît. Chiar Dühring va găsi că aceasta e „previzibil", şi în cazul acesta ce loc îi rămîne egalităţii şi dreptăţii în afară de magazia cu vechituri a amintirilor istorice? Pentru simplul fapt că astăzi astfel de fraze sînt utile în scopuri agitatorice, ele nu sînt nicidecum adevăruri eterne.

---

[1] În manuscris se află aici *observaţia marginală a lui Engels:* Ideea de egalitate [izvorăşte] din egalitatea muncii general-omeneşti în producţia de mărfuri. „Capitalul", pag. 36 (vezi *Karl Marx:* „Capitalul", vol. I, ed. P.M.R. 1948, ediţia a II-a, pag. 90).

(De dezvoltat *conținutul* egalității. — Limitare la drepturi etc.).

De altfel, chiar în ziua de azi și pentru o bună bucată de vreme de aici înainte, teoria abstractă a egalității constituie o absurditate. Nici unui proletar socialist sau teoretician socialist nu-i va trece prin minte să admită egalitatea abstractă dintre el și un boșiman sau un băștinaș din Țara Focului, sau chiar dintre el și un *țăran* sau un ziler agricol semifeudal; și de îndată ce aceasta va fi înfrîntă chiar numai în Europa, va fi înfrînt și punctul de vedere abstract al egalității. O dată cu introducerea egalității raționale, această egalitate însăși pierde orice semnificație. Dacă egalitatea este revendicată acum, aceasta constituie o anticipare a *egalizării* intelectuale și morale care urmează de la sine *în actualele condiții istorice*. Dar o morală *veșnică* trebuie să fi fost cu putință în toate vremurile și *pretutindeni*. Să afirme însă acest lucru despre egalitate, nu-i trece prin minte nici măcar lui Dühring; dimpotrivă, el admite un provizorat al represiunii, adică recunoaște că egalitatea nu este un adevăr veșnic, ci un produs și un atribut istoric al unor stări istorice determinate.

Egalitatea burgheziei (desființarea *privilegiilor* de clasă) este foarte diferită de aceea a proletariatului (desființarea claselor înseși). Împinsă dincolo de aceasta din urmă, adică concepută în sens abstract, egalitatea devine o absurditate. De altfel și d-l Dühring este nevoit pînă la urmă să reintroducă, printr-o portiță dosnică, violența înarmată și administrativă, judecătorească și polițienească.

Astfel *ideea de egalitate însăși* este *un produs istoric*, pentru a cărui elaborare a fost necesară întreaga istorie de pînă acum, care deci nu a existat ca adevăr dintotdeauna. Faptul că astăzi pentru majoritatea oamenilor ea este ceva de la sine înțeles — en principe[1] — nu este efectul caracterului ei axiomatic, ci al *răspîndirii ideilor secolului al XVIII-lea*. Și dacă azi cei doi faimoși bărbați se situează pe punctul de vedere al egalității, aceasta decurge din faptul că ei sînt reprezentați ca niște oameni culți din

[1] In principiu. — *Nota Trad.*

secolul al XIX-lea și că acest lucru este *„firesc"* pentru ei. Felul cum se comportă și cum s-au comportat oamenii *reali* depinde și a depins întotdeauna de condițiile istorice în care trăiau.

La cap. al IX-lea. Morală și drept. Adevăruri eterne, pag. 106—109 și cap. al X-lea. Morală și drept. Egalitate, pag. 117—122

[Dependența ideilor de relațiile sociale]

Concepția că *ideile și reprezentările oamenilor* ar fi acelea care creează *condițiile lor de trai*, și nu invers, este dezmințită de întreaga istorie de pînă acum, în cursul căreia rezultatele erau totdeauna altele decît cele dorite, ba adesea, în desfășurarea ulterioară a lucrurilor, chiar contrare celor dorite. Această concepție se poate realiza abia într-un viitor mai mult sau mai puțin depărtat, în măsura în care oamenii vor recunoaște dinainte necesitatea unei schimbări a structurii sociale (sit venia verbo[1]) cerute de schimbarea relațiilor și vor dori această schimbare înainte ca ea să li se impună inconștient și fără voia lor. — Acest lucru e valabil și pentru ideile de *drept*, deci și pentru politică (as far as that goes[2], acest punct trebuie tratat în secțiunea „filozofie", „violența" rămînînd pentru economia politică).

La cap. al XI-lea. Morală și drept. Libertate și necesitate, pag. 129—131 (vezi și secțiunea a treia, cap. V. Stat, familie, educație, pag. 350—352)

Chiar oglindirea exactă a *naturii* este extrem de dificilă, ea fiind produsul unei îndelungate istorii a experienței. Forțele naturii constituie pentru omul primitiv ceva străin, misterios, superior lui. Pe o anumită treaptă, prin care trec *toate* popoarele civilizate, el și le asimilează, personificîndu-le. Această tendință de personificare a creat pre-

[1] Fie-mi permis să mă exprim astfel. — *Nota Trad.*
[2] Pe cît posibil. — *Nota Trad.*

tutindeni zei, şi consensus gentum[1], în ce priveşte dovada existenţei lui dumnezeu, nu dovedeşte decît tocmai generalitatea acestei tendinţe de personificare — prin urmare şi a religiei — ca treaptă de trecere necesară. Abia cunoaşterea reală a forţelor naturii alungă pe zei sau pe dumnezeu rînd pe rînd din toate poziţiile (Secchi şi sistemul său solar). Acest proces a ajuns acum atît de departe, încît din punct de vedere teoretic poate fi considerat încheiat.

In sfera fenomenelor *sociale,* oglindirea este şi mai dificilă. Societatea este determinată de relaţiile economice, producţie şi schimb, alături de premisele istorice.

La cap. al XII-lea. Dialectică. Cantitate şi calitate, pag. 136—138 (vezi şi Introducere, pag. 29—32)

Opoziţie — dacă unui obiect îi este proprie o opoziţie, el se află în *contradicţie* cu sine însuşi; de asemenea exprimarea lui în gîndire. De pildă, faptul că un obiect rămîne acelaşi şi totodată se schimbă fără încetare, că conţine în sine opoziţia dintre „permanenţă" şi „schimbare", este o *contradicţie.*

La cap. al XIII-lea. Dialectică. Negarea negaţiei

[Negarea negaţiei]

Toate popoarele indo-germane încep cu proprietatea *obştească.* La aproape toate, în decursul dezvoltării sociale, ea este desfiinţată, *negată,* înlocuită cu alte forme — proprietatea privată, proprietatea feudală etc. A nega această negaţie, a restabili proprietatea comună pe o treaptă de dezvoltare mai înaltă, este sarcina revoluţiei sociale. Sau: filozofia antică a fost iniţial un materialism spontan. Din el s-au născut idealismul, spiritualismul, negaţia materialismului, întîi sub forma opoziţiei dintre suflet şi trup, apoi în teoria imortalităţii şi în monoteism. Prin mijlocirea creştinismului, acest spiritualism a căpătat o răs-

[1] Părerea comună a popoarelor. — *Nota Trad.*

pîndire generală. Negarea acestei negaţii este: reproducerea vechiului materialism pe o treaptă mai înaltă, materialismul modern, care, în opoziţie cu trecutul, îşi găseşte încununarea teoretică în socialismul ştiinţific.

Aceste procese naturale şi istorice se oglindesc bineînţeles în creierul care gîndeşte şi se reproduc în el, cum reiese din exemplele de mai sus, ca —a × —a etc.; şi tocmai problemele dialectice superioare se rezolvă numai prin intermediul acestei metode. —

Există însă şi o negaţie falsă, sterilă. — Negaţia adevărată, naturală, istorică şi dialectică este tocmai motorul (privind formal) oricărei dezvoltări — scindarea în contrarii, lupta dintre acestea şi rezolvarea lor, iar (parţial în istorie, integral în gîndire) pe baza experienţei dobîndite se atinge din nou, însă pe o treaptă superioară, punctul de plecare iniţial. — Această negaţie sterilă este pur subiectivă, individuală, e o negaţie care nu reprezintă un stadiu de dezvoltare al obiectului însuşi, ci o *părere* introdusă din afară. Şi dat fiind că ea nu duce la nici un rezultat, cel care neagă în acest fel este inevitabil nemulţumit de lume, dezaprobă morocănos tot prezentul şi trecutul, întreaga dezvoltare istorică. Grecii din antichitate au realizat, într-adevăr, cîte ceva, dar ei nu cunoşteau nici analiza spectrală, nici chimia, nici calculul diferenţial, nici maşina cu aburi, nici şoselele, nici telegraful electric şi calea ferată. La ce să-ţi pierzi timpul cu ceea ce au produs oameni atît de înapoiaţi? Totul este rău — acest tip de om al negaţiei e pesimist — cu excepţia prea înaltei noastre persoane, care este desăvîrşită, şi astfel pesimismul nostru se transformă în optimism. Şi astfel am comis şi noi o negare a negaţiei!

Chiar şi punctul de vedere al lui Rousseau despre istorie: egalitate primitivă — corupere din cauza inegalităţii — restabilirea egalităţii pe o treaptă superioară — este o negare a negaţiei[1].

Dühring predică fără încetare idealismul — punctul de vedere *ideal.* Dacă tragem din relaţiile existente concluzii

[1] Acest alineat se află pe marginea manuscrisului fără să fie specificat la ce pasaj se referă. — *Nota Red.*

pentru viitor, dacă concepem şi cercetăm latura *pozitivă* a elementelor *negative*, care acţionează în istoria curentă — şi aceasta o face în felul lui chiar şi cel mai filistin progresist, însuşi idealistul Lasker —, Dühring numeşte aceasta „idealism" şi-şi arogă deci dreptul să fabrice nişte proiecte de viitor fantastice, deoarece se bazează pe ignoranţă, în care prevede pînă şi programa şcolară. Pierde însă din vedere că prin aceasta *face* el însuşi *o negare a negaţiei.*

La cap. al XIII-lea. Dialectică. Negarea negaţiei, pag. 154—156

Negarea negaţiei şi contradicţie. „Nimicul" unui lucru pozitiv este un nimic determinat, spune Hegel. „Diferenţialele pot fi considerate şi tratate ca *adevărate zerouri*, care se găsesc însă într-un anumit raport determinat de starea în care se găseşte problema care urmează să fie dezlegată". Din punct de vedere matematic, acest lucru *nu este absurd*, spune Bossut. $\frac{0}{0}$ poate avea o valoare bine determinată dacă e obţinută prin dispariţia simultană a numărătorului şi a numitorului. La fel $0 : 0 = A : B$, unde $\frac{0}{0} = \frac{A}{B}$, adică variază cu valoarea lui A şi B (pag. 95, exemple). Şi nu constituie oare o „contradicţie" faptul că între zerouri există raporturi, adică nu numai că au valoare în genere, dar pot avea chiar valori diferite, care pot fi exprimate în cifre? $1 : 2 = 1 : 2$; $1 — 1 : 2 — 2 = 1 : 2$; $0 : 0 = 1 : 2$. —

Dühring însuşi spune că însumările mărimilor infinit de mici, în vorbirea curentă calculul integral, sînt culmea etc. în matematică. Şi cum se realizează ea? Am două-trei sau mai multe mărimi variabile, adică mărimi care, dacă se schimbă, păstrează un anumit raport între ele. De exemplu, am două mărimi, *x* şi *y*, şi am de rezolvat o problemă anumită care nu se poate rezolva cu ajutorul matematicii elementare şi în care figurează *x* şi *y*. Diferenţiez pe *x* şi *y*, adică le presupun infinit de mici, astfel încît dispar faţă de orice altă mărime reală oricît de mică, astfel încît din *x* şi *y* nu rămîne nimic altceva decît *raportul lor reciproc*,

fără orice bază materială, $\frac{dx}{dy}$ fiind deci $= \frac{0}{0}$, dar $\frac{0}{0}$ luat în raportul $\frac{x}{y}$. Faptul că acest raport a două mărimi dispărute, momentul fixat al dispariţiei lor, este o contradicţie nu ne poate stingheri. N-am făcut deci altceva decît *să neg* pe *x* şi *y*, dar nu în aşa fel încît să nu-mi mai pese de ele, ci într-un mod corespunzător problemei. În loc de *x* şi *y* am în formulele şi în ecuaţiile din faţa mea negaţia lor, *dx* şi *dy*. Calculez acum cu aceste formule ca de obicei, tratez pe *dx* şi *dy* ca şi cum ar fi mărimi reale, şi la un anumit punct neg negaţia, adică integrez formula diferenţială, pun în locul lui *dx* şi *dy* mărimile reale *x* şi *y*, şi prin aceasta nu am revenit la locul de unde am pornit, ci am rezolvat problema cu care geometria elementară şi algebra şi-au bătut zadarnic capul.

LA SECŢIUNEA A DOUA

La cap. al II-lea. Teoria violenţei

Sclavia, acolo unde este principala formă de producţie, preface munca într-o activitate de sclav, deci dezonorantă pentru oamenii liberi. Prin aceasta calea pentru a ieşi dintr-un astfel de mod de producţie este închisă; or, pe de altă parte, pentru o producţie mai dezvoltată, sclavia constituie o barieră a cărei înlăturare devine o necesitate imperioasă. Din cauza acestei contradicţii piere orice producţie bazată pe sclavie şi orice comunitate întemeiată pe ea. Rezolvarea se produce în majoritatea cazurilor prin înrobirea pe calea violenţei a comunităţilor în decădere de către altele mai puternice (Grecia subjugată de Macedonia şi apoi de Roma); cît timp acestea, la rîndul lor, se bazează tot pe sclavie, este strămutat numai centrul, iar procesul se repetă pe o treaptă superioară, pînă cînd (Roma) cucereşte în cele din urmă un popor care înlocuieşte sclavia cu altă formă de producţie. Sau sclavia este desfiinţată fie prin constrîngere, fie de bunăvoie, şi atunci *se prăbuşeşte întregul mod de producţie de pînă atunci;* locul marii agriculturi îl ia cul-

tura parcelară a squatterilor, ca în America. Astfel a pierit din cauza sclaviei şi Grecia; încă Aristotel spunea că contactul cu sclavii demoralizează pe cetăţeni, abstracţie făcînd de faptul că ei fac munca imposibilă pentru cetăţeni. (Sclavia casnică, ca cea practicată în Orient, este altceva: aici ea nu constituie direct baza producţiei, ci indirect, ca parte componentă a familiei, şi trece pe nesimţite în familie (sclavele din harem).)

La cap. al III-lea. Teoria violenţei (urmare)

Şi cu ce se întreţine violenţa, armata? Cu *bani*, prin urmare şi ea este direct dependentă de producţie. A se compara flota şi politica Atenei între anii 380 şi 340. Violenţa folosită faţă de aliaţi a dat greş din lipsă de mijloace materiale pentru a duce războaie îndelungate şi energice. Subsidiile engleze, create de marea industrie modernă, l-au învins pe Napoleon.

La cap. al III-lea. Teoria violenţei (urmare)

[Partid şi pregătire militară]

În legătură cu lupta pentru existenţă şi peroraţiile lui Dühring împotriva luptei şi armelor trebuie subliniată necesitatea ca un partid revoluţionar să cunoască şi lupta: în faţa lui stă sarcina de a înfăptui revoluţia — posibilă într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat —, dar nu împotriva actualului stat militar-birocratic, ceea ce din punct de vedere politic ar fi aceeaşi nebunie ca şi încercarea lui Babeuf de a sări de la Directorat de-a dreptul în comunism, ba chiar o şi mai mare nebunie, dat fiind că Directoratul era cel puţin un guvern burghez şi ţărănesc. Împotriva statului burghez, însă, care ia locul actualului stat, partidul se poate vedea silit să ia măsuri revoluţionare pentru apărarea legilor promulgate chiar de burghezie. De aici serviciul militar obligatoriu din zilele noastre, care ar trebui folosit de toţi, pentru a învăţa să lupte, şi în special de aceia a căror pregătire le permite

ca, în calitate de voluntari cu termen redus de un an, să-şi însuşească instrucţia militară necesară pentru a deveni ofiţeri.

La cap. al IV-lea. Teoria violenţei (încheiere)

Cu privire la „violenţă"

Este recunoscut că violenţa joacă şi un rol revoluţionar, şi anume în toate epocile „critice" hotărîtoare, ca, de pildă, în perioada de trecere la socialitate, şi atunci numai ca apărare legitimă împotriva unor duşmani reacţionari externi. Dar prefacerea din secolul al XVI-lea din Anglia, descrisă de Marx, a avut şi latura ei revoluţionară, ea fiind o condiţie fundamentală a transformării proprietăţii funciare feudale în proprietate burgheză şi a dezvoltării burgheziei. Revoluţia franceză din 1789 a recurs de asemenea în măsură considerabilă la violenţă; 4 august nu a făcut decît să sancţioneze acţiunile violente ale ţăranilor şi a fost completat prin confiscarea bunurilor nobiliare şi bisericeşti. Cucerirea prin violenţă de către germani, întemeierea pe teritoriile cucerite a unor state în care predomina satul, şi nu oraşul (ca în antichitate), a fost însoţită — tocmai din această ultimă cauză — de transformarea sclaviei în iobăgie, mai uşoară, şi în alte forme de dependenţă a ţăranilor (în antichitate latifundiile erau însoţite de transformarea ogoarelor în păşuni).

La cap. al IV-lea. Teoria violenţei (sfîrşit)

[Violenţă, proprietate obştească, economie şi politică]

Imigrînd în Europa, indo-germanii au înlăturat pe băştinaşi prin *violenţă* şi au cultivat pămîntul care era proprietatea comunităţii. Acest fel de cultivare a pămîntului mai poate fi stabilit istoriceşte la celţi, germani şi slavi, iar la slavi, la germani şi chiar la celţi (rundale) el mai există încă chiar sub formă de dependenţă directă (Rusia) sau indirectă (Irlanda). Violenţa a încetat de îndată ce laponii şi bascii au fost alungaţi. În interior domnea egalitatea, respectiv privilegii admise de bunăvoie. Acolo unde din

proprietatea obştească s-a născut proprietatea privată a ţăranilor individuali asupra pămîntului, această împărţire s-a înfăptuit, pînă în secolul al XVI-lea, în mod cu totul spontan între membrii comunităţii; de cele mai multe ori ea avea loc treptat, şi rămăşiţe de proprietate obştească erau foarte obişnuite. De *violenţă* nu era vorba; ea a fost îndreptată abia împotriva rămăşiţelor (secolul al XVIII-lea şi al XIX lea în Anglia, secolul al XIX-lea îndeosebi în Germania). Irlanda constituie un caz special. Această proprietate obştească şi-a continuat în liniştе existenţa în India şi în Rusia sub cele mai diferite cuceriri violente şi despotisme cărora le-a servit drept bază. Rusia constituie o dovadă de felul în care relaţiile de producţie determină relaţiile politice bazate pe violenţă. Pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, ţăranul rus nu era prea asuprit; el era liber să-şi aleagă domiciliul, era aproape independent. Primul Romanov a legat pe ţărani de glie. Cu Petru începu comerţul exterior al Rusiei, care nu avea altceva de exportat decît produse agricole. Şi *o dată cu acesta* începu asuprirea ţăranilor, care creştea deopotrivă cu *exportul, de dragul căruia avea loc,* pînă cînd Ecaterina a desăvîrşit această asuprire şi a completat legislaţia. Dar această legislaţie permitea moşierilor să jupoaie tot mai mult pe ţărani, astfel că asuprirea creştea mereu.

La cap. al IV-lea. Teoria violenţei (sfîrşit)

Dacă violenţa este cauza stărilor sociale şi politice, care este cauza violenţei? Însuşirea *produselor* muncii străine şi a *forţei* de muncă străine. Violenţa a putut să modifice consumaţia produselor, dar nu şi modul de producţie însuşi; ea nu a putut să transforme munca iobagă în muncă salariată decît în cazurile cînd au existat condiţiile necesare pentru aceasta şi cînd forma iobagă de muncă a devenit o piedică pentru producţie.

La cap. al IV-lea. Teoria violenţei (sfîrşit)

Pînă aici violenţă — de aici înainte socialitate. Pură dorinţă pioasă, revendicarea „dreptăţii". Dar această revendicare a fost formulată încă de Thomas Morus cu 350 de ani în urmă, fără să fi fost îndeplinită. Pentru ce ar fi deci îndeplinită acum? Dühring nu dă nici un răspuns. În realitate, marea industrie ridică această revendicare nu ca o revendicare a dreptăţii, ci ca o necesitate a producţiei, şi aceasta schimbă totul.

LA SECŢIUNEA A TREIA: SOCIALISM

La cap. I. Noţiuni istorice

Fourier (Nouveau Monde Industriel et Sociétaire)[1]. Element al *inegalităţii:* „căci omul este instinctiv un duşman al egalităţii", pag. 59.

„Acest mecanism al înşelăciunii care se numeşte civilizaţie", pag. 81.

„Ar trebui evitat să le limităm (pe femei), cum se obişnuieşte la noi, la sarcini ingrate, la rolul de slujnice atribuit lor de filozofie, care afirmă că femeia a fost creată numai pentru a spăla vase şi a cîrpi pantaloni vechi", pag. 141.

„Dumnezeu a înzestrat munca manufacturieră cu o doză de atractivitate care corespunde numai unui sfert din timpul pe care omul social îl poate consacra muncii". De aceea restul timpului trebuie să fie consacrat agriculturii, creşterii vitelor, bucătăriei, armatelor industriale, pag. 152.

„Gingaşa morală, blînda şi curata prietenă a comerţului", pag. 161. Critica moralei, pag. 162 şi urm.

În actuala societate, „în mecanismul civilizat", domneşte „duplicitatea în acţiuni, antagonismul dintre interesul individual şi cel colectiv"; are loc „o luptă generală a indivizilor împotriva maselor. Şi ştiinţele noastre politice mai îndrăznesc să vorbească de unitate de acţiune!", pag. 172.

---

[1] „Noua lume industrială şi socială". — *Nota Trad.* Pasajele puse în acest fragment între ghilimele sînt citate de Engels în limba franceză din operele lui Fourier. Ghilimelele sînt introduse de către redacţie. — *Nota Red.*

„Modernii au dat pretutindeni greş în studiul naturii, pentru că nu au cunoscut teoria excepţiilor sau a tranziţiilor, teoria *hibrizilor" [ambigu].* (Exemplu de „hibrizi: gutuia, piersica migdalată, ţiparul, liliacul etc.)", pag. 191.

[Partea a doua a manuscrisului lucrărilor preliminare pentru „Anti-Dühring" se compune din extrase din „Cursul de economie politică şi socială" al lui E. Dühring. Dăm aici numai cîteva observaţii marginale ale lui Engels în care arată pe scurt la ce raţionamente ale lui Dühring se referă.

In legătură cu afirmaţia lui Dühring (pag. 1) că „activitatea voliţională prin mijlocirea căreia se creează asociaţiile de idei ale oamenilor este supusă ca atare unor legi ale naturii", Engels remarcă:]

Prin urmare, nici vorbă de o dezvoltare *istorică.* Simplă lege eternă a naturii. Totul este psihologie, iar aceasta este încă, din păcate, mult mai „înapoiată" decît politica.

[In strînsă legătură cu expunerea lui Dühring (pag. 4—5) despre sclavie, sclavie salariată şi proprietate dobîndită prin violenţă ca „forme de orînduire social-economice de natură pur politică", Engels scrie:]

Aceeaşi credinţă că economia politică nu cunoaşte decît legi naturale eterne, că orice schimbare şi denaturare este provocată de afurisita de politică.

Aşadar, în toată teoria violenţei este exact numai faptul că pînă acum toate formele sociale au avut nevoie de *violenţă* pentru a se menţine şi în parte au şi fost introduse prin violenţă. Această violenţă, în forma ei organizată, se numeşte *stat.* Avem deci aici exprimată banalitatea că, de îndată ce oamenii s-au ridicat deasupra stărilor celor mai primitive, au existat pretutindeni state, dar ca să afle acest lucru lumea nu l-a aşteptat pe d-l Dühring. — Statul şi violenţa reprezintă însă tocmai ceea ce este *comun* tuturor formelor sociale de pînă acum, şi dacă explic, de exemplu, regimurile despotice orientale, republicile antice, monarhiile macedonene, imperiul roman, feudalismul evului mediu prin faptul că se bazează toate pe *violenţă,* prin asta n-am explicat încă nimic. Aşadar diferitele forme sociale şi politice trebuie să fie explicate nu prin violenţă, care este totdeauna aceeaşi, ci prin *ceea ce serveşte violenţei drept obiect,* prin *ceea ce* este răpit, —

produsele şi forţele de producţie din fiecare epocă dată şi repartiţia lor, care izvorăşte chiar din ele. Şi atunci s-ar constata că despotismul oriental se baza pe proprietatea obştească, republicile antice pe oraşele a căror îndeletnicire era agricultura, imperiul roman pe latifundii, feudalismul pe dominaţia satului asupra oraşului, care îşi avea bazele sale materiale etc.

[Engels citează următoarele cuvinte ale lui Dühring: „Legile naturale ale economiei se dezvăluie în toată rigoarea lor abia cînd se stîrpesc din gîndire efectele întocmirilor de stat şi sociale (!), şi în special cele ale proprietăţii legate de sclavia salariată şi dobîndite prin violenţă, şi se evită să se considere acestea din urmă ca necesităţi ale naturii (!) invariabile a omului . . .".

In legătură cu aceste reflexii ale lui Dühring, Engels face următoarele observaţii:]

Legile naturale ale economiei vor putea fi, aşadar, descoperite numai dacă *se va face abstracţie de toată economia de pînă acum;* pînă acum ele nu au acţionat încă niciodată nefalsificat! — Natura *invariabilă* a omului — de la maimuţă pînă la Goethe!

Cu această teorie a „violenţei" Dühring urmăreşte să explice de ce pretutindeni şi dintotdeauna majoritatea se compune din oameni supuşi violenţei, iar minoritatea din cei care folosesc violenţa. Acest lucru este în sine o dovadă că relaţiile de violenţă se bazează pe condiţiile economice, pe care nu le poţi răsturna atît de simplu pe cale politică.

Dühring nu explică renta, profitul, dobînda, salariul, ci afirmă că *violenţa* le-a făcut aşa. Dar de unde violenţa? Non est[1]. Violenţa creează proprietatea şi proprietatea puterea economică. Prin urmare violenţa = putere.

Marx a demonstrat în „Capitalul" (acumulare) cum, pe o anumită treaptă de dezvoltare, legile producţiei de mărfuri dau în mod necesar naştere producţiei capitaliste cu toate şicanele ei şi că pentru asta *nu este nevoie de nici o violenţă.*

Dacă Dühring consideră acţiunea politică drept ultima forţă hotărîtoare a istoriei şi prezintă acest lucru ca fiind

[1] Nu se spune. — *Nota Trad.*

ceva nou, el nu face, în fond, decît să repete ceea ce au spus toţi istoricii de pînă acum, pentru care formele sociale sînt de asemenea determinate de cele politice, şi nu de către producţie.

C'est trop bon![1] Toată şcoala liberului-schimb, începînd de la Smith, şi chiar întreaga doctrină economică premarxistă văd în legile economice, în măsura în care le înţeleg, „legi naturale" şi afirmă că acţiunea lor este falsificată de stat, de „efectele întocmirilor de stat şi sociale"!

De altfel toată această teorie nu este decît o încercare de a fundamenta socialismul pe teoria lui Carey: economia în sine este armonioasă, statul strică totul prin intervenţia sa.

Complementul violenţei este dreptatea veşnică, ea apare la pag. 282.

[Punctul de vedere al lui Dühring dezvoltat în legătură cu critica pe care o face lui Smith, Ricardo şi Carey este caracterizat de Engels precum urmează: „Producţia poate fi foarte bine studiată în forma ei cea mai abstractă luînd ca exemplu un Robinson, repartiţia — luînd ca exemplu doi oameni izolaţi pe o insulă şi imaginîndu-se toate treptele intermediare, începînd de la egalitatea deplină şi pînă la antagonismul total dintre stăpîn şi sclav...". Engels citează următoarea frază a lui Dühring: „Punctul de vedere în ultimă instanţă hotărîtor pentru teoria repartiţiei poate fi descoperit numai printr-o cercetare (!) *socială serioasă* (!) ...".
Engels remarcă în legătură cu aceasta:]

Aşadar se abstrag mai întîi din istoria reală diferitele relaţii juridice, se separă de baza istorică ce le-a dat naştere şi care singură le dă un sens şi se transpun asupra a doi indivizi: Robinson şi Vineri, la care aceste relaţii apar, firesc, foarte arbitrare. După ce au fost astfel reduse la simplă violenţă, ele sînt transpuse din nou în istoria reală şi se demonstrează prin aceasta că şi aici totul se bazează pe simpla violenţă. Că violenta trebuie să fie aplicată la un substrat material si că important este tocmai să se demonstreze cum s-a născut acest substrat, nu-l interesează pe Dühring.

[Engels citează următorul pasaj din „Cursul de economie politică şi socială" a lui Dühring: „Concepţia tradiţională, comună tuturor

[1] E prea de tot! — *Nota Trad.*

sistemelor de economie politică, vede în repartiţie numai un proces — ca să spunem aşa — curent, care se referă la o masă de produse considerate ca produs global gata... O fundamentare *mai adîncă* trebuie să aibă mai degrabă în vedere repartiţia care se referă chiar la *drepturile* economice sau cu efect economic, şi nu numai la consecinţele curente, care se acumulează, ale acestor drepturi". În legătură cu aceasta, Engels face următoarele observaţii:]

Introducerea şi [capitolul despre] *teoria violenţei* [din „Cursul de economie politică şi socială" a lui Dühring].

Prin urmare, cercetarea repartiţiei producţiei curente nu ajunge. Renta funciară presupune proprietate funciară, profitul capital, salariul muncitori lipsiţi de proprietate, posesori doar ai forţei de muncă. Prin urmare trebuie cercetat de unde provin acestea. În măsura în care l-a interesat, în legătură cu capitalul şi forţa de muncă lipsită de proprietate, Marx a făcut acest lucru în volumul I; cercetarea originii proprietăţii funciare moderne, fiind legată de cercetarea rentei funciare, îşi are locul în al II-lea volum al său. La Dühring cercetarea şi fundamentarea istorică se mărginesc la cuvîntul: *violenţă!* Ceea ce aici este de-a dreptul mala fides[1].

Aşadar violenţa creează condiţiile economice, politice etc. de trai ale unei epoci, ale unui popor etc. Dar cine creează violenţa? Violenţa organizată este în primul rînd *armata*. Şi nimic nu depinde mai mult de condiţiile economice decît tocmai efectivele, organizarea, armamentul, strategia şi tactica unei armate. Baza este armamentul, care la rîndul lui depinde direct de treapta la care a ajuns producţia. Armele de piatră, de bronz, de fier, armurile, călărimea, praful de puşcă şi acum uriaşa revoluţie provocată de marea industrie în materie de război prin puşca ghintuită care se încarcă pe la culată şi prin artilerie — produse pe care nu le putea fabrica decît marea industrie cu maşinile ei, care lucrează uniform şi care produc produse aproape absolut identice. De armament depind la rîndul lor efectivele şi organizarea armatei, strategia şi tactica. Aceasta din urmă depinde şi de starea căilor de comunicaţie — dislocarea trupelor şi succesele bătăliei de la Jena ar fi fost cu neputinţă cu actualele şosele — darămite cu calea ferată! Prin urmare tocmai violenţa este, mai mult

[1] Rea-credinţă. — *Nota Trad.*

ca orice altceva, dependentă de condiţiile de producţie preexistente, şi acest lucru l-a înţeles chiar căpitanul Jähns (K[ölnische] Z[eitung] Machiavelli)[1].

In legătură cu aceasta trebuie subliniată în special metoda modernă de a duce războiul, începînd de la puşca cu baionetă şi pînă la puşca care se încarcă pe la culată, unde rolul hotărîtor nu-l joacă omul cu sabia, ci puşca; linia, coloana, în cazul unor trupe proaste, acoperită însă de trăgători (Jena contra Wellington), şi, în sfîrşit, desfacerea generală a coloanei în puşcaşi, şi transformarea pasului lent în pas alergător.

[După Dühring, „mîna îndemînatică sau mintea trebuie considerate ca un mijloc de producţie aparţinînd societăţii, ca o *maşină* a cărei producţie aparţine *societăţii*. Dar maşina *nu adaugă valoare, însă o mînă îndemînatică da!*". In legătură cu aceasta, Engels remarcă:]

Legea economică a valorii este aşadar, quant à cela[2], interzisă, deşi ea trebuie menţinută.

[In legătură cu concepţia lui Dühring despre *„baza politico-juridică* a întregii socialităţi", Engels remarcă:]

Iată aplicat dintr-o dată criteriul idealist. Nu producţia însăşi, ci *dreptul*.

[In legătură cu „comuna economică" a lui Dühring şi sistemul diviziunii muncii, repartiţiei, schimbului şi sistemul bănesc care domneşte în ea, Engels face următoarea remarcă:]

Prin urmare şi retribuirea de către societate a fiecărui muncitor în parte.

Prin urmare şi acumulare de bogăţii, cămătărie, credit şi toate consecinţele lor, pînă la criza bănească şi lipsa

[1] In „Kölnische Zeitung" a apărut darea de seamă asupra conferinţei ţinută de Jähns la 26 februarie 1876, la Berlin, cu tema „Machiavelli şi ideea serviciului militar obligatoriu". Conferenţiarul a arătat între altele: „In genere baza meseriei armelor este în primul rînd structura vieţii economice a popoarelor" (nr. 110 din 20 aprilie 1876, pag. 3). Despre această conferinţă scrie Engels în secţiunea a doua cap. III Teoria violenţei (urm.) din „Anti-Dühring" (vezi volumul de faţă, pag. 190). — *Nota Red.*

[2] In privinţa aceasta. — *Nota Trad.*

de bani. Banii descompun comuna economică cu aceeaşi necesitate cu care ei sînt pe cale să descompună în momentul de faţă obştea rusească şi cu care descompun comuna familială de îndată ce mijlocesc schimbul dintre membri izolaţi.

[Engels citează următoarea frază a lui Dühring: „Munca adevărată, sub orice formă ar apărea ea, reprezintă, aşadar, legea naturală socială a unor organisme sănătoase", şi adaugă între paranteze: „(de unde rezultă că toate cele anterioare erau nesănătoase) . . ."

In legătură cu această afirmaţie a lui Dühring, Engels remarcă:]

Ori munca e considerată aici ca o muncă economică, material-productivă, şi atunci fraza este absurdă şi în discordanţă cu întreaga istorie anterioară; ori munca este concepută într-o formă mai generală, prin care se înţelege orice formă de activitate necesară sau utilă într-o perioadă, a guverna, a judeca, a face exerciţii militare, şi în acest caz această frază se dovedeşte a nu fi decît o banalitate umflată şi nu are nici o legătură cu economia politică. A voi însă să te impui socialiştilor cu această vechitură, botezînd-o „lege naturală", este a trîfle impudent[1].

[Dühring expune la pag. 16/17 legătura dintre avuţie şi jaf în raportul lor cu repartiţia; Engels remarcă în legătură cu aceasta următoarele:]

Avem aici toată metoda. Orice relaţie economică este considerată mai întîi din punctul de vedere al *producţiei*, făcîndu-se abstracţie de orice determinare istorică. De aceea nu pot fi spuse decît lucruri absolut generale, iar dacă Dühring vrea să meargă mai departe, trebuie să ia relaţiile istorice determinate ale unei epoci, adică să iasă din sfera producţiei abstracte şi să creeze confuzie. Apoi aceeaşi relaţie economică el o analizează din punctul de vedere al *repartiţiei*, adică întreg procesul istoric de pînă acum îl reduce la termenul *violenţă*, pentru ca pe urmă să-şi exprime indignarea cu privire la consecinţele nefaste ale violenţei. Unde ajungem cu aceasta, vom vedea cînd vom cerceta legile naturale.

[1] Nerușinare. — *Nota Trad.*

[La pag. 18 Dühring susţine că, pentru a duce o gospodărie pe scară mare, este necesară „sclavia" sau „iobăgia". Engels remarcă în legătură cu aceasta:]

Aşadar: 1) Istoria omenirii începe cu marea proprietate funciară! Agricultura pe întinderi mari este identică cu agricultura practicată de marii proprietari! Pămîntul Italiei, care a fost transformat în păşune de către latifundii, zăcea înainte înţelenit! Statele Americii de Nord s-au întins atît de mult nu datorită ţăranilor liberi, ci datorită sclavilor, iobagilor etc.!

Iarăşi un mauvais calembour[1]: „agricultura pe întinderi mai mari" ar fi = desţelenirea lor, dar imediat după aceea devine = agricultura pe scară mare = marea proprietate funciară! Şi în acest sens ce uriaşă nouă descoperire: că dacă cineva posedă mai mult pămînt decît poate cultiva el însuşi cu familia sa, nu-l poate cultiva în întregime fără muncă străină! Or, *cultivarea pămîntului cu ajutorul iobagilor* nu este o agricultură pe întinderi mai mari, ci pe *parcele,* iar această agricultură este pretutindeni mai veche decît iobăgia (Rusia, coloniile flamande, olandeze şi frizice din marca slavă, vezi Langethal[2]), ţăranii, iniţial liberi, sînt *transformaţi* în iobagi, pe alocuri chiar *formal* ei devin iobagi de bună voie.

[La pag. 20 Dühring susţine că mărimea valorii ar depinde de mărimea piedicii naturale, care se opune satisfacerii trebuinţelor şi care „impune o cheltuire de forţă economică (!) mai mare sau mai mică". Engels remarcă următoarele:]

Invingerea rezistenţei — categorie luată din mecanica matematică, care devine absurdă în economia politică. Torc, ţes, albesc, apoi imprim bumbacul, devine acum: învinq rezistenţa bumbacului faţă de tors, a firului faţă de ţesut, a ţesăturii faţă de albit şi de imprimat. Fac o maşină cu aburi, se cheamă: învinq rezistenţa fierului împotriva transformării lui într-o maşină cu aburi. Exprim lucrurile pompos pe o cale ocolită, care nu face decît să denatureze sensul. Dar astfel pot introduce *valoarea de repartiţie,* unde de asemenea se pretinde că ar trebui învinsă o rezistenţă. Tocmai asta-i!

[1] Glumă proastă. — *Nota Trad.*

[2] *Langethal, D. Chr. Ed.,* Geschichte der Deutschen Landwirtschaft (Istoria agriculturii germane), vol. II, Jena 1850. — *Nota Red.*

[La pag. 27 Dühring spune: „Valoarea de repartiţie există în formă pură şi exclusivă numai acolo unde există şi dreptul de a dispune de obiecte neproduse sau (!), vorbind mai simplu, aceste obiecte (neproduse!) înseşi sînt schimbate contra unor prestaţii sau obiecte care au o valoare de producţie reală". Engels spune în legătură cu aceasta:]

Ce este un obiect neprodus? Pămîntul *cultivat după metode moderne?* sau să fie vorba de obiecte pe care nu le-a produs însuşi posesorul lor? Atunci e o contradicţie faţă de „valoarea de producţie reală". Fraza următoare arată că este vorba iarăşi de un mauvais calembour. Obiecte din natură care nu sînt produse sînt confundate cu „părţi componente ale valorii însuşite fără contraprestaţie".

[Dühring susţine (pag. 60 şi urm.) că toate instituţiile şi faptele omeneşti ar fi strict determinate, dar nicidecum „practic invariabile în trăsăturile lor principale asemenea jocului forţelor exterioare ale naturii". Engels remarcă în legătură cu aceasta:]

Prin urmare este şi rămîne o lege naturală. Nici o vorbă despre faptul că legile economiei apar pînă acum oamenilor, în orice producţie neplanificată şi haotică, drept legi obiective, asupra cărora ei nu au nici o putere, adică s u b f o r m a *unor legi naturale.*

[La pagina 63 Dühring formulează legea sa fundamentală a întregii economii politice. Această lege sună: „Productivitatea mijloacelor economice — *a resurselor* naturii *şi a forţei omeneşti — este sporită prin invenţii şi descoperiri,* şi anume acest lucru se întîmplă făcînd în întregime abstracţie de repartiţie, care ca atare poate cunoaşte sau provoca oricum schimbări considerabile, dar care nu determină *fizionomia* (!) rezultatului final". Engels remarcă în legătură cu acestea:]

Această propoziţie de încheiere: şi anume etc., nu adaugă nimic nou legii, căci, dacă legea este adevărată, repartiţia nu poate modifica nimic, şi prin urmare este de prisos să se spună că legea e valabilă pentru orice formă de repartiţie, căci altfel n-ar fi o lege naturală. Dar propoziţia e adăugată numai pentru că Dühring se jena totuşi să formuleze această lege, complet lipsită de conţinut şi

banală, în toată goliciunea ei. Totodată această propoziție este lipsită de sens, căci, dacă repartiția *poate* provoca oricum schimbări considerabile, nu se poate face „în întregime abstracție" de ea. Așadar ștergem această propoziție de încheiere și obținem astfel legea pur și simplu — *legea fundamentală a întregii economii.*

Dar asta nu este încă destul de banal.

[La pag. 70 Dühring afirmă că progresul economic nu ar depinde de suma mijloacelor de producție, „ci numai *de cunoștințe și de metodele tehnice generale*", ceea ce „se și vădește imediat", după părerea lui Dühring, dacă „luăm capitalul în *sensul* lui *natural* ca instrument de producție". Referitor la aceasta, Engels scrie:]

Acest lucru îl dovedesc plugurile cu aburi ale kedivului care zac în Nil și mașinile de treierat etc. ale nobililor ruși care zac nefolosite în șoproane. Aburul etc. își are și el premisele lui istorice, care sînt relativ ușor de creat, dar care totuși trebuie create. Însă Dühring este foarte mîndru de faptul că în felul acesta a reușit să denatureze această propoziție, care are cu totul alt sens, pînă într-atît, încît „această idee coincide cu legea pusă de noi în frunte". Economiștii mai vedeau ceva real în această lege. Dühring a redus-o la o extremă platitudine.

[În legătură cu formularea dühringiană a „legii naturale a diviziunii muncii": „Separarea ramurilor profesionale și diviziunea activității determină o creștere a productivității muncii" (pag. 73), Engels remarcă:]

Această formulare e greșită, căci se potrivește numai pentru producția burgheză, iar diviziunea profesiunilor devine și aici o barieră în calea producției, din cauza mutilării și anchilozării indivizilor, dar în viitor va dispărea complet. Vedem și aici că diviziunea profesiunilor în forma ei *actuală* este pentru Dühring ceva permanent, chiar și pentru *socialitate.*

TACTICA INFANTERIEI ȘI CAUZELE EI MATERIALE 1700—1870

În secolul al XIV-lea praful de pușcă și armele de foc au fost cunoscute în Europa de vest și centrală, și orice copil de școală știe că aceste progrese pur tehnice au revoluționat întregul mod de a duce războiul. Dar această revoluție a fost foarte lentă. Primele arme de foc erau foarte primitive, mai ales puștile. Și cu toate că încă de multă vreme se găsiseră o sumedenie de perfecționări răzlețe — țeava ghintuită, încărcarea pe la culată, închizătorul cilindric etc. — a trebuit să treacă peste 300 de ani pînă cînd, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, s-a creat o armă adecvată pentru a înarma cu ea întreaga infanterie.

Pedestrimea secolului al XVI-lea și al XVII-lea era alcătuită în parte din lăncieri și în parte din pușcași. La început rolul lăncierilor era să decidă soarta bătăliei cu armele albe, în timp ce focul pușcașilor avea ca sarcină apărarea. Din acest motiv lăncierii luptau în mase compacte, asemănătoare falangei grecești din antichitate; pușcașii erau așezați cîte 8—10 în adîncime, căci atîția puteau trage succesiv, în timp ce unul încărca; cel care era gata de tragere făcea un salt înainte, trăgea și trecea apoi la urmă, pentru a încărca din nou.

Perfecționarea treptată a armelor de foc a schimbat acest raport. Pînă la urmă pușca cu fitil putea fi atît de repede încărcată, încît pentru susținerea unui foc neîntrerupt erau necesari numai 5 oameni, adică cete formate din 5 oameni așezați în adîncime. Prin urmare, acum se putea ocupa cu același număr de mușchetari un front aproape de două ori mai lung ca înainte. Din cauza efectului mult

mai pustiitor al focului de tun asupra maselor adînci de oameni, lăncierii au fost aşezaţi şi ei numai în rînduri de cîte 6—8, astfel că dispozitivul de luptă se apropia treptat de cel liniar, în care rolul hotărîtor îl juca acum focul de armă, iar lăncierii nu mai erau folosiţi pentru atac, ci aveau ca misiune numai acoperirea puşcaşilor împotriva călărimii. La sfîrşitul acestei perioade găsim un dispozitiv de luptă alcătuit din două detaşamente şi o rezervă, fiecare detaşament mărşăluind în linie, avînd de obicei o adîncime de 6 oameni, tunurile şi călărimea aflîndu-se în parte în intervalele dintre batalioane, în parte pe flancuri, fiecare batalion de infanterie fiind alcătuit din cel mult $^1/_3$ lăncieri şi cel puţin $^2/_3$ muşchetari.

La sfîrşitul secolului al XVII-lea a apărut, în sfîrşit, puşca cu cremene prevăzută cu baionetă, care se încărca cu gloanţe gata făcute. Cu aceasta, lancea a dispărut definitiv din înzestrarea infanteriei. Încărcarea răpea mai puţin timp, focul mai rapid servea el însuşi pentru apărare, baioneta înlocuia la caz de nevoie lancea. Prin aceasta adîncimea liniei a putut fi redusă de la 6 la 4, apoi la 3, în sfîrşit pe alocuri la 2 oameni. Astfel, cu acelaşi număr de oameni, linia se prelungea tot mai mult, un număr tot mai mare de puşti intrau concomitent în acţiune. Dar aceste linii lungi, subţiri deveniră tot mai greu de manevrat; ele se puteau mişca în ordine numai pe un teren neted, fără obstacole, şi în plus numai încet, cîte 70—75 de paşi pe minut, şi tocmai pe cîmpie ele ofereau călărimii inamice, în special pe flancuri, posibilitatea de a executa cu succes atacuri. In parte pentru a apăra aceste flancuri, în parte pentru a întări linia de foc, care avea rolul hotărîtor, călărimea fu aşezată în întregime pe flancuri, astfel că linia de bătaie propriu-zisă era alcătuită numai din pedestrime, cu tunurile ei batalionare uşoare. Artileria grea, deosebit de greoaie, era aşezată în faţa flancurilor şi-şi schimba poziţia cel mult o dată în cursul bătăliei. Pedestraşii alcătuiau două detaşamente, ale căror flancuri erau acoperite de infanteria aşezată în unghi, astfel încît toată această formaţie alcătuia un singur patrulater foarte lung, gol la mijloc. Această masă, complet neputincioasă în cazurile în care nu trebuia să se mişte ca un tot, nu se putea desface decît în trei părţi, centrul şi cele 2

flancuri, iar toată mişcarea părţilor consta în a împinge înainte, în vederea învăluirii duşmanului, unul din flancuri care era superior numericeşte flancului duşmanului, în timp ce al doilea era ţinut în urmă, ca o ameninţare pentru a-l împiedica pe duşman să modifice frontul în mod corespunzător. Schimbarea dispozitivului general în timpul luptei răpea atîta vreme şi oferea adversarului atîtea puncte slabe, încît o asemenea încercare echivala aproape întotdeauna cu o înfrîngere. Dispozitivul iniţial rămînea deci hotărîtor pentru întreaga bătălie, iar lupta se decidea, de îndată ce pedestrimea intra în foc, printr-*o singură* lovitură irevocabilă. Şi acest fel de a duce lupta, dezvoltat la maximum de Frederic al II-lea, era în întregime rezultatul inevitabil a doi factori materiali care se împleteau: al materialului uman al armatelor princiare mercenare de pe atunci, alcătuite în parte chiar din prizonieri de război duşmani, înrolaţi cu sila în armată — soldaţi care erau straşnic muştruluiţi, dar pe care nu te puteai bizui şi care nu puteau fi ţinuţi în frîu decît cu bîta —, şi, în al doilea rînd, al armamentului, al greoaiei artilerii grele şi al flintei cu cremene şi ţeavă lisă, prevăzută cu baionetă, armă cu care trăgeai repede, dar prost.

Acest fel de a duce lupta a predominat atîta timp cît ambii adversari rămîneau în acelaşi stadiu în privinţa materialului uman şi a armamentului, fiecăruia din ei convenindu-i de aceea să se ţină de regulile prescrise. Cînd însă izbucni războiul american pentru independenţă, mercenarilor bine muştruluiţi li se opuseră pe neaşteptate cete de răsculaţi, care, ce-i drept, nu ştiau să evolueze în formaţii, dar de aceea trăgeau mult mai bine; mînuiau în majoritatea cazurilor puşti cu tragere precisă şi, luptînd pentru cauza lor proprie, nu dezertau. Aceşti răsculaţi nu le-au făcut englezilor plăcerea să danseze cu ei în pas lent, în cîmp deschis, cunoscutul menuet de bătălie, după toate regulile tradiţionale ale etichetei războinice, ci au atras adversarul în păduri dese, în care lungile lui coloane de marş erau expuse fără apărare focului unor puşcaşi împrăştiaţi şi invizibili, care, grupaţi în cete răzleţe, foloseau fiecare acoperire naturală pentru a aplica lovituri duşmanului, în timp ce ei înşişi, datorită marii lor mobilităţi, erau inaccesibili pentru masele greoaie ale

acestuia. Astfel focul puşcaşilor împrăştiaţi, care a jucat un rol încă de la introducerea puştilor de mînă, s-a dovedit în anumite cazuri, în special în războiul cu lupte de hărţuială, superior dispozitivului liniar.

Dacă soldaţii armatelor mercenare din Europa nu mai erau potriviţi pentru luptele răzleţe, cu atît mai puţin potrivit era armamentul lor. Ce-i drept, arma nu se mai sprijinea de piept cînd se trăgea, aşa cum făceau vechii muşchetari înarmaţi cu puşcă cu fitil, ci se fixa în umăr, ca acum; dar de ochit nici vorbă nu putea încă fi, căci, din cauza patului de puşcă foarte drept în prelungirea ţevii, ochiul nu putea privi de-a lungul ţevii. Abia în 1777 s-a adoptat în Franţa, şi la puşca folosită de infanterie, patul de puşcă îndoit al puştii de vînătoare, ceea ce a permis ca focul de tiraliori să devină eficace. O a doua perfecţionare care trebuie pomenită a fost afetul de tun mai uşor şi totuşi solid, construit pe la mijlocul secolului al XVIII-lea de Gribeauval, care a făcut posibilă mobilitatea mai mare cerută mai tîrziu artileriei.

Revoluţiei franceze i-a fost hărăzit să folosească pe cîmpul de bătălie aceste două perfecţionări tehnice. Atacată de coaliţia europeană, revoluţia a pus la dispoziţia guvernului întreaga naţiune aptă să poarte armele. Dar această naţiune n-a avut destul timp ca să-şi însuşească prin exerciţii iscusitele manevre ale tacticii liniare, pentru a se opune în aceeaşi formaţie infanteriei prusiene şi austriece cu veche experienţă. In Franţa nu lipseau numai pădurile seculare din America, ci şi întinderile practic nelimitate pentru retragere. Duşmanul trebuia bătut între graniţă şi Paris, prin urmare trebuia apărat un anumit teritoriu, ceea ce în definitiv nu se putea face decît într-o bătălie de masă deschisă. Pe lîngă detaşamentele de puşcaşi mai trebuia deci găsită o altă formă, în care masele franceze, prost instruite, să se poată opune cu oarecare perspectivă de reuşită armatelor permanente ale Europei. Această formă a fost găsită în coloana compactă, deja folosită în anumite cazuri, dar mai mult pe cîmpul de paradă. Coloana era mai uşor de ţinut în ordine decît linia; chiar dacă se producea o oarecare dezordine, fiind un detaşament compact, tot mai opunea rezistenţă — cel puţin pasivă —, era mai

uşor de manevrat, rămînea mai mult în mîna conducătorului şi se putea mişca mai repede; viteza de marş a crescut la peste 100 de paşi pe minut. Dar rezultatul cel mai important era faptul că folosirea coloanei ca formaţie de luptă exclusivă a maselor îngăduia ca ansamblul greoi şi unitar al vechiului dispozitiv de luptă liniar să fie descompus în părţi izolate, cu o anumită independenţă, care aplicau instrucţiunile generale la împrejurările date, fiecare din ele putînd fi alcătuită din toate cele trei genuri de arme; ea era destul de plastică pentru a permite orice combinaţie posibilă în folosirea trupelor; ea permitea să se folosească satele şi curţile — lucru strict interzis încă de Frederic al II-lea — care deveniră de aici înainte puncte de sprijin principale în orice bătălie; ea putea fi folosită pe orice teren; şi, în sfîrşit, tacticii de linie, care miza totul pe o carte, ea îi opunea un mod de luptă în care linia era istovită şi într-atîta de măcinată de detaşamente de puşcaşi şi de introducerea succesivă în luptă a unor trupe care prelungeau bătălia, încît nu mai ţinea piept loviturii forţelor proaspete, ţinute în rezervă pînă la urmă. In timp ce poziţia liniară era la fel de puternică în toate punctele, adversarul, care lupta în coloane, putea să fixeze o parte din linie prin atacuri simulate date de forţe reduse, concentrîndu-şi masele principale pentru atacarea punctului decisiv al poziţiei. — Acţiunea de foc era susţinută acum cu precădere de detaşamente răzleţe de puşcaşi, pe cînd coloanele urmau să dea atacul cu baioneta. Raportul era deci asemănător cu cel dintre detaşamentele de puşcaşi şi masele de lăncieri de la începutul secolului al XVI-lea, numai că coloanele moderne se puteau răspîndi în orice clipă în trăgători, care la rîndul lor se puteau strînge din nou în coloane.

Noul mod de luptă, a cărui aplicare a fost dezvoltată la culme de Napoleon, era în aşa măsură superior celui vechi, încît acesta a suferit un eşec definitiv şi iremediabil — după ce la Jena, unde liniile prusiene, greoaie şi care se mişcau încet, în majoritatea lor inutilizabile pentru lupta împrăştiată, s-au topit literalmente în faţa focului de tiraliori al francezilor, cărora trebuiau să le răspundă cu foc pe plutoane. Dar chiar dacă dispozitivul de luptă liniar a fost învins, linia ca formaţie de luptă nu a fost

cîtuşi de puţin învinsă. Cîţiva ani după ce prusienii o păţiseră atît de rău la Jena cu liniile lor, Wellington i-a opus pe englezi în formaţie de linie coloanelor franceze şi le-a bătut în repetate rînduri. Dar Wellington adoptase tocmai întreaga tactică franceză, cu o singură excepţie: el şi-a pus infanteria compactă să lupte nu în coloană, ci în linie. Astfel avea avantajul că folosea concomitent toate puştile cînd deschidea focul şi toate baionetele cînd trecea la atac. In acest dispozitiv de luptă au acţionat englezii pînă acum cîţiva ani, cîştigînd avantaje, atît în ofensivă (Albuhera) cît şi în defensivă (Inkerman), împotriva unor forţe mult superioare. Bugeaud, care a trebuit să înfrunte aceste linii engleze, le-a preferat, pînă în ultima vreme, coloanelor.

Pe lîngă toate acestea, puşca infanteriei era cît se poate de proastă, atît de proastă încît rareori puteai nimeri cu ea de la 100 de paşi un om izolat şi la fel de rar un batalion întreg de la 300 de paşi. De aceea, venind în Algeria, francezii au suferit pierderi mari, pricinuite de flintele lungi ale beduinilor de la distanţe la care armele lor erau ineficace. De folos putea fi aici doar puşca ghintuită; dar tocmai în Franţa folosirea ei întîmpinase totdeauna rezistenţă, chiar în cazuri excepţionale, din cauză că ea se încărca încet şi se înfunda repede. Acum însă, cînd se impunea nevoia unei puşti care să se încarce uşor, ea a fost imediat satisfăcută. Lucrărilor preliminare ale lui Delvigne le-a urmat puşca lui Thouvenin şi gloanţele cu exploziv ale lui Minié; toate acestea au făcut ca, în ceea ce priveşte încărcarea, puşca ghintuită să ajungă întru totul la nivelul celei cu ţeava lisă, astfel că de atunci întreaga infanterie a putut fi înarmată cu puşti ghintuite cu bătaie lungă şi de precizie. Dar încă înainte ca puşca ghintuită încărcată pe la gura ţevii să-şi fi creat o tactică corespunzătoare, a şi fost înlocuită cu arma de război cea mai modernă, puşca ghintuită care se încarcă pe la culată, concomitent cu care s-a dezvoltat tot mai mult utilizarea în război a tunurilor ghintuite.

Inarmarea întregii naţiuni, introdusă de către revoluţie, a cunoscut în scurt timp îngrădiri considerabile. Pentru a servi în armata permanentă erau aleşi prin tragere la sorţi numai o parte din tinerii obligaţi să presteze serviciul

militar, şi dintr-o parte mai mare sau mai mică a restului de cetăţeni se alcătuia o gardă naţională neinstruită. Sau, acolo unde serviciul militar obligatoriu era într-adevăr riguros respectat, se alcătuia cel mult o armată pe sistem de miliţie instruită sub drapel timp de cîteva săptămîni, ca, de pildă, în Elveţia. Considerente de ordin financiar impuneau să se aleagă între recrutare şi armată pe sistem de miliţie. O singură ţară din Europa, şi încă una din cele mai sărace, a încercat să îmbine serviciul militar obligatoriu cu armata permanentă: Prusia. Şi cu toate că, tot din considerente financiare de neînlăturat, serviciul militar obligatoriu în armata permanentă nu s-a respectat decît cu aproximaţie, sistemul prusian de Landwehr a pus la dispoziţia guvernului un număr atît de mare de oameni instruiţi şi organizaţi în unităţi de cadre, încît Prusia era net superioară oricărei alte ţări cu acelaşi număr de locuitori.

In războiul franco-german din 1870 sistemul de recrutare francez a fost învins de sistemul prusian de Landwehr. Dar, în acest război, pentru prima dată ambele părţi erau înarmate cu arme care se încarcă pe la culată, pe cînd formele reglementare în care se mişcau şi luptau trupele rămăseseră în esenţă aceleaşi ca pe vremea vechii puşti cu cremene. Cel mult, detaşamentele de tiraliori deveniseră mai compacte. In rest, francezii tot mai continuau să lupte în vechile coloane pe batalioane, şi adesea chiar în linie, pe cînd germanii, introducînd coloana pe companii, făcuseră cel puţin o încercare de a găsi o formă de luptă mai potrivită cu noul armament. Aşa a fost în primele bătălii. Cînd însă, la asaltul de la Saint-Privat (18 august), trei brigăzi ale gărzii prusiene au încercat să folosească serios coloana pe companii, s-a constatat forţa distrugătoare a armei care se încarcă pe la culată. Cele cinci regimente (15.000 de oameni) angajate mai serios au pierdut aproape toţi ofiţerii (176) şi 5.114 oameni, adică peste o treime. Intreaga infanterie de gardă, care intrase în luptă cu 28.160 de oameni, a pierdut în ziua aceea 8.230 de oameni, dintre care 307 ofiţeri. Din momentul acela soarta coloanei pe companii ca formă de luptă era pecetluită, ca şi a coloanei pe batalioane şi a liniei; orice încercare de a mai expune trupe compacte focului duşman a fost părăsită, iar germanii n-au mai

luptat decît în detaşamente dese de tiraliori în care coloanele se răspîndiseră şi pînă atunci regulat, de la sine, sub ploaia de gloanţe, procedeu care fusese însă combătut de sus, ca neregulamentar. Şi de data aceasta soldatul se dovedise a fi mai deştept decît ofiţerul; *el* era cel ce descoperise instinctiv singura formă de luptă care se verificase a fi justă pînă atunci în faţa armei care se încarcă pe la culată, şi reuşise să o impună cu succes, cu toată împotrivirea conducătorilor. Şi tot astfel în raza distrugătorului foc de armă nu s-a mai folosit decît *pasul alergător*.

NOTE LA „ANTI-DÜHRING" [1878]

a) Despre prototipurile „infinitului" matematic în lumea reală[1]

La pag. 17—18[2]. Concordanţa dintre gîndire şi existenţă. Infinitul în matematică

Faptul că gîndirea noastră subiectivă şi lumea obiectivă sînt supuse aceloraşi legi şi că, de aceea, pînă la urmă ele nu se pot contrazice în rezultatele lor, ci trebuie să concorde, domină în mod absolut întreaga noastră gîndire teoretică. Acest fapt este premisa inconştientă şi necondiţionată a gîndirii noastre teoretice. Datorită caracterului lui în esenţă metafizic, materialismul secolului al XVIII-lea a cercetat numai conţinutul acestei premise. El s-a mărginit să demonstreze că conţinutul oricărei gîndiri şi cunoaşteri trebuie să izvorască din experienţa senzorială, şi a restabilit teza: nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu[3]. Abia filozofia modernă idealistă, dar totodată dialectică — şi în special Hegel —, a cercetat această premisă şi în ceea ce priveşte *forma*. In ciuda nenumăratelor construcţii arbitrare şi a născocirilor fantastice pe care le întîlnim aici, în ciuda formei idealiste, răsturnată

[1] Această notă şi următoarea au fost scrise, probabil, la începutul anului 1885, cînd Engels a început să pregătească tipărirea unei a doua ediţii, *lărgite* din „Anti-Dühring". Engels intenţiona să scrie o serie de completări la unele pasaje şi să le publice ca anexă la ediţia a doua a acestei opere. — *Nota Red.*

[2] Paginile indicate se referă la prima ediţie din „Anti-Dühring", care a apărut în vara anului 1878 (vezi volumul de faţă, pag. 43—45). — *Nota Red.*

[3] Nu există nimic în intelect care să nu fi fost în simţuri. — *Nota Trad.*

cu capul în jos, a rezultatului ei — unitatea dintre gîndire şi existenţă —, nu se poate tăgădui că această filozofie a demonstrat, pe baza a nenumărate cazuri din cele mai diferite domenii, analogia dintre procesele gîndirii şi cele din natură şi istorie, şi invers, precum şi valabilitatea aceloraşi legi pentru toate aceste procese. Pe de altă parte, ştiinţele moderne ale naturii au lărgit atît de mult teza originii experimentale a întregului conţinut al gîndirii, încît au dat peste cap vechea ei îngrădire şi formulare metafizică. Recunoscînd ereditatea însuşirilor dobîndite, ele extind subiectul experienţei de la individ la specie. Acum nu mai este nevoie ca fiecare individ în parte să încerce toate experienţele; experienţa lui individuală poate fi înlocuită, pînă la un anumit grad, cu rezultatul experienţelor unui şir de strămoşi de-ai lui. Dacă la noi, de pildă, axiomele matematice apar oricărui copil de opt ani ca ceva de la sine înţeles, fără a mai fi nevoie să fie demonstrate pe cale experimentală, aceasta nu e decît rezultatul unei „ereditäţi acumulate". Ele însă ar fi greu de explicat, chiar cu ajutorul demonstraţiei, unui boşiman sau unui negru din Australia.

În lucrarea de faţă, dialectica este concepută ca ştiinţa legilor celor mai generale ale *oricărei* mişcări. Aceasta înseamnă că legile ei trebuie să fie valabile atît pentru mişcarea din natură şi istoria omenirii cît şi pentru cea a gîndirii. O astfel de lege poate fi recunoscută în două din aceste trei sfere, sau chiar în toate trei, fără ca metafizicianul rutinar să-şi dea seama că are de-a face cu una şi aceeaşi lege.

Să luăm un exemplu. Dintre toate progresele teoretice, nici unul nu este considerat ca un triumf atît de mare al spiritului omenesc cum este inventarea calculului infinitezimal în ultima jumătate a secolului al XVII-lea. Aici mai mult decît oriunde avem de-a face cu o realizare pură şi exclusivă a spiritului omenesc. Misterul care învăluie şi astăzi încă mărimile folosite în calculul infinitezimal — diferenţialele şi infiniţii de diferite grade — este cea mai bună dovadă că încă se mai consideră că aici am avea de-a face cu pure „creaţii şi imaginaţii libere"[1] ale spiritului omenesc, cărora lumea obiectivă nu le oferă nici un corespondent. Şi adevărul este tocmai contrarul. Natura ne oferă prototipurile tuturor acestor mărimi imaginare.

[1] Expresie a lui Dühring. — *Nota Red.*

Geometria noastră pleacă de la raporturi spaţiale, iar aritmetica şi algebra noastră de la mărimi numerice care corespund raporturilor noastre terestre, care corespund aşadar mărimilor corpurilor pe care mecanica le numeşte mase — mase aşa cum apar ele pe pămînt şi sînt puse în mişcare de către oameni. În raport cu aceste mase, masa pămîntului apare infinit de mare şi chiar este tratată de mecanica terestră ca o mărime infinit de mare. Raza pămîntului $= \infty$ este principiul întregii mecanici în legea căderii corpurilor. Dar nu numai pămîntul, ci întregul sistem solar şi toate distanţele dinăuntrul lui apar, la rîndul lor, ca infinit de mici îndată ce ne ocupăm de distanţele care trebuie calculate în ani-lumină ale sistemului stelar, vizibil pentru noi cu telescopul. Aşadar aici avem deja un infinit nu numai de gradul I, ci şi de gradul al II-lea, şi putem lăsa pe seama imaginaţiei cititorilor — dacă le face plăcere — să-şi construiască în spaţiul infinit alţi infiniţi de grade mai înalte.

Dar, după concepţiile actuale din fizică şi chimie, masele terestre — corpurile cu care operează mecanica — sînt alcătuite din molecule, din particule extrem de mici, care nu mai pot fi divizate fără a distruge identitatea fizică şi chimică a corpului respectiv. După calculele lui W. Thomson, diametrul celei mai mici molecule nu poate fi mai mic decît o cincizeci-milionime de milimetru[1]. Admiţînd chiar că cea mai mare moleculă ar atinge un diametru de o douăzeci şi cinci-milionime de milimetru, ea tot mai rămîne o mărime infinit de mică faţă de cea mai mică masă cu care operează mecanica, fizica şi chiar chimia. Cu toate acestea, ea este înzestrată cu toate proprietăţile caracteristice ale masei respective; poate să reprezinte masa din punct de vedere fizic şi chimic şi o reprezintă chiar în

[1] Această cifră e luată din articolul lui William Thomson „The Size of Atoms" („Mărimea atomilor"), publicat pentru prima oară în revista „Nature" din 31 martie 1870 (vol. I, pag. 553). El a fost tipărit din nou ca anexă a lucrării „Treatise on Natural Philosophy" („Tratat de filozofie a naturii"), ediţia a II-a (1883), de Thomson şi Tait. — *Nota Red.*

toate ecuaţiile chimice. Într-un cuvînt, ea are faţă de masa respectivă exact aceleaşi proprietăţi ca şi diferenţiala matematică faţă de variabila ei. Numai că, ceea ce în cazul diferenţialei, al abstracţiei matematice pare misterios şi de neînţeles, aici devine de la sine înţeles şi, ca să zicem aşa, evident.

Cu aceste diferenţiale, cu moleculele, natura operează la fel şi după aceleaşi legi ca şi matematica cu diferenţialele ei abstracte. Astfel este, de exemplu, diferenţiala lui $x^3 = 3x^2dx$, unde se neglijează $3xdx^2$ şi dx^3. Dacă facem construcţia geometrică corespunzătoare, avem un cub a cărui latură x creşte cu mărimea infinit de mică dx. Să presupunem că acest cub constă dintr-un element ce sublimează, să spunem, sulf; că trei feţe care formează un unghi sînt acoperite, celelalte trei sînt libere. Dacă introducem acest cub de sulf într-o atmosferă de sulf gazos şi coborîm suficient temperatura, sulful gazos va începe să se depună pe cele trei feţe libere ale cubului. Rămînem absolut în limitele procedeelor obişnuite în fizică şi chimie dacă, pentru a ne reprezenta acest proces sub formă pură, vom presupune că pe fiecare din aceste trei feţe se depune mai întîi un strat de grosimea unei molecule. Lungimea laturii cubului x a crescut cu diametrul unei molecule, dx. Volumul cubului x^3 a crescut cu diferenţa dintre x^3 şi $x^3 + 3x^2dx + 3xdx^2 + dx^3$; cu acelaşi drept pe care îl are matematica, putem neglija aici pe dx^3, o moleculă, şi $3xdx^2$, trei rînduri de molecule de lungime $x + dx$, aliniate pur şi simplu una lîngă alta. Rezultatul este acelaşi; masa cubului a crescut cu $3x^2dx$.

Strict vorbind, dx^3 şi $3xdx^2$ nici nu apar la cubul de sulf, căci în acelaşi spaţiu nu pot exista două sau trei molecule, şi prin urmare creşterea masei lui este exact $3x^2dx + 3xdx + dx$. Acest lucru se explică prin faptul că în matematică dx este o mărime liniară, iar în natură astfel de linii fără lungime şi grosime, după cum se ştie, nu apar de sine stătătoare; prin urmare, abstracţiile matematice sînt valabile necondiţionat numai în matematica pură. Dar, întrucît şi aceasta neglijează pe $3xdx^2 + dx^3$, nu avem nici o diferenţă.

La fel în cazul evaporării. Dacă într-un pahar cu apă stratul superior de molecule se evaporă, înălţimea stratului de apă x a scăzut cu dx, şi volatilizarea continuă a unui strat de molecule după altul este de fapt o diferenţiere continuă. Iar atunci cînd aburul fierbinte, supus presiunii şi răcit, se condensează într-un vas, transformîndu-se din nou în apă, şi cînd straturile de molecule se depun unul peste altul (putem face abstracţie aici de împrejurările secundare care fac ca procesul să nu mai apară în toată puritatea sa) pînă cînd vasul se umple, a avut loc literalmente o integrare, care nu se deosebeşte de integrarea matematică decît prin faptul că una este săvîrşită conştient de mintea omului, iar cealaltă inconştient de către natură. Dar nu numai cu prilejul trecerii de la starea lichidă la cea gazoasă, şi invers, se petrec fenomene absolut analoge proceselor calculului infinitezimal.

Dacă prin ciocnire mişcarea masei ca atare este anulată şi transformată în căldură, în mişcare moleculară, s-a petrecut oare altceva decît o diferenţiere a mişcării masei? Şi dacă mişcările moleculare ale aburului din cilindrul maşinii cu aburi se unesc încît ridică pistonul la o anumită înălţime şi se transformă într-o mişcare a masei, ele nu s-au integrat oare? Chimia descompune moleculele în atomi, mărimi cu o masă şi întindere mai redusă, dar de acelaşi ordin, astfel încît între unele şi altele există raporturi determinate, finite. Toate ecuaţiile chimice care exprimă compoziţia moleculară a corpurilor sînt, aşadar, ca formă ecuaţii diferenţiale. Dar în realitate ele sînt gata integrate prin greutăţile atomice care figurează în ele. Chimia operează cu diferenţiale al căror raport reciproc de mărime este cunoscut.

Dar atomii nu sînt consideraţi nicidecum drept simpli sau în genere drept cele mai mici particule de substanţă cunoscute. Fără să vorbim de chimia însăşi, care înclină tot mai mult spre părerea că atomii sînt compuşi, majoritatea fizicienilor afirmă că eterul universal, care transmite radiaţia luminoasă şi calorică, este de asemenea constituit din particule discrete, dar atît de mici, încît ele se găsesc în acelaşi raport faţă de atomii chimici şi moleculele fizice în care se găsesc acestea faţă de masele mecanice, adică ca d^2x faţă de dx. Avem deci şi în această reprezentare curentă azi despre structura materiei tot o diferenţială de gradul al II-lea, şi nimic nu ne împiedică să ne închipuim,

dacă ne face plăcere, că în natură există şi analogii pentru d^3x, d^4x etc.

Aşadar, oricare ar fi concepţia despre structura materiei, un lucru este cert: ea este divizată într-o serie de grupuri mari bine delimitate, avînd o masă relativă, astfel încît membrii fiecărui grup se află, în ceea ce priveşte masa lor, în anumite raporturi finite unul faţă de altul, dar faţă de membrii grupurilor imediat vecine se află în raportul de infinit mare sau mic, în sens matematic. Sistemul stelar vizibil, sistemul solar, masele terestre, moleculele şi atomii, în sfîrşit particulele de eter formează fiecare un astfel de grup. Lucrurile nu se schimbă prin faptul că între diferitele grupuri găsim verigi intermediare. Astfel între masele sistemului solar şi ale celui terestru găsim asteroizii, dintre care unii au un diametru care nu e mai mare decît principatul Reuss, ramura mezină[1], — meteoriţii etc. Astfel între masele terestre şi molecule întîlnim în lumea organică celula. Aceste verigi intermediare dovedesc numai că în natură nu există salturi, *tocmai pentru că* ea se compune numai din salturi.

Cînd operează cu mărimi reale, matematica aplică fără rezerve această concepţie. Mecanica terestră consideră masa pămîntului ca infinit de mare; în astronomie masele terestre, ca şi meteoriţii care le corespund, sînt considerate infinit de mici, tot aşa cum pentru ea distanţele şi masele planetelor sistemului solar dispar de îndată ce, trecînd dincolo de stelele fixe cele mai apropiate, începe să cerceteze structura sistemului nostru stelar. Dar de îndată ce matematicienii se retrag în cetatea inexpugnabilă a abstracţiei, aşa-numita matematică pură, toate aceste analogii sînt uitate, infinitul devine ceva cu totul misterios, iar metoda după care se operează cu el în analiză apare ca ceva neinteligibil, în contrazicere cu orice experienţă şi orice raţiune. Neroziile şi absurdităţile prin care matematicienii mai mult au scuzat decît au explicat această metodă, care, lucru ciudat, duce întotdeauna la rezultate juste, întrec cele mai grozave fantezii aparente sau reale ale filozofiei hegeliene a naturii de pildă, cu privire la care matematicienii

[1] Unul din statele liliputane care făceau parte din cel de-al doilea imperiu german. — *Nota Red.*

şi cercetătorii naturii nu au destule cuvinte să-şi exprime oroarea. Ceea ce îi reproşează ei lui Hegel, şi anume că împinge abstracţia pînă la culme, o fac ei înşişi pe o scară cu mult mai mare. Ei uită că întreaga aşa-numită matematică pură se ocupă cu abstracţii, că *toate* mărimile ei, strict vorbind, sînt mărimi imaginare şi că toate abstracţiile împinse la culme se transformă în absurditate sau în contrariul lor. Infinitul matematic este luat din realitate, deşi în mod inconştient, şi de aceea nu poate fi explicat decît prin realitate, şi nu prin sine însuşi, prin abstracţia matematică. Şi dacă cercetăm realitatea în acest sens, găsim, după cum am văzut, şi raporturile reale din care a fost împrumutat raportul de infinit matematic, ba chiar şi analogii naturale ale felului matematic de a face să acţioneze acest raport. Şi cu asta chestiunea e lămurită. (Proastă reproducere a identităţii dintre gîndire şi existenţă la Haeckel). Dar şi *contradicţia dintre materia continuă şi discretă;* vezi Hegel[1].

b) Despre concepţia „mecanicistă" asupra naturii

Nota 2. La pag. 46[2]: Diferitele forme ale mişcării şi ştiinţele care se ocupă de ele.

De cînd a apărut articolul de mai sus („Vorwärts" din 9 februarie 1877[3]), Kekulé („Die wissenschaftlichen Ziele und Leistungen der Chemie")[4] a definit în mod cu totul analog mecanica, fizica şi chimia: „Dacă se ia ca bază această reprezentare despre esenţa materiei, se va putea defini chimia ca *ştiinţă a atomilor,* iar fizica ca *ştiinţă a moleculelor;* şi atunci se impune de la sine ideea de a desprinde ca o disciplină separată partea fizicii actuale care tratează despre *mase* şi de a-i rezerva numele de

[1] Aceste trei rînduri au fost adăugate ulterior de Engels. — *Nota Red.*

[2] Pagina se referă la prima ediţie din „Anti-Dühring" [vezi volumul de faţă, pag. 77—78]. — *Nota Red.*

[3] În acest număr al ziarului „Vorwärts" a apărut pentru prima oară cap. al VII-lea, secţiunea întîi din „Anti-Dühring". — *Nota Red.*

[4] „Scopurile ştiinţifice şi realizările chimiei". — *Nota Trad.*

mecanică. Mecanica apare astfel ca știință de bază a fizicii și chimiei în măsura în care ambele, cu prilejul anumitor cercetări și în special calcule, trebuie să trateze moleculele, respectiv atomii lor, ca pe mase". Această formulare nu se deosebește, precum se vede, de cea din text[1] și din nota precedentă decît printr-o precizie ceva mai mică. Atunci însă cînd o revistă engleză („Nature") a interpretat teza de mai sus a lui Kekulé în sensul că mecanica este statica și dinamica maselor, *fizica — statica și dinamica moleculelor,* chimia — statica și dinamica atomilor[2], am considerat că această reducere necondiționată chiar și a proceselor chimice la procese pur mecanice îngustează cel puțin domeniul chimiei într-un mod inadmisibil. Totuși această reducere a devenit în asemenea măsură o modă, încît, de pildă, Haeckel folosește pretutindeni ca sinonime termeni ca „mecanic" și „monist", și, după el, în „fiziologia de azi... acționează numai forțe fizico-chimice — sau, *într-un sens mai larg,* mecanice" (Perigenesis)[3].

Dacă fizica o numesc mecanică a moleculelor, chimia — fizică a atomilor și, mai departe, biologia — chimie a albuminelor, vreau să exprim prin aceasta trecerea fiecăreia din aceste științe în cealaltă, adică atît legătura, continuitatea, cît și deosebirea, discontinuitatea lor. Însă a merge mai departe, a numi și chimia un fel de mecanică, îmi pare inadmisibil. Mecanica, în sens mai larg sau mai restrîns, nu cunoaște decît cantități; ea operează cu viteze și mase și cel mult cu volume. Acolo unde se lovește de calitatea corpurilor, ca în hidrostatică și aerostatică, ea n-o poate scoate la capăt fără să intre în domeniul stărilor moleculare și mișcării moleculare; acolo ea este numai o știință auxiliară, o premisă a fizicii. Dar

[1] Vezi volumul de față, pag. 77 și urm. — *Nota Red.*

[2] Engels se referă aici la o notă din revista „Nature" din 15 noiembrie 1877, conținînd un scurt rezumat al referatului lui Kekulé. — *Nota Red.*

[3] Engels citează din lucrarea lui Haeckel: „Die Perigenesis der Plastidule oder die Wellenzeugung der Lebensteilchen. Ein Versuch zur mechanischen Erklärung der elementaren Entwicklungs-Vorgänge" („Perigeneza plastidulei sau procrearea ondulatorie a particulelor vitale. O încercare de a explica în mod mecanic procesele elementare ale dezvoltării"), Berlin 1876. Subliniat de Engels. — *Nota Red.*

în fizică, și încă și mai mult în chimie, nu are loc numai o permanentă schimbare calitativă ca urmare a schimbărilor cantitative, o transformare a cantității în calitate, ci trebuie luate de asemenea în considerare o sumedenie de schimbări calitative, a căror condiționare de către schimbarea cantitativă nu este cîtuși de puțin dovedită. Admițînd că actualul curent științific se orientează în acest sens, aceasta nu dovedește că el este singurul just, că, urmînd această cale, fizica și chimia vor putea fi *epuizate.* Orice mișcare include mișcarea mecanică, deplasarea particulelor foarte mari sau foarte mici ale materiei, și *cea dintîi* sarcină a științei, dar într-adevăr numai *cea dintîi,* este să cunoască această mișcare mecanică. Dar această mișcare mecanică nu epuizează mișcarea în genere. Mișcarea nu e numai pură deplasare; ea este în domeniile supramecanice și schimbare calitativă. Descoperirea că căldura este mișcare moleculară a făcut epocă. Dar dacă nu pot spune despre căldură altceva decît că este o anumită deplasare a moleculelor, mai bine tac. Chimia pare a fi pe calea cea mai bună cînd încearcă să explice o întreagă serie de proprietăți chimice și fizice ale elementelor prin raportul dintre volumele atomice și greutățile atomice. Dar nici un chimist nu va afirma că toate proprietățile unui element sînt exprimate integral prin poziția elementului pe curba lui Lothar Meyer[1], că numai prin aceasta va putea fi explicată vreodată, de pildă, calitatea specifică a carbonului, care face din el purtătorul esențial al vieții organice, sau necesitatea fosforului în creier. Și totuși la atît se reduce concepția „mecanicistă". Ea explică orice

[1] Articolul lui L. Meyer „Die Natur der chemischen Elemente als Funktion ihrer Atomgewichte" („Natura elementelor chimice ca funcțiune a greutății lor atomice") a apărut în 1870. Descoperirea legii periodicității elementelor chimice aparține marelui savant rus D. I. Mendeleev, care a formulat această lege pentru prima oară în 1869, în articolul „Despre corelația dintre proprietățile elementelor și greutatea lor atomică". Articolul lui Mendeleev „Despre corelația dintre proprietățile elementelor și greutatea lor atomică" a apărut în 1869. Ambii cercetători au ajuns în mod independent la această descoperire, dar în concluziile sale Mendeleev a mers mai departe decît Meyer. — „Curba lui Lothar Meyer" a fost numită curba care reprezintă corelația dintre greutatea atomică a elementelor și volumul lor atomic. — *Nota Red.*

schimbare prin deplasare, toate deosebirile calitative prin deosebiri cantitative, şi trece cu vederea faptul că relaţia dintre calitate şi cantitate este reciprocă, că calitatea se transformă în cantitate la fel cum se transformă cantitatea in calitate, că aici are loc o interacţiune. Dacă toate deosebirile şi schimbările de calitate s-ar reduce la deosebiri şi schimbări cantitative, la deplasări mecanice, ajungem în mod necesar la teza că întreaga materie constă din particule *identice* foarte mici şi că toate deosebirile calitative dintre elementele chimice ale materiei sînt cauzate de deosebiri cantitative, de numărul şi gruparea în spaţiu a acestor particule foarte mici în atomi. Dar pînă acolo n-am ajuns încă.

Numai ignorarea de către cercetătorii noştri de azi ai naturii a oricărei filozofii, cu excepţia celei mai ordinare filozofii vulgare, actualmente în floare în universităţile germane, le permite să jongleze în acest mod cu expresii ca „mecanicist", fără să-şi dea seamă sau măcar să bănuiască ce concluzii inevitabile îşi însuşesc ei astfel. Teoria identităţii calitative absolute a materiei îşi are doar adepţii ei; empiric ea poate fi tot atît de puţin respinsă pe cît poate fi demonstrată. Dar dacă i-am întreba pe cei care vor să explice totul pe cale „mecanicistă" dacă sînt conştienţi de această concluzie şi dacă acceptă identitatea materiei, cît de diferite ar fi răspunsurile pe care le-am primi!

Lucrul cel mai nostim e că identificarea cuvintelor „materialist" şi „mecanicist" provine de la *Hegel*, care voia să-şi arate disprețul faţă de materialism adăugîndu-i epitetul de „mecanicist". E drept că materialismul criticat de Hegel — cel francez din secolul al XVIII-lea — era într-adevăr exclusiv *mecanicist*, şi anume din motivul foarte firesc că pe atunci fizica, chimia şi biologia erau încă în faşă şi departe de a putea servi drept bază unei concepţii generale despre natură. Tot aşa Haeckel împrumută de la Hegel traducerea expresiei causae efficientes = cauze acţionînd mecanic, şi a expresiei causae finales = cauze acţionînd în vederea unui scop, Hegel înţelegînd aici prin mecanic ceea ce acţionează orbeşte, inconştient, şi nu mecanic în sensul lui Haeckel. De altfel acest antagonism constituie pentru Hegel un punct de vedere atît de depăşit, încît *nici măcar nu-l pomeneşte* în cele două

expuneri asupra cauzalităţii din „Logica" lui, ci numai îl aminteşte în „Istoria filozofiei", atunci cînd apare istoriceşte (deci pură neînţelegere din partea lui Haeckel, datorită superficialităţii!) şi cu totul ocazional în teleologie („Logica", III, II, 3)[1], ca formă în care *vechea metafizică* a formulat antagonismul dintre mecanicism şi teleologie, tratîndu-l de altfel ca pe un punct de vedere de mult depăşit. Prin urmare, Haeckel, în bucuria lui de a fi găsit aici confirmarea concepţiei sale „mecaniciste", l-a copiat greşit pe Hegel, ajungînd astfel la strălucitul rezultat că, dacă selecţia naturală creează la un animal sau la o plantă o modificare oarecare, aceasta s-ar datora unei causa efficiens; dacă însă aceeaşi modificare e provocată prin selecţie *artificială*, ea se produce datorită unei causa finalis! Crescătorul de animale sau cultivatorul de plante este causa finalis! Firește că un dialectician de calibrul lui Hegel nu se putea limita la strîmta opoziţie dintre causa efficiens şi causa finalis. Cît despre actualul punct de vedere al ştiinţei, faptul că *ştim* din experienţă şi din teorie că atît materia cît şi forma ei de existenţă — mişcarea — nu pot fi create şi, prin urmare, sînt propriile lor cauze finale pune capăt vorbăriei sterile despre această opoziţie; iar cauzelor individuale care se izolează momentan şi local sau au fost izolate de reflexia noastră în cadrul interacţiunii mişcării universale nu li se adaugă nici o determinare nouă, ci numai un element de confuzie cînd le numim cauze *care acţionează*. Cauza care nu acţionează nu este cauză.

N. B. Materia ca atare este o pură creaţie a gîndirii şi o abstracţie. Noi facem abstracţie de deosebirile calitative ale lucrurilor atunci cînd le înglobăm, ca avînd o existenţă corporală, în noţiunea de materie. Materia ca atare, spre deosebire de materiile determinate existente, nu este prin urmare ceva care există senzorial. Dacă ştiinţele naturii îşi pun ca scop să descopere materia unitară ca atare, să reducă deosebirile calitative la deosebiri pur cantitative, de compoziţie ale unor foarte mici particule identice, ele procedează ca şi cum ar pretinde să vadă în loc de cireşe,

[1] Este vorba de „Wissenschaft der Logik" („Ştiinţa logicii"), vol. III, secţ. II, cap. 3. — *Nota Red.*

pere, mere fructul ca atare, în loc de pisici, cîini, oi etc. mamiferul ca atare, gazul ca atare, metalul ca atare, piatra ca atare, combinaţia chimică ca atare, mişcarea ca atare. Teoria darvinistă reclamă un astfel de mamifer primar, promammale a lui Haeckel, dar în acelaşi timp trebuie să admită că, dacă acesta conţinea în *germene* toate mamiferele viitoare şi actuale, el era de fapt inferior tuturor mamiferelor actuale şi de un primitivism primar, şi de aceea mai efemer decît toate. După cum a arătat şi Hegel în „Enciclopedie", I, pag. 199[1], această concepţie, acest „punct de vedere unilateral matematic", după care materia poate fi determinată numai cantitativ, iar calitativ e considerată ca iniţial aceeaşi, „nu este altceva decît punctul de vedere al" materialismului francez din secolul al XVIII-lea. Ba este chiar o întoarcere la Pitagora, care concepea deja numărul, determinarea cantitativă ca esenţă a lucrurilor.

[1] Engels se referă la pag. 199 din vol. al VI-lea al lucrării lui Hegel „Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse" („Schiţă a enciclopediei ştiinţelor filozofice"), partea întîi, Berlin 1840 sau 1843. — *Nota Red.*

INDICE DE MATERII

A

Abscizã
— producţia şi schimbul ca abscizã şi ordonată a curbei economice, 163.

Absolut
— valabilitatea absolută a antagonismelor introdusă în natură prin reflexiunea noastră, 19.
— antagonisme absolute în gîndirea metafizică, 29.
— repaus absolut, 74, 382.
— contradicţia dintre caracterul gîndirii omeneşti reprezentat în mod necesar ca absolut şi realizarea ei prin indivizi a căror gîndire este limitată, 100.
— limitarea valabilităţii absolute a adevărului şi erorii, 104, 105.
— exprimarea absolută şi relativă a timpului de muncă social, 340—341, 343.
Vezi şi *Relativitate.*

Absolutism
— şi lupta burgheziei împotriva nobilimii feudale, 182—183, 185.
— oglindiri ale absolutismului în domeniul militar, 190.
Vezi şi *Despotism, Feudalism, Monarhie.*

Abstracţie
— în matematică, 46—48, 412—413, 414.

Acumulare
— primitivă a capitalului, 148, 197
— de capital şi de mizerie, 303.
— în comuna economică, 335, 345—346.
— ca funcţia progresivă cea mai importantă a societăţii 346.
Vezi şi *Capital.*

Adaptare
— şi ereditate, 82—83, 376—377.
Vezi şi *Ereditate.*

Adevăr
— absolut şi dialectica, 33.
— etern şi limitele gîndirii şi cunoaşterii, 100.
— definitiv în ştiinţă, 101—103, 168—169.
Vezi şi *Apriorism, Cunoaştere Empirism, Eroare, Relativitate.*

Adevăr absolut, 33, 100—107.
Vezi şi *Adevăr.*

Adunare constituantă
— reformele economice ale Adunării constituante influenţate de fiziocraţi, 278.
— şi impozitul pe renta funciară, 278.

Agitaţia proletară
— şi concepţia despre egalitate, 116—117, 122, 382.

Agregare, stări de
— pierdere a caracterului lor absolut, 18.

— şi salturile calitative (puncte nodale), 54—55, 142.
— reprezintă lucru mecanic, 76.
Agricultură
— şi formele de repartiţie, 164.
— şi dominarea naturii, 194.
— sclavia şi diviziunea muncii între agricultură şi industrie, 200.
— în Anglia, 247.
Vezi şi *Arendaş, Cultivarea pămîntului, Fiziocraţie, Proprietate funciară, Ţăran, Ţărani parcelari.*
Alali, 157.
Albumină
— chimismul ei, 78.
— produsă pe cale artificială, 85, 95.
— ca parte componentă a tuturor organismelor, 89.
— viaţa ca mod de existenţă a corpurilor albuminoide, 94—95, 378—379.
— schimbul de substanţe la corpurile albuminoide, 378—379.
Vezi şi *Biologie, Chimie, Viaţă.*
Alchimie, 294.
Alcool, 144.
Algebră, 386—387.
America (Statele Unite ale Americii de Nord)
— şi sclavia, 118, 121, 172, 178, 196.
— descoperirile căilor maritime şi comerţul cu America, 119.
— războiul pentru independenţă, 186, 189—190, 403—404.
Amibă, 19, 89.
Amphioxus, 91.
Analiză
— şi sinteză, 52.
— în matematică, 154, 414.
— analiza naturii şi filozofia greacă, 467.
Vezi şi *Sinteză.*
Analiză spectrală, 385.
Analogie, 365, 411—412.
Anarhia modului de producţie capitalist, 181, 283, 305, 309, 313, 314, 320, 327—328.
— şi apariţia socialismului modern, 25.
— ca forţă motrice care transformă marea majoritate a oamenilor în proletari, 302.
— şi organizarea producţiei înăuntrul fiecărei fabrici, 302.
— înlăturarea ei de către proletariat, 302, 313.
— şi statul, 310.
Vezi şi *Plan, Producţie.*
Anarhiştii
— şi desfiinţarea statului, 311.
Anglia
— ca ţară clasică în ceea ce priveşte creşterea animalelor şi cultivarea plantelor, 79.
— şi economia politică ca ştiinţă, 163, 251.
— industria engleză a bumbacului şi sclavia, 178.
— burghezia şi nobilimea, 182, 389.
— revoluţia burgheză, 182, 389.
— monopolul construcţiei vaselor, 191.
— furtul pămînturilor comunale obşteşti, 389—390.
— teoria rentei funciare, 247.
— sistemul monetar ca practică de stat, 254.
— victoria sistemului protecţionist, 261.
— avuţia totală a Marii Britanii, 313.
— situaţia maselor în secolul al XV-lea, 317.
— industria bumbacului, 318.
— importatoare de minereu de fier din Spania şi de minereu de cupru din America de Sud, 329.
Vezi şi *Irlanda, Scoţia.*
Animal
— originea lui, 85—86.
— dezvoltarea lui prin diviziunea celulelor, 89—90.
— linia de demarcaţie dintre animal şi plantă, 91—92.

Vezi şi *Adaptare, Biologie, Celulă, Darvinism, Ereditate, Evoluţie, Fiziologie, Generaţie spontanee, Origine, Paleontologie.*
Antagonism
— de forţe, 138.
— în dezvoltarea omenirii, 157—158.
— dintre burghezie şi proletariat, 299.
— antagonismele polare au numai o valabilitate relativă, 18—19, 19, 30, 104—105.
— dintre capitalişti şi muncitorii salariaţi, 25, 122, 164, 167, 227—228, 283, 288, 299, 315, 344.
— dintre sărac şi bogat, 164, 174, 282.
— antagonismele în repartiţie în modul de producţie capitalist, 165, 294, 299—300.
Vezi şi *Antagonism de clasă, Antinomii, Contradicţie, Contrarii, Dialectică, Metafizică, Opoziţie.*
Antagonism de clasă
— dintre proletariat şi burghezie, 23, 25, 34—35, 283, 288, 294, 295—296, 299, 310.
— şi formele de producţie, 164—165, 172, 201.
— şi funcţia statului, 164, 310—311.
— şi productivitatea muncii, 201.
Vezi şi *Clase.*
Antichitate
— şi sclavie, 118, 178—179.
— diviziunea muncii, 252—253.
— stat, 310.
— dominaţia satului asupra oraşului, 389.
Vezi şi *Antichitatea primitivă, Comunitate, Despotism, Germani, Greci, Mitologie, Roma.*
Antichitatea primitivă
— desprinderea omului de lumea animală, 131.
— şi egalitatea oamenilor, 156—157.
Vezi şi *Antichitate, Comunitate, Istorie primitivă.*
Antinomiile lui Kant, 59.
Apariţie
— şi dispariţie la filozofii antici eleni, 28.
— şi modul de gîndire metafizic, 29—30.
Vezi şi *Dialectică, Dispariţie, Evoluţie, Progres.*
Apriorism
— metodă apriorică, 46—47, 50, 109, 373.
— mărimile matematice nu sînt de origine apriorică, 48.
Vezi şi *Empirism.*
Arabi
— cercetarea naturii în evul mediu, 29.
— descoperirea prafului de puşcă, 185.
Arendă, 246—247, 271—272.
Arendaş
— partea arendaşului din plusvaloare, 233, 250.
— beneficiul arendaşului şi profitul capitalului, 247—248.
— la Quesnay, 271, 272, 276—278.
Vezi şi *Agricultură, Arendă, Proprietate funciară.*
Aristocraţie
— aristocraţia feudală şi morala, 107, 283.
— naturală, 180.
Vezi şi *Feudalism.*
Aritmetică
— politică a lui Petty, 257.
— în natură există prototipuri pentru toate mărimile imaginare, 411.
Vezi şi *Algebră, Matematică.*
Armată
— oştirea monarhului şi oştirea populară, 189.
— sfărîmarea ei printr-o explozie din interior, 189.
— prusiană, ca o castă, 238.
— banii ca baza ei materială, 388—389.
— ca violenţă organizată, 395.

— dependentă de condiţiile economice, 184, 189, 192, 388, 401—408.
— tactica de luptă şi tehnica armelor, 185—192.
— pregătirea pentru lupta revoluţionară, 388—389.
Vezi şi *Arme, Război, Ducerea războiului, Violenţă.*

Armata industrială de rezervă
— şi maşinismul, 302—303, 315.
— ca expresie a antagonismului dintre forţele de producţie şi modul de producţie capitalist, 305.
— şi necesitatea de a exploata a capitalului, 327—328.
— şi forma valoare a produselor, 344.
Vezi şi *Anarhie, Crize, Suprapopulaţie.*

Arme
— tehnica armelor şi treapta de dezvoltare a producţiei, 184—193, 401—408.
— tehnica armelor în războiul naval, 190—193.
Vezi şi *Armată, Ducerea războiului.*

Asignate, 211.
Vezi şi *Bani.*

Asimilare, ca *fenomen de viaţă*, 95.
Vezi şi *Schimb de substanţe, Viaţă.*

Asirieni
— mitologia lor, 85.

Asociere, vezi *Societate, Societate socialistă.*

Astronomie
— dezvoltarea ei, 67.
— şi „adevărurile definitive", 101.
— punctul de vedere geocentric în astronomie, 411.
— şi raporturile cantitative în natură şi ştiinţă, 412—413.
Vezi şi *Corpuri cereşti, Maree, Pământ, Soare, Stele fixe, Teoria nebuloaselor, Univers.*

Atelier
— ca mijloc individual de muncă în evul mediu, 296.
— atelier individual, 296.
— concentrare în ateliere mari, 298.
Vezi şi *Instrument, Meserie, Mica producţie, Mijloace de producţie.*

Atomi
— formele de mişcare a atomilor, 70—71.
— şi gravitaţia, 89.
— chimia şi formarea moleculelor din atomi, 101.
— greutatea atomică, 294, 342—344, 366.
— sînt compuşi, 414.
Vezi şi *Atomistică, Chimie, Fizică.*

Atomistică
— greacă şi cercetarea naturii, 366.

Aur
— american, element dizolvant al societăţii feudale, 119.
— şi argint ca bani universali, 338.
— ca marfă absolută, 342.
Vezi şi *Bani.*

Avances foncières, cheltuieli pentru întreţinerea şi ameliorarea moşiilor la Quesnay, 276.
Vezi şi *Reproducţie.*

Avuţie (avere)
— acumularea de bogăţii şi sclavia, 178.
— avuţia totală a Marii Britanii, 313.
— aurul şi argintul ca întruchipare a avuţiei, 338.
Vezi şi *Acumulare, Însuşire, Belşug, Capital, Concentrare, Mizerie, Proprietate, Repartiţie, Sărăcie.*

Axiome
— ale filozofiei şi matematicii la Dühring, 48—49, 51—52, 373.
— şi metoda lui Dühring, 109, 168—169, 244—245.
— moştenirea axiomelor matematice, 244—245, 372—373, 410.
Vezi şi *Filozofie, Matematică.*

B

Balanţă comercială, vezi *Comerţ.*

Bancheri
— ca muncitori la Saint-Simon, 285.
— ca oameni de afaceri care fac negoţ cu mijloace de circulaţie, 338.
Vezi şi *Bani.*

Bancnote
— ale Rusiei, 210.
— bancnote şi bani de credit la Hume şi Vanderlint, 261—262.
Vezi şi *Bani.*

Bani
— transformarea lor în capital, 141, 224—225.
— banii de metal şi economia naturală, 164, 182.
— şi militarismul, 185—192, 388.
— valoarea banilor, 210, 341—342.
— funcţia banilor şi capitalul, 220—221.
— banii, capitalul şi proprietatea funciară, 224—225.
— ca mijloc de circulaţie, capital bănesc şi măsură a valorii la Aristotel, 253.
— metalele nobile şi teoria valorii a lui Petty, 255.
— funcţia bănească a metalelor nobile şi banii de credit la Boisguillebert şi Law, 258—259.
— Locke despre dobîndă şi monedă, 259, 260.
— ca semn al valorii la Hume şi Vanderlint, 261—262.
— teoria banilor a lui Hume, 262—263.
— circulaţia banilor în cadrul claselor la Quesnay, 274—277.
— lichizi în timpul crizelor periodice, 304.
— la Dühring, 332—333, 335—338.
— ca întruchipare a muncii sociale, 337, 341.
— ca măsură a muncii, 337, 341.
— ca mijloc general de circulaţie, 337.
— aurul şi argintul ca bani universali, 338.
— funcţia socială a banilor, 341.
— şi noţiunea de valoare, 344—346.
— forma valoare a mărfurilor şi forma bani, 345—346.
— şi forma marfă în economia internă a comunităţilor asociate, 345.
Vezi şi *Capital, Circulaţie, Valoare.*

Bani de metal, vezi *Bani.*

Barbar, barbarie
— deosebirile dintre barbari şi greci şi romani, 118, 380.
— barbaria ca treaptă de dezvoltare la Fourier, 287.
Vezi şi *Civilizaţie.*

Bazar de muncă, 291.

Belşug, izvor al sărăciei după Fourier, 287—288, 305, 315.
Vezi şi *Avuţie, Criză, Sărăcie, Subconsumaţie.*

Beneficiu comercial
— ca parte a plusvalorii, 234, 235—236.
Vezi şi *Comerţ.*

Biologie
— mucozitatea originară şi băşicuţa originară la Oken, 16.
— şi teoria evoluţiei, 19.
— şi dialectica, 363.
Vezi şi *Albumină, Animal, Botanică, Celulă, Clasificare, Darvinism, Embriologie, Fiziologie, Organism, Paleontologie, Plante, Reproducere, Schimb de substanţe, Viaţă, Zoologie.*

Biserică
— ca apropriatoare a zeciuielii, 271, 274, 276.
— cel mai mare proprietar funciar din Franţa, 274.
— şi revoluţia franceză, 285.
Vezi şi *Reformă, Religie.*

Bogăţie, vezi *Avuţie.*

Bonuri de muncă, 336, 389.
Vezi şi *Certificat de muncă.*

Botanică
— anatomică şi originea speciilor, 86.
Vezi şi *Biologie.*

Boşiman
— şi axiomele matematice, 410.

Burghezie, burghez
— şi proletariat, 23, 34—36, 107, 121—122, 174—175, 178, 283, 283—284, 286, 288, 299, 315.
— împărăţia burgheziei, 28—29, 283.
— şi feudalism, 25, 107, 183.
— istoria dezvoltării ei, 121, 182, 282—283, 294—295, 389.
— monopolizatoare a tuturor mijloacelor de producţie, 174—175.
— devine o piedică socială, 183.
— şi tehnica armelor, 185—186.
— în revoluţia franceză, 282, 285.
— critica lui Fourier, 286—287.
— rolul ei istoric, 296.
— criza ca dovadă a faptului că burghezia este incapabilă şi de prisos, 308, 315.
— falimentul ei economic, politic şi intelectual, 312.
— rolul propriului său capital şi a propriei sale goane după profit, 324.
— ca purtătoare a revendicării moderne a egalităţii, 119, 380.
— emanciparea ei din punct de vedere economic de către revoluţia franceză, 190.
— şi starea a treia în revoluţia franceză, 285—286.
Vezi şi *Capital, Capitalist, Clase, Societate.*

Bursă
— crah de bursă, 163.
— joc de bursă, 307.
Vezi şi *Bani.*

C

Cădere
— raza pământului şi legea căderii corpurilor, 411.

Căi ferate
— şi breslele, 203.
— necesitatea socializării lor, 306.
— şi etatizarea lor, 307—308.
— şi tehnica războiului, 307, 395.

Calcul diferenţial
— dreapta şi curba în calculul diferenţial, 130.
— ca negaţie, 154—156.
— prototipurile sale în natură, 410, 411—415.
— molecula faţă de masă stă în acelaşi raport ca diferenţiala faţă de variabila ei, 412.
— evaporarea ca exemplu de diferenţiere, 412—413.
— structura materiei ca diferenţială de gradul al II-lea, 418—419.

Calcul infinitezimal
— ca aplicare a dialecticii în matematică, 151—152, 160.
— triumf al spiritului omenesc, 410.
— şi schimbarea stărilor de agregare, 418.

Căldură
— „substanţă calorică", 17, 370—371.
— ca formă de mişcare comensurabilă a materiei, 18, 70, 375.
— transformarea energiei cinetice în căldură, 19, 78, 130.
— teoria mecanică a căldurii, 67, 72, 75—77, 365, 370—371.
— legată sau latentă, 74—76.
— transformată în lucru mecanic, 75.
— radierea căldurii în spaţiul cosmic, 76.
— n-are o temperatură, 345.
— transformarea mişcării masei în căldură ca exemplu de diferenţiere, 418.
Vezi şi *Mişcare, Teoria cinetică a gazelor.*

Calitate
— legea conservării energiei trebuie concepută calitativ, 18.
— transformarea cantităţii în calitate, şi invers, 55, 143—145.
Vezi şi *Cantitate, Dialectică.*

Cămătă
— capital cămătăresc, 224.
— în comuna economică, 338.
Vezi şi *Bani, Dobîndă, Rentă.*

Canibalism, 202.

Cantitate
— cantitatea de mişcare nu se schimbă la transformarea energiei, 18—19, 71.
— raporturile cantitative ca obiect al matematicii, 48.
— transformarea ei în calitate, şi invers, 55, 143—145.
Vezi şi *Calitate, Dialectică.*

Capital
— şi muncă, 34, 170, 172, 280—281, 395.
— producţia sa explicată prin descoperirea plusvalorii, 36, 230, 303.
— transformarea banilor în capital, 141.
— preistoria lui, 150.
— concentrarea capitalului în timp de criză, 150, 165—166, 304, 305, 314.
— funcţiunea sa socială, 228—229.
— ca fază istorică, 229.
— şi legile coercitive ale concurenţei, 236, 237—238, 300, 303, 315.
— şi violenţă, 238—239.
— capitalul bănesc la Aristotel, 253.
— marele capital şi mica proprietate, 283.
— maşina, timpul de muncă şi valorificarea capitalului, 303, 326—327.
— burghezul, robul propriului său capital, 324.
Vezi şi *Acumulare, Avuţie, Bani, Capital de exploatare, Capitalist, Concentrare, Dobîndă, Exploatare, Insuşire, Mod de producţie, Plusvaloare, Produs, Profit, Proprietate, Rentă, Reproducţie.*

Capital, caracterul de
— al mijloacelor de producţie şi de trai, 306.
— al forţelor de producţie şi recunoaşterea caracterului lor social, 306, 308—309.
— desfiinţat de revoluţia proletară, 316.
Vezi şi *Capital.*

Capital de exploatare (avansuri anuale), 272—277.

Capital variabil, 141.

Capitalism, vezi *Mod de producţie capitalist.*

Capitalism de stat, 307—308.

Capitalist
— şi muncitorul salariat, 25, 140, 164, 167, 227, 247, 344.
— şi însuşirea muncii neplătite, 36, 172, 181, 209, 226—227, 234, 247.
— şi minimum de capital, 142.
— exproprierea capitaliştilor de către capitalişti, 150—151, 305.
— exproprierea capitaliştilor de către clasa muncitoare, 151.
— funcţia lui socială, 234.
— ca cel care îşi însuşeşte mijloacele de producţie sociale, 298—299, 314—315.
— funcţia socială a capitaliştilor îndeplinită de funcţionari, 308.
— trecerea lui în rîndurile populaţiei de prisos, 308.
Vezi şi *Capital, Clase, Exploatare, Expropriere, Fabricant, Industrie, Insuşire, Muncitor, Muncitor salariat.*

„Capitalul"
— şi răspîndirea concepţiei comuniste despre lume, 13.
— şi Dühring, 138—142.
— despre dezvoltarea capitalismului, 180, 298, 393.
— aplicarea metodei dialectice în economia politică, 370.

Căsătorie
— ca paravan al prostituţiei, 283.
— forma actuală a căsătoriei ca una din piedicile reformei sociale după Owen, 291.
— căsătoria şi alegerea soţilor la Dühring, 358—359.

Vezi și *Educație, Familie, Femeie.*

Categorii logice și Forme de gîndire, 44.
— limitarea valabilității lor absolute, 104.
— moștenirea formelor gîndirii și axiomele matematice de la sine înțelese, 372.
— dialectica, cea mai importantă dintre formele de gîndire, 365.
— cercetate de filozofia dialectică, 409.
Vezi și *Gîndire*

Catolicism, 107, 344, 352.
Vezi și *Biserică, Creștinism, Protestantism, Reformă, Religie.*

Cauzalitate
— la Hegel, 55.
Vezi și *Cauză, Efect, Intîmplare, Interacțiune, Necesitate.*

Cauză
— și efect în concepția metafizică și în cea dialectică, 28—30.
— și efect se împletesc în interacțiunea universală, 30.
— și efect la Hegel, 55.
— cauzalitate și interacțiune în lumea organică, 101—102.
— și efect în economia clasică, 231.
Vezi și *Cauzalitate, Efect, Interacțiune.*

Celți, 180, 350, 389.

Celulă
— descoperirea ei, 16, 19, 102.
— și globulele albe, 19.
— și individ, 19.
— moartea celulelor și formarea celulelor noi, 30.
— și corpurile organice, 89.
— înmulțire prin diviziune, 89, 379.
— tipul cel mai simplu în natura organică, 91.
— Celulele artificiale ale lui Traube, 94, 378.
Vezi și *Biologie, Fiziologie, Organism, Reproducere, Fizică, Schimb de substanțe.*

Cerere, 315.
Vezi și *Criză, Ofertă, Schimb.*

Certificat de muncă
— în „comuna economică" a lui Dühring, 335, 336—339.
— și condica comercială a lui Weitling, 336.
— și banii-ore de muncă ai lui Owen, 336, 338—339.
Vezi și *Salariu.*

Cetățean vezi *Stat.*

Chimie
— acțiunea chimică ca formă de mișcare, 70—71, 375.
— saltul de la acțiunea chimică la chimismul albuminei, 78.
— schimbul de substanțe în procesele chimice, 93.
— transformarea cantității în calitate, 143—144.
— și vechea filozofie greacă atomistă, 366.
— și teoria flogisticului, 371.
— ecuațiile chimice sînt în cea ce privește forma ecuații diferențiale, 418.
Vezi și *Agregare, Atomi, Element, Materie*

Ciclul industrial, 305.
Vezi și *Conjunctură, Criză.*

Ciocnire, 418.
Vezi și *Frecare.*

Circulație — în economie
— și producție, 170.
— circulația mărfurilor și proprietatea privată, 180.
— circulația mărfurilor și nașterea plusvalorii, 224, 225.
— formele de circulație a banilor la Aristotel, 253.
— circulația banilor și prețul mărfurilor la Hume, 262—264.
— și producție după tabloul economic al lui Quesnay, 268, 270—271, 273—274.
— circulația mărfurilor și circulația bănească la fiziocrați, 274—278.
— circulația mărfurilor și crizele, 305, 315.

— banii ca mijloc general de circulație, 337, 338.
Vezi și *Schimb, Marfă.*

Circulație — în fiziologie
— ca criteriu al vieții, 90—91, 95—96.
— a sîngelui, de la Galen pînă la Malpighi, 102.
Vezi și *Fiziologie.*

Civilizație
— orice progres al civilizației mărește, după Rousseau, inegalitatea, 157.
— se mișcă într-un cerc vicios după Fourier, 287.
— critica lui Fourier, 286—288, 292.
— orașele mari ca moștenire a civilizației, 329.
Vezi și *Barbar, Progres.*

Clasa muncitoare, vezi *Clase, Muncitor, Proletariat.*

Clase
— desființarea lor, 26, 121—122, 174, 310, 311—312, 316.
— ca produs al relațiilor economice, 35, 107, 164—165, 174, 197, 201, 288, 294—295, 310, 311—312.
— cele trei clase ale societății moderne și morala lor, 107.
— clase și privilegii de clasă în America, 121.
— nașterea lor, 199, 200.
— societatea împărțită în clase și exploatarea, 230, 241—242, 310.
— proletariatul ca clasă, 284, 303, 310, 316.
Vezi și *Antagonism de clasă, Dominație de clasă, Interese de clasă, Luptă de clasă, Proletariat.*

Clasificare
— liniile rigide de demarcație ale clasificării și teoria evoluției, 19.

Colonie
— țărani liberi, coloniști de la răsărit de Elba, 196.
— coloniile tropicale și subtropicale și cultivarea pămîntului, 196.
— colonizarea și înmulțirea pieților de desfacere, 301.
— în marca slavă, 398.
Vezi și *Piață.*

Comercianți
— capital comercial, 224, 297.
— ca motor al producției la Hume, 365.
— persoane de care societatea se poate lipsi, 291.
Vezi și *Comerț, Concurență.*

Comerț
— extinderea comerțului internațional prin descoperirile geografice, 119.
— stînjenirea lui de către restricțiile de breaslă și privilegiile feudale, 120.
— și tîrgoveț, 168.
— și sclavie, 178—179.
— sporirea puterii economice datorită comerțului, 182.
— monopolul Olandei asupra comerțului cu Indiile orientale, 210.
— și beneficiul capitalului, 249.
— balanța comercială la Hume și Vanderlint, 261—262.
— transformarea lui în înșelătorie, 283.
— și crizele periodice, 304.
Vezi și *Beneficiu comercial, Circulație, Comercianți, Criză, Piață, Războaie comerciale, Schimb.*

Comuna economică
— și determinarea valorii, 220, 222, 320—321.
— a lui Dühring, 322—323.
— și dreptul public, 320.
— comune economice bogate și sărace, 321.
— și legile economice, 345—347.

Comunicație, vezi și *Mijloace de comunicație.*

Comunism
— concepția comunistă despre lume, 13.
— modern și utopiștii, 26.

— ascetic, 26.
— muncitorii comuniști francezi și salariul egal, 222.
— lui Owen, 291, 292—293, 339.
Vezi și *Socialism, Societate socialistă.*

Comunitate
— egalitatea de drepturi în comunitățile primitive, 118, 380.
— comunitățile primitive și proprietatea comună, 164, 179, 194—195.
— descompunerea comunităților primitive, 164, 165, 180, 196—202, 345.
— comunitatea primitivă și sclavia, 178, 380.
— și gospodărirea pămîntului, 193—197.
— și absența inițială a claselor sociale, 198.
— comunitatea veche ca bază a formei politice celei mai brutale, 200.
— comunitatea familială a slavilor de sud, 342.
— banii și forma marfă în comunitățile asociate, 345.
— descompunerea obștii rusești de către bani, 397.
Vezi și *Proprietate funciară.*

Comunitate de bunuri, vezi *Proprietate comună.*

Comunitatea familială a slavilor de sud
— și producția de mărfuri, 342.
Vezi și *Comunitate, Familie, Proprietate comună, Trib.*

Comunitate sătească, vezi *Comunitate.*

Concentrare
— a capitalului, 150, 165—166, 305.
— a mijloacelor de producție, 296.
— a producției capitaliste în orașe, 328.
Vezi și *Acumulare.*

Concepție despre lume.
— comunistă, 13, 14, 21, 23.
— imaginea despre lume condiționată obiectiv și subiectiv, 46—47.
— dialectica, germenele unei concepții mai cuprinzătoare despre lume, 152.
— materialismul modern ca simplă concepție despre lume, 156.
Vezi și *Greci, Imagine, Lume, Materialism, Metafizică.*

Concepția materialistă a istoriei, 294.
— explică conștiința oamenilor din existența lor, 35.

Concepția mecanicistă despre natură
— și Hegel, 33.
Vezi și *Dialectică, Idealism, Materialism, Metafizică.*

Concurență
— liberă, 165, 295.
— între marea industrie și industria casnică, 180, 297.
— militară între state, 189.
— legile coercitive ale concurenței, 236, 238, 300, 315.
— zdrobirea micii proprietăți de către concurența marelui capital, 283.
— lupta de concurență și „fraternitatea", 283.
— lupta de concurență pînă la războaiele comerciale, 301—302.
— și condițiile de producție, 302. 314—315.
— și monopolurile, 307.
Vezi și *Piață, Schimb.*

Confiscare, vezi *Expropriere.*

Conjunctură
— alternare periodică, 181, 304—305, 309.
— perioada de maximă activitate industrială și armata industrială de rezervă, 302—303.
— perioada de maximă activitate și criza duc la socializare, 306, 313.
Vezi și *Anarhie, Criză.*

Consumație
— și schimb, și producție, 170, 215, 340.

— și productivitatea muncii, 214.
— și repartiția în societatea socialistă, 214.
— și producerea și reproducerea forței de muncă, 226.
— și producția în epoca precapitalistă, 300, 314.
— și industria, 303—305, 318.
— și subconsumația, 317—319.
— și producția în comunitățile vechi hinduse și în comunitățile slavilor de sud, 342.
Vezi și *Exploatare, Mijloace de trai, Repartiție.*

Conștiință
— caracterul dialectic al naturii și cunoașterea legilor gîndirii dialectice, 16—17, 19—20.
— și existență, 35, 44—45.
— unitatea elementelor de conștiință în gîndire, 51—52.
— și individul izolat, 99.
— și adaptare, 37.
Vezi și *Cunoaștere, Gîndire.*

Contemplare
— materială, directă, la operațiile matematice, 374.

Contradicție
— dintre producția socială și însușirea capitalistă, 296—297, 299, 302, 305, 314.
— și metafizica, 29—30, 136.
— internă a sistemului hegelian, 33, 415.
— ca pîrghie principală a progresului intelectual, 46.
— de nerezolvat la Kant, 59.
— internă a determinărilor reflexiei, 55.
— a nenumăratului numărat, 56—57.
— la Dühring, 60—61, 135—139.
— infinitul ca o contradicție, 61.
— repaosul ca măsură a mișcării este o contradicție, 73.
— între gîndirea reprezentată în mod absolut și realizarea ei prin indivizi a căror gîndire este limitată, 100.
— importanța dialecticii contradictorii în filozofie, 136.
— rezolvarea contradicției în progresul infinit, 137.
— citul diferențial ca o contradicție, 155, 386—387.
— și dezvoltarea omenirii, 157—158.
— între forțele de producție și modul de producție capitalist, 175, 284, 294, 300, 302, 305, 312, 315.
— a civilizației la Fourier, 287.
— în industrie impune transformări sociale, 294.
— și negarea negației, 386.
— dintre permanență și schimbare, 384.
— un obiect căruia îi este propriu o opoziție se află în contradicție cu sine însuși, 384.
— între materia continuă și discretă, 415.
Vezi și *Antagonism, Dialectică.*

Contrarii
— contrarii nedezvoltate ca identitate la Hegel, 69—70.

Cooperative de consum, înființate de Owen, 291.
Vezi și *Mișcarea muncitorească.*

Cooperație, ca prima treaptă a dezvoltării capitaliste, 296, 314.
Vezi și *Diviziunea muncii, Manufactură.*

Corpuri cerești
— în concepția prekantiană, 33, 67.
— Originea lor după Kant, 69.
Vezi și *Lume, Teoria lui Kant asupra nebuloaselor.*

Crah, vezi *Criză.*

Credit
— bani de credit la Boisguillebert și Law, 258.
— bani de credit la Hume și Vanderlint, 262.
— perioada de maximă activitate și umflarea creditului, 306.
Vezi și *Bani.*

Creier
— legile gîndirii și legile naturii ca produse ale creierului, 45.

— gîndirea ca produs al creierului, 373.
— excitare şi reacţie prin mijlocirea nervilor în creierul omenesc, 376—377.
Vezi şi *Conştiinţă, Gîndire, Oglindire.*

Creştinism
— morala creştină feudală, 107.
— şi ideea de egalitate, 115, 117—119, 121, 379—381.
— ca religie a sclavilor, 118, 380.
— reforma şi noul creştinism la Saint-Simon, 285.
— spiritualismul răspîndit prin mijlocirea creştinismului, 384—385.
Vezi şi *Religie.*

Criză
— au dezvăluit faptul că burghezia este incapabilă şi că este de prisos, 175, 308.
— periodicitatea ei, 181.
— desfăşurarea crizelor periodice, 304—305.
— din cauza abundenţei (crise pléthorique), 305, 315.
— şi perioada de maximă activitate duc la socializare, 306.
— ca o contradicţie absurdă, 312.
— şi forma capitalistă de producţie, 318.
— şi economia burgheză, 351.
Vezi şi *Anarhie, Armata industrială de rezervă.*

Cucerire
— şi dezvoltare economică, 202.
— cucerirea prin violenţă de către germani şi transformarea sclaviei în iobăgie, 389.

Cultivarea, gospodărirea pămîntului
— modul de gospodărire a pămîntului şi antagonismele de clasă, 165.
— economia parcelară şi descompunerea ei, 164.
— în marea exploatare agricolă, 194.
— de către ţărani de sine stătători în Grecia, 195.
— şi agronomia, 196.
— în comun se dizolvă în cultivarea lui individuală, 345.
— de către ţărani liberi, 398.
Vezi şi *Agricultură.*

Cumpărare
— a mărfii forţă de muncă, 221, 225—227.
— şi vînzare şi transformarea banilor în capital, 224, 227.
Vezi şi *Circulaţie, Marfă, Preţ, Schimb.*

Cunoaştere
— limitele cunoaşterii omeneşti, 99, 137, 373—374.
Vezi şi *Empirism, Oglindire.*

Cupoane, tăiere de cupoane, 307—308.
Vezi şi *Rentă.*

D

Darvinism, 79—88, 376.
— Darwin şi biologia, 376.
Vezi şi *Adaptare, Animal, Biologie, Ereditate, Evoluţie, Fiziologie, Luptă pentru existenţă, Malthusianism, Origine, Paleontologie, Specie.*

Definiţie, 205.
— valoarea ei ştiinţifică, 96, 378.
Vezi şi *Ipoteză, Noţiune.*

Deism, 79, 84, 85.
Vezi şi *Religie.*

Democraţie
— republică democratică, 25.
— burgheză din 1848 şi militarism, 189.
— antică şi egalitatea, 380.

Demoralizare
— a muncitorilor prin modul de producţie capitalist, 288—289.
— acumulare de bogăţie şi degradare morală, 303—304.

Deosebiri de clasă
— desfiinţarea lor, 26, 121—122, 130, 174—175, 310, 311, 316.
Vezi şi *Clase.*

Depreciere, revoluţie în funcţia metalelor nobile, ca măsură a valorii, 263—264.

Vezi şi *Valoare.*

Desfacere, 301, 304, 317.
Vezi şi *Schimb.*

Despotism
— oriental şi vechile comunităţi, 180, 393.
— şi funcţiile sociale, 199.
— napoleonian, 232.
Vezi şi *Absolutism.*

Dialectică, metodă dialectică, 13, 28—37, 140—141, 151—153, 362—366, 384, 410.
— materialistă, la Marx şi Engels, 15, 27, 139, 149—152, 370—371, 410.
— în natură, 16, 18, 30—31, 159, 410.
— punctul ei central, 19.
— la Hegel, 27, 32—33, 55, 368—371.
— la greci, 27, 365, 368.
— şi metafizica, 27—35, 136—140, 159, 366, 409, 410.
— şi logica formală e tot ce mai rămîne din filozofie, 34, 365.
— şi materialismul francez, 35.
— legile dialecticii, 135—145, 146—161, 385—386.
— în matematică, 137, 152.
— în război, 145, 192—194.
— în istorie, 155, 385.
— în dezvoltarea filozofiei, 156—157, 384.
— la Rousseau, 157.
— ca ştiinţă a celor mai generale legi ale mişcării şi dezvoltării naturii, a societăţii omeneşti şi a gîndirii 159, 410.
— a legii aproprierii bazate pe producţia de mărfuri, 180.
— la Fourier, 287—288.
Vezi şi *Antagonism, Calitate, Cantitate, Cauzalitate, Concepţie despre lume, Contradicţie, Apariţie, Filozofie, Identitate, Logică, Necesitate, Negaţie, Proces, Puncte nodale, Salt.*

Diferenţiere
— a fenomenelor de viaţă prin combinaţii chimice, 94.

Dijmă
— şi repartiţia plusvalorii, 233.
— biserica, în calitate de apropriatoare a zeciuielii, 271, 274.
Vezi şi *Proprietate funciară, Rentă funciară*

Directorat
— corupţia lui, 282, 285.
— încercarea lui Babeuf de a sări de la Directorat de-a dreptul în comunism, 388.

Dirijarea muncii
— ca funcţie socială, 201, 312.

Dispariţie
— şi proces de naştere la filozofii antici eleni, 28.
— şi apariţie şi modul de gîndire metafizic, 29—31.
Vezi şi *Apariţie, Evoluţie, Progres.*

Divizibilitate
— şi timp, 58.
Vezi şi *Infinit, Materie, Timp.*

Diviziunea muncii
— naturală şi producţia de mărfuri, 179, 199, 297.
— şi dezvoltarea organelor care îndeplinesc funcţii publice, 198.
— şi sclavia, 200—201.
— în societatea socialistă, 222—223.
— la greci, 252.
— A. Smith şi legea diviziunii muncii, 253.
— şi piaţa, 253.
— socială naturală fără plan, şi capitalistă după plan în fabrică, 297.
— ca formă de bază a oricărei producţii de pînă astăzi, 321.
— între oraş şi sat, 323, 329—330.
— ca mijloc de înrobire a producătorilor, 324.
— şi utopiştii, 325—326.
— cea veche trebuie să dispară, 326—327, 329.
— revoluţionarea diviziunii muncii de către tehnică, 327, 330.
— mutilarea individului prin diviziunea capitalistă a muncii, 400.

Dobîndă
— şi noţiunea de capital, 231, 232.
— ca parte din plusvaloare, 234, 235.
— şi monedă la Locke, 259.
— şi reglementarea dobînzii la Petty, 259—260.
— în opoziţie cu renta funciară şi renta imobiliară, 260.
— reglementată de rata profitului, 264.
— nivelul dobînzii, 264.
— şi violenţa, 393.
Vezi şi *Cămătă, Plusvaloare, Profit, Rentă.*

Dominaţie
— cucerirea dominaţiei politice de către burghezie, 34, 199, 312.
— politică, şi funcţiuni sociale, 199.
— asupra naturii şi forţelor sociale, 249—250, 313, 350—351.
— politică a unei anumite clase sociale ca piedică a dezvoltării, 313.
Vezi şi *Dominaţie de clasă, Stat.*

Dominaţie de clasă
— naşterea şi dezvoltarea ei, 198—199.
— şi fondurile de producţie, 214.
— înlăturarea ei de către proletariat, 310.
— devine un anacronism, 312.
Vezi şi *Clase.*

Dreaptă şi curbă, 136.

Drept
— egalitatea de drepturi politice, 26, 117—118.
— şi structura economică, 35.
— roman, 118, 352.
— englez comun, 125.
— german şi organizarea mărcii, 195.
— rezolvarea litigiilor în comunităţile primitive, 198.
— şi productivitatea muncii, 200—201.
— diviziunea muncii şi reprezentările despre drept, 324.
— necesitatea unei schimbări a concepţiilor juridice, impusă de schimbarea relaţiilor, 383.
Vezi şi *Egalitate, Drept prusian, Justiţie.*

Drept prusian, 124, 125—127, 161, 250, 322, 330.
Vezi şi *Drept, Justiţie.*

Drepturile omului, 24.
Vezi şi *Dreptate, Egalitate, Iluminişti, Libertate.*

Ducerea războiului
— şi treapta de dezvoltare a producţiei, 185—189, 190, 395—396, 401.
— în războiul franco-german, 188—189, 407—408.
— pe mare, 190—193.
— şi maşinile, 395.
— şi căile ferate, 395.
— revoluţionarea sa de către progresul tehnic, 401.
Vezi şi *Armată*

Dumnezeu
— dovada ontologică a existenţei lui dumnezeu, 52—53.
— primul impuls, 63, 72, 161.
— şi finalitate, 83.
— zeii ca oglindire a forţelor naturii şi a forţelor sociale, 350—351, 383—384.
Vezi şi *Religie.*

E

Echilibru
— şi mişcare, 65.
— este relativ, 70, 74, 375.

Echivalent
— schimb de echivalente, 181.
— bani (aur) ca echivalent al mărfurilor, 224, 341—342.

Economie
— şi politica, 34, 120, 175—283, 239, 284, 285, 286, 393—394.
— şi morala, 107—108, 166.
— dezvoltarea formelor de mişcare economice, 167.
— şi violenţa, 175—183, 199—200, 232, 238—239, 389—390, 392—393.
— şi originea proprietăţii private, 180—181.

— şi militarism, 184—193, 388, 390—391, 395.
— şi antagonismele de clasă, 197.
— şi teoriile socialiste, 284.
— hotărîtoare pentru orice prefaceri sociale, şi revoluţii politice, 294—295.
— progresul social şi condiţiile economice, 311.
— revoluţia economică şi societatea viitoare, 313—314.
— legile economice ca legi ale naturii care acţionează orbeşte, 346—347, 393.
— relaţiile economice şi reflexul lor religios, 350—351.
— şi dominarea forţelor sociale, 351—352.
Vezi şi *Agricultură, Exploatare, Forţe de producţie, Mod de producţie, Muncă, Producţie, Schimb.*

Economie naturală, 164, 182.

Economie parcelară, vezi *Cultivarea pămîntului.*

Economie politică
— clasică, 20, 250—251.
— teoriile despre identitatea de interese de clasă, 34—35.
— legea valorii şi economia politică burgheză, 120, 213, 218, 231.
— şi legea dialectică despre transformarea cantităţii în calitate, 142, 142—143.
— ca ştiinţă a legilor producţiei şi ale schimbului, 163—164, 167, 170.
— în sensul cel mai larg şi în sens mai restrîns, 163, 167—168.
— Un copil al secolului al XVIII-lea, 168.
— noţiunea de capital a economiei politice burgheze, 230.
— engleză şi renta funciară, 247, 250.
— a perioadei capitaliste şi la greci, 251—252.
— la italieni, 254.
— preistoria ei şi „Breve trattato" al lui Serra, 254.
— Petty în istoria economiei politice, 254—255, 257, 259, 261.
— Smith în istoria economiei politice, 256.
— Boisguillebert şi Law în istoria economiei politice, 258.
— Locke şi North în istoria economiei politice, 259—260.
— cercetarea genezei ei, 261.
— însemnătatea lui Hume, 264—268.
— însemnătatea lui Steuart, 279.
— trebuie să ţină seama de factori relativi, 342.
Vezi şi *Bani, Capitalism de stat, Economie, Fiziocraţie, Mercantilism, Malthusianism, Sistem protecţionist, Sistem monetar, Teoria liberului-schimb.*

Economie vulgară
— şi determinarea valorii, 213.
— şi noţiunea de capital, 230.
— şi renta funciară şi beneficiul capitalului, 249.

Educaţie, 325, 352.
— şi muncă în societatea socialistă, 356.

Efect
— şi cauză, 28—30.
— şi cauză se împletesc în interacţiunea universală, 30.
— şi cauză la Hegel, 54—55.
— şi cauză în economia politică clasică, 231.
— efecte voite în societatea viitoare, 314.
Vezi şi *Cauză, Cauzalitate, Interacţiune.*

Egalitate
— burgheză în faţa legii, 26, 118.
— revendicarea egalităţii, 26, 120—122, 311, 380—383.
— la Rousseau şi la utopişti, 112, 117—118, 156, 157, 380, 385.
— şi sclavia antică, 118, 380.
— şi creştinismul, 118, 380—381.
— şi egalitatea tuturor muncilor omeneşti, 120, 381.
— ca drept al omului, 121.

— dubla semnificaţie a revendicării egalităţii de către proletariat, 121—122, 380.
— ideea de egalitate ca produs istoric, 122, 380, 382.
— negarea negaţiei în evoluţia ideii de egalitate, 156—158.
— a poziţiei sociale în comunităţile primitive, 198, 390.
— şi antagonism de clasă, 311.
— revendicarea egalităţii şi dreptăţii, şi societatea comunistă, 381—382.
— abstractă, o absurditate, 382.
Vezi şi *Antagonism de clasă, Libertate, Justiţie.*

Electricitate
— forţă electrică de contact, 17.
— ca una din formele de mişcare a atomilor de materie, 70—71, 375
Vezi şi *Magnetism.*

Element
— greutatea atomică şi proprietăţile chimice ale elementelor, 143—144.
— deosebirile calitative şi cantitative dintre elementele chimice, 366.

Embriologie
— şi evoluţia speciilor, 86—87.
Vezi şi *Biologie, Fiziologie.*

Empirism, 17—18.
— metoda de gîndire mărginită a empirismului englez, 20.
— şi gîndirea teoretică, 365—366
— la greci, 368.
Vezi şi *Filozofie, Ştiinţele naturii.*

Energie
— conservarea energiei, 18, 64, 71—72, 75, 365.
— şi conservarea şi transformarea ei, 18.
Vezi şi *Forţă fizică*

Ereditate
— şi lupta pentru existenţă, 80—81.
— şi adaptare, 82—85, 376—377.
— şi axiomele matematice de la sine înţelese, 372.
— a însuşirilor dobîndite, 410.
Vezi şi *Darvinism, Evoluţie.*

Eroare
— şi adevăr, 26, 100, 104

Esenţă
— a materiei, 70, 72, 375, 414.
Vezi şi *Cunoaştere, Dialectică, Existenţă, Identitate.*

Eter
— constituit din particule discrete de materie, 414.
Vezi şi *Lumină, Materie.*

Evoluţie, Dezvoltare, Teoria evoluţiei, 19, 80—88.
— a naturii la Hegel, 16—17.
— şi dialectica, 31—32, 365.
Vezi şi *Darvinism.*

Evrei, 85, 127.

Evul mediu
— acceptarea de bunăvoie a servituţii, 113.
— cercetarea naturii, 28.
— dezvoltare ştiinţifică, 28.
— a dezvoltat în sînul său burghezia, 119.
— predomină lucrarea pămîntului de către ţărani, 196.
— satisfacerea trebuinţelor producătorilor, 297.
— mica producţie ca formă de producţie, 296—297, 314.
— producţia de mărfuri şi forma de însuşire, 297—298.
— producţie şi schimb, 300—301.
— statul în evul mediu, 310.
Vezi şi *Feudalism, Organizarea de breaslă, Şerbie, Ţăran.*

Existenţă
— legătura dintre condiţiile materiale de existenţă şi repartiţia în societate, 166.
— societatea socialistă asigură membrilor societăţii mijloacele de existenţă într-o măsură mereu crescîndă, 167, 313.
— timpul de muncă şi timpul de existenţă, 212.
— condiţiile de producţie hotărîtoare în lupta pentru existenţă, 302.
— armata industrială de rezervă şi lupta pentru existenţă a muncitorilor, 303.

— munca ca o condiţie naturală a existenţei omeneşti, 326.
Vezi şi *Reproducţie.*

Existenţă (în sens filozofic)
— şi conştiinţă, 35.
— şi gîndire, 44—45, 48, 51—52, 409, 415.
— formele sale de bază şi axiomele filozofiei, 48.
— unicitatea şi unitatea sa, 52, 53—54, 373, 374—375.
— şi realitate, 53.
— şi esenţă, 55.
— ideea de existenţă şi noţiunea de timp, 58.
— spaţiul şi timpul ca formele sale de bază, 62.
— „existenţa scursă fără timp" a lui Hegel, 62.
Vezi şi *Conştiinţă, Gîndire, Idee, Oglindire, Relativitate, Esenţă.*

Experienţă
— în matematică şi ştiinţă, 47, 410, 414, 435—436, 440.
— şi formele gîndirii, 372.
— a individului şi a speciei, 410.
Vezi şi *Empirism*

Exploatare
— antagonismul dintre exploatatori şi exploataţi, 25.
— prin însuşirea muncii neplătite, 36, 172, 209, 215—216, 230.
— creşterea ei o dată cu concentrarea capitalurilor, 150—151.
— şi violenţa, 169—170, 280.
— premisele ei economice, 200, 306.
— şi societatea împărţită în clase, 230.
— şi forma de socializare, 306—307.
— şi statul în calitate de capitalist colectiv, 308.
— şi subconsumaţia, 317—318.
— nevoile de exploatare ale capitalului şi armata industrială de rezervă, 327.
Vezi şi *Forţa de muncă, Insuşire, Iobăgie, Munca copiilor, Muncă salariată, Plusvaloare, Sclavie, Supramuncă, Şerbie, Truck-system.*

Expropriere
— a expropriatorilor, 148—151.
— acumularea primitivă ca expropriere a producătorilor nemijlociţi, 149—150.
— luarea în stăpînire a mijloacelor de producţie de către societate, 167, 306—310, 310—311, 313.
— a bunurilor nobiliare şi bisericeşti în timpul revoluţiei franceze din 1789, 389.
Vezi şi *Insuşire, Proprietate, Societate socialistă.*

F

Fabrică
— şi diviziunea după plan a muncii, 297.
— organizarea producţiei în fabrică şi anarhia producţiei în societate, 301, 304.
— crearea de către capitalism a oraşelor industriale, 328.
— sistemul de fabrică şi educaţia viitorului, 357.
Vezi şi *Exploatare, Industrie, Producţie.*

Fabricant
— la Saint-Simon, 285.
— persoană de care societatea se poate lipsi, 291.
Vezi şi *Capitalist, Exploatare.*

Familie
— familia primitivă, 111.
— productivitatea muncii ei şi dezvoltarea societăţii, 214.
— dezvoltarea capitalismului în Anglia şi dizolvarea familiei, 288.
— participarea la muncă a familiei producătorului individual în evul mediu, 297—298, 300.
— influenţa maşinii asupra familiei muncitorului, 303.
— schimbarea formei actuale a familiei, 352—353.

— sclavia din Orient ca element component al familiei, 388.
Vezi și *Căsătorie, Comunitate familială*
Femeie
— situația femeii în comuna primitivă, 111.
— în societatea burgheză și Fourier, 287.
— munca copiilor și a femeilor, 288, 291, 353.
— la Dühring, 360.
Vezi și *Căsătorie, Familie.*
Feudalism
— și burghezie, 25, 119, 181—182, 295.
— desființarea privilegiilor feudale și egalitatea, 120.
— cedează în fața tehnicii militare, 185.
— moșieresc din Orient, 195.
— descompunerea modului de producție feudal și muncitorul liber, 227, 299.
— relații de dependență feudale și satisfacerea trebuințelor, 300, 314.
— transformarea proprietății funciare feudale în proprietate burgheză în Anglia, 389.
— se întemeiază pe dominația statului asupra orașului, 393.
Vezi și *Absolutism, Aristocrație, Iobăgie, Monarhie, Privilegii, Proprietate funciară, Regalitate, Robie, Șerbie, Țăran.*
Filozofia naturii
— în Germania, 10, 20.
— a lui Hegel, 17, 44, 359, 415.
— filozofii naturii și științele teoretice ale naturii, 16, 368—369.
Vezi și *Dialectică, Filozofie, Materialism, Științele naturii.*
Filozofie.
— germană, idealistă, 15, 27, 32, 153, 365—366, 368, 410.
— și științele naturii, 20, 33, 45—46, 156, 364, 367—368.
— ca o filozofie a naturii distinctă și ca știință pozitivă, 20, 36, 46.
— greacă, 27—28, 156, 366, 367—368.
— ca știință separată s-a prăbușit o dată cu sistemul hegelian, 32.
— dovedește materialitatea lumii, 52.
— și indestructibilitatea mișcării, 71.
— ca suprastructură ideală, 102.
— dezvoltarea filozofiei ca negare a negației, 156, 384.
Vezi și *Apriorism, Cauzalitate, Dialectică, Empirism, Experiență, Filozofia naturii, Idealism, Ipoteză, Logică, Materialism, Metafizică, Naturalism, Neokantianism, Teleologie.*
Finalitate, vezi *Scop.*
Fizică
— salturi în fizică, 78.
— și adevăruri definitive, 100—101, 106.
— relativitatea legii lui Boyle, 105, 342.
Vezi și *Agregare, Atomi, Căldură, Echivalent, Energie, Electricitate, Eter, Flogistic, Gravitație, Lumină, Magnetism, Materie, Mișcare, Moleculă, Relativitate, Spațiu, Teoria cinetică a gazelor, Timp.*
Fiziocrație
— tabloul economic al lui Quesnay, 268—279.
— și împărțirea societății în clase, 271—272.
— cheltuieli pentru îmbunătățirea culturilor, 276, 277.
— și însușirea plusprodusului agricol, 277.
— influența ei istorică, 278.
Fiziologie
— procesul morții, 30.
Vezi și *Biologie.*
Flogistic, 371.
Vezi și *Chimie, Fizică.*
Foamete, 199.
Foc
— de la focul produs prin frecare pînă la mașina cu aburi, 130.

Fondul de producție, 214—215.
Formă de mișcare.
— transformarea diferitelor forme de mișcare a materiei, 70—71, 78, 375.
— forma superioară de mișcare și contradicția, 137.
— viața ca formă de mișcare a materiei organice, 375.
— gîndirea ca formă de mișcare a materiei, 375.
— în dialectică, 370.
Vezi și *Mișcare.*
Formă de producție
— și împărțirea societății în clase, 164—167.
Vezi și *Mod de producție.*
Forță de muncă
— exploatarea forței de muncă, 35—36, 120, 181, 199, 225—227, 306.
— valoarea forței de muncă, 35—36, 199, 241, 344.
— creatoare de valori, 208, 219, 225—228, 380.
— ca marfă, 220—222, 225—226, 344, 346.
— legea variațiilor în mărimea prețului forței de muncă și în mărimea plusvalorii, 242.
— exploatarea forței de muncă agricole, 249.
— economisirea mijloacelor de muncă și risipirea forței de muncă, 303, 327.
Vezi și *Armata industrială de rezervă, Diviziunea muncii, Muncă, Muncă salariată, Muncitor, Produsul muncii, Salariu, Timp de muncă.*
Forță în fizică
— speculația cu forțele, 17.
— forțele fizice în adaptarea plantelor, 376.
— mecanică ca formă de mișcare, 375.
— transmiterea mișcării ca forță și manifestare de forță, 70, 71.
Vezi și *Echivalent, Energie*
Forțe de producție
— ale societății capitaliste și revoluționarea acesteia, 130, 167, 175, 183, 202—203, 283, 294, 296, 305, 309, 315—316.
— și ducerea războiului, 190—193, 395.
— și nașterea claselor, 197—199.
— și sclavia, 201.
— și cuceririle, 202.
— risipirea lor în timpul crizelor, 304—305, 313, 327.
— răzvrătirea lor împotriva modului de producție capitalist, 305.
— etatizarea lor de către statul capitalist, 306, 308, 328—329.
— moderne dovedesc incapacitatea burgheziei și faptul că burghezia e de prisos, 308, 315.
— transformarea lor din stăpîni demonici în servitori docili în societatea socialistă, 309.
— socializarea lor și scurtarea timpului de muncă, 326.
— producători cu pregătire multilaterală ca noi forțe de producție în societatea socialistă, 329.
Vezi și *Mijloace de producție, Mod de producție, Relații de producție.*
Forță socială
— forțele sociale acționează ca și forțele naturii, 309.
Vezi și *Forță de muncă, Forțe de producție.*
Franța
— revoluția burgheză, 23, 25, 117, 121, 174, 182, 187, 190, 203, 210, 285, 288.
— istoriografia epocii restaurației, 177.
— burghezie și nobilime, 182.
— economia politică clasică, 251.
— influența lui Locke asupra economiei politice franceze, 259.
— exemplu pentru Quesnay, 272, 274.
— biserica, ca cel mai mare proprietar funciar, 274.
— Directoratul, 285.

Fraternitatea
— burgheză își găsește realizarea în lupta de concurență, 283.
Vezi și *Egalitate, Iluminiști.*
Frecare, 130.
Vezi și *Căldură, Ciocnire, Mecanică.*
Funcție
— trecerea funcțiilor sociale din mîinile nobilimii în mîinile burgheziei, 182.
— originea și dezvoltarea funcțiilor publice, 198—199.
— autonomizarea funcțiilor sociale față de societate, 198, 202.
Funcționari
— originea și dezvoltarea autorității publice și de stat, 198—199.
— îndeplinirea de către ei a tuturor funcțiilor sociale ale capitaliștilor, 308.

G

Gaze
— lichefierea gazelor veritabile, 18, 105.
— relativitatea legii lui Boyle, 105, 342.
Vezi și *Teoria cinetică a gazelor.*
Generație spontanee, 85.
Vezi și *Evoluție.*
Geologie
— și „adevărurile definitive", 101—102.
— cunoștințele noastre în materie de geologie întotdeauna incomplete, 109.
— negarea negației în geologie, 154, 158.
Vezi și *Paleontologie.*
Geometrie
— și experiența, 47, 48, 50, 375.
— analitică, 372.
— dedusă din natură, 375.
Vezi și *Dreaptă.*
Germani (vechi)
— transformarea politică și socială a Europei apusene de către germani, 119.
— aristocrația naturală, 180.
— mitologia lor, 350—351.
— cucerirea prin violență de către germani și transformarea sclaviei în iobăgie, 389.
— și proprietatea comună, 389.
Vezi și *Germania, Prusia.*
Germania, germani
— și viitoarea revoluție victorioasă, 203—204.
— revoluția din 1848 și revoluția totală în filozofie, 366.
Gîndire, mod de gîndire
— dialectica naturii și gîndirea dialectică, 16, 19—20, 365, 373.
— știința gîndirii ca știință a dezvoltării istorice a gîndirii omenești, 16, 19—20, 365.
— și dialectica, 27, 409.
— metafizică și dialectică, 27—33, 136—138, 159, 366—371.
— și existență, 44, 48—49, 51—54, 373, 409—410, 415.
— legile gîndirii și legile naturii, 45, 365—366, 372, 409—410.
— și noțiunile de număr și figură, 47—48, 50.
— problema suveranității gîndirii omenești, 99.
— și progresul infinit, 100.
— raportul dintre gîndire și materie în filozofia antică, 156—157.
— ca mișcare, 375, 410.
— și empirism, 364—365, 409—410.
— conținutul gîndirii și forma gîndirii la materialiștii francezi și la Hegel, 409—410.
Vezi și *Conștiință, Cunoaștere, Dialectică, Empirism, Filozofie, Idealism, Idee, Ideologie, Noțiune, Oglindire, Suprastructură.*
Gravitație, 67, 89.
— legea lui Newton, 17.
Greci
— în filozofie, 28, 366, 368.
— și dialectica contradictorie, 136.
— sclavia în Grecia, 178, 197, 200—202, 230.
— organizarea pe stări în epoca eroică, 195.

— mitologia lor, 350.
— însemnătatea lor în istoria dezvoltării omenești, 367—368.
Vezi și *Antichitate, Dialectică, Filozofie.*
Guvernare
— în loc de guvernare asupra oamenilor, administrare a lucrurilor, 286, 311.
Vezi și *Organe ale puterii publice, Stat.*

I

Idealism
— idealismul lui Hegel, 31—32, 368—369.
— a dus la materialismul modern, 33, 35.
— și legile dialectice, 153—154.
— negarea materialismului grec de către idealism și negarea idealismului de către materialismul modern, 155—158, 267—368, 384—385.
Vezi și *Materialism.*
Idee
— obiectele la Hegel ca imagini ale ideii, 26—27, 369.
— de existență și noțiunea de timp, 58.
— ca oglindire a realității, 372.
— nu ideile și reprezentările creează condițiile de trai ale oamenilor, 382—383.
Vezi și *Gîndire, Ideologie, Imagine, Noțiune.*
Identitate
— dintre gîndire și existență, 52, 415.
— absolută și schimbare, 64.
— a contrariilor la Hegel, 69—70.
— dintre dreaptă și curbă, 135—136.
Vezi și *Dialectică, Pol.*
Ideologie
— metodă ideologică, 109, 373.
Vezi și *Artă, Concepție despre lume, Filozofie, Morală, Religie, Suprastructură, Știință.*
Iluminiști
— francezi, precursorii socialismului modern, 23.
— și utopiștii, 26, 289—290.
— și economiștii secolului al XVIII-lea, 168.
— iluminismul, răspîndit în Germania, 204.
Vezi și *Materialism*
Imagine
— noțiuni (idei) ca imagini în gîndire ale lucrurilor, 29—32.
— exactă a sistemului cosmic, 31, 46.
— limitată în mod obiectiv și subiectiv, 46.
— oglindiri ale absolutismului în domeniul militar, 190.
— religia și mitologia ca oglindire (reflex) a forțelor naturii și a forțelor sociale, 350—351.
— imaginile reflectate luate drept obiectul real în științele naturii, 370—371.
Vezi și *Oglindire, Reflex.*
Impozite, 178, 233, 257, 266, 278.
Vezi și *Protecționism.*
Impuls
— „impuls inițial", 32, 63, 66, 70.
— în mecanică, 72, 73.
Vezi și *Dumnezeu.*
India
— dizolvarea comunităților indiene, 165, 345.
— aristocrația naturală în Pendjabul indian, 180.
— funcții publice în comunitățile hinduse, 199.
— vechile comunități hinduse și producția de mărfuri, 343.
— mitologia indienilor, 350.
Individ
— ca stat celular (Wirchow), 19.
— în lupta pentru existență, 80—81.
— și transformarea speciilor, 82.
— și funcțiile sociale, 328.

— extinderea experienței de la individ la specie, 410.
Vezi și *Clasificare, Organism, Specie.*
Indo-germani, 389.
Industria bumbacului
— și sclavia, 178.
— din partea de sud a Americii de Nord, 196.
Industrie
— marea industrie și antagonismele de clasă, 34, 165, 174, 197—198, 283, 330.
— înlocuirea producției meșteșugărești cu manufactura, 120, 301, 314.
— și procesele dialectice, 142—143.
— și tehnica armelor, 185—186, 191—192.
— și dominarea naturii, 194.
— marea industrie și revoluționarea modului de producție capitalist, 201—202, 283—284.
— și demoralizarea muncitorilor, 288.
— revoluția industrială, 288—289, 295.
— transformarea de către industrie a contradicțiilor modului de producție capitalist în antagonisme flagrante, 294.
— marea industrie ca a treia treaptă a dezvoltării capitaliste, 296.
— capacitatea ei de expansiune, 304.
— și crizele periodice, 304—305.
— unirea în trusturi și monopolurile, 306—307.
— și diviziunea muncii, 323—324, 324, 325—329, 400.
— și desființarea caracterului ei capitalist, 328.
— revoluționarea marii industrii în timpul războiului, 395.
— și avîntul științelor naturii, 365.
— și industriași, 263, 271—272.
Vezi și *Mașină, Manufactură, Meserie, Producție de mărfuri.*
Industria casnică, 180, 272.
Vezi și *Industrie, Manufactură, Meserie.*
Infinit
— „fals", 56—62.
— în antinomiile lui Kant, 59—60.
— al spațiului și al timpului, 60—63.
— este o contradicție, 61—62.
— și limitele gîndirii și ale cunoașterii, 98—101.
— progresul infinit, 98, 137, 410.
— infinitul în matematică, 409—415.
— prototipuri ale infinitului în natură, 410, 412—415.
Vezi și *Cunoaștere, Dialectică, Imagine, Spațiu, Timp.*
Insectă, 153—154.
În sine („An sich")
— la Hegel, 69.
Vezi și *Pentru sine („Für sich").*
Instrument, Unealtă
— de violență, 184.
— și fond de producție, 214.
— revoluția economică produsă de mașini-unelte, 288—289, 296.
Vezi și *Atelier, Mașină.*
Intensitatea muncii, 223.
Vezi și *Mașină, Productivitate.*
Interacțiune
— în natură și istorie, 27, 30.
— între adaptare și ereditate, 82—83.
— și cercetarea organismelor, 102.
— între producție, schimb și repartiție, 163—166.
Vezi și *Adaptare, Apariție, Cauză, Cauzalitate, Darvinism, Dialectică, Dispariție, Efect, Ereditate.*
Interese de clasă
— pretinsa identitate de interese de clasă, 34
— și ideologia de clasă, 107—108.
Vezi și *Clase.*
Inventare, 410.
Iobăgie
— desființarea ei în Prusia, 113.
— revendicarea desființării ei, 120—121.

— ca stadiu premergător burgheziei, 182.
— și cultivarea pămîntului, 196—197.
— și statul, 310.
— cucerirea prin violență de către germani și transformarea sclaviei în iobăgie, 389.
Vezi și *Robie, Șerbie.*
Ipoteză
— în fizică și în chimie, 101.
— în lumea organică, 102.
Vezi și *Definiție.*
Irigație
— supravegherea apelor 198.
— în Spania maură, 202.
Irlanda
— gospodărirea pămîntului de către comunitățile gentilice și comunitățile sătești, 194—195.
— proprietatea obștească și dependența, 389.
Istorie
— concepția materialistă despre istorie, 15, 34, 294—295.
— legile dialectice ale mișcării, 17, 27, 28—29, 32, 410.
— ca istorie a luptelor de clasă, 35.
— și deducerea principiilor filozofice, 44.
— începutul istoriei omenești, 99, 130—132, 198—199, 350—351.
— „adevăruri eterne" în istoria omenirii, 103—104.
— și morala de clasă, 107—108.
— negarea negației în istorie, 155—160.
— linia ascendentă și descendentă a fazelor istorice după Fourier, 320—321.
— în socialism istoria se făurește în mod conștient, 313—314.
Vezi și *Concepția materialistă a istoriei, Societate.*
Istorie primitivă
— a omenirii și cercetările lui Morgan, 15.
— și adevăruri definitive, 102.
— egalitatea dintre oameni în starea primitivă la Rousseau, 156—158.
Vezi și *Antichitatea primitivă, Proprietate comună.*
Italia — italieni
— și comerțul cu Levantul, 119.
— proprietatea funciară italică și sclavia, 178.
— prima națiune de capitaliști, 231, 254.

I

Însușire
— a muncii neplătite, 36, 172, 197, 209, 215, 225—226, 230, 233, 271.
— transformarea legii aproprierii bazate pe producția de mărfuri în contrariul ei, 180.
— forma și caracterul însușirii în societatea feudală și capitalistă, 297—298.
— contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă, 299, 305, 308, 313, 314.
— în societatea socialistă, 310.
— a mijloacelor de producție și a produselor de către o anumită clasă socială ca piedică a progresului social, 312.
— a produselor muncii străine și a forței de muncă străine ca o cauză a violenței, 310—311
Vezi și *Exploatare, Expropriere, Plusvaloare, Proprietate.*
Întîmplare
— aparentă, în natură și istorie, 16, 32.
Vezi și *Cauzalitate, Dialectică, Necesitate.*
Întreg
— și parte, 49.
— și parte la Kant, 59.
Vezi și *Interacțiune, Parte, Pol.*
Învățămîntul și munca în viitor, 357.
Vezi și *Educație*

J

Justiție, Dreptate
— eternă și iluminiștii, 23—24.

— și istoria omenirii, 103, 295—296.
— eternă și stadiul descendent al modului de producție, 166—167.
— și desființarea deosebirilor de clasă, 311—312.
— justiție burgheză, 24.
— ca funcție socială, 312.
— și diviziunea muncii, 326.
Vezi și *Drept, Egalitate, Libertate.*

L

Latifundii, 196, 389, 393.
Vezi și *Agricultură, Sclavie.*
Lege
— legi ale gîndirii și legi ale naturii, 45, 158, 409—410.
— legi abstrase din lumea reală, 5
— legi matematice și legi ale naturii, 411—412.
Vezi și *Cunoaștere, Dialectică, Empirism, Experiență, Gîndire, Ipoteză.*
Lege demografică
Vezi *Populație.*
Legea împotriva socialiștilor
— interzicerea lucrărilor lui Engels, 12—13.
Leveller-ii, 25.
Libertate
— a științei, 10—11.
— ca drept al omului, 121.
— și necesitate, 128—130.
— ca produs istoric, 130.
— socialismul și libertatea omenească reală, 130.
— saltul omenirii din imperiul necesității în imperiul libertății, 313—314.
— munca ca mijloc de eliberare a oamenilor, 326.
Vezi și *Cauzalitate, Egalitate, Necesitate.*
Limbă
— și gîndire, 97.
— vorbirea ca falsificare a stării naturale la Rousseau, 157.
— alali, negrăitori (Haeckel), 157.
— în Orient lipsește cuvîntul moșier, 195.
— și cuceritorii, 202—203.
Vezi și *Dezvoltare, Gîndire, Om.*
Logică
— formală și dialectica sînt conținutul filozofiei, 33—34, 365.
— scheme logice și forme de gîndire, 44, 54.
— și conținutul de gîndire al axiomelor matematice, 48, 374.
— ca metodă pentru descoperirea unor rezultate noi, 152.
Vezi și *Categorii logice, Dialectică, Filozofie, Gîndire.*
Luare în posesiune, vezi *Expropriere.*
Lucru
— mecanic, 73.
— căldură transformată în lucru mecanic, 75.
— stările de agregare reprezintă lucru mecanic, 76.
Vezi și *Forță, Muncă.*
Lucru în sine, 367.
Lume
— reală și legile abstrase din ea, 47—49.
— ca unitate, 53, 373, 373—374.
— în antinomiile lui Kant, 59—60.
— lumea exterioară ca natură sau societate, 372—373.
— în afara lumii materiale nu există separat și o lume spirituală, 374—375.
— reală, o copie a ideii (la Hegel), 369.
— obiectivă și mărimile imaginare, 410—411.
Vezi și *Concepție despre lume, Corpuri cerești, Cunoaștere, Imagine.*
Lumină
— substanță luminoasă, 17.
— radiațiile luminoase compuse din particule discrete, 418.
Vezi și *Căldură, Eter, Mișcare.*
Luptă de clasă
— a proletariatului, 34—35, 174, 284, 294, 316, 388.

— întreaga istorie de pînă acum este istoria luptelor de clasă, 35.
— răscoala de la Lyon, 34.
— mișcarea cartistă, 34.
— și socialismul, 35, 316—317.
— și concentrarea capitalului, 150—151, 174—175.
— cîmpul de muncă devine cîmp de luptă în societatea capitalistă, 301.
— și armata industrială de rezervă, 302—303.
Vezi și *Clase.*
Luptă pentru existență
— ca fiind cauza variabilității speciilor, 79—81.
— și selecția naturală la Dühring, 87.
— transpusă din natură în societate, 301—302, 161.
— lupta pentru existența individuală și puterea de stat, 310.
— lupta pentru existența individuală ia sfîrșit în societatea viitoare, 313—314.
Vezi și *Darvinism, Economie.*

M

Magnetism
— ca formă de mișcare, 70, 78.
Vezi și *Electricitate, Pol.*
Malthusianism, 79—81.
Vezi și *Darvinism, Populație.*
Manufactură
— înlocuirea producției meșteșugărești cu manufactura, 119, 120, 296—297, 301, 314.
— și organizarea de breaslă, 120, 182—183.
— și apariția economiei politice ca disciplină independentă, 251.
— și marea industrie, 288, 295.
— ca a doua treaptă a dezvoltării capitaliste, 288, 314.
Vezi și *Cooperație, Industrie, Industrie casnică, Meserie, Mică producție.*
Marea Britanie, vezi *Anglia.*
Maree
— rotația pămîntului și frecarea mareelor, 17, 368.
Marfă
— producția de mărfuri și proprietatea privată, 179—181, 340, 341.
— diviziunea naturală a muncii și producția de mărfuri, 179, 199, 297.
— dezvoltarea dialectică a producției de mărfuri, 181—183.
— banii ca echivalent al mărfurilor, 224, 341.
— producția de mărfuri și capitalul, 230.
— metalele nobile ca măsură a valorii mărfurilor, 365.
— produse fără caracter de marfă, 300.
— devalorizarea mărfurilor în timpul crizei, 305.
— ca produs al muncii general-omenești, 340—342.
— produsele comunităților vechi hinduse și ale comunităților slavilor de sud nu sînt mărfuri, 342.
— generalizarea formei marfă, 344—345.
Vezi și *Bani, Capital, Circulație, Forță de muncă, Însușire, Piață de mărfuri, Posesor de mărfuri, Preț, Producție de mărfuri, Produs, Schimb, Valoare.*
Mărime
— variabilă în matematică, 101, 152, 155, 386—387.
— negativă, 137.
— raporturi de mărimi în natură și în știință, 411, 412, 415—418.
Mașină
— producția și costul ei, 213—214.
— posibilitățile ei de perfecționare se transformă într-o lege obligatorie pentru fiecare capitalist, 302, 315.
— înlăturarea muncii manuale de către munca la mașină, 302.
— ca armă a capitalului împotriva muncitorilor, 303.

— muncitorul ca accesoriu al mașinii, 324, 326.
— revoluționarea de către ea a vechii diviziuni a muncii, 327.
— și tehnica războiului, 395—396.
Vezi și *Armata industrială de rezervă, Capital, Diviziunea muncii, Instrument, Mijloace de producție.*

Mașina cu aburi
— de la focul produs prin frecare pînă la mașina cu aburi, 130.
— și desființarea deosebirilor de clasă, 130.
— revoluția economică datorită mașinii cu aburi, 183, 288, 295, 328.
— și vasele de război, 190—191.
— și organizarea de breaslă, 203.
Vezi și *Mașină, Muncă.*

Matematică
— și concepția dialectică, materialistă a naturii, 15—16.
— manuscrisele matematice ale lui Marx, 18.
— abstracțiile matematice, 47, 412, 414.
— axiomele matematice, 48, 372, 410.
— infinitul în matematică, 60—61, 409—411.
— și contradicție, 137—138.
— și dialectică, 137, 152.
— negarea negației în matematică, 155—156, 160, 386.
— contemplarea materială directă în matematică, 374.
— legile matematicii și legile naturii, 412.
Vezi și *Algebră, Axiome, Calcul diferențial, Calcul infinitezimal, Infinit, Mărime, Număr, Zero.*

Materialism
— concepția materialistă asupra felului în care au luat naștere principiile, 43—44
— unitatea lumii și materialitatea ei, 53.
— spontan, la greci, 156, 384.
— și idealism, 156, 385—386.
— dezvoltarea dialectică de la materialismul spontan la cel modern, 384—385.
— din trecut și dependența gîndirii de condițiile materiale istorice, 373.
— francez, 26, 27—29, 34.
— și Owen, 26.
— concepția despre natură a materialismului francez incompatibilă cu dialectica, 35.
— și conținutul de gîndire, 409.

Materialism dialectic modern
— în natură și istorie, 15, 294—295.
— și legile de mișcare ale istoriei, 33.
— ca negare a negației, 156, 384—385.
— și filozofia naturii, 17.
Vezi și *Concepție despre lume, Dialectică, Filozofia naturii, Filozofie, Idealism, Metafizică.*

Materialism vulgar, 366—367.

Materie
— unitatea lumii constă în materialitatea ei, 53.
— starea inițială a materiei, 67, 69.
— mișcarea ca mod de existență a materiei, 70—71, 375.
— raportul dintre gîndire și materie în filozofia antică, 156.
— contradicția dintre materia continuă și discretă, 415.

Măsură
— seria de noduri hegeliene de raporturi cantitative, 54, 78.

Măsura muncii — măsura valorilor
— munca ca măsură a valorii, 212, 214—216, 217, 340—342, 346.
— aurul ca măsură a tuturor valorilor, 342.
— timpul ca măsură a muncii, 346.

Mecanică
— Kepler, întemeietorul mecanicii corpurilor cerești, 17.
— Hegel și cele mai noi rezultate ale mecanicii, 17.

— transformarea energiei cinetice în energie potențială, 19.
— teoria mecanică a căldurii, 66, 67, 72, 365, 370.
— Descartes și conservarea energiei, 71, 365—366.
— lucru mecanic, 72—73.
— și salturi, 78.
— relativitatea legii lui Boyle, 105, 342.
— și raporturile de mărimi ale corpurilor, 411, 414.
Vezi și *Cădere, Echivalent, Mișcare.*

Mercantilism
— lucrarea lui Mun, evanghelia mercantilismului, 255.
— și Petty, 257.
— metamorfoza sa după Dühring, 258.
— lucrarea lui North o expunere a teoriei liberului-schimb, 260.
— List și teoriile mercantiliste ale lui Ferrier, 279.
Vezi și *Fiziocrație, Protecționism, Sistem industrial, Sistem monetar, Teoria liberului-schimb.*

Meserie (meșteșug)
— și manufactura, 119, 295, 324.
— și capitalismul modern, 165, 288.
— și sclavia, 178.
— în evul mediu și producția pentru schimb, 296—298, 300—301.
Vezi și *Industrie, Industrie casnică, Muncă manuală, Manufactură, Mașină, Organizarea de breaslă.*

Metafizică
— concepția metafizică și științele moderne ale naturii, 19.
— metodă metafizică de gîndire, 28—30, 136, 159.
— spărtura provocată de Kant în concepția metafizică, 68—69.
— și dialectica, 155, 159, 366, 367—368.
— și filozofia greacă, 368.
— caracterul metafizic al materialismului din secolul al XVIII-lea, 367, 409.
Vezi și *Dialectică, Idealism, Materialism, Naturalism.*

Metale nobile, funcțiunea lor ca măsură a valorii, 265, 332.
Vezi și *Bani.*

Metodă
— dialectică, 13, 27—29, 140, 152, 370, 384—385, 410.
— folosită de Dühring, 39, 109, 205, 245, 363, 397.
— metoda dialectică a lui Marx nu trebuie confundată cu cea a lui Hegel, 139—140, 370.
— organizarea producției ca metodă în întreprinderi, 301.
Vezi și *Dialectică, Empirism.*

Mic producător, 297.
Vezi și *Mica producție.*

Mica producție, 150.
Vezi și *Industrie casnică, Meserie, Mic-producător, Mica proprietate, Țăran.*

Mica proprietate
— zdrobirea ei de către marele capital, 283.
— a țăranilor și meseriașilor în evul mediu, 300—301.
Vezi și *Capital, Mijloace de producție, Proprietate.*

Mijloc de plată
— aurul și argintul ca mijloc general de cumpărare și de plată, 338.
Vezi și *Bani, Certificat de muncă.*

Mijloace de comunicație
— mijloace de comunicație și forma socializării lor, 306, 307, 315.
— etatizarea lor, 306—307, 315.
Vezi și *Căi ferate, Circulație, Comerț, Schimb.*

Mijloace de producție
— transformarea proprietății private asupra mijloacelor de producție în proprietate socială, 147—148, 150, 296, 305—309, 326, 330, 343, 351.
— concentrarea mijloacelor de producție incompatibilă cu producția capitalistă, 150, 305.

— monopolul mijloacelor de producție și supramunca, 150, 172, 175, 181, 230.
— și sclavia, 178.
— producerea de mijloace de producție, 214.
— în calitate de capital, 232, 305.
— ca proprietate privată a producătorilor în evul mediu, 296, 298.
— concentrarea mijloacelor de producție și forma de însușire a produselor, 298, 314.
— caracterul lor social, 298, 307—311, 313—314.
— economisirea mijloacelor de muncă și situația muncitorilor, 303.
— etatizarea lor și caracterul lor de capital, 306—308, 315.
— transformarea lor în proprietate de stat de către proletariat, 310, 316.
— și producător, 323, 326.
— și acumulare, 346.
Vezi și *Expropriere, Luptă de clasă, Proprietate privată, Societate socialistă.*

Mijloace de trai
— și însușirea lor individuală în socialism, 148, 310.
— smulgerea mijloacelor de trai din mîna muncitorului de către mijloacele de muncă, 303.
— și crizele periodice, 305.
— și caracterul lor de capital, 305—306.
Vezi și *Consumație, Reproducție.*

Militarism
— înghite Europa, 189.
— pieirea lui prin dialectica propriei sale dezvoltări, 189, 192.
— serviciul militar și pregătirea pentru lupta revoluționară, 388—389.
Vezi și *Armată, Ducerea războiului.*

Miliție, 407.
Vezi și *Armată.*

Mimetism, 83—84.

Mișcare
— legile dialectice ale mișcării în natură, istorie și gîndire, 16, 44, 158, 409—410.
— imposibilitatea de a o distruge și de a o crea 18, 71, 76.
— și repaus, 30, 66, 70—71.
— legile de mișcare ale istoriei și materialismul modern, 33.
— transformarea și prelungirea mișcării, 65.
— transformarea mișcării masei în mișcare moleculară, și invers, 66, 130, 418.
— și materia la materialiștii din trecut, 70.
— ca mod de existență a materiei, 70—71, 375.
— ca o contradicție, 136.
Vezi și *Dialectică, Echilibru, Formă de mișcare, Gîndire, Mecanică, Viață.*

Mișcarea cartistă, 34.
Vezi și *Mișcarea muncitorească.*

Mișcarea muncitorească
— și revendicarea egalității, 122.
— și originea ei economică, 150.
Vezi și *Luptă de clasă, Mișcarea cartistă, Partid, Revoluție socialistă, Societate, Transformare.*

Mitologie, 85, 350.
Vezi și *Religie.*

Mizerie
— creșterea ei o dată cu concentrarea capitalurilor, 150, 165—166.
— ca o condiție a existenței societății capitaliste, 283.
— în civilizație (Fourier), 292.
— acumularea de capitaluri și acumularea de mizerie, 303.
Vezi și *Avuție, Exploatare, Sărăcie.*

Moarte
— ca un proces, 30.
— și viață, 137.
Vezi și *Albumină, Fiziologie, Viață.*

Mod de producție
— și forme de schimb și istoria economiei politice, 163—165.

— dizolvarea unui mod de producție și apelul la morală, 166—167.
— elemente ale noului mod de producție în cel vechi, 166.
— supramunca ca formă de bază a exploatării, comună tuturor modurilor de producție bazate pe antagonisme de clasă, 172.
— și violența politică, 239.
— revoluționarea modului de producție de către marea industrie, 283.
— și revoluționările politice, 295.
— și modul de însușire, 298.
Vezi și *Formă de producție, Producție, Relații de producție.*

Mod de producție capitalist
— ca o necesitate istorică, 35—36, 181—183, 393.
— crearea de către el a condițiilor materiale care trebuie să-l ducă la pieire, 151.
— inevitabilitatea pieirii sale, 165—166, 315—316.
— ca o cătușă a forțelor de producție, 167, 175, 183, 296, 309, 312.
— criticarea lui de către socialism, 167.
— revoluționarea lui de către proletariat, 175, 183, 284, 294, 310, 313, 326—327, 351.
— transformarea producției de mărfuri în producție capitalistă, 180.
— mecanismul lui, 227, 305.
— și beneficiul capitalului, 238.
— sărăcia și mizeria ca o condiție a existenței sale, 283.
— și prostituția, 283.
— și anomaliile sociale, 288.
— reclamă transformări sociale, 294, 305, 308—309, 312, 315—316.
— termenul „mod de producție capitalist" introdus de la Marx încoace, 295.
— rolul lui istoric, 296.
— și munca salariată, 299.
— descrie un cerc vicios, 302, 315, 318.
— îndepărtează întîi pe muncitori, apoi pe capitaliști, 308.
— și crizele, 319.
— și subconsumația, 317—319.
— și forma valoare a produselor, 345.
Vezi și *Capital, Capitalist, Clase, Comunism, Exploatare, Luptă de clasă, Producție, Proletariat, Socialism, Societate socialistă.*

Mod de producție precapitalist
— mica producție, 150.
— și sclavia, 178.
— și apariția proprietății private, 179—181.
— feudal ca un mod de producție stabil, 301—302.
Vezi și *Diviziunea muncii, Industrie casnică, Meserie, Organizarea de breaslă.*

Moleculă
— greutate moleculară, 19, 342.
— vibrație moleculară sub formă de căldură etc., 70, 75—76.
— energie moleculară radiată în spațiul cosmic, 76.
— teoria moleculară se bazează pe legile dialectice, 143.
— și vechea filozofie greacă, atomistă, 366.
— masa și molecula și raportul de mărimi dintre ele, 411, 413.
— transformarea mișcării mecanice în mișcare moleculară, 413.
Vezi și *Atomi, Mișcare.*

Monarhie
— în lupta dintre burghezie și nobilime, 182.
— și tehnica militară, 185.
— monarhia macedoneană se baza pe violență, 392.
Vezi și *Absolutism, Feudalism.*

Moneră
— formă arhigonă de moneră ca rădăcină a generațiilor de protiste, 85.
Vezi și *Protiste.*

Monopol
— al magnaților capitalului și exploatarea, 150, 172, 230.
— al burgheziei asupra forțelor de producție, 175, 307.

— al Angliei asupra construcției vaselor, 191.
— preț de monopol, 209.
— monopol asupra comerțului cu Indiile orientale, 210.
— clasa monopoliștilor și profitul, 240—241.
— al producției engleze de alcali, 307.
— monopolizarea întregii industrii și a mijloacelor de comunicație de către trusturi și stat, 306—307.
— al unei anumite clase asupra culturii devine de prisos, 312.
Vezi și *Expropriere, Societate pe acțiuni, Trust.*

Monoteism
— ultimul produs al filozofiei vulgare elene, 156, 351.
— ca reflex al omului abstract, 351.
— ca negare a materialismului spontan, 384.
Vezi și *Deism, Panteism.*

Morală
— și științele naturii, 68.
— și istoria omenirii, 103.
— burgheză, 107, 282—283.
— binele și răul, 106, 115.
— a fost întotdeauna o morală de clasă, 108.
Vezi și *Iluminiști.*

Muncă
— și capital, 34, 170, 172, 280—281.
— însușirea muncii neplătite, 36, 172—173, 181, 209, 216, 227, 230, 234, 271.
— egalitatea tuturor muncilor omenești și egalitatea burgheză, 120.
— ca măsură a valorii, 120, 212—216, 217, 220, 339—341, 346—347.
— și formarea capitalului, 141.
— socializarea muncii, 150.
— n-are valoare, 212, 221, 225, 345.
— simplă și complexă, 217—223.
— prețul muncii și prețul mărfurilor la Hume și la Vanderlint, 261—262.
— înlăturarea muncii manuale prin munca la mașină, 303.
— ca condiție naturală a existenței omenești, 326.
— ca mijloc de eliberare a oamenilor, 326.
— și tehnica, 328.
— deosebirea dintre munca socială și munca privată, 344.
— forța de muncă în calitate de muncă vie, 346.
— și educația în societatea socialistă, 357.
Vezi și *Forță de muncă, Muncitor.*

Muncă manuală, 201, 298, 302.
Vezi și *Meserie, Meșteșug.*

Muncă salariată
— și însușirea muncii neplătite, 36, 172—173, 174, 181, 209, 214, 230, 234, 241, 299.
— în evul mediu și în capitalism, 297—300.
— și stat, 310.
— transformarea muncii iobage în muncă salariată ca o necesitate economică, 390.
Vezi și *Exploatare, Muncă, Muncitor, Plusvaloare, Produsul muncii, Proletariat, Salariu.*

Munca copiilor, 288, 291, 353.
Vezi și *Exploatare, Femeie.*

Muncitor
— natura sănătoasă a muncitorilor germani, 11.
— și exploatare, 35, 172, 210, 215, 230, 234, 241—242.
— liber, 120, 227, 231.
— producție și reproducție, 213, 241.
— și salariu, 247, 345—346.
— la Saint-Simon, 285—286.
— demoralizare a muncitorilor prin modul de producție capitalist, 288.
— ca proprietar privat al mijloacelor de producție în evul mediu, 296.
— și produsul său în societatea capitalistă, 297.
— țintuit de capital, 303.
— în timpul crizelor periodice, 304—305, 351.

— și caracterul de capital al mijloacelor de producție și al mijloacelor de trai, 305—306.
— și funcțiunea statului capitalist, 307.
— degradat la rolul de accesoriu al mașinii, 324.
— tehnica și schimbarea funcțiunii muncitorului, 327.
— multilateralitatea muncitorului ca lege a producției, 327.
— și truck-system-ul, 335.
Vezi și *Armata industrială de rezervă, Clase, Exploatare, Forță de muncă, Mașină, Mișcare muncitorească, Muncă, Muncă salariată, Muncitor salariat, Producător, Proletariat, Robie, Salariu.*

Muncitor salariat
— și capitalist, 23, 25, 164, 166, 167, 215, 227, 288, 344.
— în evul mediu și în capitalism, 299.
Vezi și *Muncitor, Proletariat.*

N

Natura
— dialectica în natură, 16, 18, 30—31, 159, 410.
— punctul central al concepției dialectice despre natură, 19.
— începuturile cercetării exacte a naturii, 29.
— ca piatră de încercare a dialecticii, 30—31.
— și istoria ei în timp, 33, 67—68.
— dominarea ei de către om, 130, 194, 197, 314, 316, 354.
— la greci, 368.
— salturi în natură, 414.
— raporturi de mărimi în natură și știință, 414.
Vezi și *Filozofia naturii, Naturalism, Științele naturii, Teleologie.*

Naturalism, 45.

Necesitate
— la Hegel, 55.
— și libertate, 128—130.
— saltul omenirii din imperiul necesității în imperiul libertății, 313—314.
Vezi și *Cauzalitate, Întîmplare, Libertate.*

Necesități, trebuințe.
— matematica s-a născut din necesitățile practice, 48.
— diviziunea naturală a muncii și satisfacerea trebuințelor, 297, 300.
— reglementarea planificată a producției potrivit nevoilor în societatea socialistă, 309.

Negare, negație
— a negației la Marx, 147—152.
— a negației, 152—160, 384—387.
— omnis determinatio est negatio (Spinoza), 159.
— negația dialectică, motorul oricărei dezvoltări, 384—386.
— ca scindare în contrarii, lupta dintre acestea și rezolvarea lor, 385.
— și contradicție, 386.
Vezi și *Contradicție, Dialectică, Progres.*

Negativ
— și pozitiv, 30.
Vezi și *Dialectică, Pol, Pozitiv.*

Neokantianism, 367, 368.

Nimic, neant
— la Hegel și la Dühring, 53—54.
— nimicul unui lucru pozitiv este un nimic determinat, 386.

Nobilime, vezi *Feudalism.*

Noțiune
— imagini ale lucrurilor în gîndire, 29, 30—31.
— și realitatea la Dühring, 109.
— cercetarea naturii noțiunii ca premisă a gîndirii dialectice, 20.
Vezi și *Abstracție, Imagine.*

Număr
— noțiunea de număr și experiența, 47—48.
— mărimi de numere și prototipurile lor în natură, 411—415.

O

Ofertă, 319.
Vezi și *Piață*.
Oglindire
— o oglindire a dezvoltării universului și a dezvoltării omenirii nu poate fi realizată decît pe cale dialectică, 31.
— ideile ca oglindiri ale realității, 372.
— socialismul modern ca reflectare în gîndire a contradicției dintre forțele de producție și relațiile de producție, 295—296.
— religia și mitologia ca oglindire a forțelor naturii și a forțelor sociale, 350—352.
— dumnezeu ca reflex al omului abstract, 351—352.
— a naturii ca produs al unei îndelungate istorii a experienței, 384—385.
Vezi și *Reflex, Imagine*.
Olanda
— monopolul asupra comerțului cu Indiile orientale, 210.
Oligarhia Whig
— Hume ca partizan al oligarhiei Whig, 267.
Om
— dezvoltarea omenirii poate fi explicată numai pe cale dialectică, 31.
— ca un produs al naturii, 45.
— ca o formație celulară, 89—90.
— începuturile istoriei omenirii, 99, 130, 197—198.
— cunoașterea pe tărîmul istoriei omenești este relativă, 102—103, 104.
— dominarea naturii și a omului de către om, 129—130, 194, 197, 313—314, 316.
— pieirea omenirii după concepția lui Fourier, 288.
— ca produs al condițiilor, 289—290.
— și diviziunea muncii, 323—324.
— dezvoltarea lui multilaterală în societatea socialistă, 326, 357.
— munca drept mijloc de eliberare a lui, 326.
— ca stăpîn al mijloacelor de producție, 351—352.
Vezi și *Darvinism, Economie, Istorie, Muncă, Natură*.
Opoziție
— dintre oraș și sat, 322, 325, 329.
— opoziții interne ale determinărilor reflexiei la Hegel, 55—56.
Oraș
— și concentrarea maselor neavute, 165—166.
— lupta burgheziei împotriva nobilimii feudale ca luptă a orașului împotriva satului, 182, 393.
— locuitorii orașelor și tehnica armelor, 185.
— la greci, 252, 393.
— situația mizeră a locuințelor, 288.
— diviziunea muncii și antagonismul dintre oraș și sat, 322, 323, 325.
— ca moștenire a civilizației, 329—330.
— pieirea marilor orașe, 330.
— desființarea antagonismului dintre oraș și sat, 329—330.
— dominația satului asupra orașului în antichitate, 389.
Vezi și *Proletariat, Sat, Societate socialistă*.
Organe ale puterii publice.
— originea și dezvoltarea lor, 198—200.
Vezi și *Clase, Diviziunea muncii, Dominație de clasă, Stat*.
Organism, organic
— dezvoltarea dialectică a vieții organice, 19—20, 29, 33—34.
— legi ale populației proprii organismelor, 80—81.
— crearea ființelor organice pe cale artificială, 85, 95—96.
— și celula, 89, 91.

— și viața, 90—91.
Vezi și *Albumină, Darvinism, Viață*.
Organizarea de breaslă
— transformarea meșterului breslaș în burghezul modern, 25.
— calfă, lucrător, ziler, proletar, 25, 298, 299.
— și dezvoltarea economică, 121—122, 183, 296, 301.
— și violența politică, 202—203.
— casta breslașilor, 238.
Vezi și *Industrie, Manufactură, Meserie, Mica producție*.
Orient, 195, 200, 388.
Vezi și *Sclavie*.
Origine, teoria originii
— a regnului vegetal și animal, 84—87.
Vezi și *Darvinism, Evoluție*.
Owenism, vezi *Utopiști*.

P

Paleontologie
— și originea speciilor, 86.
Vezi și *Darvinism*.
Pămînt
— mișcarea de rotație a pămîntului și mareele, 17, 368.
— mișcarea pe pămînt și o dată cu pămîntul, 70.
— scoarța pămîntului reprezintă o cantitate bine determinată de căldură pusă în libertate, 76.
— istoria scoarței pămîntului ca exemplu de negație, 154.
— și mecanica terestră, 411, 414.
— ca mijloc de muncă, 296.
— pămîntul propriu al țăranilor care se duceau să muncească cu ziua, 299.
Vezi și *Astronomie*.
Panteism, 79.
Vezi și *Deism, Monoteism*.
Parte
— și întreg, 50—51, 58—59.
Vezi și *Dialectică, Intreg, Metafizică*.
Partid
— social-democrat, 9.
— al proletariatului, ca partidul cel mai revoluționar din istorie, 204.
— lupta partidului revoluționar pentru apărarea unor legi promulgate de burghezie, 388.
Vezi și *Clase, Mișcarea muncitorească*.
Patriarhat
— ca treaptă a dezvoltării sociale după concepția lui Fourier, 287.
Vezi și *Civilizație*.
Pentru sine (Für sich), la Hegel, ca separare a elementelor contrare, 69—70.
Vezi și *In sine*.
Piață
— și diviziunea muncii, 253—254, 297, 298, 300—302.
— și crizele periodice, 304—305, 315.
Vezi și *Cerere, Circulație, Comerț, Concurență, Criză, Desfacere, Ofertă, Piață de mărfuri, Piață mondială, Schimb*.
Piață de mărfuri
— forța de muncă pe piața de mărfuri, 35—36, 225—226, 344.
— banii și capitalul pe piața de mărfuri, 223—224.
— și schimb între valori egale, 224—225.
— producătorul individual și fabricantul pe piața de mărfuri, 297—298.
Vezi și *Marfă*.
Piață mondială
— și prețul mărfurilor, 210.
— și lupta de concurență, 301—302.
— însemnătatea ei, 318.
— aurul și argintul ca bani universali, 338.
Vezi și *Piață de mărfuri*.
Plan
— producția planificată în societatea socialistă, 167, 309—310, 316, 326, 328—329, 343.
— diviziunea naturală, fără plan, a muncii în societatea capitalistă și diviziunea muncii după

plan în fabrică, 297, 302, 319—321.
— trusturile, o capitulare a producției fără plan a societății capitaliste în fața producției planificate a societății socialiste, 307.
Vezi și *Anarhia modului de producție capitalist, Diviziunea muncii, Societate socialistă*

Planetă
— descoperirea legilor mișcării planetelor de către Kepler, 17.
— nașterea lor după concepția lui Kant, 31.
— mișcarea descrisă de planete modul de producție capitalist, 302.
— relativitatea masei planetare, 414—415.
Vezi și *Pământ, Soare, Teoria lui Kant asupra nebuloaselor.*

Plante
— și lupta pentru existență, 80, 376—377.
— originea lor, 84.
— ca o formație celulară, 89—90.
— ca viețuitoare, 90
— linia de demarcație dintre plantă și animal, 91—92.
— senzitive, 92.
— negarea negației în cultivarea plantelor, 153.
Vezi și *Biologie, Botanică, Darvinism.*

Plusprodus, vezi *Produs.*

Plusvaloare
— descoperirea ei explică producția capitalistă, 36.
— și formarea capitalului, 141.
— teoria lui Marx despre plusvaloare, 209, 212, 216, 223—227, 233—235, 242.
— la Ricardo, 233.
Vezi și *Exploatare, Profit.*

Pol
— cei doi poli ai unui antagonism, 30, 105.
— acumularea de bogăție la un pol este în același timp acumulare de mizerie la celălalt pol, 303—304.
— polarizare magnetică, 375.
Vezi și *Antagonism, Dialectică, Negativ, Pozitiv.*

Politică
— dominația politică a burgheziei și lupta de clasă între proletariat și burghezie, 34.
— și economie, 35, 120, 175—183, 239, 284, 286, 392—393.
— dreptul tuturor oamenilor la o situație politică egală, 118.
— puterea politică în lupta dintre burghezie și nobilimea feudală, 182.
— ca știință a producției la Saint-Simon, 286.
— modul de producție și revoluțiile politice, 295.
— dominația politică exercitată de o anumită clasă socială ca piedică a dezvoltării sociale, 312.
— falimentul politic al burgheziei, 312.
Vezi și *Clase, Dominație, Luptă de clasă, Partid, Proletariat, Stat.*

Populație, lege a populației
— teoria populației a lui Malthus și a lui Darwin, 79, 80.
— legi ale populației proprii organismelor, 81.
— populația de prisos, 303, 308.
Vezi și *Malthusianism, Suprapopulație.*

Posesori de mărfuri
— egalitatea lor în drepturi, 296.
Vezi și *Marfă.*

Postulat
— mucozitatea originară și băsicuța originară a lui Oken drept postulat al biologiei, 16.
Vezi și *Abstracție, Principii.*

Pozitiv
— și negativ în metafizică, 30.

— polul pozitiv și negativ al unui antagonism sînt inseparabili, 30.
— și negativ la Hegel, 55.
Vezi și *Dialectică, Negativ, Pol.*

Preț
— și valoare, 207, 208, 224.
— preț de monopol, 209, 210, 212, 213.
— prețul pieței, 210.
— prețul forței de muncă, 228, 242.
— prețuri egale pentru producătorul individual și pentru fabricant, 298.
— trusturile și reglementarea prețurilor, 306.
Vezi și *Concurență, Marfă, Piață, Schimb.*

Principii
— principiile filozofice nu sînt punctul de plecare, ci rezultatul final al cercetării, 44, 373.
— condiționarea principiilor morale de către dezvoltarea economică, 107—108.
— principiul de egalitate s-a născut în mod istoric, 380—383.
— ridicarea tezei egalitate = dreptate la rangul de principiu suprem este o absurditate, 381.
Vezi și *Apriorism, Filozofie.*

Privilegii
— și drepturile inalienabile ale omului, 24—25, 121.
— de castă și dezvoltarea economică capitalistă, 120, 282—283, 295.
— și revoluția franceză, 285—286.
— și revendicarea egalității, 382.
Vezi și *Burghezie, Egalitate, Feudalism, Iluminiști.*

Proces
— Hegel prezintă întreaga lume ca un proces, 33.
— dialectic în natură și societate, 149—160.
Vezi și *Biologie, Chimie, Apariție, Dialectică, Dispariție, Evoluție.*

Proces de producție
— conducerea procesului de producție și funcția statului, 286, 310—311.
Vezi și *Mod de producție.*

Producător
— nemijlocit, expropriat prin acumularea primitivă, 150.
— și producția de mărfuri, 179—181, 299—300, 314, 340—341.
— și determinarea prețului, 218—219.
— ca proprietar privat al mijloacelor de producție în evul mediu, 296—298.
— înlăturarea producătorului individual de către producția socială, 296—298, 299.
— reducerea producătorului individual la forța lui de muncă, 299, 314—315.
— dominarea lui de către produs, 300, 313—314, 344.
— stăpînirea forțelor de producție de către producătorii asociați în societatea socialistă, 308—309.
— stăpînit de către mijloacele de producție, 323—324, 325—326.
— crearea în societatea socialistă a unei noi forțe de producție, a unor producători cu pregătire multilaterală, 329.
— legile economice independente de voința producătorilor, 346—347.
Vezi și *Meserie, Mod de producție, Muncitor, Produs, Relații de producție, Sclavie, Țăran.*

Producător individual, vezi *Producător.*

Productivitatea muncii
— și ducerea războiului, 189—192, 395—396, 407—408.
— și societatea împărțită în clase, 201—203.
— și dezvoltarea societății omenești, 214.
— și descoperirile, 244.

— şi producţia de mărfuri, 300—301.
— şi diviziunea muncii, 326—327. Vezi şi *Diviziunea muncii, Forţă de muncă, Maşină, Mod de producţie.*

Producţie
— şi istoriografia idealistă, 35.
— capitalistă şi plusvaloarea, 35—36, 141, 172.
— şi formele de proprietate, 150—151, 155—156, 167—168, 179—183, 230.
— şi împărţirea societăţii în clase, 164—168, 174—175, 294—295, 310—311.
— şi consumaţia, 170, 215, 303—304, 312.
— şi sclavia, 178, 200, 384—385.
— şi meseria armelor, 185, 191—192, 395.
— şi reproducerea forţei de muncă, 212, 230, 235—236, 241—242.
— conducerea procesului de producţie în locul guvernării politice asupra oamenilor, 286, 311.
— perioada ei de avînt furtunos, 288.
— şi schimbul ca bază a societăţii, 295, 384.
— transformarea producţiei individuale în producţie socială, 298, 299, 314.
— caracterul revoluţionar al producţiei sociale, 298, 330.
— contradicţia dintre producţia socială şi însuşirea capitalistă, 298, 305, 312.
— şi crizele periodice, 304—305, 305, 312—313, 318—319.
— trusturile şi reglementarea producţiei, 306—307.
— producţia planificată în societatea socialistă, 308—309, 315—316, 325—326, 342—343, 352—353.
— şi timpul de muncă, 325—326, 342—343.
— transformarea bazei sale tehnice, 328.
— înlăturarea barierelor locale de către producţia industrială, 329.
— oraşul şi satul şi producţia industrială, 329.
— forme ale producţiei sociale şi valoarea mărfurilor, 342—343.
— producţia de mărfuri duce în mod necesar la producţia capitalistă, 394—395.
Vezi şi *Formă de producţie, Forţe de producţie, Mijloace de producţie, Mod de producţie, Producător, Produs, Productivitatea muncii, Relaţii de producţie, Reproducţie, Schimb.*

Producţie de mărfuri
— transformarea ei în producţie capitalistă, 180—181, 393—394.
— la greci, 252.
— şi diviziunea naturală a muncii, 297, 321—322.
— şi modul de producţie capitalist, 297, 298—299.
— şi forma de însuşire, 297—298.
— şi schimbul, 299—301, 305, 308—309, 314—316, 340.
— şi legile ei, 301—302.
— înlăturarea ei o dată cu socializarea mijloacelor de producţie, 313—316, 341—344.
— şi valoarea relativă a mărfurilor, 341.
— nu e forma exclusivă a producţiei sociale, 342—343.
— şi noţiunea de valoare, 344.
— legea valorii este legea fundamentală a producţiei de mărfuri, 346—347.
Vezi şi *Marfă.*

Produs
— şi proprietate individuală în societatea socialistă, 147—148.
— produsul total ca produs social în societatea socialistă, 147—148.
— produsul muncii şi plusvaloarea, 180—181, 215, 225—226, 285—287, 241—242, 249, 250.

— transformarea produsului individual în produs social, 296—297, 314, 340.
— domină pe producător, 300, 313, 344.
— şi caracterul de marfă al produselor, 301, 313—314, 340—341.
— transformarea produsului muncitorului într-o unealtă de înrobire a lui, 303, 344—345.
— în crizele periodice, 304—305, 315.
— risipă de produse şi de forţe de producţie, 304—305, 312—314, 326.
— însuşirea socială şi individuală a produsului, 309—310, 313—314, 340—341.
— în vechile comunităţi hinduse şi în comunităţile slavilor de sud produsele nu se transformă în mărfuri, 342—343.
— în forma valoare a produselor se află în germene întreaga formă de producţie capitalistă, 344—345.
— schimbul de produse ale muncii, 346—347.
Vezi şi *Consumaţie, Însuşire, Marfă, Plusvaloare, Producţie, Schimb.*

Produsul muncii
— în societatea capitalistă şi în societatea socialistă, 221—222, 381.
— „întregul produs al muncii", 233, 346.
— şi împărţirea societăţii în clase, 311—312.
Vezi şi *Exploatare, Plusvaloare, Salariu.*

Profit
— şi economia vulgară, 213.
— şi salariu, 213, 215—216.
— şi plusvaloare, 215—216, 231, 232—234, 235—236, 241—242.
— şi noţiunea de capital, 231.
— şi renta funciară, 232, 238, 240, 246, 248—250.
— legea ratei profitului, 233—234, 235.
— şi concurenţa, 237.
— şi violenţa, 238—239, 393.
— beneficiul arendaşului, 247—250.
— renta funciară şi profitul capitalului, 247—250.
— rata profitului şi dobînda, 263—264.
— natura sa, 264.
— burghezul, robul propriei sale goane după profit, 324.
Vezi şi *Beneficiu comercial, Capital, Dobîndă, Exploatare, Plusvaloare, Rentă, Rentă funciară.*

Progres
— contradicţia ca pîrghie a progresului intelectual, 46.
— progresul social şi condiţiile economice, 311.
— infinit, 100, 137, 410.
Vezi şi *Darvinism, Apariţie, Evoluţie, Istorie, Societate.*

Proletariat
— şi concepţia comunistă despre lume, 13—14, 20—21.
— şi burghezie, 23, 34, 35—36, 120—121, 173—174, 174—175, 178, 283, 299, 315.
— antagonismul dintre muncitorii salariaţi şi capitalişti, 23, 25, 164—168, 182—183, 215, 227, 283—284, 288, 298—300, 344.
— şi utopiştii, 25—26, 285—287.
— lupta sa de clasă, 34, 35—36, 174—175, 284—285, 294, 316, 388.
— şi revendicarea burgheză a egalităţii, 121, 380.
— transformarea muncitorilor în proletari şi a mijloacelor de muncă în capital, 149—150.
— revendică desfiinţarea claselor, 174.
— ca produs al relaţiilor economice, 183, 288.
— ca clasă, 286, 303, 310, 316.
— şi desfiinţarea anarhiei în producţie, 301, 317.

— şi etatizarea forţelor de producţie de către statul capitalist, 307, 310.
— se desfiinţează pe sine însuşi ca proletariat, 310.
— pune mîna pe puterea de stat, 310—311, 316.
— menirea sa istorică, 316—317.
Vezi şi *Clase, Exploatare, Luptă de clasă, Mişcarea muncitorească, Muncitor.*

Proprietari funciari
— gospodărirea pămîntului, 194—197.
— şi renta funciară, 247—250.
Hume şi Walpole pentru degrevarea de impozite a proprietarilor funciari, 295—296.
— ca clasă la fiziocraţi, 270, 274.
— ţăranii din Rusia jupuiţi de către proprietarii funciari, 390.
Vezi şi *Proprietate funciară.*

Proprietate
— proprietatea funciară şi diviziunea muncii, 179.
— proprietatea burgheză, 24.
— proprietatea privată şi morala de clasă, 107.
— proprietatea privată şi dreptul, 118.
— procesul dialectic de dezvoltare a proprietăţii, 147—152, 180, 384—385.
— ca una din cauzele mizeriei şi ale aservirii, 157.
— originea proprietăţii private, 179—182.
— „eliberarea proprietăţii" şi dezvoltarea capitalistă, 283.
— proprietatea asupra produsului muncii în evul mediu, 298.
— transformarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie în proprietate obştească, 310, 319.
— în „comuna economică" a lui Dühring, 319—320, 336—337.
Vezi şi *Expropriere, Însuşire, Proprietate comună.*

Proprietate comună
— în istoria tuturor popoarelor civilizate, 102, 164, 281, 389.
— comunitatea de bunuri la primii creştini, 118—119.
— şi negarea negaţiei, 147—148, 155—156, 384—385.
— şi repartiţia produselor, 164, 179—180.
— şi sclavia, 178, 200.
— fărîmiţarea ei, 179—180, 345—346.
— şi gospodărirea în comun a pămîntului, 194—195.
— pămînturile comunale ale ţăranilor au fost furate, 196—197.
— asupra fondurilor de producţie şi de rezervă, 214, 215.
— folosirea în comun a pădurii comunale, 300.
— şi despotismul oriental, 310, 392—393.
Vezi şi *Comunitate, Proprietate, Proprietate funciară, Proprietate privată.*

Proprietate funciară
— şi sclavia, 178—179.
— şi producţia de mărfuri, 179.
— gospodărirea marilor proprietăţi funciare în comunităţile gentilice şi în comunităţile săteşti, 194, 281.
— bani, capital şi proprietate funciară, 223—224, 230, 230—231.
— marea proprietate funciară şi mica proprietate, 282—283.
— nobiliară şi bisericească în timpul revoluţiei franceze, 285.
— transformarea proprietăţii funciare feudale din Anglia în proprietate funciară burgheză, 389.
Vezi şi *Agricultură, Arendaş, Proprietate comună, Rentă funciară, Ţăran.*

Proprietate privată
— şi morală, 107—108.
— şi dreptul roman, 118.
— desfiinţarea ei, 147, 308—314.

— originea ei, 179—182, 389—390.
— legea proprietăţii private şi dialectica ei, 181—182.
— a muncitorului asupra mijloacelor de producţie în evul mediu, 296—297.
— sarcina revoluţiei sociale de a transforma proprietatea privată în proprietate socială, 384—385.
Vezi şi *Mica proprietate, Mijloace de producţie, Producători, Proprietate comună.*

Proprietăţi feudale, 197.

Prostituţia
— şi dezvoltarea capitalistă, 283.

Protestantism
— morala protestantă, 107.
Vezi şi *Biserică, Catolicism, Dumnezeu, Reformă, Religie.*

Protiste, 90.

Protoplasmă
— producerea ei pe cale artificială, 85.
Vezi şi *Albumină, Viaţă.*

Prusia
— desfiinţarea iobăgiei, 113.
— şi dreptul prusian, 124, 126.
— şi sistemul său de Landwehr, 187, 188—189, 407.
— caracterul de castă al armatei prusiene, 238.
— etatizarea căilor ferate în Prusia, 307.
Vezi şi *Germania, Ducerea războiului.*

Puncte nodale
— seria de noduri hegeliene de raporturi cantitative, 54, 78, 142.
Vezi şi *Calitate, Cantitate, Trecere.*

R

Rasă
— privilegiile de rasă şi constituţia americană, 121.
Vezi şi *Sclavie.*

Raţiune
— guvernează lumea după concepţia lui Anaxagoras (Hegel), 24.
— imperiul raţiunii ca imperiu idealizat al burgheziei, 24—25, 283.
— şi economiştii secolului al XVIII-lea, 168.
— ca pîrghie a transformării sociale la utopişti, 285, 293—294.
— ajunge o absurditate, 295.
Vezi şi *Gîndire.*

Război
— războaiele ţărăneşti, 25, 122, 380.
— de treizeci de ani, 113, 204.
— şi sclavia, 178.
— războiul american pentru independenţă, 186, 188—190, 402—403.
— războaiele napoleoniene, 187, 282, 286, 290, 388, 405.
— franco-german din 1870, 188, 407—408.
— războiul Crimeei, 190—191.
— legile interne ale mişcării dialectice în domeniul războiului naval, 192—193.
— războaiele comerciale din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, 301.
Vezi şi *Ducerea războiului.*

Războaie comerciale, 301—302.

Războiul ţărănesc
— german, 25.
— revendicarea egalităţii în războaiele ţărăneşti, 122, 174, 380.

Reacţiune
— violenţa revoluţionară împotriva duşmanilor reacţionari, 389.

Realitate
— şi geometrie, 49.
Vezi şi *Existenţă, Imagine.*

Reflex (reflectare, oglindire)
— socialismul ca reflectare în gîndire a conflictului dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie în societatea capitalistă, 296.

— dumnezeu — ca reflex al omului abstract, 351.
— al proceselor naturale şi istorice în creierul care gîndeşte, 385.
Vezi şi *Imagine, Oglindire.*

Reflexiune
— antagonismele absolute introduse în natură abia prin reflexiunea noastră, 19.
Vezi şi *Logică.*

Reformă
Vezi şi *Biserică, Protestantism. Religie.*

Regalitate
— şi nobilime feudală, 182.
Vezi şi *Feudalism.*

Relativitate
— a stărilor de agregare, 18.
— a antagonismelor polare, 19.
— a repausului, 70, 72—73.
— a gîndirii şi a cunoaşterii, 100.
— în exprimarea valorii mărfii, 341—342, 343.
— a conţinutului molecular, 342.
— a greutăţilor atomice, 342, 343.
Vezi şi *Absolut.*

Relaţii de producţie
— clasele ca produse ale relaţiilor de producţie, 35, 165, 174, 197—198, 288, 294—295, 310, 311, 312.
— conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie în societatea capitalistă, 130, 167, 175, 184, 203, 284, 296—306, 308, 315, 351—352.
— apariţia proprietăţii private ca urmare a transformării relaţiilor de producţie şi de schimb, 179—182.
— şi armata, 184—193, 395.
— determină relaţiile politice bazate pe violenţă, 389—390.
— determină forma societăţii, 384.
— şi ducerea războiului, 403—408.
Vezi şi *Mod de producţie, Producţie.*

Religie
— şi iluminiştii francezi, 23—24.
— şi structura economică, 35.
— ciclu de legende religioase comune babilonienilor etc. şi evreilor, 85, 171—172.
— ca suprastructură ideală, 101—102.
— şi morală, 107.
— creştină şi concepţia despre egalitate, 118—119, 380.
— funcţia religioasă în comunităţile primitive, 198.
— ca oglindire a forţelor naturii şi societăţii, 350—352.
— ca treaptă de trecere necesară pentru toate popoarele civilizate, 383—384.
Vezi şi *Biserică, Catolicism, Creştinism, Deism, Dumnezeu, Mitologie, Monoteism, Panteism, Protestantism, Reformă, Spiritualism, Superstiţie.*

Rentă, 393
— separarea rentei de profit şi dobîndă în Anglia, 247.
— teoria rentei în economia politică clasică, 249.
— renta banilor în opoziţie cu renta funciară, renta imobiliară, 260.
Vezi şi *Beneficiul comercial, Dobîndă, Profit, Rentă funciară.*

Rentă funciară
— şi profit, 237, 238.
— şi plusvaloare, 233—234, 235, 245—250.
— şi proprietate funciară, 247, 248, 249—250.
— la Petty, Locke şi North, 259—260.
— la fiziocraţi, 270—275.
— impozitul asupra rentei funciare pus de adunarea constituantă, 278.
Vezi şi *Agricultură, Rentă*

Repartiţie
— repartiţia produselor, producţia şi schimbul, 164, 167, 170—172, 221, 295, 331—333, 343, 395.

— şi violenţă, 173—174.
— revoluţionarea modului de repartiţie capitalist, 174—175, 308, 310.
— şi sclavia, 178.
— a plusvalorii, 233—234.
— în vechile comunităţi hinduse şi în comunităţile slavilor de sud, 342—343.
Vezi şi *Capital, Însuşire, Plusvaloare, Produs, Proprietate.*

Repaus
— şi mişcare, 30, 136.
— absolut şi relativ, 70, 74.
— ca măsură a mişcării, 74.
— absolut poate fi conceput numai acolo unde nu există materie, 375.
Vezi şi *Mişcare, Relativitate.*

Reproducere (procreare)
— ca funcţie naturală reală, 79.
— şi lupta pentru existenţă, 80.
— şi firul genealogic, 84.
— prin diviziunea celulei, 89, 379.
— ca factor al vieţii, 95.
Vezi şi *Biologie, Botanică, Darvinism, Embriologie.*

Reproducţie
— cheltuielile de reproducţie, 213.
— producţie şi reproducţie a forţei de muncă, 213—214, 241.
— reproducţia continuă a relaţiilor capitaliste, 304, 306.
— reproducerea forţei de muncă, 225, 241.
— şi plusvaloarea, 230, 236.
Vezi şi *Producţie.*

Republică
— democratică burgheză şi „Contractul social" al lui Rousseau, 25.
— romană şi latifundiile, 196.
— antică se baza pe oraşe a căror îndeletnicire era agricultura, 418.
Vezi şi *Absolutism, Stat.*

Revoluţie
— franceză, 24, 25—26, 117, 121, 174, 183, 186—187, 187, 190, 203, 210, 282—287, 288, 381, 388, 389, 404—406.
— engleză, 25—26, 174, 182, 389.
— socială, 108—109, 147—148, 294, 316, 351, 384.
— americană, 186, 210.
— de la 1848, 189.
— rolul revoluţionar al violenţei, 203, 388—389.
— industrială în Anglia, 288—291.
— capitalistă, 315.
— în materie de război provocată de marea industrie, 395.
Vezi şi *Mişcarea muncitorească, Luptă de clasă, Partid, Proletariat, Societate socialistă, Transformare, Revoluţionare.*

Robie, înrobire
— în evul mediu, 113.
— şi revendicarea egalităţii, 120.
— înrobirea crescîndă în perioada capitalismului monopolist, 150, 291.
— proprietatea privată ca origine a ei, 157.
— înrobirea muncitorului salariat, 202.
— înrobirea muncitorului şi violenţa, 219.
— înrobirea muncitorului de către propriul său produs, 303.
— şi stat, 310.
— eliberarea de înrobirea actuală şi dispariţia religiei, 352—353.
Vezi şi *Iobăgie, Sclavie.*

Robinsonadă, 171, 173, 176, 177—178, 184.

Roma, romani
— şi egalitatea dintre oameni, 118, 380.
— şi sclavia, 178, 200, 230.
— cultivarea pămîntului în imperiul roman, 196, 389, 393.
— mitologia romană, 350.
Vezi şi *Agricultură, Latifundii. Republică, Ţăran.*

Rundale, 389.

Rusia
— vechile comunităţi ca bază a despotismului oriental, 200, 389.

— datoriile publice, 203.
— cursul banilor de hîrtie ruseşti, 210.
— exportul şi situaţia ţăranilor, 389—390.
— libertatea ţăranilor de a-şi alege domiciliul la sfîrşitul secolului al XVII-lea, 389—390.

S

Salariu
— şi însuşirea muncii neplătite, 36, 170, 172—173, 180, 209.
— legea salariului, 81, 346.
— salariul, plusvaloarea şi formarea capitalului, 141.
— şi valoarea mărfurilor, 212—213, 216, 220, 240—241.
— şi cheltuielile pentru pregătirea muncitorului calificat, 222.
— salariul de mizerie şi violenţa, 239—240.
— şi beneficiul capitalului, 241.
— şi preţul mărfurilor la Hume şi Vanderlint, 262.
— şi impunerea fiscală la Hume, 266.
— hrana şi salariul în cadrul breslelor, 298.
— armata industrială de rezervă ca regulator pentru menţinerea salariului la un nivel scăzut, 303.
— în „comuna economică" a lui Dühring, 333—335, 337.
Vezi şi *Certificat de muncă, Exploatare.*

Sălbatici, sălbăticie
— egalitatea naturală a oamenilor primitivi la Rousseau, 156—157.
— schimbul la sălbatici, 163—164.
— sălbăticia ca o treaptă de dezvoltare la Fourier, 287.
Vezi şi *Barbar, Civilizaţie, Economie naturală, Sclavie.*

Salt
— calitativ în anumite puncte nodale, 54—55, 78.
— saltul omenirii din imperiul necesităţii în imperiul libertăţii, 314.
— natura se compune numai din salturi, 414.
Vezi şi *Calitate, Cantitate, Dialectică, Necesitate, Puncte nodale.*

Sărăcie
— ca o condiţie a existenţei societăţii capitaliste, 283.
— izvorăşte din belşug (Fourier), 288.
— necunoscută la New Lanark, 289.
Vezi şi *Avuţie, Mizerie.*

Sat
— lupta burgheziei împotriva nobilimii feudale ca luptă a oraşului împotriva satului, 182.
— diviziunea muncii şi antagonismul dintre oraş şi sat, 323—324, 325, 389—390.
— desfiinţarea antagonismului dintre oraş şi sat, 329.
— dominaţia satului asupra oraşului ca bază a feudalismului din evul mediu, 389, 393.
Vezi şi *Agricultură, Arendaş, Proprietate comună, Proprietate funciară, Ţăran.*

Schimb
— determinarea relaţiilor de clasă de către relaţiile de producţie şi de schimb, 35, 165, 295.
— legile sale, 163, 300—301, 346.
— dialectica schimbului, 163—165, 309.
— modul de schimb şi modul de repartiţie, 164, 170.
— şi libera concurenţă, 165.
— şi dizolvarea proprietăţii comune asupra pămîntului, 179—180.
— de valori contra valori egale, 181, 225, 340.
— şi diviziunea naturală a muncii, 297.
— producţia socială şi schimbul de mărfuri, 297, 300, 304—305, 309, 314, 315, 340—341.
— şi crizele periodice, 305.

— în „comuna economică şi comercială" a lui Dühring, 332, 334—335.
— determinarea valorii mărfii, 341—344, 346.
— economia politică este ştiinţa legilor producţiei şi schimbului, 163.
— de la schimbul incidental al sălbaticilor la comerţul mondial, 163.
— proprietatea privată ca pîrghie a schimbului, 180.
— şi strategia şi tactica, 185, 190, 395.
— şi productivitatea muncii, 201.
Vezi şi *Bani, Căi ferate, Comerţ, Cumpărare, Desfacere, Marfă, Piaţă.*

Schimbul de substanţe ca fenomen de viaţă.
Vezi şi *Asimilare, Schimb de substanţe.*

Schimb de substanţe
— în lumea anorganică, 93—94.
— ca fenomen al vieţii, 93—96, 378.
— la corpurile albuminoide, 379.
Vezi şi *Albumină, Biologie, Chimie, Viaţă, Asimilare.*

Sclavie
— în comunitatea primitivă, la greci şi la romani, 118, 178, 380.
— în America de Nord, 118, 178.
— creştinismul ca religie a sclavilor, 118.
— şi marea agricultură, 164.
— premisele sale economice, 178, 199—201, 206, 387—388.
— înlăturarea de către sclavie a ţăranilor parcelari, 196.
— şi antichitatea greacă, 202.
— şi statul, 310.
— cucerirea prin violenţă de către germani şi transformarea sclaviei în iobăgie, 389.

Scop
— noţiunea de finalitate la Dühring, 78, 83, 376.
— violenţa ca mijloc pentru atingerea scopului economic, 176, 202, 393.
Vezi şi *Conştiinţă, Teleologie.*

Scoţia
— pămînt cultivabil transformat în păşuni pentru oi sau în terenuri de vînătoare, 197.
Vezi şi *Anglia.*

Sentinţă, hotărire
— motivarea hotărîrii în şedinţă publică în dreptul englez, 127.
Vezi şi *Drept, Justiţie.*

Senzaţie
— la plante şi animale, 91—92.

Serviciu militar
— folosirea sa de toţi pentru a învăţa să lupte, 388—389.
Vezi şi *Armată.*

Sinteză
— fără analiză nu există sinteză, 52.
Vezi şi *Analiză, Chimie, Dialectică.*

Sistem
— sistemul lui Hegel şi dialectica lui Hegel, 17, 31—32, 369—370, 373.

Sistem monetar, 254.
Vezi şi *Bani, Teoria liberului-schimb, Mercantilism, Sistem protecţionist.*

Sistem protecţionist, 260.
Vezi şi *Teoria liberului-schimb, Mercantilism.*

Slavi, 165, 196, 342, 350, 389

Soare, sistem solar
— naşterea şi dispariţia lui, 17, 31, 368.
— sistemul solar al lui Copernic, 67—68.
Vezi şi *Astronomie, Pămînt, Teoria lui Kant asupra nebuloaselor.*

Socialism
— ca rezultat al antagonismelor de clasă în societatea modernă, 23, 35, 175, 296, 316, 331.

— și concepția socialiștilor englezi și francezi, precum și a primilor socialiști germani, 26, 338—339.
— dezvoltarea socialismului într-o știință, 36, 225, 316.
— și concepția materialistă despre istorie, 35, 296.
— ideea de egalitate la socialiști, 117, 382.
— siguranța izbînzii socialismului modern, 175.
— și militarismul, 190.
— și sclavia antică, 200.
— și teoria valorii a lui Marx, 222.
— socialiștii din trecut și teoria lui Marx asupra plusvalorii, 225.
— primele teorii socialiste au fost în mod necesar utopii, 284.
— menirea istorică a proletariatului modern și socialismul științific, 316.
Vezi și *Clase, Comunism, Societate socialistă, Utopiști.*

Societate, socializare
— adevărurile eterne în științele sociale, 102—104.
— și morala de clasă, 107—108.
— împărțirea societății în clase, 108, 165, 198, 206, 288, 299—300, 311.
— societatea sclavagistă, 178.
— îndeplinirea treburilor obștești ale societății de către o clasă deosebită, 201, 308, 312.
— dezvoltarea societății și productivitatea muncii, 214.
— producția și schimbul ca bază a oricărei orînduiri sociale, 294, 383.
— socializarea ca act liber și conștient al oamenilor în socialism, 313—314, 351—352.
— eliberarea societății și a fiecărui individ în parte prin socializarea mijloacelor de producție, 326.
— punerea forțelor sociale sub dominația societății, ca acțiune socială, 351.
Vezi și *Antagonism de clasă, Clase, Luptă de clasă, Proprietate, Relații de producție, Revoluție, Societate socialistă, Stat.*

Societate pe acțiuni, 307—308.
Vezi și *Monopol, Trust.*

Societate socialistă
— și morala, 107—108.
— și libertatea omenească reală, 130.
— și oamenii asociați, 131, 309.
— proprietate socială și individuală în societatea socialistă, 147.
— ca o societate organizată în vederea unei colaborări planificate, 167, 309, 313, 316.
— și cheltuielile pentru pregătirea muncitorului calificat în socialism, 325.
— și diviziunea muncii, 222.
— înlăturarea anarhiei în producție, 302, 309—314.
— transformarea forțelor de producție din stăpîni demonici în servitori docili în societatea socialistă, 309.
— și modul de însușire a produselor, 310.
— și înlocuirea guvernării asupra persoanelor cu administrarea lucrurilor, 311.
— în societatea socialistă oamenii își făuresc istoria în mod conștient, 314.
— lupta pentru existența individuală ia sfîrșit, 313.
— ca salt din imperiul necesității în imperiul libertății, 314.
— munca ca mijloc de eliberare, 326.
— socializarea forțelor de producție și reducerea timpului de muncă, 326.
— producția după plan și desființarea antagonismului dintre oraș și sat, 329.

— producători cu pregătire multilaterală ca o nouă forță de producție, 329.
— munca ca măsură a valorilor în societatea socialistă, 342.
— efect de utilitate și producție planificată, 343.
— îmbinarea muncii cu educația, 357.
— revendicarea egalității și dezvoltarea socială în condițiile regimului comunist, 381.
Vezi și *Luptă de clasă, Mod de producție, Plan, Societate.*

Spațiu
— formele spațiale și matematica 48, 411.
— limitarea lumii în spațiu 56—60.
— și timp ca forme de bază ale existenței, 62.
Vezi și *Antinomii, Infinit, Timp.*

Specie
— teoria despre imuabilitatea speciilor, 33, 67.
— variabilitatea speciilor și cauzele ei, 80—82, 85—86.
— originea speciilor, 87.
— de la Aristotel și pînă azi speciile au rămas în general aceleași, 102.
— decăderea speciei prin perfecționarea individului (Rousseau), 157.
— extinderea experienței de la individ la specie, 410.
Vezi și *Clasificare, Darvinism, Diferențiere.*

Spirit
— la Hegel, 17, 369.
Vezi și *Cunoaștere, Gîndire.*

Spiritualism
— răspîndit prin creștinism, 384—385.
— ca negare a materialismului spontan, 384.
Vezi și *Idealism.*

Stări
— organizarea pe stări în epoca eroică a Greciei, 195.
— și revoluția franceză, 285.
— organizarea pe stări condiționată de felul producției și al schimbului, 294—295.
Vezi și *Clase, Privilegii.*

Stat, cetățean
— cetățeanul în statul modern, 118.
— ordinea de stat și iluminiștii francezi, 23—24, 282.
— crearea de state naționale în Europa, 119.
— egalitatea în domeniul statului și în domeniul economic, 121—122.
— funcțiunea sa și împărțirea societății în clase, 165.
— stat, politică și economie, 181—182, 201, 202—203, 286.
— concurența dintre state și militarismul, 189.
— și comuna ca proprietar al pămîntului în Orient, 195.
— începuturile puterii de stat, 198.
— vechile comunități ca bază a celei mai brutale forme politice, 200.
— identitatea dintre stat și oraș (cetate) la greci, 252.
— ca reprezentant al societății capitaliste, 308, 310.
— ca mașină capitalistă, capitalistul colectiv, ideal, 308.
— proletariatul ia puterea de stat, 310—311.
— ca organizație a clasei exploatatoare din epoca dată pentru subjugarea prin violență a clasei exploatate, 310.
— statul societăților împărțite în clase ca reprezentant oficial; statul proletar ca reprezentant real al întregii societăți, 310.
— dispariția lui treptată, 311, 316.
— cîrmuirea statului ca funcție socială a claselor dominante, 312.
— lupta revoluționară împotriva statului burghez, 388.

— ca violență organizată, 392.
Vezi și *Absolutism, Clase, Dominație, Guvernare, Organe ale puterii publice, Regalitate, Republică.*

Statistică
— Petty ca întemeietorul ei, 257.
Vezi și *Economie politică*

Stele fixe, 414.

Strategie
— condiționată de treapta de dezvoltare a producției, 185—193, 395—396, 401—408.
Vezi și *Armată, Ducerea războiului.*

Subconsumație, 317—319.
Vezi și *Armata industrială de rezervă, Supraproducție.*

Suflet
— nemurirea sufletului, 156.
— opoziția dintre suflet și trup, 384.
Vezi și *Religie*

Superstiție, 24.
— superstiția despre existența înainte de lume și în afara lumii a categoriilor logice, 161.
Vezi și *Religie*

Supramunca
— însușirea muncii neplătite, 36, 172—173, 180, 209, 214, 230, 241—242.
— și plusvaloare, 230, 242, 280.
Vezi și *Exploatare, Plusvaloare.*

Suprapopulație
— relativă, 303.
— capitaliștii trecuți în rîndurile populației de prisos, 308.
Vezi și *Armata industrială de rezervă, Malthusianism.*

Supraproducție, 315, 318, 319.
Vezi și *Anarhie, Armata industrială de rezervă, Criză, Mod de producție, Plan.*

Suprastructură
— ideologică, 35, 102.
Vezi și *Artă, Drept, Filozofie, Relații de producție, Știință.*

Ş

Şerbie
— și marea agricultură, 164.
— și feudalism, 206.
— transformarea șerbiei în muncă salariată, 390.
Vezi și *Exploatare, Feudalism, Iobăgie, Robie, Sclavie, Țăran.*

Şomaj, vezi *Armata industrială de rezervă.*

Știință
— libertatea științei, 11, 363.
— și adevărurile definitive, 100—106.
Vezi și *Apriorism, Cunoaștere, Gîndire, Dialectică, Empirism, Experiență, Ipoteză, Științele naturii.*

Științele naturii
— Engels despre studiile sale în domeniul științelor naturii, 11, 15, 364.
— revoluția care a avut loc în sînul lor, 18, 367, 370.
— și filozofia, 19—20, 33.
— generalizarea dialectică a științelor naturii, 19—20.
— istoria științelor exacte ale naturii, 29.
— confuzia care domnește în științele teoretice ale naturii, 31, 367.
— dovedirea materialității lumii de către științele naturii, 53.
— teoria populației în științele naturii, 79.
— avîntul uriaș pe care l-au luat științele naturii datorită impulsului dat de teoria lui Darwin, 86.
— industria și avîntul științelor naturii, 366.
— și filozofia greacă, 368.
— obiectele și reflectarea lor în științele naturii, 370.

— științele naturii, experiența și gîndirea, 410.
Vezi și *Astronomie, Biologie, Botanică, Chimie, Cunoaștere, Empirism, Experiență, Fizică, Fiziologie, Ipoteză, Materialism, Naturalism.*

T

„Tabloul economic" al lui Quesnay, 20, 268—278.
Vezi și *Fiziocrație.*

Tactică
— condiționată de treapta de dezvoltare a producției, 185—193, 395—396, 401—408.
— tactica liniară, 186.
— sistemul tiraliorilor, 186, 187, 189, 403, 404.
— în războiul franco-german, 188.
Vezi și *Armata, Ducerea războiului.*

Tautologie, 49, 51, 168, 242.

Tehnică
— și efectele ei asupra economiei, 183.
— și ducerea războiului, 184—193, 401—408.
— caracterul revoluționar al tehnicii, 327—329
Vezi și *Mașină, Ducerea războiului.*

Teleologie
— la Hegel 78.
Vezi și *Cauzalitate, Metafizică, Naturalism, Scop.*

Teoria cinetică a gazelor, 18.
Vezi și *Căldură, Gaze, Mecanică, Mișcare.*

Teoria evoluției, vezi *Evoluție.*

Teoria lui Kant asupra nebuloaselor, 17, 31, 67.
Vezi și *Astronomie.*

Teoria liberului-schimb
— și Dudley North, 259—260.
— la Hume și Vanderlint, 261—262.
— consideră legile economice ca legi ale naturii, 393—394.
— concepția vulgară a liberului-schimb, 370.
Vezi și *Protecționism.*

Timp
— calcularea timpului și matematica, 48.
— și divizibilitatea reală, 57.
— noțiunea de timp și ideea de existență, 58.
— în antinomiile lui Kant, 59.
— și veșnicia, 59.
— ca formă de bază a existenței, 62.
— existența scursă fără timp (la Hegel), 62.
— măsurarea timpului prin schimbare, 62—63.
— ca atare, timpul pur, 63.
— ca măsură a muncii, 343, 346.
Vezi și *Infinit.*

Timp de muncă
— limitarea timpului de muncă și participarea tuturor la treburile generale ale societății, 201.
— și valoarea, 208—209, 212—216, 340—341.
— la Dühring, 219—222.
— și valoarea forței de muncă, 225—226, 344.
— ca măsură a valorii la Petty, 255.
— ora de muncă ca unitate a banilor-muncă de hîrtie, ai lui Owen, 291.
— și mașina, 303.
— și socializarea forțelor de producție, 326.
— ora de muncă ca unitate de măsură naturală a muncii, 336.
— expresia absolută și relativă a timpului de muncă social, 341, 343.
— schimbat contra produsului său, 346.
Vezi și *Muncă, Salariu.*

Tineret, 204, 325, 353.

Tory, vezi *Oligarhia Wigh.*

Trade-union, 291.
Vezi şi *Mişcarea muncitorească.*

Transformare. revoluţionare, schimbare.
— a ştiinţelor naturii, 12.
— a modului de producţie şi repartiţie capitalist, 175, 183, 283—284, 294, 308, 310—311, 326.
— transformări politice şi economice, 179—183, 295.
— a bazei tehnice a producţiei, 326—327.
— în natură şi istorie, 28, 55, 142—143.
— măsurarea timpului prin schimbare, 63.
— identitate şi schimbare, 65.
— şi contradicţie, 135—136, 384.
Vezi şi *Darvinism, Apariţie, Dialectică, Dispariţie, Evoluţie, Interacţiune, Luptă de clasă, Progres, Revoluţie, Societate, Trecere.*

Trecere
— şi legătura dintre lucruri în natură, 65, 364.
— şi forme intermediare din lumea organică, 92.
Vezi şi *Dialectică, Interacţiune, Mişcare.*

Trib, comunitate gentilică
— repartizarea produselor în comunităţile gentilice şi săteşti, 164.
— gospodărirea proprietăţii funciare de către comunităţile gentilice şi săteşti, 194.
— avuţia în comunităţile gentilice şi săteşti, 205—206.
Vezi şi *Comunităţi.*

Truck-system 335.
Vezi şi *Exploatare.*

Trup
— opoziţia dintre suflet şi trup, 384.
Vezi şi *Organism, Religie.*

Trust, 307, 315.

T

Ţăran
— eliberarea ţăranilor şi revendicarea burgheză de egalitate, 120—121.
— populaţia ţărănească şi sclavia, 178.
— şi proprietatea obştească, 179—180, 194—195.
— emanciparea ţăranilor în revoluţia franceză, 190.
— în evul mediu predomină lucrarea pămîntului de către ţărani, 196—197.
— cultivarea pămîntului de către ţăranii liberi, 196—197, 398.
— marea proprietate funciară şi micul producător rural, 283.
— ca proprietar al mijloacelor de producţie în evul mediu, 296.
— izgonirea ţăranilor de pe loturile lor (în evul mediu), 299.
— şi separarea oraşului de sat, 323—324.
Vezi şi *Agricultură, Iobăgie, Rusia.*

Ţărani parcelari
— descompunerea comunităţii într-un sat de ţărani parcelari, 179—180, 194—195.
— înlăturarea lor la Roma de către latifundii, 196.
Vezi şi *Agricultură, Ţăran.*

U

Unelte de muncă, vezi *Mijloace de producţie.*

Unitate
— a lumii (a existenţei), 51—54, 373—374.
— a materiei şi a forţei mecanice, 63, 72.

Univers
— stările lui din trecut, 67.
Vezi şi *Astronomie, Energie, Teoria lui Kant asupra nebuloaselor.*

Utopişti
— raportul dintre ei şi comunismul modern, 17.
— marii utopişti, 26, 166, 283, 291.
— construirea din imaginaţie a noii societăţi, 293.
— şi diviziunea muncii, 325—326.
Vezi şi *Iluminişti, Socialism.*

V

Valoare
— a forţei de muncă şi exploatarea, 35—36, 199, 225—226, 241—242, 344.
— valoarea mărfurilor, 120, 211—214, 215, 217—218, 220, 224, 256.
— schimbul unei valori contra altei valori, 181, 225.
— şi timp de muncă, 207, 214, 216—217, 222, 225—226, 345—346
— teoria valorii formulată de Marx, 212, 218—219, 225—226
— munca în calitate de măsură a tuturor valorilor, 212, 213—215, 216—219, 221, 342, 345—346.
— munca însăşi n-are valoare specială, 212, 221, 225—226.
— teoria economiei vulgare a valorii, 213.
— legea valorii şi concurenţa, 235.
— banii ca măsură a valorii la Aristotel, 253.
— teoria valorii la Petty, 255—257.
— concepţia lui Smith asupra valorii, 257.
— teoria lui Hume şi Vanderlint despre semnele valorii, 261—264.
— funcţia metalelor nobile ca măsură a valorii, 265, 332.
— banii ca măsură a tuturor valorilor, 341—342.
— în societatea socialistă, 343—344.
— forma valoare a produselor şi modul de producţie capitalist, 344.
— forma valoare şi forma bani, 344.
— legea valorii şi forţa de muncă, 346—347.
— legea valorii ca lege fundamentală a producţiei de mărfuri, 347.
Vezi şi *Bani, Depreciere, Marfă, Plusvaloare, Preţ.*

Valoare de întrebuinţare
— şi valoare, 207—208, 225, 340.
— a forţei de muncă, 227, 346.
— şi valoare de schimb la Dühring, 252.

Valoare de schimb
— transformarea ei în capital, 141.
— şi valoare de întrebuinţare la Dühring, 252—253.
Vezi şi *Capital, Valoare.*

Variabilitatea speciilor, 80—83, 377—378.

Viaţă
— viaţa organică ca una din formele de mişcare a materiei, 70, 375.
— apariţia şi dezvoltarea vieţii organice, 78—79, 84—85, 86—87.
— ca mod de existenţă a corpurilor albuminoide, 93—95, 376—377, 378—379.
— ca o contradicţie, 137.
— şi moartea, 137.
Vezi şi *Albumină, Embriologie, Moarte, Organism.*

Violenţă
— la Dühring, 112—113, 169—170, 197—198, 280—281.
— ca mijloc al dominaţiei de clasă, 165, 170, 202, 392.
— şi economia, 175—182, 184—185, 189—190, 200—204, 238—240, 389—390, 393—394, 395—396.
— şi autonomizarea funcţiilor sociale, 198, 202.
— ca moaşă a oricărei societăţi care poartă în pîntecele ei o societate nouă, 203.

— şi împărţirea societăţii în clase, 224—225.
— originea violenţei în modul de producţie şi de schimb, 239. Vezi şi *Armată, Dominaţie, Revoluţie, Robie, Stat.*

Z

Zero, 386—387.
Zi de muncă
— şi valoare, 214, 220.
— prelungirea ei, 241—242.
— la New Lanark, 289—290. Vezi şi *Exploatare, Timp de muncă.*
Zoologie
— şi originea speciilor, 86—87. Vezi şi *Adaptare, Animal, Darvinism, Ereditate, Generaţie spontanee, Origine.*

INDICE DE NUME

Anaxagoras (aprox. 500 — aprox. 428 î. e. n.) — 24.
Andrews Thomas (1813—1885) — 374.
Aristotel (384—322 î. e. n.) — 27, 102, 252, 253, 365, 388.

Babeuf, François-Noël (Caius Gracchus) (1760—1797) — 25, 40, 380, 388.
Bacon (Baco) Francis, baron de Verulam (1561—1626) — 29, 367.
Baudeau, Nicolas (1730—1792) — 270.
Becker, Karl Ferdinand (1775—1849) — 356.
Bismarck, Otto de, prinţ (1815—1898) — 127, 307, 329, 352.
Blanc, Louis (1811—1882) — 40, 348.
Boguski, Josef Jury de (născ. 1853) — 105.
Bois-Guillebert (Boisguillebert), Pierre le Pesant, sieur de (1646—1714) — 251, 258, 261.
Bopp, Franz (1791—1867) — 356.
Bossut, Charles (1730—1814) — 386.
Boyle, Robert (1627—1691) — 105, 106, 342.
Büchner, Ludwig (1824—1899) — 366, 367.
Bugeaud de la Piconnerie, Thomas-Robert, duce de Isly (1784—1849) — 406.

Camphausen, Ludolf (1803—1890) — 124.
Cantillon, Richard (născ. pe la 1680, mort 1734) — 265.
Carey, Henry Charles (1837—1879) — 213, 246, 279, 394.
Carlyle, Thomas (1795—1881) — 283.
Carnot Nicolas-Léonard-Sadi (1796—1832) — 370.
Cartesius — vezi *Descartes.*
Child, Sir Josuah (1630—1699) — 265.
Cobbett, William (1762—1835) — 267.
Copernic, Nicolaus (1473—1543) — 67.

Dalton, John (1766—1844) — 366.
Darwin, Charles (1809—1882) — 31, 40, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 93, 142, 161, 302, 376, 419.
Delvigne, Henri-Gustave (1799—1876) — 406.
Democrit (aprox. 460—370 î. e. n.) — 366.
Descartes, René (1596—1650) — 28, 64, 71, 138, 366.
Diderot, Denis (1713—1784) — 28.

Diez, Christian Friedrich (1794—1876) — 356.
Diogene din Laertius (aprox. pe la sfîrşitul secolului al II-lea şi prima jumătate a secolului al III-lea) — 366.
Ecaterina a II-a, împărăteasa Rusiei (1729—1796) — 390.
Enfantin, Barthèlemy Prosper (1796—1864) — 40.
Enss, Abraham — 347.
Epicur (341—271 î. e. n.) — 366.
Euclid (315—255 î. e. n.) — 205.

Ferrier, François-Louis-Auguste (1777—1861) — 279.
Feuerbach, Ludwig (1804—1872) — 369.
Fidias (aprox. 500—430 î. e. n.) — 359.
Fichte, Johann Gottlieb (1762—1814) — 39, 162.
Fourier, François-Marie-Charles (1772—1837) — 26, 40, 166, 221, 283, 286, 287, 288, 292, 303, 305, 325, 326, 391.
Fourier, Jean - Baptiste - Joseph (1768—1830) — 370.
Frederic al II-lea, rege al Prusiei (1712—1786) — 186, 350, 403, 405.
Frederic Wilhelm al III-lea, rege al Prusiei (1770—1840) — 308.
Frederic Wilhelm al IV-lea, rege al Prusiei (1795—1861) — 203.

Galen (Galenos), Claudius (131—200) — 102.
Gauss, Karl Friedrich (1777—1855) — 60.
Gerhardt, Charles Frédéric (1816—1856) — 143.
Gibbon, Edward (1737—1794) — 267.
Giffen, Robert (1837—1910) — 313.
Goethe, Johann Wolfgang de (1749—1832) — 109, 162, 355, 393.
Gribeauval, Jean - Baptiste Vaquette de (1715—1789) — 187, 404.
Grimm, Jakob Ludwig Karl (1785—1863) — 356.

Haeckel, Ernst (1834—1919) — 16, 82, 83, 84, 90, 157, 377, 378, 415, 416, 418, 419, 420.
Hartmann, Eduard de (1842—1906) — 366.
Harvey, William (1578—1658) — 260.
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — 16, 24, 27, 31, 32, 35, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 54, 55, 56, 62, 63, 70, 78, 86, 92, 116, 129, 135, 138, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 156, 158, 160, 161, 162, 207, 243, 280, 288, 348, 365, 366, 368—371, 373, 386, 409, 415, 418, 419.
Helmholtz, Hermann de (1821—1894) — 17.
Heraclit (Herakleitos) din Efes (aprox. 540—480 î. e. n.) — 28.
Heyse, Johann Christian August (1764—1829) — 356.
Horaţiu, Quintus Flaccus (65—8 î. e. n.) — 270.
Hume, David (1711—1776) — 20, 140, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 278.
Huxley, Thomas Henry (1825—1895) — 91.

Jähns, Max (1837—1900) — 190, 390.

Kant, Immanuel (1724—1804) — 17, 31, 39, 59, 60, 67, 68, 69, 74, 77, 267, 288, 367, 368.
Kaufmann, Constantin Petrovici (1818—1882) — 116.
Kekulé de Stradowitz, Friedrich August — (1829—1896) — 366, 415, 416.
Kepler, Johannes (1571—1630) — 17.
Kirchhoff, Gustav Robert (1824—1887) — 17.
Krupp, Friedrich Alfred (1854—1902) — 192.

Lafargue, Paul (1842—1911) — 14.
Lamarck, Jean - Baptiste - Pierre - Antoine de Monet, cavaler de (1744—1829) — 40, 79, 86, 87.
Langethal, Christian Eduard (1806—1878) — 398.
Laplace, Pierre - Simon, marchiz de (1749—1827) — 31, 368.
Lasker, Eduard (1829—1884) — 386.
Lassalle, Ferdinand (1825—1864) — 41, 124, 143.
Laurent, Auguste (1807—1853) — 143.
Lavoisier, Antoine-Laurent (1743—1794) — 257, 371.
Law, John (1671—1729) — 258, 261.
Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646—1716) — 39, 152.
Leucip din Abdera (aprox. 500 î. e. n.) — 366.
Liebig, Justus de (1803—1873) — 15.
Liebknecht, Wilhelm (1826—1901) — 362.
Linné, Karl de (1707—1778) — 33.
List, Friedrich (1789—1846) — 254, 279.
Locke, John (1632—1704) — 20, 29, 258, 259, 260, 261, 264, 265, 367.
Mably, Gabriel Bonnot de (1709—1785) — 26.
Machiavelli, Nicolo (1469—1527) — 396.
MacLeod, Henry Dunning (1821—1902) — 279.
Malpighi, Marcello (1628—1694) — 102.
Malthus, Thomas Robert (1766—1834) — 79, 80, 87.
Manteuffel, Otto Theodor, baron de (1805—1882) — 49.
Marx, Karl (1818—1883) — 13, 14, 15, 16, 18, 20, 36, 41, 55, 120, 122, 123, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 158, 168, 172, 180, 181, 203, 212, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 241, 242, 251, 252, 261, 262, 264, 276, 279, 281, 295, 296, 303, 304, 320, 324, 328, 335, 336, 344, 353, 357, 370, 381, 389, 395.
Massie, Josef (mort 1784) — 262, 264.
Maurer, Georg Ludwig, cavaler de (1790—1872) — 195.
Mayer, Julius Robert (1814—1878) — 72.
Mendeleev, Dmitri Ivanovici (1834—1903) — 109, 417.
Metternich, Klemens Wenzel Lothar, prinţ de (1773—1859) — 308.
Meyer, Julius Lothar (1830—1895) — 417.
Michelet, Karl Ludwig (1801—1893) — 44.
Minié, Claude-Etienne (1810—1879) — 406.
Mirabeau, Victor de Riquetti, marchiz de (1715—1789) — 278.
Molière, Jean-Baptiste (1622—1673) — 244.
Montesquieu, Charles de Secondat, baron de La Brède et de (1689—1755) — 263.
More (Morus) Thomas (1478—1535) — 25, 390.
Morelly (secolul al XVIII-lea) — 26.
Morgan, Lewis Henry (1818—1881) — 15.
Mun, Thomas (1571—1641) — 254.
Münzer, Thomas (1489—1525) — 25, 174.

Nägeli, Karl Wilhelm de (1817—1891) — 364.
Napoleon I, împărat al francezilor (1769—1821) — 103, 124, 145, 187, 265, 290, 307, 388, 405.
Newton, Sir Isaac (1642—1727) — 17, 31, 33, 40.
Nicholson, Henry Alleyne (1844—1899) — 378.
North, Sir Dudley (1644—1691) — 20, 258, 259, 260, 261.

Oken (Ockenfuss), Lorenz (1779—1851) — 16.
Owen, Robert (1771—1858) — 26, 40, 166, 221, 283, 288, 289, 290, 291, 293, 326, 336, 338, 339, 357.

Petru I, împărat al Rusiei (1672—1725) — 390.
Petty, Sir William (1623—1687) — 20, 255—257, 259, 260, 261, 264, 265, 267.
Pitagora (din Samos) (aprox. 582—493 î. e. n.) — 420.
Platon (aprox. 427—347 î. e. n.) — 245, 252.
Pliniu cel Bătrîn (Gajus Secundus) (23 î. e. n. — 79) — 196.
Priestley, Joseph (1733—1804) — 371.
Proudhon, Pierre-Joseph (1809—1865) — 206, 280, 291, 347, 348.

Quesnay, François (1694—1774) — 20, 268, 269, 270 271, 272, 274, 276, 277, 278, 292.
Raff, Georg Christian (1748—1788) — 354.
Regnault, Henry-Victor (1810—1878) — 105.
Ricardo, David (1772—1823) — 81, 112, 212, 213, 216, 233, 246, 251, 279, 394.
Rochow, Friedrich Eberhardt de (1734—1805) — 204, 205.
Rochow, Gustav Adolf de (1792—1847) — 349.
Rodbertus-Jagetzow, Karl (1805—1875) — 242, 319.
Romanov, Casă domnitoare rusă (1613—1917) — 390.
Roscher, Wilhelm Georg Friedrich (1817—1894) — 253.
Roscoe, Sir Henry Enfield (1833—1915) — 378.
Rousseau, Jean-Jacques (1712—1778) — 25, 28, 112, 113, 117, 156, 157, 158, 161, 169, 282, 348, 380, 385.

Saint-Simon, Claude-Henri, conte de (1760—1825) — 26, 32, 40, 166, 221, 283—287, 292.
Sargant, William Lucas (1809—1889) — 292, 339.
Say, Jean-Baptiste (1767—1832) — 170.
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph de (1775—1854) — 39, 56, 162.
Schlosser, Friedrich (1776—1861) — 267.
Schopenhauer, Arthur (1788—1860) — 366.
Schorlemmer, Carl (1834—1892) — 378.
Schweninger, Ernst (1850—1924) — 14.
Secchi, Angelo (1818—1878) — 384.
Serra, Antonio (mijlocul secolului al XVI-lea începutul secolului al XVII-lea) — 254.
Sismondi, Jean - Charles - Léonard Simonde de (1773—1842) — 251, 319.
Smith, Adam (1723—1790) — 112, 168, 213, 244, 245, 247, 248, 253, 256, 262, 264, 265, 268, 279, 394.
Smith, George (1840—1876) — 85.
Spinoza, Baruch de (1632—1677) — 28, 126, 159.
Steuart, Sir James (1712—1780) — 279.
Stirner, Max (Kaspar Schmidt) — (1806—1856) — 114.
Struve, Gustav de (1805—1870) — 134.
Stuart, dinastie scoțiană (1603—1714) — 279.

Tait, Peter Guthrie (1831—1901) — 411.
Thomson, William (Lord Kelvin) (1824—1907) — 411.
Thouvenin, Louis-Etienne de (1791—1882) — 406.
Traube, Moritz (1826—1894) — 94, 378.
Treviranus, Gottfried Reinhold (1776—1837) — 16.
Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de L'Aulne (1727—1781) — 278.

Vanderlint, Jacob (mort 1740) — 262, 266.
Virchow, Rudolf de (1821—1902) — 11, 19, 364.
Vogt, Karl (1817—1895) — 16, 367.

Wagener, Hermann (1815—1889) — 267.
Wagner, Richard (1813—1883) — 37, 131, 162, 169.
Walpole, Sir Robert, conte de Oxford (1676—1745) — 266.
Weitling, Wilhelm (1808—1871) — 27, 222, 336.
Wellington, Sir Arthur Wellesley, duce de (1769—1852) — 396, 406.
Wolff, Christian, baron de (1679—1754) — 367.

Xenofon (430—355 î. e. n.) — 252.

CUPRINS

Pag

Din partea Institutului Marx-Engels-Lenin-Stalin de pe lîngă C.C. al P.C.U.S. . . . . . 5—6
Prefața Editurii pentru literatură în limbi străine . . . . 7—8
Prefețe la cele trei ediții 9

Introducere

I. Chestiuni generale 23
II. Ce promite d-l Dühring 36

Secțiunea întîi: FILOZOFIE

III. Subdiviziune. Apriorism 43
IV. Schematica lumii 50
V. Filozofia naturii. Timp și spațiu 56
VI. Filozofia naturii. Cosmogonie, fizică, chimie . . . 67
VII. Filozofia naturii. Lumea organică. 77
VIII. Filozofia naturii. Lumea organică (sfîrșit) 88
IX. Morală și drept. Adevăruri eterne 97
X. Morală și drept. Egalitate 109
XI. Morală și drept. Libertate și necesitate 123
XII. Dialectică. Cantitate și calitate 135
XIII. Dialectică. Negarea negației 146
XIV. Încheiere 160

Secțiunea a doua: ECONOMIE POLITICĂ

I. Obiectul și metoda 163
II. Teoria violenței 175
III. Teoria violenței (urmare) 184
IV. Teoria violenței (sfîrșit) 193

V. Teoria valorii 204
VI. Muncă simplă şi muncă complexă 217
VII. Capital şi plusvaloare 223
VIII. Capital şi plusvaloare (sfîrşit) 233
IX. Legi naturale ale economiei. Rentă funciară . . . 243
X. Din „istoria critică" 250

Secţiunea a treia: SOCIALISM

I. Noţiuni istorice 282
II. Noţiuni teoretice 294
III. Producţie 316
IV. Repartiţie 331
V. Stat, familie, educaţie 347

Anexe

Vechea prefaţă la „Anti-Dühring". Despre dialectică (1878) 362
Din lucrările preliminare pentru „Anti-Dühring" . . . 372
Tactica infanteriei şi cauzele ei materiale. 1700—1870 . 401
Note la „Anti-Dühring" (1878) 409

Indice de materii 421
Indice de nume 471

Dat la cules 18.08.55. **Bun de tipar** 08.11.55. **Tiraj** 20.250. **Hîrtie** semi velină de 65 g/m², 540×840/16. **Coli editoriale** 27,90. Coli de tipar 30, 1 planşă tipo. A: 04192/955.

Tiparul executat sub comanda nr. 2.184/5.628 de Întreprinderea Poligrafică Oradea, str. Moscovei 5—7 Oradea — R.P.R.